Eserlerimin meydana gelmesinde
eşsiz feragatiyle bana yardım eden
eşim HADİYE'ye...

Birinci baskı : 1948
İkinci baskı : 1987

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ — Sa. 17[a]

DÜNYA TARİHİ

RUSYA TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN 1917'YE KADAR

Prof. Dr. AKDES NİMET KURAT

Metin dışında 8 harita ile 2 kütük vardır

2. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1987

Türk Tarih Kurumu, dilimizde, tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış bir dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmen olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlayarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Birkaç yıldanberi devam eden bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya Tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 39-40 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri aşağıda gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamıyacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu seride çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların anakaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yazılmış görmek büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

I. — İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistorya . . . . 2 cilt
II. — Orta Asya (İslâm istilâsına kadar) . . . . . . 1 »
III. — Çin (En eski çağlardan bugüne kadar) . . . 1 »
IV. — Hint (En eski çağlardan bugüne kadar) . . . . 3 »
V. — Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin (İslâmlığın çıkışına kadar) . . . . 2 »

İ Ç İ N D E K İ L E R

BEŞİNCİ BÖLÜM

NOVGOROD "CUMHURİYETİ" VE RUS KOLONİZASYONUNUN URAL DAĞLARINA KADAR YAYILMASI (43-47)

ALTINCI BÖLÜM

SUZDAL RUSYASI. VELİKOROSS (BÜYÜK RUS)LARIN MEYDANA GELMELERİ, MOSKOVA'NIN BAŞLANGICI (49-54)

YEDİNCİ BÖLÜM

KİYEF RUSYASININ KÜLTÜRÜ (55-62)

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MOĞOL - TÜRK İSTİLÂSI VE RUSYADA TÜRK (TATAR) HÂKİMİYETİ (63-82)

SEKİZİNCİ BÖLÜM (a)

RUSYA'DA "UDEL" (YURT) SİSTEMİNİN YERLEŞMESİ (83-87)

DOKUZUNCU BÖLÜM

MOSKOVA KNEZLİĞİNİN YÜKSELİŞİ (89-97)

ONUNCU BÖLÜM

ALTIN ORDA'DA BÜYÜK KARIŞIKLIKLAR ZAMANINDA RUS KNEZLİKLERİ (99 103)

II. Kitap

Moskova - Velikorus (Büyük Rus) Devletinin kuruluşundan Büyük Petro'ya kadar (1462-1689) (105-244)

BİRİNCİ BÖLÜM

MOSKOVA VELİKORUS (BÜYÜK RUS) DEVLETİNİN KURULUŞU (107-127)

Rusya'da İmparatorluğun ilânı

Rusya'da Petro tarafından yapılan yenilikler

İKİNCİ BÖLÜM

PETRO'NUN HALEFLERİ (275-299)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ KATERİNA ZAMANI (281-296)

Rusya'da Dvoryanlar monarşisinin tesisi

Katerina zamanında dış siyaset ve fütuhat

Pavel Petroviç zamanı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA POLİTİKASINDA RUSYA'NIN EHEMMİYET KAZANMASI (297-315)

I. Aleksandr zamanı. İç idarede değişiklikler tasavvuru

I. Aleksandr zamanında dış olaylar

I. Aleksandr zamanında reaksiyon rejimi

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇAR I. NİKOLA ZAMANI (317-336)

I. Nikola'nın İran ve Türk harbleri (Şark meselesi).

Kuzey Kafkas ahalisinin Ruslara karşı istiklâl savaşları. Şeyh Şamil hareketi

I. Nikola zamanında Rusya'da sosyal hareketler ve fikir cereyanları

ALTINCI BÖLÜM

BÜYÜK REFORMLAR ZAMANI (337-357)

II. Aleksandr zamanı

İNDEKSLER

HARİTALAR

ÖNSÖZ

Rusya tarihi yazılırken, Rus Devletinin kuruluşundan çok evvel Güney Rusya'da yaşayan İskitler ve diğer kavimleri çıkış noktası olarak almak, Güney Rusyası arkeologyasına dayanarak, M. ö. VIII. yüzyıllardan hareketle, M. s. IX. yüzyıla kadar geçen devri, sonraki Rus tarihinin temeli gibi telâkki etmek, tarihçiler arasında bir gelenek haline gelmiştir. İlk meşhur rus tarihçisi M. N. Karamzin'in Rus Devleti Tarihi "Rusya'da çok eski devirlerde yaşamış olan kavimler„ faslı ile başlar ve sırasıyle Kimmer'ler, İskit'ler, Sarmat'lar, Ant'lar v. b. hakkında malûmat verir. Aynı usul S. Solov'yev tarafından da takib olunduğu gibi sonraları da, hemen hemen bütün rus tarihçileri (V. Klüçevski müstesna) bu yolu tutmuşlardır. Hele G. Vernadski'nin eserlerinde "Eski Rus Tarihi„ ne ayrıca ehemmiyet verilmekte, Doğu Avrupa ve bilhassa Güney Rusyası geopolitik, arkeolojik ve antropolojik bakımdan etraflıca incelendikten sonradır ki Kiyef Rusyası'na geçilmektedir. Bununla, Rusya'da çok eski devirlerde yaşamış olan kavimlerle sonraki Slav-Rus'lar arasındaki bağlar tesbit edilmeğe çalışıldığı gibi, rus milletinin teşekkülü, devletin kurulması ve kültürünün gelişmesindeki âmiller çok eski bir devire bağlanmak istenmektedir (Bk. G. Vernadsky, *Political and Diplomatic History of Russia.* London 1937; bilhassa: *Ancient Russia.* New-Haven, London 1943). Biz ise, Rusya Tarihi'ni Slavlar'a dair, giriş mahiyetindeki umumi malûmat ile iktifa ederek, Rus-Vareg ve Rus-Kiyef Devletinin kuruluşuna geçmeyi daha uygun gördük. Güney Rusyası'nın daha önceki devirleri ve kavimleri, Kimmerler, İskitler, Sarmatlar v. b. hakkında "Dünya Tarihi„ nin diğer kitaplarında malûmat verileceğinden, Rusya Tarihi çerçevesinde bu devirlere temas etmeyi fuzulî bulduk. Rus-Slavların menşei ve Rus Devletinin kuruluşu meselesinde, her türlü ideolojik görüşleri bir tarafa koyan ciddî rus ve Avrupalı tarihçilerince kabul edilen esaslara sadık kalarak, çoktanberi halledilen meseleleri bir daha kurcalamayı lüzumsuz bulduk. Slavların (yani Ruslar'ın da) menşei ve Rus Devletinin kurulu-

şu bahsinde meşhur Çek âlimi (tarihçi ve arkeolog) Lubor Niederle'nin *Manuel de l'antiquité slave* (Paris 1923) ve Alman slavistlerinden Paul Diels'in *Die Slawen* (Aus Natur und Geisteswelt 740, Leipzig 1920) adlı eserlerdeki görüşleri aldık. Bolşevik Rusyası'nın uzun yıllar boyunca resmî tarihçisi olan M. Pokrovski dahi - az farkla - bu esasları kabul etmiş ve Rus Devletinin kurucuları Skandinavyalı Varegler - Ruşlar olduğu nazariyesini benimsemişti.

Halbuki Sovyet Rusya'da 1934 tenberi başlıyan "yeni tarih cereyanı„ , Çarlık Rusyası zamanının en reaksiyoner çağlarında ileri sürülen nazariyelerden geride kalmıyarak, Rus Devletinin kuruluşu ve rus milletinin menşei meselesinin, ideolojik ve politik düşüncelerle, büsbütün başka bir ışık altında göstermeğe çalışmaktadır. Kiyef Rusyasını kuranların "yerli„ Slav - Rus unsurları oldukları iddia edilmekte ve "Rus„ kavmi ve adının, Slav bir kavim olduğu, Sarmatlar-İskitler-Kimmerler ve hatta Etrüskler'e bağlandığı görüşü ileri sürülmektedir ; bununla "Rus„ (Slav) ların Güney Rusyası'nın "yerli„ (otokton) ahalisi olduğu iddia edilmektedir (Bk. Sovyet akademisi azasından N. S. Derjavin, *Rus halkının menşei*, Moskova 1944). İlim adamları tarafından kabul edilmiyen, fakat Sovyet Rusya'da resmî bir nazariye haline çıkarılmış olan N. Marr'ın "Yafetik dil nazariyesi„ ne dayanılarak ileri sürülen "yeni„ rus görüşlerinin ilmî kıymetleri henüz şüphelidir ; bundan ötürü biz bu gibi tetkikleri nazarı itibare almadık. Mamafih, Sovyet Rusya'da, Rusya Tarihi'ne ait birçok ciddî eser ve makale neşredilmiştir ; bunlardan, imkân mertebesinde istifade ettik ; fakat, umumî mahiyetteki kitaplarda her defasında müracaat edilen eserler gösterilmediğinden, bu gibilerden ancak birkaçını "Bibliyografya„ ya koymakla iktifa ettik.

Türk okurlarına takdim edilen bu "Rusya Tarihi„ , benzerlerinden , Rus Tarihi'nde Türkler'in oynadıkları rolü tebarüz ettirmeğe çalışmak bakımından, farklıdır. Rus tarihinin tâ ilk başlarında kendini gösteren Avar, Hazar, Peçenek ve Kuman tesirleri rus tarihçileri (ve onları takiben Avrupalılar) tarafından silik bırakılmıştı ; biz ise bunları tebarüz ettirmeğe çalıştık. Bilhassa Moğol - Türk hâkimiyetinin Rusya tarihi üzerindeki büyük ehemmiyetini göstermeden geçemezdik. Moskova Rusyası'nın Devlet ve kültür müesseselerinde, Bizans ile birlikte, Moğol - Türk elemanlarının da mühim hissesi olduğu muhakkaktır. Halbuki rus tarihçileri ve bilhassa zamanımızdaki Sovyet tarihçileri, bunu mümkün mertebe örtmeğe gayret etmektedirler. Rus İmparatorluğu sahasının (1917 ye kadar) 3/5 ini eski Türk arazisi teşkil ettiği, ahalisinin mühim bir kısmının Türklerden teşekkül ettiği ve Moskova Rusyası aristokrasi sınıfına mensup ailelerden birçoğunun " ruslaşmış „ Moğol - Türkler olduğu hatırlanırsa, Rus tarihinde "Türklerin rolleri„ büyük olduğunu kabul etmek zorundayız.

Moskova - Rus Devletinin siyasî tarihi, haddı zatında Rusya'nın Türk illeri hesabına yayılış hareketi mahiyetindedir ve Korkunç İvan'ın 1552 de Kazan Hanlığını ortadan kaldırmasını müteakib, Ruslar'ın durmadan yayıldıklarını göstermektedir. Son 350 yıl içinde hiçbir devlet ve millet, Ruslar gibi, mütemadî harplerle, komşuları hesabına genişlemiş değildir. Bu hareketin icabı olarak, Ruslar'ın siyasî faaliyetlerinin en karakteristik vasıfları: Yayılma ve komşuları hesabına çoğalmadır. Bu durumdan en çok mutazarrır olanlar da Türk kavimleri ve devletleridir. Bunun için, hem coğrafî bakımdan yakınlığımızı, hem de siyasî münasebetlerimizin çok çeşitli ve uzun bir mazisi olması Rusya'nın tarihini yakından ve etraflıca bilmemizi gerektirmektedir. Fakat "Dünya Tarihi„ serisinde çıkması itıbariyle, eserin hacmı bütün meseleleri etraflıca ele almağa imkân vermedi; Türklerle Ruslar arasındaki münasebet bahislerini de kısaca geçmek mecburiyeti hasıl oldu ; çünkü, seri'nin diğer cildlerindeki "Türkiye„ tarihi kısımlarında bu bahisler ayrıca incelenecektir. Rusya Tarihi bu bakımdan eksik olmakla beraber, diğer cildlerdeki bahislerle bunun telâfi edileceğini umuyoruz.

Ankara, Bahçelievler
22 Nisan 1948

Prof. Dr. AKDES NİMET KURAT

KAYNAKLAR VE BİBLİYOGRAFYA

Vekayinâmeler (Letopisi). Rus İmparat. Arkeografya Cemiyeti tarafından 1846 da çıkarılmağa başlanmış, Rus İlimler Akademisi Tarih - Arkeografya Enstitüsü tarafından devam ettirilmiştir. Şimdiye kadar 23 cilt basılmıştır (Kısaltılmışı P. S. R. L.).

Tarih vesikaları külliyatı (Sbornik Russkago İstoriçeskago Obşçestva). 148 cilt. St. Petersburg 1867-1915.

Fermanlar ve muahedeler külliyatı (Sobraniya gosudarstvennıch gramot i dogovorov) 5 cilt. St. Petersburg 1813-1894.

Rusya İmparatorluğu kanunları tam külliyatı (Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy İmperii).

Rus tarihi vesikaları (Aktı istoriçeşkiye). St. Petersburg 1841-1853, 5 cilt. İlâveler (Dopolneniya) 1846-1872, 12 cilt.

Rus diplomasisi tarih vesikaları (Pamyatniki). St. Petersburg 1851-1871, 10 cilt.

Cenup ve Batı Rusyası tarih vesikaları (Aktı). St. Petersburg 1862-1869. 6 cilt.

Batı Rusyası tarih vesikaları (Aktı). St. Petersburg 1846-1853, 5 cilt.

Rus tarihi krestomatyası (Chrestomatiya po istorii SSSR) I. ve II. cilt Moskova 1939-1941.

Pravda Russkaya (İlk rus kanunu külliyatı). Sovyetler Birliği İlimler akademisi. Moskova - Leningrad 1940.

Aleksey Michayloviç zamanı Rusyası (O Rossii v tsarstvovaniye Alekseya Michayloviça) Grigori Kotoşichin. 4. tab'ı St. Petersburg 1906.

N. M. Karamzin, *Rus devleti tarihi* (İstoriya gosudarstva Rossiyskago) 12 cilt. (İlk tab'ı 1818).

S. M. Solov'yev, *En eski devirlerden başlıyarak Rusya tarihi.* (İstoriya Rossii sdrevneyşich vremen). 29 cilt. (İtk tab'ı 1851-1879). Yeni tab'ı, 1897.

S. F. Platonov, *Rus tarihi dersleri* (Lektsii po russkoy istorii) 7. tab'ı, St.-Petersburg 1910.

V. O. Klüçevski, *Rus tarihi dersleri* (Kurs russkoy istorii). 4 cilt. Moskva 1916.

K. Bestujev-Rümin, *Rus tarihi* (Russkaya istoriya). 2 cilt St. Petersburg 1872, 1885.

M. N. Pokrovski, *En eski devirlerdenberi rus tarihi* (Russkaya istoriya s drevneyşich vremen). 4 cilt. 4. tab'ı Moskva 1924.

Sovyetler Birliği Tarihi (İstoriya SSR). T. I. V. İ. Piçeta, M. N. Tichomirov vd. A. V. Şestakov. Moskva 1941.

S. Gedeonov, *Varegler ve Ruslar* (Varyagi i rus'). St. Petersburg 1876.

E. Şmurlo, *Rusya tarihi* (İstoriya Rossii 862-1917). München 1922.

P. Milükov, *Rus medeniyeti tarihi* (Oçerki po istorii russkoy kulturı) 3 cilt. St. Petersburg 1895-96. Yeni tabı Paris 1930/31.

A. N. Nasonov, *Moğollar ve Rusya* (Mongolı i Rus'), Sovyetler Birliği İlimler Akademisi. 1940.

Diplomasi tarihi (İstoriya diplomatii) V. P. Potemkin'in redaksiyonu altında, I. cilt, Moskva 1941, II. (1943), III. (1945).

M. Hruşevski, *Ukrayna tarihi* (ukraynaca). 9 cilt. Lvov-Kiyef 1904-1931.

M. Hruşevski, *Ukrayna halkının tarihi* (Oçerk istorii ukrainskago naroda). Kiyef 1911.

D. Doroşenko, *Ukrayna tarihinin umumi hatları* (ukraynaca). 2 cilt Varşova 1932-1933.

K. Stählin, *Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart.* 3. cilt. Berlin - Leipzig, 1923-1935.

A. Rambaud, *Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à nos jours.* Paris 1918.

A. Pares, *A history of Russia.* London 1926.

L. Niederle, *Manuel de l' antiquité slave,* I. ve II. cilt. Paris 1923.

P. Diels, *Die Slawen,* Leipzig 1920.

G. Vernadsky, *Rus tarihi taslağı* (Ocerki po russkoy istorii), Prag 1927; ingilizce tercümesi - *A. History of Russia.* New Haven 1929.

G. Vernadsky, *Political and diplomatic history of Russia*. London 1937.
A. Eck, *Le moyen âge russe*. Paris 1933.
The Cambridge Medieval History. Vol. II. - VI.
P. Milioukov, Ch, Seignobos ve L. Eisenmann, *Histoire de Russie*. 3 cilt. Paris 1933.
A. Fischel, *Der Panslawismus bis zum Weltkrieg*. Stuttgart und Berlin 1919.
Th. Masaryk, *Zur russischen Geschichts - und Religionsphilosophie*. Soziologische Skizzen. 2 cilt. Jena 1913.
H. Schaeder, *Moskau das dritte Rom*. Hamburg 1929.
Zeki Validi Toğan, *Türkistan tarihi*. İstanbul 1945.
G. Welter, *Histoire de Russie*. Paris, 1946.
İstorija SSSR, Red. A. N. Pankratova. Moskova 1946.
Dvadcat' pyat' let istoriçeskoy nauki v SSSR. Moskva - Leningrad, 1942.

BİRİNCİ KİTAP

Rus Devletinin kuruluşundan Moskova Büyük Knezliğinin yükselişine kadar

(862 — 1462)

BİRİNCİ BÖLÜM

SLAVLAR, DOĞU SLAVLARI, VAREG - RUSLAR

Slavların menşei

Slavların hind-avrupa (arî) menşeli kavimlerle aynı ırktan oldukları antropolojik ve dil araştırmalarıyle tesbit edilmiştir. IX. - X. yüzyıl mezarlarında bulunan iskelet kalıntıları-eski Slavların ekseriyetle d o l i k o s e f a l, uzun boylu, yani şimal ırkının hususiyetlerini taşıdıklarını gösterir. Kavimler Büyük Göçler devrine ait bazı slav iskeletleri üzerinde yapılan incelemeler de bunu sağladığı gibi, VI. yüzyıl Bizans kayıtlariyle, IX. - X. yüzyıl arap kaynaklarındaki bilgiye göre de Slavların "sarışın„ bir kavim oldukları bilinmektedir. Bu suretle antropolojik hususiyetler, Slavların - german, yani şimal ırkına yakın olduklarını gösterir. Somatologya (beden yapısı) bakımından artık M. ö. I. bin tarihlerinde, halis bir hind-avrupa ırkı olmadığı, bütün ırkların az çok birbirleriyle karışmış oldukları anlaşılıyor. Buna göre Protoslavların safkan bir ırk olmadıkları muhakkaktır; yani eski Slavlardan büyük bir kısmı dolikosefal ve sarışın olmakla beraber, aralarında m e z o s e f a l veya b r a k i s e f a l, kumral, orta boylu, kara saçlı olanların da bulunduğunu kabul etmeliyiz. İşgal ettikleri sahanın icabı - fin ve türk ırklarına mensup kavimlerle komşu bulunmaları yüzünden, Slavların gittikçe "turanlı„ unsurlarla karışmağa başladıkları ve ilk ırkî özelliklerini de tedricen kaybettikleri anlaşılıyor.

Dil, arkeologya ve bitki adlarının araştırmasından çıkan neticelere göre "ilk slav vatanı„ nın Vistül nehrinden başlıyarak Pripet havzasını ve Orta Dnepr sahasını işgal ettiği anlaşılıyor. Bunun batı, kuzey, doğu ve güney sınırları katiyetle tesbit edilemiyor. Bu saha güneyde Karpatların eteklerine dayanmış olmalıdır; batıda, Elbe nehrine kadar uzandığını iddia edenler varsa da, bu hususta kesin bir şey söylemek için müsbet deliller yoktur; Slavların Elbe boyuna kadar yayılmaları M. s. vukubulsa gerektir. Eski Slavların İlmen gölüne ve doğuda Oka

nehrine kadar yayıldıkları da kesin olarak ispat edilemiyor; aynı veçhile Turla (Dnestr) ve Aksu (Bug) boyunca ta Karadenize kadar indikleri iddiası da müspet delillere dayanmıyor. Slavların, Karpatların kuzeyindeki sahadan, daha doğrusu Pripet havzasından (bugünkü Polesie) muhtelif istikametlerde yayılmaları ancak milâttan sonraki bir gelişme olsa gerektir. Slavların tarih sahnesine çıkmalarına ve aşağı kültür basamağından daha yukarı bir dereceye yükselmelerine de T ü r k l e r ve G e r m a n l a r'ın âmil oldukları bazı bilginler tarafından ileri sürülmüştür; bu iddia slav tarihçileri tarafından red edilmişse de, büsbütün esassız değildir. Hele tarihî devirlerde buna benzer olayların çokluğunu göz önünde tutarsak, bu görüşü hemen red etmek doğru olmasa gerektir. Her halde Slavların pek erkenden türk (Altaylı) ve german kavimlerinin tesirlerine maruz kaldıkları muhakkaktır; yalnız bu tesirlerin şumulü henüz olduğu gibi tesbit edilmiş değildir.

Slav (Slovene) adına ilk defa, eserini M. s. VI. yüzyılın başlarında yazan, Nazians'lı Pseudo-Césarios'un kitabında raslanıyor. "Slav„ sözünün ne anlama geldiği bilinmiyor; bu isim de, birçok kavimler adı gibi, menşei ve mânası açıklanamıyor.

Doğu Slavları

Eski slav yurdunun doğu sahasını işgal eden uruğlar, D o ğ u S l a v l a r ı grubunu teşkil etmişlerdi. Bunların yaşadıkları saha: Pripet havzası (Polesie), Berezina nehrinin aşağı kısmı, belki de Desna ve Teterev boyları ile, galiba, Volinya çevresini ihtiva ediyordu. Milâttan önceki devir Slavlarına ait her hangi bir kayıt bulunmadığından, Doğu Slavlarının bu devirde işgal ettikleri sahayı tayin imkânsızdır. Slavlara milât sıralarında, "Vened„ denildiği biliniyor; daha sonraları, M. s. VI. yüzyılda Slavların bir kısmına "Ant„ denildiğini de biliyoruz. Antların Dnestr ve Dnepr boylarında yaşadıkları anlaşılıyor. Slavların bu kısmının diğer zümrelerine nisbetle daha harpçı oldukları nazarı itibara alınırsa, bunların "slavlaşan„ herhangi bir "türk„ kavmi olması ihtimali de hatıra gelmektedir; fakat bu görüş henüz isbat edilmiş değildir.

Slavlar üzerinde avar ve hazar hâkimiyeti

Gök Türk Kaganlığının kurulmasından sonra (M. s. 552) Jujanlar (Avarlar)'ın bir kısmı İdil (Volga) nehrini aşarak Avrupa'ya geçmişler, ve 568 e doğru, Pannonya merkez olmak üzere, büyük bir Avar İmparatorluğu kurmuşlardı. Slavlarla meskûn sahanın kâmilen Avarlara tâbi olduğu biliniyor. Slavlar bu suretle uzun zaman avar hâkimiyetinde kalmışlardı. Bu yeni durum onların tarihî gelişmeleri üzerinde büyük bir tesir yaptı. Slavların faal bir unsur olarak ilk defa tarih sahnesinde görünmeleri, Balkanlarda ve Bohemya'da yerleşmeleri, ilk siyasî teşkilât kurmaları ve hatta etnik bakımdan ve karakter itibariyle değişmeleri avar hâkimiyetinin tesiriyle olduğu anlaşılmaktadır. Bu hâkimiyetin hatırası Doğu Slavlarda tâ XII. yüzyıla kadar devam etmiştir. "Avar„'ın slavcası olan *obr*, slav dillerinde "alp„ veya "müstebit„ anlamına gelir (Çekçe-obr, lehçe-olbrzym). Bohemya'da ve Karpatlar mıntakasındaki slav kadınlarının sık sık Avarlar tarafından da ziyaret edildikleri hakkında eski rus vekayinâmelerinde birtakım hatıralar bulunmaktadır. Bunun neticesi olarak Slavların etnik durumları da epeyce "avarlaşmış„ olmalıdır. Avar hâkimiyetine karşı durmak istiyen slav uruğları şiddetle tedip edilmekte idi. Bu kabilden olmak üzere, avar kumandanı Apsich, 602 yılında Ant'ları tedip için Dnestr boyuna hareket etmişti. Bu tarihten sonra kaynaklarda bir daha "Ant„ adına raslanmadığı nazarı itibara alınırsa, Antların önderliği altında kurulan siyasî birliğin tamamiyle dağıtıldığı ve Antların da imha edildikleri anlaşılıyor. Avarların zâfa uğrayarak slav sahasından çekilmeleri üzerine, Doğu Slavları ikinci bir Türk kavminin nüfuz ve tesirine maruz kaldılar. Bu kavim H a z a r l a r idi.

Hazar Kağanlığı VII. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Avrupasının en büyük ve yegâne siyasî teşkilâtı idi. Hazarlar, Don nehrinin aşağı kısmında, Kerç boğazında hem ticaret iskeleleri, hem de kaleler yaptıkları gibi (Sarkel, Tamatarhan) Orta Dnepr'de de şehirler kurmuş olmalıdırlar (Kiyef'in eski adı hazarca: Sambata veya Sarkata olabilir). Doğu Slavlardan Polyan, Radimiç, Severyan ve Vyatiç uruğlarının Hazarlara tâbi oldukları ve vergi ödedikleri biliniyor. Kiyef'te, sonraları,

"Pasınga„ (paşınga veya basınga) adı ile bir hazar valişinin bulunması, ve Kiyef'in bir mahallesinin "Hazarlar„ (Kozare) adı ile anılması, burada hazar hâkimiyetinin derecesini göstermeğe kâfidir. VIII. yüzyıl sonu ve IX. yüzyıldan beri Dnepr boyunca Karadenize inmeğe başlayan İskandinavyalı Normanlar (Vareg-Ruslar) da Orta Dnepr'de kaldıkları müddetçe hazar hâkimiyetini tanımışlardı. Kiyef mıntakasındaki Polyan'ların bilhassa hazar tesirine maruz kaldıkları ve siyasî bakımdan diğer Doğu Slavlara nisbeten daha evvel "olgunlaştıkları„ anlaşılıyor. Eski rus-slav kanunlarında, ekonomik hayatlarında ve hatta bazı din telâkkilerinde hazar tesirini görmek kabil oluyor. Slavlar üzerindeki hazar hâkimiyetinin hiç te ağır olmadığı, vekayinâmedeki (859) yılı şu kayıtla tesbit edilmiştir: Hazarlar, Polyanlar ve Vyatiçlerden "her baca„ yani (ev)'den birer beyaz sincap kürkü vergi olarak alıyorlardı. Hazar devlet ve ekonomik teşkilâtının sonraki Vareg-Rus idaresinde örnek tutulduğu kuvvetle muhtemeldir.

Doğu slav uruğları ve komşuları

Doğu Slavlarının, VII. - VIII. yüzyıllarda birçok uruğlara bölündükleri biliniyor. Bunlar şunlardı: İlmen gölü çevresinde ve Beloozero (Akgöl) civarında S l o v e n e (Sloven'ler); Düna nehri başlarında - K r i v i ç 'ler; Düna ile Vilya nehirleri çevresinde - P o l o ç a n 'lar; Pripet boyunda ve Berezina sahasında - D r e g o v i ç 'ler; bunlardan biraz cenupta, Dnepr'in sağ tarafında - D r e v l y a n 'ler; Soj nehri boyunca R a d i m i ç 'ler; Desna havzasında S e v e r y a n'ler; Oka ırmağının baş kısmında - V y a t i ç ' ler; Batı Bug nehrinin baş kısmındaki B u j a n 'lar ve Yukarı Dnestr havzasındaki V o l ı n y a n 'ların da Doğu Slavlardan oldukları anlaşılıyor. Aksu ile Turla (Dnestr) arasındaki T i v e r t s ' lerle, Turla ile Prut arasındaki U g l i ç (Uliç) lerin slav olup olmadıkları katiyetle tesbit edilemiyor.

Slavların en eski komşularından biri de L i t a v 'lardır. Slavların ve Litavların çok eskiden bir arada yaşadıkları ve müşterek bir slav-litav dilinin mevcudiyetinden bile bahsedilmektedir. M. s. VII. - VIII. yüzyıllarda Slavlarla Litavlar arasında artık büyük farklar vardı. Litavlar, Niemen ve Vilya havzasında bulunuyorlardı; Aşağı Niemen ile Vistül arasında, yine Litav

aslından, P r u s 'lar, Aşağı Düna boyunda da J m u d 'ler yaşıyorlardı. Batı Bug nehrinin aşağı tarafında da Y a t v y a g 'lar vardı. Slav yayılışı neticesinde litav kavimlerinin tedricen Baltıkdenizine doğru sürüldükleri anlaşılıyor. Kültür seviyesi ve içtimai teşkilât bakımından Litavların Slavlardan geri oldukları biliniyor.

Doğu Slavları Pripet havzasından doğu-şimal ve doğu istikametinde ilerledikçe, f i n kavimleriyle temasa geldiler ve fin sahasını işgale başladılar. Fin kavimleri de birçok zümrelerden ibaretti. Bugünkü Estonyada Ç u d 'ler ve E s t 'ler; Neva mansabında V o d 'ler; Finlandiya'da S u o m 'lar; Yukarı Volga mıntakasında V e s 'ler; Yukarı Volga ile Klyaz'ma nehirleri arasında M e r y a 'ler; Klyaz'ma ve Moskova nehirleri boyunda M u r o m a ve M e ş ç e r 'ler vardı. Sura havzasında da M o r d v a 'lar; Volga'nın sol sahili ta Ural dağlarına kadar Ç i r m i ş (Mari), V o t y a k (Ar) ve P e r m 'lerle meskûndu. Sukhona ile şimali Düna arasında da Ç u d 'ler; Vıçegda havzasında da Urallara kadar, Z ı r y a n 'ler vardı. Ormanlık ve çok geniş bir sahaya dağılan bu fin kavimlerinin, birbirlerinden uzak bulundukları, esas meşguliyetlerini avcılık teşkil ettiği biliniyor. Fin kavimlerinin, hem kültür, hem içtimai teşkilât bakımından, Slavlardan aşağı bir derecede bulundukları muhakkaktır. Bundan ötürü fin kavimleri, Doğu Slavlarının ilerlemelerini durduramamışlardır; İlmen gölü ve Yukarı Volga ile Oka havzasındaki Finler, ya Slavlar önünde çekilmişler, veya yerlerinde kalarak Slavlarla karışmışlardır. Doğu Slavlarının, bu suretle, fin unsurları ile karışmağa başlamaları VII. yüzyıla kadar çıkmaktadır.

İdil ile Kama nehirlerinin birleştikleri sahada, VI. yüzyıl sonundan itibaren bir devlet kurmuş olan B u l g a r Türkleri ile Doğu Slavları arasındaki temas, mesafe uzaklığından ötürü, oldukça geç başlamıştır. Slavlar, Volga ve Oka nehirlerini takiben aşağıya inmeğe başladıktan sonra, İdil Bulgarlariyle de temasa geldiler. Hazar kağanına tâbi olmakla beraber, iç işlerinde tamamiyle müstakil olan Bulgarlar, Kiyef-Rus Devletiyle ve Volga'nın yukarısındaki rus şehirleriyle münasebet tesis etmiş ve Rus Devletinin hem ekonomik, hem kültür gelişmelerinde mühim rol oynamışlardır.

Doğu Slavları tarafından işgal edilen sahanın karakteri

Doğu Slavları ilk yurtlarından çıkıp Dnepr nehrinin başlarına doğru ilerleyerek yavaş yavaş Rus Ovasını işgal ettiler. Slavlar, bulundukları yerlerin coğrafî ve tabii şartlarına uymak mecburiyetinde idiler. Rus tarihçilerinin, üzerinde ısrarla durduklar ıgibi, Doğu Slavlarının yayılışlarında, yaşama tarzlarında, nihayet rus milletinin teşekkülünde ve Rus Devletinin siyasi gelişmesinde, Doğu Slavlarının VII.-VIII. yüzyıldanberi işgal edegeldikleri sahanın coğrafi durumu ve tabiî şartlarının çok büyük tesiri olmuştur. Bu saha esas itibariyle düzdür. Ancak yer yer tepeler göze çarpar. Volga ve Dnepr nehirlerinin baş kısımlarına düşen mıntakada tepeler ve Alaun yüksekliği bulunuyor; en karakteristik vasıflarından biri de burada nehirlerin çokluğudur. Bu ırmakların suları bol, akışları yavaş olduğundan gemiciliğe müsaittir; bunlar, üstelik birbirlerine yakındırlar veya kolları vasıtasiyle bir nehirden ötekine geçmek gayet kolaydır. Dnepr, Volga, Don ve Şimalî Düna gibi büyük nehirlerin akış istikametleri, Doğu Slavlarına yayılış sahalarını önceden tayin ve tesbit etmiş gibidir. Dneprin yukarı kısımdan Batı Düna'ya, oradan da İlmen gölüne akan nehirlere geçmek gayet kolay olduğundan, Slavların güçlük çekmeden İlmen ve Beloozero kıyılarına ulaştıkları anlaşılıyor; aynı tarzda, sonraları, Volga boyunca aşağıya doğru iniş hareketi başlamıştır. Nehirlerde balık çokluğu, Slavlara geçim derdini kolaylaştırıyordu. Yaz mevsimlerinde kayıklar vasıtasiyle rahat bir münakale yolu teşkil eden bu nehirler, kışın, kalın buzlarla örtülünce çok rahat birer yol oluveriyorlardı; sık ormanlar içinden akan bu ırmakların suları azalmıyor ve ormanlar içinden kolayca geçmek imkânını da veriyorlardı.

Doğu Slavlarının işgâl ettikleri sahanın ikinci hususiyeti de, buranın baştanbaşa ormanlık olmasıdır. Rus ovası-Karadeniz kıyılarından başlıyarak, istep (bozkır), ormanlık ve tundra olmak üzere üç bölgeye (mıntaka) bölünür. Ormanlık saha en genişi olup, eskiden şimdiye nazaran, çok daha cenuba inerdi; Kiyef çevresini ve Kharkof'u aşardı; bu bölgenin şimalde 60° dan yukarı çıktığı biliniyor. Volga, Düna, Don ve Oka nehirleri boyları (baş ve orta kısımları) sık ormanlarla örtülü idi. Zaten en eski slav yurdunda da nehir, bataklık ve ormanın çok olduğu hatırlanırsa, Doğu Slavları cetlerinin içinde yaşadıkları muhiti yeni yurtlarında da bulmuşlardı. Ormanlarda av hayvanlarının çokluğu, avcılığa; yabani arıların çokluğu, arıcılığa sevkettiği gibi, orman aralarındaki alanlar, küçük mikyasta olsa dahi, ziraatle meşgul olmaya ve hayvan beslemeğe imkân veriyordu. Dnepr boyunca yapılan ticaretin inkisafında kıymetli hayvanların kürkünü satmak maksadiyle yapılan avcılığın bilhassa ehemmiyeti olduğu görülüyor.

Doğu Slavlarının yaşayış tarzları

İlk Slavların işgal ettikleri bataklık ve ormanlık saha onların esaslı bir şekilde ekin ekmelerine elverişli değildi; bundan ötürü Doğu Slavları da, işgal ettikleri yerlerin tabiî ve coğrafî şartlarına uyarak, ziraatten ziyade avcılık, balıkçılık ve kısmen de arıcılıkla meşgul olmuşlardır. Ormanlık sahada alanlar açıldıkça ziraatin de inkişaf ettiğini görüyoruz. Slavların geçim tarzları ve meşguliyetlerinin icabı olarak, uzun zaman bir yerde kalmadıkları anlaşılıyor. Bulundukları sahada av hayvanları azalınca, veya tarla durumu darlaştıkça onların daha müsait mıntakalar arıyarak mütamadiyen yer değiştirdikleri biliniyor. Karşılarında mukavemet edecek bir zümre bulunmadığı zaman, yayılış sahalarının süratle genişlediği anlaşılıyor. Fin kavimleri arasına giren Doğu Slavları, ormanlardaki alanları ektikleri ve ağaçları keserek, köklerini çıkarıp tarlalar hazırladıkları ve bu suretle ziraat sahalarını genişlettikleri malûmdur. Batı ve Güney Slavlarının devamlı olarak yerleşmelerinde ve çiftçi bir kavim olmalarında Avar'ların büyük bir rolü olduğunu biliyoruz; fakat aynı tesirin Doğu Slavlarının üzerinde de hükmü olup olmadığı bilinmiyor. Maamafih Avar (veya başka bir Türk kavmi) hücumlarına karşı koymak ve tehlikelerden korunmak maksadiyle ilk slav, müdafaa kampları, kazıklardan (palisad) yapılan ilk müstahkem mevkiler, "gorodişçe„ lerin inşa edilmiş olması muhtemeldir; bu suretle daha büyük toplulukların bir arada kaldıkları mevkiler vücude gelmiş olmalıdır. Doğu Slavlarında ziraat kültürünün X. yüzyılda bile çok basit bir seviyede bulunduğu göz önünde tutulursa, çiftçiliğin bunlar arasında esas meşgale teşkil etmediğine ve çok sonraları başlamış olduğuna hükmedilmektedir. Hububattan, darı, çavdar, buğday ve arpa ekildiği biliniyor.

Orman ve bataklık sahanın hayvan beslemeğe müsait olmadığı aşikârdır; bundan ötürü Slavlarda, dolayısıyle Doğu Slavlarında da, ehli hayvan beslemek adetinin oldukça geç başladığına hükmetmeliyiz. Kuvvetli bir ihtimale göre ehli hayvanlardan bazıları türk göçebeleri veya german kavimleriyle temas neticesinde öğrenilmiştir. Doğu Slavlarının Dnepr-Desna-Volga sahasını işgal ettikleri sırada artık hayvanları bulunduğu anlaşılıyor. Ormanlık sahada yaşamının icabı olarak ağaç kesmek, kereste hazırlamak, ağaç tabak yapmak, ağaç kabuğundan eşya hazırlamak veya bazı giyim parçaları (meselâ çarık) yapmak sanatının inkişaf ettiğini öğreniyoruz. Doğu Slavlarında (ve umumiyetle diğer Slavlarda da) dokumacılık sanatının erkenden inkişaf ettiği biliniyor; keten veya kendirden kumaş hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ormandaki hayatın icabı olarak avcılığın en mühim meşgale teşkil ettiğini söylemiştik; aynı veçhile yabani arıların ballarını toplamak ve balmumu hazırlamak ta mühim bir yer tutuyordu.

Doğu Slavlarının İlmen gölü ile Dnepr aralarını işgal ettikleri zaman sosyal hayatları hakkında bilgimiz pek azdır. Elde mevcut bazı kayıtların gösterdikleri veçhile, Doğu Slavları patriarkal bir hayat yaşıyorlardı. Onların birçok büyük uruğlara bölündüklerini görmüştük. Her uruğ (plemya) ayrı "boy„ (rod) lara ayrılıyordu; boylar da "soy„ (familiya)'lardan teşekkül ediyordu. Bu üç bölüm aynı zamanda uruğların ekonomik ve dinî, hukukî ve siyaşî hayatlarının esasını da teşkil ediyordu; yani her soy, boy ve uruğun ayrı ayrı veya müşterek iktisadî menfaatleri, din telâkkileri ve hukuk kaideleri bu nizama dahildi. En eski rus vekayinâmesinin bildirdiği veçhile, Rus Slavlarının 'cetleri ayrı boy(rod)lar halinde, her boy kendi sahasında ve herkes kendi boyunda hâkimiyet sürerek yaşamakta idiler.' "Boy„, birbirine akrabalık bağiyle bağlı "soy„ lardan teşekkül ediyordu; boy'un mal ve mülkü müşterekti; her boy'un başında bir şef (boy'un en yaşlısı) dururdu. Bu "boy nizamı„ dışında uzun zaman herhangi bir siyasî ve içtimaî bir teşkilâtın bulunmadığı anlaşılıyor; "boy„ ları ilgilendiren mühim meseleler, "boy„ büyüklerinin bir araya geldikleri *Veçe* (veşçet-konuşmak) lerde müzakere edilirdi. "Veçe„ ler bu suretle uruğ büyüklerinin bir toplantısı mahiyetinde idi.

Doğu Slavlarının yaşayış şartlarının değişmesi, ve daha geniş ölçüde ziraat kültürünün gelişmesiyle bu "boy nizamı„ nın dağılmaya başladığını görüyoruz. IX uncu yüzyılda bazı slav uruğlarında "boy nizamı„ nın kalıntıları müşahede edildiği halde, birçok uruğlarda artık bunun çözüldüğü biliniyor. Onun yerine gelen "cemaat„ (obşçina) nizamında eskiden kalma "müşterek mülk„ usulünün tedricen kalktığı anlaşılmaktadır. "Cemaat nizamı„ nda artık kan akrabalığı birinci rolü oynamıyor; hatta akraba olmıyan "soylar„ aynı arazi parçasında yerleşebiliyorlardı; yani bir arada yaşıyan ailelerin işledikleri arazi üzerinde şahsî mülk hakları teşekkül etmişti; böylece, her ailenin kendi toprağı olan birlikler meydana gelmişti; bu gibi cemaatlara "verv„ adı verilirdi; cemaat efradı da "smerd„ diye anılırdı; orman ve mera bütün cemaatın müşterek mülkü sayılırdı. Her aile müşterek merada kendi hayvanını otlatmak, müşterek ormandan keseceğini tasarladığı ağaca kendi işaretini koymak, veya ağaç kovuğunda ve yaz sonunda toplamak istediği bal arısı yuvasına damga koymak, yahut hayvan avlamak için ormanda, dilediği yerde ağını kurmak hakkını haizdi. Tehlike anlarında sığınmak üzere ayrıca müstahkem yerler (gorodişçeler) in yapıldığı da bilinmektedir. Cemaat işlerini görmek, örf ve adetlere göre ihtilâflı meselelere bakmak üzere "büyük„ ler (stareyşina) seçildiği anlaşılıyor. Mühim meselelerin halli için bu cemaat büyükleri ve ayrı soy reisleri, "veçe„ de toplanırlardı. Bununla beraber eski boy nizamından birçok kalıntıların daha uzun zaman devam ettiği, hatta yakın devire kadar geldiği de malûmdur: Bu meyanda müşterek mal ve mülk nizamının (ilk komünizm) bir devamı olarak Güney Slavlarındaki büyük aileler, "zadruga„ lar, gösterilmektedir.

İlk siyasî teşkilâtın ise "büyük uruğ„ lar halindeki toplulukla nihayet bulduğu anlaşılmaktadır. Her ayrı uruğun başında bir şefin bulunması keyfiyeti, ancak bazı uruğlarda tesadüf edildiğine göre, bunun yabancı tesirlerle meydana geldiği sanılmaktadır. VI. - VIII. yüzyıllarda Doğu Slavlarının herhangi bir siyasî faaliyet göstermedikleri nazarı itibara alınırsa, onların devlet kurmak hususunda fazla kabiliyetleri olmadığına hükmetmek icabeder. Ancak güneyde Hazarların, kuzeyde Normanların (Vareg-Rusların) tesiri ve müdahale-

siyle Slavlar arasında devletçilik hareketi başlamış olmalıdır. Bu hareket, hazar tesirinin en kuvvetli olduğu Kiyef mıntakasında ilk önce belli oluyor. Vekayinâmedeki bir rivayete göre, Vareg-Rusların gelişinden önce Kiyef'te Kiy adlı biri hâkimiyet sürüyordu. Drevlyan'ların başında Mal adlı bir beyin bulunduğu da bilinmektedir. Doğu Slavlarının bir tek devlet halinde teşkilâtlanmaları ise, doğrudan doğruya Normanların, yani Vareg-Rus başbuğları, *knez* 'lerinin faaliyetiyle mümkün olmuştur.

Doğu Slavlarının din telâkkileri

Doğu Slav'larının din telâkkilerine gelince, onlar bütün iptidai kavimlerde olduğu gibi, tabiat kuvvetlerini canlı birer varlık diye kabul eden ve her kuvveti bir ilâha isnat etmek şeklinde meydana gelen bir animizm idi. Slav din telâkkişinin çok basit bir merhalede kaldığı anlaşılıyor; eski slav mitolojisinin yok denecek kadar fakir oluşu bunu gösterir. En büyük tanrı olarak D a j b o g kabul edilmişti; o, ışığın ve sıcaklığın menşei telâkki edilirdi; "Svarog„ adı verilen makamın gökte olduğuna inanılırdı; bu suretle D a j b o g'un babası Svarog, yani gök, olması lazımgeliyordu. Gök gürültüsü ve şimşek tanrısı diye bilinen P e r u n, Slavlar arasında çok sayılırdı; şimşek çaktığı ve gök gürlediği zaman, Perun'un gök yüzünden yüksek arabasiyle gezindiği ve ruhları yıldırımlariyle vurduğuna inanılırdı. Güneşe de K h o r s (hors) adı verildiği biliniyor. V e l e s ise sürülerin hâmisi, yani "hayvan tanrısı„ idi. Rüzgâr ilâhına da S t r i b o g denildiğini öğreniyoruz. Yer tanrısı da "Yaş-Ana-Yer„ (Mat' sıra zemlya) diye anılır ve insanların "annesi„ sanılırdı; Dajbog ile Veles ise insanların dedeleri olarak telâkki edilirlerdi. Bu eski slav dininin zahiri kültü (merasimi) de inkişaf edememişti; ne mâbetler ve ne de rahipler vardı; ancak bazı mıntakalarda bazı " din adamlarının „ gaipten haber veren "kudesnik„lerin türemeğe başladığı bilinmektedir. Yer yer, tanrıların gayetle kaba, ağaçtan yontulmuş putları olduğu görülüyor; bu putlara kurbanlar getirildiği, hatta insan kurbanları takdim edildiği bildirilmektedir. Doğu Slavlarının X. yüzyıl sonlarında hıristiyanlığı kabullerini müteakip, halk arasında eski din akideleri ve adetleri uzun zaman yaşayıp gitmiş ve

putperest devri tanrıları yeni hıristiyan azizleri şeklinde Ortodoksluğa karışmıştır.

Bu " büyük tanrılar„ bütün Doğu Slavlarında müşterekti. Bunların dışında her " boy „ un, ve " boy nizamı „ çözüldükten sonra " soy „ un ölmüş cetlerin ruhlarına tapmak adetinden doğan "cetler kültü„ meydana gelmişti. Bu cetler ruhuna önceleri " rod „ (boy) denmiş, sonra " şçur „ (veya " çur „) adı verilmişti. Bu "çur„ un, Türklerdeki "çura „ (bir lâkap) ile ilgisi olması çok mümkündür; ya Avarlardan veya Hazarlardan geçmiş olmalıdır. Boy nizamının çözülmesinden sonra, her soy (famılya) ve ev kendi ceddinin ruhuna tapmıya başlamış ve böylelikle "deduşka domovoy „ (ev dedesi) meydana gelmiştir; bu "ev dedesi„ o ailenin iyiliğini istiyen ve yardım eden bir ruhtur. Öldükten sonra ruhların yaşadıklarına inanıldığından, ona göre cenaze merasimi ve ölüleri anma adetleri husule gelmişti. Ölenlerin cesetleri ya gömülür veya yakıldıktan sonra külü bir testi içinde mezara konurdu. Mezara, hayatta iken kullanılan eşya ve silâhlar konurdu. Ölenin ruhu için mezar başında anma töreni yapılırdı (trizna); bu münasetbele yenir, içilir ve eğlenceler tertip edilirdi; bu merasime ölenlerin ruhlarının da iştirak ettiklerine inanıldığından - anma töreni neşeli bir ziyafet halini alırdı. Ölenlerin ruhlarının yer yüzünde dolaştıklarına, kırlarda, ormanlarda ve hattâ ırmaklarda yaşadıklarına inanılırdı. Ayrıca ormanların "leşiy„ (orman adamı) denilen sahipleri ve ırmakların da "rusalki„ dedikleri su perileri ile meskûn bulunduğu zannedilirdi. Slavlar bütün tabiatı canlı bilirler ve hayatlarını tabiatta vukua gelen bütün değişikliklere göre düzenlerlerdi. Güneşin yaza dönmesi münasebetiyle (21 aralık) "kolyada„ bayramı (lâtincesi-calendae), kışın uğurlanıp ilkbaharın karşılanması da "krasnaya gorka„ (kırmızı dağcık) bayramı ile yapılırdı. Yazın karşılanması olan "kupala„ yortusu bilhassa mühimdi; bu münasebetle, 24 haziran (7 temmuz) gecesi tanrılar şerefine genç bir kız suya atılır ve boğulurdu; sonraları kız yerine bir kukla atmak adet oldu; bu münasebetle orada bulunanlar hepsi de suya girerlerdi. Bu yortunun hatırası Ukrayna'da yakın zamana kadar yaşamış ve halk arasında "İvan Kupala Gecesi„ adiyle bilinmektedir. Bütün bu inançlar ve yortular, Doğu Slavlarının hıristiyanlığı kabüllerinden sonra da

devamla zamanımıza kadar gelerek rus halk adetlerinin bir kısmını teşkil etmiştir.

İlk şehirler

Doğu Slavlarından bazılarının IX. yüzyıl ortalarına doğru şehirlerde, daha doğrusu yabancılar tarafından tesis edilen ticaret merkezlerinde yaşamağa başladıkları biliniyor. Bir müddet sonra her büyük uruğun ayrı bir şehri olduğu anlaşılmaktadır. Polyan'lerin - Kiyef, Sever-yan'lerin - Çernigov, Radimiç'lerin - Lübeç, Kriviç'lerin - Polotsk ve Smolensk, İlmen gölü çevresindeki Sloven'lerin - Novgorod şehirleri vardı. Bunların nasıl ve ne zaman kuruldukları tesbit edilemiyor; fakat IX. ve X. yüzyıllarda çok işlek olan İskandinavya-Bizans nehir ticaret yolu boyunda bulunmaları, bu mevkilerin ticaretin inkişafı sayesinde kurulduklarına delâlet eder. Hazar Kağanlığının genişlemesi neticesinde Orta Dnepr Slavlarının, Hazarların tavassutu ve önderliği sayesinde "beynelmilel ticaret„e karıştıkları muhakkaktır. Normanların (Vareg-Rusların) da bu ticarete iştirakleri Slavların faaliyetini arttırmıştır. IX. yüzyıl ortalarına kadar kuzeydeki Slavların vareg başbuğlarına tâbi oldukları ve güneydekilerin de Hazar kağanına vergi verdikleri gözönünde tutulursa, kuzeydeki şehirlerin Vareg-Rus başbuğları tarafından birer dayanak yeri, ve vergi tarikiyle veya zorla alınan slav mallarının depo edildiği merkez olmak üzere kuruldukları anlaşılıyor; güneydekilerin ise aynı amaçla Hazarlar tarafından tesis edildiklerini kabul etmeliyiz.

Doğu Avrupa büyük ticaret yolları

Volga boyunca tâ İskandinavya'nın doğu sahillerine kadar ve Gotland adasında bulunan arap dirhemleri (VIII.-X. yüzyıllar) bura ahalisinin müslüman memleketleriyle ticaret yaptıklarının en bariz delilleridir. İskandinavya - Volga - Hazar denizi üzerinden yapılan ve Orta İdil ile Harezm ve Sasanilerle olan münasebetlerin VI.-VII. yüzyıla kadar çıkabileceğini gösteren izlere raslandığı biliniyor. Fakat bu nehir boyunda büyük faaliyet VIII. yüzyılda başlamıştır. Bu ticaret yolu İskandinavya'dan, Fin körfezi üzerinden Neva'ya, Ladoga gölüne ulaşırdı; sonra Volkhov nehri, İlmen gölü, Msta nehri ve buradan kara yolu ile Volga'ya varılır ve bu nehri takiben tâ Hazar denizine gidilir ve aynı yolla dönülürdü.

İkinci büyük ticaret yolu olan Dnepr nehir yolu ise, rus kaynaklarında, "Vareg yolu„ veya "Büyük su yolu„ diye anılır. Bu yol, Fin körfezinden Neva nehrine, Ladoga gölüne, Volkhov nehrine, İlmen gölü, Lovat nehri, kayıklar karadan sürüklenerek Batı Düna nehrine; yeniden karadan sürüklenerek Dnepr nehrine varılırdı; Kiyef'in aşağısında Dnepr (Özü veya Ozu) nehrinin dirsek yaptığı 60 km. uzunluğundaki şelâlelerin ve kayalıkların bulunduğu yerlerde kayıklar yeniden sahile çıkarılır ve karadan sürüklenirdi; Dnepr boyunca Karadenize çıkılır ve sahili takiben İstanbul'a varılırdı. Baltık denizinden Riga körfezi ve Batı Düna nehirleriyle daha kısa ikinci bir yol da vardı; fakat birinci yolun daha işlek olduğu biliniyor.

Varegler ve Ruslar

Normanların doğu kısmı, yani İsveçlilerin cetleri, VIII. yüzyıldan itibaren Ladoga ve İlmen gölünün çevrelerindeki Doğu Slavlarını hâkimiyetleri altına almıya başlamışlardı. Bunlar hem eşkiya, hem tüccardılar. Bir müddet sonra Ladoga gölünün güneyinde "Rus„ (Norman) şehirleri tesis edildi; buralarda yerli fin ve slav ahalisinden alınan vergiler (kıymetli kürkler ve diğer eşya) toplanmakta idi. Şehirlerin çokluğu yüzünden Normanlar bu çevreye "Gardar„ veya "Gardaraki„ adını vermişlerdi, ki "şehirler yeri„ demekti. İlk şehirlerlerin Ladoga gölü kıyısındaki Aldagen ve Holmgard ile İlmen gölü sahilindeki Ostragard (Novgorod) olduğu anlaşılıyor. VIII. yüzyıl içinde Ladoga - İlmen gölü çevresine nüfuz eden bu Normanlar, Beloozero ve Yukarı Volga ile Dnepr nehri istikametine yayılmaya başlamışlardı. Bunlar Volga nehri ile aşağı inerek Bulgar ve Hazar iline ulaştıkları gibi, Dnepr boyunca Karadenize inerek oradaki Slavlarla da temasa geldiler. Doğu Avrupada faaliyete geçen bu Normanlar hem istilâcı, hem tüccar, hem eşkiya idiler. Müsait duruma göre hareket ederlerdi. Kendilerine tâbi fin ve slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri ticaret emtiası olarak hazar pazarlarına, ve hatta islâm memleketlerine getirerek, satarlardı; aynı zamanda Bizans ile de münasebet tesis etmişlerdi. Normanların ayrıca ücretli askerî kıt'alar halinde Bizans imparatorlarının hizmetine girdiklerini de biliyoruz. Yerli slav ahalisinin de bu İskandınavyalı Normanlarla birlikte Bizans ticaretine karıştıkları

anlaşılıyor. Bir müddet sonra hatta "ticaret birlikleri„ nin teşekkülünden bahsetmek mümkün gibi görülüyor; şehirlerde biriken ticaret emtiasının muhafazası ve bilhassa nehir boyunca bu eşyanın Bizansa sevki zamanında herhangi bir hücumdan korunması için askerî kıtalara ihtiyaç vardı; işte bu kıtaların İskandinavyalı Normanlardan, "Vareg„ lerden, teşekkül ettiği biliniyor; zaten "Vareg„ adı bu gibi ücretli asker kıtalarına yerli Slavlar tarafından verilen bir isim idi (İskandinavya "Saga„ larında da ücretli kıtalar mânasına gelen Waeringer sözüne raslandığı gibi, Bizans kaynaklarında da "Varangoi„ ye ve Araplarda da "vareg„ tabirine tesadüf edilmektedir; Bizans'ta bu sözle "Normanlardan teşekkül eden ücretli kıtalar„ kastedilirdi; bu sözün Avarlar tarafından Franklara verilen bir ad olduğunu söyliyenler varsa da, doğruluğu şüphelidir). Slavlar arasında faaliyette bulunan bu "Vareg„ kıtaları veya "Drujina„ ların başında duran norman beylerine, germancadaki "konung„ dan tahrif edilerek slavca *knez* (knyaz') derlerdi. İşte bu vareg- rus "knez„ leri gittikçe ehemmiyet kazanmışlar ve kurulmakta olan siyasî teşkilâtın reisi olmuşlardı. Slavlar uzun zaman "Vareg„ ler ile "Rus„ ları birbirleriye karıştırmışlardır. Hakikaten bu iki ismin mahiyeti tamamiyle anlaşılamıyor; bu adların iki muhtelif mâna ifade etmiş olması mümkündür; "Vareg„ ler ücretli kıtalar halinde hareket eden Normanların umumi isimleri; "Rus„ ise bu Vareg'lerden olup Slavlar arasında yerleşen, devlet kuran ve Slavlar üzerinde hâkimiyet süren zümrenin adı olsa gerektir.

Rus adının (Slavcası-Rus, Rusi) menşei ve mahiyeti hakkında ileri sürülen birçok görüşün en doğrusu "Norman mektebi„ tarafından kabul edilenidir. Bu görüş şöyle ifade edilmiştir: Rus adının eski şekli *Rusi* olduğu nazarı itibara alınırsa, bunun fincedeki *Ruotsi* den alınmış olması lâzımgelir. Finler ise, Maeller gölü (Stockholm çevresi) yanında yaşıyan İsveçlilere "Ruotsi„ derlermiş; bunun aslında İsvesçe "Roeder„ (Almanca - "Ruderer„ yani kayıkçılar, kürekçiler) sözü olduğu anlaşılıyor. Finler bugün dahi İsveçlilere "Ruotsi„ adını verirler; (Estonce-Rots); Finler kendilerine "Suomi„ derler; bu söz Slavcaya *Sum* (Sumi) şeklinde geçmiştir; bu suretle Fincedeki "Ruotsi„ de Slavcaya evvelâ "Rusi„ sonra "Rus„ olarak geçmiş

ve Slavlar İsveç'ten gelenlere umumiyetle "Rus„ (Rusi) demişlerdir.

Norman zümrelerinin yerli slav ahalisini hâkimiyetleri altına alarak, şehirler, yani ticaret ve siyaset merkezleri kurmalariyle hâkim sınıf derecesine yükselmeleri mümkün olmuş ve bundan dolayı "Rus„ adı gittikçe siyasî bir mefhum ifade etmiştir. Hazar hâkimiyetinin zâfa uğraması nisbetinde bu "Rus knez„ lerinin de siyasî faaliyetleri çevresi genişlemişti. Kiyef'te rus başbuğlarının hâkimiyeti ele geçirmelerini müteakip Orta Dnepr boyu "Rus yurdu„ adını aldı. Nestor vekayinâmesinden görüldüğü veçhile, yerli slav ahalisi, Kiyef'te devlet kurulduktan daha uzun zaman sonra, "Rus„ larla "Slav„ lar arasında ayrılık gözetmiştir. Yabancı memleketten gelen Ruslar-Normanların adedi az olduğundan, bunlar çok geçmeden slavlaşmışlardır. X. yüzyıl içinde İsveç'ten yeni norman zümrelerinin gelmesi kesilmiş, Hıristiyanlığın Kiyef'te kabulünü müteakip, slav ahalisi ile "Rus„ lar hem din, hem dil bağlariyle birbirlerine bağlanınca, iki unsur büsbütün kaynaşmıştır; fakat "Rus„ adı aynı zamanda yerli slav ahalisine de teşmil edilmiş bulunuyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

RUS DEVLETİNİN KURULUŞU VE KİYEF RUSYASI

İlk Vareg knezleri IX. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa iki siyasî nüfuz sahasına bölünmüştü: güneyde - Hazarlar, kuzeyde de Normanlar (Vareg-Ruslar) hâkimdi. Bu yüzyılın ortalarından az sonra doğudan gelen Peçeneklerin tazyiki altında hazar nüfuzunun zâfa uğraması Doğu Avrupa'-daki siyasî gelişmeler üzerinde mühim tesirler yaptı. Bu defa Orta Dnepr mıntakasında yaşayan slav uruğları, hazar nüfuzundan çıkıp tedricen Vareg - Rus tesiri altına düşmeğe başladılar. Bununla Kiyef çevresinde bir Rus - Slav Devletinin kurulabilmesi için imkân ve şartlar yaratılmış oldu.

IX. yüzyılın 60. yıllarına doğru Ladoga ve İlmen gölü çevrelerinde birkaç vareg - rus knezinin muhtelif mıntakalarda hâkimiyetlerini kurdukları anlaşılıyor. Ladoga gölü kıyısındaki A l d a g e n şehrinde *Rurik* (Hroerekr), Beloozero mıntakasında S i n e u s, İzborsk şehrinde (Pskov'a yakın) T r u v o r adlı norman başbuğları bulunuyorlardı. A s k o d ve D i r adlı iki vareg başbuğunun da Kiyef'te hâkimiyeti ele aldıkları biliniyor. Bunlar arasında en kudretlisi Rurik idi; öyle ki bir müddet sonra kuzeydeki bütün slav ve fin zümreleri onun hâkimiyetini tanıdılar; bunun üzerine Rurik, Ladoga gölü sahasından hareketle, İlmen gölü kıyısındaki Ostragard şehrine geçti. Burasına Slavlar, N o v g o r o d (Yenişehir) adını vermişlerdi. Rurik, kendine rakip vareg-rus knezlerini ortadan kaldırdıktan sonra, geniş bir sahanın yegâne hâkimi oldu. Bu vareg knezinin şahsiyeti ve faaliyeti hakkında ancak çok sonraları kaleme alınan vekayinâme rivayetlerinde bazı malûmat muhafaza edilmiştir. Geniş bir mıntakayı idaresi altına almaya muvaffak olması, ve yerli slav ve fin uruğları üzerinde hâkimiyetini tesis etmesi Rurik'in *Rus devletinin kurucusu* olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Rurik'in hâkimiyetinin başlangıcı ve dolayısiyle Rus Devletinin kuruluşuna ait biricik malûmat

(yani efsanevî mahiyette rivayet) Nestor kroniğinde bulunuyor; ehemmiyetinden ötürü bu rivayeti aynen naklediyoruz:

'Yıl 6367 (M. s. 859). Varegler deniz aşırı memleketten geldiler. Çud' ve Sloven'lerden, Merya'dan, Ves'lerden ve Kriviç'lerden vergi topladılar. Polyan'lar, Severyan'lar ve Vyatiç'-lerden ise Hazarlar vergi alıyorlardı; Hazarlar her bacadan birer sincap kürkü topluyorlardı.

6370 yılı (862) onlar (fin ve slav uruğları kasdediyor) Varegleri denizin ötesine koğdular, vergi ödemez oldular ve kendi kendilerini idareye başladılar. Fakat aralarında kanun ve nizam yoktu, soy soya karşı ayaklandı ve ihtilâf baş gösterdi, birbirleriyle mücadeleye giriştiler. (Bunun üzerine) birbirlerine dediler ki: "Üzerimizde hâkimiyet sürecek ve nizam kuracak bir bey arayalım.„ (Böyle konuştuktan sonra) denizi aşarak Vareg'lere, Rus'lara, gittiler; çünkü bu Varegler böylece Rus tesmiye edilirlerdi, nasıl ki bazıları İsveç, diğerleri Norveç ve başkaları da Got tesmiye edilirler; böylece onlar (Vareglar) da (Rus adlanırlardı). Çud'ler, Slovenler, Kriviçler ve Ves'ler Ruslara dediler ki: "Memleketimiz büyük ve zengindir, fakat (orada) nizam yoktur, geliniz, hakimiyet sürünüz ve bizi idare ediniz„. "Üç birader (Slavlar ve Finler üzerinde hâkimiyet sürmek için) seçildiler ve bütün Rusları alarak geldiler. En büyüğü olan Rurik, Novgorod'da yerleşti; ikinci birader Sineus, Beloozero'da, üçüncü kardeş Truvor da İzborsk'a gitti. İşte bu Vareglere nisbetle Rus yurdu Novgorod adını aldı; Novgorodlular Vareg soyundandırlar, halbuki onlar önceleri Sloven idiler. İki yıl sonra Sineus ve biraderi Truvor öldüler. Rurik te hâkimiyeti ele aldı ve şehirleri kendi adamları arasında böldü; birine Polotsk, öbürüne Rostov, üçüncü birine de Beloozero'yu verdi'.

Vekayinâmede nakledilen bu olaylar, cereyan ettikleri tarihten 150 yıl sonra kaydedilmiş olduğundan, rivayet mahiyetini geçmemektedirler. Deniz aşırı bir memleketten "bey davet etmek„ hikâyesi ise tamamiyle epik (efsanevî) bir karakter taşımaktadır; bunun benzerini İngiliz vakanüvisi Vidukind' in eserinde de buluyoruz. Nestor vekayinâmesinde Rus Devletinin başlangıcına ait verilen bu malûmattan: Rurik ve diğer vareg-rus knezlerinin ancak mücadeleler neticesinde fin ve

slav uruğları arasında hâkimiyetlerini tesise muvaffak olduklarını görmek mümkün oluyor. Nitekim, Rurik Novgorod'da yerleştikten sonra da burada Vadim adlı birisinin Vareglere karşı ayaklandığı biliniyor.

Rurik'in hangi tarihlerde Novgorod'da yerleştiği katî olarak tesbit edilemiyor. Vekayinâmede 862 yılı gösterilmişse de bunun doğruluğunu teyit edecek başka bir kaynağa malik değiliz. Bununla beraber 862 yılı Rus Devletinin başlandığı tarih olarak kabul edilmiştir. Bu devletin kurucusu olan Rurik'in 879 yılında öldüğü biliniyor.

Rus Devletinin ilk tarihî siması, Rurik'in yakın akrabası olduğu anlaşılan Oleg'dir (İskandinavyacası - Helgi). Rurik'in oğlu İgor pek küçük olduğundan, devlet idaresini çevirmeğe Oleg memur edilmiş olmalıdır. Bu, Knez Novgorod çevresinde hüküm sürmekle kalmadı, Dnepr boyundaki Slavları da idaresi altına almak ve "Büyük ticaret yolunu„ ele geçirmek gayesiyle cenuba inmeğe başladı; İgor de beraberinde bulunuyordu. Yukarı Dnepr'deki Smolensk ve Lübeç şehirlerini ele geçirdikten sonra Kiyef'e geldi. Burayı ellerinde tutan Askold ve Dir adlı vareg başbuğlarını 'knez soyundan değilsiniz' diye hile ile öldürttü ve Kiyef'i işgal ederek orada kaldı. Vekayinâmede nakledilen rivayete göre burası Oleg'in fevkalâde hoşuna gitmiş ve 'Kiyef, rus şehirlerinin anası olacaktır' diyerek orada kaldığı bildirilmektedir. Hakikaten, Kiyef şehrinin bulunduğu yer birçok bakımdan mühimdi; İskandinavya - Bizans ticaret yolunda bulunduğu gibi, hazar hâkimiyeti zamanında burası mühim bir ticaret ve idare merkezi mertebesine yükselmişti. Kiyef'in coğrafî mevkiinin şehrin müdafaası için de elverişli olması, Oleg'i, devletin merkezini kuzeyden güneye nakletmesinde bir âmil teşkil etmiş olabilir. Zaten, Oleg'in Kiyef'te yerleşmesiyledir ki Rus Devleti hakikaten kurulmuş sayılabilir. Bununla Rus tarihinin *Kiyef devri* başlamış oluyor.

Oleg'in Bizans seferi (907) ve Bizans'la ticaret uzlaşması

Oleg, Kiyef'te yerleşir yerleşmez, kendisinden önce Askold'un yaptığı gibi, Bizans'a bir sefer açmaya karar verdi. Kalabalık bir ordu ile (büyük kayıklara binerek) Dnepr boyunca hareket etti (907). İstanbul Boğazına gelince,

Vareg-Ruslar karaya çıktılar ve Bizans payitahtının etrafını yağma ettiler. Bu durum karşısında Bizanslılar, Oleg ile müzakereye girişmekten başka bir çare bulamadılar. Yağmanın durdurulması ve tekrarlanmaması için rus knezine "vergi„ ödedikleri bildiriliyor. Bir de : Bizans ile Ruslar arasında ötedenberi yapılagelen ticaret, muayyen esaslara göre tanzim edildi, yani bir ticaret uzlaşması yapıldı. Bu uzlaşmanın esas itibariyle Rusların lehine olduğu anlaşılmaktadır; uzlaşmanın 912 de yenilendiği de biliniyor.

Kiyef knezinin cıvar memleketleri yağmadan başka, Bizans'la ekonomik münasebetlere ehemmiyet vermesi, muntazam bir ticaret anlaşması yapması onun dirayetli bir devlet adamı olduğunu açıkça gösterir. Oleg'in Bizanslılara karşı kazandığı muvaffakiyet, kendi Vareg-Rusları ve metbu slav ahalisi üzerinde derin bir tesir yapmış ve knez otoritesinin yükselmesine hizmet etmiş olmalıdır. Vekayinâmenin kayıtlarından göründüğü veçhile, Oleg'e dair şarkılar ve destanlar tertip edilmiştir. Bu destanlarda, Oleg'in İstanbul'a hücumundan bahsedilirken, "knezin gemilerini karaya çıkarıp, tekerlekler üzerinde, karadan yelkenlerle Bizans payıtahtına saldırdığı "anlatılmakta, ve Oleg'in„ zaferini tebcil etmek maksadiyle kalkanını İstanbul surlarının kapısına astığı„ söylenmekte imiş. Oleg'e ahali tarafından, "akıllı, hakîm„ anlamına gelen "veşçi„ lâkabı verildiğini de öğreniyoruz. Kiyef Rusyasının bu ilk tarihî simasının 912 de öldüğü bildiriliyor. Ondan sonra Kiyef tahtına Rurik'in oğlu İgor geçmiştir (İskandinavyaca-İngvar).

Doğu Avrupa'ya gelen Normanların ötedenberi Volga yoluyla aşağıya inerek Hazarlar memleketi ve islâm dünyasiyle temasta bulunduğunu söylemiştik. Bu defa, İgor, büyük ganimetler kazanmak maksadiyle Hazar denizinin güney kıyılarına bir akın tertip etti. Ruslar, Hazar denizi tarikiyle ilerliyerek Bakû civarında karaya çıkmışlar ve zengin ganimet elde ettikten sonra geri dönüp gitmişlerdi; fakat Hazarların hizmetinde bulunan müslüman kıtaları (larsiye) Rusların islâm diyarında yaptıkları katliamın öcünü almak maksadiyle, Ruslara hücum ettiler ve birçoklarını öldürdüler; müslümanlardan kurtulan Ruslar bu defa Burtasların hücumuna uğradılar; ancak küçük bir kısmı imha edilmekten kurtulabildi. Bu rus seferinin hicrî 301 de (913-914) cereyan ettiği anlaşılmaktadır. İgor, 941 de Bizansa karşı büyük bir sefer tertip etti. Ruslar İstanbul çevresini yağma ettilerse de, rus gemilerinin büyük bir kısmı Rumlar tarafından "grek ateşi„ vasıtasiyle yakıldı. İstanbul yanından koğulan Ruslar, bu defa Anadolu kıyılarına çıkarak yağmaya başladılar; Bizans'lılar buraya mühim kuvvetler göndererek Rusları koğdular; Anadolu sahillerine yapılan ilk büyük rus hücümu böylelikle defedilmiş oldu.

İgor'un bir defa daha islâm memleketlerine yağma seferi tertip ettiği biliniyor; fakat bu seferin teferruatı tesbit edilememiştir. Rus-Varegler, ihtimal, 332 hicrî (943-944) de Karadeniz'den hareketle Kuban nehrini takiben Şimali Kafkasya'ya gelmişler, oradan da Hazar denizine çıkmışlar, sonra Güney Kafkasyadaki Berdaa (Arran) şehrini ele geçirmişler ve etrafını yağma etmişlerdi. Ruslar, Tabaristanı da yağma ettikten sonra geri dönüp gitmişlerdi.

İgor, Bizansa karşı muvaffakiyetsizliğe uğramış ve 945 tarihinde yenileştirilen ticaret uzlaşması, Oleg zamanındakine nisbeten, Ruslar için daha az müsaitti. İgor, iç idarede de kabiliyet gösteremedi; slav uruğlarını daimî bir baskı altında bulundurmak ve mutatdan fazla vergi toplamak istiyordu; bu yüzden Drevlyan'lar isyan çıkarmışlar ve İgor'u öldürmüşlerdir. Kendisinden sonra hayatta küçük yaşında bir oğlu, Svyatoslav kaldı. Devlet idaresini de karısı Olga ele aldı.

Kiyef Rusyası tarihinin en tanınmış simalarından biri olan Olga (İskandinavyacası ve Rumcası - Helga) vekayinâmelerde çok cazip bir şekilde tasvir edilmiştir. Evvelâ kocasının öcünü almak için Drevlyan'ler üzerine bir sefer açarak onları şiddetle cezalandırdığını öğreniyoruz. Bu kadının ikinci bir hususiyeti de —galiba en mühimi de budur— hıristiyanlığı kabul etmiş olmasıdır; Olga'nın bu hareketiyle Rus Yurdunda Ortodoksluğun mühim rol oynamaya başladığını görüyoruz. Olga, 957 de Bizans İmparatoru (ve meşhur tarihçi) Konstantin Porfirogennetos'u ziyaret maksadiyle İstanbul'a bir seyahat yaptı ve İmparator tarafından kabul edildi. Bu münasebetle Olga'ya ait enterasan bazı kayıtlar mevcuttur. Rus vekayinâmesinde de bu seyahata ait malûmat veriliyor; İmpartorun, Olgan'ın güzelliğine ve zekâsına hayran kaldığı, hatta onunla evlenmek istediği, fakat Ol-

ga'nın bu şereften kurnazlıkla kaçınmağa muvaffak olduğu anlatılmaktadır. Olga'nın hıristiyanlığı kabulü ise Kiyef'te artık bu dinin iyice yayılmış olduğunu gösterir; aynı zamanda Kiyef Rusyasının Bizans kültür dairesi içine alındığına delâlet eder. Hıristiyanlığı kabul ederken, Yelena (Helene) adını alan Olga, Rusya'da Ortodoksluk resmi din olduktan sonra çok popüler bir şahıs olarak anılmış ve bir müddet sonra rus kilisesince azizler arasına alınmıştır.

Knez Svyatoslav devri (965-973)

İgor'un oğlu Svyatoslav artık slavca bir ad taşıyordu; bununla vareg - rus knezlerinin üçüncü nesilde hemen " slavlaştıkları „ nı kabul etmek doğru olmaz; Svyatoslav, bütün hayatı müddetince, bir vareg başbuğu olarak kalmıştı. Svytoslav, küçük yaştanberi "Drujina„ (askerî kıta) içinde büyümüş ve tam bir asker olarak yetişmişti; karekteri, bir vareg-rus başbuğu vasfıyle birlikte bir göçebe şefini de andırmakta idi. Sefere çıktığında kendisiyle birlikte ne ağırlık ne de tencere alırdı; eğerinin üstünde uyur, hayvan örtüsü ile örtünür, yanmış kömür üstünde at eti kızartır, yerdi. Hıristiyanlık, Kiyef'te epey terakki etmiş olmakla beraber, Svyatoslav, annesinin dahi hıristıyanlığı kabulüne bakmaksızın bu dine girmek istemedi; annesinin kendini bu dini kabule teşvik ettiği zaman, Svyatoslav'ın: "Ben tek başıma nasıl din değiştireyim? drujina (askerler) benimle alay eder„ diyerek din değiştirmeğe yanaşmadığı nakledikiyor. Bu enerjik rus knezi karakteri ve görüşü itibariyle tam mânasiyle *fütuhatcı* bir tipti. Kiyef'te kalmak ve ara sıra Bizans'a veya islâm memleketlerine akın yapmakla iktifa etmek niyetinde değildi; hâkimiyet sahasını genişletmek, zengin memleketleri ele geçirmek istiyordu.

Svyatoslav'ın ilk seferi 964 te Vyatiç'lere karşı oldu. Bu slav uruğunun Hazarlara vergi vermekte devam ettikleri anlaşılıyor; slav zümrelerini tamamiyle hazar hâkimiyetinden çıkarmak, ve umumiyetle Azakdenizi ile Şimalî Kafkasya çevresindeki hazar hâkimiyetini kırmak için, Aşağı Don boyundaki Sarkel kalesinin alınması lâzım geliyordu. Yeni arkeolojik araştırmalar neticesinde bu kalenin Don nehrinin aşağı mecrasında, Rostov bölgesindeki Tsimlyanka çiftliğine yakın bir yerde

olduğu anlaşılmıştır; Rus vekayinâmelerinde " Bela veja „ (Akhisar) diye anılan bu kalenin (835 te yapılmıştır) 965 tarihinde Svyatoslav tarafından zaptedildiği biliniyor. Kuban mansabındaki Kerç boğazına karşı ikinci bir mühim hazar kalesi olan Tamatarhan'ın da Svyatoslav tarafından zaptedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir; galiba, burada Tmutarakan adiyle bir Rus Beyliğinin kurulması Svyatoslav'ın bu seferinin bir neticesidir. Svyatoslav'ın o senede İdil Bulgarlarının payıtahtı olan Bulgar şehrile, Hazarların baş şehri olan İtil'i zaptetdiğine dair ileri sürülen iddiaların aslı olmasa gerektir.

Balkan yarımadasında Bizans İmparatorluğu Tuna, Bulgarları tarafından gittikçe artan bir tehlikeye maruz kalınca, İmparator Nikeforos II. Fokas, Svyatoslav'ı Bulgarlara karşı harbe davet etti; rus knezi bu daveti kabulle, 967 yılında Bulgaristan seferini açtı. Svyatoslav'ın drujinası (askerleri) ile birlikte, Tuna nehrini İsakçı yanından geçdiği Bulgar çarını birkaç defa yendikten sonra, Aşağı Tuna boyundaki şehirleri zaptettiği biliniyor. Rus knezi Tuna üzerindeki Pereyaslavets şehrini bilhassa beğenmiş ve burada devamlı olarak kalmak istemişti. Svyatoslav'ın bu kararını şu sözlerle ifade ettiği bildirilmektedir: 'Tuna Pereyaslavets'inde oturmak istiyorum; orası, arazimin ortasıdır; orada her nevi servet toplanır; Greklerden altın, kumaşlar, şarap ve meyva; Çekler ve Ugor (Macar) lardan gümüş ve atlar, Rusya'dan da kürkler, mum, bal ve köleler gelir.'

Fakat durum, Kiyef knezinin arzu ettiği gibi gelişmedi. Peçenekler, Svyatoslav'ın Tuna boyuna gitmesinden istifade ederek, 968 de Kiyef'e hücum ettiler ve şehri kuşattılar. Kiyef'te bulunan Olga, yardım isteyerek Svyatoslav'a haber gönderdi; knezin acele gelmesi üzerine Peçeneklerin çekilip gittikleri bildiriliyor. Svyatoslav Peçenek tehlikesi giderilince hemen Tuna boyuna dönmek istedi; fakat annesinin ölüm yatağında olması hareketini geciktirdi. Olga'nın ölümünden sonra knez hemen Bulgaristan'a gitti. Rusların Balkanlarda yerleşmek istedikleri anlaşılıyordu; bununla Bizans İmparatorluğu için yeni bir tehlike başgöstermiş oluyordu. Bu defa, İmparator İoannes (Yan) Tzimisces (Çemişgizekli) büyük bir ordu ile Svyatoslav'a karşı yürüdü; Ruslar birkaç defa yenildikten sonra

Silistre kalesinde kuşatıldılar (971). Rus knezi imparatordan sulh istemek zorunda kaldı; Ruslara serbest geçiş hakkı verilerek barış aktedildi. Svyatoslav'ın Bizans imparatoru ile buluşup görüştüğü de biliniyor.

Svyatoslav'ın askerleriyle birlikte Kiyef'e dönmesine izin verilmekle beraber Bizanslılar el altından Ruslara bir tuzak hazırlamışlardı. İstanbul'dan gönderilen ajanlar vasıtasiyle Peçenekler, rus knezinin dönmekte olduğundan haber almışlardı. Svyatoslav Dnepr nehrine yaklaşınca kalabalık bir peçenek kütlesinin hücumuna uğradı; Ruslar daha ileri gidemediler ve Dnepr dirseğinde kışlamak zorunda kaldılar; bu münasebetle Rusların müthiş bir sıkıntı çektikleri biliniyor. Svyatoslav Dnepr kaynaklarını geçip Kiyef'e varmak için 973 yılı ilkbaharında harekete geçti. Fakat Peçenekler derhal Rusların etrafını sardılar ve hepsini de kılıçtan geçirdiler; Svyatoslav da ölenler arasında idi. Peçenek başbuğu Küre'nin rus knezinin kafatasından, ziyafetler esnasında kullanılmak üzere, bir içki maşrapası yaptırdığı bildiriliyor. Svyatoslav'dan önce hareket eden küçük bir rus kıtası güçlükle Kiyef'e varabildi.

Svyatoslav, Vareg - Rus devri tarihinin en kudretli simalarından biridir. Askerî ve siyasî sahadaki faaliyeti, Rusya tarihinin sonraki devirlerinde göreceğimiz fütuhatçı ve "yayılış politikasını„ güden birçok Moskova - Rus devlet adamlarına adeta bir örnek olmuştur. Rusların "şark„ (yani Hazar denizi ve Kafkaslar) ve "cenup„ (yani Balkanlar) istikametinde yayılışlarının ilk adımı bu knez tarafından atılmıştır. Bundan ötürü Svyatoslav, rus tarihçilerinin eserinde "Rus kudreti„ ve "Rus şanı„ nın bir sembolü olarak gösterilmiş, kendisine hatta "Rus İskender„ i diyenler olmuştur. Fakat Svyatoslav, haddi zatında macera arıyan ve ganimet peşinde koşan bir vareg başbuğundan başka bir adam değildir; kendisinin "Norman„ ananelerine tamamiyle sadık kaldığı, Kiyef şehrine ve Slavlara yabancı nazariyle baktığı, rus yurdunu ancak bir gelir kaynağı telâkki ettiği bilinmektedir. Svyatoslav bundan dolayı "millî rus-slav„ knezlerinden biri olarak sayılamaz; o, Kiyef'te yerli slav zümresini daimî bir baskı altında tutan, onlardan vergi toplayan tipik "vareg - ruş„ knezlerinden biridir. Bu tip knezler ancak Yaroslav ile sona erecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİYEF RUSYA'SININ HIRİSTİYANLAŞMASI

Svyatoslav'ın oğulları arasında mücadele

Svyatoslav'ın üç oğlu vardı: Yaropolk, Oleg ve Vladimir; Svyatoslav, büyük seferlerine başlamadan önce, üç oğluna birer büyük şehir vermişti: Büyük oğlu Yaropolk'a Kiyef'i, yani Polyan'ların bulundukları sahayı; Drevlyanların ülkesini Oleg'e; ve kuzeydeki Novgorod'u Vladimir'e vermişti. Svyatoslav'ın ölümünden sonra üç kardeş arasında hemen mücadele başladı; Bu durum, Rus Devletinin siyasî bakımdan çok zaif olduğunu açığa vurmaktadır; önce Yaropolk ile Oleg savaştılar; Oleg'in ölümü ile biten bu mücadele sonunda Yaropolk epey kuvvetlendi. Bu durum karşısında Vladimir, Novgorod'da dayanamıyacağını anlayınca, kuvvet toplamak için "deniz aşırı„ memlekete, yani Normanlara gitti. Bu suretle Dnepr nehri ve İlmen gölü boyundaki "Ruslar„ ile İskandinavya'daki Normanlar (İsveçliler) arasında sıkı bir münasebetin devam ettirildiğini görüyoruz. Vladimir, Normanlardan yeni kuvvetler elde edince, Yaropolk'a karşı harekete geçti; kurnazlıkla Kiyef şehrini ele geçirdi ve 980 yıllarında İlmen gölünden Kiyef şehrine kadar uzanan sahayı zaptetti.

Vladimir (980-1015)

Svyatoslav'ın oğlu Vladimir (veya Volodimer) Kiyef Rusyasının en tanınmış knezlerinden biridir. Onun zamanı Rusya için gerek dış fütuhat ve gerek içteki değişikliklerle temayüz etmiş, sonraki rus tarihi üzerine çok büyük tesir yapmıştır; Hıristiyanlığın Rusya'da resmen kabulü bu knezin işi olmakla, Vladimir, bütün rus hükümdarları arasında istisnaî bir yer tutmakta ve "Aziz„ diye anılmaktadır.

Vladimir de babası gibi komşularını rahatsız eden bir knez idi. Kiyef'te yerleşince hemen komşu memleketlere karşı seferlere başladı. 981 yılında, bir müddettenberi Vistül havzasında bir devlet kuran' Lehli (Polonyalı) lar üzerine yürüdü. Premişl'i, Çerven ve bazı diğer şehirleri aldı. Vladimir'in bu

seferi ile Rusların "Lehistan'a doğru yayılış„ hareketleri başlamış bulunuyordu. Kiyef knezi aynı yılda Vyatiçler'i de hâkimiyeti altına almak maksadiyle bir sefer açtı. 982 de bu seferini tekrarladı. 983 te Vladimir'in, Litav kavimlerinden biri olan Yatvyag'lara karşı yürüdüğünü görüyoruz. 984 te Radimiç ler inkiyad altına alındılar. Slav uruğlarına karşı yapılan bu seferler, Svyatoslav'ın ölümünden sonra Dnepr nehrinin sol ve sağ sahilindeki slav uruğlarının " rus knezlerinin „ hâkimiyetinden kurtulmak için ayaklanmış olduklarını göstermektedir. Bu keyfiyet te "Rus„ larla "yerli slav ahalisi„ arasındaki kaynaşmanın henüz sona ermediğini belirtmekte, "rus„ knezlerinin Slavlar tarafından hâlâ yabancı bir efendi olarak telâkki edildiklerini göstermektedir.

Vladimir'in İdil Bulgarlarına karşı seferi (985)

Vareg-Rus kıtalarının ötedenberi Volga (İdil) boyunca aşağıya inerek Bulgarlarla temasa geldiklerini görmüştük; bu Türk memleketinin zengin bir yer olduğu Ruslarca biliniyordu. Kiyef knezi Vladimir bu defa İdil Bulgarlarını da hâkimiyeti altına almak teşebbüsünde bulundu. Bu maksatla, 985 yılında bir sefer açtı. Nestor kroniğinde bu münasebetle şu malûmat verilmiştir: "(985 yılı): Vladimir, amcası Dobrinya'yı alarak, gemilerle (İdil) Bulgarları üzerine yürüdü. Torkleri (Oğuzları) ise sahil boyunca ve atlı olarak yürüttü. Bulgarları yendi. Dobrinya Vladimir'e dedi ki: 'Harp esirlerini gözden geçirdim; hepsinin de çizmeli (olduklarını gördüm); bunlar bize vergi ödemezler, (iyisi mi) çarıklıları aramaya gidelim.' Vladimir Bulgarlarla barış yaptı, ve karşılıklı ant içildi; Bulgarlar, 'Taşın yüzmeye, Şerbetçi Otu'nun batmaya başlamasına kadar (yani ebediyen) aramızda barış devam edecektir.' sözleriyle (ant içtiler). Bundan sonra Vladimir Kiyef'e döndü. Vekayinâmede hangi Bulgarlara karşı seferin açıldığı bildirilmiyorsa da, İdil Bulgarları kasdedildiği muhakkaktır; vekayinâmedeki kayıttan: İdil Bulgarlarının kültür bakımından Slavlardan daha üstün bir durumda oldukları görülüyor; aynı zamanda X. yüzyılın sonunda Kiyef knezlerinin Orta İdil sahasına kadar sefer açmaya başladıklarını öğreniyoruz.

Vladimir'in Hıristiyanlığı kabulü (988 / 989 ?)

Rus tarihinin dönüm noktasından birini teşkil eden Hıristiyanlığın kabulü, Vladimir zamanında olmuştur. Bunun nasıl ve ne zaman cereyan ettiğine dair vekayinâmede sarih bir kayıt bulunmadığı gibi, Bizans kaynaklarında da malûmat verilmiyor. Vladimir'in hıristiyanlığı kabulünden çok önce Kiyef'teki Vareg-Ruslar (ve galiba Slavlar) arasında hıristiyan dinine girenler vardı. Knez İgor'un annesi Olga'nın (yani Vladimir'in büyük annesinin) hıristiyan olduğunu görmüştük; Bizans'la yapılan ticaret münasebetlerinin icabı olarak, vareg-rus ve slav tüccarlarından birçoğu uzun zaman İstanbul'da kalırlardı. Bizans sarayında "vareg„ kıtalarının bulunduğu biliniyor; tüccarlar ve askerler arasında hıristiyanlığı kabul edenler çoğalmış olmalıdır. Bu suretle Kiyef'te tedricen hıristiyanların arttığı anlaşılıyor. Vekayinâmedeki bir kayıt ta bunu teyid etmektedir. 983 yılında Kiyef'in putperest ahalisi -dinlerinin icabı olarak - ilâhlara bir insan kurbanı takdim etmek istemişlerdi. Kur'a bir vareg - rus hıristiyan gencine isabet etmişti; fakat babası bu delikanlıyı teslim etmek istememiş; bunun üzerine ahali galeyana gelmiş, babasını ve delikanlıyı öldürmüştü. Kiyef knezlerinin açıktan açığa hıristiyanlığa baskı yaptıkları bilinmiyor. Olga'nın hıristiyan oluşu nazarı itibara alınırsa, knezlerin din takibatında bulunmadıklarına hükmetmek icabeder; Bizans hükümeti tarafından hıristiyanlığın bilerek propagandası yapıldığını kabul etmeliyiz. Bilhassa 864 den, yani Balkan Bulgarlarının hıristiyanlığı kabullerinden sonra, Ortodoksluğu yaymak Bizans'ın devlet politikasının icabatından idi. Balkanlardaki slav ahali için Bizanslılarca tanzim edilen alfabe ve din kitaplarının slavcaya tercümesi, Kiyef Rusyasında ortodoksluğu yaymak işini kolaylaştıracaktı. Mamafih Kiyef'teki vareg - rus ve slav tüccarlarının ortodoksluktan başka, Roma'daki katoliklik, Hazar ilindeki yahudilik ve İdil Bulgarlarının dini olan müslümanlık ile de temasları olduğu anlaşılıyor. Hele Müslümanlığın islâm tüccarları ile temas sayesinde - Kiyef'teki tesirinin mühim olduğunu zannetmek mümkündür. Fakat Bizans'la münasebetin daha sık ve şümullü olması, Kiyef'te ortodoksluğun galebesini temin etmiştir; zaten tebadan birçoğunun artık

Bizans'taki dine girmiş olması, ve bazı diğer âmiller, knez Vladimir'i ortodoksluğu kabule sevketmiştir.

Kiyef knezi Vladimir'in dış siyasetinde Bizans imparatoru ile sıkı bir temas tesisine ehemmiyet verdiği görülüyor. Bizans İmparatorluğu içinde o sıralarda patlak veren bir isyan, rus knezinin bu amacını gerçekleştirdi. İmparator II. Basil'e (967 - 1017) karşı, Bizans'ın tanınmış kumandanlarından Bardas, 987 de isyan çıkarmıştı. Balkanlarda da Fokas adlı başka bir general isyan bayrağını kaldırınca, İmparator, Bardas ile Fokas'a karşı gönderecek asker bulamadı. II. Basil bu sıkışık durumda yardım isteyerek Kiyef knezi Vladimir'e müracat etti ve onunla bir uzlaşma yaptı; buna göre, Vladimir, İmparatora 6000 kişilik bir vareg-rus ordusu gönderecekti; karşılık olmak üzere İmparator da Vladimir'e kızkardeşi Anna'yı verecekti. 988 yılının ilkbaharında rus kıtaları Anadolu sahillerine çıktılar ve Bardas, Fokas kuvvetlerini yendiler. Bundan sonra isyanın bastırılması mümkün oldu. Tehlike atlatılınca, imparator sözünde durmak istemedi. Bunun üzerine knez Vladimir, Kırım'daki Bizans şehirlerinden en mühimi olan Chersones'i (Korsun) muhasara etti ve ele geçirdi. Bizans imparatoru bu vaziyet karşısında, Vladimir ile müzakereye girişti. Ve knezin "hıristiyanlığı kabul ederse„ Prensesin gönderileceğini bildirdi. Vladimir de buna muvafakat edince Kiyef Rusyasının hıristiyanlığı kabulü meselesi halledilmiş oldu. İstanbul'dan Prenses Anna ile birlikte rum papasları, âyin vasıtaları getirildi. Knezin nerede ve ne zaman vaftiz edildiği bilinmiyor. Bunun 988 veya 989 da olması muhtemeldir. Knez ile birlikte "Drujina„ (askerler) de vaftiz edildi. Sonra Kiyef ahalisi de toptan hıristiyanlığı kabul etti. Yerli slav ahalisinin birçoğu yeni dini kabule zorlandı. Bu hususta devlet tarafından baskı yapıldı. Daha bir gün önce tapılan ilâhların heykelleri, atların kuyruklarına bağlanarak sürüklendi, sonra Dnepr nehrine atıldılar. Bu suretle Kiyef Rusyası XI. yüzyıla girmeden bir hıristiyan memleketi oldu.

Ortodoksluk-Hıristiyanlığın başlıca tesirleri

Kiyef knezinin hıristiyanlığı Rusya'nın resmî dini olarak kabulü ile rus tarihinde yeni bir devir başlamış oldu. Ortodoksluk, Rus Devletinin gelişmesinde ve bilhassa rus kültürünün teşekkül etmesinde çok mühim bir âmil olmuştur. Nazarı itibara alınması lâzım gelen en mühim cihet: Rusya'nın hıristiyanlığı Bizans'tan almış olması keyfiyetidir; X. yüzyılın sonunda artık Doğu ve Batı hıristiyanlık merkezleri, resmen olmasa dahi, filen birbirinden ayrılmış bulunuyorlardı. İstanbul - Ortodoksluğun, Roma da - Katolikliğin merkezi idi. Ortodoksluk, artık inkişaf devresi sona yaklaşmış olan Bizans kültürünün hususiyetlerini taşıyordu. Kiyef Rusyası bu dini kabul etmekle, statik Bizans medeniyeti çevresine girmiş ve bununla Roma - Katolik (yani batı) kültür sahasına katılan Batı Avrupa kavimlerinden başka bir yola sapmıştı. Bu keyfiyet sonraki rus tarihine, kendine has bir karakter vermiş, Rusya'nın Avrupa milletlerinden farklı bir şekilde bir medeniyet meydana getirmesine sebep olmuştur. Rusya, Bizans vasıtasiyle, Yakın-Şark, Hellenistik ve hıristiyan kültür geleneklerinden birçoğunu hazır bir şekilde almışsa da, X. yüzyılda bu kültürün canlılığı artık sönmüş olduğundan, Ruslar ancak cılız kültür elemanlarına tevarüs etmişlerdir. Fakat bu "cılız„ parçaların, haddi zatında kültür seviyesi gayet aşağı bir derecede olan, Kiyef Rusyasına sokulması, Rusların birdenbire kültür hareketlerine geçmesine imkân vermiş ve Rusların "medeni„ milletler zümresine katılmasını mümkün kılmıştır.

Vladimir, 989 da hıristiyanlığı kabul edince, rus kilisesi İstanbul patriğine tâbi bir "metropolitlik„ oldu. Ruhaniler İstanbul'dan gelen Rumlardı. Bu suretle, Kiyef Rusyası kilise vasıtasile İstanbul'a sımsıkı bağlanmıştı. Rusların hıristiyanlığı kabullerinin en mühim neticesi, knez hâkimiyetinin sağlamlaşması oldu. Çünkü ortodoksluk, imparatorların hâkimiyetini kuvvetlendiren esasları kabul etmiştir. Bu esaslar ise Bizans'ta birçok yüzyıldanberi tatbik edilegelmişti. Kilise teşkilâtı mükemmel bir hiérarchieye dayamakla bu sistem knezin devlet teşkilâtına, müesseselerine de bir örnek olabilecekti. Bu suretle hıristiyanlığın kabulü Kiyef Rusyası knezlerinin siyasî hegemonyalarına hizmet edecekti. Diğer taraftan, hıristiyanlığın alınmasından sonra yerli slav ahalisi ile yabancı vareg - rus zümreleri arasında fazla ayrılık kalmayacaktı; müşterek din her iki zümrenin kaynaşmasına yardım edecekti; o zamana kadar kabile farkları ile birbirlerinden uzakta kalan muhtelif slav uruğlarının bu defa, hıristiyanlık sayesinde, birbirleriyle kaynaşmaları büsbütün ko-

laylaşacaktı. Demek ki hıristiyanlığın Kiyef Rusyası'nda kabulü, rus milletinin teşekkülünde tamamlayıcı bir âmil oldu.

Kiyef'ten sonra, az zaman içinde İlmen gölüne kadar hıristiyanlık yayıldı; yalnız slav ahalisi değil, fin kavimleri de yeni dini kabule zorlandılar. Kiyef şehri bütün Rusya'nın yalnız siyasî merkezi değil, dinî merkezi de oldu. Birçok dinî mıntakalar, piskoposluklar meydana getirildi; piskoposluklar da daha küçük cemaatlere bölündüler. En küçük mahalle, kilise teşkilâtı vasıtasile piskoposa, piskoposlar da Kiyef'teki metropolit'e bağlı olduklarından, Kiyef metropoliti bütün Rusya'nın yüksek ruhanî başkanı oldu. Rus kilisesine Bizans'tan alınan esaslar kabul edildi, kiliseye mensup kimselerin hukuku Bizans'taki kanunlarla tesbit edildi. Bizans'tan gelen örnekle "manastırlar„ (keşişhaneler) kurulmaya başlandı. Manastırlar birer çiftlik olduklarından, Rusya'da yeni usûl toprak işletme ve ekonomi teşkilâtı meydana geldi. Manastıra bağlı kimselerin kanunî durumları Bizans'takilerin aynı idi. Bu suretle Bizans'tan Kiyef Rusyasına yazılı kanun esasları girmiş oldu. Bu kanunlar Bizans'ta "Nomokanon„ adile tanıldı ve, galiba Methodius tarafından Bulgarca'ya tercüme edilmiş kanunlar külliyatıdır. Kiyef Rusyasından bunlara "Kormçaya kniga„ denmiştir. Bunlar daha ziyade kilise idaresine ait olmakla beraber, mülkî idareyi ilgilendiren kısımları da çoktu. Hıristiyanlığın kabulü, bu suretle Rusya'da kanun tanzimi ve kanunların tatbiki işini kolaylaştırdı, ve Rusya'da kanun mefhumunun yerleşmesine zemin hazırladı.

Hıristiyanlığın kabulü ile kültür sahasında meydana gelen en ehemmiyetli olaylardan biri, Rusların *alfabe ve yazı dili* sahibi olmalarıdır. Vladimir'in hıristiyanlığı kabulünden 120 yıl önce Bizans'lılar tarafından Balkan Slavları için hazırlanan bir slav alfabesi ve tercüme suretiyle meydana gelen bir dinî slav edebiyat dili vardı. Bu alfabe, Selânik'li rahib Konstantin (Kirill) tarafından tanzim edildiğinden *Kirillika* (sirillika) adını taşımaktadır. Yunan alfabesi esas tutularak yapılan bu alfabe, lâtin alfabesinden farklıdır. Bu defa Bizans'tan ortodoksluk kabul edilince, Rusya'ya Kirill alfabesi girdi; aynı zamanda Balkanlardaki (Bulgar slavcası) din kitapları da alındı. Bu suretle Ruslar hem alfabelerini, hem kilise dillerini hazır olarak

dışarıdan aldılar. Kilise slav dili, uzun yüzyıllar boyunca Rus "edebî dili„ olarak devam ettirildi. Kirillika'nın alınması ile Ruslar yazı itibariyle de Avrupalı kavimlerden ayrılmış oldular. Kilise dilinin tâ baştan "slavca„ olması rus millî edebiyatının gelişmesine imkân verdi ve çok geçmeden rus manastırlarında ilk eserler yazılmağa başlandı.

Hıristiyanlığın icabı olarak kiliseler manastır binaları, sanemler (ikonlar) yaptırmak icab ediyordu. Bu hususta da Bizans örnek tutulmuştu. İlk ustalar Rumlardı. Kiyef başta olmak üzere birçok şehirde büyük kiliseler yapıldı. Yerli iklim hususiyetlerinin nazarı itibara alınması lâzım geldiğinden bir nevi Bizans-Rus mimarî üslûbu meydana geldi. Bir müddet sonra Rus-Slavlardan ustalar, ikon yapan ressamlar yetişti. Böylelikle, hıristiyanlık Rusya'ya, yapıcılık ve güzel sanatlar sahasında mühim gelişmelere yol açmış oldu. Eski rus vekayinâmesine göre hıristiyanlık, başta knez Vladimir olmak üzere, Rusların (Slavların) hayat tarzları ve karakterleri üzerine tesir yapmış, bunların iyice "yumuşamalarını„ mucib olmuştur. Hıristiyanlığı kabulden önce kadınlara pek düşkün olan Vladimir'in yeni dinin tesiriyle bu ahlâkından vazgeçtiği bildiriliyorsa da, bunun ne dereceye kadar hakikate uygun olduğu tesbit edilemiyor. Örf ve adetlerdeki "yumuşaklık„ ın birdenbire değil, tedricen meydana geldiğini kabul etmeliyiz. Kilisenin tesiriyle birçok "barbar„ adetleri bırakılmış ve yeni din esaslarına uymağa çalışılmış olmalıdır. Hıristiyanlığın kısa bir zaman içinde ve birdenbire bütün ahali (Rus ve Slav) tarafından benimsenmediği muhakkaktır. Fakat devlet tarafından gelen baskı -ve icabında şiddet- neticesinde, zahiren olsun yeni dinin kaidelerine uygun bir hayat başlamış olmalıdır. Daha uzun zaman halk arasında eski dinin hurafeleri, ilâhları, ruhları yaşamakta devam etmiştir. Hatta hıristiyanlık bunlardan birçoğunu kendi çevresi dairesine sokmak mecburiyetinde kalmıştır. Hıristiyanlığın kabulünden az sonra, Rusya'da mistisizm yayılmağa başlamış ve zahitler türemiştir. Bu hususta bilhassa Kiyef yakınındaki "Mağara Keşişhanesi„ (Kiyevo-Peçerskaya Lavra) şöhret bulmuştu. Manastırlar yalnız din merkezi değildi. Burada Rusya'nın en okumuş ve en çok yazı yazan zümresi toplanmıştı. Daha Vladimir zamanında, "kibar ailelerin„ çocukları için mektepler açıldığı bildiriliyor. Rumca-

dan dinî kitaplar tercüme ediliyor, knezin aile efradı ve devleti idare edenlerin çocukları okumağa heves ediyorlar. Neticede tedricen -küçük bir zümre arasında olsa dahi- ruhlarda değişiklik başlıyor ve böylelikle yavaş yavaş Bizans hıristiyan ruhunda rus kültürünün inkişafına yol açılmış oluyordu.

Vladimir'in Peçeneklerle mücadelesi ve bunun sonuçları

Daha knez Oleg zamanında Peçeneklerin akınlarını durdurmak maksadile, sınır boyunca bazı tahkimli noktalar yapılmış olmalıdır. Vladimir zamanında ise bu sahadaki faaliyetin artırıldığı görülüyor. Bu knezin, 'Kiyef'in etrafında şehirler az' diyerek Desna, Vostr, Trubej, Sula ve Stugna ırmakları boyunda yeni şehirler kurduğu, buralara kuzeyden Slovenler, Kriviçler, Çud(Fin)ler ve Vyatiçlerin getirilip yerleştirildiği bildiriliyor. Bu suretle Rusların isteplere doğru "kolonizasyon„ ları başlamış oluyordu. 992 yılında Belgorod (Akşehir) adile yeni bir şehrin yapıldığını öğreniyoruz. Buraları tahkim edilmiş birer savunma (müdafaa) ve dayanma yeri haline getirilmiş, ve aynı zamanda ilerleme için birer çıkış noktası olmuştu. Bunlar Rusların Karadenize inişlerinin ilk basamağını teşkil edecekti. Fakat bu hareket Peçenekler tarafından kolaylıkla durduruldu. Vladimir zamanında Rusların fazla güneye inemedikleri görülüyor. Peçenekler, Kiyef'in güneyinde bulunmakla bilhassa nehir boyunca yapılan Bizans-Vareg ticaretini tehdit ediyorlardı. Hele Dnepr'in kayalıklar (şelâleler) kısmından geçerken Peçeneklerin hücumuna maruz kalınıyordu. Bundan böyle tâ 1034 yılına kadar, Peçeneklerin adı Kiyef Rusyası tarihinde sıkça tesadüf edilmektedir; rus knezlerinin bazen bu türk göçebelerinden faydalandıkları, iç mücadele zamanında bunların atlı kıt'alarından istifade ettikleri biliniyor. Peçeneklerle temasın rus knezlerinin askerî teşkilâtlarına tesir yapmış olduğu da uzak bir ihtimal sayılamaz. Kiyef knezlerinin atlı kıt'aları Peçenekler ve Türk-Oğuzlar örnek tutularak teşkil edilmiş olmalıdır. Peçenek-Rus münasebetlerinin yalnız akınlar ve savaşlardan ibaret olmadığını da biliyoruz. Bizans imparatoru Konstantin Porfirogennetos, Rusların Peçeneklerden öküz, at, koyun gibi ehli hayvan satın aldıklarını söyler. Komşu iki

kavim arasında ticaret yapıldığı kayıttan anlaşılmaktadır. Peçeneklerin Turla (Dnestr) ve Aşağı Tuna boyunu işgal etmeleriyle Doğu ve Balkan Slavları arasındaki münasebetin kesilmesi gibi gayet mühim bir durum meydana gelmiştir, ki bunun sonuçları Rusya tarihinin sonraki devirlerinde kendini gösterecektir.

Hıristiyanlığı kabul eden ilk rus knezi olması itibariyle Vladimir, rus tarihinin en büyük simalarından biri olarak tanınmıştır. Ortodoks kilisesi kendisini azizler arasına almış, ve "aziz Vladimir„ (Vladimir Svyatoy) adını vermiştir. Sonraları tertip edilen efsanelerde, destanlarda (bylinı) Vladimir "kırmızı güneş„ veya "parlak Vladimir„ (krasnoe solnışko) gayet iyi bir hükümdar olarak gösterilmiştir. Vekayinâmedeki rivayete inanmak lâzım gelirse, Vladimir, hıristiyanlığı kabulünden önce çok sefih bir adam imiş; ancak yeni dinin tesiriyle tabiatını kökünden değiştirmiş.

Hakîm Yaroslav (Yaroslav Mudrıy) 1019-1024

Vladimir'in ölümünden sonra (1015) oğulları arasında çetin mücadeleler oldu. Nihayet Novgorod şehrinde bulunan Yaroslav galebe çaldı ve tek başına knezliği eline aldı. Yaroslav'a, zekâsı ve çok kitap okumuş olmasından ötürü, "akıllı„ (hakîm; rusçası - mudrıy) lâkabı verilmiştir. Kendisinin kitap okumayı çok sevdiği, rumcadan birçok eser terceme ettirdiği, hatta Kiyef'teki Aya-Sofya kilisesi nezdinde herkesin faydalanabileceği bir kütüphane tesis ettirdiği rivayet edilmektedir. Kiyef şehrinde çok büyük bir kilise yaptırdığı (Aya-Sofya kilisesi), diğer şehirlerde de kiliseler ve mektepler inşa ettirdiğini de öğreniyoruz. Bu suretle Yaroslav, Kiyef Rusyası'nda hıristiyan kültürünü yaymakla şöhret bulmuş bir knezdir.

Yaroslav'ın hâkimiyeti esnasında Kiyef Rusyası'nın güney sınırlarında mühim olaylar cereyan etmişti. Rusların en büyük düşmanları sayılan Peçeneklerin büyük kısmı, Don boyundan gelen Torkların (Oğuzların) tazyiki altında, Kiyef civarından uzaklaşarak Tuna boyuna gittiler. (1034) veya (1036) yılında bazı Peçenek uruğlarının Kiyef yakınında Yaroslav'ın kuvvetleriyle çarpıştıkları ve yenildikleri biliniyor. Peçenekler bundan

sonra rus sınırlarından büsbütün uzaklaştılar. Vekayinâmede bu keyfiyet Yaroslav'ın 1036 da Peçenekler üzerinde kazandığı bir zaferin neticesi gibi gösterilmektedir. Halbuki bunun hakikî sebebi, Torkların (Oğuzların) gelmesidir. Peçeneklerden bazı zümrelerin Oğuzlar yanında kaldığı ve rus sınırına yakın bir yerde bulundukları anlaşılıyor. Peçenek tehlikesinden kurtulan Yaroslav, bu defa çok dindar bir hıristiyan olmasına bakmaksızın, Bizans'a karşı 1043 te bir akın yaptı; fakat bu seferin felâketle bittiğini öğreniyoruz. Yaroslav komşularının zâfından istifade ile, hemen Rusya'nın sınırlarını genişletmek teşebbüsünde bulundu. Vladimir zamanında Lehlilerin elinden alınan Galiçya mıntakası, Leh kıralı Cesur Boleslav tarafından yeniden zaptedilmişti. Bu defa Cesur Boleslav'ın ölümünden sonra Lehistan'da başlıyan karışıklıklardan istifade eden Yaroslav, bu mıntakayı tekrar zaptetti. Rusların, Lehistan işlerine karışmaları bu knezle başlar. Lehistan kıralı Kazimir, Yaroslav'ın damadı sıfatiyle, Kiyef knezinden yardım görmüş ve mevkiini sağlamlaştırmıştı.

Kiyef Rusyası'nın milletlerarası münasebetlerinin tesisi bu devire raslamaktadır. Yaroslav'ın Lehistan'a, Macaristan'a, Fransa'ya ve İskandinavya'ya elçiler ve tüccarlar gönderdiği biliniyor. İlk defa olmak üzere bir rus knezi avrupalı hükümdarlarla karşılıklı sıhriyet tesis etmişti. Yaroslav kendisi bir İsveçli prenses olan İngride ile evliydi; üç oğlu alman beylerinin kızlariyle evlenmişlerdi; kızlarını da fransız, macar ve norveç kırallarına vermişti. Oğullarından birinin karısı Bizans imparatoru Konstantin Monomach'ın yakın akrabası idi. Kiyef Rusyası bu suretle o devir Avrupa Devletleri ile diplomatik ve ekonomik münasebetler tesis etmiş, Kiyef şehri işlek bir ticaret merkezi olmuştu. Buraya islâm-şark dünyasından da tüccarların geldiği anlaşılıyor. Yaroslav zamanında Rusya'da hükümsüren emniyet, Kiyef şehrinin her itibarla yükselmesine âmil oldu.

Yaroslav'ın hâkimiyeti yıllarında Rusya'da hıristiyanlık tamamiyle yerleşti. Kilise teşkilâtı tamamlandı. Rusların bir "millet„ halinde birleşmesi için en lüzumlu şartlar sağlanmış oldu. Rusya'da ilk yazılı kanun kitabının da bu knez zamanında kaleme alındığı biliniyor. "Yaroslav'ın Pravdası„ (kanunu) adile

bilinen ilk rus kanun mecellesi, esas itibariyle "boy nizamı„ hususiyetlerini ve "vareg-rus„ örf ve adetlerinin izlerini taşımakla beraber, mühim nisbette Bizans hıristiyan kanunları tesiriyle yazılmıştır. Bu suretle Yaroslav'ın saltanatı birçok bakımdan ehemmiyetlidir.

Kiyef Rusyası'nın dağılmağa başlaması

Kiyef Rusyası'nda tâ ilk knezlerdenberi sağlam bir veraset nizamı olmadığını görmüştük. Knezlerden en kuvvetlisi Kiyef'te yerleşmeğe muvaffak oluyordu. Her knezin ölümünden sonra, oğulları arasında taht kavgası çıkar ve iç mücadele mahiyetini alırdı. Dışardan kuvvetli bir baskının olmayışıdır ki bu devleti dağılıp gitmekten kurtarıyordu. Yaroslav daha hayatta iken mühim merkezleri oğulları arasında bölmüştü. Büyük oğlu Izyaslav'a Kiyef ve Novgorod şehirlerini verdi. Bu suretle "büyük ticaret yolu„ nun kontrolü tamamiyle ona ait olacaktı. İkinci oğlu Svyatoslav'a Çernigov şehrini verdi. Üçüncü oğlu Vsevolod'a Pereyaslavl'ı bıraktı. Büyük oğlu Izyaslav Kiyef'i almakla "Büyük knez„ telâkki edildi. Knezin diğer oğulları da birer "knez„ sıfatiyle öbür şehirlerde hâkimiyet süreceklerdi; bu suretle Rusya ayrı knezliklere (beyliklere) bölünmüş oldu. Herbir knez kendi oğulları arasında beyliği bölmeğe başlarsa, bu beyliklerin adedi artacaktı. Nitekim öyle oldu. Yaroslav'ın oğulları, kendi çocukları arasında ellerindeki sahayı böldüler. Sülâlenin en büyüğü ise Kiyef tahtını işgal edecek, yani "Büyük knez„ olacaktı. Fakat bu kaideye riayet edilmedi; kuvvetli olan knez, Kiyef'i almak istiyordu. Bu yüzden knezler arasında mücadeleler başladı. Yaroslav'dan sonra müşahede ettiğimiz bu parçalanma keyfiyeti, Batı Avrupası'ndaki "Feodalizm„ devrini andırıyorsa da, Rusya'nın kendine mahsus şartlarından doğan durumları vardı. Evvelâ ayrı knezler bir sülâlenin âzası idiler. Sonra coğrafî şartlar ve ekonomik gelişmeler Batı Avrupası'ndakinden farklı idi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUMANLARLA MÜCADELE DEVRİ

Kiyef Rusyası'nın güneyindeki türk zümreleri

1060 yılındanberi Güney Rusya bozkırları, islâm-doğu kaynaklarının Kıpçak, rus vekayinâmelerinin Polovcy ve Bizanslıların Koman dedikleri büyük bir göçebe türk kavmi tarafından işgal edilmişti. Kumanların Kiyef mıntakasına yaklaşmaları üzerine, Oğuzlar (Torklar) ve Peçeneklerden bazı zümreler Ros nehri boyunda kalmışlar, Kiyef knezlerinin hizmetlerine girmişlerdi. Onlar knezlerin süvari kıtalarını teşkil ediyorlar ve Rus Yurdunun hudud bekçiliğini yapıyorlardı. Knezler de bunun karşılığı olarak, kendilerinin yerleşmeleri için bir miktar saha bırakmışlardı. Bu türk zümrelerine, taşıdıkları siyah kalpaklarından ötürü, "Çernıye klobuki„ (Kara kalpaklar) denmişti. Bunlardan birçoğunun, Dnepr'in sol sahilinde, Kumanlarla sınır olan sahaya yerleştirildikleri de biliniyor. Bu türk (Tork-Oğuz), peçenek ve berende zümrelerinin rus knezleri tarafından himaye edilmeleri, Kumanları büsbütün gücendirmiş ve akınlarına sebep olmuştu. Rus knezlerinin hizmetindeki bu türk kıtalarının bir müddet sonra tamamiyle Rus Yurdunda kaldıkları ve yerli slav ahalisiyle karışıp gittiği bilinmektedir. Bu suretle Kiyef Rusyası ahalisi mühim nisbette türk zümreleriyle karışmış oluyordu. Bu uruğlardan bazılarının adları yer isimlerinde kalmıştır.

Rus knezlerinin «istep» ile mücadeleleri

Rus tarihçilerinden birçoğu, Kiyef Rusyası'nın bir devlet halinde teşekkülünde ve kuvvetlenmesinde, bozkırlardaki türk göçebeleriyle mücadelenin mühim rol oynadığını iddia ederler ve bu mücadeleye "istep ile savaş„ adını verirler. Gûya, Kiyef knezleri, Peçenekleri ve bilhassa Kumanları durdurmak maksadiyle, ormanın bitip istepin başladığı sınır boyunca, tahkim edilmiş noktalar ve şehirler yaptırmak suretiyle, hem göçebelerin hücumunu önlemişler, hem de istepe doğru "rus koloni-

zasyon„ hareketini hızlaştırmışlardır. Bilhassa Kumanlarla savaşlar, Kumanların akınları rus vekayinâmelerinin sayfalarını doldurmuştur. İlk büyük kuman hücumu 1061 yılında vuku bulmuştur. Bu tarihten itibaren Pereyaslavl sahası ve Kiyef mıntakası Kumanların akınlarına maruz kaldı. Rus köyleri ve şehirleri yağma ediliyor, ahali tutsak sıfatiyle Kırım'daki Bizans iskelelerinde köle diye satılıyordu. Bizans'ın ortodoks veya lâtin tüccarları, bu slav kölelerini Akdeniz köle pazarlarına sevkediyorlardı. 1061 ile 1210 arasında vekayinâmede 50 tane büyük kuman akını kaydedilmiştir. Bu rakam, Kiyef Rusyası'na Kumanlar tarafından gelen tehlikeyi göstermektedir. Rus yurdunda cereyan eden iç mücadeleler de kuman akınlarını büsbütün arttırıyordu; çünkü bazan knezler düşmanlarına karşı, Kumanları yardıma çağırıyorlardı.

İsteple sınırdaş olan knezler — bilhassa Kiyef ve Çernigov knezleri — vaktiyle Peçeneklere karşı olduğu gibi, Kumanları durdurmak maksadiyle müstahkem şehirler yapıyorlar, veya kilometrelerce uzanan hendekler, toprak tabyeler inşa ediyorlardı. Fakat bu müdafaa tertibatının kuman hücumlarını durduramadığı biliniyor. Rus knezleri bazen karşı hücumlarla, Kumanları zâfa düşürmek ve rus yurduna akınlarını önlemek istiyorlardı. Vladimir Monomach'ın (1113 - 1125) bu husustaki faaliyeti vekayinâmede tebarüz ettirilmiştir. Bu knez, diğer knezleri de Kumanlara karşı savaşa katılmak için, toplantılar tertip ederdi; bunlardan Dolob gölü yanındaki toplantıda Kiyef knezi Svyatopolk ile Kumanlara karşı bir sefer yapılması kararlaştırıldı. 1103 te vuku bulan bu seferde Kumanlar ağır yenilgiye uğradılar. Ruslar 20 kuman büyüğünü öldürmüşler ve birçok davar almışlardı. Hattâ öldürülen kuman büyüklerinin adları nakledilmiştir.

Vladimir Monomach (1113 - 1125)

Kiyef knezi Svyatopolk 1113 yılında öldükten sonra, Kiyef ahalisi, büyük knezliğe gelmesi icabeden Çernigov knezini istemişler, Pereyaslavl şehrinden, Vsevolod'un oğlu (Yaroslav'ın torunu) Vladimir Monomach'ı çağırmışlardı. Vladimir Monomach'ın babası Vsevolod'un kitap okumayı çok sevdiği ve hatta kendi kendine beş dil öğrendiği bilinmektedir. Annesi de Bizans imparatoru Konstantin Monomach'ın kızı idi; bundan ötürü Vladimir'e "Monomach„ adı verilmişti. Annesinden rumca öğrendiği ve Bizans kültürüne aşılandığı biliniyor. Vladimir Bizans kitaplarını okuduğundan "kültürlü„ bir adam idi. Vladimir Monomach'ın "Büyük Knezlik nizamını„ çiğneyerek Kiyef'e gelmek istemediği rivayet ediliyorsa da, bunun ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir. Kiyef tahtını kabul etmekle "Büyük Knezlik„ prensibi tekrar bozulmuş oldu, ve yeniden iç mücadelelere yol açıldı. Vladimir Monomach kuvvetli bir knez olduğundan Kiyef'teki mevkiini elde tutabildi. Kiyef'e geldiği zaman 60 yaşında idi. Tecrübeli ve dirayetli bir kimse olduğundan hemen kuvvetli bir rejim kurdu, kendisine karşı gelenleri tedip etti. Bundan ötürü rus knezleri onun otoritesini tanımak zorunda kaldılar. Bir müddet sonra Kiyef knezinin Kumanlara karşı muvaffakiyetli müdafaa tertibatı aldığı biliniyor. Bundan ötürü ahali arasında da popüler bir knez oldu. Vekayinâmede Vladimir Monomach için çok sitayişli bir dil kullanılmıştır. Onun şahsen namuslu ve mütevazi, cesur ve müteşebbis, dindar ve merhametli bir kimse olduğunu öğreniyoruz. Çocuklarına hitaben yazdığı "nasihatları„ (Pouçenie) ve knezlerden birine gönderdiği "nâmesi„ Vladimir Monomach'ın yüksek meziyetlerini tebarüz ettiriyor. Vladimir Monomach'ın Bizans'ın iç işlerine karışmak istediği biliniyor. Aleksi Komnenos'a karşı düşmanca bir siyaset takip etmiş, Tuna boyunda isyan çıkaran Roman Diogenes'in sülâlesinden Leon'a yardımda bulunmuştu. Aleksi Komnenos'un, rus knezinin Bizans işlerine karışmamasını temin için Kiyef'e kıymetli hediyeler, kıymetli taşlarla bezenmiş bir taç gönderdiği rivayet ediyor (Bunlar arasında Bizans imparatoru Monomach'ın "şapkası„ olduğu da sanılmıştır). Vladimir Monomach'ın kanunlar tanzimine ehemmiyet verdiği de biliniyor. Yaroslav zamanında tertip edilen "Pravda„, Vladimir Monomach tarafından genişletilmişti. Rus vekayinâmesinin "bir rus tarihi„ mahiyeti alması yine bu zamana aittir. Bu suretle Vladimir Monomach'ın devri, Kiyef Rusyası'nın her itibarla en parlak zamanlarından biri addedilmektedir. Bu knezin hâkimiyeti sayesinde Rusya'da iç karışıklık durmuş gibi görünüyorsa da, 1125 te vukubulan ölümünden sonra, taht kavgaları yeniden aldı yürüdü; az sonra Kiyef şehrinin,

büsbütün ehemmiyetini kaybedeceğini göreceğiz. Kuman hücumlarının gittikçe artması Kiyef Rusyası'nın mukadderatı üzerine büyük tesir yapmaya başladı. Kiyef ve güneyindeki rus knezleri Kumanlara karşı mücadele ediyorlar, hatta bazen muvaffak ta oluyorlardı. Fakat, Kumanların arkası kesilmeyen hücumları, Kiyef Rusyası'nın ehemmiyetini kökünden sarsmıştı. XII. yüzyılın ortasından sonuna kadar, vekayinâmelerde hep kuman baskınlarından ve harplerinden bahsedilmesi, kuman harplerinin gittikçe büyüyen bir tehlike teşkil ettiğini gösterir.

Rus yurdunun «feodal» knezliklere bölünmesi

XII. yüzyılın sonlarında bütün Rusya birçok "feodal„ beyliklere (knezliklere) bölünmüştü. Bunların en mühimleri: Kiyef, Çernigov, Galiç, Polotsk, Turov-Pinsk, Rostov-Suzdal, Ryazan, Novgorod ve Vladimir-Volynsk knezlikleri idi. Bunların herbirinde, hıristiyanlığı kabul eden ilk knez Vladimir Svyatoslaviç neslinden türemiş bir aile vardı. Ancak Kiyef Knezliği sülâlenin en büyüğüne ait telâkki ediliyordu. Fakat hakikatte burada knezlerin en "kuvvetlisi„ hâkimiyet sürüyordu. Kiyef knezi "Büyük Knez„ lâkabını taşıyordu. Yaroslav (akıllı) zamanındaki birlik, XII. yüzyıl içinde tamamiyle ortadan kalktı. Rusya birçok "devletler„ halinde parçalandı, fakat siyasî dağılışa rağmen Rusya büsbütün parçalanmadı; sebebi, dıştan herhangi büyük bir hücum olmaması ve bütün knezlikleri birleştiren âmillerin de çok kuvvetli olması idi. Evvelâ, müşterek dil ve din, müşterek gelenek ve knezlerin hep ayrı soydan neşet etmiş olmaları. Rus milletinin teşekkülü sona ermiş, vareg-rus ve fin unsurları slav uruğları arasında erimiş, ve hıristiyanlığın kabulünden sonra millî birlik büsbütün sağlanmıştı. Güneyde yabancı bir ırk ve dinden olan Kumanların bulunmaları, Rusları hep birlikte mücadeleye zorladığı gibi, batıda, katolik olan Lehlilerin faaliyetleri de, Rusların ortodoks olmaları dolayısiyle, leh devletine karşı birleşmelerine yardım ediyordu. Bütün bu âmiller ve şartlar bir araya gelince, Rusya içten birçok knezliklere bölündüğü halde, esas itibariyle bir birlik ve bütünlük halinde kendini muhafaza edebildi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NOVGOROD «CÜMHURİYETİ» VE RUS KOLON ZASYONUNUN URAL DAĞLARINA KADAR YAYILMASI

Novgorod «Cumhuriyeti»

Rus Devletinin teşekkülü sıralarında İlmen gölünün kuzey sahilindeki Ostragard veya Novgorod şehrinden bahsetmiştik. Burası büyük ticaret yolunun başında bulunmakla İskandinavya-Bizans ticaretinde mühim rol oynamıştı. Kiyef şehrinin yükselmesi üzerine Novgorod'un ehemmiyetini kısmen kaybetmiş olmasına ragmen, Baltık ve Şimal denizleri kıyısındaki alman ticaret şehirlerinin parlaması (Lübeck, Bremen, Hamburg ve Danzig) ve Rusya'nın kuzeyindeki şehirlerle ticarete başlamaları, Novgorod'a yeniden önem kazandırmıştı; bunun neticesinde Novgorod şehri süratle inkişaf etti ve rus knezliklerinin, yalnız servet bakımında değil, saha itibariyle de en büyüğü oluverdi.

Novgorod şehri kurulurken beş ayrı "köy„ den veya mahalleden teşekkül etmişe benziyor. Bundan ötürü, şehir büyüdükten sonra da bu beş mahalle teşkilâtı muhafaza edildi; "uç„ (koncy) adıyla bilinen her mahallenin kendine ait iç idaresi olduğu gibi, her "uç„ un, şehrin dışında, tâ Urallara kadar ayrı ayrı "kolonileri„ vardı. Novgorod'un civarı münbit bir yer değildi, ziraat az miktarda yapılıyor, yiyecek ekseriyetle dışarıdan getiriliyordu. Fakat şehrin ticaret için gayet elverişli bir mevkide bulunması, nehirlerle Fin körfezine bağlanması, alman ve isveç tüccarlarının gelip gitmelerini kolaylaştırıyordu. Alman ve isveç tüccarları Novgorod'a Avrupa mamulâtı kumaşlar ve madenden yapılan eşya getiriyorlar; karşılığında da kıymetli kürkler, keten ve kendir, balmumu ve bol miktarda bulunan diğer ham eşya ve gıda maddeleri istiyorlardı. Avrupalı (alman ve isveç) tüccarlar senede iki defa Novgorod'a gelirler, alış veriş yaparlardı. Yazın Neva üzerinden su yolu ile, kışın da Livonya üzerinden kızaklarla gelip gidilirdi. Novgorod'da bu misafir (gosti) Almanlar için ayrı, İsveç'in Gotland adasından gelenler için ayrı misafirhaneler ("alman„

ve "got„ hanları) vardı. Novgorod tüccarları Almanlara ve İsveçlilere satmak için çok miktarda kıymetli kürk bulmak mecburiyetinde idiler. Bunun içindir ki Novgorod boyarlarının teşkil ettikleri askerî kıtalar, Sukhona, Vıçegda ve Peçora nehirleri boyunca tâ Urallara kadar giderek, buradaki yerli fin ahalisini vergi ödemeğe zorluyorlar, ve kürklerin toplanması ve muhafazası için müstahkem noktaları vücude getiriyorlardı. Yerli fin ahalisine "Yugra„ adı verilmişti; bunların hakikî adları Vogul, Zıryan ve Ostyak'lardır. Novgorod boyarlarının teşkil ettikleri kıtalar, "uşkuy„ adı verilen kayıklarla nehir boyunca iniyorlar, fin ahalisini yağma ediyorlar ve onları daimî vergiye bağlıyorlardı. Bu kıtalara "uşkuynik„ denilmesi bundan (yani kayıklarına nisbetle) ileri gelmiştir. Uşkuyniklerin faaliyeti neticesinde Kama nehrinin baş kısımları da dahil olmak üzere, İlmen gölünden Ural dağlarına kadar uzanan geniş saha Novgorod "uç„larının hâkimiyeti altına alındı. Bu suretle samur, sincap, tilki gibi kıymetli kürklü hayvanların çokça bulunduğu saha Novgorod'un eline geçmiş ve rus kolonizasyonunun XII. yüzyıl içinde Batı Sibirya'ya dayanmasını mümkün kılmıştı.

Yerli beylerin bu rus tahakkümüne karşı ayaklandıkları da olurdu. 1187 yılında Yugra beylerinden biri isyan etmiş ve Novgorod vergi memurlarını öldürmüştü. Fakat Novgorod'dan gönderilen kuvvet karşısında Yugra ahalisi yeniden inkiyad altına alınmıştı. Bu suretle, Novgorod'un alman ve isveç tüccarları ile yaptığı alış veriş Rusların Urallara kadar yayılmalarını desteklemiş oldu. Bunun neticesinde yerli fin ahalisi gittikçe Rusların basıncı altına girdi, Ruslarla karışmaya başladı. Ruslarla birlikte ortodoksluk ta "Yugra„ arasında yayılıyordu.

Novgorod'un idaresi: knez ve « Veçe »

Novgorod şehri, alman ve isveç tüccarlariyle yaptığı alış veriş sayesinde zengin bir şehir oluverdi. Ticaretin, yüksek sınıfı teşkil eden, "boyarlar„ yani aristokrasi elinde toplanmış olduğu biliniyor. Şehrin çevresindeki ziraata elverişli arazi de bunlara aitti. Bu arazi, mahsulün yarısı arazi sahiplerine, yarısı da ekip biçenlere ait olmak üzere, "ortakçı„ lar tarafından işleniyordu. Ural dağlarına kadar Novgorod'un yayılmasın temin eden "uşkuynik„ ler de yine bu boyarlar tarafından gönderilmişti. Bu suretle Novgorod'un maddî ve siyasî hâkimiyeti tamamiyle boyarlara aitti. Boyarlardan sonra, orta sınıf gelir, ki bunlar tüccarlar, sanat erbabı ve orta sınıf ruhanilerdi. Üçüncü tabaka da "kara halk„ tan teşekkül ediyordu. Bunlar, kürek çekmek, gemilerle gelen eşyayı boşaltmak gibi ağır işle geçiniyorlardı.

Novgorod boyarlarının servetleri arttığı nisbette, ötedenberi şehrin başında duran ve Rurik neslinden gelen knezlerin nüfuzu azaldı. Rus yurdunda eskidenberi devam edip gelen ve bir nevi demokrasi idaresini andıran halk (daha doğrusu ayrı zümrelerin başbuğları veya soyların büyükleri) toplantıları-"veçe„ lerin mevcudiyetinden bahsetmiştik. Novgorod'da bu veçe'lerin ehemmiyeti gittikçe büyüdü. Neticede knezlerin salâhiyetleri tahdit edildi ve hatta, XII. yüzyıl başındanberi şehir idaresindeki en büyük memuriyetlerin ancak Novgorod boyarları tarafından işgal edilebileceği kararlaştırıldı. 1136 da, Novgorod'da hâkimiyet süren kneze karşı ayaklanma oldu. Novgorodlular, knezin yüzüne karşı suçlarını söylediler. Knez bir müddet göz altında bulundurulduktan sonra Novgorod'dan kovuldu. Bu vakadan sonra boyarların nüfuzu büsbütün arttı. Mamafih Novgorod şehrinin knezlere ihtiyacı vardı, çünkü knez, askerî kuvvetin kumandanı sıfatiyle şehrin müdafaası için lüzumlu bir adam idi. Bunun için knezlik müessesesi büsbütün kaldırılmıyordu. Yalnız boyarların istediği şekilde idare etmeleri garanti altına alınmış oldu. Knez şayet bu karara göre hareket etmezse, Novgorodlular kendisine hemen yol veriyorlardı.

Suzdal Rusyası'nın yükselmesi üzerine, Suzdal knezlerinin Novgorod'u nüfuzları altına almak istediklerini görüyoruz. 1216 yılında Vladimir knezi ile Novgorod'lular arasında vukubulan "Lipitsk„ meydan muharebesi neticesinde şehir kendi muhtariyetini tamamiyle muhafazaya muvaffak olmuş, bundan böyle herbir knezin gelişinde, kendisiyle bir uzlaşma ("ryad„) akdetmek usulü konmuştu. Buna göre, "veçe„ nin seçtiği bir boyar "posadnik„ (vali) ve bir "binbaşı„ (tısyatskiy) knezle birlikte şehrin idaresine filen iştirak edeceklerdi; bu suretle Novgorod şehri gittikçe bir "Cumhuriyet„ mahiyetini almış bulunuyordu. Hatta kilise teşkilâtında bile Kiyef metropolitinden müs-

takil bir idare kurduğunu görüyoruz. Novgorod'un ruhanî reisi olan "vladıka„ nın nüfuzu çok büyüktü. Yaroslav zamanında yapılan Sofya kilisesi yanında, "vladıka„ nın bir hanı bulunuyordu; burası Novgorod şehrinin idare merkezi mahiyetinde idi. Devlet hazinesi de burada saklanırdı. Ruhanî reisin, hatta kendisine ait askerî bir kıtası vardı. Bundan ötürü "vladıka„ nın dışardan gelme biri olmamasına Novgorodlular bilhassa ehemmiyet verirlerdi. Nitekim "vladıka„ hep Novgorodlu papaslar arasından seçilir ve bu suretle şehrin idaresine yabancı bir kimse karıştırılmazdı. Novgorod bütün bu durumlardan istifade ederek, rus şehirleri ve knezlikleri arasında kendine has bir idare kurmuş, serveti artmış ve nüfus sahası genişlemiş, tam manasiyle "hâkim bir şehir„ olmuştu. Bundan ötürü adı da "Bay Büyük Novgorod„ (Gospodin Velikiy Novgorod) idi.

Novgorod'a benzeyen ikinci bir şehir de Peypus gölünün güneyindeki Pskov şehridir. Burası da alman ve isveç ticaretine karışmış ve zengin bir şehir olmuştu. Fakat Novgorod'dan gördüğü rekabet, buranın fazla büyümesi ve genişlemesine mani olmuştu.

Galiç - Volın Knezliği

Ukraynalı'ların başlangıcı

Doğu Slav'larının bir kısmı Turla (Dnestr) nehrinin baş kısmından Karpat eteklerindeki iki merkez etrafında toplanmışlardı. Biri Galiç, diğeri de Vladimir-Volın bölgesi ; buraların Macaristan'a komşu olması, oradaki rus (slav) hususiyetlerinin erkenden kaybolmasını icab ettirmiştir. Lehistan'ın katolik din ve kültür çerçevesine girmesi ve bu yüzden Karpat'ın doğu sahasında katoliklik propagandasının faaliyeti, Macar kırallarının müdahaleleri bu çevrede yaşayan slav ahalisinin Kiyef Rusyası'ndan uzaklaşmasını mucip olmuştur. Bütün bunların icabı olarak bu sahada Ruslardan farklı bir "Ukrayna„ kavmi meydana gelmiştir.

Galiç (Haliç) knezliği Yaroslav Osmomısl (1152 - 1187) zamanında yüksek bir dereceyi bulmuştu. "İgor bölüğü destanı„ nda, bu kneze hitaben söylenen satırlar, onun kudretli bir bey olduğunu gösterir. Osmomısl'den sonra Galiç Knezliğinde iç karışıklıklar başgösterdi. Boyarlar Macarları davet ettiler.

Macar prensi Andrey bir müddet Galiç mıntakasını elinde tuttu. Fakat Lehliler tarafından koğuldu. Lehliler zamanında karışıklıklar devam etti. Nihayet Vladimir - Volın knezi Roman (1173 - 1205) Galiç Knezliğini kendi ülkesine kattı ve bununla büyükçe bir Galiç - Volınya Knezliği teşekkül etmiş oldu. Galiç-Volınya Knezliğinin en parlak devri knez Roman zamanına aittir. Roman 1205 te Lehliler tarafından öldürülünce, knezlikte karışıklıklar başgösterdi. Boyarlar, beyliğin idaresini kendi ellerine almak teşebbüsünde bulundular. Kiyef'ten uzak olması itibariyle Lehistan'ın ve Macaristan'ın nüfuzu gittikçe çoğalmıştı. 1235 ten sonra knez olan Daniil Romanoviç zamanında Galiç-Volınya Knezliğinin yeniden parladığını görüyoruz. Oğullarının birisinin adile tesmiye edilen Lwow (Lemberg, Leopolis) şehrinin bu zamanda kurulduğu biliniyor. Bu şehir Tatarlar (Moğollar) tarafından tahrip edilen Galiç'in yerini tutmuş ve Ukraynalıların merkezi oluvermiştir. Galiç - Volınya ahalisinin, sonraki Ukraynyalıların nüvesini teşkil ettikleri kuvvetle muhtemeldir.

ALTINCI BÖLÜM

SUZDAL RUSYASI. VELİKOROSS (BÜYÜK RUS)LARIN MEYDANA GELMELERİ, MOSKOVA'NIN BAŞLANGICI

Suzdal mıntıkasının Rus (Slav)lar tarafından işgali ve Velikoross (Büyük Rus)ların teşekkülü

Suzdal mıntakası Suzdal veya Vladimir-Suzdal mıntakasiyle, Oka nehrinin orta ve aşağı mecrası ile Volga'nın orta kısmı, Klyazma ve Moskva ırmakları havzası kastedilmektedir. Burada vaktiyle, Volga boyunca Merya, Oka boyunca da Muroma adlı fin kavimleri yaşıyorlardı Beloozero taraflarının, İlmen gölü çevresinden gelen Slovene uruğuna mensup kimselerin eline geçtiğini görmüştük. Orta Volga ile Oka boylarına doğru slav yayılışının bu sıralarda (VIII.-IX. yüzyıllarda) başlanmış olması lâzım gelir; bu slav zümreleri fin kavimleri hesabına tedricen doğu istikametinde yayıldılar. X. yüzyıldanberi Rostov adını taşıyan bir slav şehri bilindiği gibi, Suzdal adlı ikinci bir şehrin de haylı eski olduğu muhakkaktır. Her iki şehrin de Novgorod'dan gelenler tarafından kuruldukları anlaşılıyor. Oka boyundaki Murom şehrinin Aziz Vladimir (Kiyef'in ilk hıristiyan knezi) zamanında mevcudiyeti biliniyor. Klyazma nehri üzerindeki Vladimir şehrinin ise bu knez tarafından kurulduğu (yani XI. yüzyıl başı) sanılıyor. Akıllı Yaroslav'ın da Volga kıyısında Yaroslavl adile bir şehir inşa ettirdiği malûmdur. Bu suretle XI. yüzyıl içinde Volga-Oka nehirleri arasında birkaç rus şehri kurulmuş bulunuyordu. Şehirler aynı zamanda hem idare, hem iktisadî faaliyet merkezleri olmakla, bura ahalisinin Rus (Slav) olduğu muhakkaktır. Yerli ahali ise fin kavimlerinden teşekkül ediyordu. Bunlar dağınık bir halde, orman arasındaki alanlarda yaşıyorlar, ziraat ve avcılıkla meşgul oluyorlardı. Bu fin zümrelerinin kültür bakımından Rus (Slavlara) nisbeten daha aşağı bir seviyede oldukları biliniyor. Kendile-

rine mahsus, tabiat kuvvetlerine tapmaktan ibaret dinleri ve Ruslar tarafından "Volchov„ adı verilen şamanları vardı. Bunlar Slavların putperest devirlerindeki "kudesnik„ (sihirbaz, falcı, şaman)'ların aynı idi.

X. yüzyıl içinde Orta Volga ve Oka havzasının en mühim yol kavşakları Rusların eline geçmişti. Nehirler boyunca Oka havzasına, gittikçe çok rus (slav) unsuru gelmekte ve burası tedricen "Rus Yurdu„ olmakta idi. XI. yüzyılda bu hareketin daha hızlaştığını ve Suzdal-Vladimir çevresinin artık ehemmiyet kazanmağa başladığı görülüyor. 1097 Lüybeç knezler toplantısı karariyle bu saha, Vladimir Monomach'a verildi. Vladimir Monomach, Suzdal çevresini oğlu Yuri'ye bıraktı. Yuri Dolgoruki (uzun elli) adile tanınan bu knezin idaresi zamanında Suzdal mıntakasında rus şehirleri ve köylerin arttığını görüyoruz. Rivayete göre Kuçka adlı bir boyara ait, Moskova nehri boyundaki bir malikânenin yerine, Yuri tarafından Moskova hisarı inşa edilmiş ve burası komşu knezliğe karşı hudud karakolu olmuştu. Yuri'nin oğlu Andrey Bogolübski zamanında da Tver (bugünkü Kalinin), Kostroma, Galiç ve bazı diğer şehirlerin kurulduğu biliniyor. Bu suretle XII. yüzyıl başında Suzdal Rusyası'nın ahalisi sür'atle çoğaldı. Bunun başlıca sebebi, Kiyef Rusyası'nın güney mıntakaları boyunca, Kumanların akınları yüzünden, emniyetin kalkmış olmasıdır. Orta Dnepr ve Desna boyundaki rus (slav) ahalisi emin olan kuzey-doğu mıntakalarına doğru göç etmekte idi. Güneyden gelen göçmenleri iyi bir şekilde yerleştirmek için knez Yuri ve Andrey tarafından lâzım gelen tedbirler alınmıştı. Kiyef ve Çernigov bölgesinden Suzdal çevresine gelenler kendileriyle birlikte güneydeki şehir ve köy isimlerini de getirdiler. Bulundukları mevkilere eski vatanlarının adlarını verdiler. Böylelikle Oka ve Volga havzasında Orta Dnepr ve Desna boyundaki yer isimleri meydana geldi (Pereyaslavl, Trubej, Starodub v. b.). Kiyef Rusyası'nın şanlı devirlerini canlandıran birçok destan ve türküler (bılina'lar) da güneyden kuzeye getirildi. Hatta bu destanlar güneyden tamamiyle kaybolmuşlar ve ancak Volga'nın kuzeyindeki rus ahalisi arasında muhafaza edilebilmişlerdi. Bu keyfiyet te XI. - XII. yüzyıllarında vukubulan göç hareketinin çok şumullü olduğunu gösterir. Suzdal Rusyası'nda bu suretle slav elemanı sür'atle artmıştı.

Yerli fin ahalisinin ise başka mıntakalara gittiği bilinmiyor. Onlar bulundukları yerde kaldılar ve Slavlarla karıştılar. Bunun neticesinde Ruslar mühim nisbette fin kavimleriyle karıştılar ve etnik karakterlerinde (somotalogya bakımından — beden teşkilâtı itibariyle) epey değişiklik oldu: Velikoross denilen ve bugün umumiyetle *Rus* dediğimiz zaman kastettiğimiz, yeni bir tip meydana geldi. Finli zümrelerle karışmanın Rus diline de tesiri olduğu sanılmaktadır. Suzdal Rusyası'nın arazisi ve tabii şartları Kiyef Rusyası'ndakinden ve Novgorod'dan epey farklı di. Buranın toprağı, Kiyef ve Çernigov çevrelerinde olduğu gibi "çernozem„ (kara toprak) olmamakla beraber, Novgorod mıntakasındaki gibi gayri mümbit de değildi. Arazinin büyük bir kısmı ormanlarla örtülü idi. Bundan ötürü ekin ekmek için ağaçları kesmek, kökleri çıkarmak gibi zahmetli işler vardı. Farklı cihetlerden biri de nehirlerin çokluğu ve seyrüsefere müsait olması idi. Güneyden ahalinin akın etmesi üzerine, orman aralarındaki alanlar dolmuş, ormanlar kesilmeye başlanmış ve ziraat sahası genişletilmişti. Bu mıntaka büyük ticaret yolları üzerinde bulunmadığından, ticaret inkişaf edemedi; bundan ötürü büyük şehirler çoğalmadı, ahali köylerde kaldı. Esas meşguliyetini ziraat, ormanla bağlı meşguliyet, bal arısı beslemek, avlanmak, kereste hazırlamak ve ağaçtan ev eşyası yapmak teşkil etti. Bundan ötürü Suzdal Rusyası bir köylü, ekinci memleketi karakterini aldı ve böyle kaldı. Şehirler ise knezin idare merkezi, vergilerin toplandığı ve düşman hücumu zamanlarında bir sığınak yeri teşkil ediyordu. Suzdal Rusyası'nın büyük hususiyetlerinden biri de burada eski rus (slav) geleneklerinin olmayışı ve knezlerin idare hususunda tamamiyle serbest kalışları idi. Novgorod, Kiyef, Çernigov ve Rostov gibi eski rus şehirlerinde, eskiden devam edip gelen birçok gelenek vardı. Yerli boyarlar bu geleneklerden kendi lehlerine olanları muhafazaya çalışıyorlardı. Bu hususta bilhassa " veçe „ müessesesi başta geliyordu. Halbuki knezler Suzdal sahasında yeni şehirler kurdular ve bu şehirlerde eski gelenekler olmadığı gibi bunların tatbiki için de zemin müsait değildi. Bu mıntakaya güneyden göç eden ahali, yeni yerlerinde tâ baştan knezi her hususta baş olarak tanımağa alışmışlardı; knezin hâkimiyetine karşı gelecek herhangi bir teşkilât veya müessese yoktu. Bütün bunların neticesi olarak Suzdal Rusya-

sında knezlerin mevkileri, başka knezliklerinkine benzemiyordu. Onlardan çok daha kuvvetli idi ve burada knezlerin müstakilen hâkimiyet sürebilmeleri için imkân ve şartlar bir araya toplanmış bulunuyordu.

İlk Suzdal knezleri

İlk Suzdal knezi olarak Vladimir Monomach'ın oğlu Yuri Dolgoruki (Uzun elli) sayılmaktadır. Babası tarafından kendisine Suzdal Beyliği verilince, Yuri bu ülkeyi idare etti, burada birçok köy ve şehir kurdu. Bu sıralarda herbir rus knezinin gayesi Kiyef'i ele geçirip "Büyük Knez„ olmaktı. Yuri Dolgoruki de bu maksatla mücadeleye başladı ve 1154 yılında Kiyef'i zaptetti; bunun üzerine Suzdal'ı bırakıp Kiyef'e geçti. 1157 de Kiyef'te ölünceye kadar hâkimiyet sürdü.

Yuri'nin oğlu Andrey Bogolübski, babası ile birlikte Kiyef'e gelmişti. Kendisine, Kiyef'ten biraz yukarıda olan, Vışgorod şehri verilmişti. Fakat Andrey burada kalmak istemedi, babasının sözüne bakmaksızın kuzeydeki ülkesine gitti ve Klyaz'ma nehri üzerindeki Vladimir şehrinde yerleşti. Yuri öldükten sonra, Rostov ve Suzdal şehirleri ahalisi Andrey'i knez olarak tanıdılar; bu suretle bütün Suzdal ülkesi Andrey Bogulübski'nin elinde toplanmış oldu. Knez idare merkezi olarak Vladimir şehrinde kaldı, gelenekleri kuvvetli olan ve nüfuzlu boyar aileleri bulunan Rostov ve Suzdal şehirlerine gitmedi. Hatta bazı boyarlar Suzdal yurdundan büsbütün koğuldular; bu suretle knezin hâkimiyetine karşı ses çıkaracak kimse kalmamış oldu. Andrey Bogolübski, payitahtı Vladimir şehrini büyüttü, geniş kiliseler yaptırarak süsledi; "Uspenski„ adını verdiği yeni büyük kiliseye, Vışgorod'dan "Mucize yaratan„ "Meryem ana sanemini„ getirtti. Vladimir şehri dinî bakımdan da mukaddes bir yer oldu. Suzdal knezi hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra, etraftaki knezlikler üzerinde de siyasî nüfuz kurmağa çalıştı, knezlerin iç mücadelelerine faal bir şekilde karışmağa başladı. Kiyef'te hâkimiyetini sağlamak maksadiyle gönderdiği bir ordu 1169 da burayı ele geçirdi; büyük knez Mstislav İzyaslaviç (Andrey Bogolübski'nin yeğeni) Kiyef'i bırakıp kaçmıştı. Suzdal askerleri, "rus şehirlerinin anası„ olan bu eski payitahtı (yani Kiyef'i) tahrip ettiler, yaktılar ve ahalisini yağma ettiler; Rusya'nın en

eski ve mukaddes sayılan şehri Rusların kendileri tarafından tahribata uğramış oldu. Andrey Bogolübski Kiyef'e hiç ehemmiyet vermedi, buraya gelmek bile istemedi. Vladimir şehrinde kalmayı tercih etti. Bu keyfiyet, Kiyef şehrinin ve Kiyef Knezliğinin artık büsbütün öneminden kaybettiğini açıkça göstermektedir; buna mukabil ahalisi bakımından daha kalabalık olan ve daha kuvvetli bir knezi bulunan Suzdal Rusyası ön safa geçmiş gibi idi.

Andrey Bogolübski, 1170 yılında Novgorod'a hububat sevkiyatını kesmek suretiyle, "Bay Büyük Novgorod„a kendi isteklerini kabul ettirdi. Bu suretle 1170 yıllarında Rusya'da onun gibi kuvvetli ikinci bir knez daha yoktu. Suzdal Rusyası'nın iç idaresi öteki knezliklere benzemiyor, boyarlar ve "veçe„ ya ehemmiyet verilmiyordu; bu tipte bir knezin birçok nüfuz sahibi nazarında fena telâkki edildiği kolayca anlaşılıyor; hususî hayatında da gayet müstebit ve zalim olan bu knezin maiyeti ve yakınları tarafından hiç te sevilmediğini de biliyoruz. Bundan ötürü kendi uşakları tarafından, Bogolübovo adlı malikânesinde, 1174 (veya) 1175 te öldürüldü.

Andrey Bogolübski'nin oğlu olmadığından, Suzdal Rusyası yeniden parçalandı; Suzdal ve Rostov şehirleri Andrey'in yeğenlerini davet ettiler. Vladimir ile Pereyaslavl şehirlerine de biraderlerini çağırdılar; knezler arasında çok geçmeden mücadeleler başgösterdi ve bunun sonunda Andrey'in biraderi Vladimir knezi Vsevolod kazandı. "Büyük yuva„ (Bolşoye gnezdo) adı ile tanınan Vsevolod, Suzdal Rusya'nın en kuvvetli knezi idi. Hâkimiyeti zamanı (1176-1212) Suzdal Knezliğinin en parlak bir devrini teşkil etmektedir. Vsevolod'un adı "İgor bölüğü destanı„ nda da geçiyor; "Volga suyunu küreklerle serpmeğe, Don suyunu da miğferlerle boşaltmağa muktedir olduğu „(yani o kadar çok askere malik bulunduğu) anlatılmıştır. Vsevolod hayatta iken Suzdal ülkesinde iç karışıklıklar başgöstermişti; bu knezin ölümünden sonra Suzdal knezi Yuri, Novgorodlular tarafından 1216 da "Lipitsa„ nehri boyunda müthiş bir yenilgiye uğradı. Bundan sonra Suzdal knezlerinin Novgorod üzerindeki nüfuzları büsbütün kalktı. Bu yenilgi üzerine knez Yuri'nin tahtından vazgeçtiğini görüyoruz. Bütün ülke ayrı knezliklere bölündü; büyük knez Vladimir şehrinde kal-

makta devam ettiyse de, öbür şehirlerin Rostov, Suzdal, Pereyaslavl knezleri, boy nizamına uygun olarak—yani ailenin en büyüğü tahta geçmek usulü ile—diğer rus knezliklerindeki nizama uydular. Fakat buranın öbür knezliklerden şu hususta bir farkı vardı; Suzdal Rusyası'nda "veçe„ ler yoktu, knezler kendi ülkelerinde (udel) tamamiyle müstakil ve hâkimdiler.

YEDİNCİ BÖLÜM

KİYEF RUSYASI'NIN KÜLTÜRÜ

Yazı ve edebiyat

Kiyef knezi Vladimir'in 988 (veya 989) da hıristitiyanlığı kabulünden sonra Rusya'ya Bizans'tan slav (bulgar) alfabesi ve dilinin getirildiğini yukarıda söylemiştik. Bulgaristan'da yüzyıldan fazla işlenen "kilise slavcası„ (veya eski bulgarca) bu suretle tâ baştan Rusların din ve edebiyat dilleri oldu; bu durum tâ XVIII. yüzyıla kadar devam edipgeldi. Hıristiyanlığın kabulünden önce Kiyef Rusyasın'da veya diğer slav uruğları arasında herhangi bir yazı veya bir kitap yoktu. Halbuki hıristiyanlıkla birlikte hemen Rus Yurduna, din kitapları olmak üzere, ya rumca veya slavca eserler getirildi. Akıllı Yaroslav zamanında (1019-1054) rumcadan rusçaya tercümeler yapıldığı bildirilmektedir. Bunların çoğunun din kitabı oldukları anlaşılıyor. Rus manastırlarının tesisiyle Rusya'da yine Bizansı takliden "yazı yazmak„ sanatı inkişaf etti. Bizans'ta olduğu gibi, Rusya'da da kâğıt yerine ince deri (parşömen) kullanılırdı; bundan ötürü kitaplar çok pahalıya mal olurlardı; yazıcıların kendi sanatlarına itina ettikleri biliniyor; zamanımıza kadar gelen ve en eski rus elyazması olan "Ostromir İncili„ (1056 veya 1057 de yazılmıştır) hıristiyanlığın kabulünden 60-70 yıl sonra Rusya'da yazı yazmak san'atının yüksek bir dereceyi bulduğunu gösterir. İncilden başka "apokrifik„ (gizli) din kitabları da yayım buldu. Bunlar, Tevratta nakledilen, fakat serbest ve şairane bir tarzda işlenen mevzular olmakla halk tarafından kolay anlaşılır ve okunurdu. Bu cins eserlerden biri ve en eskisi Bulgaristan'dan getirilen ve Bogomil (maniheizm) tesirini taşıyan "Tanrının Ademi nasıl yarattığı kıssasıdır„. Yine Tevrattan alınarak tertip edilen ve Süleyman Peygamber kıssalarından birini teşkil eden "Kitovras hikâyesi„ de çok yayılmıştı. Sonra İncil'den ilham alınarak tertip edilen "Meryem Ananın ıztıraplar üzerinden geçişi„ kıssası XI.-XII. yüzyılı Rusyası'nda çok okunuyordu. Hıristiyan din edebiyatının mühim bir kısmını teşkil eden "azizlerin hayatı„

(patrologya), Bizansı takliden Rusya'da erkenden yayım buldu. Bu cins edebiyatın başında "Tanrı kulu aziz bir kimse olan Aleksey'in hayatı„ adlı eser gelmektedir.

Dinî edebiyattan başka Kiyef'e erkenden "dünyevî„ edebiyat da girmeğe başladı. Bizans'taki örneklere bakılarak, Rusya'da da slavca bazı mevzular ele alındı ; bu cins edebiyattan "İskendernâme„ lerin tâ XI.-XII. yüzyılda yazıldığını görmek mümkündür. Sonra yahudi tarihçilerinden Yasef Flavius'un "Kudüs'ün tahribi tarihi„ adlı eserinin rusça tercümesi de erkenden yayılmıştır. Bundan başka, Bizans rumcasından, "Kahraman Diogenes'in yaptıkları„ adıyle bir Bizans romanının da rusçaya çevrildiğini öğreniyoruz. Bu suretle, evvelâ bulgarca asıllarını okumak, sonra bunları istinsah suretiyle çoğaltmak şeklinde doğan "Rus Edebiyatı„ bir müddet sonra, taklid da olsa, kendi sahasında semereler vermeğe başladı. Bununla müvazi olarak okuyucu bir zümrenin meydana geldiğini görüyoruz; bilhassa manastırdaki rahipler bu zümreye dahildiler; üstelik rahipler yalnız okumuyor, yazıyorlardı da. Akıllı Yaroslav'ın kitaplara düşkün olduğunu söylemiştik. Bu knezin oğlu Vsevolod, beş lisan öğrenmişti. Vladimir Monomach da çok okurdu ve ruscadan başka gayet iyi rumca da bilirdi. Novgorod valisi Ostromir'in, 1056 'da kendi şahsı için bir incil yazdırtması, kitapseverliğinin açıkça bir ifadesidir.

Kiyef Rusyası'nda bir müddet sonra yerli orijinal edebiyat doğmaya başladı. Kilise âyinlerinin icabı olarak ilk vâizler yetişti. Kiyef'in ilk rus metropoliti İllarion (1051 denberi) bunlardan biri ve en ileri gelenlerinden idi ; bu zatın rumca yazılan dinî eserleri etraflıca okumuş olduğu ve bunlardan ilham alarak Kiyef rus (slav) ahalisine vâızlar tertip ettiği biliniyor. XI. yüzyıl ortalarından itibaren, "Vaızlar külliyatı„ tertip edildiği anlaşılmaktadır. Bir müddet sonra da yerli rus zahitlerinin (manastır başrahiplerinin) hayatları yazılmağa başlandı. Bunlar arasında, Kiyef'in yakınındaki "Mağaralar manastırı„ (Kiyevo-Peçerskaya Lavra) nın keşişi ve (başrahibi) olan Feodosius'un hayatı, öldürülen kardeş knezler, "Boris ve Gleb'in hayatı„ bu kabil orijinal rus eserlerinin ilk nümuneleri idi. Fakat bu sahada en mühim eserler "Vekayinâmeler„ oldu.

Vekayinâmeler (Letopisi)

Rus tarihinin yazılı kaynakları XI. yüzyılın başına kadar çıkar. Bunlar„ rusca (slavca) yazılan vekayinâmelerdir (Letopisi). Eski Rusya'da vekayinâmeler yazmak adetinin çok yayıldığını görüyoruz. Bu adeta bir nevi sevaplı bir iş gibi telâkki edilmiş olsa gerektir. İlk örnekler Bizans'tan gelmiş olmakla beraber Rusya'da kendine has bir mahiyet almıştır. Bizans kronograflarından Georgios Hamartol'un "Dünya Tarihi„ (IX. yüzyılda tertip edilmiş, sonra 948 e kadar getirilmiştir) bulgarca tercemesi vasıtasiyle Kiyef'te tanınmıştı. İşte bu eser rus vakanüvişlerine örnek oldu ve ilk rus "tarihi„nin esasını teşkil etti. En eski vekayinâmeler olarak "Lavrentyev nüshası„ ve "İpatyev nüshası„ adiyle iki vekayinâme bilinmektedir. Her ikisinin de baş kısmındaki 1110 yılına kadar gelen kısmı, biribirine çok yakındır ve "Başlangıç Vekayinâme„ veya "Nestor Kroniği„ adiyle tanınmıştır. Bunun müellifi lâyıkıyle tesbit edilemiyorsa da, Kiyef Mağara Manastırı (Peçerskaya Lavra) rahibi Nestor olması kuvvetle muhtemeldir. Her iki vekayinâmede, 1116 yılı altında, bu kısmın Silvester adlı bir rahibin yazdığı kaydı bulunuyor. Buna göre "Vekayinâmenin„ müellifi Silvester olması lâzım geliyor gibi görünüyorsa da yazanın başka bir zat olduğu diğer kayıtlardan anlaşılmıştır.

"Başlangıç Vekayinâme„nin ilk cümlesi bunun "Kiyef Rusyası'nın bir tarihçesi„ olduğunu açıkça göstermektedir. Fakat sonraki kompilâsyonlar neticesinde ilk karakterini kaybetmiş olmalıdır. Şu cihet enteresandır ki "ilk rus vak'anüvisi„ Nestor, adeta bir panslavist gibi düşünüyor. Bütün Slavların aynı kökten geldikleri, müşterek bir dile ve edebiyata sahip oldukları üzerinde duruyor. Nestor Kroniği'nin en eski redaksiyonu Lavrentyev ve İpatyev nüshalarıdır. Lavrentyev adı verilmesine sebeb bu nüshanın 1337 yılında Suzdal'deki Lavrentyev manastırında istinsah edilmiş olmasından ileri gelmektedir. Bu nüshada, 1110 yılını müteakip, Rus Yurdunun doğu-kuzey sahasındaki (yani Suzdal ülkesi) vakalara ehemmiyet verilmiştir. İpatyev nüshasında , Kostroma'daki İpatyev manastırında bulunmuş ve XIV.-XV. yüzyıllarında yazılmıştır; burada 1110 den sonra bilhassa Kiyef, Galiç ve Volın'daki olaylara önem verilmiştir. Bu suretle, Rusya'nın muhtelif kısımlarında "yerli„ vekayinâmeler vardı. Bun-

lardan en mühimleri: Novgorod ve Pskov'da yazılanlarıdır. Moskova Knezliği yükseldikten sonra, eski rus vekayinâmeleri birleştirilip daha umumî ve daha büyük ölçüde "tarihler„ yazılmağa baslandığını göreceğiz.

İgör Bölüğü Destanı (Slovo o polku Igoreve)

Rusların tek destanı olan "İgor Bölüğu Destanı „ (Slovo o polku İgoreve) Kiyef Rusyası ebediyatı mahsulüdür. Bu destanın müellifi kat'î olarak tesbit edilemiyor. 1185-1187 yıllarından sonra yazılmış olması lâzım gelir. Bu destan ancak 1795 yılında bulunmuş, 1800 de neşredilmiştir. Fakat, 1812 Moskova yangınında tek elyazma da yanmıştır. Bundan ötürü bu destan üzerinde tam bir araştırma yapmak imkânı kalmamıştır.

Destanın mevzuunu, 1185 yılındaki Novgorod-Seversk knezi İgor Svyatoslaviç'in Kumanlara karşı yapılan ve yenilgi ile biten seferi teşkil eder. "Slovo„ nun müellifi bu vakayı, olayların cereyanı sırasına tâbi olarak basit bir şekilde anlatmıyor. Bunu, şairin hissettiği bir şekilde serbest, fakat kuvvetli bir hayal eseri haline koymuştur. Bunun için destan baştan sonuna kadar içli bir şiir, birçok canlı tasvirleri ihtiva eden yüksek bir sanat eseri mahiyetindedir. Mevzuunu, hakikaten cereyan etmiş olan bir vaka teşkil etmekle, tarihî kıymeti de büyüktür. Hele Kumanlara ait kısımları, destandaki bazı türkçe sözler, bu destanı türk tarihi için de kıymetli bir kaynak derecesine çıkarır.

Kiyef Rusyası'nın sosyal durumu, kanunları

Kiyef Rusyası'nın IX.-XII. yüzyıllardaki devlet teşkilâtında, sosyal durumunda ve kanunlarında mütemadî bir gelişme olduğunu görüyoruz. Herhangi bir siyasî teşkilât sahibi olmayan slav uruğları, vareg-rus knezlerinin idaresi altında bir devlet içinde birleşmeğe ve bir "rus milleti„ meydana getirmeğe muvaffak oluyorlar. Hıristiyanlığın kabulü ile, Bizans kültürü bu zümreye aşılanınca, Rusya hıristiyan ve medenî memleketler dairesine giriyor. XII. yüzyıl içinde, Batı Avrupa'daki "Feodalizm„e benzer bir durum Kiyef Rusyası'nda da meydana geliyor. Fakat burada yerli şartlar ve âmiller bu feodalizme hususî bir karakter veriyor.

Knezler

Rusya'da ilk devlet teşkilâtının İskandinavya'dan gelen norman beyleri tarafından kurulduğunu görmüştük. "Knez„, germanca "konung„ dan alınmıştır. Mamafih Kiyef'te bir müddet rus knezlerine "kağan„ lâkabı verildiği de biliniyor; bu cihet Güney Rusya'da hazar tesirinin ve geleneklerinin kuvvetli olduğunu gösterir. İlk vareg-rus knezlerinin Rurik ailesinden çıktığı kabul edilmektedir; muhtelif şehirlerde bir müddet diğer aileden neş'et eden knezlerin hâkimiyet sürdükleri biliniyorsa da, gitgide Rurik sülâlesi bütün diğer knezleri kovmağa muvaffak olmuştur. İlk knezlerin hukukî durumları hakkında bir fikir edinecek vaziyette değiliz. Onların daha ziyade askerî birer başbuğ oldukları anlaşılıyor. Şehirlerde yerleşip hâkimiyet çevrelerinin genişlemesi nisbetinde knezlerin salahiyetleri de artmış olmalıdır. Hele hıristiyanlığın kabulünden sonra, knez, kilise tarafından resmen tanınmış ve himaye edilmiş, meşru bir şahsiyet sıfatiyle devlet içindeki mevkii büsbütün sağlamlaşmıştır. Knez, Bizans imparatorları gibi, kanun çıkarmak, yargılamak, vergi toplamak ve ceza vermek hakkını haizdir. Knez, bütün bu salahiyetlerine rağmen, mutlak bir hükümdar değildir. Ötedenberi Rus Yurdunda mevcudiyeti bilinen "veçe„ ler,—boy başlarının, sonraları cemiyetin büyük zümreler mümessillerin toplandıkları—knezin hâkimiyetine karşı konabilecek bir müessese idi; knezin "drujina„ (askerî kıta) sındaki silâh arkadaşlarının, boyarların da knezin müşavirleri sıfatiyle devlet işinde rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Kiyef Rusyası parçalanıp,birçok knezlikler meydana geldikten sonra, Kiyef knezi "Büyük Knez„ lâkabını taşıyor ve knezlerin en büyüğü telâkki ediliyordu.

Ahalinin ayrı grupları

Knezden sonra gelen grupların sosyal durumları da pek açık bir şekilde tesbit edilemiyor. Ahalinin esas itibariyle üç gruba ayrıldığı görülüyor: 1. Yüksek tabaka, 2. Orta sınıf, 3. Köleler (ve yarım köleler). Yüksek tabaka, knezin maiyeti, drujinası (askerî kıtası) ve memurları. Knezlerle birlikte savaşan ve Vareg-Rus' lardan teşekkül eden "drujina„ imtiyazlı bir zümre idi. Knezin en yakın silâh arkadaşları ve maiyeti bunlardan seçilirdi. Vareglerin slavlaşmasıyle, yerli slav ahaliden de drujinaya gi-

renler olmuştur. İlk boyar ailelerinin de bunlardan türeyip türemediği kat'iyetle tesbit edilemiyor. Boyarların daha ziyade arazi sahibi beyler olması, ve sözün aslının da türkçe olması bunların Avar'ların tesiriyle meydana geldikleri ihtimalini hatıra getirmektedir.

Knezin maiyetindeki memurlar hakkında da bilgimiz azdır. Kneze en yakın kimşelere "knezin adamları„ derlerdi. Bunların işgal ettikleri makamlara göre lâkapları şunlardı: "grid„ (drujinadan yüksek bir kimse), "tiyun„ (tivun, tudun), Hazarlardan (veya Avarlardan) kalan bir lâkap olup mahiyeti pek iyi tesbit edilemiyor, "idare memuru„ anlamına kullanıldığı sanılıyor. Sonra "yabetnik„, "virnik„ ve "ognişçan„ makamları zikrediliyor.

Orta sınıfa gelince, bunlar, şehirde yaşayan, ticaret ve şan'atla meşgul olan kimselerle, kendi topraklarını işleyen serbest köylülerden teşekkül etmekte idi. Bu gibilerin yaşadığı köylere "virvi„ (verv) denilirdi; köylülere de "smerd„ adı verilirdi. Mensup olduğu herhangi bir içtimaî zümrenin dışında kalan, hukukî durumunu kaybedenlere de "izgoy„ derlerdi.

Kiyef Rusyası'nın, bilhassa XI. yüzyıldan sonra,ekonomik hayatında en mühim rol oynayan zümre köleler idi. Vareg-rus tüccarlarının bilhassa köle sattıkları nazarı itibara alınırsa, bu "canlı eşya„ nın ehemmiyeti anlaşılır. Yerli slav ahalisinden birçoğunun köle olarak Bizans'a ve Yakın Doğuya, islâm dünyasına, götürüldükleri biliniyor. Bizans ve hazar ticaretinin azalması ve durması üzerine, köleler ziraat işçisi olarak kullanılmağa başlandılar. Böylelikle büyük çiftlikler türedi ve "feodalizm„ nizamının kurulması mümkün oldu. Serbest ve yarı serbest köylüler de, ekonomik baskı altında, gitgide büyük çiftlikler veya manastırlara bağlanarak, serbestliklerini kaybediyorlardı. Kölelere "çelad„ veya "cholop„ denilirdi. Hukukî bakımdan bunların ancak "işçi„ olmaları itibariyle kıymetleri vardı. XI.-XII. yüzyılda "çelad„ lerin Kiyef Rusyası'nda mühim bir yekûn tuttukları anlaşılıyor.

Hıristiyanlığın kabulünden sonra, ruhanîlerle kiliseye bağlı bazı zümrelerin başlıbaşına bir cemiyet, bir sınıf teşkil ettiklerini görüyoruz. Bunlar şu beş zümreden ibaret idiler: 1. Kilise reisleri, ruhanîler ve rahipler, 2. Kilise hizmetinde bulunanlar, 3. Kilisenin korudukları, ihtiyarlar, malûller, hastalar, 4. Kilise himâyesine giren "izgoy„ lar, yani diğer herhangi bir zümreye girmek hakkını kaybedenler, 5. Kiliseye mensup köleler. Bu gruplar knezin mahkemesine tâbi olmayıp kilise kanunlarına göre muhakeme edilirledi. XI. - XII. yüzyıllarda, şehirlerde ve köylerde kiliseler yapılmış, birçok manastır kurulmuş olmakla, kiliseye bağlı kimselerin de adedi artmıştı. Kiyef Rusyası'nın en çok okuyup yazanlar zümresinin ruhanîler ve rahipler teşkil ettiği biliniyor. Manastırların, Bizans'ta tatbik edilen ziraat usullerine göre arazi işlemeleri nazarı itibara alınırsa, bunların Kiyef Rusyası ekonomik hayatında mühim rölleri olduğu anlaşılır.

Kanunlar Vekayinâmede, Oleg'in Bizanslılarla ticaret muahedesinin akdinden bahsederken, " Rus kanunlarına „ göre yemin ettiği kaydı bulunuyor. Buna bakarak, Kiyef Rusyası kurulduğu zaman bir " rus kanunu „ bulunduğuna hükmedenler olmuşsa da, burada yazılı bir mecelleden ziyade, vareg-rus (yani Normanların) örf ve âdetleri kastedilse gerektir. Rusya'ya yazılı kanunlar hıristiyanlıkla birlikte Bizans'tan gelmiştir. İlk kanunların, kilise için hazırlanmış ve Bizans'ta "Nomokanon„ adiyle tanınmış bir kanunlar külliyatıdır. Bu külliyat muhtelif devir Bizans kanunlarından iktibas edilen bir mecmuadır. Bulgarcaya " Kormçaya kniga „ çevrilmiş, oradan da Rusya'ya gelmiş ve Rus kilisesinin esas kanun kitabı olmuştur. Bu mecellenin Kiyef knezlerine de bir örnek teşkil ettiği anlaşılıyor. Mamafih knezlerin kendileri tarafından eski gelenekler esas tutularak bazı " kanunları „ da olduğu biliniyor. Bunlardan en eskisi "Yaroslav'ın Pravda„ sı veya "Russkaya Pravda„ idi. "Pravda„ knezin ve maiyetinin menfaatlerini korumak maksadiyle tertip edilmiş ve bilhassa ticaret şehirleri gözetilerek tanzim edilmiştir. Burada köy tamamiyle arka plânda bırakılmıştır. Köye temas edilen kısımlarında, yerli slav ahalisinin "uruğ„ (rod) teşkilâtı yerine, "verv„ (obsçina) geçmekte olduğu görülür. Pravda, birçok bakımdan "Lex Salica„ ve "Capitulare de Villis„ gibi frank kanunlarını andırdığından, german örf ve adetlerini ihtiva etmektedir; bu husus bilhassa ceza maddelerinde kendini gösteriyor: "vira„ (para cezası) esas

tutulmuştur. Bazı ıstılahlar ve para sistemi hazar (belki de İdil Bulgarları) tesirini belli etmektedir. Pravda'nın sonraki kısımları (uzun redaksiyonu), Kiyef Rusyası'nın feodalizm nizamına girmekte olduğu bir devire aittir. Pravda'da Kiyef Rusyası'nın bütün hukukî durumları bulunmıyor. Kiyef Rusyası'nda, Pravda'dan başka kiliseler için tertip edilen "knez nizamnameleri„ (ustavlar) cari idi. Bu "ustav„ ların izleri Pravda'da görülmektedir. Bizans kanunlariyle birlikte Rusya'ya getirilen "kırbaç„ cezası Pravda'da yoktur. Aynı şekilde "ölüm cezası„ da bulunmıyor. Halbuki Kiyef Rusyası'nda, asmak suretiyle ölüm cezası verildiği bilinmektedir. Pravda'nın bazı maddeleri, Rusya'da XVII. yüzyıla kadar tatbik edildiğine göre, rus hayatında mühim bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Rus para sistemi

Kiyef Rusyasını kuran yüksek tabaka, Vareg-Rus'lar tâ baştan tüccar bir zümre olmakla, Kiyef Rusyasında "para sistemi„ erkenden mevcut idi. Pravda bu hususta iyi bir kaynak teşkil etmektedir. Esas olarak, 500 gram gümüş sıkletinde olan "grivna„ kabul edilmişti. Paranın adı "kuni„ olup, bugünkü "dengi„ sözü ise moğol-türk istilâsından sonra yerleşmiş, bir sözdür. Bir "grivnoy kun„ 20 nogata, yahut 25 kun'a, veya 50 rezan'a bölünürdü. XI. yüzyıldan sonra gümüşün pahalılaşması üzerine, 1 grivna gümüşün, 250 gram ve hatta daha hafif olduğu biliniyor.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MOĞOL - TÜRK İSTİLÂSI VE RUSYA'DA TÜRK (TATAR) HÂKİMİYETİ

Kalka meydan muharebesi (16 temmuz 1223)

Türkistan seferi bitince, Çingiz han, Kafkaslar üzerinden Kuzey Kafkasya'ya, Kuban boyundaki Kumanlar memleketine bir yürüyüş yapılmasını emretmişti. Kumandanlardan Cebe-noyun ile, Subutay-batur bu emir üzerine iki moğol tümeni ile harekete geçtiler. 1222 yılının ikinci yarısında Kafkasları Derbend geçidinden aştılar. Alan (As) ları yendikten sonra Kuban boyunda göçeden Kuman (Kıpçak) lar üzerine yürüdüler. Buradaki Kumanlar fazla mukavemet göstermeden teslim oldular. Moğol kuvvetleri ileri yürüyüşlerine devamla, 1223 başlarında, Cenevizlilerin elinde bulunan Kırım'daki Sudak şehrine hücum ettiler. Kumanların esas kıtaları Don boyunda idi. Moğol kumandanları hemen bunlara karşı yürüdüler.

Kuman başbuğlarından en büyüğü olan Konçak han, yardım isteyerek rus knezlerine müracaat etti. Rus knezleri, Galiç knezi Mstislav Mstislaviç'in ısrarı üzerine Kumanlara yardıma gitmek kararını verdiler.

Moğol kumandanları, rus knezlerinin kararından haber alınca, elçi gönderip bu fikirden vazgeçmelerini tavsiye ettiler, ve "Moğolların ahır uşakları olan Kumanları„ tedibe geldiklerini, Ruslara karşı hiçbir fena niyet taşımadıklarını söylediler. Rus knezleri moğol elçilerini dinlemek bile istemediler ve elçileri öldürttüler. Rus kıtaları Kumanlara yardım için harekete geçtiler. Yolda, yeni bir moğol elçisine rastlandı. Fakat rus knezleri kararlarından dönmediler.

Rus ve kuman kuvvetleri toplanınca, rus kıtaları Dnepr nehrini geçtiler ve Kumanlarla birlikte Moğollar üzerine saldırdılar. Moğol öncüleri mukavemet etmeden çekilmeğe başladılar. Ruslar ve Kumanlar tam sekiz gün Moğolları takip ettiler ve Azak denizine akan Kalka nehrine geldiler.

1223 yılının 16 temmuz günü, Kalka Meydan Muharebesi diye meşhur olan çarpışma bu suretle vukubuldu. Moğollar önünde kimse dayanamadı. Ruslar ve Kumanlar müthiş bir yenilgiye uğradılar ve canlarını kurtarmak amacile batı istikametinde kaçmağa başladılar. Birçok rus ve kuman askeri Kalka nehrinde boğuldu, veya moğol kılıçları altında can verdiler. Özü (Dnepr) istikametinde kaçan Rusların hemen hepsi imha edildi. Knezlerin birkaçı müstesna hepsi öldürüldüler. Ancak Galiç knezi Mstislav ve Daniil Romanoviç kaçıp kurtulabildiler. Tatarların nehri geçmelerine mani olmak için Dnepr üzerindeki kayıkların hepsi de yakıldı. Mamafih Moğollar, Özü'yü geçmek niyetinde değillerdi. Onlar Novgorod şerine kadar ilerledikten sonra, dönüp gittiler. Bu münasebetle birçok rus köyü ve şehri yıkıldı ve yağma edildi. Ahaliden birçoğu öldürüldü veya esir edildi. Az sonra Moğollar rus sınırlarından uzaklaştılar, kaybolup gittiler. Rus vekayinâmesinde bu müthiş rus yenilgisi şu çümlelerle kaydedildi: "Bu canavar Tatarlar— taurmenlerin nereden geldiklerini ve nereye gittiklerini kimse bilmiyor... Tatarlar, belki, vaktiyle Gedeon'un çöllere kovduğu, fakat dünyanın sonlarına doğru harekete geçerek, bütün kavimleri hâkimiyetleri altına alacakları söylenen murdar kavimlerden biridir.„ Rus şehirleri ve köyleri bu ani ve müthiş afetin tesirini yavaş yavaş unutmakta iken Cebe-noyun ve Subutay-batur'un iki tümeni, süratli yürüyüşleri ile İdil nehrine doğru yol almakta idiler. Maksatları Hazar denizinin kuzeyinden yürüyerek, Aral gölü yakınından Türkistana dönmüş olan Çingiz hanın ordugâhına varmaktı. İdil'i geçtikten sonra, Moğollar, İdil Bulgarlarının bir baskınına uğradılar ve epeyce zayiat verdiler. Bu yeniliginin intikamını ileride almak kolay olacağını bildiklerinden, moğol kumandanları daha fazla eğlenmeyip, Türkistan istikametinde yol aldılar. Rus Yurdunda ise birkaç yıl sonra Kalka yenilgisinin izleri silindi. "Tatar„ korkusu tamamiyle geçti. Her şey eskisi gibi cereyan etmekte, knezlerin birbirleriyle mücadeleleri evvelden olduğu gibi devam etmekte idi.

Rusya'nın Moğol-Türkler tarafından istilâsı

1237-1238 seferi ve Kuzey Rusyası'nın zaptı

1235 yılı kurultayında, "Batı seferine„ karar verilmişti. 1236 da moğol orduları Batu hanın idaresinde harekete geçtiler. 1237 yılının sonbaharında İdil Bulgarları memleketi tahrip edildikten sonra, Batu'nun kuvvetleri İdil nehrini geçip Rus Yurduna karşı sefere başladılar. İlk darbe Ryazan Knezliğine yöneltildi. Moğol adeti üzere, bir memleketin istilâsından önce, oraya elçiler gönderilir ve teslim olmaları talep edilirdi. Bu defa elçi olarak — rus kaynaklarına inanmak lâzım gelirse — Ryazan knezine 'sihirbaz bir kadınla' iki adam gönderilmiş, Ruslardan, arazi mahsulâtının onda biri nisbetinde vergi talep edilmişti. Ryazan knezi ve bu çevredeki bazı rus şehirlerinin büyükleri, Batu hanın elçileriyle Voronej nehri boyunda karşılaştılar; elçilerin sözlerinden Moğolların, Ryazan Knezliğini hâkimiyetleri altına almak istedikleri anlaşıldı. Bu durum karşısında Ruslar mukavemete karar verdiler. Batu han tarafından gönderilen elçilerin Vladimir Büyük Knezine de aynı teklifte bulunduklarını öğreniyoruz; o da, Moğolların taleplerini reddetti. Rus knezleri, anlaşılan, moğol hücumunu durduracaklarını sanmışlardı. Ryazan knezi hemen Vladimir Büyük Knezine adamlar göndererek yardım istedi. Fakat Yuri Vsevolodoviç, Ryazanlılar yenilse bile, kendi kuvvetleriyle Moğollara karşı dayanabileceğini zannetti ve Ryazan knezine yardım göndermedi; onu kendi haline bıraktı. Bu suretle, Ryazan Knezliği, moğol ordusunun bütün şiddetli darbesine karşı durmak zorunda kaldı.

Moğol orduları, müzakerelerden netice çıkmadığını görünce, harekete geçtiler. Suru (Sura) ve Hoper nehirleri arasından ilerleyen kıtalar, Tuna ve Voronej nehirlerinin baş kısmından Ryazan Knezliği sahasına girdiler. Rus yurdunda nehirlerin ve göllerin çokluğu nazarı itibara alınarak istilânın kış mevsiminde başlanılması, Moğolların bu seferi büyük bir ustalıkla tertip ettiklerini gösterir. Hayvanlar için yem ve kuru ot evvelden hazırlanmış olmalıdır. Ryazan şehrine giden yol üzerindeki Pronsk, Belgorod ve Ozeslaviç şehirleri kolaylıkla zaptedildi. Az sonra Ryazan şehri her taraftan sarıldı. Türkistan ve

Çin seferlerinde büyük kaleleri kolaylıkla almasını bilen moğol askerleri, Ryazan gibi pek de kuvvetli olmayan bir kaleyi, altı gün süren muhasaradan sonra, 21 aralık 1237 tarihinde, aldılar. Şehre umumî hücum başlamadan önce kale surları muhasara aletleri ile yıkılmış, yanan neft (petrol) dolu şişeler atılarak şehir yakılmıştı. Mukavemete devam eden Ruslar, kılıçtan geçirildiler. Ryazan knezi, karısı, annesi ve boyarlardan birçoğu bu esnada öldürüldüler. Şehir ise kâmilen yakıldı ve yağma edildi. Ancak küçük bir rus kıtası şehirden kaçıp kurtulabildi.

Batu hanın orduları, Ryazan'ı alınca, yürüyüşlerine devamla, Kolomna şehrine hücüm ettiler. Burayı da kolayca ele geçirdiler. Sonra, o sıralarda küçük bir şehir olan, Moskova'yı da yaktılar. Büyük Knezin ikinci oğlu Vladimir, burada Moğolların eline düştü. Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç, Moğolların tasavvur ettiğinden çok daha kuvvetli olduklarını anlamıştı. Hem kendini açıktan açığa tehlikeye koymak istememiş, hem de daha uzak mıntakalardan asker toplayabileceğini ummuş ve başkenti Vladimir şehrinden çıkıp, Volga nehrinin kuzeyindeki daha emin bir sahaya çekilmişti. Vladimir'in müdafaasını ise, oğlu üzerine almıştı. Moğol - türk kuvvetleri, Rusya kışının bütün şiddetine bakmaksızın, yürüyüşlerini hızla devam ettirdiler. Ruslara nefes almak fırsatını vermediler ve 1238 yılının şubat başlarında Vladimir şehrini kuşattılar. Burası, Büyük Knezin başkenti olmak itibariyle, rus şehirlerinin en iyi tahkim edilenlerinden idi. Moğollar, esir ettikleri Büyük Knezin oğlunu, Vladimir şehri ahalisine göstermek suretiyle, halkı teslim olmağa davet ettilerse de, Ruslar red cevabı verdiler. O sırada Suzdal şehri Moğollar tarafından zapt ve tahrip edilmişti. 6 şubat 1238 tarihinde Moğolların, Vladimir şehrine hücum için hazırlık yaptıkları görüldü. Ertesi gün de hücum başladı. Moğollar, az süren bir mukavemetten sonra, şehire girdiler. Büyük Knezin aile efradı, boyarlar ve halktan birçoğu teslim olmak istemediklerinden, sığınmış oldukları büyük kilisede yakılarak imha edildiler. Rusya'nın en büyük şehri olan Vladimir bu suretle yakıldı. Burası bir daha eski haline gelemedi.

Moğol kuvvetleri, Vladimir şehri düştükten sonra, birkaç kola ayrıldılar ve muhtelif istikamette ilerlediler. Bir kısmı da Volga'nın kuzeyindeki Kostroma ve Galiç üzerine yürüdüler. Nehir buz tutmuş olduğundan geçilmesi kolay oldu. Aynı zamanda, muhtelif istikamette yürümekle, Ruslar arasında panik yapılmış, Rus kuvvetlerine bir yere toplanmak imkânı verilmemişti. Moğol kuvvetlerinin bir kısmı ise Rostov ve Yaroslavl şehirleri üzerine yürüdüler. 1238 yılının yalnız şubat ayında 14 rus şehir ve kasabasının Moğollar tarafından zaptı, işgal hareketinin sür'at ve şumulünü açıkça göstermektedir; müstevliler bu defa Volga nehrinin kuzeyine kaçan Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç'i yakalamak için harekete geçtiler. Bu iş de büyük bir ustalıkla başarıldı. Moğol kumandanları, hiç bilmedikleri mıntakalarda bile, gayet mükemmel tabyeci olduklarını bir daha göstermek fırsatını buldular. Volga'nın kuzeyindeki sık ormanlar arasında gizlenen rus kuvvetlerini arayıp bulmak ve ansızın bastırmak kolay bir iş değildi. Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç, Mologa nehrine dökülen Sit ırmağı yanında bulunuyordu. Knez, yanındaki kuvvetleriyle her taraftan sarıldı ve 4 mart 1238 tarihinde vukubulan muharebede Ruslar perişan edildiler; Büyük Knez ve boyarlardan birçoğu öldürüldü. Bununla Kuzey Rusyası'nda teşkilâtlı bir rus mukavemeti sona ermiş oldu.

Büyük Knezin ordusu ve kendisi imha edildiği sıralarda, Batu hanın kuvvetlerinden bir kısmı, Volga'nın kuzeyinden ilerleyerek, Tver (bugünkü Kalinin) şehrini aldılar; sonra Torjok şehrini kuşattılar. Bura ahalisi, Novgorod'dan yardım geleceğini umduklarından, mukavemette inat gösterdiler; bu yüzden muhasara tam iki hafta sürdü. Torjok yanında geçirilen iki hafta, moğol istilâ hareketinin seyrini değiştirdi. Mart içinde zaptedilmesi lâzımgelen Novgorod şehrinin alınması için müsait mevsim geçmiş oldu. Moğol kuvvetleri, Novgorod'a 200 km. kadar yaklaştıkları halde, karların erimesiyle yolların geçilmez bir hale gelmesi yüzünden, Novgorod üzerine gitmekten vazgeçtiler. Bu suretle zengin Novgorod şehri Moğollar tarafından tahrip ve yağma edilmekten kurtuldu. Kış seferi sona erdiğinden Batu han, askerlerine güneye, Don nehri boyuna yaylak için hareket etmeleri emrini verdi. Yol üzerindeki rus şehirleri

kolaylıkla zaptediliyordu. Ancak Kozelsk şehri, yedi hafta süren şiddetli bir mukavemette bulundu. Moğolların bundan dolayı Kozel'sk'e "fena şehir„ adını verdikleri bildiriliyor. İlkbahar gelince Moğollar, Kumanların göç ettikleri Don boyuna gelmiş bulunuyorlardı. 1238 yazı burada geçirilecekti. Bu suretle 1237/1238 seferi, Kuzey Rusya'nın zaptı, Knezliklerin imhası, rus kuvvetlerinin ortadan kaldırılması gibi büyük bir başarıyle sona erdirildi. 1237/38 yılında Rusya'nın kuzey bölgelerinde yapılan fütuhatı sağlamak ve Moğol İmparatorluğu ile münasebet yollarının emin bir hale konması için Kıpçak bozkırlarının hemen işgali icabediyordu. Batu hanın orduları, 1238 ilkbaharında, Don ve Doneç boylarına gelmekle, Kuman ilinin ortasına girmiş bulunuyorlardı. Moğol askerleri, bir müddet istirahat ettirildikten sonra, Batu han, Burtas ve Kuman uruğlarını inkıyad altına almak için, harekete geçti.

Moğol kollarından biri, Don boyunca kuzeye doru çıktı ve (Fin mi, yoksa türk mü oldukları kesin olarak bilinmeyen) Burtas'lar memleketine girdi. Bu sefer esnasında Rusların Murom ve Gorochovets şehirleri de yakıldı. Burtaslar inkıyad altına alınınca, bazı moğol kıtalarının İdil istikametine döndükleri, hatta bu nehrin sol (bulgar) sahasına geçerek Başkurtları da hâkimiyetleri altına aldıkları anlaşılıyor.

Başka bir moğol ordusu Kırım istikametinde ilerledi ve 26 aralık (1. kânun) 1238 tarihinde Sudak şehri bunlar tarafından yağma edildi. 1238 yaz ve sonbahar hareketleri neticesinde, Moğollar, İdil ile Özü (Dnepr) arasındaki bozkılardaki kuman uruğlarını dağıttılar. Kuman "hanları„ nın "il„ lerini Dnepr'in batısına, veya Orta İdil sahasına kaçırdılar. Orta İdil, yani bulgar yurduna gelen Kumanlar, yerli türk (bulgar) unsurları ile karıştılar, bunun neticesi, Bulgar'ların eski etnik hususiyetlerini kaybederek, "kumanlaşmaları„ oldu. Sonraları "Kazan Türkleri„ adiyle tanıdığımız ahali, bu suretle, meydana gelmiştir. Dnepr nehrinin batı tarafına kaçan kuman uruğları ise, kitle halinde Macaristan'a girmeğe başladılar.

1239 - 1240 yılı seferi: Pereyaslavl ve Çernigov şehirlerinin zaptı

Dnepr'in ötesindeki memleketlerin zaptına başlamadan önce, geride herhangi bir düşman ordusunu bırakmamak lâzım geldiğinden, ehemmiyetli Rus Knezliklerinden biri olan Pereyaslavl ve Çernigov Knezliklerini ele geçirmek için, 1239 - 1240 da küçük bir sefer açıldığını görüyoruz. Buradaki rus kıtaları mukavemet edemediler. Her iki şehir, Moğolların eline düştü. İşte bundan sonradır ki Kiyef, şehrinden başlayarak, batıdaki memleket ve şehirlerin zaptı için, büyük bir harekete başlandı.

Kiyef'in zaptı (1240 sonu)

Moğollar, büyük şehirlere karşı hücuma geçmeden önce, elçi göndererek teslim olmaya davet ederlerdi. Batu hanın ordu kumandanlarının biri olan Mengü (Möngke, sonraki Mengü kağan), Kiyef ahalisine elçi gönderdi. Şehrin teslim edilmesini istedi. Kiyef'liler buna yanaşmadılar; hatta moğol elçilerini öldürmekten çekinmediler. Ruslar bu hareketleriyle, moğol fatihlerinin hiddetlerini büsbütün üzerlerine çekmiş oldular. Bu durum karşısında Kiyef knezi, Moğollardan korkarak, şehirden kaçtı ve Macaristan'a gitti. Kiyef'te knezin bulunmayışından istifade eden Galiç knezi Daniil burayı işgal etti; fakat, Moğolların hücumları gecikmiyeceğini bildiğinden, Kiyef'i idareye Dimitri adlı bir başbuğu tayin ettikten sonra, kendisi, yardım istemek maksadiyle, Macar Kıralına gitti. Az sonra Kiyef şehri, kalabalık bir moğol ordusu tarafından sarıldı. "Rus şehirlerinin anası„ sayılan Kiyef'in kuşatılması işi tanınmış moğol kumandanları tarafından idare ediliyordu. Çingiz oğullarından Güyük ve Mengü'nün orada bulunduklarını biliyoruz. Rus vekayinâmelerinde görüldüğü üzere 'moğol kalabalığından, develerin ve atların çokluğundan, şehir içindekilerin sesleri duyulmaz oldu'. Birkaç gün sonra şehrin kalın surları, moğol muhasara aletlerinden atılan taşlarla delindi; çarpışma, şehrin caddelerine ve sokaklarına intikal etti. Ruslar, hem elçileri öldürdükleri, hem de mukavemetten vazgeçmedikleri için şiddetli bir cezaya çarpılacaklardı. Nitekim öyle oldu; şehrin kiliselerine varılıncaya kadar yıkıldığı ve pek çok kimsenin öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Kiyef'in Moğollar tarafından alınma-

sı, 1240 senesinin sonunda oldu. Zaten bir müddettenberi ehemmiyetini kaybetmiş olan Kiyef şehri, moğol tahribatından sonra büsbütün küçüldü.

Batu hanın orduları, Kiyef'i aldıktan sonra, kaçan Kumanları ve Rusları kabul eden Macar Kıralını „cezalandırmak„ için, harekete geçtiler. 1241 de Macaristan kolaylıkla zaptedildi.

Batu hanın İdil boyuna dönüşü ve Altın Orda'nın kuruluşu

Çingiz handan sonra kağan olan Ügedey, 1241 yılı sonunda ölmüştü. Bunun haberi, Batu han'a ancak 1242 yılının ilkbaharında ulaşabildi. Kağan seçiminde ve umumiyetle Moğol İmparatorluğu idaresinde nufuzunu istimal etmesi için, Batu'nun, İmparatorluk sınırlarına yakın bir yerde bulunması gerekli idi. Bunun içindir ki Batı Avrupa'ya karşı askerî hareketlerin durdurulması ve orduların İdil(Volga)'e çekilmesi kararlaştırıldı. Rus yurdunun ve Kıpçak sahasının temelli olarak hâkimiyet altında bulundurulması kararlaştırıldığından, Batu han Aşağı İdil boyunda durdu. Altın Orda Devleti işte bu suretle kurulmuş oldu. 1236 (veya 1237) yılında başlayan büyük "Batı seferi„ bu suretle altı veya beş yıl içinde parlak bir şekilde sona ermiş oldu. Bu seferin en büyük neticesi, Rus Yurdu gibi geniş bir ülke ve hıristiyan bir devletin kesin bir yenilgiye uğratılarak baştanbaşa istilâ edilmesi ve Rus Knezliklerinin tam bir inkıyad altına alınması oldu. İkinci neticesi de, Kumanların Kıpçak bozkırlarından koğulmaları ve buranın Moğolların eline geçmesi oldu.

Moğol-Türk istilâsından sonra Rusya'nın durumu

Moğol kuvvetlerinin ilk darbesi Rusya'nın kuzey kısımlarına yöneltildiği zaman, Ryazan knezinden başka, Vladimir şehrinde hâkimiyet süren "Büyük Knez„ (Büyük dük) Yuri Vsevolodoviç'in ve aile efradının öldürüldüklerini söylemiştik. "Büyük Knez„ (Suzdal Rusyası'nın büyük knezi) Yuri Vsevolodoviç ise, Sit' ırmağı boyunda vukubulan meydan muharebesinde ölmüştü. Bunun üzerine, Suzdal ülkesinde ötedenberi devam edipgelen adet üzerine, ölen Büyük Knezin biraderi Yaroslav Vsevolodiç tahta geçti. Gerek Kuzey Rusya'da ve gerek Moğolların geçtiği diğer yerlerde moğol

kuvvetleri bırakılmamıştı. İdare sisteminde de herhangi bir değişiklik yoktu. Fırtına geçince, hayatta kalan rus knezleri veya bunların en yakın akrabaları, eski yerlerine döndüler ve mahallî idareyi ellerine aldılar. Moğollar, kiliseler ve manastırlara hürmet gösterdiklerinden, rus ruhanilerine dokunmamışlardır. Bunun içindir ki, Rus piskoposları ve rahipleri bu istilâdan mutazarrır olmadılar.

İstilâ orduları gelip geçtikten sonra, rus knezleri "babadan ve dededen kalan„ yerlerine döndüler ve eskisi gibi knez sıfatiyle halkı idareye başladılar. Fakat, rus knezleri, bundan böyle, hâkimiyet sürebilmeleri için "Kağan„ dan izin ve berat almaları lâzım geliyordu. Suzdal Rusyası, "Büyük Knezi„ Yaroslav Vsevolodoviç, moğol fatihlerinin istedikleri nizama boyun eğmekten başka bir çare görmediği gibi, diğer rus knezleri de — bir kaçı müstesna — Rusya'da ancak "Kağan„ı baş tanımak suretiyle, Knezliklerinde kalmak mümkün olduğunu anladılar.

Batu han orduları ile 1242 yaz sonu veya sonbaharda İdil'in aşağı kısmında ordugâhını kurduktan sonra, yeni zaptedilen yerlerin idaresi tanzim edildi. Bu hususta, Moğolların eline geçen diğer medenî ülkelerde (Məveraünnehir, İran, Çin) tatbik edilen nizam esas tutulmuştu. Mamafih Doğu Avrupa'nın coğrafî durumu ve etnik hususiyetleri de nazarı itibara alınmış olmalıdır. İdil Bulgarlarının sahası ormanlık bir yer olduğundan, moğol askerlerinin ve göçebe türk illerinin oralarda kalmalarına elverişli değildi. Hele Kuzey ve Orta Rusya mıntakaları, göçebelerin barınmalarına hiç te müsait değildi. Buna mukabil Kıpçak bozkırları, moğol ve türk fatihlerinin sürülerini beslemek için, bütün şartları haizdi. Moğollar tarafından zaptedilen memleketlerin birçoğunda "Moğol Kağan„ ına vergi ödemek ve ahaliye yükletilen bütün mükellefiyetleri yerine getirmek şartiyle, yerli sülâle azası veya bunların yakın akrabaları iş başında bırakılırlardı. İdil Bulgarları devleti yıkılıp, hanları öldürüldükten sonra, Bulgar şehirlerinin yeniden yapıldığı ve kendi hanları tarafından idare edildikleri biliniyor. Rusya da aynı muameleye tâbi tutuldu. Rus knezlerinin hâkimiyet sürebilmeleri için, "Orda„ ya, yeni Batu han ve Moğolistan'daki "Kağan„ ın ordugâhına gidip "yar-

lık„ almaları lâzım geldiği ilân edildi. Suzdal Büyük Knezi Yaroslav bu emire itaatla, önce Batu han'a ve oradan da Moğolistan'a gitti; Çernigov knezi Michail, o sıralarda, Galiç'te bulunuyordu ve Kağan'a tazimat arzına gitmek istemiyordu; Galiç knezi Daniil Romanoviç te Moğollara boyun eğmeğe karar vermiş gibiydi.

Aleksandr Nevski, Rusların, İsveçlilere (1240) ve alman şövalyelerine zaferleri (5 nisan 1242)

1238 baharında, Novgorod şehri ve mıntakasının moğol - türk istilâsından masun kaldığını görmüştük. Fakat bu saha üç taraftan tehdit edilmişti: kuzeyden, İsveçliler ve rus tahakkümünü tanımak istemiyen yerli fin (Çud') ahali ikide bir Novgorod'a tâbi sahaya hücum ediyorlardı. Batıdan, Finler (Çud') le birlikte hareket eden alman şövalyeleri tehlikeli bir durum yaratmışlardı. Pskov şehrinin güneyinden de, bu sıralarda bir devlet halinde birleşen, litav uruğlarının harekete geçtikleri görüldü. Novgorod ve Pskov mıntakaları, gerçi moğol istilâsından masun kalmıştı, fakat buraları da Rusya'nın bir parçası olmakla Moğol İmparatorluğunun hâkimiyeti altında sayılıyordu. Bu yüzden İsveçliler ve alman şövalyeleri, Novgorod ve Pskov çevrelerine hücumdan çekiniyorlardı. Novgorod ve Pskov'un rus knezleri, bu durumdan faydalanarak, karşı taarruza geçtiler. Fin körfezine kadar ilerliyerek, fin (çud) zümrelerini hâkimiyetleri altına koymak istediler. İsveçliler, Rusların Finlândiya'ya yaptıkları hücumları önlemek maksadiyle, 1240 yazında deniz yolu ile bir ordu gönderdiler; bu kuvvet, İsveçli, Norveçli ve Finlerden teşekkül etmişti; kumandan olarak ta kıralın damadı Birger Jarl (yani Kont Birger) tayin edilmişti. İsveçliler nehrin mansabına gelerek karaya çıktılar.

Bu sıralarda Novgorod knezi, Suzdal knezi I. Vsevolod'un (Büyük Yuva) torunu ve 1238 denberi Vladimir'de Büyük Knez olan Yaroslav'ın oğlu Aleksandr Yaroslaviç adlı genç ve enerjik bir zattı. Birger Jarl'ın yaklaştığı haberi alınınca Aleksandr, Novgorod'dan ve çevresinden asker topladı; sür' atle hareket ederek, 15 temmuz 1240 tarihinde, Rusların gelişinden haberleri olmayan İsveçliler üzerine saldırdı. Şiddetli bir çarpışma sonunda İsveçliler yenildiler ve gemilere binip,

çekilip gittiler. Aleksandr, bu zaferlerinden ötürü "Nevski„ (Neva muzafferi) lâkabını aldı. Rusların maruz kaldıkları müthiş moğol-türk yenilgisinden sonra, küçük de olsa, bir isveç ordusunun Ruslar tarafından yenilmesi, Ruslar için buyük bir sevinçe yol açtı ve Aleksandr'ın şöhret kazanmasını temin etti; bu şöhret, iki yıl sonra, yeni bir zaferle tazelendi ve Aleksandr'ın adı bütün rus yurduna yayıldı.

Pskov şehrinin knezi Yaroslav, bir müddettenberi Estonya'ya sığınmış ve alman şövalyeleri ile yakın münasebet tesis etmişti. Pskov'lu boyarlardan Tverdilo adlı biri de, Pskov'un rus (daha doğrusu Novgorod) nüfuzundan çıkıp, alman şövalyeleri himayesi altına girmesini arzu ediyordu. Tverdilo, alman şövalyelerinin yardımiyle Pskov'un idaresini ele geçirdi. Almanlar, "Novgorod Cumhuriyeti„ ne tâbi bazı yerlerde zaptettiler ve Fin körfezi sahilinde -bugünkü Oranienbaum'a yakın Koporye'de bir kale yaptılar. Yerli est ve fin ahalisinin Almanlarla işbirliği yaptıkları biliniyor; çünkü Novgorod'lular, kendilerini tehdid eden bu alman ilerleyişini durdurmak için — o sıralarda Novgorod'lular tarafından koğulmuş olan — knez Aleksandr'a müracaat ettiler. Aleksandr bu müracaatı kabulle, toplayabildiği askerle hemen harekete geçti; önce, Fin körfezi sahilindeki, Koporye'yi Almanlardan geri aldı; sonra Pskov istikametine döndü ve Tverdilo'yu Pskov'dan koğdu. Aleksandr'ın kıtaları ilerleyerek Livonya'ya girdiler ve yerli ahaliyi soymaya başladılar. Alman Şövalyeleri de Rusları durdurmak maksadiyle harekete geçtiler; bir rus öncü kıtasının imhası üzerine knez Aleksandr geri çekildi ve Peypus gölünün buzları üstünde mevki aldı. Alman ve çud' (fin) kuvvetleri buraya gelince, 5 nisan 1242 tarihinde kanlı bir savaş oldu. Şövalyelerin kalabalık olmadıkları, esas kuvvetlerinin Çud' (Fin)lerden teşekkül ettiği anlaşılıyor. Alman Şövalyeleri "oduncu kaması„ gibi rus hatlarına daldılarsa da, buz üstünde atlarla çarpışmak mümkün olmadığından, Ruslar tarafından yapılan yan hücuma dayanamadılar, yenildiler ve çekilip gittiler. Rus tarihinde "Ledovoye poboişçe„ (buz üstü savaşı) adiyle maruf olan bu çarpışma, Aleksandr Nevski'nin zaferiyle bitti. Rus kaynaklarında 400-500 alman şövalyesinin öldürüldüğü ve 50 sinin esir edildiği bildiriliyorsa da, ölenlerin miktarı mübalâğalı olsa

gerektir; bu savaş esnasında Almanlardan ziyade, Çud' (fin)lerin öldürüldükleri anlaşılıyor; Ruslar, kaçan düşmanı takip ederlerken, rastladıkları Çud' (fin) leri çokça öldürmüş olmalıdırlar. Aleksandr Nevski'nin bu zaferi, Rusların Almanlara karşı kazandıkları büyük bir zafer olarak tebcil edilmişse de, knezin Livonya'ya kadar gitmeyişi zaferin büyüklüğünü azaltacak mahiyettedir.

Mahdut isveç ve alman kuvvetlerine karşı zaferleriyle şöhret bulan Aleksandr Nevski, haddı zatında yüksek bir şahsiyet değildi. Novgorod'lular, bu knezin İsveçli'lere karşı zafer kazanmış olmasına rağmen, kendisini, knezlikten koğmuşlardı. Aleksandr, Rusya'nın düştüğü yeni durumdan faydalanarak, öz kardeşine karşı entrikalardan da geri kalmadı. Rus knezlerinden ilk olarak "Orda„ ya ve "Büyük Kağan„ a "yüz sürmek„ (bit' çelom) için gidenlerden biri de o'dur.

Rus knezlerinin « Orda' ya yüz sürmeğe » gidişleri. Rus Yurdunda moğol-türk hâkimiyetinin başlangıcı

Batu han, 1242 yaz veya sonbaharında, Macaristan'dan Aşağı İdil boyuna dönünce, rus knezlerine adamlar gönderip, knezlik makamında kalmak isteyenlerin, Orda'ya gelip, "yarlık„ almaları lâzım geldiğini bildirdi. Rus knezleri bu emre boyun eğmek zorunda kaldılar. Suzdal' - Vladimir " Büyuk Knezi „ Yaroslav, Batu han yanına 1242 senesinde gitmiş, oradan da Moğolistan'a "Büyük Kağan„ 'ın ordugâhına gönderilmişti. Aleksandr Nevski'nin de 1242 de Batu han'ın katına giderek "yüz sürdüğü„ biliniyor. Batu han, onun, Novgorod'daki knezliğini tasdik etmiş olmalıdır. Büyük Knez Yaroslav, Batu han tarafından çok iyi karşılandı ve " bütün rus knezlerinin başı „ yani " Büyük Knezlik „ makamı tasdik edildi. Moğol fatihleri, bu suretle, Rusya'daki idare sistemini olduğu gibi muhafaza etmek, Rurik sülâlesinden neşet eden knezlerin meşru haklarını tanımak, Rusya'da mevcut " knezlik „ idaresini devam ettirmek sistemini muhafaza etmiş oldular. Yaroslav'ı takiben, Suzdal Rusyası'nın diğer knezleri de Batu han katına gelip "yüz sürdüler„ ve knezliklerini tasdik ettirerek " yarlık „ aldılar.

Rus knezlerinin ilerigelenlerinden ikisi ise Rusya'da hasıl olan değişikliği kabul etmek istemediler ve Moğollara karşı kafa tutmak teşebbüsünde bulundular. Bunlardan biri : Çernigov knezi Michail, diğeri Galiç knezi Daniil Romanoviç idi. Michail, moğol istilâsı zamanında Macaristan'a ve oradan da Lehistan'a kaçmış ; sonra memleketine dönmüştü. Michail'in oğlu Rostislav , macar kıralı IV. Bela'nın yanına sığınmıştı. Macar kıralı kızını Rostislav'a verince, Michail, Moğollara karşı Macarlardan yardım alabileceğini ummuş ve IV. Bela'nın yanına gitmişti. Fakat Çernigov knezi ümitlerinde aldandı ; zira yalnız macar kıralı değil, öz oğlu bile kendisini kabul etmek istemedi; bu vaziyet karşısında Michail, Çernigov'a dönmekten başka bir çare bulamadı. Michail, Çernigov'ta knez sıfatiyle kalmak istediği taktirde, - Orda'ya gidip "yarlık„ almak mecburiyetinde idi; boyarlarından Feodor'un ve torunlarından birinin refakatinde Batu han'ın ordugâhına gitti. Orda-ya gitmeyen, ancak Galiç knezi Daniil kalmıştı.

Rusya'nın moğol istilâsı sırasında en kuvvetli Knezliklerden biri Galiç idi. Knez Daniil Romanoviç'in gayreti neticesinde Galiç Knezliğinin sınırları epey genişlemişti; fakat boyarlar ve ahali, knezin zulmünden bıkmışlardı. Galiç Knezliği, Rusya'dan ziyade, Lehistan ve Macaristan nüfuzu altında bulunuyordu. Moğol istilâsı zamanında Macaristan'a, sonra Lehistan'a kaçan Daniil Romanoviç, istilâ fırtınası yatıştıktan sonra, Galiç'e döndü. Bir müddet sonra, Batu han'dan "Orda„ya gelmesi için emir aldı. Galiç knezi bu buyuruğa boyun eğmek zorunda kaldı ; hele tümen başı Kurmış kuvvetlerinin Özü (Dnepr) nin sağ sahillerinde bulunması karşısında yapılacak başka bir şey de yoktu. Knez Daniil de, bütün diğer rus knezleri gibi, "Orda„ yolunu tuttu.

Suzdal - Vladimir knezi Yaroslav'ın 1243 te Batu han tarafından "Knezliğinde„ tasdik edildiğini, hatta Kiyef'in idaresini de ona verdiğini görmüştük. Yaroslav'ın 1246 da yeniden "Orda„ ya bir seyahat yapması lâzım geldi. Yeni büyük kağan Güyük'ün, tahta çıkması münasebetiyle yapılan "Kurultay„ da Moğollara tâbi bütün hükümdarlarla birlikte "Urus knezi„ de bulunacaktı. Yaroslav, Moğol Kağanlığının başkenti olan Karakorum'a kadar gitti ve Kurultay şenliklerinde hazır bulun-

du. Şu cihet enteresandır, ki "Büyük Knez„ Yaroslav'a karşı, rus büyüklerinden biri kağan nezdinde şikâyetlerde bulunmuş ve Yaroslav'ı kağana karşı ihanetle ittiham etmişti. Bunun üzerine Yaroslav sorguya çekildi; fakat suçlu olmadığı anlaşıldı.

Rus knezleri tarafından çevrilen entrikaların, birçok knezin ölümüne sebep olacağını ileride göreceğiz. Knez Yaroslav'ın Güyük kağan tarafından iyi karşılandığı biliniyor; hatta Turakina hatunun (Ügedey kağandan sonra İmparatorluğun naibesi) kneze kendi eliyle yemek verdiği nakledilmektedir. Yaroslav, "Orda„ daki ikameti sona erince, Rusya'ya dönmek üzere yola çıktı; fakat, vatanına ulaşmadan, yolda öldü. Kendisinin Moğollar tarafından zehirlendiği iddiasının aslı yoktur.

Ölümünden sonra oğulları Aleksandr (Nevski) ile Andrey arasında "Büyük Knezlik„ makamı yüzünden mücadele patlak verdi. Yaroslav, Andrey'i — küçük olmasına bakmaksızın — kendisine halef tayin etmişti. Batu han da, ölen knezin vasiyetnâmesine göre hareketle, Andrey'i tasdik etti. Aleksandr (Nevski) ise bunu kabul etmek istemedi.

1246 yılında, Batu han'ın ordugâhında Çernigov knezi Michail öldürüldü. Knez Michail Saray şehrine gelince, Batu han tarafından kabul edildiği zaman, mutad moğol merasimine riayet etmek istemedi. Moğollar, eski türk adetinde de gördüğümüz gibi, elçileri ve hana takdim edilecek hediyeleri ateş üstünden geçirirlerdi. Hana karşı fena niyetleri varsa, ateşin bunları yok edeceğine inanılırdı. Knez Michail'in ise bu merasime uymak istemediği ve bunun hıristiyanlık akideleri ile telif edilemiyeceğini söylediği ve bunun üzerine kendisinin ve boyarı Feodor'un Moğollar tarafından öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Mamafih Çernigov knezinin öldürülmesi yalnız putperest merasime tâbi olmak istemediği ile izah edilemez, ona karşı Vladimir knezi Yaroslav'ın Batu han nezdinde entrikalar çevirdiği bilinilmektedir.

Galiç knezi Daniil, ancak bir mecburiyet altında "Orda„ya gitmişti. Batu han tarafından iyi kabul gören knez, makamında bırakıldı ve selâmetle Galiç'e döndü. Daniil, knezliğinin coğrafî durumundan faydalanarak, Batı Avrupa devletlerinin yardımiyle, moğol hâkimiyetinden kurtulmayı umuyordu. O, bu maksatla, Papa IV. İnnosan'a (1243-1254) müracaat etti. Batı hıristiyan

devletlerinden yardım gördüğü takdirde kendi ülkesinde ortodoks'luğu, katoliklik ile birleştirip, papanın ruhanî reisliğini tanıyacağını vâdetti. Papa, Daniil'e birçok ümit verdi ise de, kendisine "kırallık tacı„ndan başka bir şey göndermedi. Galiç knezi 1246 yılında bu tacı merasimle giydi ve "kıral„ oldu. Moğollara karşı mücadele maksadiyle, bu sıralarda ehemmiyet kazanan litav beylerinden Mindovg ile anlaştı. Moğollar, knezin bu işlerinden haber alınca, Galiç üzerine bir ordu gönderdiler ve, Daniil'den, inşa ettiği kalelerin yıkılmasını istediler. Galiç knezi, mukavemet edemeyeceğini anlayınca, Moğolların bütün isteklerini yerine getirdi.

1237-1240 moğol istilâsı neticesinde, Rusya'yı teşkil eden bütün Knezlikler, "Novgorod Cumhuriyeti„ dahil, Batu han tarafından idare edilen "Cuci Ulusu„nun bir parçasını teşkil ediyordu. İstilâyı müteakıp moğol idaresinin, daha doğrusu, rus tabiiyetinin nasıl tanzim edildiği hakkında sarih bir bilgimiz yoktur. Bu tabiiyetin icabı olarak knezlerin Orda'ya gidip birer "yarlık„ almaları„ icabediyordu. Ayrıca rus ahalisinden, şehirlerinden muntazaman vergi, icabında, Ruslardan askerî kıtalar alınmakta idi. Moğolların bu hususta diğer yerlerde tatbik ettikleri usûle göre hareket ettikleri anlaşılıyor. 1243 yılında, Kiyef mıntakasında Moğollar tarafından bir nüfus sayımı yapıldığı düşünülürse, vergi toplama işine istilâdan sonra hemen başlandığı anlaşılır. Rusya'da ilk umumî sayım, 1257 de yapılmıştı; bütün Rusya'ya şamil vergi sisteminin de o zaman tatbik edildiği bilinmekle beraber, ayrı çevrelerden vergi almak için, Moğolların, istilâdan sonra tam 17 yıl beklemelerine ihtimal verilemez. 1243 te Kiyef'ten vergi alındığı bilindiği gibi, başka şehirlerden de vergi toplandığını kabul etmeliyiz.

Moğolların, Rusya'nın iç işlerine karışmak istemediklerini ve eski nizamı olduğu gibi muhafaza ettiklerini söylemiştik. Rusya, Türkistan ve İran'ın hilâfına olarak, baştanbaşa işgal altında bulundurulmayacaktı. Moğol-türkler isteselerdi bile bunu yapacak bir durumda değildiler; çünkü göçebe idiler ve adetleri nisbeten azdı. Rusya'nın ormanlık ve bataklık arazisi göçebelerin yaşamasına elverişli değildi. Yaşayış tarzlarını değiştirip, rus şehirlerinde ve köylerinde yerleşmek, ziraat hayatına geçmekle, Rusya, baştanbaşa işgal edilebilirdi. Halbuki Moğol'

lar, "göçebelik hayatının temin ettiği„ askerî teşkilâta dayanarak, rus yerleşik ahaliden vergi teminiyle hâkimiyetlerini devam ettirmek politikasını tercih ettiler. "Cuci Ulusu„ nun sınırları İrtış nehrine, Balkaş gölüne, Aral gölünün güneyine ve Kafkas dağlarına dayandığından, Rusya, zaptedilen, inkıyad altına alınan birçok beyliklerden ancak biri idi. Zaten istilâ hareketi fazla çetin olmamış, Rusların sakınılacak bir düşman olmadıkları anlaşılmıştı. Karadeniz'in kuzeyinde, sürüleri beslemek için, fevkalâde elverişli Kıpçak bozkırları durup dururken, göçebe fatihlerin ormanlık ve bataklık Rusya'ya gidip oturmalarına hiçbir sebep yoktu. İşte bütün bunlardan ötürü, Rusya, moğol istilâsından sonra, kendi halinde bırakıldı. Ancak muayyen bir vergi ödenmesi ve bazı mükellefiyetlerin yerine getirilmesi şart kondu.

Tatar istilâsı zamanında Rusya'nın fazla tahrip edildiğine ait rus kaynaklarında nakledilen malûmatın çok mübalâgalı olduğu muhakkaktır. Lüzumsuz yere mukavemet eden şehirler, veya Moğolları arkadan vurmak teşebbüsünde bulunan rus zümreleri, amansız bir şekilde imha edilmişlerdi. Fakat orduların geçtiği yol üzerinde bulunmayan şehir ve köylerin, tahribattan büsbütün masun kaldıkları nazarı itibara alınırsa, moğol istilâsı, Rusya'da iddia edildiği kadar kanlı ve yıkıcı olmamıştır. Zaten istilâdan önce rus knezlerinin birbirleriyle arkası kesilmiyen boğuşmaları, boyuna kan dökülmesine sebep oluyor. Hiçbir knezlikte emniyet kalmamış, ticaret durmuş ve ziraat sekteye uğramıştı. Halbuki şimdi, Moğolların şiddetli disiplinleri sayesinde, rus ilinde tam bir sükûnet ve asayiş kurulmuş oldu.

Rusya'nın, moğol hâkimiyeti altına girmesiyle, rus ve bazı avrupalı tarihçilerin iddia ettiklerinin hilâfına olarak, dış alemle münasebeti asla kesilmiş olmadı. Zaten istilâdan önce rus knezliklerinden, Novgorod ve Pskov şehirlerinden başkasının, alman ve isveç tüccarları ile münasebetleri yoktu. İstilâdan sonra da Novgorod'da Almanlarla ticaret kesilmedi; bilâkis, Altın Orda'nın paytahtı olan Saray şehri, Orta Asya, Kafkas ve İran ile yapılan ticaretin merkezi oluvermekle, rus tüccarları yepyeni imkânlar buldular. Bizans ile münasebet te asla inkıtaa uğramadı, hatta Altın Orda hanları tarafından teşvik edildi. Rusya'nın, Batı Avrupa'ya nisbetle, geride kalmasının, moğol istilâsı yüzünden, dış âlemle, yani Avrupa ile, temasının kesilmesi sebep teşkil ettiği yollu iddialar, hakikate uygun değildir. Rusların geride kalmalarının sebeplerini — ileride görüleceği veçhile — Rusya'nın tarihi ve kültür şartları ile rus devlet teşkilâtının bünyesi ve rus ahalisinin hususiyetinde aramak lâzımdır.

Rusya'da moğol hâkimiyetinin tanzimi ve mahiyeti, 1257 nüfus sayımı

Rus Knezlikleri sahası inkıyat altına alınmış, fakat moğol devletine ilhak edilmiş değildi. Moğollar, fethettikleri Çin'de, İran'da ve Kafkaslarda olduğu gibi, Rusya'dan muayyen ve muntazam bir vergi çekmek suretiyle, burayı bir gelir kaynağı yaptılar. Bunun için başka memleketlerde tatbik ettikleri usulü kullandılar. Zaten Ügedey (Oktay) kağan zamanında, 1236 da, bütün Moğol İmparatorluğundaki vergi alma usulünü tanzim eden esaslar mevcuttu. Buna göre, hayvanlardan % 10 alınacaktı. Bunun dışında muhtelif vergiler ve mükellefiyetler de konmuştu. Moğollar, Rusya'yı istilâ ettikten sonra, bu esaslara göre hareket ettiler.

Güyük kağanın hâkimiyetinin son yılında ve Mengü kağan zamanında (1251-1259) vergi işleri bütün Moğol İmparatorluğunda muayyen bir sisteme bağlandı. Bu maksatla muhtelif ülkelerde ahalinin sayımı yapıldı. 1250 - 1251 de Çin'de ve Batı Türkistan'da, ve 1253 de İran'da, yeni esaslara göre, vergi alınmağa başlandı. "Cuci Ulus„ unda da sayım yapılması emredildi ve buna Bitikci Berke memur edildi. Sayım yapılırken bazı "daruga„ (yani umumî vali) ların da Rusya'ya gönderildikleri anlaşılıyor. Bunlardan biri, Mengü kağanın damadının oğlu idi. Moğol İmparatorluğunda, zaptedilen memleketlerden gelen vergileri "mültezim„ ler vasıtasiyle toplamak usulü tatbik edilirdi. Daha Cengiz han zamanında büyük mevkiler işgal eden ve ehemmiyetli hizmetler gören türkistanlı müslüman tüccarlarının bu işi üzerlerine aldıkları bilinmektedir.

Rusya'da, daha doğrusu Suzdal - Vladimir kısmında, 1257 tarihinde ilk nüfus sayımı yapıldı. Ahalinin hangi esaslara göre vergiye tâbi tutuldukları hakkında açık malûmat verilmiyor. Vekayinâmede yazıcıların sokak - sokak dolaşarak " ev „ leri

kaydettikleri yazılıyor. Buna istinaden, Rusya'da verginin "nüfus„ (erkek) başından değil, Çin'de olduğu gibi " baca „ (ev) hesabiyle alındığı ileri sürülüyorsa da, bu cihet kâfi derecede aydınlanmış değildir. İlk olarak Suzdal, Ryazan ve Murom mıntakalarındaki ahali tesbit edildi. Aynı zamanda, vergilerin muntazaman alınmasını temin için, askerî nizam örnek tutularak, yeni bir teşkilât kuruldu ve bu işte hizmet görenlerin "on„, "yüz„, ve "bin„ başları tayin edildi. Bu teşkilâtın başına da "baskak„ lar getirildi. Mühim idare merkezlerine, yani rus knezlerinin başşehirlerine, " daruga „ lar tayin edildiği gibi, bunların yanında birer "baskak„ ın bulunduğu, hattâ daha küçük şehirlere "baskak„ ların yollandığı anlaşılıyor. " Baskak „ ların emrinde Moğollardan ve, galiba, yerli ahaliden (Ruslardan ve Finlerden) teşkil edilen kıtalar vardı. Bunlar, hem vergilerin toplanmasına, hem de asayişin muhafazasına bakacaklardı. " Baskak „ ların kıtaları fazla kalabalık değildi. Bunların rus şehirlerinde kalmaları, o havalinin " moğol işgali „ altında bulundugu manâsına alınmamalıdır. Rus knezleri iç idare hususunda tamamiyle serbest bırakılmışlardı. "Daruga„ lar ve "baskak„ lar idare işine karışmıyorlardı. Rus ahalisi, doğrudan doğruya moğol memurları ile temas etmiyorlardı. Baskak'lardan, Vladimir şehrindeki "Büyük Baskak„ unvanını taşırdı. Bunlardan birinin adı Armağan idi. Kursk Knezliğinde " baskak „ olan "Ahmed'in adı rus kaynaklarında çok geçer; mamafih bu zatın " Baskak „ değil, "mültezim„ olması da muhtemeldir. Rostov Knezliğinde de baskak olarak Kutlubuğa adlı biri bulunuyordu. Baskaklık teşkilâtının, lüzumuna göre, genişletildiği görülüyor. "Baskak„ adlı yer isimleri, İç Rusya'da bu teşkilâtın hangi mıntakalarda en çok olduğunu göstermektedir. Doğrudan doğruya Altın Orda'ya bağlı olmayan sahada bu gibi yer adlarına rastlanmadığından, Baskaklığın ancak rus knezliklerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

1257 yılı Rusya'daki nüfus sayımında, ruhaniler, rahibler ve umumiyetle "din adamları„ her türlü vergi ve mükellefiyetten azat edilmişlerdi. Rus kilisesi, moğol kağanının himayesi altına konmuş ve böylelikle imtiyazlı bir mevkie çıkarılmıştı. Bunun içindir ki Rus kilisesi "Moğol hâkimiyeti„ nden asla mutazarrır olmadı. Bilâkis hem servet, hem de manevi nüfuzunu

büsbütün artırdı. Rus ruhani reislerine (metropolitlere) Altın Orda hanları tarafından verilen "yarlık„lar, Rus Kilisesine verilen imtiyazların çok büyük olduğunu açıkça gösterir. Rus papaslarından, bunun karşılığı olarak, "hanın (ve Hanlığın) selâmeti için Tanrı'ya dua etmekten„ başka bir şey talep edilmiyordu. Rus kilisesi mensupları, bu yüzden, moğol hanlarının sadık teb'ası idiler ve Altın Orda'nın hâkimiyetine karşı uzun zaman hiçbir ses çıkarmadılar. İstilâdan bir müddet sonra, Pereyaslavl piskoposluğunun Saray şehrine nakledilmesiyle, Saray'daki rus piskoposları Altın Orda hanlarının en sadık hizmetkârları oldular. Hanlar tarafından Rusya'da tatbik edilen bu din toleransı, "moğol tahakkümü„nün iddia edildiği gibi tahammül edilmiyecek bir zulüm rejimi değil, devri zamanı için, birçok rejimlerden çok daha yumuşak olduğunu göstermektedir.

Ruslara yüklenen vergiler ve mükellefiyetler

Rusların Moğollara ödemeğe mecbur tutuldukları vergi ve mükellefiyetlerin cinsi ve miktarı hakkında kaynaklarda tam bir sarahat yoktur. Bunların her zaman aynı olmadığı ve değişegeldiği anlaşılıyor. Rusya'dan alınan vergiler şunlardı: 1. Vıchod (haraç) -tış; 2. Arazi mahsulü (ve hayvan vergisi) %10; 3. Damga (gümrük, ticaret eşyası); 4. Kılan (poşlina); 5. Sapanlık (poplujnoye); 6. Yam (posta); 7. Ulak (podvodı); 8. Süsün (korm); 9. Baç (mıt); 10. Köprü parası, 11. Kura efradı (parası); 12. Ordu parası; 13. Han avına yardım; 14. Hediyeler, takdime (koltka); 15. Elçilerin ağırlanması v. b.; bütün bu vergilerin aynı zamanda bir tek şahıstan veya cemaattan istenmediği, vergi ve mükellefiyetlerin muayyen bir hesaba göre dağıtıldığı muhakkaktır. Han adına vergi toplayan memurların (baskaklar ve yardımcıları) hediye kabul etmeğe pek düşkün oldukları muasır kaynaklardan görülüyor.

"Moğol tahakkümü„, her yabancı tahakküm gibi, rus ahalisi için de (ruhaniler müstesna) ağır bir durum yarattı. Bu defa yerli knezlerden başka moğol hanına da vergi ödemek ve birçok mükellefiyete tâbi olmak mecburiyeti çıktı. Irk, din ve kültür bakımından Ruslardan tamamiyle ayrı olan ve üstelik şiddetli tedbirler almaktan geri durmayan Moğol'lar, rus ahalisi arasında korku ve kin uyandırdılar. Bu kin hisleri, bas-

kı altında tutulan her yerde olduğu gibi, fırsat düştükçe, kendini göstermeğe başladı; yer yer isyanlar çıktı. Mamafih bunlar ancak mahallî mahiyeti aşamıyorlar ve Moğol'lar tarafından kolayca bastırılıyorlardı. Rusların, Moğol'lara karşı teşkilâtlı mukavemet yapmalarına imkân yoktu; bilâkis, rus tarihinin kahramanı sayılan Aleksandr Nevski başta olmak üzere, birçok rus knezi Rusya'daki moğol hâkimiyetini, kendi mevkilerini ve servetlerini artırmak için, bir fırsat bildiler. Bu maksatlarına ulaşmak için "Orda„da birbirlerine karşı entrikalar çevirdiler, jurnalcılık yaptılar ve birbirlerinin ölümüne sebep oldular.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

RUSYA'DA «UDEL» (YURT) SİSTEMİNİN YERLEŞMESİ

"Udel„ (yurt) nizamının başlangıcı

Vladimir knezi Yaroslav'dan sonra Kuzey Rusya'nın her knezin kendine ait sahada temelli ve devamlı hâkimiyeti başlar; bundan böyle knezler, kendi "yurt„larını bırakıp başka yere gitmez oldular; bununla rus tarihinde "Udel„ nizamı ve devri başlanmaktadır. Buna göre, her knez idare ettiği mıntakayı kendi oğulları arasında böler, "Büyük Knezlik„ makanına çıksa bile Vladimir şehrine gitmez, kendi "yurt„unda (udel) kalırdı. Vladimir şehri ve çevresi yalnız "Büyük Knez„ olan kimseye ait idi. Aleksandr Nevski'nin oğulları ve torunları zamanında bu nizam kökleşti; bunun neticesi olarak ta, Suzdal-Vladimir Rusyası'ndaki knezliklerinin, knezlerin oğulları arasında mütemadiyen bölünmesi yüzünden, küçük küçük knezlikler meydana geldi. Vladimir'den başka, Kuzey Rusyası'nda, Rostov, Tver, Kostroma, Pereyaslavl, Gorodets knezlikleri vardı; bunlar da birkaç knezliğe bölününce sayıları büsbütün arttı.

Büyük Knezlik için savaşlar

Moğol'lar Rusya'yı zaptettikten sonra eski nizama dokunmadılar, böylelikle "Büyük Knezlik„ enstitüsyonu da olduğu gibi kaldı. Hanın itimadını kazanmağa muvaffak olan, daha doğrusu moğol büyüklerini hediyelerle elde eden knezler bu makama çıkmakla beraber, Rurik sülâlesinden başka kimsenin bu makama getirilmemesi esasına riayet ediliyordu. Vladimir knezi Yaroslav'ın, Batu han ve Güyük kağan tarafından makamında tasdik edildiğini söylemiştik. Yaroslav Vsevolodoviç, 1246 da Karakorum'dan dönüşünde öldükten sonra, Yaroslav'ın oğlu Andrey "Büyük Knez„ oldu. Fakat Yaroslav'ın büyük oğlu Aleksandr (Nevski) bunu tanımadı ve Orda'da çevirdiği entrikalar neticesinde, Andrey'i Vladimir şehrinden kaçmağa ve tâ İsveç'e iltica etmesine sebep oldu. Aleksandr Nevski, gerek Altın Orda

ve gerek Moğolistan'daki Büyük Kağanın itimadlarını kazanmış olduğundan, ölüm tarihi olan 1263 yılına kadar "Büyük Knez„ sıfatiyle Vladimir'de kaldı.

Aleksandr Nevski ölünce, oğulları arasında mücadele başladı. Oğullarından Tver knezi olan Yaroslav'ın "Büyük Knezliği„ Orda'da tasdik edildi. Knezlerin birbirleriyle savaşlarında Novgorod'a hâkim olmak meselesi de mühim rol oynıyordu; hâkem sıfatiyle han'a başvuruluyor, hanın iltizam ettiği kimse partiyi kazanıyordu. Aleksandr Nevski'nin oğullarından Dimitri ile Andrey arasındaki mücadelenin bilhassa kanlı olduğu biliniyor. Andrey, birkaç defa Orda'dan moğol kuvvetierini çağırdı ve rus şehirlerini yağma ettirdi. Bir müddet sonra Tver knezi Michail Yaroslaviç'in ve Moskova knezi Yuri Daniiloviç'in Saray'a giderek, "Büyük Knez„ olmak sevdasına düştüklerini görüyoruz. Tver knezi Michail partiyi kazandı, fakat, 1313 te Altın Orda tahtına Özbek han çıkınca, vaziyet değişti. Moskova knezi Yuri, Saray'a giderek, Özbek hanın kızkardeşi Konçak ile evlendi ve 1317 de bir moğol ordusu ile döndü ve hemen Tver knezine karşı savaş açtı. Moskova kuvvetleri yenildi ve esir düşen Konçak'ın, Tver knezi tarafından zehirlendiği ve öldürüldüğü şayiası çıktı. Bunun üzerine "Büyük Knez„ Michail, Orda'ya çağrıldı ve Moskova knezi Yuri tarafından öldürüldü. Tver knezinin oğlu 1325 te Orda'da bulunduğu sırada, Moskova knezi Yuri'yi hanın huzurunda boğazladı. Tver knezi Aleksandr, elçi olarak giden Moğol'ların öldürülmesine müsaade ettiğinden, cezalandırılması icabediyordu; bu işi Moskova knezi İvan Daniiloviç (Kalita) üzerine aldı. Bununla Moskova knezi hanın itimadını kazandı ve han Moskova Knezliğinin yükselmesine müzaharet etti. Rus knezleri arasında cereyan eden mücadelelerin gelişigüzel sayılması bile, bu sıralarda Rusya'daki durumu göstermeğe kâfidir. Knezler, kendi menfaatlerini korumak için, hiçbir vasıtadan çekinmiyorlar ve Moğol' ları Rusya'nın iç işlerine karıştırmayı tamamiyle mübah görüyorlardı. Altın Orda hanlarının bu devirde herhangi bir gayei güden bir politika takibettiklerini iddia için müsbet delillerimiz yoktur; Altın Orda'nın arzusu, rus knezlerinin moğol isteklerine boyun eğmeleri ve mevcut nizama karşı gelmemeleri idi.

Moğol'lara karşı ayaklanmaları 1262, 1289, 1315, 1320 ve 1327 yılları

Rus şehirlerinden bazıları, moğol hâkimiyetinin başlangıcından 20 yıl sonra, Altın Orda-ya vergi göndermekten vazgeçmek teşebbüsünde bulundular; bu hususta, istilâ zamanında nisbeten az tahribata maruz kalan Rostov şehrinin ön ayak olduğu biliniyor. Rostov ve Suzdal Rusyası'ndaki bazı şehirler, 1262 de, Moğol'lara vergi ödemeyeceklerini ilân ederek, isyan bayrağını kaldırdılar; ve moğol askerlerini öldürdüler. Aleksandr Nevski'nin el altından bu isyanı teşvik ettiği ve hatta buralara gönderilen beyannâmeleri imzaladığı iddia ediliyorsa da, bunun aslı olmasa gerektir. Aleksandr Nevski, bu ayaklanmayı müteakip hemen ertesi sene 'Ruslar üzerinden belâ ve kazayı gidermek için' Orda'ya gitmek ve handan afdilemek mecburiyetinde kaldı. 1289 da Rostov ahalisi tekrar ayaklandı. Şehirdeki Moğol'lar koğuldular, mal ve mülkleri Ruslar tarafından yağma edildi. 1315 ve 1320 yıllarında yine Rostov mıntakasında isyan çıktığı biliniyor. Moğol'lar her defasında bu ayaklanmaları zorluk çekmeden bastırdılar. 1327 de Tver ahalisinin Şevkal adlı bir moğol büyüğüne karşı geldiklerini öğreniyoruz. Bu hareket de çabucak yatıştırıldı. Rostov mıntakasında ayaklanmaların tekrarlanması, buraya daha çok baskakların tayinini ve muhafız kıtalarının yerleştirilmesini mucip oldu. Baskakla ilgili yer adlarının çokluğu bunu göstermektedir.

Altın Orda'da baş gösteren ikilikten bazı rus knezlerinin faydalanmağa kalkışmaları

Altın Orda hanı Mengü Timür zamanında (1267-1280) Cuci oğlu Moğol'un torunu Nogay, Batı Kıpçak sahasının kumandanı "Tümen Başlığ„ sıfatiyle ehemmiyet kazanmıştı. Nogay, Mengü Timür'ün ölümünden sonra, Altın Orda tahtına çıkan Tuda Mengü zamanında (1280-1287) müstakil bir hükümdar rolünü oynamağa başladı. Teleboğa han zamanında da (1287-1291) Nogay, kendi başına harekete devam etti. Altın Orda, bu suretle, adeta ikiye bölünmüş gibi idi. Bu durum, Rusya üzerinde de tesirini gösterdi; knezlerin bir kısmı Saray'daki hanı baş tanıyorlar, bir kısmı da Nogay ile münasebet tesis etmişlerdi. Saray hanına bağlı kalanlar: Suzdal, Rostov -Vladimir knezleri idi;

halbuki Pereyaslavl ve, galiba, Tver knezi, Nogay'ın otoritesini tanımak istemişlerdi. Nogay (han) tarafını tutan Pereyaslavl knezi Dimitri Aleksandroviç'e karşı, birçok rus knezinin ricaları üzerine, Saray'daki han tarafından, Tuda'nın kumandasında bir moğol tedib ordusu gönderildi; bu ordu yanında Gorodets, Yaroslav ve Rostov knezleri de bulunuyorlardı. Bu münasebetle birçok rus şehri — Moskova da dahil olmak üzere — tahrib ve yağma edildi; rus knezlerinin iç işlerine Moğol'ları karıştırmaktan asla çekinmediklerinin bir misalini bu münasebetle yine görmüş oluyoruz. Tuda'nın kuvvetleri, asayişi ve Saray hanının otoritesini temin ettikten sonra, Orda'ya döndüler.

Moğol elçisi huzurunda rus knezlerinin toplantıları

Rus knezleri arasındaki geçimsizlikler, bazan Altın Orda'dan gönderilen moğol elçisi huzurunda ve Saray'daki rus piskoposunun iştirakiyle yapılan knezler toplantısında halledilirdi. Böyle bir toplantı, 1287 de Vladimir şehrinde oldu ve hanın elçisi Nevrüy'ün riyaseti altında yapıldı. 1301de, Dimitrov şehrinde de böyle bir toplantı aktedildi; 1304 de Pereyaslavl'de bir toplantı oldu. Rus knezliklerinde daimî bir moğol nizamı olmamakla beraber, baskakların ve moğol kıtalarının bulunması ve nihayet sık sık moğol elçilerinin gidip gelmeleri, Rusya'da moğol tesiri ve nüfuzunun artmasını mucip oluyordu. Knezlerin Orda'ya "yüz sürmeğe„ gitmeleri ve uzun zaman hanın ordugâhında kalmaları, rus knezlerinin ister istemez moğol tesirine maruz kalmalarını icap ettiriyordu. Hatta rus büyüklerinden bazılarının, müslümanlığı kabul eden hanların hizmetine girenler de görünmeğe başladı; mamafih bu gibilerin az olduğu ve rus ahalisi tarafından takip ve tevbih edildikleri biliniyor: 1262 de Yaroslav şehrinde Zosima adlı böyle birinin halk tarafından öldürüldüğünü rus kaynakları yazarlar.

Moğol'lardan da rus yurduna gelip hıristiyanlığı kabul edenlere erkenden rastlanmaktadır. Altın Orda'nın ilk hanları nazarında din, ehemmiyetli bir rol oynamıyordu. Batu hanın oğlu Sartak hıristiyanlığı kabul etmişti; Saray'da bir ortodoks piskopusluğu mevcuttu. Hanların yakınlarından bazılarının da

ortodoksluğa meyilleri olduğu biliniyor; hatta bunlardan biri Rostov knezinin hizmetine girmiş, hıristiyanlığı kabul etmiş ve "Çarzade Petr„ adiyle tanınmıştı. XIV. yüzyıl başında Rostov şehrinde Altın Orda'dan gelen birçok moğol büyüğünün yaşadığı da malûmdur. İslâmiyetin Altın Orda'da henüz kuvvet bulmadığı bir devirde, rus şehirlerine gelip yerleşen bu moğol büyüklerinden bir kısmının, rus knezleri tarafından menfaatler temin edilince, temelli olarak Rusya'da kaldıkları, az zaman sonra hıristiyanlaştıkları ve ruslaştıkları biliniyor; böylelikle, daha XIV. yüzyıldanberi, rus asilzadelerinin Moğollarla karışmağa başladıklarını görüyoruz. İlk Moskova knezi Yuri Daniloviç'in, Özbek hanın kızkardeşi ile evlenmesi, bu "karışma„ ya önayak olanların bizzat knezlerin kendileri olduklarını göstermektedir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

MOSKOVA KNEZLİĞİNİN YÜKSELİŞİ

Moskova (Moskva) şehrinin başlangıcı (1147 denberi) ve ilk knezleri

Moskova Knezliği ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül etti. Bu knezliğin kurulması, Suzdal-Vladimir Rusyası'nda, "Büyük Knez„ (dük) Yaroslav Vsevolodoviç'in oğulları ve torunları zamanında meydana gelen "udel„ (yurt) nizamının (feodal sistemin) bir neticesi idi. Moskova'nın ilk knezi, Aleksandr Nevski'nin küçük oğlu Daniil'dir. Daniil Aleksandroviç ile, Moskova knezleri sülâlesi kurulmuş oldu; sonraki "Moskova Büyük Knezleri„ ve "Rus Çarları„ bu sülâleden türemiştir. Rus knezlikleri tedricen Mosova Knezliğinin hâkimiyetini tanıyarak bir tek devlet halinde birleştiler, ve nihayet bugünkü Rusya'nın esası kuruldu. Bu bakımdan Moskova Knezliğinin tarihi, rus tarihinde ayrıca ehemmiyet kazanmıştır.

Moskova (Moskva) şehri, adını aynı ismi taşıyan nehirden almıştır; bu isim, fin menşeli olsa gerektir. Şehrin kuruluşu hakkında sarih bilgimiz yoktur; rivayete göre, XII. yüzyıl ortalarında knez Yuri Dolgoruki tarafından kurulmuştur. Moskova adı, vekayinâmelerde ilk defa 1147 de geçer, sonra 1156 ve 1176 yıllarında"Moskov„ "Kuçkova„ ve "Moskva„ diye zikredilir. Rivayete göre burası "Kuçko„ adlı bir boyarın malikânesi imiş. Yuri Dolgoruki burayı, Ryazan ve Çernigov knezliklerine karşı Suzdal mıntakasını müdafaa için, bir hudut karakolu, sonraları hudud kalesi olarak inşa etmiş; oradan geçen nehire izafeten de "Moskova„ adını vermiştir. Şehrin gayet müsait coğrafî durumu, Kuzey Rusya'dan Güney Rusyası'na, Novgorod'dan Ryazan mıntakasına giden yolların kavşak noktasında bulunması, güneyden göç eden rus ahalisinin, Moskova yanından geçmeleri icabetmesi, nihayet Volga ve Don boyunca yapılan nehir ticaret yolunun da Moskova nehri vasıtasıyle birbirine bağlanması, bu şehirin sür'atle inkişafını mucip oldu. Bunlardan başka, gayet önemli siyasî sebepler de mevcuttur.

Moskova knezleri, ekseriyetle, kurnaz ve becerikli kimselerdi; bunlar Altın Orda hanlarının itimatlarını kazanmağa ve diğer rus knezlerini kötüleyerek, Orda'da birinci mevkii almağa muvaffak oldular. Öyle ki Moskova knezleri, Rusya'da hanların valileri rolünü oynamağa başladılar. Moskova Knezliğinin, diğer knezliklere nisbeten, daha emin bir durum arzetmesi, burada ahalinin artmasını mucip oldu. Bütün bu sebepler, Moskova Knezliğinin sür'atle yükselmesi ve kuvvetlenmesini intaç etti.

Aleksandr Nevski, küçük oğlu Daniil'e Moskova şehrini ve çevresini verince, Daniil knezliğinin sahasını genişletmeğe gayret etti ve muvaffak oldu; oğlu Yuri Daniiloviç te ayni siyaseti takip etti. Ryazan knezinden, Moskova nehrinin mansabındaki Kolomna şehrini aldıktan sonra, Moskova nehrinin başındaki Mojaysk şehrini, Smolensk knezinden aldı; böylelikle Moskova nehri baştanbaşa Moskova Knezliğine bağlanmış oldu. Bu saha, sonraki "Moskova Büyük Knezliği„ nin (Dükalığının) ve nihayet Rusya'nın nüvesi oldu. Pereyaslavl' -Zalesski knezinin çocuğu olmadığından, arazisi, vasiyetnamesi mucibince, Daniil'e geçmişti. Bu suretle Daniil'in oğlu Yuri, Kuzey Rusya knezliklerinin en münimi derecesine çıkmış oldu. Yuri bu durum karşısında "Büyük Knez„ olmak sevdasına düştü ve Altın Orda hanına yaranmağa başladı. Fakat, o sıralarda, Tver knezi Michail, "Büyük Knezlik„ mansabını elde etmişti. Bu yüzden Moskova ve Tver knezleri arasında entrikalarla dolu bir mücadelenin başladığını görüyoruz. Yuri Daniiloviç muvaffak olmak için her çareye başvuruyordu. 1313 de Altın Orda tahtına çıkan Özbek hanın kızkardeşi Konçak ile, 1317 yılında evlenmeğe muvaffak oldu ve Orda'dan bir miktar moğol askeri alarak, Moskova'ya döndü. Fakat aynı sene Tver knezi Michail tarafından yenildi. Bu münasebetle karısı Konçak'ın, Tver knezinin eline esir düştüğü ve zehirlenerek öldürüldüğünden yukarıda bahsetmiştik. Büyük knez Michail hesap vermek için Orda'ya çağırılmış ve öldürülmüştü. Fakat Moskova knezi Yuri de, Tver knezinin oğlu tarafından han huzurunda bıçaklanarak öldürüldü; bu knezin siyasetinin ana prensipini teşkil eden, "Moğollara dayanarak Moskova knezliğini yükseltmek„ esasları kendisinden sonraki Moskova knezleri için siyasî bir vasiyetnâme gibi telâkki edildi.

"Büyük Knezliği„ n Moskova'ya geçmesi: İvan Kalita (1328-1341)

Yuri Daniiloviç'ten sonra Moskova knezi olan Yuri'nin biraderi İvan, Tver knezi ile mücadelesine devam etti. İvan, Özbek hanın itimadını kazandı ve 1328 yılında "Büyük Knez„ mansabını almağa muvaffak oldu. Bundan böyle Büyük Knezlik, gayet az bir zaman hariç, hep Moskova knezlerinin elinde kalacaktır. Büyük Knez İvan Daniiloviç, çok akıllı bir devlet adamı idi. Her şeyden önce kendi knezliği içinde asayiş ve emniyeti temin etti; öyle ki Moskova Knezliği bu bakımdan komşu knezlikler arasında istisnaî bir yer aldı. Bu knezin en mühim işlerinden biri de: Altın Orda'ya gönderilmesi gereken vergilerin "külfetini„ kendi üzerine almasıdır. Böylelikle moğol "baskak„ ları ve "bitikçi„ leri (vergi memurları ve tahsildarları) Suzdal - Vladimir Büyük Knezliği sahasından uzaklaştılar. İç Rusya'da moğol memurları ve kıtaları kalmadı. Moğol İmparatorluğu hudutları içinde ticarete verilen ehemmiyet ve umumî emniyet yüzünden para tedavülü çoğalmıştı. Bunun tesiri Rusya'da da görüldü; rus knezliklerinde de para çoğaldı; bundan böyle hana gönderilecek vergiler para hesabı ile yapılır oldu. Moskova knezi İvan Daniiloviç, han namına vergi toplarken, kendisi için de hisse çıkarıyordu; ahaliden lüzumundan fazla para topluyor, hana vergi gönderdikten sonra mühim bir yekûn knezin kasasında kalıyordu. Rus halkı daha ağır vergiler ödemeğe mecbur tutulmakla beraber, Moskova knezinin varidatı artmış bulunuyordu. İvan Doniiloviç'a, para hesabı ile fazla meşgul olmasından ötürü, "kese„ manasına gelen (rumca) "Kalita„ adı verildi. Altın Orda hanları, rus vergisinin eskisine nisbeten daha muntazam ve külfetetsizce gelmesinden memnun kaldılar ve İvan Kalita'nın mevkiini büsbütün desteklediler. Vergi dışında, Moskova knezinden gelen armağanlar, hanın ordugâhında İvan Kalita'ya karşı sempatinin çoğalmasını mucip oldu. Moskova knezi, Altın Orda hanının en çok güvendiği ve sevdiği rus knezi idi. Bu durum, Moskova'nın bütün diğer rus knezlikleri arasında mümtaz bir mevkie çıkmasına imkân verdi. İvan Kalita, Rusya'da adeta hanların "vekili„ sayılıyordu.

Rus kilisesinin Moskova'ya nakledilmesi (1300 den sonra)

Kiyef Rusyası'nın büsbütün kuvvetten düşmesi ve moğol istilâsı zamanında Kiyef şehrinin tahrip edilmesini müteakip rus kilisesinin merkezi de yerini değiştirdi. Hıristiyanlığın kabulü ile Kiyef, rus metropolitliğinin merkezi olmuştu; metropolitler ise İstanbul patriği tarafından tayin edilirlerdi; böylelikle rus kilisesi İstanbul patrikhanesine bağlı kaldı. 1300 yıllarında, Kiyef şehrinin moğol akınlarından biri neticesinde yeniden yıkılması üzerine, metropolit Maksim, Vladimir şehrine gitti; rus kilisesinin merkezi bu suretle Kuzey Rusya'ya nakledilmiş oldu. Bu vaziyet karşısında Galiç knezleri, Güney-Batı Rusyası için ayrı bir metropolitlik ihdasını istedilerse de, İstanbul patriği, rus kilisesinin bölünmesini arzu etmediğinden, buna muvafakat etmedi. Metropolit Maksim'in ölümünden sonra, metropolitik makamına, aslen Volinyalı olan, Petr getirildi; o da, Vladimir şehrini merkez ittihaz etti, fakat ekseriyetle Moskova şehrinde kalıyordu; Petr, Moskova knezlerinin Tver'e karşı mücadelelerinde Moskova'yı iltizam ediyordu. Metropolit, knez İvan Kalita ile yakın münasebet tesis ve Moskova knezini her hususta iltizam etti. Metropolit'in teşviki ile Moskova'da "Uspenskiy sobor„ (katedral) adiyle şöhret bulan büyük bir kilise yapıldı; Petr'in Moskova Knezliğinin büyümesinde ve kuvvetlenmesinde mühim rol oynamış olduğu muhakkaktır. O, bütün rus kilisesinin reisi sıfatiyle Moskova knezinin mevkıini yükseltti. Petr'in, halefi — aslen rum olan — Teognost da kilise merkezi olarak Moskova'yı seçti. Böylelikle Moskova şehri rus kilisesinin daimî merkezi oldu. Bu durum, Moskova Knezliğinin yükselmesinde mühim âmil teşkil etmiştir. Bundan böyle rus metropolitleri işgal ettikleri mevkı ve ruhani otoriteleri ile Moskova knezlerinin faaliyetlerini desteklediler; yeni merkezin "Bütün Rusya„ içindeki mevkıinin sağlanmasını temin ettiler. Rus kilisesi, Altın Orda hanlarından aldığı imtiyazlar sayesinde çok kuvvetli ve zengin bir teşkilât olduğundan, kilise reisinin iltizam ettiği knezin birdenbire ehemmiyet kazanacağı aşikârdı. Bu suretle artık XIV. yüzyılın ortalarına doğru Moskova Knezliği hem siyasî, hem dinî ve iktisadî üstünlüğü elde etmiş bulunuyordu.

Teognost'un halefi, aslen Moskova'lı, Aleksey, İvan Kalita'nın oğulları zamanında devlet işlerinde mühim rol oynadı; knezler, ya küçük yaşta veya hasta olduklarında, metropolit Aleksey onların namına devlet işlerine baktı. Bu suretle rus metropolitlerinin Moskova Knezliğinde siyasi rolleri başlamış oldu. Özbek hanın ve galiba sonraları Canibek hanın gözdesi ve karısı Taydula hastalanmışken, 1357 de Orda'ya davet edilen metropolit Aleksey'in tedavisi üzerine hatunun iyileşmesiyle, Altın Orda'da rus metropolitinin mevkıi büsbütün kuvvetlendi. Aleksey, rus kilisesinin eski imtiyazlarını yeniletmeğe muvaffak oldu. Metropolit Aleksey'in han ordugâhında mevkıi kuvvetlenince, Moskova Knezliğinin de siyasî durumu büsbütün sağlamlaşmış oldu.

Boyarların ve rus halkının Moskova Knezliği sahasında yerleşmeleri

Moskova Knezliğinin durumu sağlamlaştıkça nüfusu da çoğaldı. Knezlerin gayreti sayesinde elde edilen iç asayiş, ahalinin emniyet içinde kendi işi güciyle meşgul olmasına imkân verdi; bunun üzerine komşu knezliklerden Moskova arazisine gelip yerleşenler çoğaldı. Bunlar arasında, büyük arazi sahibi ve asil menşeli olan boyarlar da çoktu. Diğer knezler nisbeten hem mevkıi yüksek, hem serveti fazla olan Moskova knezinin hizmetinde bulunmak, "boyar„ lar için kârlı olduğundan, öbür knezlerin yanındaki asiller de Moskova knezinin hizmetine geçmeğe başladılar. Bu suretle Moskova mıntakasında ahali sür'atle arttı, köylülerin ve "boyar„ ların adedi çoğaldı, Moskova Knezliği rus knezliklerinin en kalabalık nüfuslusu oldu.

Moskova knezleri, Daniil Aleksandroviç'ten başlayarak, knezliklerinin sahasını genişletegeldiler. Bazen zorla ve bazen de veraset tarikiyle başka knezliklerin şehirlerini eklediler. Bundan başka, fakir düşen knezlerin arazisini de satın aldıkları olurdu. Yaroslavl, Beloozero ve Rostov knezlerinin yerleri böylelikle Moskova'nın eline geçti; bazen ayrı köylerin de satın alındığı biliniyor. Altın Orda'ya gönderilmesi için toplanan verginin bir kısmı Moskova knezlerinin ellerinde kaldığından, gerek komşu knezlerden arazi satın alınması ve gerek Moğolların elinde bulunan rus esirlerinin kurtarılması için, Moskova

knezlerinin paraları bulunurdu. Ticaret yollarının Moskova sahasından geçmesi, knezlere tüccarlardan gümrük ve baç olarak mühim miktarda varidat temin ettiğinden, Moskova knezlerinin malî durumları daima iyi idi. Böylelikle yeni merkezin yükselmesi yolunda birçok âmiller ve şartlar bir araya gelmiş bulunuyordu.

Moskova Büyük Knezi Dimitri İvanoviç (Donskoy) (1359-1389)

İvan Kalita'dan sonra Moskova Knezliği tahtına oğulları Semeon Gordıy (1341-1353) ve İvan Krasnıy (1353-1359) geçtiler. Bunlar küçük yaşta tahta çıktıklarından, metropolit Aleksey devlet işlerine nezaret etti. Semeon Gordıy'ın çocuğu yoktu. İvan Krasnıy'ın ise ancak iki oğlu vardı. Bundan dolayı, her iki knez de öldükten sonra, Moskova Knezliği (mevcut "yurt" nizamına uygun olarak) parçalanmaktan kurtuldu. 1359 da knez olan Dimitri İvanoviç, henüz 10 yaşında oldğundan metropolit Aleksey, boyarlarla birlikte devlet işlerine baktı. Bu arada Suzdal knezi, Altın Orda'dan "Büyük Knezlik" makamını almağa muvaffak olmuştu, fakat bu durum ancak 2 yıl kadar sürdü. Moskova knezi tekrar bu mansabı kendisine geçirebildi. Dimitri İvanoviç, Suzdal, Ryazan ve Novgorod knezlerine de otoritesini tanıtmağa muvaffak olmuştu. 1221 de Yuri Vsevolodoviç tarafından kurulup, Oka nehrinin mansabı sahasını Rus kontrolü altında bulunduran Nijni-Novgorod şehri de Moskova knezinin nüfuzu altına alınmıştı. Moskova Knezliğinin ötedenberi rakibi olan Tver Knezliğini yenmek ve inkıyad altına almak için Dimitri İvanoviç çetin savaşlar yapmak zorunda kaldı; Tver'lilere Litvanya tarafından yardım edilmesi, bu mücadeleyi zorlaştırmıştı. Nihayet Tver knezi, "Vladimir Büyük Knezliğine hak iddiasından vazgeçmek" ve kendisini Moskova büyük knezini "küçük biraderi" tanımak şartiyle bir uzlaşma yaptı. Novgorod'lular da Moskova knezinin üstünlüğünü kabule icbar edildiler ve 8000 ruble ödemek zorunda kaldılar. Dimitri İvanoviç, bu suretle, rus knezleri arasında en kudretlisi olduğunu herkese kabul ettirmeğe muvaffak oldu. Rus yurdunda ve rus tarihinde bu knezi meşhur eden vak'a ise: Moğollara karşı büyük bir zafer kazanmasıdır.

Kulikovo meydan muharebesi, Rusların Moğollara karşı ilk büyük zaferleri (8 eylûl 1380)

Altın Orda'da büyük bir nüfuz sahibi olan Mamay mırza, Moskova knezinin bir müddettenberi kafa tutmakta olduğunun farkında idi. 1378 de Moskova ordusunun Arabşah hana karşı Voja nehri yanında zafer kazanması, Dimitri İvanoviç'in ne kadar kuvvetlendiğini açıkça göstermişti. Knez, bir müddettenberi Orda ile alâkasını kesmiş gibi idi. Mamay mırza tarafından Moskova'ya gönderilen talepler red cevabı ile karşılandı. Bunun üzerine Moskova knezinin zorla inkıyad altına alınması kararlaştırıldı. Mamay mırza, Moğollardan başka, Kumanlar, Çerkesler, Alan (Yas), Burtan (Yahudiler), Ermeniler ve hatta Kırım'dan gelen Cenevizlilerden müteşekkil bir ordu ile harekete geçti. Mamay mırza, aynı zamanda Litvanya beyi (ve Lehistan kıralı) Yagayla ile de münasebet tesis etmiş, onunla 1 eylûl 1380 tarihinde Don nehrine yakın bir yerde buluşmayı kararlaştırmıştı.

Mamay mırzanın hareketinden haber alan Moskova knezi Dimitri İvanoviç, savaş için gerekli hazırlıklarını yaptı. İki yıl önce Moğollara karşı kazandığı zafer, ona bu defa Mamay mırza ile boy ölçüşmek cesaretini vermişti. Kendine tâbi Rostov, Yaroslavl ve Beloozero knezlerinden başka, Litvanya knezi Olgerd'in oğulları da Litvanyalı kıtalarla yardıma geldiler. Tver, Novgorod ve Ryazan knezleri Moskova'lılara yardıma asker göndermekten imtina ettiler; Tver ve Ryazan knezlerinin, hatta gizlice, Mamay mırza ile anlaştıkları bildiriliyor. Dimitri İvanoviç'in kumandasında, Moskova'da 150 bin kişilik bir ordu toplandığı anlaşılmaktadır. Seferin manevî istinatgâhı ise, Moskova'nın yakınında kurulan Troitsk - Sergeevsk manastırının başrahibi Sergius idi. Sergius, knez Dimitri'yi savaş için takdis etti, çok kan dökülmesi pahasına olsa dahi, zaferi müjdeledi. Peresvet ve Oslebya adında iki muharib - pehlivan rahibi birlikte gönderdi. Moskova knezinin ordusu, Oka nehrini geçerek, Don'un başlarına yaklaştı. Mamay mırzanın kuvvetleri de oraya gelerek, Litvanya beyi Yagayla'nın ordusu ile gelmesini bekliyorlardı. Fakat Yagayla sözünde durmadı, kararlaştırılan zamanda oraya yetişmedi. Mamay bunun üzerine fazla beklemiyerek, 8 eylûl günü, Kulikovo ovasında Ruslarla savaşa tutuştu.

Mamay mırzanın moğol harp usullerine asla riayet etmediği, kendine fazla güvenerek, düşmanın durumunu asla araştırmadığı anlaşılmaktadır. Halbuki Moskova knezi Moğolların hattı hareketini, miktarlarını ve nasıl bir ordu ile geldiklerini esaslı bir şekilde öğrenmişti. Dimitri İvanoviç, her ihtimale karşı, ordusunun bir kısmını pusuya koydu ve vaziyet kötüleşirse bunlar savaşa katılacaklardı. İlk olarak Mamay'ın ordusu harekete geçti. Şiddetli çarpışmadan sonra her tarafta Rusların mukavemeti kırıldı ve Ruslar intizamsız bir şekilde kaçmağa başladılar. Başrahip Sergius'un gönderdiği iki pehlivan, çarpışmanın başlangıcında ölü düştüler; knez Dimitri İvanoviç yediği bir kılıç darbesiyle atından yere yuvarlandı ve bayıldı. Rusların yenilgisi muhakkak gibiydi. Fakat pusudaki bölüklerin hücuma geçmeleri, Moğolların yenilmelerine sebep oldu. Mamay'ın dağınık ve yorgun kuvvetleri, taze rus kıtalarının hücumuna dayanamadılar, meydan muharebesini bırakıp kaçtılar. Ruslar, bir müddet kaçanları kovaladıktan sonra geri döndüler. Böylelikle, 1380 yılı Kulikovo meydan muharebesi Moskova knezi Dimitri tarafından kazanılmış oldu. Dimitri İvanoviç muzaffer bir kumandan sıfatiyle, büyük şenlikler içinde Moskova şehrine döndü. Şimdiye kadar Ruslara korku hissi aşılamış olan Moğolların bu yenilgileri bütün rus halkı üzerinde derin bir tesir yaptı ve Rusların maneviyatını fevkalâde yükseltti; demek ki, Ruslar artık 150 yıldanberi tahakkümleri altında bulundukları Moğolları yenecek kadar kuvvetlenmişlerdi. Bu zafer, Moskova Knezliğinin ve knez Dimitri İvanoviç'in otoritesini birdenbire göklere çıkardı. Kendisine "Don muzafferi„ (Donskoy) adı verildiği gibi, çok geçmeden bu sefer ve zafer hakkında destanlar tertip edildi. Bunlardan "Mamayevo poboişçe„ (Mamay hezimeti) adlısı en çok yayılanı idi.

Mamafih Dimitri Donskoy'un bu zaferinden, Rus Yurdu için, temelli bir netice çıkmadı. Zaten kazanılan zafer bir Altın Orda hanına karşı değil, derme-çatma askerlerden mürekkep zorba bir moğol mırzasının ordusuna karşı idi. Aksak Timur'un yardımı ile Urus hana galebe çalan Tuktamış, Mamay mırzayı yendikten ve vücudünü ortadan kaldırdıktan sonra, Akhoca adlı birini Moskova'ya gönderdi ve rus knezlerinin, vaktiyle olduğu gibi, "yüz sürmeleri için„ Orda'ya gelmelerini istedi. Dimitri buna kulak asmadı, bir miktar hediye yollamakla iktifa etti. Tuktamış han bunun üzerine Dimitri İvanoviç'e karşı 1382 yılında büyük kuvvetlerle Moskova üzerine yürüdü. Ryazan knezi Oleg, Moğollara kılavuzluk etti. Dimitri İvanoviç'in hanın kuvvetlerine karşı durmağa cesareti olmadığından, Moskova'yı bırakıp kuzeye, Kostroma tarafına kaçtı. Moskova şehrindeki boyarların ve ruhanilerin bir kısmı knezi takip ettiler, ahaliden bazıları ise şehri müdaafa etmek istediler. Tuktamış'ın ordusu Moskova'yı birkaç gün kuşattıktan sonra, Moğollar şehire girdiler. Moskova baştanbaşa yağma edildi ve yakıldı. Bu münasebetle Moskova'da 24,000 kişinin öldürüldüğü bilinmektedir. Moskova knezi, bu yenilgi üzerine, Tuktamış hana vergi göndermek zorunda kaldı ve oğlu Vasili'yi Tuktamış han nezdine rehine olarak yolladı.

ONUNCU BÖLÜM

ALTIN ORDA'DA BÜYÜK KARIŞIKLIKLAR ZAMANINDA RUS KNEZLİKLERİ

Moskova knezi I. Vasili (Dimitriyeviç) (1389-1425) Dimitri Donskoy, 1389 yılında, henüz 39 yaşında iken öldü. Kendisinden sonra birkaç oğlu kaldı. Büyük oğlu Vasili'ye Vladimir Knezliğini ve Moskova mıntakasından arazi verdi; knezliğin kalan sahası diğer oğulları arasında bölündü. Dimitri Donskoy'un bıraktığı vasiyetnâmeye göre, ikinci oğlu Yuri, biraderi Vasili'den sonra "Büyük Knezliğin„ kendisine düşeceğini sanmıştı. Halbuki Vasili Dimitriyeviç, tahtı oğluna bırakmayı ve Moskova Büyük Knezliğinin "senyorat„ prensibine (aynı sülâlenin en büyük âzasına) göre değil, babadan oğula geçmesi prensibini koymak niyetinde idi. Bu yüzden, Dimitri Donskoy'un evlâtları (ve torunları) arasında mücadelenin patlak vereceğini ilerde göreceğiz. Moskova knezi Vasili, hanın itimadını kazanmak yolunda hiçbir hareketten çekinmedi; 1392 de Tuktamış hanı ziyarete gitti ve hanın gönlünü yapmağa muvaffak oldu; öyle, ki Moğolların muvafakati ve yardımiyle Nijni-Novgorod şehri tamamiyle Moskova Knezliğine bırakıldı. Bununla Orta İdil ve Aşağı Oka boyunda Moskova hâkimiyeti kurulmuş ve Rusların İdil boyunca aşağı inmeleri için bir dayanak noktası elde edilmiş oldu. Moskova Knezliği, bu meşhur hanın müzahereti sayesinde, yeniden kuvvetlendi ve bütün rus knezliklerini tekrar gölgede bıraktı.

Tağun hastalığı ve 1419 yılı büyük kıtlığı 1347-1349 yıllarında Batı ve Orta Avrupa'yı kasıp kavuran "tağun„ (kara ölüm) hastalığı Rusya'ya kadar geldi ve ahali arasında çokça ölüme sebebiyet verdi. Moskova knezi Semeon Gordıy da bundan öldü. 1352 ile 1427 yılları arasında Rusya'nın muhtelif mıntakalarında tağundan yüz binlerce kişi öldüğü biliniyor. Yalnız Novgorod'da, altı ay içinde 80.000 kişi ölmüştür. Bu müthiş hastalık yetişmiyormuş gibi, 1419 yılında

misli görülmemiş bir kıtlık başgösterdi; o senenin eylûl ortalarında, mutadın hilâfına olarak, çok miktarda kar yağması, ekinin kaldırılmasına engel olmuştu; neticede bütün rus knezliklerinde müthiş bir açlık başladı. Ahali, at eti, köpek ve kediden başka, ölen insanların cesedlerini de yerdi; açlıktan binlerce kişi öldü. Bu durum birkaç yıl sürdü ve 1422 de hiç görülmemiş soğukların âni olarak bastırması yüzünden binlerce kimse yollarda dondu. 1420 de büyük bir kuyruklu yıldız gözükmesi, 1419 da kıtlık, 1421 de karsız ve soğuk bir kış, Novgorod şehrini sel basması ve müthiş fırtınalar olması, rus halkı üzerine büyük bir korku aşıladı; "dünyanın sonu yaklaştığına„ hükmediliyordu. Vasili Dimitriyeviç'in pek parlak olmayan knezliği bu suretle felâketlerle dolu yıllara rastlamıştı; knez, 1425 yılının sonunda öldü ve yerine oğlu Vasili Vasilyeviç geçti.

Vasili Vasil'yeviç Temnı (kör) (1425-1462)

Vasili Temnıy zamanında Moskova Knezliğinde iç mücadele patlak verdi. Genç knezin amcası Yuri Dimitriyeviç, "Büyük Knezlik„ sevdasına düştü. Onun iki oğlu vardı. Vasili Kosoy ve Dimitri Şemyaka. Bunlar, Vasili Vasil'yeviç'e karşı silâha sarıldılar; mücadele yıllarında Moskova şehri birkaç defa sahibini değiştirdi. Vasili Kosoy, Moskova knezinin eline esir düşünce gözlerine mil çekildi. Dimitri Şemyaka ise Vasili Vasil'yeviç'e karşı şiddetle savaşmağa devam etti. Vasili Vasil'yeviç, 1419 yılındanberi muhtelif mıntakalarda fasılalarla hâkimiyet süren, Altın Orda hanı Uluğ Muhammed'den müzaharet görünce galip geldi ve Moskova "Büyük Knezi„ makamını ele geçirebildi.

Vasili Vasil'yeviç'in Kazanlıların eline esir düşmesi (7 temmuz 1445) ve Moskova Knezliği üzerinde Kazan'ın hâkimiyeti

Uluğ Muhammed han, 1437 (veya 1438) de Kazan Hanlığını kurduktan sonra hemen Moskova knezine karşı harekete geçti ve kısa bir zaman içinde Volga'nın sağ tarafını, Oka nehrine varıncaya kadar, rus nüfuzundan kurtardı. 1439 yazında, Kazan kuvvetlerinin Moskova şehrine yürüdüklerini görüyoruz; Moskova her taraftan sarıldı. Knez Vasili Vasil'yeviç karşı çıkmağa cesaret edemedi ve Volga'nın

kuzeyine kaçtı. Kazanlılar Tver mıntakasına kadar giderek, şehirleri ve köyleri yağma ettikten sonra, döndüler. Moskova şehri, kalın surları sayesinde, tahrib olmaktan kurtuldu. Aynı yılda, Oka nehrinin mansabındaki Nijni-Novgorod şehrinin Uluğ Muhammed han tarafından alındığını öğreniyoruz; burası bir müddet Kazanlıların elinde kaldı ve Ruslara karşı yapılan seferlerin çıkış noktası oldu.

Uluğ Muhammed hanın Moskova knezine karşı büyük bir zaferi, 7 temmuz 1445 tarihinde vukubulmuştur. Kazan ordusu Moskova Knezliği sahasında ilerliyerek, Murom şehrine kadar gelmişti. Vasili Vasil'yeviç'in büyük bir ordu ile harekete geçtiği haberi alınınca, Uluğ Muhammed han askerlerini çekti ve Suzdal şehri yanında Rusları karşıladı. 7 temmuz 1445 te vukubulan meydan savaşında, Ruslar müthiş bir yenilgiye uğradılar. Büyük knez Vasili Vasil'yeviç esir düştü. Moskova knezi ile Uluğ Muhammed han arasında yapılan uzlaşmaya göre, knez mühim bir yekûn tutan kurtuluş parası ödeyecek ve sonra serbest bırakılacaktı. Bunun dışında da bazı maddeler konduğu biliniyor.

Moskova knezi bundan böyle Kazan hanının istediği gibi hareket edecek, Altın Orda yerine, Kazan'a vergi gönderecek, hanın oğullarına Moskova arazisinde "yurt„ verecekti; bu maddeler gereğince, Moskova Knezliği, Kazan'a tâbi bir duruma düştü. Hanzadelere verilecek saha, Vasili'yi hem taahhüd ettiği şartlarını yerine getirmesi için bir garanti idi, hem de buradan Moskova üzerine daima tazyik yapmak mümkün olacaktı. Uluğ Muhammed'in, kendi tarafından, Vasili Vasil'yeviç'e, düşmanlarına karşı yardım vâdinde bulunduğu anlaşılıyor. Moskova knezi bu şartları kabul etti. Ödenecek olan kurtuluş parası Stroganov adlı zengin bir zat tarafından temin edildi. Stroganov'lar, aslen Altın Orda'dan Rusya'ya gelip yerleşen ve hıristiyanlaşan bir moğol mırzası soyundan olup, Perm ve Ural sahasında adeta bir prenslik kurmuşlardı. Vasili Vasil'yeviç, Uluğ Muhammed han yanında oğlu İvan'ı rehine olarak bıraktıktan sonra ancak Moskova'ya dönebildi. Bu vak'adan az sonra Uluğ Muhammed hanın hayatı sona erdi. Moskova knezi de, tehlikeli bir komşu olan bu enerjik handan kurtulmuş oldu.

Kasım Hanlığının kuruluşu (1452)

Vasili Vasil'yeviç'in Kazan hanı ile yaptığı uzlaşma mucibince, hanın oğulları Yakup ve Kasım'a, Moskova arazisinde bir "yurt„ vermeği kabul etmişti. Buna binaen her iki hanzade, kendi "il„(asker ve adamları) lerini alarak Rusya'ya gittiler. Dimitri Şemyaka'ya karşı Moskova knezinin kazandığı zaferde Kazanlı kuvvetlerin büyük rolleri oldu. Vasili Vasi'yeviç ancak Kazan hanının askerî yardımı sayesinde yeniden Moskova "Büyük knezi„ olabildi. Büyük knez Vasili, 1450 yılında vaziyete tamamiyle hâkim olunca, Oka nehri boyundaki Gorodets şehrini ve çevresini Yakub'a ve Kasım'a verdi. Yakub'un az sonra sahneden çekildiği anlaşılıyor. Gorodets sehri, de çok geçmeden, "Kasım şehri„ (Kasimov) adını aldı ve burada yeni bir Hanlık kurulmuş oldu. Kasım hanları ve mırzaları çok geçmeden Moskova Knezliğinin tesiri ve nüfuzu altına girdiler; Kasım Hanlığı, 200 yıl süren hayatı boyunca, Moskova Rusyası'nın büyümesinde ve genişlemesinde ehemmiyetli bir rol oynadığı gibi, Ruslar arasında moğol-türk unsurunun ve türk tesirinin çoğalmasında da büyük bir âmil oldu.

Floransa ünyonu ve bunun rus kilisesindeki yankıları (1439)

Bizans İmparatorluğu, gittikçe büyüyen Osmanlı-türk tehlikesine karşı varlığını koruyabilmek ümidiyle, Roma Papalığı ile, 1439 da Floransa'da bir uzlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Buna göre, Bizans imparatoru, ortodoks kilisesi ile katolikliğin birleşmesine muvafakat etmiş, ortodoks kilisesi üzerinde Papa'nın yüksek reisliği tanınmıştı. Floransa Konsilinde rus kilisesini, bir müddet önce İstanbul patriği tarafından Rusya'ya metropolit olarak gönderilen ve rum olan İsidor temsil etmişti. İsidor, ünyon taraftarı idi. Fakat Moskova knezi ve ruhanileri Floransa Konsilinin kararını tanımadılar. İsidor Moskova'ya dönünce tevkif edildi ve yerine Moskovalı bir rus olan İon getirildi. Rus kilisesi, Papayı baş olarak tanımak isteyen İstanbul Patriğinden ayrıldığını ilân etti. İstanbul Patrikhanesi de buna karşılık olmak üzere, Kiyef Metropolitliğinin devamı şeklinde Güney-Batı Rusyası'nda (Galiç'te) yeni bir metropolitlik ihdas etti. Floransa ünyonunu kabul etmeyen Moskova Rusyası ve rus kilisesi, ortodoksluğa sadık kaldığını ve

İstanbul Patriğine boyun eğmediğini açıkça ilân etmekle, rus kilisesinin artık kendini tamamiyle olgun sandığını ve Moskova, nın, ortodoksluğun en emin ve sağlam bir diyarı telâkki ettiği açıkça ilân edilmiş oldu.

İKİNCİ KİTAP

Moskova - Velikorus (Büyük Rus) Devletinin kuruluşundan Büyük Petro'ya kadar

(1462 - 1689)

BİRİNCİ BÖLÜM

MOSKOVA - VELİKORUS (BÜYÜK RUS) DEVLETİNİN KURULUŞU

III. İvan devri ve Rusya'nın moğol-türk hâkimiyetinden çıkışı

III. İvan'ın gençliği

Vasili Temnıy (kör) 1462 yılında öldükten sonra, Moskova Knezliği, oğulları arasında bölündü. Büyük kardeş olan İvan'a Moskova Knezliğinin en mühim 14 şehri ve kasabası isabet ettiği halde, kalan dört biradere ancak 11-12 şehir ve kasaba düştü. Büyük kardeş, babadan kalan yurdun en büyük kısmına yegâne varis oldu. Moskova Knezliğinde tahtın babadan oğula geçmesi nizamının kabul edildiği bir daha teyid edilmiş oldu. Vasili Vasil'yeviç, 1446 da gözlerine mil çekildikten sonra (ki bundan ötürü "Kör=Temnı„ denmiştir) büyük oğlu İvan'ı devlet işleri ile yakından ilgilendirmeğe başlamıştı; sekiz yaşında iken seferlere götürdü. İvan, 7 - 8 yaşında iken, Tver knezi Boris Aleksandroviç'in kızı ile nişanlanmıştı; bu münasebetle, Moskova ile Tver arasında, ötedenberi devam edip gelen düşmanlık bir müddet için durduruldu. Vasili Vasil'yeviç, 1449 yılında oğlu İvan'a "Büyük Knez„ lâkabını verdi ve — Bizans İmparatorluğunda olduğu gibi — kendine "şerik hükümdar„ yaptı. İvan, 12 yaşında iken Tver knezinin kızı ile evlenip, 18 yaşında bir oğlu oldu. Babası öldüğü zaman İvan, 22 yaşında idi; kendisinin gayet iri yapılı ve güzel bir adam olduğu bildirilmektedir.

III. İvan tahta çıktığı zaman rus knezliklerinin durumu

III. İvan tahta çıktığında Moskova Knezliğinin işgal ettiği saha 15.000^2 mil kadardı. Bunun büyük bir kısmı İvan'a ait olmakla beraber, kalan dört kardeş te, "udel„ (yurt) knezleri sıfatiyle Moskova Knezliği sahasında hâkimiyet sürüyorlardı. Moskova Knezliği her taraftan diğer

knezliklerle kuşatılmıştı. Bunlardan bir çoğu, hem saha, hem de nüfus ve servet bakımından, daha yüksek bir durumda idiler. Rusya'nın kuzey mıntakaları, Fin körfezine sokulan, Novgorod Knezliğine (Cumhuriyeti) aitti. Novgorod'un hâkimiyeti veya nüfuzu altında bulunan yerler, Sukhona ve Vıçegda nehrini geçerek, Kama'nın baş kısmına ve Ural dağlarına kadar varmıştı. Mamafih, Düna (Kuzey Dvina), Sukhona ve Vıçegda nehirleri boyunca bazı yerlerin Galiç ve Rostov knezlerine bağlı olduğu biliniyor. Novgorod'un güney-batısında küçük bir Pskov Knezliği (Novgorod gibi ticaret şehri ve Cumhuriyeti) bulunuyordu. Fin körfezinin güney sahilleri Estonya ve Litonya, alman şövalyelerinin elinde idi. Bugünkü Beyaz Rusya (Belorussya) tamamiyle, Smolensk çevresi ve Ukrayna'nın büyük bir kısmı, Kursk, Orel, Tula ve Kaluga çevrelerinin bis kısmı, Litvanya (Lehistan) devletine giriyordu. Tula ve Ryazan çevrelerinin güneyinde, Karadeniz, Azak denizi ve Hazar denizine kadar uzanan bozkırlar, Kırım ve Nogay uruğlarının göç ve hâkimiyet sahasını teşkil ediyordu. Ryazan Knezliğinin doğusunda, Suru (Sura) ırmağı ve Oka'nın aşağı kısmında, Kazan Hanlığı arazisi başlıyordu. XV. yüzyılın yarısından az sonra Vyatka ve Kama ile Prem nehirleri sahası Moskova hâkimiyeti altına alınmış idi ise de, buralardaki rus nüfuzu sağlam değildi.

Moskova Knezliğine gelince, kuzey - batısında, en kuvvetli ve amansız bir düşmanı olan Tver Knezliği vardı. Sukhona ile Yug nehrinin birleştiği saha da Moskova'ya ait olmakla, Moskova nüfuzu ve hâkimiyeti Volga'nın kuzeyinde geniş bir sahaya yayldığını görüyoruz. Batı hududunda, Litvanya Devleti bulunuyor, Oka ve Ugra ırmağı sınır teşkil ediyordu. Güneyde ve doğuda, Orta Oka boyunca, Rayzan Knezliği vardı. Volga'nın güneyinde, Suru (Sura) boyunca, Mordva'lar ve Çuvaşlar, kuzeyde, Vetluga boyunca, Çirmişler bulunuyorlardı. Mordva ve Çirmişler, fin aslından, Çuvaşlar da türk menşeli idiler. Moskova şehri, üç yabancı devlet sınırına çok yakındı; 80 km. Tver Knezliği hududu, 100 km. mesafede Kazan'lılarının hücumlarına karşı, Oka boyunca yapılan karakollar, ve batı tarafında 100 km. bir yerde - Litvanya Devleti başlıyordu.

Rus yurdu, bu suretle, XV. yüzyıl ortalarında birçok büyük ve küçük knezliklere parçalanmış bir halde idi. Vakıa aynı dilde konuşan, aynı dinde olan ve knezleri aynı sülâleden gelen bir rus milleti vardı. Fakat siyasî ayrılık, ayrı knezliklerdeki rus ahalisini birbirine düşman etmişti. Rus knezlikleri arasında Moskova Knezliği en büyüğü ve en kuvvetlisi değildi. Bunlar, siyasî nüfuz bakımından, ikiye bölünmüşlerdi: Kuzey ve Batı Rusyası, Moğol'lara tâbi ve hanlara vergi ödemekte iken, Batı - Güney Rusyası, Lehistan (Litvanya) hâkimiyeti ve nüfuzu dairesinde idi. Vakıa Altın Orda Devleti sarsılmış, parçalanmış ve Rusya üzerinde hükmünü yürütecek bir halde değildi, fakat doğudaki Kazan ve güneydeki Kırım Hanlıkları büyük bir tehlike teşkil ediyorlardı. Rus yurdunun bu sıralardaki umumî durumu, tek bir cümle ile ifade edilecek olursa, "dıştan siyasî baskı, içten siyasî ayrılık hüküm sürüyordu„.

Moskova Knezliğinin tek bir sadık dostu vardı, o da, Kasım Hanlığı idi. Moskova şehrinin 160 km. mesafede Oka nehri üzerindeki Kasım (eski Gorodets) şehri, Kasım Hanlığının merkezi idi. Bura moğol-türk hanları, tâ baştan Moskova knezleriyle iş birliği yapmışlar ve Moskova'nın büyümesine yardım etmişlerdi.

Novgorod şehrinin Moskova hâkimiyeti altına alınması (1471-1478)

III. İvan, 1462 de Moskova büyük knezi olunca, ihtiyatlı hareket eden ve gayet ince hesaplıyan bir hükümdar olduğunu göstermekte gecikmedi. Elinde olduğu halde Ryazan Knezliğini Moskova'ya ilhak etmek istemedi. Bir müddettenberi Moskova'da büyüyen genç Ryazan knezini kendi memleketine gönderdi ve knezliğini tanıdı. Fakat Ryazan, haddi zatında tamamiyle Moskova'nın nüfuzu ve hâkimiyeti altına girmiş bulunuyordu. İvan, Tver knezinin damadı sıfatiyle, kayınpederine karşı dostça bir tavır aldı ve "iyi komşuluk„ münasebetleri tesis etti. Moskova ile Tver arasındaki dostluk, "udel„ (yurt) knezlerinin birbirleriyle münasebetlerini tesbit ve tayin eden ve umumiyetle kabul edilen "uzlaşma„ (dogovor) ile teyit edildi. III. İvan, bu suretle, Moskova'ya sınırdaş knezliklerin arazisinde gözü olmadığını açıkça göstermiş gibiydi. Moskova knezi, hâkimiyetinin ilk yıllarında kendisi hücuma uğradı. 1465 te Altın

Orda hanı Seyyit Ahmet, Ruslara karşı bir sefer açmıştı. Fakat knezin şansına, hiç umulmayan bir taraftan yardım geldi. Kırım hanı Hacıgerey, Altın Orda kuvvetlerine arkadan hücum etti ve Seyyit Ahmet hanı rus seferinden vazgeçmeğe mecbur kıldı. Kırım hanının bu hareketi, III. İvan'ı büyük bir tehlikeden kurtardığı gibi, ilerisi için Altın Orda'ya karşı plânlı bir hareket tasarlanmasına yol açmış, ve aynı zamanda Moskova knezine Altın Orda tarafından tehlike olmadığını açığa vurmuş ve diğer düşmanlara karşı harekete geçmek imkânını vermişti. III. İvan'ın tasarladığı işlerin başında Novgorod Cumhuriyetinin istiklâline son vermek, bu şehri ve bütün ülkelerini Moskova hâkimiyeti altına almak geliyordu.

Moskova kuvvetleri, Novgorod'a ait bazı yerleri ve şehirleri ele geçirmişlerdi. Bu suretle Novgorod şehrinin hem istiklâli, hem arazi bütünlüğü, Moskova tarafından tehdit edilmişti. Şehrin hâkim tabakaları, yani boyarlar, tüccarlar ve ruhaniler, Moskova hâkimiyetine düşmenin, Novgorod'un istiklâline ve zenginliğine son vermek olduğunu bildiklerinden, buna mani olmak istediler. Halbuki aşağı tabaka, yani ahalinin çoğunluğu, boyarların tahakkümünden kurtuluş yolunun, Moskova knezine tâbi olmakta görüyordu. Boyarlar, tüccarlar ve ruhaniler, Novgorod'un istiklâlini tanıması şartiyle, Litvanya ile bir anlaşma yapmak için teşebbüse geçtiler. Bu hareketin başında, Novgorod'un en kibar boyar ailelerinden sayılan Boretski'ler bulunuyordu. Litvanya, Lehistan kıralı Kazimir (Yagaylaoğlu) ile, 1471 de yapılan bir uzlaşmayı müteakib Novgorod, Litvanya devletinin himayesi altına girmiş oldu. Bu uzlaşmaya göre: şehrin istiklâli ve boyarların bütün imtiyazları eskisi gibi olacaktı.

Novgorod'luların bu hareketleri Moskova'da duyulunca, büyük bir hiddeti mucip oldu. Novgorod'luların bir katolik kıralın himayesine girmesi, "ortodoksluğa„ ve rusluğa karşı işlenen büyük bir ihanet diye vasıflandırıldı ve "hainlerin„ hemen cezalandırılmasına karar verildi. III. İvan büyük bir ordu topladı ; bu sefere, "dinsizlere„ karşı yapılan bir savaş süsü verildi. Moskova knezinin kuvvetleri Novgorod arazisinde müthiş tahribat yapmağa başladılar, köyler ve şehirler yıkıldı ve yakıldı. Ahalisi (kadınlar ve çocuklar dahil olduğu halde) öldürüldü. Novgorodlular, Boretski'ler ailesinden Marfa kadının heyecanlı teşviklerinin tesiriyle, mukavemete hazırlandılar. Litvanya'dan vâdedilen askerî yardım gelmedi. Novgorod'luların ise, kendi başlarına Moskova knezinin ve müttefiklerinin müthiş ve vahşiyane saldırışlarına dayanamıyacakları aşikârdı. Biri İlmen gölü boyunda, diğeri Selon nehri yanında yapılan çarpışmada Novgorod'luların küçük kuvvetleri yenildi. Bunun üzerine, III. İvan'a elçiler gönderip, merhamet dilemeğe karar verildi. Moskova knezi müzakerelere girişmeği kabul etti. Yapılan uzlaşmaya göre, Novgorodlular, İvan'a 15.000 ruble harp tazminatı ödeyecekler, Kazimir ile yaptıkları anlaşmayı bozacaklardı. Bunu müteakip, İvan, kuvvetlerini geri çekti. Bir müddet sonra İvan ile Novgorod'luların arası yeniden açıldı ve İvan yeni bir sefer açtı. Novgorod mukavemet edecek bir durumda değildi. Moskova knezi, gönderdiği bir ültimatomla: "Novgorod'da, Moskova'da olduğu gibi, hâkimiyet sürmek istediğini„ bildirdikten sonra, "veçe„ (şehir ahalisinin umumî toplantısı) ve "posadnik„ (umumî vali) müesseselerinin kaldırılmasını talep etti. Novgorod'lular, uzun boylu görüştükten sonra, 1478 yılında, İvan'ın şartlarını kabule mecbur kaldılar. Şehir, Moskova knezinin askerleri tarafından işgal edildi. Novgorod serbestisinin timsali olan "veçe çanı„ (toplantıya çağıran çan) Moskova'ya gönderildi. Şehrin istiklâlini koruyan zümreler, yani boyarlar ve büyük tüccarlar ve ruhaniler başta Boretski ailesinden Marfa kadın olmak üzere, Moskova'ya götürüldüler. Novgorod Cumhuriyetinin, "Bay Büyük Novgorod„ un istiklâli böylelikle sona erdi. Burası alelâde bir Moskova eyaleti haline getirildi.

Moskova knezinin kurduğu rejim, Novgorod'lulara çok ağır geldiğinden, 1479 da bir isyan patlak verdi. İvan, bunu bahane ederek, ahali arasından istiklâl taraftarı kimselerin imhasını emretti. Buna tevfikan, Novgorod'un başpapası (Vladıka) Moskova'ya sürgün edildi. Yerine, Moskova knezinin güvendiği biri getirildi; boyarların, veya tanınmış kimseler, hepsi de ya idam edildiler, veya Moskova'ya tâbi yerlere sürüldüler. Bunların malikâneleri İvan'ın hizmetinde bulunanlara dağıtıldı. Mamafih, Novgorod halkının aşağı tabakası, yeni durumdan faydalanır gibi oldu. Novgorod'dan alınan tüccarları da

koğuldular. Bu suretle, Hansa şehirleriyle yapılan ticaret te sona erdi. Pskov şehri kendi muhtariyetini muhafaza etti ise de, her hususta Moskova knezine tâbi idi. Novgorod şehrinin ve geniş kolonilerinin, III. İvan'ın hâkimiyeti ve idaresi altına alınması ile Moskova Knezliğinin durumu kökünden değişti. Moskova, bu defa, rus knezliklerinden hem saha, hem nüfüs ve servet bakımından en büyüğü oldu; artık, Moskova ile boy ölçüşecek hiçbir rus knezliği kalmamıştı.

Rusya'nın Altın Orda hâkimiyetinden çıkışı (1480)

Doğu Avrupa'daki siyasi muvazenenin Moskova Knezliği lehine dönüşü, 1472 yılına tesadüf eder. III. İvan, Novgorod gibi geniş ve zengin bir ülkeyi hâkimiyeti altına aldığı zaman, buna ne Lehistan-Litvanya ve ne de türk - tatar hanlıkları mâni olabildiler. Altın Orda hanı Seyyit Ahmed, 1472 de Moskova üzerine bir sefer açtı; daha önce Lehistan kıralı Kazimir ile anlaşmış ve birlikte hareket edilmesi kararlaştırılmıştı. Ahmet hanın kuvvetleri, Kaluga'nın doğusundaki Aleksin şehrine kadar ilerledikleri halde, Kazimir'den yardım gelmedi. Lek kıralı, macar kıralı Mathias Korvinus (1457-1490) ile savaştığından, Moskova işlerini ihmal etti. Rus hizmetindeki Kasım hanzadelerinden Daniyar'ın kuvvetleri Seyyit Ahmet hana hücum ettiler; Altın Orda askerleri arasında sari bir hastalık da başgöstermiş olduğundan, Ahmet han, hiçbir netice alamadan çekilip gitmek zorunda kaldı. Bu tarihten itibaren Moskova Knezliğinin durumu büsbütün sağlamlaştı ve Doğu Avrupa'nın en kuvvetli ve en büyük bir devleti oluverdi. Fakat Moskova Knezliği *de iure* Altın Orda'ya tâbi bir devlet sayılıyordu. Bu vak'adan az sonra Kazan Hanlığının tamamiyle Moskova'ya tâbi bir devlet haline geldiğini görüyoruz; Kazan'da Ruslarla işbirliği yapmak isteyen parti galebe çaldı. Moskova Knezliği, Orta İdil sahasında hâkimiyeti ele almak istidadını açıkça göstermişti. Halbuki iki büyük komşu devlet, Altın Orda ve Lehistan, Moskova Knezliğine karşı olan düşmanca durumlarını değiştirmemişlerdi; bu iki devlet, Moskova'nın büyümesi ve genişlemesi yolunda en mühim engel teşkil ediyorlardı. III. İvan, Altın Orda ile Litvanya-Lehistan'a karşı, Kırım Hanlığında gayet kıymetli bir müttefik buldu. Mengligerey

han, Moskova knezinin vefakâr bir dostu idi. Kırım hanları, Altın Orda'ya ait bütün saha üzerinde hâkimiyet iddia ettiklerinden ve Seyyit Ahmet hanı amansız bir düşman bildiklerinden, Seyyit Ahmet hanı kuvvetten düşürmek ve büsbütün ortadan kaldırmak için, Moskova knezi ile dost olmayı, ona yardım etmeyi prensip olarak kabul ettiler. Kazimir'in Kırım'a karşı takibettiği anlayışsız siyaseti, Mengligerey'in III. İvan ile dostluğuna hizmet etti. Buna mukabil Seyyit Ahmet han ile Kazimir, Moskova knezine karşı müşterek bir hareket düzenlemek ihtiyacını hissettiler. Bu suretle Doğu Avrupa'da iki siyasi blok teşekkül etmiş oldu: Moskova - Kırım, Altın Orda - Litvanya (Lehistan).

Seyyit Ahmet han, Moskova Knezliğinin kuvvetlenmesine mani olmak istiyor ve Rusların Altın Orda'ya tâbi bir durumda kalmalarına gayret ediyordu. 1474 te han tarafından Moskova'ya bir elçi gönderildi ve vergi talep edildi. 1476 da gönderilen yeni bir elçi İvan'ın bizzat "Taht ili„ ne, Seyyit Ahmet han yanına gelmesini talep etti. Moskova knezi bir elçi hey'eti ve bir miktar hediye yollamakla iktifa etti. Bu vaziyet karşısında, 1477 de, Altın Orda kuvvetleri harekete geçtiler. Kazimir de bu seferi destekleyeceğini bildirdi. Buna rağmen, seferin Rusya hudutlarına kadar yapılamadığı anlaşılıyor. 1479 yılında Mengligerey hanın Litvanya-Lehistan'a karşı düşmanca durumu tamamiyle açığa vuruldu ve İvan ile dostluğu da o nisbette arttı. Altın Orda hanı ile Moskova knezi arasındaki ihtilâfın, artık silâh kuvvetiyle hallinden başka bir çare kalmamıştı. III. İvan, Seyyit Ahmet hanın isteklerini yerine getirmek niyetinde değildi. Tam o sıralarda, Kazimir'in elçileri Seyyit Ahmet hanı buldular ve Moskova'ya karşı birlikte harekete teşvik ettiler. Leh-litav ordusu ile Altın Orda kuvvetlerinin birleşme yeri olarak Ugra nehri kıyısı tesbit edildi. Moskova knezine kat'î bir darbe indirmek için iki büyük devlet anlaşmış bulunuyorlardı.

Seyyit Ahmet han, Kazimir ile yaptığı uzlaşmaya göre, harkete geçti. 1480 yılının ilkbaharında İvan'a karşı sefer açtı; Saray kuvvetleri yavaş yavaş yürüyerek, Moskova Knezliği ile Litvanya - Lehistan sınırı olan Ugra nehri yanına geldiler. Ka-

zimir'in askerleri de buraya gelerek, moğol kuvvetleriyle birleşecek ve iki müttefik ordu Moskova üzerine yürüyeceklerdi.

Hanın harekete geçtiğinden haber alınınca Moskova şehrinde panik başgösterdi; knezin maiyetinden birçoğu, bilhassa yüksek tabakalar, şehirden kaçmağa başladılar. Knez, Altın Orda hanına karşı kuvvetlerini yürüttü ve bir müddet ordu yanında kaldı, fakat düşmandan korktuğu için Moskova'ya döndü. Şehir ahalisi ve ruhanîler kendisini gayet fena karşıladılar ve azarladılar; ahaliden bazıları, "Knez, Çar'a (yani hana) vergi vermeyerek, onu kızdırdı, rus yurdu üzerine bu felâketin gelmesine sebep oldu„ diye bağırıştılar, bazı ağızlardan da "korkak, kaçak„ sesleri duyuldu. İvan, ailesini ve yakınlarını, icabederse, emniyet altına koymak için tedbirler aldıktan sonra, hiç istemediği halde, Oka nehri boyundaki rus ordugâhına geri dönmek zorunda kaldı.

Seyyit Ahmet hanın kuvvetleri ekim başlarında Ugra nehri yanında mevkı almışlardı. Rusların öncü kıtaları bunları görünce nehri geçmeğe cesaret edemediler. Han, Leh kıralının gelmesini beklediğinden, hücuma geçemedi. Seyyit Ahmet han kıtaları ve Rusların öncü kuvvetleri arasında birkaç gün atış yapıldıktan sonra, çarpışmalara son verildi; her iki ordu, aralarında Ugra nehri olduğu halde, hareketsiz kaldılar. Moskova knezi türk askerinin çokluğunu görünce elçiler gönderip uzlaşmak teklifinde bulundu ise de, Seyyit Ahmet han bunu kabul etmedi; İvan'dan mutlak bir itaat ve dokuz yıldanberi ödenmeyen vergilerin hemen yollanmasını istedi. Bu yüzden müzakereler kesildi. Türk ve rus orduları, Ugra boyunda, karşılıklı mevzi aldılar ve böylece iki hafta hareketsiz kaldılar. İki taraf ta hücuma geçmekten çekiniyordu. Ahmet hanın Kazimir'i bekleyişi Moğolları hareketsiz bırakmıştı. Halbuki Kazimir bu defa da sözünde durmadı. Bunun sebepleri açıkça bilinmiyor. Mengligerey, Moskova ile yaptığı uzlaşmağa sadık kalarak, Podolya'ya hücum etti ise de, Kırımlıların hücumları Litvanya-Lehistan kuvvetlerinin hepsini bağlamadığı muhakkaktır. Kazimir, 1472 ve 1477 yıllarında olduğu gibi, Altın Orda ile işbirliğini ihmal etti ve, yeter derecede sebep olmadan, bu mühim fırsattan istifade etmedi. Leh kıralının bu hareketinin, sonraki

Lehistan tarihinde büyük tesiri olacağını göreceğiz. Sonbaharın yaklaşması üzerine hem rus, hem han ordularının durumu fenalaştı.

Mengligerey hanın asker gönderip Saray çevresine hücum ettirdiği haberi de alınmıştı. Bununla Altın Orda kuvvetlerinin durumları müşkülleşti. Hanın, rus ve Kırım orduları arasında sıkışıp kalması tehlikesi vardı. Seyyit Ahmet han buna bakmaksızın, bir müddet daha beklemek isterken, netice kendiliğinden hallediliverdi.

Ugra nehrinin buz tutması üzerine, İvan, Moğolların kolayca nehri geçebileceklerini düşünerek, 7 kasım 1480 tarihinde, rus ordusunun kuzey istikametinde, Kremeneç şehrine doğru çekilmesini emretti. Rus boyarları ve askerleri knezin emrini, Hanın hücumu karşısında, umumî bir çekiliş diye anladılar. Bunun üzerine rus ordusunda panik başgösterir gibi oldu. Halbuki Seyyit Ahmet hanın askerleri, Rusların çekilişlerini askerî bir hile sandılar; Han ordusuna güneye doğru çekilmek emrini verdi; Saray kuvvetleri rus hücumuna maruz kalmamak için, sür'atle uzaklaşmağa başladılar. Bu suretle iki ordu, biri ötekinin saldırmasından çekinerek, hızla birbirinden kaçıyordu. İvan, nihayet Tatarların kendini takip etmediklerini görünce, birdenbire tavrını değiştirdi. Korkaklığı baturluğa ve kahramanlığa döndü. Büyük bir meydan muharebesini kazanmış bir kumandan gibi şenlikler içinde Moskova'ya girdi. Seyyit Ahmet hanın yüreksizliği ve muktedir bir kumandan olmayışı, bu suretle, Moskova Ruslarını muhakkak bir felâketten kurtarmıştı. Han, Kazimir'in sözünde durmadığına kızmış ve Litvanya-Lehistan sahasına girerek bazı köy ve kasabaları yağma etti. Sonra, kışı geçirmek için, Don boyuna gitti.

Seyyit Ahmed'in "ili„ dağınık bir vaziyette iken, 1481 yılı başında, Sibir hanı İvak (Aybek) ve Kırım hanı Mengligerey'in gönderdiği adamlar, hanı çadırında bastılar ve öldürdüler. Seyyit Ahmet hanın ölümünden sonra, oğulları arasında çıkan mücadeleler, Kırım hanının müdahaleleri, Altın Orda'nın artık bir kuvvet olmaktan çıkmasına sebep oldu. Bunun en mühim neticesi de: Moskova Knezliği ve ona bağlı diğer rus ülkelerinin Altın Orda tabiiyetinden çıkması oldu. Bu suretle, 1480 yılının savaş olmadan biten sefer, Rusya'nın kendiliğinden,

"moğol-türk hâkimiyeti„ nden kurtulmasına imkân verdi; bunun içindir ki, tarihçiler, Rusya'da "Moğol-türk devrinin„ bitimini 1480 yılı olarak almışlardır. III. İvan da, sefer esnasında korkakça ve küçültücü hareketlerde bulunmasına rağmen, bu vak'anın en büyük kahramanı sayılmaktadır. Moskova Büyük Knezliğinin önderliği altında bulunan Rusya, artık hanlara tâbi bir knezlik değil, Lehistan-Litvanya, Macaristan veya (Roma) İmparatoru (Avusturya) devleti gibi, tamamiyle müstakil bir hıristiyan devleti olmuştu.

Kazan Hanlığının rus nüfuzu altına girmesi ve Kazan şehrinin Ruslar tarafından işgali (1487)

1487 de bütün Vyatka mıntakasının kat'î olarak Moskova Knezliğinin hâkimiyeti altına alınması ile, Kazan Hanlığının stratejik durumu birdenbire fenalaşmıştı. Ruslar, daha o sene, Volga boyunca Kazan'a bir baskın yapmak teşebbüsünde bulundularsa da, "fırtına ve yağmur yüzünden „ geri dönmek mecburiyetinde kaldılar. Tam o sıralarda Kazan'da " han „ dâvası patlak vermiş ve Hanlığı içten çöktürecek bir mahiyet almıştı. İki parti teşekkül etmiş ve birbiriyle boğuşmağa başlamışlardı. Biri Moskova Knezliği ile uzlaşmak prensibini öne süren "Rus partisi„, diğeri, buna karşı gelen " Millî parti „ idi.

1482 de, ilk defa olmak üzere, barutla atan toplar bir batarya halinde, Kazan'a karşı sefere iştirak edeceklerdi. Vladimir şehrinde toplanan rus kuvvetleri, nedense o yıl harekete geçmediler. 1485 senesinde Kazan tahtına, Ruslara düşmanlığı ile tanınan Ali hanın geçmesiyle, III. İvan, Kazanlıları cezalandırmağa karar verdi. 1487 de büyük rus kuvvetleri Kazan şehrini kuşattılar. Kazanlılar, fazla mukavemet edemiyeceklerini anlayınca, teslim oldular. 9 temmuz 1487 tarihinde rus kuvvetleri, ilk defa olmak üzere, Kazan şehrini işgal ettiler. Mamafih III. İvan, Kazan Hanlığını tamamiyle ortadan kaldırmak niyetinde değildi, daha doğrusu bunun henüz sırası gelmemişti. Moskova knezi, burayı, Kasım Hanlığı gibi, kendisine tâbi, Ruslara hizmet edecek, rus ordusuna atlı kıtalar temim edecek bir devlet halinde muhafazasını istiyordu. Kazan tahtına rus taraftarı geçirildi, rus düşmanlığı ile tanınanlar birer birer idam edildiler. Ali Han, karıları ve çocuklariyle birlikte çok so-

ğuk bir yer olan Vologda şehrine sürüldü. Evvelki Kazan hanı İbrahim de, rus düşmanı olan karısı Fatma-Sultan, çocukları ve maiyetiyle, Ladoga gölü kıyısındaki Keksholm'e sürüldü. Ruslara karşı gelen veya gelmeleri muhtemel olan unsurlar, bu suretle, ortadan kaldırıldılar.

III. İvan ile Kazan Hanlığı arasında karşılıklı münasebetleri tayin eden bir uzlaşma yapıldı. Buna göre: 1. Kazanlılar, Ruslara karşı savaşmayacaklardı. 2. Moskova büyük knezinin muvafakatı olmaksızın kendilerine han seçemeyeceklerdi. 3. Kazan Hanlığı içinde Rusların menfaatleri korunacaktı. En mühim maddelerini naklettiğimiz bu uzlaşma ile Kazan Hanlığının artık müstakil bir devlet olmaktan çıktığı ve tamamiyle Moskova'nın nüfuzu altına girdiği görülmektedir. III. İvan, elde ettiği bu başarıyı, Moskova'ya döndüğü zaman, çanlar çalmak suretiyle tes'itten başka lâkabına " Bulgar beyi „ sözünü de ilâve etti.

Kazan'daki bu rus nüfuzu, millî partinin kalıntıları arasında bir reaksiyon uyandırdı ve Moskova'ya düşman hanların tahta geçmelerine yol açtı ise de, III. İvan'ın kuvvetli şahsiyeti ve kurnazca siyaseti devam ettiği müddetçe, Kazan Hanlığı rahatça nefes alamadı, rus isteklerine boyun eğmek mecburiyetinde kaldı.

Türk (Osmanlı) - Rus münasebetinin başlangıcı (1492) ve İstanbul'da ilk rus elçisi (1497)

Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik münasebetinin başlangıcı III. İvan zamanına rastlar. Diplomatik münasebetlere, rus tüccarlarının, 1475 ten sonra Osmanlı Devletinin elinde bulunan Kırım'daki ceneviz kolonilerinde ve Azak şehrinde alış verişleri tekaddüm eder. Diplomatik münasebetlerin başlanması ise, Kırım hanı Mengligerey'in tavassutu ile olmuştur. Moskova'nın Altın Orda hâkimiyetinden çıkması hususunda bu hanın Ruslara yaptığı büyük hizmetlerini görmüştük. Kırım hanı, bu defa, dostu III. İvan ile Osmanlı padişahı II. Beyazit arasında münasebetin tesisine de hizmet etti. Bu vak'a şöyle oldu: Macar kıralı Mathias Korvinus'a Moskova'dan gönderilen rus elçisi Fedor Kuritsın, dönüşünde Türkler tarafından Belgrad'da durdurulmuştu. Elçi, macar kıralı ve Mengligerey hanın tavassutları sayesinde, serbest bırakıldı.

Kuritsın Moskova'ya dönünce, türk paşalarının, Moskova beyinin padişah ile münasebet tesis etmesi ve İstanbul'a elçi göndermesi lâzım geldiği hakkındaki telmihlerini İvan'a bildirdi; Moskova knezi Kırım hanına bir mektup yazarak, bu hususta fikrini sordu ve Mengligerey de İstanbul'dan aldığı cevabı İvan'a gönderdi; alınan cevaptan: Osmanlı padışahının, Moskova kneziyle münasebet tesisine karşı gelmeyeceği anlaşılır gibi oldu. Rus tüccarlarının bir müddettenberi Azak şehrinde ve Kefe'de bazı tazyiklere maruz kaldıkları Moskova'da öğrenilmişti. İvan bunu, siyasi münasebet tesisi için bir vesile ittihaz etti ve bu mesele üzerine padişaha bir mektup yazdı; bunun İstanbul'a gönderilmesi için Mengligerey'e ricada bulundu; mektubun tarihi 1492 dir. Moskova knezinin mektubunda, rus tüccarlarının Azak ve Kefe şehirlerinde, oradaki paşa tarafından, birçok haksızlıklara maruz bırakıldıkları uzun uzadıya anlatılmıştı. Bu mektubun İstanbul'da yaptığı tesir bilinmiyor. Yalnız bir türk elçisinin Moskova'ya gitmek için yola çıkarıldığı, fakat Litvanya arazisinde durdurulduğu ve geri dönmeğe mecbur kaldığı malûmdur.

III. İvan, rus elçilerinin İstanbul'da kabul edileceklerini öğrenince, 1497 de Michail Pleşçeyev adlı birini İstanbul'a elçi olarak gönderdi. Pleşçeyev, verilen talimatnamede, elçinin gerek vali sıfatiyle Kefe'de bulunan padişahın oğlu ve gerek padişahın kendisinin huzurunda, diz üstüne çökerek değil, eğilerek "selâm vermesi„ ayrıca tenbih edilmişti. İlk rus elçisinin İstanbul'a gelişi ve huzura kabulüne dair bizim kaynaklarda (Osmanlı kroniklerinde) herhangi bir kayıda rastlanmıyor. Pleşçeyev'in, kendisine verilen talimatnameye uyarak, İstanbuldaki diğer yabancı elçilerden kimseye kendisinden önde durmasına meydan vermemek, padişahtan başka kimseye hitap etmemek isteyişi, İstanbul'da umumî hayreti uyandırmış ve Rusların çok kaba ve kültürsüz kimseler olduğu hükmünün verilmesini mucip olmuştu. II. Bayazit tarafından III. İvan'a gönderilen cevabta, ilk rus elçisinin kaba hareketlerine de temas edilmişti. Osmanlı padişahı, Kefe ve Azak'taki rus tüccarlarına iyi muamele yapılacağına söz veriyordu. Diplomatik münasebetlerin başlamasından sonra Azak ve Kefe'deki rus ticaret faaliyeti arttı. Moskova ile İstanbul arasındaki münasebet de devam ettirildi; mamafih "Moskov kıralı'nın doğrudan doğruya İstanbul ile teması uygun görülmemiş, bu işe Kefe valisi, Sultan Bayazid'in oğlu Mehmet memur edilmişti.

1501 de, Kefe'ye Andrey Kutuzov adlı bir rus elçisi geldi. Moskova knezi yeniden rus tüccarlarına yapılan tazyiklerden şikâyet ediyordu. Buna karşılık olarak Kefe'den Alagöz adlı bir türk elçisi Moskova'ya gitti. Bu zat, galiba, rus paytahtına giden ilk türk elçisidir. Şu cihet enterasandır, ki III. İvan, kendisini tâ baştan Osmanlı padişahı ile eşit (müsavi) bir duruma koymak istemişti. Knez, Osmanlı padişahından gelen namede, padişahın kendi ismini önce, İvan'ın adını sonra yazdı diye gücenmişti. 1501 de II. Bayazid'e gönderdiği mektubunda, evvelâ kendi adını, sonra sultanın ismini koymuştu. Bunun sebebi sorulduğu takdirde, elçiye bu hususta lâzım gelen talimat da verilmişti. Mamafih İstanbul'da bu gibi küçük şeyler üzerinde durulduğu bilinmiyor; zaten İstanbul'da o sıralarda Moskova Rusyası'na hiç ehemmiyet verilmediği anlaşılıyor. Osmanlı Devletini idare edenler nazarında Moskova Rusyası'nın varlığı ile yokluğu arasında fark gözetilmediği seziliyor. Ruslarla münasebete Kefe valisi, ve sonraları Kırım hanlarının memur edilmeleri, Osmanlı padişahının doğrudan doğruya Moskova kneziyle temasa gelmek istemeyişi bu görüşün bir ifadesi idi.

Osmanlı Devletinin süratle genişlediği ve dünyanın en kuvvetli bir imparatorluğu derecesine çıktığı bir sırada, Karadeniz'in kuzeyinin yukarı bölgelerinde genişlemekte olan yeni siyasî durum İstanbul'da, rum patriğinden başka, kimsenin dikkat nazarını çekmemişti. Küçük bir Moskova Knezliğinin kısa bir zaman içinde Doğu Avrupa'nın en büyük bir devleti haline gelmesi, eski rus beylikleri yerine bu defa "millî bir rus devleti„ nin kurulması keyfiyeti, gerek Sultan Fatih Mehmed'in ve gerek II. Bayazid'in yeter derecede alâkalarını mucip olmadı. Akdeniz'de ve Balkanlar'da hâkimiyeti ele almak ve devam ettirmek siyasetini esas prensip ittihaz eden Osmanlı devlet adamlarından hiçbirinin Doğu Avrupa'daki siyasî değişikliklerle ilgi ve anlayışları olmadığı açıkça görülüyor. XV. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı (türk) kaynaklarında "Moskova Knezliği„ nin adı bile geçmemesi, İstanbul'da Ruslara olan ilgisizliği göstermeğe kâfidir.

III. İvan'ın Litvanya ve Livonya harpleri

Litvanya-Lehistan Devletinin kıralı Kazimir (Yagaylaoğlu) Moskova Rusyası'nın büyümesine mani olmak istiyordu. Kazimir, Rusya'nın ileride Litvanya-Lehistan ve umumiyetle Avrupa için tehlikeli olabileceğini, yani komşu milletler için "rus tehlikesini" sezen ilk devlet adamıdır. Kazimir'in ölümünden sonra (1492), Lehistan'da ayrı, Litvanya'da ayrı birer kıral seçildi. Kazimir'in oğlu Yan Albrecht — Lehistan, ve kardeşi Aleksandr — Litvanya kıralı oldular. III. İvan bu durumdan faydalanarak Litvanya'ya karşı bir sefer açtı. Kıral Aleksandr, o sıralarda Moskova knezinin hizmetine geçen beş rus "knezi"nin malikânelerini ve yerlerini Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. İki devlet arasında yapılan barış, İvan'ın kızkardeşi Elena'nın kıral Aleksandr'a verilmesi ile sağlamlaştırıldı. Mamafih bu durum çok sürmedi. Litvanya sahasında yaşayan birçok rus "knezi" ve büyükleri, İvan tarafına geçmekte devam ettiler. Bunun neticesi olarak, Dnepr ve Desna boyundaki geniş saha İvan'ın hâkimiyeti altına girmiş oldu. Bu yüzden Moskova Knezliği ile Litvanya arasında yeniden harp başladı ve 1500—1503 e kadar devam etti. Kırım hanı bu defa da Moskova knezinin müttefiki idi. Livonya'daki alman şövalyeleri ise Litvanya'ya yardım ettiler, onlar da asıl tehlikenin nereden gelmekte olduğunu anlamışlardı. İvan, ele geçirdiği yerleri muhafaza etmek şartiyle, barış akdine muvafakat etti. Bununla, Moskova Rusyası'nın, artık Litvanya'dan daha kuvvetli olduğu anlaşılmıştı.

İtalya ile ilk münasebet ve bunun neticeleri

Bu sıralarda Rusya'da en iyi yapı ustaları olarak, Alman ustalarından öğrenen Pskovlu Ruslar tanılırdı; fakat İvan, İtalyanların bu sanatta çok ileri gittiklerini öğrenmiş, ve Venedik'ten bir mimar getirmeğe karar vermişti. Moskova-da yapılacak büyük Uspenski Katedral'inin bir italyan mimarı tarafından inşası arzu ediliyordu. Rus elçisi Tolbuzin, Venedik'te, o devrin tanınmış mimarı olan Fioraventi Aristotel'i buldu ve Moskova'ya gelmeğe ikna etti. Fioraventi, dört yıl içinde Moskova'nın en güzel binalarından biri olan Uspenski Katedralini ve bazı diğer binaları yaptı (1479). Moskova'nın İtalya ile münasebete girişmesi, bu suretle, hemen pratik neticesini vermiş ve Rusya'da, yeni uyanmakta olan İtalyan Rönesansı hemen tatbik sahasını bulmuştu. İtalya ile münasebet tesisi sayesinde top dökme san'atını bilen İtalyan ustalardan Pavlino Debosis 1488 de Moskova'ya getirildi. 1494 te Milano'dan Petro adlı ikinci bir top ustası davet edildi. Aristotel, yalnız bir mimar değil, aynı zamanda hem top dökmesini, hem de para kesmesini bilen bir teknisiyen idi. Onun Moskova'da kalması, Ruslara Avrupa tekniğinden faydalanmak imkânını vermişti.

Venedik'ten Uzun Hasan'a gönderilen Kontarini adlı elçinin Moskova'ya uğraması, Moskova ile Venedik arasındaki münasebetin kuvvetlenmesine hizmet etti. Kontarini, Uzun Hasan yanında III. İvan tarafından gönderilen Lark Ruf adlı bir İtalyanı bulmuş ve birlikte 1476 eylûlünde Moskova'ya gelmiş, ve 1477 başına kadar orada kalmıştı.

Alman İmparatorluğu ile münasebet (1486-1489) ve ittifak (1490)

Lehistan, Macaristan ve Baltık'taki alman şövalyeleri sahası, Rusya ile Alman İmparatorluğu arasında bir duvar teşkil ediyordu. Moskova Rusyası'nın varlığını Batı Avrupa'da çok az kimse (Hansa ticaret şehirleri ahalisi hariç) biliyordu. Avrupalılar, Rusya'yı, ya Lehistan kırallarına veya Moğol'lara vergi veren küçük bir beylik zannediyorlardı. 1486 yılında, Nikolas Poppel adlı bir alman asilzadesi, elinde alman imparatoru III. Friedrich'in bir mektubu olduğu halde, Moskova'ya geldi. Poppel'in hiçbir resmî sıfatı yoktu, sadece bir seyyah gibi, Rusya'yı görmek ve tanımak arzusu ile gelmişti. Ruslar, başta, ondan leh kıralının casusu diye şüphelendilerse de, bunun aslı olmadığı anlaşılınca kendisini serbest bıraktılar. Poppel, geri dönünce, gördüklerini ve duyduklarını Alman İmparatoruna anlattı. Almanya'da, Lehistan'ın doğusunda büyük ve mustakil bir Rus Devleti olduğu hayretle öğrenildi. İmparator Friedrich ve oğlu Maksimilian, Poppel'i İvan'a elçi olarak gönderdiler. Alman elçisi 1489 başında Moskova'ya vardı ve İvan tarafından kabul edildi; kendisinin, knezin kızlarını alman prenslerine istediği anlaşıldı. Poppel üçüncü defa kabulü esnasında, 'Alman İm-

paratorunun Moskova knezine "kıral„ lâkabını vereceğini ve bu makamın İmparatordan başka kimsenin tevdi etmediğini ve herhangi bir hükümdarın bunu tasdike hakkı olmadığını' İvan'a söylemesi üzerine, Moskova knezi bu teklifi reddetti. İvan, 'rus yurdundaki hâkimiyetinin babadan ve dedelerinden veraset tarikiyle geldiğini, bu nizamın Tanrı tarafından konmuş olduğunu ve böyle bir lâkabı kimsenin elinden almak istemediği' cevabını verdi. III. İvan bu sözleri ile kendisini Alman İmparatoru gibi bir hükümdar addettiğini alman elçisine anlatmak istemişti. Poppel bir daha bu konu üzerinde durmadı.

Alman İmparatoruna mukabil elçilikle, rum Trachonit gönderildi; ona verilen talimatnamede şu maddeler vardı: 1. İvan'ın Alman İmparatoruna dostluk hisleri beslediği bildirilmesi, 2. Karşılıklı elçilerin gidip gelmesinin kararlaştırılması, 3. İvan'ın kızını ancak İmparatorun oğlu Maksimilian'a verebileceği, 4. Almanya'da teknisyenler, ustalar ve mimarların araştırılması ve bunların rus hizmetine alınmaları. Trachonit Viyana'da gayet iyi karşılandı. 1490 yılında yeni bir alman elçisi, Georg Delator, Moskova'ya geldi.

Rusya ile Almanya arasında sıkı bir münasebet tesis edildi. Siyasî sahada bunun amelî neticeleri görünmedi ise de, bunun Moskova için çok faydalı olduğuna şüphe edilemez. Bir kere alman ve rus elçilerinin gidiş ve gelişleri sayesinde Batı Avrupa'da Rusya'yı, Rusya'da ise Avrupa'yı tanımak mümkün oldu. Rusya için en mühim netice de, Almanya'dan teknisyenlerin gelmesi idi. 1491 de Johann ve Viktor adlı, maden aramasını ve işlemesini bilen iki alman Moskova'ya geldiler ve Kuzey Rusya'da Peçora ırmağı yanında zengin gümüş madeni ocakları buldular; bundan sonradır, ki Rusya'da maden işletme faaliyetine girişildi. Almanya ile münasebet tesisinden Moskova Rusyası hemen amelî istifadeler teminine imkân buldu.

III. İvan zamanında, bu suretle, Rusya hem Batı Avrupa Devletleri, hem de Osmanlı İmparatorluğu ve bazı müslüman Türk Devletleriyle siyasî münasebetlerini kurmuş ve geliştirmiş oldu. Bu sayede Rusya'ya, Venedik'ten ve Almanya'dan fen adamları, teknisyenler gelmeğe başladı; bu cihet Rusya'nın askerlik sahasında kuvvetlenmesine ve doğudaki türk devletleri zararına genişlemesine yol açtı.

III. İvan'ın ailevî durumu ve karakteri

Bizans prensesi Sofya (Zoya) Paleolog ile evlenmesi (1472)

İvan'ın, henüz 12 yaşında iken, Tver knezinin kızı ile evlendigini söylemiştik. 1467 de karısı öldü; İvan o zaman 30 yaşında idi ve bir oğlu vardı (Genç İvan). Moskova knezi yeniden evlenmek isteyince, kendisine lâyk, Moskova Knezliğinin büyüklüğüne mütenasip, bir bayan aradı. Roma Papa'sı, İvan'ın evlenmek niyetinde olduğundan haberdar edilmişti. Papanın yanında Moskova knezine lâyık bir kız da bulunuyordu: Son Bizans İmparatoru XIII. Konstantin'in biraderi Mora despotu Thomas'ın kızı Sofya (Zoya). İstanbul, Türklerin eline düştükten sonra, Thomas, ailesiyle birlikte İtalya'ya kaçmış ve orada ölmüştü. Çocukları, Floransa Ünyonu ruhunda terbiye edilmişlerdi. Papa, bundan ötürü, bu Bizanslı prensesi Moskova knezi ile evlendirirse, Rusların da Papalığın hâkimiyetini tanıyacaklarını umuyordu. 1469 da İvan'a, Sofya ile evlenmesi için teklif yapıldı. Moskova knezi bunu kabul etti ve 1472 de Sofya (Zoya), refakatinde birçok rum akrabaları olduğu halde, Moskova'ya geldi. Hakkı olmadığı halde kendisine "Bizans prensesi„ (daha doğrusu "İstanbul prensesi„) adını veren Zoya (Sofya), zamanının en şişman kadınlarından biri idi; fakat, zekâsı ve hele kurnazlığı yerinde idi. Bizans'ın son devir hayatını gören, İtalya'da büyüyen bu rum bayanı, zamanın en "ince„ ve kibar muhitlerinde bulunmakla, Moskova'nın gayet kaba ve lâübali muhitini beğenemezdi. Sofya, kocasını ve muhitini "inceleştirmek„, İstanbul'da ve İtalya'da gördüğü daha kibar bir hayata alıştırmak vazifesi karşısında kaldı. "Bizans prensesi„nin bu işi kısmen başardığını görüyoruz. Sofya, Papanın umduğunun hilâfına olarak, Rusları "katolikliğe döndürmek„ hususunda hiç ilgi göstermedi. Buna mukabil Sofya'nın Kremlin sarayına gelişi, İvan'ın hususî hayatı üzerinde tesirlerini göstermeğe başladı. Knezin evvelki sadeliğinde, boyarlarla teklifsizce görüşmelerinde ve umumiyetle yaşayış tarzında değişiklik görüldü ve bir "hükümdara lâyık„ bir şekil aldı. Sofya ve yanındaki Rumlar, İvan'a "hükümdarlığın ne olduğunu, nasıl yaşaması lâzım geldiğini, hükümdarın diğer teb'adan farklı ve çok üstün bir mevkide bulunduğunu„, Bizans'ta ve İtalya'da

mevcut telâkkilere göre, aşılamağa başladılar. Moskova Knezliğinin siyasî durumunun sür'atle gelişerek gittikçe büyümesi, İvan'a, şahsı ve işgal ettiği makamı hakkında yepyeni bir görüş beslemesini mucip olduğundan, "İstanbul prensesi„ nin telkinleri İvan'ın işine yaradı. İvan, Sofya'nın Moskova'ya gelişinden az sonra, İtalya'dan Aristotel adlı bir mimar getirtti. Bu İtalyan mimarı Moskova'da büyük inşaat plânını yaptı ve işe başladı: Bunlar arasında Uspenski Katedral'dan başka, knez'in yaşamasına mahsus "Granovitaya palata„ (saray) da yapıldı. Moskova knezi, şimdiye kadar yaşadığı ahşap konak (chorom)-tan çıkıp, daha geniş ve süslü taş binaya taşındı. Moskova Knezliğinin durumunda büyük gelişmeler olurken, İvan'ın hususî hayatında da — hiç olmazsa zahiren — esaslı değişiklikler hasıl olmuştu.

Sofya'nın ve onunla gelen Rumların ve İtalyanların tesiri ile, İvan, müstebit bir hükümdar zihniyetini benimsedi. Kendisine Sofya ile evlenmekle, "Bizans imparatorlarının meşru halefi ve ortodoksluğun yegâne hamisi„ olduğu fikri aşılandı. Aile hayatında ve kendi muhitinde gayet haşin olan İvan bu defa cibiliyetindeki bütün kötü huylarını meydana koymağa başladı; bir müddet sonra Sofya Paleoloğ'u büsbütün kendisinden uzaklaştırdı, onunla hiç temas etmez oldu; mamafih "İstanbul prensesi„ Kremlin'deki rahat hayat yüzünden büsbütün şişmanlaşmıştı. İvan'dan uzak kalmasına fazla üzülmüyor ve vaktini nakış yapmakla geçiriyordu. Kremlin sarayındaki bu rum prensesinin Moskova'da "millî bir rus devleti„ telâkkisinin meydana gelmesinde ve Moskova hegemonya fikrinin gelişmesinde mühim hissesi olması itibariyle, rus tarihinde ehemmiyeti vardır. İvan'ın Sofya'dan, Vasili adlı bir oğlu oldu.

III. İvan'ın ölümü (1505)

III. İvan'ın ilk karısından İvan (Molodoy-Genç) adlı bir oğlu vardı; fakat o, 1490 da ölmüş, Dimitri adlı bir oğul bırakmıştı. Bu defa, III. İvan'dan sonra kimin tahta çıkması lâzım geleceği meselesi hasıl oldu. III. İvan'dan sonra Moskova tahtına, İvan'ın torunu Dimitri mi, yoksa Sofya'dan doğan oğlu Vasili mi "Büyük Knez„ olacaktı? İvan, önce Dimitri lehine karar vermiş ve onu "çar„ olarak tasdik etmişti. Bu münasebetle — galiba rus tarihinde ilk defa olmak üzere — "Çarlığa taç giyme„ merasimi yapıldı. Sofya ile Vasili menkûp bir durumda idiler. Fakat az sonra İvan kararını bozdu; herhalde Sofya'nın menşeini nazarı itibare aldı ve Vasili'yi kendine varis ilân etti; Vasili, "Büyük Knez„ lâkabiyle babasına "şerik„ oldu. Bu değişiklikler esnasında, önce Sofya'nın yakınlarından birkaç kişi idam edildiği veya sürgüne gönderildiği gibi, sonra da Dimitri'ye taraftar olanlar takibata uğradılar; bunlardan, hatta bir boyar idam edildi. III. İvan, hiçbir rus hükümdarının saltanat sürmediği, 43 yıl gibi uzun bir zaman tahtta kaldıktan sonra, 1505 te öldü; bu sırada 65 yaşında idi. Kültürü kıt, tabiatı haşin, askerlik liyakati az olan bu Moskova knezi, birkaç nesildenberi Moskova knezlerinin karakteristik vasıfları olan, " ev - barkını mükemmel tanzim etmesini ve mâlikânesini büyütmesini bilen„ bir aile babası, rusca tabirle bir "skopidom„ idi. Sofya ile Moskova'ya gelen Rumlar ve İtalyanların tesiriyle de —zaten Moskova knezlerinin damarlarında olan— "diplomatik„ vasfı kendisinde çok inkişaf etmişti. Orta derecedeki kabiliyeti, fakat çok şanslı oluşu, bu devirde komşu devletlerin birbirleriyle uğraşmaları sayesinde III. İvan, tahta çıktığı zaman küçük bir Moskova Knezliğinin prensi iken, öldüğü zaman— geniş bir Rusya'nın "Büyük Knezi„, müstakil bir hükümdarı idi. III. İvan'ı, muasırı Buğdan voyvodası Büyük Stefan şu sözlerle karakterize etmişti: 'Ben bütün hayatımı meydan muharebelerinde geçirdiğim halde, sınırlarımı bir karış genişletemedim; halbuki İvan, evinde oturuyor, yiyor,içiyor ve uyuyor, fakat devletini boyuna genişletiyor'; Stefan, yalnız şu ciheti unutmuştu: Buğdan'ın yanı başında Osmanlı devleti veya Macaristan gibi kuvvetli komşuları vardı, halbuki İvan'ın komşuları, zâfa uğrayan Altın Orda ve Kazan Hanlığı, Litvanya ve Livonya devletleri idi; hele moğol hanlarının birbirlerine düşmanlıkları, İvan'ın işini çok kolaylaştırmıştı.

III. Vasili'nin saltanatı (1505-1533)

III. Vasili (İvanoviç)

III. İvan'ın vasiyetnamesi, Moskova Rusyasında artık "otokratya„ nın tamamiyle yerleştiğini açıkça göstermektedir. İvan, büyük oğlu Vasili'ye, Rusya'daki şehirlerden 66 sını bıraktığı halde, kalan

dört biradere küçük 30 şehir vasiyet edilmişti. Sikke kestirmek, yabancı devletlerle münasebette bulunmak hakkı yalnız Vasili'ye ait olacaktı, çocukları olmayarak ölecek knezlerin varisi, yine Vasili idi; "Büyük Knez„ olmak hakkı yalnız Vasili'nin oğullarına verilecekti. III. İvan'ın vasiyetnamesi, Rusya'da artık bir "devlet„ mefhumunun esaslı bir şekilde yerleştiğini ve Vasili'in bir "hükümdar„ sıfatiyle diğer knezlerden ayrıldığını, knezlerin ise ancak birer "teb'a„ olduklarını tebarüz ettiriyordu.

III. Vasili, babasının başladığı işe devam ettirdi ve III. İvan gibi—hatta bazı hususlarda ondan daha fazla—mutlak ve müstebit bir hükümdar olmağa çalıştı. Moskova'nın hâkimiyetine henüz alınmıyan iki knezlik vardı: Biri müstakil bir "şehir Cumhuriyeti„ olan Pskov, diğeri de Ryazan Knezliği. Pskov, ötedenderi Moskova knezlerinin nüfuzları altında idi; orada, knez yerine Moskova'dan gonderilen bir vali bulunuyorsa da, yine müstakil sayılıyordu ve muhtar idarenin timsali olan "Veçe„ teşkilâtı kaldırılmamıştı. 1510 yılında, Vasili, Pskov şehrini de alelade bir Moskova eyaleti haline getirmeğe karar verdi ve mesele çıkmadan bu iş te halledildi. Pskov'un „Veçe çanı„, ve 300 aile Moskova'ya nakledildiler; Moskova'dan da o kadar aile oraya gönderildi. 1517 senesinde Ryazan Knezliğine de son verildi: ahaliden bir kısmı Moskova'ya yakın yerlere dağıtıldı. Nihayet, son olarak, Litvanya kıralına tâbi Çernigov-Seversk mıntakasındaki idare de kaldırıldı ve 1523 te Moskova'ya ilhak edildi; bununla "Udel„ (yurt) knezlikleri artık büsbütün ortadan kaldırılmış oldular.

Bütün rus şehirleri ve knezlikleri, bu suretle, Moskova Büyük Knezinin hâkimiyeti altında birleştirildi; Moskova Rusyası bir "Velikoross„ (Büyükrus, veya sadece rus) devleti haline gelmiş oldu. Kiyef çevresi ve Dnepr ile Karpatlar arasında yaşayan "Ruten„ler (Ukraynalılar), zaten, hem dil, hem kültür bakımından Moskova Ruslarından epey farklı idiler; Smolensk eyaletinden itibaren Dnepr ve Berezina nehirleri arasındaki ahali de, bugünkü Beyaz Ruslar (Beloruslar), kuvvetli bir leh-katolik tesirine maruz kaldıklarından, "Velikoross„lardan epey farklı idiler. Kiyef ve Galiç sahası ile Beyaz Rusya mıntakaları uzun zamandanberi Moskova ile değil, Lehistan-Litvanya devleti çerçevesine aittiler. Bu suretle, III. Vasili zamanında Rusya kendi etnik ve tabii hudutlarını bulmuş ve "millî„ bir "Rus Devleti„ meydana gelmişti. Bununla, Rus Devleti, tarihinin ilk merhalesini bitirmiş oluyordu.

III. Vasili, Saburovlar (yani türk) ailesinden bir kızla evliydi, fakat çocuğu olmadığı için ondan ayrıldı. Yine bir türk soyundan olan knez Glinski'lerden Helene (Elena) adında bir bayan aldı. Bu defa İvan ve Yuri adlı iki oğlu oldu. Vasili 60 yaşında iken, 1533 ün ağustosunda, âni olarak hastalandı ve öldü. Büyük öğlu İvan (sonraki Korkunç İvan) henüz 3 yaşında idi. Gayet sert ve kaba bir kimse olan Vasili, yakın muhitinde bulunanlar tarafından hiç sevilmiyordu. Hele müstebit bir hükümdar olmak isteyişi, boyarların hiç te hoşuna gitmiyordu. Bundan ötürü ölümü birçok kimseyi, bilhassa boyarları, memnun etti.

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOL - TÜRK HÂKİMİYETİ DEVRİNDE RUSYA'NIN SİYASÎ, İÇTİMAÎ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUMU

Boyarlar Kiyef Rusyası devrinde, knezlerden sonra rus devleti içinde en nüfuzlu zümrenin "boyar„ lar olduğunu görmüştük. Türkçe bir lâkap olan "boyar„ adı, asil aileden neşet eden büyük arazi sahiplerine verilirdi. Kiyef Rusyası devrinde, herbir rus knezliğinin ve şehirlerin kendi boyarları, yani aristokrat aileleri vardı. Bunlar siyasî, ekonomik hayatta nüfuz sahibi idiler, bilhassa "Veçe„ geleneğinin muhafaza edildiği eski rus şehirlerinde — başta Novgorod ve Pskov olmak üzere — boyar'ların idareyi ellerinde tuttukları biliniyor. Buna mukabil Suzdal Rusyası'nda kurulan yeni şehirlerde, yani Moskova Knezliğinin hâkim olduğu mıntakalarda, "boyar'ların nüfuzu, knez„ in lehine olmak üzere, azaldı. XIV. - XV. yüzyıllarda, Moskova Knezliğine, başka rus knezliklerinden birçok boyar ailesi gelip yerleştiler ve Moskova hükümdarlarının hizmetine girdiler ; çünkü burada daha çok menfaat temin ediliyordu. Kendi malikânelerini, yani "Udel„ lerini ellerinden çıkaran knezler de, "knez„ lâkabını muhafaza etmek şartiyle, Moskova "Büyük Knezi„ nin yanına gelerek, onun hizmetine girdiler ve, boyarlar gibi, teb'ası oldular. XIV. yüzyıldan itibaren, belki daha evvel, Altın Orda büyüklerinden bazıları da rus knezlerinin hizmetine girmişler ve ortodoksluğu kabul ettikten sonra ruslaşmışlardı; bunlar da "rus boyar„ larının en yüksek zümresinden sayılıyorlardı. Litvanya'daki büyüklerden de, kıral Gedimin neslinden bazıları Moskova'ya gelmişler ve orada yerleşmişlerdi; bunlar da, yüksek boyar tabakasına giriyorlardı. Moskova Knezliğinde, bu suretle, Rurik neslinden türemiş knezler boyarlardan başka moğol-türk, fin ve litav menşeli boyarlar çoktu. Moğol-türk menşeli boyarlardan en eskileri ve nüfuzluları: Mırza-çet (Saburovlar ve Godunovlar bunlardandı), Glinski'ler ve belki de Şeremetev'ler v. s. idiler. Moskova'nın

en eski boyar aileleri de, Fedor Koşka, Morozov, Golovin, Vel'yaminov, Şuyskiler idi. Moskova knezlerinin kuvvetlenmeleri nisbetinde, Moskova'ya boyar'ların gelmesi çoğalmıştı. Moskova knezleri bunlara malikâneler veriyorlar ve hizmetlerine alıyorlardı. Boyarların maiyetinde ve hizmetlerinde birçok kimse bulunuyordu. Bunlara "deti boyarskie„ (boyar adamları) denirdi. Askerî kıtaların bunlardan teşkil edildiği biliniyor. Boyarların adedi arttıkça, kime hangi mevkiin verilmesi meselesi ortaya çıktı. Bu defa herkesin menşeine, yani asaletine göre, hizmet vermek usûlü kondu; buna "mestniçestvo„, yani "orun nizamı„ (yer nizamı) dendi ve 150 den fazla asil ailenin şeceresini ihtiva eden bir "şecere defteri„ (Rodoslavets) hazırlandı.

Köylüler (Krestiyane)

Kiyef Rusyası'nda da olduğu gibi, XII. - XV. yüzyıllar Rusyası'nın esas ahalisini köylüler teşkil ediyordu. XI. yüzyıldan sonra, güney ve batı rus mıntakalarından Orta Volga sahasına gelen Slav-Ruslar, burada karşılaştıkları fin zümreleriyle geniş ölçüde karıştıklarını ve bunun neticesinde "Velikoruss„ (Büyükrus) kavminin meydana geldiğini söylemiştik. Antropolojik hususiyetinde fin-ugor (ve altay) vasıfları bulunan rus köylü kitlesi, işgal ettiği yerlerin icabı olarak, ötedenberi çiftçilik, avcılık ve ormancılık'la meşguldüler. XIII.-XV. yüzyıllarda rus köylülerin çoğunluğu serbest kimselerdi, kendi toprakları, ev-barkları ve hayvanları vardı. Feodal nizamın henüz tamamiyle tesis edilmediği bir deviri andıran sistem hükümsürüyordu. Knezlerin köle olarak satın aldıkları veya uzlaşma mucibince kendi hizmetlerinde bulunan—artık serbestliğini kaybeden — "köylüler„ de çoktu; bunlara "lüdi„ (adamlar) denirdi. Kendi toprağında yaşayan ve hukukî bakımdan serbest olan köylülere ise "hıristiyan"dan bozma "krestiyane„ (tekeli: krestiyanin) denirdi. Bu isim, rus köylüsü için zamanımıza kadar gelmiştir. Yaşayış tarzları gayet iptidaî ve kültür seviyeleri çok aşağı bir basamakta idi. Knezlerin hizmetlerini gören imtiyazlı zümrenin ve toprak aristokrasisinin adedi çoğaldıkça ve nüfuzları artıkça köylülerin toprakları ve serbestileri tedricen ellerinden çıktı; köylülerin, nihayet büsbütün "serf„ lik, yani "toprağa bağlı kölelik„ durumuna getirilmeleri için lâzım gelen şartlar gerçekleşti.

Kanunlar: 1497 kanunnâmesi

Kiyef Rusyası'ndaki kanunların eski vareg-rus örf ve adetleri ve sonraları Bizans kanunlarının tesiri ile meydana geldiğini söylemiştik. "Russkaya Pravda„ nın hem vareg-rus, hem de bazı yerli slav hususiyetlerini ihtiva ettiğini de görmüştük. Kiyef Rusyası'nın zaafa uğramasından sonra rus knezlerinin kanun işlerine fazla ehemmiyet vermedikleri görülüyor. "Kormçaya kniga„ adiyle maruf Bizans'ta kullanılan kilise ve sivil kanunlarının bulgarca tercümesi, ancak 1262 de metropolit Kirill tarafından Ruşya'ya getirilmişti. Bu mecellenin rus hukuk hayatına tesiri büyük oldu. Bizans kanunlarından bazıları ve "Kormçaya„ dan da bazı parçalar alınmak suretiyle, "Doğruluğun ölçüleri„ (Merila Pravednago) adiyle rusça bir kanun külliyatı tanzim edildi.

III. İvan, Moskova Knezliğini büyük bir Rusya haline getirince, kanun vaz'ı işine de ehemmiyet verdi. Onun emriyle, Vladimir Gusev adlı bir diyak (kâtib), eski rus kanunlarından parçalar almak suretiyle, 1497 yılında yeni bir kanun kitabı hazırladı. Buna "III. İvan kanunnâmesi„ (Sudebnik) derler. Buna göre, devletin en yüksek hâkimi, Büyük Knez kendisi ve çocukları idi; knezin adından boyarlar ve knezin memurları mahkeme işlerine bakmakla mükelleftiler. Bazı yerlerde mahkemelere, ahaliden seçilen " en iyi adamlar „ iştirâk ettirilirdi. Mahkûm olan kimse, mühür, kâğıt masrafı ile hâkim ve yazıcıların iş haklarından başka, dava tutarının %10 nu öderdi. Eski devirden kalma birçok madde bu yeni "Kanunnâme„ de yer bulmuştu, tek'e tek mübareze bunlardan biriydi ; yenilen suçlu sayılır ve idam edilirdi; kırbaçla cezalandırmak usulü de çokça kullanılırdı; işkence de tatbik edilirdi. Gayet kısa olan bu kanunnâmede de alım-satım, borç, veraset, arazi, sınır, köleler ve köylülere ait maddeler de vardı. 1497 Rus kanunnâmesi bu devir rus hayatının örf ve âdetlerinin çok haşin olduğunu açıkça gösterir. Bu kanunnâmenin maddelerinde herhangi bir moğol tesiri aramak imkânsız görülüyor.

Rus kilisesi, ruhaniler, manastırlar

" Moğol hâkimiyeti „ devrinde rus kilisesi eski teşkilâtını, yalnız muhafaza etmekle kalmadı, bunu inkişaf ettirmek için fevkalâde müsait şartlar buldu. Moğol İmparatorluğunda bütün dinlerin

müsamaha ile karşılandığını görmüş, din ehlinin devletçe himaye edildiklerini de söylemiştik. Aynı politikanın Altın Orda hanları tarafından Rusya'da da tatbik edildiğini görüyoruz. Rusya, moğol istilâsına uğradığı zaman, mukavemet eden şehirlerde bile piskopuslara ve ruhanilere ilişilmediği biliniyor. Rus kilisesinin başı olan Kiyef metropolitine "dokunulmazlığını„ temin eden " yarlık „ verildi. Bu cinsten yedi " yarlık „ muhafaza edilmiştir. Kilise mensubini, kilise emlâkı her türlü vergiden muaf tutuldu. Rus kilisesi, bu suretle, moğol "çar„ larının, yani hanlarının, himayeleri altına konulmuş oldular; rus ruhanilerinin, "hanın selâmeti için Tanrıya yalvarmak„tan başka bir mükellefiyetleri yoktu.

Kiyef Rusyası ehemmiyetini büsbütün kaybetmesinden sonra, rus metropolitliğinin önce Vladimir'e, bilâhare Moskovaya nakledilince de hanlar tarafından verilen imtiyazlar azalmadı, belki genişletildi. Saray şehrinde bile bir rus piskopusluğu tesis edildi. Saray'daki rus piskopuslarının, bazen hanların diplomatik hizmetlerini gördükleri olurdu. Bunlar Altın Orda ile Bizans İmparatorluğu arasındaki münasebetlerde istihdam edilirlerdi. Rus kilisesi, gerek Altın Orda hanlarının ve gerek rus knezlerinin himayesi sayesinde geniş arazi ve servet sahibi oldu. Daha Kiyef Rusyası devrinde başlanan manastırlar, moğol hâkimiyeti devrinde inkişaf imkânını buldular. Bir taraftan Volga'nın kuzeyindeki sahada manastırlar çoğaldığı gibi, diğer yandan, Urallar'a doğru yayılan rus kolonizasyonu ile birlikte rus manastırları da tesis edildi.

Rus kilisesi, yalnız ortodoksluğun "hakikî„ bir beşiği değil, aynı zamanda bütün rus kültürünün ve rus millî hayatının saklandığı, korunduğu ve inkişaf ettirildiği bir müessese oluverdi. Ortodoksluk hakikî bir "rus dini„ mahiyetini aldı ve rus millî şuurunun ayrılmaz bir parçası oldu. Lehistan-Litvanya ve alman şövalyelerinin, Rusya'nın batısında yaymak istedikleri Roma katolikliği "rus ortodoksluğu„ tarafından şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Hatta Floransa Ünyonunu (1439) müteakip, Bizans kilisesine karşı bile düşmanca bir tavır alındı. Moğol - türklerin müslümanlığı kabullerinden sonra, rus kilisesinin telkiniyle Moğollara "pagan„ (putperest, pis-murdar) lar nazariyle bakılıyor ve Rusların, ortodoks (pravoslavnıy) olmaları hasebiyle üstün bir millet oldukları görüşü aşılanıyordu. Moskova Knezliği yükseldiği nisbette, Moskova şehrini merkez ittihaz eden rus metropolitliğinin de mevkii büyüdü. Metropolitler, knezin en yakın adamları olduklarından, knezler küçük yaşta tahta geçtikleri zaman, metropolitler devlet işlerine bakarlardı. Moskova'nın yükselmesinde rus kilisesinin de büyük bir hissesi olduğu muhakkaktır. Dimitri Donskoy, Mamay mırzaya karşı sefere çıkarken, Troitsk-Sergeyevsk manastırı başrahibi Sergey Radonejski'nin takdisini almıştı. Moskova metropolitleri Petr ve Iona, Moskova Devletinin yükselmesine çok gayret ettiler. Perm ve Vyatka mıntakaları, Stefan adlı bir rus misyonerinin gayretiyle hıristiyanlaştırıldı ve rus idaresine alındı. Manastırlarda vekayinâmeler, din kitapları ve tarihler yazılmakta idi; rus edebî dili, bu suretle inkişaf imkânını buldu. Rusya'nın okur ve yazar kısmı bilhassa ruhaniler ve rahiplerden ibaretti.

Ekonomik hayat: arazi ziraat, ticaret

XIII. - XV. yüzyıllar Rusyası ekonomik hayat bakımından sönük bir manzara arzetmektedir. Ziraate elverişli arazinin mühim bir kısmı kneze ve boyarlara aitti. Avrupa'daki "Feodalizm„ sistemine benzer bir nizam kurulmakta idi. Mamafih toprak sahibi olan serbest köyler de çoktu. Ahalinin esas meşguliyetini ziraat teşkil ediyordu. Bunun gayet iptidaî vasıtalar ve usullerle yapıldığı anlaşılmaktadır; en çok ekilen hububat, çavdar olsa gerektir. Rusya'da ormanların çokluğu, arıcılığın inkişafına imkân vermişti, evvelâ vahşi arıların balını toplamakla iktifa edilmiş, sonraları arılar ehlileştirilmişti. Bal ve balmumu eskidenberi Rus ticaret eşyası arasında en mühim yer tutmakta idi. Ticaretin Kiyef Rusyası'nda İskandinavyalı Vareg-Rus'lar tarafından yapıldığını görmüştük. Sonraları yerli slav-rus tüccarları da türedi. Dnepr yolunun ticaret ehemmiyeti bittikten eonra, rus ticareti üç istikamette inkişaf etti. Novgorod'a gelen Hansa Alman tüccarlariyle alış-veriş. İdil boyunca yapılan ticaret, evvelâ Altın Orda paytahtı Saray, sonra Kazan şehirlerinde, ve bilâhara Kazan ile Nijni - Novgorod arasındaki Makar'yev manastırı panayırında; üçüncü istikamet ise: Cenevizlilerin elinde bulunan Kırım'daki Kefe ve Sudak

sehirleriyle, Venediklilerin kolonileri olan Azak şehrine müteveccihti; buraları 1475 ten sonra Osmanlıların eline geçtiği zamanda, yani türk hâkimiyetinde de rus tüccarları buralara gelmekte devam ettiler.

Rus ticaret eşyası, Kiyef Rusyası devrinin aynı idi. Kuzey mıntakalarındaki ormanlarda bulunan kıymetli kürkler birinci ehemmiyeti haizdi: samur, muhtelif cins tilki, sincap v. s. gibi kıymetli kürklerden başka balmumu, bal, içyağı, deri, tuz, keten, balık dişi ve kereste mamulâtı, rus ihracatının başlıca maddelerini teşkil ediyordu. Alman, İsveç ve Danimarka tüccarları ise Rusya'ya külçe halinde gümüş, çuha, çubuk halinde altın, bakır, bıçak, iğne, çanta ve şarap getiriyorlardı; doğu ve güney memleketlerinden de: ipek, kumaşlar, sırmalı kumaş, halı, inci ve diğer kıymetli taşlar ve çini gelirdi. Demir ve silâhın Rusya'dan dışarıya çıkarılması yasaktı. Novgorod'daki Almanlar ve başka avrupalı tüccarlarla yapılan alış-veriş, uzlaşmalarla tayin ve tespit edilmişti. Kazan Hanlığının tesisinden sonra, Kazan panayırı rus tüccarları için hararetli bir alış veriş yeri oldu. Fakat Kazan Hanlığı ile Moskova'nın arası açılınca, III. Vasili, 1521 denberi, rus tüccarlarına Kazan panayırına gitmelerini yasak etti ve "Makar'yev„ panayırını kurdurdu.

Şehirler, Moskova şehri

XIII.-XV. yüzyıllardaki şehirlerin çoğu Kiyef Rusyası ve Suzdal-Vladimir Rusyası'ndan kalan şehirlerdir. Bunların en mühimleri, Novgorod ve Pskov gibi, mühim ticaret merkezleri veya kuvvetli knezlerin idare merkezleri idi. Moskova, Tver, Ryazan gibi rus şehirlerinden başka Novgorod'un kendi devri için büyük ve çok zengin olduğu biliniyor. 1478 den sonra burası tahrib edildi ve fakir düştü. Buna mukabil Moskova şehri büyüdü. 1520 de burada 41.500 ev bulunduğuna göre, ahalisinin 100.000 den fazla olduğu anlaşılıyor. Moskova nehrinin sağ sahilinde, Yavuza suyu ile birleştiği yerdeki "kreml„ (Kremlin) esas şehir ve hisar idi. "Kreml„ sözünün menşei pek iyi bilinmiyorsa da, "Kermen„ den (hisar), yani türkçeden, alınmış olmalıdır. Kreml oldukça geniş bir sahayı işgal ediyordu; burada kiliseler ve knez ile adamlarının oturdukları binalar vardı. Kremlin kalın ve yüksek bir taş surla çevrildi. Kremlin'in dışındaki Moskova mahalleri dar ve eğri sokaklar, ahşaptan yapılmış evlerle dolu idi. Metropolit ve boyarlar Kremlin içinde yaşarlardı. Moskova'nın büyük çarşısı olan "Gostinni Dvor„ (Misafirler avlusu, bugünkü Kitay-gorod) da taştan bir surla kuşatılmıştı. Gerek Kremlin'deki binalarda ve gerek Moskova'nın diğer yapılarında, moğol (şark) mimarisinin bazı izleri görülmektedir; bunun bilhassa XVI. yüzyılda arttığı biliniyor. Bu suretle, 1147 de ilk defa adı geçen Moskova şehri 300 yıl içinde küçük bir "hisar„ dan, Rusya'nın en büyük şehri mevkiine yükseldiğini görüyoruz.

Moğol - Türk hâkimiyetinin Ruslar üzerindeki tesiri

Rusya'da 250 yıl kadar süren "moğol - türk hâkimiyeti„ nin, ister istemez rus tarihine tesir yapacağı aşikârdır; bunun en büyük izlerini s i y a s î sahada görüyoruz. Moğol istilâsına tekaddüm eden bir zamanda olduğu gibi, XIII.-XIV. yüzyıllarda rus yurdunun ayrı knezliklere bölündüğünü ve tam bir siyasî anarşi içinde olduğunu görmüştük. Halbuki, rus knezlerinin önünde gayet muntazam teşkilâtlı ve birlik arzeden büyük bir Moğol İmparatorluğu ve sonraları Altın Orda devleti vardı. Gerek Moğol İmparatorluğunda ve gerek Altın Orda'da "devamlı bir devlet„ fikri inkişaf edememekle beraber, hanların hâkimiyeti muayyen ve meşru prensiplere dayanıyordu. Vakıa, hanların çoğu ancak şahsî menfaatlerini gözetiyorlar ve hâkimiyetleri altında bulundurdukları memleketleri daima elde tutmak için esaslı tedbirler almış değillerdi. Fakat, buna rağmen, Rusya'nın idaresinde bazı prensipler ve sistem tatbik edilmekte idi; bu prensip ve sistemin, evvelki rus knezliklerinde bilinmediği malûmdur; fakat bu "sistem„ de uzak hesaplı bir politika görülmemektedir. Altın Orda Hanlığı zayıflamağa başlayınca, "hanlar tarafından tatbik edilen rus politikasının muayyen bir prensibe dayandığını„ iddia etmek için kâfi derecede delillere malik değiliz; bilâkis "bir prensipsizlik„ten bahsetmek mümkün gibi görünüyor. Hanlar, karıları, mırzalar -kendilerine en çok menfaat temin eden rus knezini veya itimat telkin etmesini bileni, "Büyük Knez„ yaptıkları biliniyor. Moskova knezleri bütün diğer rus knezlerinden daha mahir ve daha kurnaz davranmalariyle - Altın Orda hanlarını elde edebildiler. Gitgide Moskova knezleri, hanların Rus yurdundaki "vekilleri„ rolünü oynamağa başladılar

ve rus yurdunda, hanların menfaatlerini temin yolunda hiçbir vasıtadan geri durmadılar. Bunun karşılığı olarak Altın Orda hanları da, Moskova knezlerini boyuna kuvvetlendirdiler. Moskova arazisinin genişlemesine göz yumdular. Moskova knezlerinin yükselmeleri, doğrudan doğruya, Atın Orda'nın uzağı göremeyen hanlarının eseridir; hanlar, kendi menfaatlerini daha iyi koruyacakları zanniyle, Moskova knezlerini yükselttiler ve kuvvetlendirdiler.

1240 ile 1430 yılları arasında 130 rus knezinin "Orda„ ya, yani hanların ordugâhlarına, gittikleri biliniyor: bunlardan birçoğu hanların ordugâhında yıllarca kalıyordu. Orda'yı ziyaretleri esnasında "hanın„ nasıl mutlak bir hükümdar olduğunu yakından görüyorlardı; zaten "han„ rus tabiriyle "çar„ idi. Rus tarihinde "çar„ adı ilk önce Altın Orda hanlarına verilen bir isimdir. Hakikî hükümdar örneği işte bu Altın Orda hanlarıdır. Moğol hanlarının, moğol büyüklerinin rus yurdundan alıp getirdikleri rus kızlarından sarfı nazar, rus knezleri de moğol kızlariyle evleniyorlardı. Moskova knezi Yuri Daniloviç'in karısı Özbek hanın kızkardeşi idi. Nijni Novgorod ve Yaroslavl knezlerinin karıları da moğol mırzaları kızları idi. Rus boyarlarından birçoğunun da moğol kızlariyle evlendikleri anlaşılıyor. Bu suretle Rusların yüksek tabakası "tatarlaşmakta„ idi. "Tatarlaşma„ hareketinde en mühim cihet te: Altın Orda'dan ve sonraki Kasım, Kazan ve Kırım Hanlıklarından birçok "moğol-türk„ büyüğünün rus knezleri hizmetine girerek, ortodoksluğu kabul ve ruslaşmaları olmuştur. Rus tarihinde mühim rol oynayan 130 boyar ailesinin "tatar„ (türk) menşeli olduğu malûmdur. Bunlardan bazılarını naklediyoruz: Glinski, Godunov, Golovin, Lopuchin, Narışkın, Apraksin, Saburov, Turgenev, Uvarov, Urusov, Yuşkov ve Stroganov'lar. Bu moğol mırzaları, Moskova Knezliğine, kendileriyle birlikte "Moğol-Türk devlet teşkilâtı„ sistemini de getirmişler ve Moskova Knezliğinde bu sistemin tatbikinde rol oynamışlardır. Moğol mırzaları, kanlarında olan "teşkilâtçılık„ kabiliyeti ve "enerji„yi rus devletinin büyümesi işinde sarfetmişler ve Büyük Rusya'nın kurulmasında mühim rol oynamışlardır. Moskova knezlerinin yaptıkları harplerde — Kasım Hanlığının moğol (türk) kıtalarının ifa ettikleri hizmetleri hatırlarsak — Moskova Knezliğini ve dolayısiyle Rusya'nın büyümesi ve kurulmasında, fütuhatında "Türk„ lerin oynadıkları rol inkâr edilemez. Bu suretle Moskova Knezliğindeki "devlet fikri„, devlet idare şekli ve bilhassa knezlerin hükümdarlık telâkkilerine, moğol-türk hanlarının, moğol-türk sisteminin tesiri büyüktür. Bununla, Moskova Rusyası'nın, bir "Moğol-Türk„ devleti teşkilâtına malik olduğu hatıra gelmesin. Moskova devleti, Kiyef Rusyası'ndan kalan birçok müesseseyi yeni şartlara göre tanzim etmişti; devlet idaresinde yerli slavrus hususiyetleriyle birlikte Bizans tesiri de çoktu; fakat bunlara bir de mühim nisbette "moğol-türk„ tesiri de katılmış oldu. Rusya'daki "moğol-türk hâkimiyeti„ Kremlin'de yeni tip bir devlet idaresi ve yeni tip bir hükümdar nesli yetiştirdi; bu hal, rus ahalisinin de siyasî durumu ve siyasî telâkkisi üzerine tesir yapmaktan geri kalmadı.

"Moğol-türk hâkimiyeti„ nin en mühim tesirleri, iktisadî ve malî sahada görüldü. Rusya'da ilk defa olmak üzere "vergi„ ve "para„ sistemi düzene kondu. İstilâdan önce knezler, ancak köylü ahaliden vergi alırlardı. Şehirler bundan muaf tutulurlardı. Halbuki Moğollar her iki zümre arasında fark yapmadılar. Herkes vergiye tabi tutuldu. Rusya'da tatbik edilen vergi sisteminin izleri zamanımıza kadar gelmiştir. Rusca'daki "tamojnya„ (gümrük) ve "damga„ sözleri bunu gösterir; para'nın karşılığı rusca-"den'ga„, moğolca (türkçe) "tenke„den (tanga) alındı. Moskova Knezliğindeki, ve sonraları Rusya'daki vergi sisteminin tamamiyle moğol teşkilâtının devamı olduğu bilinmektedir. Posta ve ulak teşkilâtının da Rusya'ya Moğollar tarafından getirildiği biliniyor: Rusca'daki "yamşçik„ (yam'cı, arabacı) sözü bunu gösterir. Ticaret sahasında Moğollardan ve doğudan gelen sözlere rusçada çok tesadüf edilmesi, bu hususta moğol-türk tesirinin ne kadar kuvvetli olduğunu göstermeğe yeter. Ticaret eşyası manasına gelen "tovar„ sözü-türkçedeki "davar„ dan gelir; bunun, moğol istilâsından önce Ruslara girmiş olması da muhtemeldir. Bundan başka doğu memleketlerinden gelen ticaret eşyası (kumaş, deri mamulâtı v. s.) arasında bir çoğunun adı türkçe, daha doğrusu doğu memleketlerinde kullanılan sözlerdir. Türkler vasıtasiyle "at„ ve "araba„ yı daha geniş ölçüde kullanmayı öğrenen Ruslar, bunların isimlerini de

Türklerden almışlardır: "iğdiş„ manaşına gelen "alaşa at„ sözü rusça'ya umumiyetle "at„ anlamında olmak üzere "loşad'„ diye girmiştir.

Giyim hususunda, bilhassa rus yüksek tabakası olmak üzere, türk tesirinin kuvvetli olduğunu görüyoruz. Knezlerin ve boyarların elbiseleri türk (tatar) mırzalarınkine benzerdi; sırmalı, işlemeli, çok renkli, geniş ve uzun elbiseler, "kaftan „, "kalpak„, "kuşak„, "başlık„, "başmak„ gibi ruscaya giren sözler bunu açıkça gösterir.

Moğol - türk hâkimiyetinin Rusya için en mühim tesiri : Altın Orda hanlarının bilerek veya bilmeyerek müdahaleleri ve şuursuz politikaları sayesinde, Rusya'da Moskova etrafında toplanan, merkeziyetçi ve kuvvetli bir devletin meydana gelmesi olmuştur. Moğol-türkler, rus ahalinin diline, dinlerine ve kanunlarına dokunmadılar; rus kiliselerine imtiyazlar verilmekle, rus kültürünü munafaza eden en mühim müesseseye inkişaf imkânı verildi; istilâ zamanı müstesna, rus ahalisi ve rus büyüklerine karşı sistemli bir şekilde (sonraları Moskova knezlerinin türk illerinde yaptıkları gibi) imha siyaseti takip edilmedi. Moğol hanları, Moskova knezlerini, adetâ kendi vekilleri bildiler ve ona hükümranlık hususunda örnek olarak, Moskova Knezinin "mutlak„ ve "müstebit„ bir hükümdar olmasına yardım ettiler.

Rusya'daki moğol - türk hâkimiyetinin Rusya'nın dış siyaseti bakımından da ehemmiyeti büyüktür. Rusya, Altın Orda'nın hâkimiyeti sayesinde, birçok defa, batı komşularından kendini koruyabildi. Litvanyalı'ların ve alman şövalyelerinin daha fazla rus arazisine giremeyişlerinde, moğol - türk korkusu da mühim rol oynamıştır; hele Kırım hanlarının Moskova'ya fiilî ve diplomatik yardımları, Rusya'nın, kendini Litvanya - Lehistan devleti karşısında durabilmesini sağlamış ve Osmanlı İmparatorluğu ile münasebet temin etmiştir.

Moskova knezlerinin saraylarında, yaşayış ve düşünüş tarzlarında moğol hanlarını taklit ettikleri görülüyor. Askerlik, vergi, avcılık ve elçilik seremonilerinde ve birçok diğer hususta moğol-türk müesseseleri örnek tutulduğu da muhakkaktır. Altın Orda yıkılıp, hakikî "han„ lar ortadan kalktıktan sonradır, ki Moskova knezleri hem kendi telâkkilerine göre, hem de rus ahalisi nazarında hakikî "çar„ olan Altın Orda hanlarının makamlarına geçmek ve kendilerini "çar„ tanıtmak davâşına giriştiler. Onların bu yoldaki arzuları, o sıralarda Moskova'nın bazı mühitlerinde teşekkül eden yeni bir nazariye ile kuvvet buluyordu; bu nazariye : "Moskova — Üçüncü Roma„ görüşü idi.

***

Moskova knezlerinin "mutlak„ hükümdarlık prensipleri ve "Moskova - Üçüncü Roma„ nazariyesi

Moskova Knezliğinin tedricen yükselerek, bütün rus knezlikleri arasında en büyüğü ve kuvvetlisi olması; "Moğol - Türk hâkimiyeti„ nden sıyrılarak müstakil bir devlet derecesine çıktıktan sonra, Moskova knezlerinin hükümranlık telâkkilerinde de bir değişiklik hasıl oldu. III. İvan ve III. Vasili, artık bir "Udel„ (yurt) knezleri değillerdi; bunlar, büyük bir devletin başı idiler. Bütün rus yurdu onların hâkimiyetini tanımıştı; "bütün rus yurdu„ mefhumunun ötedenberi rus edebiyatında ve an'anesinde mevcut olduğunu görmüştük. Ortodoks dinine mensup rus camiası arasında bu "birlik„, yanı "millî rus birliği„ fikri şuursuz olsa dahi yaşamakta devam etmişti. III. İvan, evvelâ bütün rus knezliklerini birleştirip, rus olmayan kavimler ve devletlerle temasa ve mücadeleye başlayınca, Ruslar arasında "birlik fikri„, aynı rus zümresinden oldukları şuuru büsbütün arttı. "Ortodoks„ (pravoslavnıy) olmaları hasebiyle Ruslar, bütün komşularından farklı bir camia teşkil ediyorlardı; rus ahalisinin aynı dinde ve aynı coğrafî ve tarihî şartlar içinde bulunmaları "rus milliyeti his ve şuurunun„ teşekkülüne, kuvvetlenmesine imkân verdi. III. İvan ve III. Vasili, durumdan mükemmel bir şekilde faydalanmasını bildiler. Her iki knez de, kendilerini alelâde bir rus knezi değil, "rus yurdunun„, "rus milliyeti„ nin knezi, hükümdarı ve başı olduklarının farkına varmışlar ve bu şuurun telkiniyle, eski sade tavırlarını, basit adabı muaşeret ve teşrifat usullerini kaldırarak, yeni tip bir knez. "mutlak ve müstebit„ bir hükümdar oldular. Bu hususta kendilerine, moğol hanlarının mükemmel bir örnek teşkil ettiklerini söylemiştik. Diğer taraftan, III. İvan'ın "Bizans prensesi„ Sofya Paleolog ile evlenmesi, Moskova

knezlerinin hâkimiyet hakları ve telâkkilerinde yeni bir ideolojinin meydana gelmesinde de hissesi oldu.

Papalığın tavassutu ile, Sofya (Zoya) Paleolog, III. İvan'la evlendikten sonra, Moskova'ya İtalya'dan birçok Rumun geldiğini söylemiştik. Gerek Papanın ve gerek Sofya'nın adamları olan bu Rumlar (ve bazı İtalyanlar) Moskova knezine: kendisinin "Bizans imparatorlarının halefi olduğunu„ telkine başladılar; İvan bu görüşü benimsedi. Moskova yüksek muhitlerinde ve bilhassa ruhanî mahfillerinde bu telâkki yayıldı. Bu defa, Moskova knezinin — İstanbul'un Türkler tarafından zaptından sonra — hâmisiz kalan "Ortodoksluğun„ da en yüksek hâmisi olduğu nazariyesini ortaya koydular. Bununla, "Moskova - Üçüncü Roma„ nazariyesi meydana geldi. Bu ideoloji, Pskov manastırlarından birinde rahib olan Filofey adlı biri tarafından işlendi ve yazılı olarak III. Vasili'ye sunuldu. Bu görüş şöyle formüle edilmişti: Evvelce dünya hâkimiyetinin merkezi Roma idi; sonra Yeni Roma (yani İstanbul) oldu. Her iki Roma da düştü. Halbuki Üçüncü Roma ayaktadır, o da, Moskova'dır. Hıristiyanlıktaki "mukaddes üçlük„ hükmünce, Dördüncü Roma olmayacaktır; şu halde Moskova, dünya hâkimiyetinin yeni merkezidir. Bu nazariyeye göre Moskova hükümdarları, Bizans imparatorlarının halefleri ve ortodoksluğun yüksek hâmileridir. Ortodoksluk, yegâne doğru din ve görüş olmakla, Moskova yer yüzündeki doğruluğun ve hâkimiyetin merkezidir. Bununla Moskova rus hükümdarının hâkimiyet prensiplerine ve "dünyaya hâkim„ olmak arzularına muayyen bir istikamet ve tarihî bir hak verilmiş gibiydi. Moskova Rusyası'nın bu defa Bizans İmparatorluğunun halefi ve varisi olduğu görüşü kurulunca yeni bir prensip, "Moskova - Üçüncü Roma„ nazariyesi, Moskova hükümdarları ve onların halefleri nezdinde "bir devlet prensibi„ mahiyetini aldı; Rusya'nın ulaşması lâzım gelen amaç, ve "tarih karşısında ifa etmesi lâzım gelen ve mukadder olan vazifesi„ evvelden tayin ve tesbit edilmiş oldu.

Moskova knezlerinin böyle yüksek bir mevkie çıkarılmalarına müvazi olarak, bu knezlerin menşelerinin icabı hükümdarlık mansabına getirildikleri görüşü de ortaya kondu. Bu maksatla Moskova knezlerinin çok eski bir hükümdar ailesine mensup oldukları efsanesi uyduruldu. Rus yurdunun, havariler-

den Andrey tarafından takdis edilmiş olduğu, Rusya'da hakikî ve doğru dinin yapılacağının Andrey'in evvelden tebşir ettiği efsanesi de uyduruldu. Bizans imparatoru Konstantin Monomach'ın rus knezlerine hükümranlık alâmetleri ve "taç" (Monomach'ın şapkası) vermiş olduğu ileri sürüldü. Rus knezlerinin ilk ceddi sayılan Rurik'in Roma İmparatoru Augustus'un biraderi Prus'tan neş'et ettiği efsanesi de tanzim edildi. Elhasıl Moskova knezlerinin Bizans imparatorlarının halefleri oldukları ve günün birinde İstanbul'un Ruslar tarafından alınacağı iddia edilmeğe başlandı. III. İvan, Rusya'nın, Bizans varisi olacağını göstermek maksadiyle, Bizans Devletinin arması olan "çift başlı kartal„ ı Rusya'nın arması olarak kabul etti. Bu yeni ideolojinin Moskova knezlerinin, rus devlet adamlarının elinde müthiş bir silâh olacağını rus tarihinin ilerdeki fasıllarında göreceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA'NIN TÜRK İLLERİ SAHASINDA GENİŞLEMESİ

Korkunç İvan Devri

İvan'ın çocukluğu

Büyük knez III. Vasili, 1533 yılında öldüğü zaman iki oğlu kalmıştı. Bunlardan büyüğü İvan üç yaşında, küçüğü Yuri altı aylık idi. Tahta İvan'ın geçmesi icabediyordu. Küçüklüğünden ötürü annesi Elena (Yelena) naibe sıfatiyle devlet işlerine bakacaktı. Elena, asılları türk olan knez Glinskiler'dendi. Henüz genç bir yaşta olan Elena, gayet mütehakkim bir kadındı. Fakat hâkimiyet, bir müddettenberi aşıkı olan knez İvan Fedoroviç Ovçina-Telepnev'in eline geçiverdi. Bu zatın telkiniyle, Elena, kendisi için tehlikeli olabilecek kimseleri birer birer hapise attırdı; bunlar arasında naibe'nin en yakın akrabaları da vardı. Knez İvan Fedoroviç'in "Boyarlar Meclisi„ndeki imtiyazlı mevkiini ve devlet idaresindeki hudutsuz nüfuzunu çekemeyen boyarlar, Elena'yı zehirlediler (1538 de) ve birkaç gün sonra gözde knez de ortadan kaldırıldı. İvan, bu suretle, sekiz yaşında iken tam manasiyle öksüz kaldı. Bu durum, İvan'ın yetişmesine ve karakterine büyük bir tesir yaptı.

Knezlerin çocukları küçük veya öksüz kaldıkları zaman, knezlerin olgunluk çağına ermelerine kadar, boyarlar ve metropolit birlikte devlet işlerine bakarlardı. Halbuki şimdi bütün idare boyarların eline geçti. Asillerin en büyüklerinden sayılan ve Rurik neslinden neşet eden Şuyski'ler hâkimiyeti ele aldılar; bir müddet sonra knez Belski başa geçti, fakat Şuyski'ler onu yeniden devirdiler. Gerek Şuyski'ler ve gerek Belski'nin, Büyük Knezin, yani İvan'ın, ve kardeşinin terbiye ve tahsilleriyle az alâkadar oldukları, prenslere karşı hiçbir hürmet eseri göstermedikleri, hatta bunlara saygısızlık yapmaktan geri kalmadıkları biliniyor. Prenslerin giyimlerine, yemeleri - içmelerine itina edilmediği malûmdur. İvan ve kardeşi ancak resmî kabuller esnasında itinalı bir muamele görüyorlardı; bu münasebetle

kendilerine saygı gösterilmekte, onlara "Büyük Hükümdar„ diye hitap edilmekte idi. Bu durum, yaradılıştan gayet zeki ve hassas olan küçük İvan'ın gözünden kaçmıyordu. O, pek erkenden, kendinin "hakikî bir prens ve müstakbel bir hükümdar„ olduğunu şuurlu bir şekilde hissetmiş ve kendisine karşı yapılan bu saygısızlıkları görüyor, bunların öcünü almak ümidiyle, kin dolu bir hayat sürüyordu. Bakımsız, hâmisiz ve kimsesiz olduğu için, tabiatında korkaklık ve çekingenlik vasıfları inkişaf ettiği gibi, aynı zamanda ketumiyet ve kindar olmak karakteri de ikinci bir tabiat halini almıştı. İvan'ın da küçük yaştanberi, karakteristik vasıflarından biri de : oyunlarında bile kan dökmek ve başkalarının ıstırabından zevk almak olduğu biliniyor. Kedi ve köpek yavrularını, kuşları bin bir eziyet yaparak ve işkence ederek öldürmekten pek hoşlanırdı. Biraz büyüyünce sokaktaki adamlar üzerine köpekler salıvermekten ve adamların korkuşarak kaçıştıklarını seyretmekten büyük haz duyardı. Etrafındaki boyarlar onun bu hallerine ses çıkarmıyorlar, " Büyük Knez varsın eğlensin „ diyorlardı. İvan'ın küçük yaştanberi kitap okumağa çok meraklı olduğunu biliyoruz. O devrin, okuma ve öğretim kitaplarından en mühimi olan "Çasoslov„ ve " Psaltir „ (Zebur) elinden düşmüyor, mütemadi tekrarlar neticesinde bu kitapların birçok parçalarını ezberden biliyordu. Bundan başka, Moskova knezlerinin kütüphanelerinde toplanmış olan birçok dinî ve tarihî eser İvan'ın eline geçti ; Prens, ortodoks kilisesince makbul olan en mühim eserleri okuduğu gibi, rus vekayinâmelerini ve "rus kronograf„larını, bazı Bizans tarihlerini de (rusca tercemesi vasıtasiyle) mütalâa etti. Okuma merakı neticesinde İvan, kendi devrinin en çok okumuş Ruslardan biri oldu. Bu hususta ona, o sıralarda metropolitlik makamını işgaleden Makari'nin büyük tesîri olduğu muhakkaktır. Makari, genç ve meraklı prense, "kendini yetiştirme„ yolunda rehberlik etmiş, ortodoksluk esaslarını ve birçok din problemlerini aydınlatmıştı. İvan okuduğu tarihî eserlerin tesiriyle, "hükümranlık„ hususunda kendine has ve muayyen bir görüş sahibi olmuştu ; bu görüş, Bizans imparatorlarının hükümdarlık telâkkilerine benziyor ve bir müddettenberi Moskova knezlerinin kafalarında yer almağa başlayan : Hükümdarın "Tanrı inayetiyle o makama getirilmesi„ ve "Moskova'nın Üçüncü Roma„lığı nazariyeleri idi. Bu hususta da metropolit Makari'nin, İvan'a boyuna telkin yaptığı anlaşılıyor. İvan büyüdükçe, kendinin "Tanrı inayeti„ ile Moskova tahtına seçilmiş olduğuna kanaat getirmiş ve kafasında hükümranlığı hakkında muayyen bir prensip ve görüş kurmuştu. Öksüz olarak büyümesi, boyarların birbirleriyle mücadeleleri, çok okuması, İvan'ın erkenden "olgunlaşması„ na sebep olmuştu. O, hatta 13 yaşında iken "hükümranlık„ haklarını iddiaya başladı ; bu sahadaki ilk icraatı : Şuyski'lerden birini av köpeklerine parçalatması oldu. İvan, işte bu şartlar ve bu muhit içinde büyüdü. 12-13 yaşlarından sonra avcılığa ve eğlencelere merak ettiğini görüyoruz; bu maksatla birçok şehir ve köyleri geziyor, avlanıyor ve eğlenceler tertip ediyordu; ahlâken de erkenden bozulmağa başlamıştı.

İvan'ın «Çarlık tacını» giymesi ve ilk rus Çarı olması (1547)

İvan 16 yaşını bitirince metropolit ve boyarlara, evlenmek ve "Çarlık tacını„ giymek niyetinde olduğunu bildirdi. Knez, bu münasebetle boyarları şaşırtacak şeyler söyledi. Boyarlar buna hiç itiraz etmediler. Moskova'daki usule göre, Büyük Knez için asîl ailerlerden bir kız seçmek icabetti ; İvan, eski Moskova kibar ailesinden—fakat knezlerden olmayan—Fedor Koşka'lardan, Roman Yuryev'in kızı Anastasya'yı seçti. Evlenmesinden önce, 1547 yılının başında, tahta çıkış merasimi yapıldı; Uspenski Katedralinde bu münasebetle — rus tarihinde ilk defa olmak üzere—bir Moskova büyük knezi, "Çar„ lâkabını aldı ve "Çarlık tacını„ metropolit'in elinden giydi. Bunu müteakip İvan (IV. İvan), Moskova Çarı sıfatiyle hâkimiyet sürmeğe başladı.

«Mümtaz heyet» (İzbrannaya Rada)

İvan, 1547 de "Çar„ lâkabını benimseyip taç giydikten sonra, devlet işlerini bilfiil eline aldı. Genç Çar, tabii temayüllerini gizleyerek, kendine yaklaştırdığı birkaç kimsenin nüfuz ve tesiri altında kalır gibi oldu. Karısı Anastasya'nın Çar'a "yumuşatıcı ve inceltici„ telkinlerde bulunduğu biliniyor; İvan'ın, sefihane eğlencelerini bırakması ve daha dürüst bir aile hayatı yaşamağa başlaması Anastasya'nın tesirine atfedilmek-

tedir. İvan tahta çıktığı sıralarda Moskova'da müthiş yangınlar olmuştu. Öyle ki Kremlin ve birçok mahalle yandı, kül oldu. Bu münasebetle 1700 kişinin de yanarak öldükleri biliniyor. Moskova şehrinde bu gibi korkunç felâketler cereyan ederken, metropolit Makari'nin maiyetinden Silvester adlı bir papazın Çar'a hitap ederek, 'Bütün bunların, Çar tarafından işlenen günahların cezası olduğunu' söylemesi, İvan üzerine derin bir tesir yaptı, genç çarın içini alt üst etti. Silvester hemen Kremlin'e getirildi. İvan göz yaşları ile günahlarından tövbe etti, bundan böyle halkın ihtiyaçlarını düşüneceğine dair söz verdi.

Bu sıralarda Moskova Knezliğinde, ötedenberi olduğu gibi, devlet işleriyle en çok ilgili olan organ, "Boyarlar Meclisi„ idi. İvan bu meclisi muhafaza etmekle beraber, ayrıca bir hey'et yaptı. Bu hey'ete kendi yakınlarından üç kişiyi aldı. Bunlar: Papaz Silvester, küçük asilzadelerden Aleksey Adaşev ve yüksek asılzadelerden knez Andrey Kurbski idiler. "Mümtaz hey'et„ (İzbrannaya Rada) adı verilen bu üç kişi, genç çarı nüfuzları altına aldılar ve devlet işlerinde büyük bir rol oynamağa başladılar. İç ve dış politikada, kilise idaresinde bunların telkini ile mühim gelişmeler oldu.

Çar kanunnâmesi (1550) ve mahallî hâkimlikler

Çar IV. İvan, Silvester ve Adaşevlerin telkiniyle, 1550 yılında, sivil ve ruhanî büyüklerden teşekkül eden bir toplantı, "Sobor„, davet etti. Toplantıda, Rusya'da yürürlükte olan devlet ve kilise kanunları ve nizamları üzerine konuşmalar yapıldı. III. İvan zamanında bir kanunnâme tanzim edildiğini görmüştük. Bu defa, daha sonraki kanunlar da bir araya getirilerek, yeni bir mecelle tanzim edildi: buna "Çar kanunnâmesi„ adı verildi.

Stoglav (100 maddelik kilise kanunu)

Toplantıya çağırılan ruhanî azalar, kilisede, bir müddettenberi görülen bozuklukları düzeltmek maksadiyle, 100 maddelik yeni bir nizamnâme hazırladılar. 1551 de kabul edilen bu kilise mecellesi, ihtiva ettiği maddelerin sayısına göre, "Stoglav„ (100 madde) adını aldı ve yürürlüğe girdi.

Yeni bir ordu teşkilâtı ve ateşli silâhlar

Sivil idarede ve kilise işlerinde yenilikler yapılırken, ordu teşkilâtı işine de ehemmiyet verildi. Bu maksatla, 1551 yılında, arazi sahipleri asılzadelerden ve boyar erlerinin (deti boyarskiye) en iyilerinden seçilmek üzere, 1.000 kişilik bir alay tanzim edildi. Bunlara "Moskova'ya yakın asiller„ (Dvoryan'ler) alayı dendi; bu alaya alınanlara Moskova'ya yakın sahada çiftlikler verildi; diğer arazi sahibi asılzadelere ise "Taşra şehirleri asilleri (dvoryane)„ dendi. Arazi sahibi aşılzadeler (dvoryane) ellerindeki her yüz çetvert araziden atlı ve teçhizatlı bir asker çıkarmağa mecbur tutuldular. Ordu nizamı düzeltildi, her mıntakanın kuvvetleri, "orun nizamı„ na uyarak, kendi asilzadelerinin kumandasında sefere iştirak edeceklerdi. Eyalet kuvvetleri "yüzlük„ lere bölündü; her "yüzlük„ birer "başın„ (golova) kumandasına kondu. Ayrıca, ateşli silâhlarla mücehhez bir piyade alayı tanzim edildi; bundan başka bataryalar halinde top birlikleri teşkil edildi. Moskova rus ordusunda, bu suretle, Batı Avrupa orduları (ve osmanlı - türk askerî teşkilâtı) nümune tutularak, ateşli silâh geniş ölçüde kullanılmağa başlandı. Bunlar sayesinde rus ordusunun harp kabiliyeti çok yükselmiş oldu.

Çar İvan'ın «Mümtaz Hey-et» ile arasının açılması

Çar İvan'ın en yakın müşavirleri sıfatiyle, devlet işlerinde mühim rol oynayan "Mümtaz Heyet„ azaları 1553 den sonra İvan'ın gözünden düşmeğe başladılar. Bunun birçok sebebi olduğu biliniyor. İvan küçük yaştanberi okuya geldiği eserlerin tesiri ve metropolit Makari'nin yaptığı telkinler neticesinde, kendini "Tanrı inayetiyle„ bir hükümdar, Rusya'yı dilediği gibi idareye memur bir Çar diye telâkki ediyordu. Halbuki "Mümtaz heyet„ in başında duran alelâde bir papas (pop), yani Silvester ve mirahor Adaşev'in Çar namına devleti idareye kalkışmaları, yüksek asılzadelerden olan knez Andrey Kurbski'nin de onlarla birlik olması, tab'an çok vehimli olan Çarın içini kemirmeğe başladı. O sıralarda cereyan eden şu hâdise, Çar ile "Heyet„ azaları arasının açılmasını mucib oldu: 1553 de Çar ağır bir sıtmaya tutuldu. İyileşeceğinden ümidini kestiği için henüz pek küçük bir yaşta

olan biricik oğlu Dimitri'ye boyarların biat etmelerini istedi. Boyarlar, İvan'ın yattığı odanın yakınında toplandılar ve münakaşaya başladılar; İvan "Mümtaz Hey'et„ azalarının dahi oğluna biat etmek istemediklerini hayretler içinde öğrendi. Mamafih, İvan'ın ısrarı üzerine boyarlar ve ilerigelen memurlar haç öpmek suretiyle küçük Dimitri'ye biat ettiler. Bu hâdiseden az sonra İvan iyileşti, fakat oğlu Dimitri bir seyahat esnasında Şeksna nehrinde boğuldu. Bu olaylar İvan üzerine derin bir tesir yaptı, Çar kendi neslinin geleceğinden haklı olarak endişe etmeğe başladı. Yakındakilere itimadı sarsılmıştı; küçük mevkilerden alıp en yüksek makamlara çıkardığı Silvester ve Adaşev'lere karşı vaziyetini değiştirmeğe başladı. 1560 da İvan'ın karısı Anastasya, İvan ve Fedor adlı iki oğlan bırakarak öldü. Karısının her itibarla Çar üzerinde iyi bir tesiri olduğunu söylemiştik. İvan bu defa büsbütün kendi haline bırakılmış oldu. Eğlenceler birbirini takibetmekte, kadınlar ve bir sürü dalkavuklar etrafını sarmakta idi. Yeni gözdeler peyda oldu. Yeni adamların kışkırtmaları ve telkini neticesinde, Çarın uzun zamandanberi içinde sakladığı arzuları ve hevesleri birer birer ortaya çıktı. Silvester, Buzdenizine yakın meşhur "Solovki„ manastırına sürüldü. Adaşev ise, Livonya'ya gönderildi. "Mümtaz Heyet„in diğer azaları da birer birer dağıtıldılar. Bunlardan en ilerigelenlerden biri olan knez Andrey Kurbski, 1564 te, Litvanya'ya kaçtı. Bu vak'a İvan üzerine pek derin bir tesir yaptı ve devlet idaresinde yeni bir yol gütmesine sebep oldu. Bu politika: hayin telâkki ettiği "boyar„ lara karşı mücadeleye başlaması ve bunu gerçekleştirmek maksadiyle yeni bir müessesenin kurulması oldu.

Opriçnina: 1564 1573, (1576)

1564 yılının sonunda, Çar İvan, çoluk-çocuğunu, saray hademeleri ve maiyetini, saray hazinesini alarak Kremlin'i terketti. Çarın nereye gittiğini kimse bilmiyordu. İvan, birkaç gün Troitsk-Sergeyevsk manastırında kaldıktan sonra, yoluna devam ederek Aleksandrovsk kasabasına geldi ve orada durdu. 1565 yılının ocak ayında, Moskova'ya, Çarın postacılarından biri, Moskova'daki yüksek boyarlara ve ruhanilere, öbürü de tüccarlardan ve ahaliye hitaben yazılan iki name getirdi. Çar birinci namesinde

„boyarların ihaneti„ yüzünden Çarlık makamını bıraktığını bildiriyordu; ikinci namede de "Çarın, tüccarlara ve ahaliye küskün olmadığı„ beyan edilmişti. İvan'ın "Çarlığı bıraktığı„ haberi Moskova'da büyük bir telâş ve şaşkınlığı mucip oldu. Nihayet ruhanilerden, boyarlardan ve ahaliden mürekkep bir heyetin Aleksandrovsk'a gönderilerek, Çarın tahtta kalması için ricada bulunulmasına karar verildi. Bu hey'et Aleksandrovsk kasabasına vardı ve İvan'la görüştü; İvan muayyen şartlar altında hâkimiyette kalabileceğini söyledi. Hey'et azaları İvan'ın bütün şartlarını evvelden kabul ettiler. Çar, bunların nelerden ibaret olduğunu sonradan bildirileceğini söyledikten sonra, hey'etin Moskova'ya dönmesine izin verdi. İki ay sonra kendisi de Moskova'ya döndü; henüz 34 yaşında olmasına bakmaksızın o kadar değişmiş ve ihtiyarlamıştı, ki tanınmaz bir hale gelmişti: Küçük gri gözleri içe batmış ve korkunç bir tesir yapıyordu; başında ve sakalında bir iki tutam saçtan başka bir şey kalmamıştı; hali tavrı, bakışı ve konuşuşu garip bir hal almıştı. Çar "şartları„ nın ne olduğunu bildirdi. Bunlar: Boyarlar ve ahali, Çarın, "hainleri„ cezalandırmasına mani olmayacaklar, Çarın kendisine ve adamlarına mahsus yeni bir saray maiyeti ihdas edilecekti. İvan'ın bu şartlarına kimse itiraz etmedi. İvan, hemen yeni bir saray (dvor) ve yeni bir teşkilât, "Opriçnina„, kurmağa başladı.

İvan "Opriçnina„ yı ihdas etmekle, devlet içinde yeni bir devlet meydana getirmiş oldu. Çar, Kremlin'de kalmak istemedi ve kendisi için ayrı bir "saray ve maiyet„ kurdu; bu maksatla Aleksandrovsk kasabasında yeni binalar yaptırdı ve yeni adamlardan saray erkânı ve maiyeti seçti. Başta 1000 kişiden teşekkül eden maiyeti (saray erkânı, uşakları ve muhafızları), sonraları 6000 kişiye çıkarıldı. Bunların başına Malüta Skuratov (Grigori Bel'ski) getirildi. Yeni sarayın adamlarının masraflarını kapatmak maksadiyle, Çar, muayyen şehirleri, kasabaları ve vilâyetleri kendine ayırdı. Bunları "Opriçnina„ yaptı; Çarın hizmetinde bulunanlara da "Opriçnik„ dendi; İvan kendisi, bunlara "saray adamları„ (dvorovıe) derdi. Opriçnina'ya ayrılan şehirlerin ve yerlerin bütün idaresi ve varidatı Çarın "sarayı„ na ve adamlarına hasredildi. Bunun neticesi olarak Rusya'nın bir kısmı "Opriçnina„ ya, bir kısmı da bu teşkilâtın dışında

kalan, Moskova idaresine tâbi kılındı; bu kısma "Zemşçina„ dendi. Zemşçina'nın başında 1574 te Kasım şehzadelerinden olup, ortodoksluğu kabul eden, Semeon Bekbulatoviç'i getirdi ve ona "Büyük Knez ve Çar„ lâkabını verdi, yani "hakikî Çar„ olarak onu ilân etti. İvan kendisinin ise ancak "Moskova Knezi„ olduğunu bildirdi. İvan "Bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi„ Semeon Bekbulatoviç huzurunda hürmetle eğilir, diz çöker ve ona yazdığı mektuplarında "Kölen İvan„ imzasını kordu. Bütün bunların ancak siyasî bir maskaralık olduğu muhakkaktır ve kimse tarafından ciddî telâkki edilmediği de aşikârdır. Bu durumun iki yıldan fazla sürmediği nazarı itibara alınırsa, İvan'ın bu işi ciddî telâkki etmediği meydandadır.

İvan yeni sarayını, Opriçnina'yı kurunca faaliyete geçti. Opriçnina'dan maksadı "hainleri ortadan kaldırmak„ oluğunu söylemiştik. Çarın nazarında "hain„ ler ise yüksek aristokrasi, boyarlar zümresi idi. İvan'ın telâkkisine göre, boyarlar, Çarın serbestçe hâkimiyet sürmesine engel teşkil ediyorlar ve Çarın arzu ettiği gibi hareket etmiyorlardı. Bu zümreyi ezmek için İvan "Opriçnik„ leri vasıtasiyle terrör tatkibine başladı. Kendisine karşı sempatileri olmadığı zannedilen boyarlar ve boyar olmayanlar takibata uğradılar. Ellerinden mâlikâneleri alındı, kendileri ya işkenceye tâbi tutularak öldürülmeğe, veya sürgün edilmeğe başlandılar. Cezaya uğrayan kimselerin çiftlikleri, mal ve mülkleri, "Opriçnina„ ya alınmakta idi. Takibata uğrayanların adedi çoğaldıkça, "Zemşçina„ dan "Opriçnina„ ya geçen saha artıyordu. Bu suretle yüzlerce ve binlerce asılzade ve alelâde kimseler yerlerinden, yurtlarından oldular; çiftlik sahiplerinin ellerinden uşakları ve adamları alındı ve dağıtıldı; kendileri ise öldürüldüler veya sınır mıntakalarına sürgüne gönderildiler. Takibata yalnız "hain„ telâkki edilen boyarlar değil, ruhaniler, orta halliler ve hatta ahali arasından birçok kimse maruz kalmakla, Rusya'da hakikî bir "terrör rejimi„ kurulmuş oldu. Yalnız ayrı şahıslar değil, hatta şehirler ve ülkelerin toptan takibata maruz kaldığını görüyoruz. Bunların en mühimi 1570 deki Novgorod vak'asıdır. Çar İvan, 1570 de, Novgorod şehri ahalisinin kendisine ihanet ettiğine hükmetmiş ve Novgorod'a karşı "düşman arazisine yapılan sefer„ lerden birini açmıştı. Bu münasebetle yapılan tahribatın, "hiçbir tatar seferi esnasında görülmediğini„ rus tarihçileri itiraf ederler. Bu münasebetle binlerce insanın (erkek, kadın ve çocuk) vahşiyane bir şekilde öldürüldüğü ve işkenceye tâbi tutulduğu bildirilmektedir. Bu "dehşet rejiminin„ İvan'ın saltanatının sonuna kadar devam ettiğini hatırlarsak Rusya'da bu sıralarda "Devlet otoritesi„ namına işlenen cinayetin, dünya tarihinde emsali yoktur. İvan'a, tatbik ettiği bu rejimi, herkese dehşet veren hattı hareketleriyle, haklı olarak, "Korkunç„ (Groznıy) adı verilmiştir.

Korkunç İvan'ını opriçnik'leriyle yaşadığı Aleksandrovsktaki sarayı dehşet verici bir yerdi. İvan, 6000 opriçnik'inden 300 ünü seçmiş ve bunlara, "tarikat arkadaşları„ (bratiya) adını vermişti. Bunlar, opriçnik üniforması üstünde siyah bir pelerin taşırlar ve siyah bir başlık giyerlerdi. Çar, kendisi, başrahip telâkki edilirdi. İvan iki oğlunu (İvan ve Fedor) alarak Çan kulesine çıkar ve zangoçluk yapardı; sonra, "tarikat arkadaşları„ ile birlikte dinî bir âyin icra edilirdi, bu esnada Çar kafasını yere (taşa) vurarak o kadar çok secde ederdi, ki alnında uzun zaman kan izleri belli olurdu; âyini müteakip sofraya oturulur ve ziyafete başlanırdı. Şarap içilir ve az sonra sefahat meclisi başlardı; azizlerle, Meryem Ana ile alay edildiği, kilisenin koyduğu düsturlara dokunulduğu olurdu. Ziyafet esnasında Çar yerinden kalkar ve oraya yakın odaların birinde işkence edilenlerin biri yanına gider, işkence tatbikatına bizzat iştirak ederdi. Bu esnada "opriçnik„lerin bazıları yeni kurbanlar aramak için yola çıkarılırlardı. Çar'a kimse, bir tek sözle itiraz edemezdi; metropolit Filip, İvan'ı kanlı yolsuzluklarından ötürü ikaz etmek ve insafa davet etmek istediğinden, devrin en zalim ve hunhar adamlarından biri olan Malüta Skuratov tarafından boğularak öldürülmüştü.

Korkunç İvan'ın bu kanlı rejimi tam 20 yıl sürdü. Opriçnina 1572 de kaldırılır gibi oldu ise de, Çarın terrörü devam etti. Siyah üniformalı, bellerinde bir köpek kafası ve bir süpürke taşıyan "opriçnik„ler uzun yıllar rus ahalisini dehşet içinde tuttular. Rusya'nın yarısı "opriçnik„lere verilmişti; "Opriçnina„ Rusya'nın öbür yarısını teşkil eden "Zemşçina„ tarafından besleniyordu. 6.000 kişiden mürekkep "bir serseri„ güruhu,

rus ahalisine zulmederek, rahatça yaşıyordu. Yarı deli ve sadist olan Korkunç İvan ise "tarikat arkadaşları„ ile sefahat meclisleri ve kanlı eğlenceler ile iktifa etmiyor, karı arkasından karı alıyor, papazları, kilisenin menetmesine mağmen, nikâh kıymağa zorluyordu. Çar sarhoşluk âlemine dalmış, "hain„ telâkki ettiklerini öldürmekten zevk duyarak (kendi tabiriyle "adamcıkları temizlemek„) zulm ve korku içinde 20 yıllık terrör rejimi tatbik etti.

Korkunç İvan'ın tatbik ettiği bu tethiş rejim neticesinde, yüksek aristokrasi zümresinin büyük bir kısmı imha edildi; Rusya'nın iç eyaletleri tamamiyle boşaldı, ahalisi azaldı, öyle ki ekin ekecek, askerlik yapacak kimse kalmadı. Bu cihet ise Rusya'nın ekonomik ve askerî hayatı üzerine büyük bir tesir yaptı. Moskova etrafında bile yiyecek azaldığı gibi, İvan'ın başta muvaffakiyetle devam ettiği Livonya harpleri, kötü bir seyir aldı, harbi neticelendirmek için ne para ve ne de asker bulabildi.

IV. İvan, rus hükümdarları arasında en "korkunç„ udur. Kendisinin yarı deli bir adam olduğu muhakkaktır, dakikada kızan ve kendine o anda hâkim olamayan İvan en yakınları ve sevdikleri için bile "korkunç„ idi. 1582 de küçük bir itiraza tahammül edemeyerek, büyük oğlu İvan'a, elindeki demir asa ile şakağına öyle bir vuruş indirdi, ki oğlu birkaç gün sonra canını verdi. İvan'ın yerinden fırlayıp oğlunu kucaklaması, ağlaması, haykırması ve yüksek seslerle tövbe etmesi oğlunu canlandıramadı.

Kazan ve Astrahan (Hacıtarhan, Ejderhan) Hanlarının Ruslar tarafından zaptı ve bunun ehemmiyeti

Kazan Hanlığının zaptı (2 ekim 1552)

1487 de rus kuvvetlerinin Kazan'ı işgal ettiklerini ve Orta İdil sahasında Moskova'nın nüfuzu yerleştiğini görmüştük. Fakat III. İvan'ın ölümünden sonra, Kazan Hanlığı yeniden rus hâkimiyetinden çıkmış ve hatta Sahibgerey han zamanında (1521 - 1523) Kazanlılar, Kırımlılarla birlikte, Rusları ağır bir yenilgiye uğratarak, Kazan sahasındaki Moskova nüfuzunu büsbütün kırmışlardı. Fakat Kazan'da başgösteren partiler mücadelesi yüzünden Hanlık kuvvetten düştü, coğrafî durum itibariyle Rusların hücumlarına kolayca maruz kalan ve mesafe uzaklığından hiçbir türk - islâm devletinden yardım alamayan Kazan Hanlığı, kendisinden birçok defa büyük ve kuvvetli Moskova Çarlığı ile karşı karşıya kaldı.

IV. İvan (Korkunç İvan) tahta geçer geçmez (1547) hemen ertesi sene Kazan'a karşı bir sefer açtı, fakat bir şey yapamadan geri döndü. 1550 de Ruslar ikinci defa sefer açtılar, yine bir netice elde edemediler. İvan Kazan'ı muhakkak surette ele geçirmeğe karar verdiğinden Kazan'dan 60 km. yukarıda Züye ırmağının Volga'ya döküldüğü yerde Züye (Sviyajsk) kulesini inşa ettirdi (1551). Buraya malzeme sevkedildi ve ertesi sene Çar İvan 150.000 kişilik bir kuvvetle ve toplarla Kazan üzerine dördüncü seferini açtı. Kazan şehri, bu devir için kuvvetli bir kale idi; şehirde 30.000 kadar asker vardı. 20 ağustos tarihinde şehir her taraftan kuşatıldı. Ruslar birkaç defa hücum teşebbüsünde bulundularsa da her defasında püskürtüldüler. Bu defa rus ordusunda hizmet gören İskoçyalı mühendis Butler, Kazan'ın surları ve yolları altına fıçı ile barut koydurdu ve surlar havaya uçuruldu. Ancak bundan sonra Ruslar şehire girebildiler, çetin ve kanlı savaştan sonra Ruslar vaziyete hakim oldular. Kazan hanı Yadigâr Ruslara teslim edildi. Kazanlı müdafiler bundan sonra da çarpışmağa devam ederek, son ferde kadar döğüştüler ve öldüler. Böylelikle 2 ekim 1552 günü Kazan şehri ve Hanlığı Rusların eline geçti. Orta İdil sahasında, M. s. VI. yüzyıldanberi devam edegelen türk hâkimiyeti bu suretle sona ermiş oldu.

Kazan Hanlığının Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle, Rusya tarihinde yeni bir devir başlanmaktadır. Kazan uzun zaman Rusların İdil boyunca Hazar denizi istikametinde ilerlemelerine ve Aşağı Ural sahasında yayılmalarına en büyük engel teşkil etmişti. Halbuki Kazan'ın düşmesi ile, Rusların geniş ölçüde, türk illeri üzerinde yayılmalarına yol açıldı. Rusya'nın yalnız rus milletinden müteşekkil bir devlet olmaktan çıkıp çeşitli milletlere hâkim bir imparatorluk olmak yolunu tutması, ancak Kazan Hanlığının zaptiyle mümkün olmuştur. Kazanın düşmesi Rusya'nın devlet sınırlarının pek kısa bir zamanda Hazar denizi kıyılarına ve Kafkaslara varıp dayanmasına imkân verdiği gibi, Ural sahası da Rusların eline geçmekle Sibir ve Tür-

kistan istikametinde de rus yayılışına geniş imkanlar açılmış oldu. Rusların, Osmanlı devleti ile sınırdaş olabilmeleri -yine Kazan Hanlığının zaptının bir neticesi idi; çünkü Kazan şehri alındıktan sonra, 1556 da Astrahan (Ejderhan) Moskovanın eline düştü, ve az sonra da, Ruslar bir taraftan Terek nehri boyunda, diğer yandan Azak kalesine yakın sahaya kadar sokuldular. Bu suretle Kazan Hanlığının, Rusların eline düşmesi, Moskova Rusyası'nın türk illeri zararına geniş fütuhat faaliyetine geçmelerine yol açmış oldu.

Astrahan (Hacıtarhan) Hanlığının zaptı (1556)

IV. İvan, Kazan Hanlığını aldıktan sonra, İdilin aşağı kısmındaki Astrahan (Ejderhan) Hanlığını ele geçirmek için hazırlıklar yaptırdı. Zaten bu türk devleti gayet zaif ve iç karışıklıklar, taht kavgaları yüzünden kendini müdafaa edecek bir durumda değildi. Ruslar İdil boyunca indiler ve gayet az kuvvetlerle 1556 yılının sonunda veya 1557 başında, Hacıtarhan (Astrachan, Ejderhan) şehrini ele geçirdiler. Altın Orda devletinin, bu zayif bakiyesi de bu suretle Moskova'nın eline geçti. VI. yüzyıldanberi muhtelif türk kavimleri ve devletlerinin elinde bulunan, Bulgarlar ve Hazarlar zamanında olduğu gibi Altın Orda ve Kazan Hanlıkları devirlerinde dünya ticaretinin en işlek yollarından biri olan İdil - Volga nehri, böylelikle Türklerden Ruslara geçmiş oldu. Volga nehri de gittikçe "bir rus nehri„ Rusların "anacık nehir„ (Volga matuşka reka) dedikleri, rus iktisadî hayatının en mühim kan damarı vazifesini görmeğe başladı.

Çar İvan, Kazan Hanlığının zaptına ne kadar ehemmiyet verdi ise, Hacıtarhan Hanlığını ortadan kaldırmak hususunda da o kadar gayret etmişti. Bundan ötürü her iki fütuhatı da daima hatırlatmak ve Ruslara bunun ehemmiyetini canlandırmak maksadiyle, fermanlarda ve resmî devlet muhaberatında koyduğu tarihi "Kazan Hanlığının fethinin filânıncı, Hacıtarhan'ın zaptının filânıncı yılında„ diye göstermek usulünü kabul etti.

Rusların Kuzey Kafkaslara doğru ilerleyişleri

Hacıtarhan şehrinin Rusların eline geçmesi, Hazar denizine yakın çevrelerde rus nüfuzunun sür'atle yayılmasını mucip oldu. Bu durumdan bazı devletler ve kavimler bu defa iktisadî menfaatlerini Moskova ile işbirliği yapmakla artırmak yolunu tuttukları gibi, bazıları da maruz kaldıkları diğer yabancı tesirlerden ve tazyikten kurtulmak çaresini Ruslarla anlaşmakta gördüler. Hiva ve Buhara'daki türk ve islâm Hanlıkları ötedenberi Hacıtarhan üzerinden yaptıkları ticaretin durmamasını temin maksadiyle, bu defa Moskova'ya elçiler gönderip, ticaretin devam ettirilmesi yolunda izin istediler. Türkistan'ın ötedenberi Aşağı İdil üzerinden, Kazan ve Moskova ile olduğu gibi, diğer yandan Azak ile de ticaret münasebetlerinde bulunduğu hatırlanırsa, Hiva ve Buhara hanlarının, hasıl olan yeni siyasî durumdan bir uzlaşma yolu ile istifade etmek isteyişleri kolayca anlaşılır. Rus hâkimiyetinin Hazar denizi kıyılarına kadar inmesi Türkistan'da fazla bir endişe uyandırmadığı biliniyor.

1552 de Kazan Hanlığının zaptı, 1556 da Rusların Hacıtarhan'ı ele geçirmelerine imkân vermekle kalmadı, Moskova nüfuzunun daha da güneye inmesine yol açtı. Bu defa rus ilerleyişi Kuzey Kafkasya'ya doğru gelişti. Çerkesler, muhtelif türk kavimleri ve Gürcüler arasında rus tesiri kendini hissettirmekten gecikmedi. Kafkasya'daki ilk rus tesirinin başlangıcı, 1552 yılında görülmektedir. O sene iki çerkes beyi Moskova'ya gelerek, Çar İvan'ın kendilerini himayesi altına alması için ricada bulundular. Kazan'ın sukutundan sonra rus nüfuzu büsbütün arttı. 1555 de Çeçen beylerinden birkaçı, 150 kişiden ibaret bir hey'etle Moskova'ya geldiler ve Rusya'nın himayesini istediler. Çeçenler, Osmanlı-türk ve Kırım tatarlarının baskısından kurtarılmalarını istiyorlardı. Çar İvan, Çeçen beylerine verdiği cevapta: Rusya'nın Osmanlı devleti ile barış içinde yaşamağı arzu ettiğinden, Türklere karşı bir şey yapamıyacağını, fakat Kırım Tatarlarına karşı Çerkesleri ve Çeçenleri koruyabileceğini söyledi. Moskova'ya gelen Çeçen beylerinden bazıları ve oğulları ortodoksluğu kabul ettiklerine göre Moskova'ya gelenlerin müslüman olmadıkları anlaşılıyor. 1557 de birkaç Çerkes beyi himaye edilerek Mos-

kova'ya geldiler. Kabarda (Çerkes) beylerinden Temrük ve Tizrüt İvan'a elçiler gönderip, Moskova'ya tâbi olmak istediklerini bildirdiler. Bunlar Tarkov (Temirhan Şura) Şamhalı'na karşı yardım gönderilmesi için, Çarın Hacıtarhan (Astrahan)-daki rus kumandanına emir verilmesini de dilediler. Kabarda elçilerinin dediklerine bakılırsa: eğer rus Çarı kendilerine yardım ederse, Gürcistan da Moskova'nın himayesine girmekte gecikmeyecekti. Diğer taraftan Dağıstan'daki Şamhalar'ın arazisinden de Moskova'ya adamlar gelmeğe başladı. Terek boyundaki Tümen beyliği mirzası, amcasına karşı rus Çarından yardım istiyordu. Bu suretle bütün Kuzey Kafkasya harekete geçerek, Moskova Çarının himayesi ve yardımı sayesinde, her zümre veya ayrı beyler, rahata ve emniyete kavuşacaklarını umuyorlardı. Bu gibi ricalar Moskova'da tesirsiz kalmadı. Rus kıtaları Terek nehrine kadar ilerleyerek Kabarda arazisinde bazı müştahkem karakollar kurmağa başladılar. Bununla rus yayılışı, tarihte ilk defa olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına, veya Osmanlı Türklerinin nüfuz sahalarına yaklaşmış oldu. Kazan Hanlığının ortadan kaldırılmasından ancak beş yıl sonra, rus yayılışı Kuzey Kafkasya'ya varıp dayanmıştı. Bu durum İstanbul'daki bazı devlet adamlarının, Hazar denizi ve Kuzey Kafkasya sahasına, hattâ Orta İdil boyuna dikkat nazarlarını çekmelerine ve rus - türk münasebetlerinin ciddî bir mahiyet almasına sebep teşkil etti.

Ruslar tarafından zaptedilen yerlerin idaresi

Moskova devleti, ele geçirdiği Kazan Hanlığı ve Ural dağları sahasını elde tutabilmek için tâ baştan gerekli tedbirler almıştı. Evvelâ ahaliden mukavemet edebilecek unsurları, tamamiyle imha edilir veya başka yerlere göç ettirilirdi. Sonra, muhtelif mıntakalarda "gorod„ (şehir) ler veya "ostrog„ (küçük kaleler) tesis ettirdi, bu şehirlerin bulunduğu sahada "uyezd„ adiyle bir idare mıntakası teşkil edilir ve bunların başında da "voyevoda„ lar getirildi, "voyevoda„ ların yardımcılarına da "d'yak„ (sekreter)denirdi.

Zaptedilen yerler, Moskova Çarı'nın arazisi sayıldığından, arazi Ruslar tarafından sahiplerinden istenildiği gibi alınır ve Ruslara verilirdi; "Moskova hükümdarının arazisinde oturan„ yerli ahali de, "topraktan faydalanmaları„ karşılığı olarak "yasak„ (vergi) ödemeğe mecbur tutulurdu. "Yasak„, muayyen ve mahdut bir şey olmayıp, onun miktarı, ahalinin itaatı derecesine göre değişirdi. Yasak ödeyenlere (yasaçnı) denirdi. Yasak, hububat ve bilhassa kıymetli kürklerle ödenirdi, devlete verilen miktar bitince, devlet memurlarına da takdime'ler ödenirdi, bir de "üşri yasak„ (1/10 yasağı) da vardı. Yasaktan başka, ahali, "hükümdar hizmetlerini„ görmeğe mecburdu, yani istihkâmlar ve yollar yapısında kullanırlardı. Sonraları, rus ordusuna askerî kıtaları teşkil etmek ve Moskova knezleriyle birlikte harblere iştirak etmek mecburiyeti de kondu. Ruslar eline geçen Türk illerindeki idarenin esas hedefi: Moskova hazinesine mümkün mertebe çok varidat ve menfaat temin etmek idi; yerli ahalinin en küçük menfaatleri nazarı itibara alınmıyor, ancak ve ancak Moskova hükümetinin işine yarıyan tedbirler tatbik ediliyordu.

Kırım - Rus münasebetleri

Kırım hanlarının rus politikaları

Kırım hanlarının Moskova Rusyası'na karşı takibettikleri siyaset, bazı haller müstesna, sistemli ve planlı bir devlet siyaseti değildi. Hanlar, Moskova'dan devamlı bir şekilde "hediye„ çekmeği isthdaf eden bir politika peşinde idiler. Rusya'dan mümkün mertebe çok miktarda kıymetli kürkler çekmek, han ailesine ve mırzalara devamlı bir gelir kaynağı temin etmek Kırım hanlarının Ruslara karşı güttükleri politikanın esasını teşkil ediyordu. Moskova çarına yazılan mektuplarda, hanın kendisi için, kalgay ve nureddin, hanın annesi, karıları, mırzalar ve büyükler için ne miktar ve ne cinsten kürkler gönderilmesi birer birer sayılmakta, Moskova'dan celbedilmesi istenen paranın miktarı bildirilmekte idi; Kırım hanları buna "tış„ (tiyiş) (vıchod), yani vergi derlerdi. Kırım Hanlığı kuvvetli olduğu zaman bu istekler bir talep mahiyetinde idi; Hanlık zayıfladıkça istekler adeta bir dilencilik şekline giriyordu. Moskova hükümeti, Kırım'dan gelen bu türlü istekleri, Lehistan-Litvanya tarafından vaki olan tehdit karşısında, yerine getirmek mecburiyetinde idiler. Kırım'a gönderilen kıymetli kürkler, Lehistan ve Litvanya'yı tehdit altında bulundurmak için en iyi bir vasıta

idi; bundan ötürü Kırım'a gönderilen "tış„ Moskova'da fazla ağır bir yük olarak telâkki edilmiyordu. Mamafih, hanların "tış„lardan memnun kalmıyarak, veya Lehistan krallarından Moskova'ya nisbeten daha çok hediye gönderdikleri zaman, Rusya'ya akın yaptıkları olurdu.

Kırım akınlarının yolu (Sakma)

Kırımlıların Rusya'ya akınları zamanında çok miktarda esir alıp getirdiklerini ve bu rus "yasir„ lerini Azak ve Kefe köle piyasasına sevkettiklerini söylemiştik. Ukraynalı, rusyalı ve lehistanlı esirlerin, kadınlar ve çocukların İstanbul üzerinden bütün Akdeniz şehirlerine köle olarak satılırlardı. Bu suretle akınlar Kırımlılar için gayet önemli bir gelir kaynağı teşkil ediyordu. Tatar akınlarının bazan Moskova'ya kadar uzandığı da olurdu. Akına iştirak eden tatar atlılarının 20 - 30 bini geçmediğini kabul etmeliyiz. Ganimet yüklemek için her tatarın bir kaç yedek at beraberinde getirmesi, akının çok kalabalık bir kitle tarafından yapıldığı süsünü verirdi. 100.000 e yakın atın ayakları altından kopan toz bulutu geniş bir sahayı kaplardı. Bu kadar çok hayvanın ayak sesleri, akının 100.000 atlı tarafından yapıldığı hissini verirdi. Ağırlığı olmayan yiyeceklerini yanlarındaki torbalarda taşıyan bu atlı ordu sür'atle hareket etmekte ve rus köyleri, kasabaları ani baskınlara maruz kalmakta idi.

Kırım'dan Moskova istikametinde yapılan böyle bir akın, "Murav sakması„ (Muravski şlayach) denilen yolu takip ederdi. XVI. yüzyılda Rusya ile Kırım arasındaki bozkır Oka nehri üzerindeki Ryazan yakınında ve Don nehrinden uzak olmayan Elets (Yelets) şehrinin güneyinde başladı. Or (Perekop) dan Tula'ya giden bu akın yolu, Doneç ve Dnepr (Özü) nehrine akan ırmakların baş kısmı arasından geçerdi. Tatarlar, hareketlerini gizlemek için geceleri dere ve ova boylarını takip ederler ve "dil„ almak için her tarafa adamlar gönderirlerdi; bu suretle etraf iyice araştırıldıktan sonra ahalisi çok olan saha içinde 100 kilometre giderler ve birdenbire dönerler ve geniş bir yelpaze şeklinde yayılarak, rastladıkları insan ve hayvandan ne bulurlarsa alırlar ve sür'atle Kırım istikametinde kaçarlardı. Muvaffakiyetle biten böyle bir akında birkaç on bin rus erkeği, kadını ve çocuğu alınıp götürülürdü.

Kırım Tatarlarının yaptıkları akınlar Rusya için daimî bir belâ, bir "kırbaç„ (biç) teşkil ediyordu. Ruslar, tatar akınlarına mani olmak için Kazan istilâsından önce, Nijni Novgorod'dan, Serpuchov'a, oradan Tula ve Kozelsk şehirlerine kadar uzanan bir "Tula müdafaa hattı„ yapmışlardı; bu hat yer yer müstahkem noktalar, çukurlar ve topraktan tabyelerden ibaretti; ormanlık sahada da kalın ağaç kütüklerinden yapılan manialar vücude getirilmişti. Oka nehrinin güneyinde, Ryazan'dan Kozelsk şehrine kadar ikinci bir hat yapıldı. Daha sonraları Alatır şehrinden Novgorod-Seversk'e giden üçüncü bir hat inşa edildi. Fakat iki ve hatta üç "müdafaa hattı„ kurulmasına rağmen, tatar akınlarının önünü almak mümkün olmuyordu; Ruslar, ancak ateşli silâhlar ve bilhassa toplar kullanmağa başladıktan sonra, Kırım akınlarının önünü alabildiler; bu ise ancak XVIII. yüzyılda tamamiyle tahakkuk ettirilebildi.

Türk - Rus münasebetleri

Türk - Rus münasebetinde ilk gerginlik

Kazan Hanlığının Ruslar tarafından zaptından ancak dört yıl sonra Hacıtarhan Hanlığının da Moskova'nın eline geçmesi ve Kuzey Kafkasya'daki bazı çerkes beylerinin rus himayesi altına alınmaları, Terek boyunda rus tahkimli noktalarının yükselmeğe başlamaları, Osmanlı devlet adamlarının dikkat nazarlarını Rusya tarafına çevirmelerine sebep oldu. Kazan'dan, Ejderhan'dan kaçarak, Azak ve Kırım tarikiyle İstanbu'la gelen mülteciler, İdil boyundaki islâm memleketlerinde yapılan rus zülümleri hakkında malûmat verdiler. Nogay mırzalarından İstanbu'la gönderilen elçiler Ruslar aleyhinde şikâyette bulundular. Az sonra Özbek ve Buhara hanlarından da elçiler geldi. İstanbu'la gelen mülteciler ve elçiler, Rusların Kazan ve Hacıtarhan gibi yüzyıllardanberi müslüman diyarı olan memleketleri zaptettiklerini, camileri ve mescitleri yıktıklarını, ahaliyi kitle halinde öldürdüklerini anlattılar. Hacıtarhan'ın Moskova eline geçmesiyle, Buhara ve Semerkant hacılarına hac yolunun kapandığını bildirdiler. Gelenler, Osmanlı padişahının müdahalesini, İdil boyunun rus elinden kurtarılmasını diliyorlardı. Bu gibi ricaların türk devleti adamlarına tesir yaptığı muhakkak

olmakla beraber, bunların kendi başına Rusya işlerine müdahaleye kâfi bir sebep teşkil etmediği de aşikârdır.

Osmanlı devletini Rusya'ya karşı harekete geçirecek başka sebepler de vardı: Kuzey Kafkasya'nın tehlikeye düşmesi ve Aşağı İdil yolu ile İran'ı tehdit etmek imkânı. Aynı zamanda, Don nehri boyunda oturan rus kazaklarının gittikçe artan hücumlarına son vermek zarureti kendini hissettirmeğe başladı. Hacıtarhan'ın son hanları Azak kalesine sığınmışlardı; büyüklerden bazıları ise tâ İstanbul'a kadar gittiler.Ejderhan'dan İstanbu'la gelenler arasında Yarlıkaş mırza adlı biri de vardı. Bu zatın türk kuvvetlerini Ruslara karşı harekete geçirmek yolunda büyük gayretler sarfettiği biliniyor. Yarlıkaş mırzanın sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ile temasa geldiği ve Osmanlı sadrazamına kendi görüşlerini kabul ettirdiği de anlaşılıyor. Bu mirzanın projesine göre: Don nehri ile İdil nehrini kanal ile birbirine bağlamak mümkündü; bu kanal vasıtasiyle Azak denizinden Hazar denizine asker sevketmek ve İran'ı arkadan vurmak imkânı olacaktı; aynı zamanda İdil nehrinin aşağı ve orta kısımları da Osmanlı hâkimiyeti altına girecekti. İstanbul'da bu plânların tatbiki için hazırlıklar görülmeğe başlandı. Nogay mırzalarına teşci mahiyetinde mektuplar gönderildi.

Türklerin Ejderhan seferi (1569)

1569 ilkbaharında Ejderhan'ı almak için bir türk ordusu harekete geçirildi. Aynı zamanda Don ile Volga nehirlerini birleştirmek üzere bir kanal açılmak istendi. Fakat bu teşebbüslerde Türkler muvaffak olamadılar ve çekilip gitmek zorunda kaldılar.

Seferin bu şekilde bitmesinin başlıca sebebleri şunlardır: 1) kanalın açılmasından önce yerinde esaslı araştırmalar yapılmamıştı; 2) Böyle muazzam bir işin kısa bir zamanda ve mahdud vasıtalarla başarılmak istenmişti; 3) Bu sefere geç başlanmış ve iklim şartları nazarı itibara alınmamıştı.

Livonya harpleri (1558-1583)

Livonya köy ve şehirlerinin tahribi

1558 yılının başında rus kuvvetleri muhtelif yerlerden Livonya'ya girdiler. Sınır sahası, 200 km. genişliğinde, rus ve rus olmayan askerler tarafından müthiş bir tahribata uğradı.

Livonyalı ahali, harbin başlanacağından hiç haberi olmadığından, tamamiyle gafil avlanmıştı. 1558 mayıs sonunda rus kıtaları Livonya'nın huduttaki belli başlı şehirlerini almak için harekete geçtiler. Buralardaki alman garnizonları çok zayıftı; şehirde yaşayanların kendilerini müdafaa için lâzım gelen gayreti sarfetmedikleri de biliniyor. Bazı kalelerde çokça top ve mühimmat bulunmasına rağmen, Ruslar çok az bir mukavemetle karşılaştılar. Şövalyelerin reisleri Firstenberg'in de enerjik bir kumandan olmadığı meydana çıktı. Rusların kazandıkları muvaffakiyetler üzerine, Firstenberg vazifesinden çekildi, yerine genç ve enerjik bir kimse olan Ketler getirildi.

Şövalyelerin yeni reisi Livonya'yı Rusların eline kaptırmamak için mümkün olan her şeyi yapmağa ve her çareye başvurmağa başladı. Livonya'nın kendi başına Ruslara karşı duramayacağı aşikâr olduğundan, dışardan yardım istemek, müttefikler bulmak lâzımgeliyordu. Ketler, Alman İmparatoruna, İsveç ve Lehistan devletlerine müracaat etti. Mamafih, bu müracaatlardan hiçbir netice çıkmadı. Çünkü, bu sırada Avrupa devletleri her biri kendi işleriyle meşguldüler ve Livonya meselesi kimseyi yakından ilgilendirmiyordu. Bu durum karşısında, Ruslar, Livonya'da istedikleri gibi hareket etmek imkânını buldular. Müstahkem kaleler, az veya çok mukavemetten sonra, birer birer Ruslara geçmeğe başladı. Gayet kuvvetli bir kale olan Dorpat şehrinde Rusların eline tam 552 adet top geçti. 1559 yılında rus kıtaları Livonya ve Kurlandıya'nın içlerine kadar ilerlediler. Mamafih, Riga ve Venden gibi büyük kalelere hücuma cesaret edemeyerek, küçük şehirleri almakla iktifa ettiler. Rusların ele geçirdikleri sahada ahali arasında müthiş tahribat yapıldı. Yüzbine yakın insan öldürüldü veya esir edildi, on binlerce köy ve kasaba yakıldı ve yıkıldı.

Lehistan - Litvanya'ya karşı harbin başlanması (1565)

Çar, Livonya'nın leh kıralının hâkimiyetini tanıması ve hudut kalelerine leh garnizonlarının yerleştirilmesi üzerine, Lehistan - Litvanya'ya karşı da harp açtı. Lehistan arazisine âni bir baskın yapmak için Mojaysk şehrinde yeni bir ordu hazırlandı. Rus kıtaları, stratejik kıymeti çok büyük olan, Düna üzerindeki Polotsk şehrine yürüdüler ve 15 gün süren

bir muhasaradan sonra, burayı ele geçirdiler. İvan, "eski bir rus şehri„ olan Polotsk'i zaptedince, çok sevindi ve lâkabına bir de " Polotsk büyük knezi„ sözlerini kattı. Ruslar, Lehistan'a karşı gayet mühim bir stratejik zafer kazanmışlar, Lehistan'a gitmek için lâzımgelen kilit noktasını ellerine geçirmişlerdi.

Polotsk şehrinin Ruslardan geri alınması. (ağustos 1579)

1576 da Lehistan tahtına Stefan Bathory gibi enerjik ve kabiliyetli bir zatın seçilmesiyle, Livonya harbinin seyri değişti; Lehliler karşı taarruza geçtiler ve teşebbüsü ele aldılar. 1579 yazı Stefan Bathory, mükemmel bir ordu ile harekete geçti, Livonya sınırına geldi. Leh ve litav asılzadeleri, hemen Livonya'ya girilmesini, oradan Rusları koğduktan sonra Pskov üzerine yürünmesini teklif ettiler. Bathory bu teklifi reddetti ve doğruca Düna nehri üzerindeki Polotsk şehri üzerine yürümek emrini verdi. Ruslar da kıralın Livonya'ya girmesini beklediklerinden, Polotsk istikametinde müdafaa tertibatı almamışlardı. Kıralın kuvvetleri hiçbir mukavemet görmeden şehire yaklaştılar, ağustos başına Polotsk Lehliler tarafından kuşatıldı. Rus garnizonu iç kaleye çekildi. Polotsk'a yardıma gönderilen Şein kumandasındaki rus birlikleri Sokol mevkiinde durdular, daha ileri gitmeğe cesaret edemediler. Stefan Bathory, rus kuvvetlerini geçirmemek için, lâzım gelen tetbirleri almıştı. Leh hizmetindeki macar askerleri, şiddetli rus müdafaasına bakmadan, kale surlarını ve bitişik binaları yıkmağa muvaffak oldular; az sonra bu cesur macar piyadeleri, ve onları takiben, alman, leh ve litav kıtaları hücuma geçtiler; Stefan Bathory hiçbir tehlikeye bakmadan, askerlerinin başında çarpıştı. İlk hücum Ruslar tarafından püskürtüldü, fakat üç gün süren şiddetli çarpışmalar sonunda Ruslar teslim oldular; Polotsk şehri, bu suretle, Stefan Bathory'nin eline geçti. Stefan Bathory'nin ordusu artık Ruslara karşı üstünlüğü temin etmiş bulunuyordu; leh ve litav kıtaları rus arazisine girdiler; birçok köy ve kasaba işgal ettiler. Smolensk eyaleti bile harb sahnesi oldu. Leh kıralının Polotsk üzerine hücumu, kısa bir zaman içinde büyük başarılar elde etmesi, Çarı ve etrafındakileri şaşkın bir hale koydu. İvan hiç bir teşebbüse girişmeyerek, Pskov şehrinde kalmakta devam etti. Mevsim de geç olduğundan, az

sonra Çar Moskova'ya döndü. Stefan Bathory de, kazandığı seferlerden ötürü, leh ve litav ahalisinin alkışları arasında Vilna şehrine geldi.

«Rus yurdunun ve ortodoksluğun tehlikede olduğunun» ilânı (1580)

Stefan Bathory, Sokol kalesini zaptettikten sonra, Çar'a bir mektup gönderdi, ve 'Bütün komşuları ile barış içinde yaşamağı arzu ettiği halde, İvan'ın Livonya ve Kurlandiya'dan vazgeçmek istemediği için, sefer açmak zorunda kalmış olduğunu' belirttikten sonra 'Lehistan tacına ait Polotsk'ı ele geçirdiğini ve hıristiyan kanının dökülmesine yalnız Çar'ın sebep olduğunu' yazdı. Çar, Stefan Bathory'nin ordusu karşısında dayanmak mümkün olmadığını nihayet anlamış bulunuyordu. Durumun gün geçtikçe vehamet kesbettiğini gören Çar, 1580 yılı başında, rus yurdunun en ileri gelen ruhanî reislerini paytahta davet etti ve bunlara "Rus kilisesinin - ortodoksluğun (dolayısiyle rus yurdunun) tehlikede olduğunu, düşmanların her yandan Rusya üzerine saldırdıklarını„ ilân etti. Çar, bir yandan Türklerin, Nogayların, Almanların ve İsveçlilerin "Rusları yutmak için vahşi canavarlar gibi ağızlarını açmış olduklarını„ anlattıktan sonra, Rusya'da yeter derecede asker olduğunu, fakat hazinede para kalmadığını, bunu temin için kilise servetine "dokunmak„ icabettiğini bildirdi. Ruhaniler, müzakerelerden sonra, bazı kilise malikânesinin Çar'a bırakılmasına karar verdiler; İvan, bu suretle, harbi devam ettirmek için maddi imkânlar elde etmiş oldu. Orduya asker toplamak işine de hız verildi. İtaat etmek istemeyenler hakkında şiddetli cezalar tatbik edilmeğe başlandı. Stefan Bathory-nin bir iki zaferi, birkaç kalenin elden gitmesi Moskova hükümetini telâşa düşürmüş, "Vatanın tehlikede„ olduğunu ilâna kadar götürmüştü.

İvan, şimdiye kadar, hep az kuvvet ve teşkilâtsız milletlere karşı harbettiği ve zafer kazandığından, kuvvetli bir düşman önüne çıkıverince, korkuya kapılmıştı; bunun neticesi olarak Stefan Bathory ile anlaşmak, fakat kıralı aldatarak bazı kazançları muhafaza etmek yolunu aramağa başladı. Çar, leh elçilerinin "âdet üzere„ Moskova'ya gelmelerini istedi, Bathory buna cevap bile vermedi. Bu defa kırala gönderilen yeni bir

kurye'ye, kıral inat ettiği takdirde, rus elçilerinin müzakerelerde bulunmak için Vilna'ya veya Varşova'ya gelebileceklerinin kırala gizlice bildirilmesi ihtar edildi. Stefan Bathory buna da aldırış etmedi ve Çar'a gönderdiği cevabında, 'Beş hafta içinde rus elçileri gelmediği takdirde rus arazisine gireceğini' bildirdi. Verilen müddet geçtiği halde Çar'ın elçileri gelmediğinden, kıralın ordusu, 1580 yılı ağustosunda yeniden harekete geçti.

Stefan Bathory'nin ikinci rus seferi(1580)

Leh kıralı, macar ve alman ücretli kıtalariyle, lehli ve litavlı birliklerden teşekkül eden kuvvetlerin başında, 1580 yılı ağustosunda ikinci rus seferini açtı. Maksadı, Pskov ve Novgorod ülkesini ele geçirmek ve Çar'ı kat'î bir barışa zorlamaktı. Bathory'nin kıtaları bataklık ve ormanlık sahadan yollar açmak ve köprüler kurmak suretiyle ilerlemeğe başladılar. Hiçbir yerde rus mukavemeti görülmedi. Çar, mevsimin geç olması hasebiyle, bu sene için herhangi bir hücum beklemiyordu; hatta müzakerelerde bulunmak için, elçilerini yola çıkarmıştı. Bathory, rus elçilerinin gelmekte olduklarını haber alınca, bunları ordugâhında kabul edeceğini bildirdi, fakat askerî hareketlerine devam etti. Kıralın kuvvetleri Velij ve Usvyat adlı iki rus kalesini hücumla ele geçirdikten sonra, Lovat' nehri üzerindeki Velikiye Luki kalesine yaklaştılar. Macar ve almam kıtaları, rus elçilerinin gözleri önünde, Velikiye Luki kalesinin surları barutla havaya uçurulduktan sonra, kaleyi ele geçirdiler. Galiplerin eline çok sayıda esir ve ganimet düştü; Ruslar yeniden büyük bir yenilgiye uğramış oldular. Stefan Bathory'nin kuvvetleri, başarılı yürüyüşlerine devam ettiler. Nevel ve Ozerşçe adlı rus kaleleri zaptedildi. Zavolç'ye kalesi de, şiddetli bir mukavemetten sonra, düştü. Ancak kışın yaklaşmasiyle, kıral, harb hareketlerini durdurdu. Bu suretle, 1580 yılı seferi Stefan Bathory'nin tam bir galebesiyle sona erdi.

Stefan Bathory'nin Pskov'u muhasarası ve Pskov'un Ruslar tarafından kahramanca müdafaası (ağustos 1581)

1581 yaz aylarında Çar'ın elçileriyle Stefan Bathory arasında müzakereler cereyan etmiş, fakat hiçbir netice elde edilememişti. Leh kıralı, Rusların ancak silâh kuvveti karşısında Baltık eyaletlerinden vazgeçeceklerini bildiğinden, ordusuna hareket emrini verdi. Novgorod veya Pskov şehirlerinden biri üzerine yürünecekti. Novgorod ahalisinin, Moskova hâkimiyetinden kurtulmak istediğine dair bazı haberlerin alınması, bu şehrin kolayca zaptedileceğini mümkün kılmakla beraber, Pskov gibi kuvvetli bir kaleyi arkada bırakmak, askerlik bakımından doğru bir hareket olmayacaktı. Stefan Bathory, rus harplerinde ve devlet idaresinde sağ eli olan leh asılzadelerinden kont Zamoyski ile birlikte, Pskov kalesini almak maksadiyle, hareket etti. 26 ağustos günü leh kıtaları burayı kuşattılar. Bathory'nin ordusu, yine macar ve alman ücretli piyade kıtalarından, leh ve litav birliklerinden teşekkül ediyordu, miktarı 100.000 kişi idi. Pskov şehri, Rusların batı sınırlarındaki en tahkimli kalesi idi. Şehrin surları çok kalın olup az önce tamir edilmişti. Burası Estonya ve Livonya'ya hücum eden rus kıtalarının dayanak ve çıkış noktası olduğundan, Pskov'ta her zaman bol miktarda mühimmat ve asker vardı; 1580 ve 1581 yıllarında Pskov'a ihtiyat kuvvetleri getirilmiş ve her nevi müdafaa tertibatı alınmıştı. Leh kuvvetleri şehire yaklaştıkları sırada burada 7000 atlı ve 50000 piyade askeri vardı. Bathory, Pskov'un durumunu öğrenince, buraya hücum etmekle hata işlediğinin farkına vardı; çünkü bukadar kuvvetli bir kaleyi düşürmek için çok miktarda topa ve baruta, 200.-300.000 piyadeye ihtiyaç vardı. Buna bakmaksızın muhasara hazırlıklarına başlandı. 7 ve 8 eylül günlerinde yapılan kuvvetli topçu ateşinden sonra, kalenin surlarında delikler açıldı ve macar piyadeleri çetin bir boğuşmadan sonra Pokrovskaya ve Svinaya kulelerini ele geçirdiler. Fakat, Şuyski'ler ailesinden iki boyar tarafından kumanda edilen rus askerleri kahramanca savaşarak, düşmanın iç mahalleye girmesine mâni oldular. Gerek başbuğlar ve gerek rus rahipleri ve papasları müdafileri mukavemete kışkırtmakta, şahsî kahramanlık ve fedakârlıklariyle örnek olarak, askerlere cesaret vermekte idiler. Ruslar, düşman tarafından işgal edilen kuleleri barutla havaya

uçurdular. Bu suretle, macar kıtalarının cür'etli hücumları ve ilk muvaffakiyetleri neticesiz kaldı; şehir leh kıtalarının eline düşmekten kurtuldu. Pskov'a yapılan hücumun Ruslar tarafından püskürtülmesi, harbin seyrinde bir dönüm noktası oldu. Bathory'nin plânları bozuldu, Pskov ve Novgorod şehirlerini ele geçirmek imkânsızlığı anlaşıldı. Yeniden bir hücum yapmak için çok miktarda baruta ihtiyaç vardı; kıral, mühimmat celbi için Kurlândiya'ya adamlar gönderdi. Zamoyski'nin sert müdahelesi neticesinde leh ordusundaki disiplin gevşemedi. Stefan Bathory ise o sene toplanacak Diyet Meclisinde hazır bulunmak üzere Pskov yanındaki karargâhından hareket ettiği zaman, ordunun başına Zamoyski'yi bıraktı. Pskov ise bütün kış boyunca kuşatılacak, ilkbahar gelince hücuma geçilecekti.

Possevin'in aracılığı ile rus-leh barış müzakerelerinin başlaması ve müzakere akdi (ocak 1582)

Papa tarafından barış akdi için aracılık yapmak üzre gönderilen Jezüit Possevin, Moskova'ya varmadan önce, Lehistan'dan geçti ve Stefan Bathory ile görüştü. Leh kıralı barışın yapılabilmesi için Rusların Livonya'yı tamamiyle boşaltmalarını şart koydu. Possevin Lehistan'dan gittiği sıralarda leh ordusu da Pskov üzerine yürüyüşüne başlamıştı. Pskov'un düşmana karşı muvaffakiyetle dayandığı haberi alınınca Çar'ın ümitleri artmıştı. Fakat, Possevin, leh kıralının ne pahasına olurşa olsun Pskov'u zapta karar verdiğini anlatınca, İvan ve müşavirleri yelkenlerini indirdiler. Çar, Possevin tarafından söylenen sözlerin boş olmadığına kanaat getirdi ve barış müzakerelerine başlanmasına muvafakat etti. Papanın mümessili Possevin, kıralı durumdan haberdar etmek için, daha evvel yola çıkmıştı. Müzakerelere Zapol'ski Yam mevkiine yakın bir köyde, 15 aralık 1581 tarihinde başlandı. Uzun münakaşalardan sonra, rus murahhasları Livonya'dan vazgeçtiler. Buna karşılık Stefan Bathory Ruslardan harb tazminatı istemedi ve leh kuvvetlerinin elinde bulunan rus şehirlerini (Velikiye Luki, Zavoloçye, Nevel, Cholm, Sebej, Ostrov, Krasnı, İzborsk, Gdov ve Pskov'un banliyöleri) Çar'a iadeye muvafakat etti. Uzlaşma metninde İsveç kıralı ve Estonya şehirlerinin (Reval ve Narva) sükûtle geçilmesi kararlaştırıldı. Bu şartlar üzerinde, 6 ocak 1582 tarihinde on yıllık bir mütareke akdedildi; metine yazılacak Çarın ünvanları üzerinde birkaç gün münakaşa oldu; rus murahhasları İvan'ı "Livonya hâkimi ve Çar'ı" diye yazmak istediler. Jezüit Possevin buna şiddetle itiraz etti, ve "Çar" gibi yeni bir lâkabın ancak Papa tarafından verilebileceğini ileri sürdü. Nihayet "Çar" lâkabının ve İvan'ın "Livonya ve Smolensk hâkimi" sözlerinin ancak rusca metinde konması üzerinde uzlaşıldı. Stefan Bathory'de kalacak nüshada İvan'a sadece "hükümdar" (Gosudar) denmiş, Stefan'ın ise "Livonya hükümdarı" olduğu açıklanmıştı. Stefan Bathory ile Çar arasında, bu suretle, üç yıl süren ve Rusların yenilgisi ile biten harp, ve aynı zamanda 1558 den beri devam eden Livonya savaşı sona ermiş oldu. Moskova hükûmeti 25 yıl boyunca bukadar insan ve malzeme harcadığına ve sonsuz bir gayret sarfettiğine bakmaksızın, leh kıralının enerjik müdahelesi yüzünden yenildi ve Livonya'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Fakat, Çar, hiç olmazsa Estonya'yı zaptedeceğini ve İsveçlileri oradan kovacağını umuyordu.

İsveçlilerle harp ve Plüs nehri barışı (1583)

Moskova hükümeti leh kıralı ile barışmak zorunda kaldığı zaman, bir kere Livonya ve leh harbi bitince, Estonya zabt için İsveçe karşı harbe girmeyi tasarlamıştı. Nitekim, İsveç'e karşı savaş başlar gibi oldu. İsveçliler, bir rus şehri olan Oreşek'i zaptetmek isterlerken iki defa Ruslar tarafından püskürtüldüler. İsveç başkumandanı Delagardi' büyük kuvvetlerle, 1583 başında harekete geçince, Novgorod şehri tehlikeye düştü; Ruslar bunun üzerine iki aylık bir mütareke akdini istediler. İsveçlilerle Ruslar arasında Plüs nehri yakınında bir uzlaşma yapıldı. Sonra bu mütareke uzatıldı ve üç yıllık bir barış'a çevrildi. Buna göre: Her taraf kendi eline geçen şehirleri muhafaza edecekti. Bu suretle yalnız Estonya'daki Reval ve Narva şehirleri değil, birer rus şehri olan Yam, İvangorod ve Kopor'ye de İsveçlilere bırakıldı. Moskova hükümetini bukadar fedakârlığa zorlayan sebeb: vaktiyle Kazan Hanlığına tâbi olan, İdil'in sol sahilindeki Çirmişlerin (ve Tatarların) isyanı idi. Bu isyan okadar çetin bir mahiyet almıştı, ki bastırmak için büyük rus kuvvetlerini göndermek mecburiyeti hasıl oldu. Bunun için, Ruslar İsveç ile

yeni bir muharebeye cesaret edemeyerek, çarçabuk mütareke akdine yanaştılar. İdil boyundaki Çirmişlerin isyanı, bu suretle, İsveçlilerin Estonya'da sağlamca yerleşmelerine imkân vermiş oldu. Çar İvan, Livonya'yı elde edemediği gibi Estonya'yı da zaptedemedi. Rusların Baltık eyaletlerinde hâkimiyet kurmak plânları suya düştü.

Stefan Bathory'nin ve İsveçlilerin Avrupa usulü talim gören ve en iyi silâhlara sahib olan orduları, Rusların Batı Avrupa'ya doğru yayılış hareketlerini önledi; bu suretle Rusya'nın tabii sınırlarından batı istikametinde yayılmasına bir sed çekildi. Korkunç İvan, vakıa, Rusya için tasarladığı bu büyük plânı gerçekleştiremedi, fakat bunun tahakkuku için 25 yıl gibi uzun bir zaman uğraşmakla bu istikametteki rus politikasının amaçlarını tayin etmiş oldu. Rusya'nın, bu niyetlerini gerçekleştirmek yolunda engel teşkil eden İsveç, Lehistan devletlerinin zayıf bir duruma düşmeleri üzerine bu meseleyi yeniden ele alacağını göreceğiz. Fakat bunun için aradan yüzyıldan fazla bir zamanın geçmesi ve Rusya'nın başına Büyük Petro gibi kuvvetli bir şahsiyetin gelmesini beklemek lâzım geldi.

Sibir'in Rusların eline geçmesi. Yermak

Korkunç İvan zamanında başlanıp, Fedor İvanoviç zamanında sona erdirilen fütuhatlardan biri ve en büyüğü Sibir'in (Sibirya) Ruslar tarafından ele geçirilmesidir. XIV. yüzyıldanberi aslen türk menşeli olan Stroganov'lar adlı zengin bir aile, Kama nehrinin baş kısmında ve Ural sahasında geniş bir mıntakayı elde etmişlerdi. Sibir hanı Küçüm bunlara karşı harekete geçince, Stroganovlar, Don Kazaklarından serseri bir grubu dâvet ettiler. Bunların başbuğu Yermak, 1581 de Küçüm hana karşı harekete geçti. Kazaklar ateşli silâhları sayesinde, sayıca çok az olmalarına bakmaksızın, Küçüm hanı yendiler ve Sibir Hanlığına nihayet vererek burayı Moskova Çarının arazisi ilân ettiler. Sibir'in baştanbaşa zaptı ise, 1593-1604 yılları arasında tamamlandı. Sonra, ayrı kazak ve rus grupları Doğu Sibir istikametinde ilerleyerek Yakutlar ve Buryatlar ülkesini ele geçirdiler. XVII. yüzyıl ortalarında Doğu Sibir de Rusya'nın bir parçası oldu. Rus yayılışı Amur nehrini takiben Japon denizine doğru gelişmekte iken, toplarla mücehhez Çin kuvvetlerinin karşı

çıkmalarıyle durakladı. 1689 da, Rusya ile Çin arasında akdedilen Nerçinsk barışı ile, Ruslar Amur nehrinin mansabından uzaklaştırılmış oldular.

İngiltere ile münasebet

Sebastian Cabot'un telkiniyle 1553 te, ingiliz tüccarlarından bir kumpanya teşekkül etmiş ve her hissesi 25 sterling olmak üzere, 6.000 ingiliz lirası toplanmıştı; bu para ile üç gemi inşa edilmişti. 11 mayıs 1553 tarihinde Hugh Willoughby'nin kumandasında üç gemi Norveç istikametinde hareket ettiler. "Edward Bonadventure„ adlı geminin kaptanı Richard Chancelor (Çensler) idi. Gemiler, şayet fırtına yüzünden birbirinden ayrılacak olurlarsa birleşme yeri olarak, Norveç'in kuzeyindeki Vardehuz (Wardehaus) limanı tayin edildi. Nitekim büyük bir fırtına esnasında gemiler birbirinden ayrıldılar. Chancelor, Vardehuz limanına girebildiği halde, öteki gemileri fırtına uzaklara sürükledi. Chancelor, 24 ağustos 1553 tarihinde Kuzey Düna'nın mansabındaki (Beyaz deniz) bir rus manastırının bulunduğu bir yere geldi. Burası, Cholmogorı idare mıntakasına aitti. Rus memurları Chancelor ile hemen temasa geldiler, bunların İngiltere'den geldiklerini ve Ruslarla ticaret münasebetleri tesis etmek istediklerini öğrendiler. İngilizlerin gelişini bildirmek ve ne yapılması gerektiğini sormak için Moskova'ya adam gönderdiler.

İngiliz kaptanı, Moskova'dan izin gelmeden, rus paytahtına müteveccihen yola çıktı. Chancelor, kendini ingiliz kıralı VI. Edward'ın elçisi olarak gösterdi ve Çar tarafından gayet iyi karşılandı; kaptan 13 gün Moskova'da kaldı ve Çar'ın huzuruna çıkarıldı. İvan'a kıral Edward tarafından "kaptan Willoughby'ye iyi muamelede bulunması„ babında tertip edilen nameyi sundu. Çar da, ingiliz kıralına dostça yazılan bir nameyi Chancelor'a verdi. Chancelor yalnız iyi bir denizci değil, aynı zamanda İngiliz ticaretinin ruhu ve amaçlarını da iyi biliyor, Londra tüccarları için en gerekli ticaret eşyasının ne olduğunu ve ticaret usullerini de mükemmel anlıyordu. Bundan ötürü, Rusya'da kaldığı müddetçe, buradan alınacak mallar hakkında esaslı malûmat topladı.

Chancelor İngiltere'ye döndükten sonra Londra'da, Rusya ile ticaret yapmak maksadiyle, "The Muscovy Company„ adiyle

bir şirket kuruldu. Chancelor, bu defa kraliçe Maria (VIII. Henry'nin kızı) nın elçisi sıfatiyle, 1555 de, yeniden Moskova'ya (Kuzey buz denizi yolu ile) geldi. Kendisiyle birlikte şirketin iki mümsesili de geldiler. Moskova hükümeti tarafından gayet iyi karşılanan ingiliz hey'eti ile Ruslar arasında ticaret münasebetleri üzerinde bir uzlaşma yapıldı. Buna göre, ingiliz tüccarlarına Rusya'nın her yerinde, serbestçe ve hiçbir türlü vergiye tâbi tutulmaksızın, ticaret yapmak hakkı verildi, bu ticareti kolaylaştıracak birtakım maddeler üzerinde de mutabık kalındı. Bununla, İngiltere ile Rusya arasında, Kuzey Buz denizi yolu ile doğrudan doğruya ticaret münasebetleri tesis edilmiş oldu. İngiliz tüccarları Rusya'da çok miktarda ve gayet ucuz olan deri, keten, iç yağı, kendir ve balmumu gibi ham madde alacaklar; çuha, ingiliz mamulâtı demir eşya, kükürt gibi fabrika eşyası idhal edeceklerdi. Batı Avrupa ile münasebetin faydasını anlayan ve bu sıralarda Livonyalıların yasakları yüzünden Avrupa ile münasebetin güçleşmesi karşısında Rusya'ya avrupalı mütehassısların gelmesine de imkân veren bu deniz yolunun bulunmasından istifadeyi düşünen Çar, ingiliz tüccarlarına her türlü kolaylık göstermekten geri durmadı. Chancelor ile birlikte, İngiltere'ye ilk rus elçisi (Osip Nepoya) gönderildi. Bu suretle Rus-İngiliz münasebetleri ve Kuzey Buz denizi yolu ile ticaret başlamış oldu.

Çar İvan'ın kıraliçe Elizabet ile bir ittifak akdi plânı (1569)

Chancelor'dan sonra Moskova'yı ziyaret eden ingiliz seyyahı ve tüccarı Anthony Jenkinson (1557/58 de), Çar tarafından gayet iyi bir kabul gördü. Livonya harbinin en hararetli bir devri olmakla, Çar kendine müttefikler arıyor, Lehistan ile İsveç'i arkadan vurmak istiyordu. İvan, İngiltere kıraliçesi Elizabet ile bir "savunma ve saldırma„ uzlaşması akdini arzu ediyordu. Çar bu niyetinden 1569 da (yeniden Moskova'ya gelen) Jenkinson'a bahsetti. İvan, kıraliçeye bir mektup ta yazdı ve 'İki devlet arasında karşılıklı taahhüde girişmeyi' tekliften sonra, kıraliçenin, Lehistan'a karşı düşmanca durum almasını, ingiliz tüccarlarının Lehistan'la alış verişlerini kesmelerini istiyordu; ayrıca İngiltere'den, gemiler yapmasını ve yüzdürmesini bilen ustalar gönderilmesini, harbe yarayacak

toplar ve her nevi eşyanın Rusya'ya ihracına izin verilmesini de dilemişti. Bundan sonra Çar tarafından kıraliçeye şöyle gizli bir teklif yapıldı: 'Eğer tarafeynden biri, bir zaruret karşısında kendi memleketini bırakmak zorunda kalırsa, hayatını kurtarmak için öbür tarafın memleketine iltica hakkını haiz olsun, böyle bir hal olduğu takdirde, iltica eden kimse hürmetle kabul edilmeli ve orada korkusuzca tehlike geçinceye kadar kalmalı. Bu teklif gayet gizli tutulmalıdır'. Elizabet'in Moskova Çarı ile sıkı bir ittifaka girmesinde hiçbir menfaati yoktu; bir müddet sonra kıraliçe cevap yazdı ve pek sarih olmayan cümlelerle, 'Çar'la dost olmak istediğini, başka bir devletin Rusya'ya hücum etmesine durum müsaade ettiği kadar mani olmaya çalışacağını, fakat, her iki devlete düşman bir devlete karşı ise "saldırma ve savunma„ uzlaşması akdine hazır olduğunu' yazdıktan sonra, 'Çar'ın ve ailesinin İngiltere'de hürmetle kabul edileceğini' bildirdi. Elizabet'in bu mektubu İvan'ı kızdırdı; ve 1570 (ekiminde) gönderdiği mektupta kıraliçeyi itab ederek, İngiltere'de, "tüccar parçalarının„ devlet idaresinde hâkim oldukları, kıraliçenin ise hükmü olmadığı, Elizabet'in "bas-bayağı bir karı gibi yaşadığı„ yazıldıktan sonra, Elizabet'in esaslı meselelere temas etmediği söyleniyor, ve bundan ötürü Rusya'da ingiliz tüccarlarına verilen imtiyazların geri alındığı da ilâve ediliyordu. Elizabet Çar'ı teskin ve memnun etmek maksadiyle Jenkinson'u yeniden Moskova'ya yolladı. Bunun üzerine İvan biraz yumuşadı; ve tüccarların imtiyazlarını iade etti. Kıraliçe, bir müddet sonra Çar'a lüzumlu birkaç bilgin gönderdi; bunlar arasında doktor Robert Jakobi, eczacılar ve berberler de vardı. Elizabet, Çar'a yazdığı mektubunda 'Doktor Jakobi'yı kendisine çok lüzumlu olduğu halde, sırf Çar'a yardımda bulunabilmek maksadiyle Rusya'ya yolladığını' da bildirmişti.

Rusya'da ingiliz ticaretinin yerleşmesi ve rus-ingiliz münasebetinin ehemmiyeti

1555 de Chancelor'un Moskova'ya ikinci ziyaretinden ve Moskova hükümeti ile bir ticaret uzlaşması yapılmasından sonra Londra'daki "Muscovy Company„ Rusya'ya ajanlarını gönderdi, ve geniş ölçüde ticaret faaliyetine başladı. Bu şirket tarafından tayin edilen ajanlar'a muayyen talimatnameler verildi, ve buna göre hareket etmele-

ri istendi. Bunlar, rus ahalisi hakkında, Rusların yaşayış tarzları, örf ve adetleri, kanunları ve dinlerine ait esaslı malûmat edinecekler; Rusları incitecek hiçbir harekette bulunmayacaklar; rus hükümetince konan bütün mükellefiyetleri (vergileri) ödeyecekler, kendilerini tehlikeden koruyacaklardı. Şirketin tayin ettiği ajan ve faktörler(yardımcılar) her sene dir araya gelerek, ticaret faaliyeti hakkında görüşecekler ve bunu geliştirme yolunu arayacaklardı. Şirkette hizmet edenlerden kimse kendi namına alış-veriş yapamıyacak, ancak ajanların izni ile ticaret taahhütlerine girişebilecekti. Rusya'dan İngiltere'ye gönderilmesi gereken malların cinsleri ve fiyatları hakkında mufassal malûmat talep edildigi gibi, İngiltere'den getirilecek malların ne olabileceğinin de tesbiti isteniyordu; rus parası ve ölçüleri hakkında esaslı bir bilgi edinilmesi, ve ingiliz hesabına çevrilirken her hangi bir hataya düşmekten kaçınılması talep ediliyordu. Rusyadan alınacak malların başında: balmumu, içyağı, kenevir ve keten ile deri gelirdi. Kıymetli kürklere İngilizler ehemmiyet vermiyorlardı, işlenmemiş kendirin de sevkinden vazgeçildi. Şirket, halat hazırlatmasını bilen yedi ingiliz ustasını Rusya'ya gönderdi, ve yerinde halat hazırlayarak İngiltere'ye sevkine başlandı. Rusya'ya yabancı memleketlerden ne gibi kumaşlar getirildiği, Rusların hangi renklerden hoşlandıkları, ne gibi boyalar kullanıldığı hakkında da mufassal malûmat istendi. İngilizler, Rusya'da çıkan demir ve bakır madenleriyle de ilgilendiler, ve kendi memleketlerine nümune gönderilmesini istediler. Bu suretle ingiliz tüccarlarının faaliyeti çok çeşitli idi. 1584 de kurulan Düna nehri mansabındaki Archangelsk şehrinde, ve Beyaz denizin diğer limanlarında, Vologda ve bazı rus şehirlerinde "Muscovy Company„ nin şubeleri açıldı.

Kuzey Buz denizi vasıtasiyle başlanan ingiliz-rus ticareti İngiltere'nin ekonomik gelişmesi, ahalinin zenginleşmesi bakımından çok faydalı olmuştur. Bu münasebetin Rusya için de faydası daha az değildi. Ruslar ingiliz ateşli silâhlarını, teknisyenlerini getirmek, ingiliz mamûlatı kumaş (çuha) ve diğer eşya satın almak imkânını buldular. Zaten, 1553 den evvel de, bazı ingiliz top mütehassısları ve ateşli silâh ustalarının Moskova hizmetine girdikleri biliniyor. Kazan muhasara edildiği zaman, iskoçyalı mühendis Butler'in lâğım kazıma ve barut

fıçılarını tutuşturmak işinde kullanıldığını görmüştük. Deniz yolu açılınca bu defa rus hizmetine giren İngilizlerin sayısı arttı. Korkunç İvan, Livonya ve Lehistan harbi dolayısiyle ingiliz fen adamlarının teknik bilgilerinden faydalanmayı düşündüğünden, İngiltere ile münasebete fazla ehemmiyet vermiş, bu düşünce ile ingiliz tüccarlarına imtiyazlar da bahşetmişti. Hatta, Çar'ın eğer Rusya'da tehlikeli durum zuhur ederse, İngiltere'ye kaçmak istediği bile biliniyor. İngiltere'nin rus siyaseti ise, tâ baştan ancak ekonomik prensiplere dayanıyordu. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bu siyasetin değişmediğini ileride göreceğiz.

Korkunç İvan-ın karakteri, rus tarihindeki rolü

Korkunç İvan 18 mart 1584 tarihinde öldü. İvan, büyük babası III. İvan gibi, çok uzun boylu, iri yapılı, yüksek omuzlu, geniş göğüslü bir adamdı; bazı kayıtlara göre (bilhassa ecnebi) tıknazdı, fakat rus telâkkisine göre zayıftı. Gözleri küçük, gri ve canlı idi; burnu köprülü (büyük) ve uzun bıyıklı idi. Hayatının ikinci devrinde, tabiatının icabı olarak, yüzüne somurtkan bir ifade gelmişti; fakat dudaklarında alay dolu tebessüm eksik olmazdı; hafızası çok kuvvetli idi; devlet işlerinin teferruatına kadar nüfuz eder, şikâyetleri kendisi araştırırdı; herkese kendine şikâyetle müraacata izin vermişti. İvan'ın küçük yaşta maruz kaldığı şartların tesiriyle, gayet vehimli, herkesten şüphe etmesi adeta bir hastalık haline geldi. Çok kitap okuduğunu, bazı dinî parçaları ezberden bildiğini, dinî münazaalara karışmaktan hoşlandığı biliniyor. Knez Kurbski'ye yazdığı mektupları ve dinî mevzular kaleme aldığı bazı parçalar İvan'ın, yaşadığı devrin ileri gelen yazarlarından biri olduğunu gösterir. Çar İvan, yaşı ilerledikçe tabiatındaki bütün fena karakterlerini meydana koymuştu; kan dökmek, başkalarına eziyet çektirmek, kadınlarla düşüp kalkmak hususunda hudut tanımamak, başlıca vasıfları olmuştu. Onun ruh hastalığına müptelâ olduğu (paranoisme) bile iddia edilmektedir. Küçük yaştanberi okuduğu kitapların tesirleri ve metropolit Makari'nin telkinleri neticesinde kendisinde hükümranlık telâkkisi bir hastalık mahiyetini almıştı. Kendini Çar ilân ettikten sonra, hükümranlık haklarının Tanrıdan gelmiş

olduğuna inanarak, " Çarlığına „ mâni olduklarını zannettiği boyarları "hainler„ diye öldürmeğe başlamış, ve Rusya'da yirmi yıl süren en şiddetli bir terrör rejimini yaşatmak suretiyle, rus tarihinin en tanınmış zalim, müstebit (tiran) hükümdarı olarak nam kazanmıştır.

İvan şahsen bukadar zalim, müstebit ve öz oğlunu öldürecek kadar hunhar bir hükümdar olmakla beraber, onun rus tarihindeki rolü çok önemlidir. Hâkimiyetinin normal devrinde, yani Opriçnina'yı kurmadan önce, gerek İdil boyunu zaptetmek ve gerek iç politikada mühim ıslâhat yapmakla Rusya'nın büyümesine ve kuvvetlenmesine yarayan işler yapmıştır. İvan bu bakımdan rus " fatihleri „ nin en büyüğüdür. Saltanatının ikinci devrinde ahalinin her tabakasını dehşet içinde yaşatan onbinlerce insanın can ve malına kıyan Korkunç İvan, öldükten sonra, "büyük bir Çar„ "Fatih„ ve "kahraman„ olarak rus halkının hatırasında yaşamıştır. Kendisi hakkında, bu sıfatlarını tebarüz ettiren, destanlar ve şarkılar tertip edilmiştir. Diğer yandan, Korkunç İvan'ın faaliyeti, Rusya'da merkeziyetci bir devlet sistemi kurmağa matuf olduğu şeklinde de izah edilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KORKUNÇ İVAN'IN HALEFLERİ (1584-1605)

Çar Fedor İvanoviç (1584-1598)

Korkunç İvan'ın tayin ettiği veçhile Moskova tahtına oğlu Fedor geçti. Zayif bünyeli, aklen de tam olmayan Fedor İvanoviç, devlet işleriyle meşgul olacak bir durumda değildi. Tabiatının icabı, fevkalâde dindar bir kimse idi. Kendisi devlet idaresine nezaret edemediğinden devlet işlerinde bazı kimseler nüfuz kazandı.

Boris Godunov

Korkunç İvan'ın itimadını kazanarak gözdesi derecesine yükselmeğe muvaffak olan Boris Godunov, İvan Kalita zamanında (1330 larda) Altın Orda'dan Rusya'ya gelen ve Ortodoksluğa geçen Çet mırza, yani moğol-türk, neslinden türemişti. Boris Godunov çok zeki, kurnaz ve bilgili bir kimse olup, "Opriçnina„ listesine dahil olmadığı halde, "Opriçnik„ lerin başbuğu ve Korkunç İvan'ın en yakın adamı olan meşhur cellâd Malüta Skuratov'un kızı ile evlenmiş ve bu suretle, "Opriçnina„ rejimi zamanında, hayatını garanti altına koyabilmişti. Kızkardeşi İrina'yı, Korkunç İvan'ın oğlu Fedor ile evlendirmekle, Çar ailesi ile akrabalık tesis etmişti. İvan'ın son zamanlarında daima Çar ile beraber bulunmakla Devlet işlerini yakından tanımak imkânını elde etmişti. Fedor İvanoviç tahta çıkınca, Boris Godunov, yakın akraba sıfatıyle yeni Çarın en yakınlarından biri oldu. Boyar Nikita Romanoviç'in hastalanması üzerine, Boris büsbütün Çar'a yaklaşmak imkânını buldu, hemşiresi İrina vastasiyle Fedor'a tesir yapmağa başladı. Fedor İvanoviç, karısı İrina'yı çok sevdiği ve sözünden çıkmadığından, gün geçtikçe Boris Godunov'un sarayındaki nüfuzu arttı. Bir müddet sonra devlet idaresi tamamiyle Boris Godunov'un eline geçti ve Çar adına Rusya'yı idareye başladı. Bundan ötürü kendisine "devleti idare eden„ manasına gelen "Pravitel'„ lâkabı verildi.

31 mayıs (1584) günü Fedor İvanoviç'in taç giyme merasimi yapıldı. Bu münasebetle umumî bir af ilân edildi; 20

yıldanberi hapiste bulunan birçok asilzade serbest bırakıldı. Bunların mal ve mülkleri kendilerine iade edildi. İvan'ın vasiyetnâmesi mucibince harb tutsakları da serbest bırakıldılar. Vergiler muayyen bir nisbette azaltıldı, bazı kimselere "boyar" lık rütbesi verildi. O gün en çok iltifat gören ve büyük ihsanlara mazhar olan kimse, Boris Godunov idi. Çar kayınbiraderine, çok yüksek bir rütbe olan "Mirahorluk" unvanını bahşetmekle kalmadı, on yedi yıldanberi kimseye verilmemiş olan "Yakın Büyük Boyar" rütbesine, yani Kazan ve Ejderhan Çarlıklarının naibliğini de tevcih etti. Bu yüksek rütbeye, çok büyük bir gelir de katıldı.

İvan'ın ikinci oğlu Dimitri'nin ölümü (15 mayıs 1591)

Korkunç İvan'ın Maria Nagaya'dan Dimitri adlı bir oğlu kalmış ve kendisine "yurt" olarak Ugliç şehri verilmişti. Dimitri'nin, annesi ve akrabaları ile Ugliç'te yaşamaları, haddı zatında bir sürgünlüktü. Bundan ötürü Maria Nagaya ve prensin akrabaları Boris Godunov'a karşı düşmanca bir durum aldılar ve "Pravitel" aleyhinde rasgele söz söylemekte idiler. Hükümet tarafından Maria Nagaya ile oğluna bakmak ve lâzım gelen işlere nezaret etmek üzere gönderilen d'yak (memur) Bityagovski'ye karşı Nagoy ailesinin düşmanca bir tavır takındıkları ve memura hakaret etmek fırsatını kaçırmadıkları biliniyor. Ugliç şehri küçük prensin "yurt"u sayıldığından, Moskova'dan gelen emirleri yerine getirmek için, Maria Nagaya ve kardeşleri ellerinden geleni yapmakta ve Boris Godunov'u kötülemekten bile çekinmemekte idiler. Boris Godunov'un bütün bunlardan haber aldığı muhakkaktı; fakat Ugliç bir "yurt" olmak hasebiyle adeta Moskova'dan müstakil bir şehir durumunda idi; Boris Godunov ta prense ve annesine karşı açıktan açığa sert tedbirler almak istemiyordu, bilâkis, Çar Fedor (ve dolayısiyle Boris) ile prens Dimitri arasında zahiren gayet samimî bir münasebetin mevcut olduğu bilinmektedir.

Vaziyet böyle iken 15 mayıs 1591 yılında henüz dokuz yaşında olan Çarzade Dimitri'nin öldüğü veya öldürüldüğü haberi Moskova'ya geldi. Alınan malûmata göre, prensin ölümü üzerine Ugliç ahalisi ayaklanmış, Moskova hükümeti memurlarından bazılarını öldürmüş, mal ve mülklerini yağma etmişti. Dimitri'nin "öldürülmesi" iddiası ve onu tâkip eden ayaklanma, fevkalâde mühim bir vaka olduğundan, Boris Godunov olupbitenleri yerinde araştırmak için hemen bir heyet gönderdi. Buna: Moskova'nın en kibar ailesinden knez Vasili İvanoviç Şuyski (sonraki Çar), Okolniçi Andrey Kleşin ve iki d'yak (Boyarlar meclisi sekreterlerinden) ve metropolit vekili Gelasi dahildir. Heyetin büyük şahsiyetlerden teşekkül etmesi, meselenin doğru ve tam bir dürüstlükle inceleneceğine bir garanti idi. Ugliç'te, Dimitri'nin cesedi muayene edildi ve prensin boğazından derin bir yara aldığı görüldü. Prens mutad merasimle gömüldükten sonra, d'yak Bityagovski ve birkaç memuru öldüren Ugliçliler sorguya çekildiler, ve suçlu tanılarak idam edildiler. Hey'et Moskova'ya dönünce, Ugliç'te Dimitri'nin ölümüne aid incelemenin uzun bir raporunu hükümete sundu (bu rapor zamanımıza kadar muhafaza edilmiştir). Raporda: 'Zaten sar'a hastalığına müptelâ olan prens Dimitri'nin, oyun esnasında, elindeki bıçağı üzerine düşerek boğazından derin bir yara aldığı, ve bunun neticesinde öldüğü' bildirilmişti. Dimitri'nin annesi, Maria Nagaya ve akrabaları Moskova'ya getirildiler. Maria az sonra, rahibe olarak manastıra kapatıldı. Dimitri'nin ölümü vak'ası da böylelikle kapanmış sanılıyordu. Fakat bu meselenin, haddı zatında kapanmadığını ve rus tarihinde büyük vak'alar doğuracağını ilerde göreceğiz.

Rusya'da Patrikliğin kuruluşu (1589)

Floransa Ünyonu (1439) üzerine Moskova kilisesi kendini "autokefal" (muhtar) olduğunu ilân etmişti. İstanbul patrikhanesi Floransa ünyonu hükümlerini reddettikten sonra da, rus kilisesinin durumu değişmedi. Moskova metropolitleri, rus başpiskoposunun ve piskopusların toplantısında seçilerek, Moskova'da makama çıkarılırlar, tasdik edilmek için İstanbul patrikhanesine gitmezlerdi. Moskova Knezliği kuvvetlendikçe, Moskova metropolitlerinin mevkileri ve nüfuzları da yükseldi. 1480 den sonra Moskova tamamiyle müstakil ve büyük bir devlet olunca, Rusya ortodoks devletlerinin en büyüğü derecesine çıktı. "Moskova - Üçüncü Roma" nazariyesinin icabı olarak, Moskova'daki hükümdar-Çarın yanında bir de kilise reisi-patriğin bulunması da gerekiyordu.

Hele IV. İvan'ın, 1547 de "Çarlık„ unvanı alması, rus kilisesi başının da yükselmesini gerektirmişti. Fakat Korkunç İvan, kilise reisini "metropolit„likten yukarı çıkarmadı; bunun sebepleri bilinmemekle beraber, ruhanilere daha yüksek mevki vererek, kilisenin nüfuzunu çoğaltmak istemeyişi hatıra gelebilir. İvan'ın hayatının sonlarına doğru Rusya'da patriklik ihdasını düşündüğü, fakat bunu gerçekleştirmek için zaman bulamadığı da iddia edilmektedir. Böyle mühim bir meselenin halli Fedor İvanoviç zamanına kaldı ve Boris Godunov'un becerikli siyaseti neticesinde muvaffakiyetle halledildi.

Boris Godunov, Moskova'da bir "Patriklik„ yapacak olursa, rus kilise mensuplarını büsbütün elde edeceği muhakkaktı. Bunu gerçekleştirmek için durum da müsaitti. Osmanlı - Türk hâkimiyetinde bulunan "Şark kilisesi„ ile Rusya arasında hayli zamandanberi yakın bir münasebet devam ettirildiğini görmüştük. İstanbul, Antakya ve bazı diğer kilise merkezleri mümessilleri, Moskova'ya rus hükümdarlarından "sadaka„ dilenmeğe (yardım istemeğe) gelirler, Ruslardan para yardımı görürlerdi. Korkunç İvan bir defa kendiliğinen İstanbul patriğine iane göndermiş, Osmanlı devletinde yaşayan hıristiyan reayanın teveccühünü kazanmak istemişti. Balkanlarda, İstanbul'da ve Şarktaki ortodoks memleketlerde, rus Çarı, adeta "bütün Ortodoksluğun hamisi„ diye telâkki edilmeğe başlanmıştı. Moskova'ya Şarktan yardım dileyerek gelenler, ekseriyetle üçüncü veya dördüncü derecedeki ruhaniler idi. Halbuki 1586 da rus paytahtına Antakya patriği Yoachim geldi. Moskova metropoliti Dionisi, onu kendine eşit bir kimse gibi karşıladı ve ilk olarak takdis etti (halbuki patrik daha yüksek makamı işgal etmekle, metropoliti takdis etmesi lâzımdı). Rus kilisesi başının bu hareketi Antakya patriğinin hoşuna gitmedi ise de, kendisine karşı gösterilen iyi kabul patriği yumuşattı. Yoachim'e Moskova'da bir patriklik ihdasının düşünüldüğü bildirildi ve Doğu kilisesinin reisleriyle bu hususta danışması rica edildikten sonra, zengin hediyeler ve para yardımı yapılarak geri gönderildi. Bu sıralarda Ortodoksluk kilisesinin dört patrikliği vardı: İstanbul, Kudüs, Antakya ve İskenderiye; Moskova'da beşinci bir merkez açılması arzu ediliyordu. Antakya patriğinin gidişinden sonra, aradan iki yıl geçtiği halde, Şark patriklerinden bir ses seda çıkmadı. Bu defa 1588 de, İstanbul patriği Yeremia Moskova'ya geldi; Moskova'da yeni bir patriklik kurmak hususunda Şark patrikleri meclisinin herhangi bir kararını getirmiş değildi. Boris Godunov ve rus kilisesi reisleri bu defa Yeremia'ya Rusya'da kalmasını ve patrik olmasını teklif ettiler. İstanbul patriği bu teklifi kabul etti ve böylelikle yeni bir patrikliğin ihdasını tanımış oldu. Boris Godunov, yabancı bir zatın rus devlet işlerinde tesiri olmamasını temin için, Yeremia'ya Moskova'da değil, ehemmiyetini kaybeden ve sönük bir şehir haline gelen Vladimir'de yerleşmesini teklif etti. Yeremia ise buna yanaşmadı, fakat Rusya'da yeni bir patrikliğin ihdası için verdiği muvafakatı da geri alamadı. Uzun müzakerelerden sonra, Yeremia, Moskova metropoliti İova'nın patrikliğe çıkarılmasına muvafakat etti; bunu müteakip Novgorod, Kazan, Rostov ve Moskova yakınındaki Krutitsa'da olmak üzere, dört metropolitlik yapıldı. İova'nın Moskova patrikliğine çıkış merasimi 1589 ocağında icra edildi. 1590 da da, İstanbul patriği, ortodoks patrikleri meclisinde, beşinci patriklik olmak üzere, Moskova kilisesi reisliğini tasdik etti. Bu suretle Rusya'da, tıpkı vaktiyle Bizans'ta olduğu gibi, "Çar„ ile yanyana bir de "Patrik„ bulunuyor ve rus ortodoksluğu, Şark kilisesi arasında filen en yüksek mevkie çıkarılmış oluyordu. Bu durum Büyük Petro zamanına kadar devam ederek, Moskova Rusyası'nın devlet işlerinde, rus kilisesinin büyük bir nüfuz kazanmasına imkân verdi.

Boris Godunov zamanı (1598-1605)

Çar Fedor'un ölümü ve Boris Godunov'un Çar seçilmesi (Şubat 1598)

Bütün hayatı boyunca hastalıktan kurtulmayan zayif bünyeli ve çok dindar olan Fedor İvanoviç, devlet işleriyle asla meşgul olmamış, günlerini ibadetle geçirmişti. Fedor, nihayet 6 ocak 1598 tarihinde öldü; Moskova knezlerinin İvan Kalita nesli sona ermiş oldu. Fedor ölümünden az evvel, karısı İrina'yı kendine halef tayin etmişti, fakat İrina, tahta çıkmak istemedi, rahibeliği kabulle manastıra kapandı. Rus tahtı boş kalmıştı, yeni bir Çar'ın bulunması icabediyordu.

Patrik İova'nın emriyle "Umumî bir toplantı„ (Zemski sobor) yapıldı; buna kilise reisleri, Boyarlar Meclisi, ve Mosko-

va'daki hizmet erleri (devlet hizmetinde duranlar) ve Moskova ahalisinin tüccar ve iş adamları mümessilleri iştirak ettiler. Patrik İova, Boris Godunov tarafından yükseltildiğinden, Godunov'u iltizam etti. Meclise gelenlerin büyük bir kısmı da, Boris'in adamları olmaları hasebiyle, onun tarafını tuttular. Toplantı azaları Şubat 1598 de, oy birliğiyle Boris Godunov'u Çar seçtiler. Boris kendisinin seçildiğini duyunca, kat'i bir dille tahta çıkmayı reddetti. Patrik tarafından yapılan ikinci müracaat ta neticesiz kaldı. Boris Godunov, devlet yükünü, mes'uliyetini üzerine almak istemiyor gibi idi. Nihayet Patrik, ruhaniler ve Moskova ahalisi, Moskova kiliselerinin en büyük mukaddesatı sayılan "Meryem ana„ sanemini taşımak üzere, büyük bir "haç alayı„ tertib ettiler; bu alay Boris'in bulunduğu manastıra geldi; patrik, papazlar ve halk yalvarmağa başladılar. Bunun da semere vermediğini gören patrik, bu defa Boris'i tehdit etti, ve 'Şayet, Boris, Çar olmayı reddederse, Rusya'daki bütün kiliselerde ayin yapılmasının durdurulacağını' kat'î bir lisanla bildirdi. Boris Godunov, ancak bu tehdit altında ve "bütün halkın yalvarması„ üzerine tahta çıkmayı kabul etti.

Boris Godunov'un muvafakatı alınınca, Moskova kiliselerinin en mukaddes tanınan sanemleri yanında - büyüklerin, hizmet erlerinin ve ahalinin biatı yaptırıldı (17-21 şubat 1598). Yeni Çar'ın seçimi münasebetiyle Moskova'da üç gün şenlikler yapıldı, bütün kiliselerin çanları çalındı. Eyaletlere adamlar gönderilerek Boris Godunov'un çar seçildiği ilân edildi. Boris Godunov, bir müddettenberi kaldığı manastırdan Moskova'ya geldi ve paytaht ahalisi tarafından, o zamana kadar emsali görülmemiş bir merasimle karşılandı. Rusya'nın başına, moğol-türk neslinden biri Çar seçilmiş bulunuyordu.

Boris Godunov-un ahaliyi kazanmak siyaseti

Boris Godunov meşru bir sülâleden neşet etmediğinden, tahta daha çok hakkı olan kibar aileler nazarında bir "gasîb„ telâkki ediliyordu; bundan ötürü, yeni Çar, tahtta sağlamca oturabilmek için, ahali tarafından sevilmek ve tutulmak mecburiyetinde idi. Boris Godunov, Fedor zamanında yaptığı gibi, Korkunç İvan devrinde Rusya'nın iktisaden ve siyaseten maruz kaldığı sarsıntıları bir an evvel düzelterek

ahalinin sempatisini kazanmak istiyordu. Yüksek ailelerle işbirliği yapmak mümkün olmadığından, ikinci derecede asil zümreleri memnun etmek lâzım geliyordu. İç durumda salâh elde edilebilmesi ise dış komplikasyonlardan, harplerden uzak kalmakla mümkün olacaktı. Boris, ordunun kuvvetlendirilmesine ehemmiyet vermekle beraber harblere girmekten çekiniyor, Rusya'yı içten kuvvetlendirecek tedbirlere başvuruyordu. Adaletin yer bulması, rüşvetin, hükümet memurları tarafından işlenegelen zorbalıkların önü alınması gibi, o sıralarda Rusya'yı baştan başa saran fenalıkları gidermek yolunda çok gayret sarfetti. Bütün arzularına ve gayretlerine bakmaksızın Boris bu işlerde başarı elde edemedi; Godunov, ihtiyatlı ve dirayetli olmakla beraber çok şansızdı. Birçok şansızlıklar birbirini takibetti ve yeni Çar'ın muvaffakiyetsizliğine sebep oldu. Bunlardan en mühimmi 1601-1603 yıllarındaki büyük kıtlıktır.

Büyük kıtlık (1601 - 1603)

Arka arkaya devam edegelen kuraklık veya tabiat afetleri neticesinde büyük kıtlıklar başgösterdi. Açlıktan ölenlerin sayısı müthiş bir yekûn tutmağa başladı. Yalnız Moskova'da 127.000 kişinin devlet makamları tarafından gömüldüğü biliniyor, bir yıl içinde Moskova'da 500.000 kişinin açlıktan öldüğü iddia edilmektedir; eyaletlerdeki kıtlığın daha müthiş bir mahiyet aldığı aşikârdır; hububatın fiyatı bir çetvert'in 12-15 den'ga'dan 3 rubleye yükseldi. Köylerde, kasaba ve şehirlerde ahali kitle halinde sokaklarda ölmekte idi; insan eti yiyenler pek çoktu, anneler çocuklarını yiyorlardı. Hükümet bu felâketin önünü almak maksadiyle birçok tedbirler aldı, devletçe yapılan stoklar halka dağıtılmakta idi. Fakat, memurların bu defa suiistimal yaptıkları meydana çıktı. İhtikâr yapan muayyen bir zümre türedi, bazı çiftlik sahibleri ve tüccarlar ambarlarını zahire ile doldurmakta ve fiyatların yükselmesini beklemekte idiler. Hükümet bunlarla mücadele niyetiyle, kendi namına stoklar yapmakta ve hububata tarife koymakta idi. Fakat, bu tedbirler, her zaman muvaffakiyetle başarılamıyor, açlık felaketinin önü bir türlü alınamıyordu. Bu defa, açlara hem iş, hem yiyecek bulmak maksadiyle hükümet adına büyük inşaata başlandı. Moskova etrafındaki ahali, paytahtta yiyecek bulmak ümidiyle, Moskova'ya akın etmekte

idiler. Birçok köy, kasaba ahalisi yerlerini, yurtlarını bırakıp, yiyecek aramak maksadiyle yollara dökülmüştü. Bunlardan birçoğu eşkiya çeteleri halinde birleşmekte, zengin çiftlik sahibleri ve tüccarları ambarlarını yağma etmekte idiler. Bir taraftan köyler boşalmış ve ziraat yapacak kimseler ölmüş, diğer yandan eşkiyalar yüzünden Moskova civarında bile emniyet kalmamıştı. Hele, ataman Chlopka veya Kosolapa (eğri bacak) adlı çok cesur bir eşkiya reisi çetesi, Moskova dolaylarına kadar gelmiş, etrafı dehşet içinde bırakmıştı. Bu çete ancak büyük muntazam kuvvetler getirilmek suretiyle dağıtılabilmişti. Açlık ve eşkiya musibetleri 1603 yılına kadar devam etti. Boris Godunov bunları yatıştırmak için elinden geleni yaptı ve durum nihayet normal bir hal aldı. Fakat, çok geçmeden Çar'ın otoritesini kökünden sarsacak yeni vakalar başgöstermeğe başladı: kendilerine Korkunç İvan'ın oğlu süsünü veren "düzme" prensler zuhur etti ve Rusya'da "Karışıklıklar Devri" başladı.

Boris Godunov-un ölümü (13 nisan 1605)

1603 de, evvelâ Lehistan'da, sonra Rusya'da Dimitri'nin hayatta olduğu ve, babalarının tahtını almak üzere, harekete geçtiği şayiası yayıldı. Düzme Dimitri 1604 te leh kuvvetleriyle birlikte rus sınırlarını geçti ve böylelikle Rusya'da "Karışıklık devri" başlamış oldu. Boris Godunov bu adamın Moskova manastırlarından birinden kaçan Grişka Otrepyev olduğunu ilân ve Düzme'nin kuvvetlerine karşı bir ordu sevketti ve bunları Rusya'dan atmak emrini vermişti. Moskova kuvvetleri başta bazı muvaffakiyetler elde ettiler. Fakat savaş yeniden alevlendiği bir sırada, Boris Godunov, ötedenberi çektiği nekris hastalığından ve son yıllarda maruz kaldığı büyük dertler yüzünden bedenen çok yıpranmış olduğundan, henüz 53 yaşında iken, 13 nisan 1605 tarihinde, bir ziyareti müteakip, ağzından kan boşalarak öldü. Boris Godunov'un sahneden çekilmesi, (Sahte) Dimitri'ye Moskova tahtını ele geçirmek imkânını verdi.

Köylü "serfliğinin" yerleşmesi

Köylülerin araziye bağlanmaları ve «Köylü serfliği» (Krepostnoye pravo) nın kanunlaştırılması (1592 - 1597)

XIII. yüzyıldanberi İç Rusya'da teşekkül eden ve az sonra bütün rus knezliklerinde yayılan "Udel" (yurt) nizamı zamanında, ahalinin köylü tabakası hukuk bakımından tamamiyle serbestti ve bir kısmı arazi sahibi idi. Fakat "Feodalizm" nizamı hâkim olmağa başlayınca, köylüler, topraklarını ellerinden çıkarmak zorunda kaldılar. Bunlardan bir kısmı, knezlerin ve boyarların (yahut manastırların) arazisinde yerleşmekte ve muayyen şartlar altında (ortakçı sıfatiyle) arazi sahiplerine karşı muayyen taahhütlerle, ekin ekmekte idiler. Köylülerin bulundukları cemaatlere "mir" denmekte ve kneze, hükümete ödedikleri vergi veya mükellefiyetler, ayrı ayrı köylülerden değil, toptan, bütün cemaattan, "mir" den, talep edilmekte idi. Knezlerin veya boyarların adamları, zaman zaman her köylü cemaatındaki ev miktarını, arazi sahasını, vergileri defterlere kaydederler ve ona göre vergi yükletirlerdi. Herhangi bir "mir" e (cemaata, köye) dışardan gelen köylülerle, devletin doğrudan doğruya ilgisi yoktu. Köylülerin herhangi bir cemaata alınmaları veya çıkarılmaları, "mir" teşkilâtına ait bir keyfiyetti; köylüler ise, bir "mir"i bırakıp, ötekine gitmekte serbest idiler. Yeni bir "mir" e intisap eden köylüler o cemaatın elinde bulunan araziden, meradan, ormandan faydalanmak hakkını kazanır ve hissesine düşen vergiyi ödemeğe ve mükellefiyeti taşımağa mecbur tutulurdu.

Bu usul XVI. yüzyıla kadar kökünden değişti. "Udel" (yurt) nizamı yerleşince, knezler mevkilerini kuvvetlendirmek için askerî kuvvetlerini artırmak ve teşkilâtlandırmak maksadiyle, diğer "Udel" lerden boyarları ve serbest kimseleri hizmete almağa başladılar. Yeni gelenlere, knezler, kendi mülkleri olan baba ve dededen kalma "votçina" ları dağıtmağa başladılar. Boyarlar ekseriyetle, kendi "kapu - halk" lariyle geldiklerinden, knezlerin şahsî mülkleri bir müddet sonra tükendi, dağıtılmış oldu. Bu defa, devlete ait arazi verilmeğe başlandı, ve "pomestye" (timar) sistemi yerleşti. Verilen araziden, muayyen bir nisbete göre, asker çıkarmak mecburiyeti kondu. "Votçinnik"

(baba arazisi) lerde, toprak babadan oğula geçerdi. Halbuki "pomest'ye„ (timar) ler her şahsın ancak, hizmet ettiği müddetçe elinde kalırdı; bu cins arazi sahiblerine "pomeşçik„ (çiftlik sahibi), "boyar çocukları„ (deti boyarskie) ve "dvoryane„ (saraya mensup kimseler) denirdi.

XVI. yüzyıl başında "pomest'ye„ nizamı, Rusya'nın güneyindeki bütün sahanın yarısına yayılmıştı. Yeni "pomeşçik„ lere, sınırlara yakın sahada toprak verilirdi. Devlet hizmetinde bulunanlara, timar arazisinden başka, zaman zaman, para mükâfatı, maaş dağıtılır oldu. En kibarlara ise ulufe (yemlik) tayin edilirdi; bununla herhangi bir şehire "vali„ (namestnik) veya nahiye müdürü (volostel) olarak gönderilmek kastedilirdi. "Pomest'ye„ (timar) sisteminin umumileşmesiyle, vaktiyle köylüler tarafından işlenen ve devlete ait sanılan sahanın büyük bir kısmı "pomeşçik„ (çiftlik sahibi) lerin eline geçti ve köylüler gitgide çiftlik sahiplerine bağlı bir duruma düştüler. Çiftlik sahibi, istifade ettiği toprak karşılığında, (Çar'a) hizmet ettiği gibi köylüler de, bu defa, "pomeşçik„in arazisinde bulunmaları hasebiyle, onun hizmetini görmek, ekip-biçmek ve mükellefiyetleri taşımağa mecbur tutuyorlardı. Çiftlik sahiplerinin ve devletin menfaatı, köylülerin artık, bulundukları "mir„ den başka yere gitmemelerini icabettiriyordu. Bunun için çiftlik sahipleri, köylüleri sıkıca kendilerine bağlamağa başladılar. Köylüler bu maksatla, bulundukları yerlerde, "defter„ lere, "kütük„lere kaydedildiler. Bu gibilere "yazılı„ (bağlı) köylüler dendi. Bunlar artık, yerlerini, yurtlarını bırakıp başka yere gidemezlerdi. Ancak, henüz "deftere„ girmeyenlere, "yazılı„ olmayanlara serbestçe yer değiştirmek hakkı kalmıştı. Bunlar da çiftlik sahiplerinden aldıkları borç, tohum, iribaş hayvan vasıtasiyle, çiftlik sahibine gittikçe bağlanıyorlardı. Öyle, ki çok geçmeden efendiyi bırakıp gidemiyecek bir duruma düşüyorlardı. "Yazılı olmayan„ lar, 26 Kasım'a rastlayan "Yur'yev günü„, başka bir yere gitmek hakkını haizdiler. Serbest köylüler, her yıl, "Yur'yev günü„, kendileri için daha elverişli saydıkları yerlere göç ederlerdi.

Gitgide "yazısız„ köylülerin adedi azalmakta idi. Köylü cemaatleri, şimdi, kendi aralarından birinin çekilip gitmesi, bütün "mir„ için zararlı görülüyordu. Çünkü, "mir„ de insan

adedi azalınca, kalanlar üzerinde vergi yükü artıyordu. XVI. yüzyıl ortalarına doğru "köylülerin„ durumu artık çok zorlaşmıştı, serbestçe yer değiştirmek hakkı büsbütün tahdid edildiği gibi, çiftlik sahiplerinin eziyeti, vergi ve mükellefiyetleri artması ve bilhassa, Korkunç İvan zamanında, Rusya'nın iç eyaletlerindeki zulüm dolayısiyle çiftliklerin tahrip edilmesi, köylü zümresinin durumunu çok ağırlaştırdı. Birçok mıntakalarda ahali kalmadı. XVI. yüzyıl başında "boşalan„ köyler umumun ancak % 5 olduğu halde, aynı yüzyılın sonunda bu miktar % 50 ye çıktı; bilhassa, 1570 yılı Opriçnina tahribatına uğrayan Novgorod'da, köylerin ahalisi kalmamış gibi idi. Köylülerin bulunmayışı yüzünden ziraat sür'atle gerilediğinden, bazı şehirler bile sönmeğe yüz tuttu; şehirlerde de boş kalan evler çoğaldı. Köylerin ve şehirlerin boşalmasında "Opriçnina„ sistemi en mühim âmil teşkil ettiği gibi, köylülerin sosyal durumlarının kötüleşmesi de mühim rol oynadı. Bu durum karşısında, köylüler, çiftlik sahiblerini bırakarak, güneydeki serbest kırlara veya yeni zaptedilen İdil boyuna kaçmaya başladılar. "Kazak„ zümrelerinin sayısı bu suretle çoğalmış oldu. Diğer yandan, çiftlik sahipleri de topraklarını işletecek işçi bulmakta güçlük çekmekte idiler.

Durum bu merkezde iken, çiftlik sahipleri, birbirlerinden köylüleri kandırmak suretiyle kaçırmağa, veya daha müsait şartlar teklif ederek, bunları eski sahiblerinden almağa başladılar. Bu usul tatbik edilince, zengin çiftlik sahiblerinin elinde çok miktarda köylü toplanmağa başladı, halbuki bu cereyan devletin menfaatına aykırı idi. Bu devam ettiği takdirde orta halli "pomeşçik„ lerden devlet hizmetleri, askerlik ve diğer mükellefiyetler talep etmek mümkün olmayacaktı. Moskova devletinin ordusu, bilhassa küçük ve orta halli "pomeşçik„ lerden teşekkül etmekle, bu tabakanın iflâsına müsaade edilmeyeceği aşikârdı. Aynı zamanda "köylüleri kandırma„ birçok şikâyeti ve kanunî takibatı mucip olmuş, mahkemeler hep bu cins davalarla dolup taşdığı gibi, "pomeşçik„ ler arasında köylülere sahip olmak yüzünden aşırı bir geçimsizlik başgöstermişti.

Çiftlik sahibleri, dvoryan'ların elindeki köylüleri kaçırmamak maksadiyle, daha Korkunç İvan zamanında, 1580 de, manastır ve kilise arazisine verilen hususî imtiyazlar, "tarhan„

lar kaldırıldı, buradaki köylüler de "pomeşçik„ köylüleri durumuna sokuldular. Köylüler bu "tarhan„ lardan faydalanmak için çok miktarda manastır arazisine gitmekte idiler. Şimdi ise bu hareketin önü alındı. 1580 de, "yazılı olmayan köylüler„ e yer değiştirme veya başka bir çiftlik sahibi ile uzlaşarak, onun arazisine geçmek hakkı verilen "Yur'yev günü„, yeni bir kanun çıkarılıncaya kadar durduruldu. Bu suretle, köylüleri bulundukları yere bağlamak için muhtelif tedbirlere başvurulmuş oldu. Fakat buna bakmaksızın, köylülerin, eskisi gibi yer değiştirdiklerini veya kaçıp gittiklerini görüyoruz.

Boris Godunov bu duruma bir son vermek maksadiyle mühim tedbirlere başvurdu ve yeni kanunlar çıkardı. 1592 denberi "köylülere ait karar„ lar neşrine başlandı. O senelerde, bütün köylülerin bulundukları yerlerde kayıtları yapıldı. 1597 de çıkan bir kararnameye göre, ancak 1592 den sonra kendi efendilerinden kaçan köylülerin suçlu oldukları ve dava edilecekleri bildirildi. 1592 den önce gidenler ise, evvelki sahiplerine ait olmadıkları ilân edildi. Kaçan köylüleri aramak ve iade ettirmek müddeti beş yıl olarak tesbit edilmiş oldu. Bundan sonra, büyük çiftlik sahiplerinin, daha küçük çiftliklerden köylüleri kandırıp kendi arazilerine geçirmeleri yasak edildi. Bu suretle, köylüler bulundukları yerde, çiftlik sahiplerinin hizmetinde kalmağa, efendisinin arazisini işlemeğe mecbur tutuldular. Yeni hasıl olan duruma göre: köylüler hukukan da büsbütün beylere, çiftlik sahiplerine (barin) bağlı, serf vaziyetine kondular; köylülerin bu durumuna rusça "Krepostnoye pravo„ (bağlılık durumu) derler. Rus ahalisinin en büyük bir kısmını teşkil eden köylü zümresinin yarım-köle vaziyetine getirilmesi ve rus çiftlik teşkilâtının Rusya'ya has bir istikamet alması için lâzım gelen şartlar hasıl oldu. Bu gibi kanunlar, kararnameler çıktıktan sonra da, köylülerin yer değiştirmeleri, kandırılmaları veya kaçmalarının önü tamamiyle alınamadı. Hele "kazaklığa„ kaçanların adedi arttı. Don nehri ve Dnepr (Özü) boyunda teşekkül eden "Kazak„ ların çoğalmasında İç Rusya'da köylülerin durumu en birinci rol oynadı.

Bu devrin edebî ve dinî eserleri

Tarih eserleri (Stepennaya kniga v. b.)

Evvelki devirlerde gördüğümüz, manastırlarda yazılagelen "Vekayinâmeler„ (letopisi), XVI. yüzyılda da devam ettirilmiş, ve Rusya'da cereyan eden mühim vakalar, veya ayrı şehirleri ilgilendiren olaylar kaydedilmiş idi. Eski vekayinâmelerden farklı olarak, daha çok malzeme ihtiva eden "Voskresenskaya letopis„ XVI. yüzyıl başında tanzim edilmişti. Bu eser, hem malzeme bolluğu, hem de bitaraflığından ötürü, gayet mühim bir kaynaktır. XVI. yüzyıl ortalarına doğru, evvelki vekayinâmeler bir araya getirilmek ve üslûbu işlenmek suretiyle "Nikonovskaya letopis„ tanzim edildi. Buraya, Bizans kronograflarından birçok malzeme nakledildi; slav memleketleri tarihine ait kayıtlar da kondu, ve bu suretle, mezkûr eser yalnız bir vekayinâme değil, aynı zamanda bir "kronograf„ mahiyetini aldı. Moskova Knezliğinin "Rusya Devleti„ mertebesine çıkmasiyle, bu yükselişi anlatan bir esere ihtiyaç görüldü, ve "Stepennaya kniga„ (Batınlar kitabı) adlı büyük bir tarih kitabı yazıldı. Bu eserde, ayrı "Batın„ (Stepen-basamak) lara ayrılmış, Rürik'ten başlayarak XVI. yüzyıl ortalarına kadar, rus knezlerinin ve metropolitlerinin hayatları ve icraatı bir kül halinde anlatılmıştı. Bununla, ilk defa olarak, bir rus tarihi telif edilmiş oldu. Metropolit Makari'nin nezareti altında gayet süslü bir üslûbla yazılan "Stepennaya kniga„ da, Moskova knezleri ve çarlarının Kiyef Rusyası ve diğer knezlerin, ve aynı zamanda Bizans imparatorlarının halefleri oldukları ifade edilmişti. Bu eserde, rus tarihinde kilisenin mühim rolü ve tesiri tebarüz ettirilmişti. "Stepennaya kniga„ da, Moskova çarlarının hâkimiyet davalarının tarihini ve meşru haklara dayandığını, "tarihî belgelere dayanarak„ isbata çalışmakta ve tamamiyle dinastik mahiyette idi; bu eserde vakalar mehanikî bir şekilde arka arkaya sıralanmamış; olaylar, dinî bir görüşle toplu bir tarih eseri olarak işlenmişti. Metropolit Makari'nin ölümünden sonra (1564) halefi Athanasi tarafından tamamlanmış ve rus historyografyasının inkişafında mühim bir rol oynamıştır.

Dinî ve ahlâkî edebiyat: Çet'ii Minei, Domostroy

Metropolit Makari yalnız tarihî bir eser yazmakla kalmadı, bütün bir senenin her gününde okunacak muazzam bir dinî-ahlâkî "mecmua„ da tanzim etti. Makari'nin edebî faaliyeti, rus yurdunda muhtelif devirlerde ve muhtelif mıntakalarda yaşamış olan "aziz„ leri, bütün rus kilisesinin müşterek malı, "müşterek aziz„ leri olarak kilise konsilince tasdiki (1574) keyfiyetiyle bağlıdır. Metropolit, rus azizlerinin hayatlarını ve öğrettiklerini bir araya getirmiş; azizler, sıra ile, aylara, günlere bölünerek rus okuyucularına günlük kıraat olarak takdim edilmişti. Bir yılda 12 ay olduğuna göre, kitap 12 fasıl halinde tertip edilmiş ve, "aylık kıraet„ adına gelen "Çet'ii Minei„ başlığını almıştı. Bu eserin telifi için, Makari, İncil ve resullerin eserlerini, Zebur, Yan Krizostomos, Büyük Basil ve başka rum azizlerini ve hayatlarını tetkik etmiş; ayrıca, rus azizlerinin menkıbelerini incelemiş, lâtince kitaplardan tercümeler yaptırmış, ve yirmi yıl süren çalışmadan sonra, "Aylık kıraet„ ancak 1553 te bitirilmişti. Burada azizlerin hayatları, İncilden, Tevrattan ve Zeburdan parçalar nakledilmiş, rus okuyucuları için günü gününe okunacak, dinî-ahlâkî kıraet malzemesi hazırlamıştı. Daha Kiyef Rusyası devrindenberi, rus "okur„ ları bilhassa azizlerin hayatını okumaktan zevk alırlardı. "Çet'ii Mine'i„ tanzim edilmekle, rus okuyucularının bu eski adetleri büsbütün teşvik edilmiş oldu. Metropolit Makari'nin bu eseri ve yukarda söylediğimiz "tarih„ i bu devir Rusyası'nda bazı münferit şahısların okuma yazma ve dinî edebiyat sahasındaki geniş bilgilerinin derecesini açıkca göstermektedir.

Bu devrin ikinci mühim eseri de "Domostroy„ dur. Korkunç İvan'ın "Mümtaz Heyet„ azasından biri olan Silvester tarafından tanzim edildiği sanılan "Domostroy„ (ev nizamı) adlı büyük eser de, XVI. yüzyıl rus dinî telâkkisi, aile ve terbiye zihniyetini bildirmek bakımından fevkalâde mühimdir. "Domostroy„ un telifindeki esas gaye: herbir rus ailesine dinî bir zihniyet aşılamak, herkesi "dindar bir hıristiyan„ olarak yetiştirmekti. Üç muhtelif redaksiyonu zamanımıza kadar gelen bu kalın eser üç kısımdan ibarettir. Birinci bölümde: İnsanların "manevî bünyesi„ nden bahsedilir; burada, dinin, ahlâkın ehemmiyeti anlatılır. İkinci kısımda, "dünya nizamı„ ndan

bahsedilir; bu bahiste hükümdar ve müesseselere karşı nasıl davranmak lâzımgeldiği bildirilir. Üçüncü bölümde, "ev nizamı„ hakkında talimat verilir; burada, babanın ailedeki durumu, kadınların vazifeleri ve hattı hareketleri, çocuk terbiyesi, ev idaresi v. s. meseleler hakkında tafsilâtla öğüt verilir. "Domostroy„ kitabı, bu devir rus aile terbiyesi ve ev idaresi için bir el kitabı mahiyetindedir. Teb'aların Tanrıya, ruhanilere, Çara, devlete ve çocukların babalarına karşı alacakları durum ve tavır, ev hayatı teferruatına varıncaya kadar tesbit edilmiştir. "Domostroy„ daki esaslar, müellifin bir hayal mahsulü değil, o devirde orta halli rus ailelerindeki zihniyet ve yaşayış tarzını aksettirmektedir. "Domostroy„ terbiye sistemi, Rusya'da XVIII. yüzyıla kadar devam edip gitmiş, ve bu kitap, aile reisleri tarafından en çok okunan bir eser olmuştur.

Publisist edebiyat: "Sultan Mehmed'e dair„

IV. İvan tarafından tatbik edilen idare sistemi, "boyarların„ ezilmesi ve "dvoryan„ ların korunması, Peresvetov'un şahsında bir müdafi bulmuştu. Peresvetov, önce Eflâk'da, sonra Litvanya'da hizmet etmiş, sonra 1558 lerde Çar İvan'a intisap etmişti. Peresvetov, Çar İvan'ın mutlak rejim sistemini Rusya için en uygun bir rejim olarak tanımış ve bu görüşünü Çar'a sunduğu "maruzat„ ında ifade etmiştir. Osmanlı sultanı Fatih Mehmed, Peresvetov'un nazarında ideal bir hükümdar telâkki edilmekte, Türkiye'deki devlet teşkilâtı örnek olarak alınmakta, bunların Rusya'da da tatbikini telkin etmek istenmektedir. "Sultan Mehmed„ adiyle kaleme aldığı risalesinde bu Osmanlı padişahının büyük bir filozof olduğu, mükemmel rumca bildiği, rum kitaplarından okuyarak birçok hikmet öğrendiği, ve Osmanlı İmparatorluğunda adalet tesis ettiği, mahkeme işlerini tanzim, memurlara maaş tahsis ettiği anlatılmakta, ve bütün bu tedbirler sayesinde ahaliyi refaha kavuşturduğu belirtilmektedir. Çar'a sunduğu "maruzat„ ında da "Türk Sultanı Mehmed'in medhiyesi„ başlıklı bir kısım vardır. Bu suretle, Osmanlı Devlet nizamı, devlet idaresi, büyük Sultan Fatih Mehmet, Peresvetov tarafından Korkunç İvan'a bir örnek olarak tavsiye edilmiştir. Bu siyasî, püblisist risalelerde ileri sürülen fikirlerin bazılarının Çar İvan tarafından nazarı itibara alındığı bilinmektedir.

Matbaanın tesisi (1553-1564) Hıristiyanlığın kabulünden sonra (988/9?) çok geçmeden Rusya'da yazı ile meşgul olanların gittikçe arttığını görmüştük; bu hususta manastırların büyük bir rolü olmuştu. Bir taraftan rumcadan dinî eserlerin tercümesi, diğer yandan vak'anüvislerin faaliyeti neticesinde Kiyef Rusyası'ndan başlayarak, XVI. yüzyıl Moskova Rusyası'na kadar birçok eserin yazılmasını mucib oldu. Okumak bilenlerin yüzde nisbeti pek az olmakla beraber, XV. - XVI. yüzyıl Moskova knezlerinin kütüphanelerindeki eserlerin çokluğu, Ruslarda okuma merakının büyük olduğunu gösterir. Knezler, boyarlar ve bilhassa manastır kütüphanelerinde çok miktarda elyazma kitaplar vardı. Rus okurları bilhassa "aziz„ lerin (resullerin, zahitler ve ruhanilerin) hayatını, Zeburdan parçalar ve "Çasoslov„ okumayı severlerdi. Kitap istinsahını kendilerine meslek edinen bir zümre bile teşekkül etmişti. Moskova knezleri, Batı Avrupa'da kitablarının matbaa vasıtasiyle çoğaltıldığını öğrenmişlerdi. III. İvan'ın bile bunun ehemmiyetini takdir ettiği biliniyor. Korkunç İvan'ın 1547 denberi Rusya'da bir matbaa açmak istediğini öğreniyoruz. Bu maksatla, Almanyada, "kitap işlerini„ bilen ustalar araştırılmıştı. Fakat matbaanın kurulması ancak 1553 te oldu. Bu işe İvan Fedorov ve Petr Timofeyev adlı iki usta memur edildi. 1565 te ilk rusça kitap basıldı. "Resullerin işleri ve mektupları„ adını taşıyan eserin seçilmesi bu devir okuyucularının ihtiyaçlarını ve zevklerini açıkça göstermektedir. Bu kitap teknik bakımdan, harflerinin güzelliği ve kâğıdının iyiliği itibariyle, kendi zamanı için çok mükemmeldir. Eserin mukaddemesinden görüldüğü üzere, matbaa işine başlanmasında metropolit Makari'nin de teşviki ve takdisi mühim bir âmil olmuştur. Fakat Rusya'da görülmemiş olan bu yenilik reaksiyon uyandırdı, 1564 te vukubulan metropolitin ölümü üzerine matbaacılar yüksek hâmilerini kaybettiler. Ruhanilerden bir çoğu ve bilhassa kitap istinsahı yüzünden geçinenler, bu yeniliğe karşı ayaklandılar; matbaa, Çar İvan'ın yaşadığı Aleksandrovsk kasabasına nakledildi ve burada "İncil„ basıldı ise de, daha fazla faaliyete imkân görülmedi. Matbaacı İvan Fedorov ve arkadaşı, "batıl itikada saptılar„ diye ittiham edildiler ve hayatlarını kurtarabilmek kaygusu ile, Litvanya'ya kaçtılar. Moskova'daki matbaanın ise halk

tarafından yakıldığı anlaşılıyor. Mamafih bir müddet sonra Moskova'da yeni bir matbaa açıldı. 1565 de, Andronik Neveja tarafından, bir "Zebur„ basılması bunu gösterir, aynı eser 1578 de Aleksandrovsk kasabasında da basıldı. Moskova'dan kaçan İvan Fedorov ve Petr Timofeyev, Litvanya'da hetman Chodkieviç'in himayeşi altında birçok rusca kitap bastılar. İvan Fedorov, sonraları, Lwow (Lemberg) ta baskı işleriyle meşgul oldu. Nihayet Volın knezi Konstantin, İvan Fedorov'u yanına çağırdı, ve 1581 de Ostrog şehrinde, ilk defa olmak üzere, Tevrat (Ahdi atik) rusca basıldı. Bu suretle, Avrupa'da ilmin yayılmasında en mühim âmil olan vasıta, matbaacılık icadından 120 yıl sonra, Rusya'ya girmiş oldu. 1565 te çıkan ilk kitaptan yüzyıl sonra bile kitap istinsahına devam edilmiş olmakla beraber, Rusya'da matbaacılık, yavaş ta olsa, ilerledi ve bazı şehirlerde matbaalar açıldı.

İlim XVI. yüzyıl başındanberi Batı Avrupa'da, Rönesans ve Reform hareketleriyle, san'at ve ilim sahasında görülen ilerleyişin tesiri Rusya'da müşahede edilmektedir. Avrupa medeniyetinin inkişafını hazırlayan Humanizma ve diğer âmiller burada zaten yoktu. Rusya, Bizans kültür dairesine dahil olmakla, Avrupa fikir hayatını benimseyecek ve inkişaf ettirecek şartlara malik değildi. Buna bakmaksızın, Avrupa ile başlayan münasebetlerin bazı izleri görülmekte gecikmedi. Boris Godunov'un "ilim severliği„ ve bu hususta bazı müsbet hareketlerde bulunduğu malûmdur. Rusya'da 1587 ile 1594 yılları arasında ilk defa topografik incelemeler yapıldı. Düna sahasında ve Volga nehrinin her iki tarafındaki bazı arazi ölçüldü, bu işle ilgili olarak, galiba ilk "rus geometri„ kitabı yazıldı, ve yer ölçmede kullanılan bazı geometri kaideleri öğretildi. İlk rus "aritmetik„ kitabının da bu sıralarda yazıldığı anlaşılıyor; fakat bu eser çok karışık ve yanlıştı.

İlk rus coğrafya eseri ve haritası (Kniga Bol'şogo Çerteja) İlk "Rusya cografyası„ da, galiba, Fedor İvanoviç'in Çarlığı zamanında tertip edilmiştir. Bu eser "Kniga Bol'şogo Çerteja„ (büyük çizgi kitabı) adını taşımaktadır ve en eski Rusya coğrafyası, daha doğrusu "haritası„ mahiye-

tindedir. Burada, Boris Godunov'un tahta çıkışından evvelki yıllarda, en mühim rus şehirleri, bölgeleri ve bazı eski türk şehirleri de gösterilmiştir. Eserin en eski nüshası 1627 de kopya edilenidir. Rus tarihî coğrafyasını öğrenmek bakımından bu eser büyük bir ehemmiyeti haizdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İÇ KARIŞIKLIKLAR DEVRİ

(1603 — 1613)

I. Sahte Dimitri (1603 — 1606)

Sahte Dimitri-nin zuhuru (1603)

Yukarıda görüldüğü üzere, Boris Godunov hâkimiyeti ele aldıktan sonra, bir yandan - eski asılzâde ailelerin, diğer yandan, ağır bir rejim altında yaşamak zorunda bırakılan köylü ve aşağı tabakanın düşmanlığını celbetmişti. En kibar boyarları ve eski saray erkânını devlet idaresinden uzaklaştırdığı cihetle, Boris Godunov " siyasî bir yanlızlık „ içinde kaldı ve kendine tamamiyle muti bir muhit yaratamadı; bu durum ise onun düşmesine sebeb oldu. Boyarlar ve knezler nazarında, Boris Godunov'u tahtından indirmenin en kolay çaresi ortaya "Sahte bir prens„ çıkarmak olduğu anlaşılıyor. 1600 de dolaşan şayia, nihayet 1603 te bir hakikat olarak meydana çıktı. Halk arasında, " Çareyeviç Dimitri'nin 1591 de Ugliç şehrinde öldürülmediği, hayatta olduğu ve şimdi Boris Godunov'tan tahtını geri almak için harekete geçtiği„ söylenmeğe başlandı. Bu şayia, evvelâ, Lehistan'ın Rusya'ya komşu bölgelerinde yayıldı, ve oradan da Moskova'ya kadar geldi. Hakikaten, bu sıralarda, kendine "Korkunç İvan'nın oğluyum„ diyen biri Lehistan'da zuhur etmişti; bu zat bir müddet sonra I. Dimitri adiyle Moskova tahtına geçecek olan I. (Sahte) Dimitri'dir.

(Sahte) Dimitri ilk önce, malikâneleri Rusya sınırlarına kadar uzanan ve Kiyef sahasında büyük çiftlikleri olan eski rus knezlerinden Adam Vişnevetski'nin yanında zuhur etti. Knez Vişnevetski onu, en kibar leh asılzadelerinden biri olan, kayınpederi Yuri Mnişek'in yanına gönderdi. Mnişek, " Çareyeviç „i (Çarzade) Sambor'daki şatosunda alıkoydu ve bir müddet sonra Lehistan kıralı III. Sigizmund'a takdim etti. Dimitri, katolikliğe geçmekle, büsbütün Lehlilerin sempatisini kazandı. Kendisine Lehistan'da bir ordu toplamasına izin veriidi ve imkânlar

yaratıldı. Diğer yandan, "Çareyeviç„ in adamları, Güney Rusya sahasında, Kazaklar arasına giderek, Boris Godunov'a karşı propagandaya başladılar ve hakikî "Çareyeviç„ in harekete geçtiği şayiasını yaydılar.

Bu haber Moskova'ya ulaşınca, hükümet tarafından yapılan araştırmalar neticesinde, "Kendisine Çareyeviç Dimitri adını veren kimsenin hakikatte, Moskova manastırlarından birinden kaçan keşiş Grigori Otrep'yev olduğu„ ilân edildi. Boris Godunov, bunun resmen Lehistan'a bildirilmesini emretti. Fakat Lehliler buna inanmak istemediler; daha doğrusu inanmak işlerine gelmedi. I. (Sahte) Dimitri'nin kim olduğu şimdiye kadar açık olarak bilinmiyor; âlimlerden büyük bir kısmı, onun "kaçkın keşiş Grigori Otrep'yev„ olduğuna inanıyorlarsa da, bazıları bu zatın hakikaten Korkunç İvan'ın oğlu olduğunu kabule taraftardırlar. Sahte Dimitri'nin ise kendisini hakikaten "Çarzade„ zannettiği anlaşılıyor.

(Sahte) Dimitri'nin seferi, (1604 sonbahar) Dimitri harekete geçmek için Lehistan'da bir ordu topladı. Yuri Mnişek ve bilhassa Adam Vişnevetski kendisine yardım ettiler. Dimitri'nin kuvvetleri, 1604 ekim ayında rus sınırlarını aştılar, ve Moskova istikametinde ilerlemeğe başladılar. Boris Godunov idaresinden memnun olmayanlar Dimitri'yi, hemen Çar olarak tanıdılar ve kitle halinde ona katıldılar. Moskova hükümeti derhal müdafaa tertibatı aldı ve "Düzme„ye karşı kuvvetli bir ordu sevkedildi.

Boris Godunov âni bir hastalık neticesinde, 1605 nisanında ölüvermesiyle, durum bir daha karıştı. Bu defa, tahta, Boris-in henüz genç bir yaşta olan oğlu Fedor geçti. Boris Godunov-un kuvvetli idaresi ve enerjisi sayesinde, "Düzme„ye karşı dayanmak ve mücadeleyi devam ettirmek mümkün gibi görünüyordu. Halbuki tahta genç bir kimsenin çıkması ve devlet idaresinin, herkesin nefretini mucip olan Malüta Skuratov'un kızı olan (Fedor Borisoviç'in annesi) Maria'ya geçmesi, boyarları Godunov'lar ailesinden uzaklaşmağa sevketti. Boyarlar bütün Moskova kuvvetlerini, Dimitri'yi tanımağa kandırdılar. Paytahtta karışıklıklar son haddini buldu ve ahali ayaklandı. 1 Haziran günü cereyan eden karışıklıklar esnasında Çar Fedor Bo-

risoviç ve annesi öldürüldüler. Moskova'da yaşayan birçok yabancı da (Avrupalı) halk tarafından öldürüldü. Godunovlar ailesi, bu suretle, ya öldürüldü veya darmadağınık edildi, mal ve mülkleri yağmaya uğradı. Moskova'da cereyan eden bu karışıklıklardan yirmi gün sonra, (Sahte) Dimitri büyük bir merasimle Moskova'ya girdi, boyarlar ve halk tarafından eşsiz bir tezahüratla karşılandı.

I. Dimitri'nin hâkimiyeti, Haziran 1605 (Sahte) Dimitri'nin muvaffakiyetinin başlıca sebebi: onun hem Lehlilerden, hem de Moskova hükümetinin zulmünden kurtulmak isteyen güney eyaletlerindeki köylü ve kazak zümrelerinden yardım görmüş olmasıdır. Leh kıralı, Rusya'da iç harb çıkarmakla bu devleti zayıflatacağını ve "rus tehlikesini„ ortadan kaldıracağını umuyordu. Lehliler Moskova'yı, katolikliğe giren Dimitri vasıtasiyle, Papalığa bağlayacaklarını, dolayısiyle Moskova'yı Lehistan hâkimiyeti altına koyacaklarını ümit ediyorlardı. Leh asılzadelerinden (şlahta) bazıları, Dimitri'yi desteklemekle şahsî menfaat teminini ve yükseliş imkânları bulabileceklerini zannediyorlardı; bunlardan Yuri Mnişek, kızı Marina'yı Çar Dimitri ile evlendirip, Moskova devlet idaresinde mühim bir mevki sahibi olmayı tasarlıyordu.

Dimitri Moskova'ya girince, paytaht ahalisi tarafından hükümdar olarak tanındı. İlk işi, Boris Godunov'un patrikliğe çıkardığı İova'yı azletmek oldu; yerine Ryazan başpiskoposu İgnati'yi getirdi. Bunu müteakip taç giyme merasimi yapıldı. Boris Godunov zamanında sürgüne gönderilen ve Marfa adiyle manastıra kapatılan "Çarzade Dimitri'nin annesi„ Maria Nagaya, hemen Moskova'ya getirildi. Rahibe Marfa, bu defa tahta çıkan Dimitri'nin "öz oğlu olduğunu„ alenen beyan etti. Bunun üzerine Dimitri'nin mevkii büsbütün kuvvetlendi, kimse de şüphe kalmadı.

Moskovalılar yeni Çar'ın evvelkilerine benzemediğinin çabucak farkına vardılar. Dimitri, evvelki çarlar gibi yaşamıyordu. Öğle yemeğinden sonra uyumayor, bunu yapacağı yerde, yalnız başına Moskova caddelerinde dolaşıyordu. Üstelik kiliselere de gitmiyor, leh biçimi giyiniyor ve muhafız kıtalarını da leh usulü giyindiriyordu. Hele, Lehlilerle çok düşüp

kalkması Rusların gözüne batıyordu. Mamafih, Lehlileri de memnun etmemişti; bir kere lehçe gayet kötü konuştuğu gibi, ince ve tahsil gören leh asılzadelerine nisbeten çok kaba ve cahildi, adabı muaşeret usullerine vakıf değildi. Şahsen de çok çirkin bir adamdı. Bir kolu ötekinden daha uzundu, yüzünde büyük bir beni, çirkin ve büyük bir burunu, dikine saçları, antipatik çehresi, çok fena ve sevimsiz bir intiba bırakıyordu. Lehistan'da kaldığı zaman, Batı Avrupa medeniyetinin bazı dış taraflarını kapmış, bazı şeyler öğrenmiş olmakla beraber, yine yarım yamalak tahsilli bir kimse idi. Mamafih, onun bazı hususta zekâ eseri gösterdiği, devlet işlerinde bazen isabetli kararlar aldığı da biliniyor. Hele müteassıb bir türk düşmanı oluşu, Osmanlı İmparatorluğunu zaptetmek hülyaları içinde yaşaması, Rusların hoşuna gitmiş olmalıdır.

Dimitri'nin en büyük arzularından biri de, Yuri Mnişek'in güzel kızı Marina ile bir an evvel evlenmekti. Bunun önceden kararlaştırılmış olduğunu söylemiştik. Resmî bir nişan yapılması için 1605 sonbaharında, bir rus elçisi Krakovya'ya gönderildi. Marina ise, ancak 1606 mayısında Moskova'ya gelebildi. Düğün münasebetiyle birçok leh asılzadeleri de rus paytahtına geldiler. 8 mayıs günü nikâh ve düğün merasimi yapıldı. Merasim eski rus adetine uygun olmakla beraber, Çariçanın katolik dininde kalması, Rusları sinirlendirdi. Hele, Kremlin'de katolik papasların bulunması, Lehlilerin kalabalık bir kitle halinde Kremlin'de kalmaları, Rusları büsbütün kızdırdı. Çarlar evlendikleri zaman, düğün münasebetiyle rus ahalisine ziyafet vermek, Kremlin saraylarını açmak adetti; halbuki bu defa ziyafetin yalnız lehli misafirlere verilmesi, halkın Çar'a karşı antipatisini büsbütün arttırdı. Mamafih Dimitri, verdiği söze bakmaksızın, katolik papasların, jezüyitlerin tesirine kapılmış değildi. Rusyayı Papanın hâkimiyeti altına koymakta acele etmiyordu. Leh kıralına vâdettiği şehirleri bırakmayı da düşünmüyordu. Bilâkis Türklere ve Kırım'a karşı askerî bir hareket yapmayı tasarlıyordu. Bütün bunlara rağmen Moskova ahalisi, Çar'dan nefretle bahsetmeğe başladı; bu durumdan hâkimiyeti ele geçirmek isteyen boyarlar istifade ederek, harekete geçtiler.

(Sahte)Dimitri'nin ve Kremlin'deki Lehlilerin öldürülmeleri (17 mayıs 1606)

Dimitri'ye karşı harekete geçen zümrenin başında, yine eskiden olduğu gibi, knez Vasili Şuyski ve Golitsın bulunuyorlardı. Onlar Moskova dolaylarında duran rus ordusunu kendi taraflarına çekmeğe muvaffak oldular. 16/17 mayıs gecesi, bir miktar asker, gizlice Moskova'ya getirildi. Fakat, paytahtta Dimitri'nin taraftarlarının çokluğu nazarı itibara alınarak, boyarlar, halkı kazanmak maksadiyle hiyleye başvurdular. "Kremlin'deki Lehlilerin, rus boyarlarını kesmekte olduklarını„ ahaliye bildirmek için sokaklarda adamlar dolaştırarak, bağırttılar. Bu şayia üzerine, halk kitlesi, askerler Kremlin'e hücuma başladılar. Kremlin'i muhafaza eden askerler ve Lehliler şiddetle mukavemet ettilerse de, yenildiler; bu çarpışma esnasında 2-3 bin Lehli ve Rus öldü. Dimitri'nin "Sahte„ olduğu ilân edildi. Dimitri kaçmak isterken, iki bina arasındaki yüksek bir duvardan düştü, ve az sonra bulunarak, öldürüldü. "Sahte„ nin sağ kolu olan Peter Basmanov da aynı akibete uğradı. Maria Mnişek ise tevkif edildi. I. Dimitri bu suretle, ancak 11 ay tahtta tutunabilmişti; "Sahte„ nin öldürülmesi üzerine Rusya yeniden Çar'sız kaldı.

Vasili Şuyski'nin Çar seçilmesi

(19. V. 1606 - 16. VII. 1610)

Çar Vasili Şuyski

İki gün süren bu karışıklıklardan sonra Moskova-da 19 mayısta, "Zemski Sobor„ (Mümessiller toplantısı) çağırılmadan, Kızıl Meydanda ve Kitaygorod'da biriken halk kitlesinin tasvibiyle, son yıllarda mühim siyasî rol oynamış olan knez ve boyar Vasili İvanoviç Şuyski Çar ilân edildi. Şuyski tahta çıkarken "Boyarlarla danışarak mahkeme yapmaksızın„ kimseyi öldürtmeyeceğine, kimseyi takibetmeyeceğine dair, haç öperek and içti. Bununla Vasili Şuyski, adeta Çar'ın hâkimiyet ve salâhiyetlerini tahdit eden bir esas kabul etmiş gibiydi. Korkunç İvan, Boris Godunov ve Sahte Dimitri zamanındaki rejim sona ermiş ve boyarların devlet işlerinde yeniden nüfuz kazanmalarına yol açılmış oluyordu. Mamafih, Çar Vasili Şuyski'nin bu vâdi, ancak sözde kaldı. O yine istediği gibi hareket etti.

Vasili Şuyski gayet müşkül ve karışık şartlar içinde hâki-

miyeti ele almış bulunuyordu. Dimitri'nin niçin öldürüldüğünü, meşru esaslara dayanarak, halka bildirmek icabediyordu. Sahte Çar ile birlikte yerinden atılan patriğin makamını işgal edecek yeni bir patrik tayin etmek gerekiyordu. Patrikliğe bu defa Kazan metropoliti Germogen getirildi. Fakat, onun Moskova'ya gelişini beklemeden, 1 haziran (1606) tarihinde Vasili Şuyski'nin taç giyme merasimi yapıldı. Çarzade Dimitri'nin "çürümez„ cesedi Ugliç'ten Moskova'ya nakledildi. Vasili Şuyski'nin, Dimitri'nin annesi Marfa'nın ağzından beyannameler dağıtılarak, Sahte Dimitri'nin kim olduğu, Rusları nasıl katolikliğe çevirmek ve Lehlilere teslim etmek istediği birer birer anlatıldı. Çar Vasili Şuyski bu tedbirlerle tahtta tutunabileceğini umuyordu. Fakat Rusya yeniden karıştı. 1606 sonbaharında, birçok yerde isyanlar patlak verdi. Bunlar sosyal bir mahiyet alarak bir zümrenin öbürlerine karşı savaşa girişmesini intaç etti. Karışıklıklar dört cereyan halinde kendini gösterdiler: 1) Bolotnikov hareketi, 2) İkinci Sahte Dimitri hareketi, 3) Rus olmayan kavimlerin ayaklanma teşebbüsleri, 4) Yabancı devletlerin Rusya işlerine karışmaları.

Bolotnikov'un idaresi altında köylülerin ve aşağı tabakanın ayaklanması(1606-1607)

İvan Bolotnikov, knez Telyatevski'nin askerî uşaklarından biri idi. Kırım Tatarlarına esir düşmüş, Türklere satılmış, Osmanlı gemilerinde bir müddet kürek çekmiş, sonra kaçmış, İtalya ve Lehistan üzerinden Rusya'ya dönmüştü. Sonra, Putivl bölgesinin askerî kumandanı knez Şachovski'nin hizmetine girmiş, cesareti ve becerikliği sayesinde sivrilmiş, Çar Şuyski'ye karşı tertip edilen çetecilerin başbuğu sıfatiyle ad kazanmıştı. Bolotnikov, bilhassa aşağı tabakayı etrafına topluyor, "Çar Dimitri„nin haklarını müdafaadan ziyade, köylülerin, çiftlik sahibleri ve "kötü boyarlara„ karşı harekete geçmeleri için propaganda yapıyordu. Bununla, Bolotnikov'un hareketi "sosyal„ bir karakter aldı. Rusya'da köylülerin durumlarını düzeltecek yeni bir nizamın kurulması isteniyordu. Bu sebepten, Bolotnikov'un etrafında gittikçe çok halk kitlesi toplandı, hele Kazaklar büyük bir yekûn tutuyorlardı. Bunlar çiftlikleri zaptetmeğe, zenginlerin mal ve mülklerini yağmağa ve sahiblerini öldürmeğe başladılar. İşte bu sebeptendir ki

bunlara, Moskova hükümetince "vorı„ (hırsızlar) dendi. Bolotnikov, çok kalabalık bir kitle ile, 1606 sonunda, Moskova üzerine yürüdü. Ryazan ve Tula dvoryanları da, bu kalabalığın asıl maksatlarını bilmediklerinden, bunlara katıldılar. Asiler, Moskova yakınındaki Kolomensk köyüne kadar geldiler ve paytahtı tehdide başladılar. Dvoryanlar, Bolotnikov adamlarının mahiyetini anlayınca, Çar Vasili Şuyski'nin tarafına geçtiler. 22 aralık 1606 günü, hükümet kuvvetleri, Kotli köyü yanında Bolotnikov'u yendiler ve güneye sürdüler. Bolotnikov, Kaluga şehrinde mukavemete devam etti. Terek ve Don Kazaklarını ayaklandıran Sahte Çarzâde Petr de (Murom şehrinden İl'ya Gorçakov) 1607 ilkbaharında Bolotnikov'a yardıma yetişti. Kazaklar Tula şehrini ele geçirdiler ve buranın taştan yapılan iç kalesini dayanak yeri yaptılar. Vasili Şuyski'nin kuvvetleri bu "hırsız„ ları Tula'da kuşattılar ve su altında bırakmak suretiyle, kaleyi ele geçirdiler. On binlerce kazak ve âsi köylü esir edildi. Bunlardan büyük bir kısmı nehirde boğuldu, bir kısmı hapise atıldı, kalanlar da köle olarak çiftliklere dağıtıldılar; bir kısmı, aç ve çıplak olarak, serbest bırakıldı. Bolotnikov ise, Kargopol şehrine sürgüne gönderildi ve orada suya atılmak suretiyle öldürüldü. Knez Şachovski de, Bolotnikov ile işbirliği yaptığından ötürü, sürgüne gönderildi. Sosyal bir hareket yapmak, köylüleri, köle haline getiren kanunları kaldırmak ve "boyar„ lar ile "kötü tüccar„ların tahakkümünü kırmak maksadiyle yapılmış olan Rusya'daki ilk büyük köylü isyanı, bu suretle, 1607 ekiminde bastırılmış oldu.

İkinci Sahte Dimitri'nin zuhuru ve faaliyeti (1607-1610); İsveç yardımı ile isyanın bastırılması

Moskova hükûmet kuvvetleri Bolotnikov kitlelerini Tula'da kuşatarak, âsi köylüler ve Kazaklarla uğraşmakta iken kendine Çar Dimitri İvanoviç (Korkunç İvan'ın oğlu) adını veren biri daha zuhur etti. Çar Dimitri'nin hayatta olduğu şayiası dolaştığından, halk bu söze inandı. Az sonra Moskova hükümetinden olmayanlar ve bilhassa Kazaklar bu zatın etrafında toplanmağa başladılar. "İkinci Sahte Dimitri„ adı ile bilinen bu kimsenin kısa bir zamanda büyük kuvvetler topladığı görüldü. Moskova ahalisi I. Sahte Dimitri'ye "keşişlikten çıkma„ (razstriga) adını

vermişti. II. Dimitri'ye ise sadece "hırsız„ veya "cani„ (vor) dendi. "Hırsız„ın yanına halk tabakası ve Kazaklardan başka litav ve leh olmak üzere yabancılar da katıldılar. II. Dimitri 1608 yazında Moskova üzerine yürümeğe başladı. Hırsız dayanak yeri olarak, Moskova'dan 11 km. mesafede, tabii durumu bakımından zaptı çok zor bir mevki olan Tuşino köyünü seçti. Moskova her taraftan sarıldı. Ancak Ryazan yolu açık kaldı. Paytahta yalnız bu yolla yiyecek ve asker gelebiliyordu. "Hırsızlar„, Moskova etrafında harekette bulunurlarken, kalın taş duvarlarla çevrilmiş olan Troitsk - Sergeyevsk manastırını da ele geçirmek istediler; fakat keşişlerin ve manastırda bulunan strelets (atıcı) lerin şiddetli mukavemetiyle karşılaştılar. II. Dimitri adına hareket eden kıtalar Moskova ile Volga arasında, ve Volga'nın kuzey mıntakalarında birçok şehir ele geçirdiler. Rusya'nın mühim bir kısmı Moskova hükümetinin elinden çıktı; Dimitri, Rostov metropoliti Filaret'i (Fedor Nikitiç) Tuşino'ya getirtti ve patrik tayin etti; "Hırsız„ Tuşino'da kurduğu "hükümete„ kendi adamlarını getirdi. Bu suretle, biri Moskova'da, diğeri Tuşino'da olmak üzere, iki "rus hükümeti„ faaliyette bulunuyordu. "Hırsız„, ne pahasına olursa olsun, Troitsk manastırını almak istiyordu. Bu maksatla leh hetmanı Sapieha ve Lisovski'nin muntazam kuvvetleri manastır üzerine sevkedildiler; manastır toplarla dövülerek, harp usullerine göre, muhasara edildi. Fakat manastır teslim olmadı ve "rus dayanıklığının„ bir örneğini tekrar vermiş oldu.

Moskova ve Volga bölgelerinin "Hırsız„ ın eline geçmiş olmasıyle, Vasili Şuyski'nin durumu gün geçtikçe fenalaşıyordu. Şuyski'yi bırakıp "Tuşino'daki Hırsız„ yanına gidenler çoğaldı. Bazı kimseler birkaç defa efendi değiştiriyorlardı ve her defasında yeni menfaatler koparmağa bakıyorlardı. Vasili Şuyski, kendi başına isyanı bastıramayacağını anlayınca, bu defa yardım isteyerek İsveç hükümetine müracaat etti. İsveçliler, Fedor İvanoviç zamanında Ruslara bırakılan şehirlerin (İvan-gorod, Koporye, Oreşek ve Kolera) İsveç'e iadesi şartiyle, Delagardi'nin kumandasında bir ordu gönderdiler. Çar Vasili Şuyski de, henüz genç bir yaşta olan yeğeni Michail Skopin'i, Novgorod ve kuzey rus mıntakalarında asker toplamak için yollamıştı. Skopin, İsveç kumandanı ile birleşti ve isveç-rus kuvvetleri

Volga'nın kuzey tarafını Düzme Dimitri'nin adamlarından temizlemeğe başladılar. Vologda ve Ustyüg şehirleri "Hırsız„a karşı isyan etmişlerdi. Skopin, ahalinin yardımı ile Kuzey Rusyasını, "Tuşino'daki hırsızlar„ dan temizledi. Kuzey bölgelerinde ve Novgorod civarında faaliyette bulunan Moskova hükümet kuvvetleri, Moskova'ya yakın Aleksandrovsk yanında toplanmağa başladılar. Fedor Şeremetev'in, Novgorod'da teşkil ettiği kıtaları da buraya geldiler, bir müddet sonra Vladimir ve Suzdal' şehirleri de "hırsız„ lardan temizlendi.

O sıralarda, Leh kıralı III. Sigizmund Rusya'ya karşı bir sefer açmış ve Smolensk'i kuşatmıştı. II. Dimitri yanında bulunan bütün litav ve leh askerlerine, leh kıralına katılmaları emredildiğinden, Tuşino'daki " Hırsız „ ın kuvvetleri süratle azaldı. Skopin'in Aleksandrovsk'teki kıtaları ve İsveçliler tarafından yardıma gönderilen alman askerleri, Moskova üzerine yürümek için harekete geçtiler. Sahte Dimitri'nin durumu fenalaştı. Bunun üzerine Tuşino'daki âsiler Kaluga'ya çekildiler. 1610 yılı ilkbaharında Moskova, iki yıla yakın bir zaman süren tehlikeden kurtarılmış oldu ve iç karışıklıkların önü alınmış gibiydi. Fakat tam bu sırada Rusya dıştan büyük bir tehlikeye maruz kaldı: Lehliler 1609 sonbaharındanberi Smolensk şehrini kuşatmış, rus arazisinin mühim bir kısmını zaptetmişlerdi.

Lehlilerin Rusya'ya hücumları ve Rusların yenilgisi (1610 haziran)

Çar Vasili Şuyski'nin İsveçlilerden yardım görmesi, leh kıralı III. Sigizmund'u fena halde kuşkulandırmıştı. Leh kıralı, İsveç tahtında tutunamayınca, İsveç'in amansız düşmanı olmuş, bu devletle dost geçinen her devleti, Lehistan'ın düşmanı saymağa başlamıştı. Diğer taraftan, Rusya'da başgösteren iç mücadeleden faydalanarak uzun zamandanberi ihtilâf mevzuu teşkil eden Smolensk şehrini almak fırsatı çıkmıştı. Leh kuvvetleri Smolensk üzerine yürüdüler; burası, 1600 de Boris Godunov tarafından büyük bir kale haline getirildiğinden, rus garnizonu dayanabildi. Tuşino Hırsızından kurtulan Vasili Şuyski, bu defa, yeğeni Skopin'i, Smolensk'i kurtarmak için göndermek niyetinde idi. Fakat, bu devrin rus kahramanı olarak tanınan Skopin, henüz 23 yaşında

olduğu halde, öldü. Vasili Şuyski, bunun üzerine, biraderi Dimitri Şuyski'yi başkumandan tayin etti ve sefere çıkardı. Leh kuvvetlerinin başındaki Jolkiewski, Rusların harekete geçtiklerini öğrenince, Smolensk yanından kalktı ve Kluşin köyü yanında âni bir hücumla Rusları ağır bir yenilgiye uğrattı. Leh kumandanı, Delagardi'nin İsveçli kıtalarına çekiliş yolunu açık bırakmakla, bunların Ruslardan ayrılıp gitmelerini de temin etmiş oldu. İsveçliler Fin körfezi sahillerine çekildiler ve Rusların kendilerine bıraktıkları şehirleri işgal etmekle kalmadılar, Novgorod şehrine de girdiler. Jolkiewski, bu sırada kuvvetlerini Moskova üzerine yürüttü. Aynı zamanda II. Dimitri (Hırsız) de Kalugadan harekete geçti ve Moskova kapılarına kadar ilerledi. Rus paytahtı yeniden her taraftan kuşatıldı. Moskova'da açlık ve kargaşalık başgösterdi. Bunun neticesinde, Vasili Şuyski, 17 temmuz (1610) günü tahtından indirildi ve zorla manastıra kapatıldı. Moskova'da hâkimiyet yedi boyardan teşekkül eden bir hey'etin eline geçti.

Leh kıralının oğlu Vladislav'ın Moskova tahtına seçilişi ve bunun neticeleri

Tuşino'daki hükûmetin durumu fenalaşınca, II. Dimitri'nin Kaluga'ya gittiğini söylemiştik. Halbuki, Dimitri'ye taraftar görünen rus büyüklerinden birçoğu ne Kaluga'ya gitmek ve ne de Moskova'ya dönerek Şuyski'yi tanımak istediler. Bunlar arasında, "Hırsız„ tarafından patrik tayin edilen Filaret (sabık boyar Fedor Romanov) ve boyarlardan Saltıkov da vardı. Bunlar ve kendilerine uyanlar büsbütün yeni bir politika takibine başladılar. Çar Vasili Şuyski, leh kıralı Sigizmund'a müracaat ederek, "Boyarlar meclisi„ nin ve "Zemski Sobor„un devlet idaresine karışmaları şartiyle, Sigizmund'un oğlu Vladislav'ı Moskova tahtına davet ettiler. Bu münasebetle leh kıralı ile rus mümessilleri arasında müzakereler yapıldı ve 4 şubat 1610 tarihinde bir uzlaşmaya varıldı.

Vladislav'a kabul ettirilen "maddeler„ sayesinde, boyarların devlet işlerinde nüfuz sahibi olmaları sağlandığından, bu namzed üstün geldi. Boyarlar, Mojaysk şehrinde bulunan leh kumandanı Jolkiewski'ye haber gönderip, bir an evvel Moskova'ya gelmesini istediler. Jolkiewski de, bu davet üzerine

"Moskova'yı Hırsızdan kurtarmak„ maksadiyle harekete geçti; lehli kıtalar rus paytahtına yaklaşınca Vladislav'ın Çar'lığa seçimi keyfiyetinin resmen tanınması istendi; bunun üzerine, rus boyarları, askerleri ve Moskova ahalisi, 27 ağustos 1610 tarihinde, Vladislav'a biat ettiler. III. Sigizmund'un oğlu Vladislav, bu suretle Moskova tahtına seçilmiş, Rusya'nın Çarı ilân edilmiş oldu. Leh kuvvetleri, "Hırsız„ ı Moskova yanından koğdular ve rus paytahtını "cani„ler tehlikesinden kurtardılar. Jolkiewski'nin kıtaları, boyarların isteği üzerine, Moskova'ya girdiler ve Kremlin'i işgal ettiler. Rus tarihinde, ilk defa olmak üzere, lehli kuvvetler rus paytahtını ele geçirmiş oldular. Bununla Moskova'da ve Moskova ile Litvanya arasındaki sahada leh nüfuzu kaim oldu.

Vladislav'ın Çar'lığa seçimini bildirmek ve uzlaşma maddelerini tasdik ettirmek maksadiyle bir rus elçi hey'etinin III. Sigizmund'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Vladislav'a rakib olabilecek rus boyar ve knezlerinin Moskova'dan uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Bunun içindir ki III. Sigizmund'a gönderilecek elçi hey'etinin çok kalabalık ve en mümtaz kimselerden teşkil edilmesi yolu tutuldu. Bin kişiden fazla bir hey'et halinde yola çıkarılan bu "Büyük elçilik„e metropolit Filaret ve knez V. V. Golitsın başkanlık ediyorlardı. Jolkiewski, kendisi, Moskova'da kalmak istemedi. Kremlin'deki leh garnizonunu Gosniewski'ye teslim ettikten sonra rus paytahtından ayrıldı ve Litvanya'ya döndü; leh başbuğu, Smolensk'i kuşatan III. Sigizmund'un buyruğu üzere Moskova'dan hareket ederken, sabık Çar Vasili Şuyski'yi de beraberinde alıp götürdü. Bu tedbirler neticesinde rus asılzâdelerinden taht üzerinde hak iddiasında bulunacak kimse bırakılmamış gibi idi.

Rus " Büyük elçi hey'eti „ Smolensk yanında leh kıralı ile buluşunca, rus tahtına Vladislav'ın değil, Sigizmund'un çıkacağı şayiaları Moskova'da yayıldı; elçiler de kıralın bu arzusunu öğrenmiş oldular, fakat Ruslar bunu kat'iyyen kabul etmek niyetinde değillerdi. Sigizmund ve leh senatörleri ise, Vladislav'a teklif edilecek maddeleri beğenmemişlerdi. Leh kıralı, Smolensk şehrinin hemen teslim edilmesini istiyordu; Sigizmund, elçi hey'eti azalarından bir kısmını kendine biat etmeğe kandırabildi. Bu durum karşısında Ruslarla Lehliler ara-

sında müzakereler uzadı. Sigizmund, oğlunun küçük bir yaşta olmasını bahane ederek Moskova'ya gönderemeyeceğini bildirdi. Rus paytahtında prense biat yapılmış olması gözönünde tutularak oğlu namına hâkimiyet sürmek iddiasında bulundu. Rusya'daki leh kıt'alarının Sigizmund adına, yani meşru bir Çarın emriyle, hareket ettikleri ileri sürülmekte idi.

Jolkiewski'nin Moskova'dan ayrılması üzerine leh askerlerinin dişiplinleri azaldığı ve Rusları incitecek hareketlerde bulundukları anlaşılıyor. Bu yüzden Lehlilere karşı rus paytahtında önce hoşnutsuzluk, sonra düşmanlık başgösterdiği biliniyor. Mamafih, Lehliler dürüst hareket etseler dahi Moskova'lılar ile bunlar arasında, hem dil, hem de din ve yaşayış tarzı bakımından büyük ayrılık olmakla her iki zümre arasında düşmanlığın başgöstermesi pek tabii idi. Hele, Germogen gibi müteassıp bir patriğin ve rus papaslarının propagandaları, rus halkının Lehlilere karşı düşmanca vaziyet almasını mucip oluyordu. III. Sigizmund'un Moskova tahtını elde etmek isteyişi, Lehlilerin Moskova'ya ve Rusya'ya tamamiyle hâkim olmak arzuları şeklinde yorumlanmağa başlandı. Kremlin'de leh garnizonunun bulunması, Smolensk'in Lehliler tarafından zorlanması, bütün bunlar Rusya'da leh tehlikesinin ve katolik hâkimiyetinin derecesini göstermeğe yetişiyordu. Bütün yabancılara, hele "lâtin„ lere, karşı Rusların besledikleri düşmanca hisler gittikçe şuurlu bir rus-milliyetperverliği cereyanı haline gelmek istidadını gösterdi. Bu defa, çar seçilen ve adına biat edilen Vladislav'a karşı da bir hareket belirdi. Tam bu sıralarda, Kaluga'da bulunan ve mühim bir tehlike teşkiline devam eden "Tuşino Hırsızı„ nın, maiyetindeki tatar muhafızları tarafından öldürülmesi (11 aralık 1610), Moskova'da yeni bir hareketin meydana gelmesini kolaylaştırdı. Rus paytahtındaki yüksek, orta ve aşağı zümreler bu defa hep birden Lehlilerin tahakkümüne karşı birleştiler.

Kaluga'daki "Hırsız„ ın öldürülmesinden sonra, adamlarından bir kısmı gene kendi başlarına harekete devam ettiler. Bunlar, Marina Mnişek ile "Tuşino hırsızı„ ndan doğan İvan'ı Çar ilân ettiler. Mamafih bu hareket artık tavsamış ve büyük bir tehlike olmaktan çıkmıştı. Ruslar için asıl tehlike, Moskova'da bulunan Lehliler idi.

Leh tahakkümüne karşı Rusların ayaklanması

Lehlilere karşı ilk ayaklanma ve bunun başarısızlığı

1611 yılı girerken, Rusya'nın iç durumu çok karışık bir manzara arzediyordu. Eski Mosova devlet nizamını muhafazaya çalışan zümreler nazarında en tehlikeli bir hareket olan "Tuşino "Hırzısı„ ortadan kaldırılmış olmakla beraber, Hırsızın oğlu İvan'ın etrafında toplanan Kazaklar hâlâ büyük bir tehlike teşkil ediyorlardı. Bunlar Moskova çevresinde ve Rusya'nın güney bölgelerinde faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. Bazı kazak kitleleri, rus şehirleri ve köylerini yağma etmekte idiler. Orta İdil sahasında, Vyakta ve Perm taraflarında "rus olmayan„ kavimlerin de "hırsız„ lara katılarak Moskova'ya karşı düşmanca vaziyet aldıklarını görüyoruz.

Sigizmund'un İsveç tahtına hak iddiası üzerine, Lehistan ile İsveç arasında uzun süren ve her iki devlet için zararlı olan çetin bir mücadele başlamıştı. Moskova tahtına bir Lehli prensin geçirilmesi, İsveçlileri haklı olarak kuşkulandırmıştı. Bunun üzerine İsveçliler, Rusya'ya karşı düşmanca bir durum aldılar ve harekete geçmeğe hazırlandılar. Moskova ahalisinin Lehlileri sevmedikleri belli olduktan sonra da Sigizmund, Rusya'daki taleplerinden vazgeçmedi. Kıral, kendi haklarını ya askerî kuvvetle veya diplomatik yollarla gerçekleştirmek istiyordu. Bu maksatla, Smolensk şehrini muhasaraya devam etti. Bu zaman içinde Moskova'da durum gün geçtikçe Lehliler aleyhine dönmekte ve leh düşmanlığı büyük bir siyasî cereyan haline gelmekte idi. Bu cereyanın başı sayılan patrik Germogen, Kremlin'de bulunduğu halde beyannâmeler göndererek rus halkını, Moskova'yı işgal altında tutan, Smolenk'i muhasara eden ve birçok rus arazisini ele geçiren Lehlilere karşı, silâhla mücadeleye davet etti. Patrik Germogen, bu suretle, millî rus hareketinin önderliği vazifesini üzerine almış bulunuyordu. Rus kilisesi başının yazıları etraftaki rus şehirlerine ulaşınca, tesiri görülmeğe başladı. Şehirlerin voyevodaları ve yüksek zümreler, Moskova'yı Lehlilerden kurtarmak için harekete geçmeğe karar verdiler. Moskova'ya yakın bazı şehirlerde askerî kıtalar teşkil edildi. Vaktiyle "Tuşino Hırsızı„ hizmetinde olan kazak birlikleri de, bu defa Lehlilere karşı savaşmak arzusunu izhar ettiler.

Moskova'nın kuzeyindeki bölgelerden de, paytahtı kurtarmak maksadiyle, bazı kuvvetler ilerlemeğe başladılar. Bu suretle 1611 kışının sonu ve ilkbaharında kalabalık bir rus kuvveti, Moskova'yı leh tahakkümünden kurtarmak maksadiyle, harekete geçmiş bulunuyordu.

Kremlin'deki leh garnizonunun, Rusların hazırlıklarından ve Moskova şehrini Lehlilerden temizlemek maksadiyle bir ayaklanma olacağından haberleri vardı. Lehliler ancak birkaç bin kişiden ibaret olduklarından, bütün şehri itaat altında tutmaları imkânsızdı. Kremlin'de dayanabilmek için, şehrin kaleye bitişik mahallerin yıkılmasına karar verildi. Ayaklanan rus ahalisi Moskova'nın iç semtlerinden koğuldular, bu münasebetle Ruslardan ölenler pek çok oldu ve Moskova'nın büyük bir kısmı yandı. Moskova sokaklarında çarpışmalar devam ederken, Zaraysk şehri voyevodası knez Dimitri Pojarski'nin kumanda ettiği eyalet kıtası, Moskova'daki Rusların yardımına yetişti. Bunun üzerine, Lehliler, Kremlin'e ve Kitay - Gorod'a çekildiler. Çarpışma esnasında knez Dm. Pojarski ağır surette yaralandı. Moskova yakınında toplanan şehirli kuvvetler ve Kazaklar arasında başgösteren geçimsizlikler neticesinde, Kremlin'deki Lehliler dayanabildiler.

Smolensk'in Lehliler tarafından zaptı, Novgorod'un İsveçlilerin eline geçmesi

Leh kıralı III. Sigizmund 1609 eylülündenberi, Smolensk kalesini kuşatmıştı. Leh kıralı bütün askerî kudretini burayı almak için kullandığından, Rusya işleriyle gereği gibi meşgul olamıyordu. Nihayet 3 haziran 1611 tarihinde Smolensk kalesi Lehlilerin hücumu ile zaptedildi. III. Sigizmund, bu şehrin ötesinde fazla bir yer almayı düşünmüyordu. Bundan ötürü, Smolensk muhasarasından sonra boş kalan mühim kuvvetlerini hareketsiz bıraktı. Kıral, Moskova'da Kremlin'deki leh garnizonunun fena bir durumda olduğunu bildiği halde, bunların vaziyetini iyileştirmek için esaslı bir tedbir almadı. Rus paytahtındaki leh garnizonuna yardım için Chodkiewiç kumandasında, küçük bir kuvvet yola çıkarılmakla iktifa edildi.

Smolensk'in Lehliler eline düşmesiyle, leh tehlikesi büsbütün arttığından, bu durum rus vatanseverlerinin gayretlerini

yeniden kamçıladı. Yalnız Smolensk değil, ikinci büyük bir rus şehri de yabancıların eline düşmüştü. İsveç kuvvetleri, 16 temmuz 1611 tarihinde Novgorod şehrini işgal ettiler. Buranın metropoliti İsidor ve voyevoda knez Odoewski, Novgorod ahalisinin mümessilleri sıfatiyle, İsveçlilerle bir uzlaşma yaptılar; Novgorod şehrinin ve bölgesinin ilelebet Moskova Rusyası'ndan ayrı bir devlet olacağını ve İsveç hanedanı sülâlesinden bir prensin burada hâkimiyet sürmesini kabul ettiler. Bu sırada Pskov şehrinde de karışıklıklar başladı. Kendine "Çarzade Dimitri„ (III. Sahte Dimitri) diyen biri çıktı, Sidorka ve Pskov'un idaresini ele geçirdi. 1611 sonbaharında bu suretle Rusya'nın batı kısmı tamamiyle Moskova'nın kontrolünden çıkmış, yabancıların eline düşmüştü.

Rus ahalisini birliğe, Kremlin'deki Lehlileri kovarak bir rus hükûmeti kurmağa davet eden sesler ilk defa ruhaniler arasından yükseldi. Vaktiyle "Tuşino Hırsızı„ ve lehli kuvvetlerin hücumlarına dayanan Troitsk-Sergeyevsk manastırı başrahibi Dionisi, birliğe davet ederek her tarafa mektuplar göndermeğe başladı. Dionisi, "bütün rus halkının, sınıf farkı gözetmeksizin, rus yurdu ve rus dini (Ortodoksluk) namına silâha sarılmağa ve düşmanları Moskova'dan, rus yurdundan kovmağa„ davet ediyordu. Gerek Troitsk-Sergeyevsk manastırı başrahibinin ve gerek patrik Germogen'in ateşli mektupları rus ahalisi üzerinde büyük tesirler yaptı ve taşra rus halkını "vatanı kurtarma uğrunda„ umumî bir ayaklanmalarını sağladı.

Minin ve Pojarski

1611 sonbaharında bazı taşra şehirlerinde hareket başgösterir gibi oldu. Şehrin idaresini elde tutan zümreler, Moskova'nın Lehlilerden nasıl kurtarılması mümkün olacağını düşünmeğe ve bu hususta şehirler birbirleriyle danışmağa başladılar. Nihayet geniş ölçüde bir hareket Nijni - Novgorod şehrinde belirdi. Şehir idaresi, birçok azadan mürekkep "muhtarlar hey'eti„ tarafından görülmekte idi. Nijni-Novgorod'daki (bugünkü Gorki) azalar arasında, eski kasap başı, tüccar Kozma Minin-Suchoruk adlı biri de vardı. Patrik Germogen'den gelen bir mektubun tesiriyle, Minin, Nijni-Novgorod ahalisini, Moskova ve Rusya'nın kurtarılması için yapı-

lacak harekete ön ayak olmağa davete başladı. Bunun için şehir ahalisinden para toplanmasını ve bununla bir ordu teşkilini de teklif etti. Büyük kilisede yapılan bir toplantıda, Minin ve başpapasın heyecanlı sözlerinin tesiriyle, Nijni-Novgorod ahalisi hep birden harekete katılmağa ve lâzım gelen parayı toplamağa karar verdiler. Bunun üzerine herkes servetinin üçte birini umumî hazineye yatırmağa mecbur tutuldu. Para işlerine bakmak için Kozma Minin seçildi. Kısa bir zamanda mühim bir yekûn tutan para toplandı. Kendiliklerinden para yardımında bulunanlar da çoktu. Elhasıl, Nijni-Novgorod ahalisi arasında şuurlu bir millî gayret ve fedakârlık hisleri almış yürümüş, Rusya'nın kurtarılması için büyük bir hareket başlamıştı. Tanzim edilecek yeni ordunun kumandanı olarak, 1611 de Moskova'daki sokak muharebeleri esnasında yaralanan ve o sıralarda Nijni-Novgorod'a yakın çiftliğinde yarasını tedavi eden knez Dimitri Pojarski seçildi. Pojarski, 1611 yılı ekiminde Nijni-Novgorod'a gelerek ordunun teşkil ve tanzimi işine başladı. Askerî kıtaların teşkili ve askerlerin talimi, silâhlandırılmasına Pojarski, para ve iaşe işlerine Minin bakıyordu. 1611 - 12 kışında etraftaki birçok şehir Nijni - Novgorod'lulara katıldılar, öyle ki 1612 ilkbaharına doğru Pojarski'nin kumandasında mühimce bir kuvvet toplanmış oldu.

Moskova yanında faaliyette bulunan ve Trubetskoy ile Zarutski adlı başbuğlardan teşekkül eden hey'eti "resmî bir hükûmet„ saymakta devam eden Kazaklar ve taraftarları, Nijni - Novgorod'da başlayan hareketi yolsuz ve kanunsuz buldular, bunu kendilerine karşı yönetilen bir isyan telâkki ettiler. Kazaklar, Pojarski'nin ilerlemesine mani olmak için, Moskova ile Volga arasındaki şehirleri ele geçirdiler. İşte bunun içindir ki Pojarski, 1612 ilkbaharında harekete geçince, Moskova üzerine yürümeden önce, Volga boyunu temizlemek ve buralardan temin ettiği yardımla, Kazaklara ve sonra Kremlin'deki Lehlilere karşı savaşmak plânını kurdu.

Yukarı Volga sahasının en mühim şehri olan Yaroslavl, Nijni-Novgorod'dan hareket eden kıtalar tarafından kolayca ele geçirildi.. Komşu şehirler de Pojarski'ye itaat ettiler. Bu suretle yaz geçti. Bu zaman zarfında Moskova yakınındaki Kazaklar, Moskova içindeki Lehlilerle çarpışıyorlardı. Pojarski, askerî teşkilâtını tamamladıktan sonra, devlet idaresini ele alacak bir hey'etin seçilmesi için Yaroslavl' şehrinde, "Yurt Mümessillerinin„ bir toplantısı yapıldı. Bu toplantıda, ruhanîler namına metropolit Kirill (Patrik Germogen 1612 başında Kremlin'de ölmüştü) ve Lehlilerden kaçıp kurtulmağa muvaffak olan birkaç boyar ve asker mümessilleri hazırdılar. Bazı şehirler de kendi murahhaslarını yolladılar. Bu toplantının ne gibi kararlar aldığı lâyıkıyle bilinmiyor ; fakat, Nijni - Novgorod'da, Minin ve Pojarski tarafından takibine başlanan hareketin tamamiyle tasvib edilmiş olduğuna şüphe yoktur.

Pojarski'nin ordusu, Moskova üzerine leh başbuğu Chodkiewiç kıtalarının harekete geçtikleri haberini alınca, 28 ağustos 1612 tarihinde Yaroslavl'dan çıkarak, Moskova'ya doğru ilerlemeğe başladı. Pojarski'nin gelmekte olduğu haberi ise, Kazakların bir kısmı arasında telâşın başgöstermesini mucip oldu. Kazaklar Pojarski'yi sevmiyorlardı. Hatta onu öldürmek teşebbüsünde bile bulundular. Pojarski'nin, intikam hisleriyle hareket edeceğinden korkan ataman Zarutski, Marina Mnişek'i ve oğlunu alarak, Ejderhan'a (Astrachan'a) gitti, ve orada, İran şahının himayesi altında bir "Kazak Devleti„ kurmak teşebbüsünde bulundu. Moskova yanında ise Trubetskoy'un Kazakları kaldılar ve Pojarski'yle işbirliğine karar verdiler.

Kremlin'deki 3.000 kişilik leh garnizonunun durumu gün geçtikçe fenalaştı. Müthiş bir açlık başgösterdi. Lehliler buna bahmaksızın şiddetle karşı durdular, fakat nisbet kabul etmez düşman karşısında dayanamadılar. Evvelâ, 22 ekim 1612 de Kitay-Gorod, bir ay sonra da Kremlin teslim oldu. Bu suretle Moskova, leh işgalinden kurtarılmış oldu. Moskova'nın zaptı münasebetiyle dinî bir merasim yapılarak, paytahtın kurtarılışı kutlandı; bir müddet sonra III. Sigizmund'un Rusya'dan çekilip gittiği haberi alındı. Bu haber büsbütün sevinci mucib oldu. Rusya düşman işgali ve hâkimiyetinden kurtulmuş bulunuyordu.

Michail Fedoroviç Romanov-un Çarlığa seçilişi (Şubat 1613)

Moskova'nın Lehlilerden temizlenmesi üzerine rus kurtuluş hareketini idare eden "Zemşçina„ (mal ve mülk sahibleri) zümreleri hemen yeni bir çarın seçilmesi lâzım geldiği kanaatinde idiler. Rus yurdu ancak herkes tarafından

tanınacak ve meşru bir şekilde seçilecek bir çar etrafında toplanıp birleşebilecekti. Çarın seçimi için bütün yurt mümessillerinin toplanması, yani "Zemski Sobor„ un çağırılması icap ediyordu. Pojarski, 15 kasım 1612 tarihli yazılarla eyalet şehirlerinden çar seçimine iştirak edecek 10 ar murahhasın gönderilmesini istedi. 50 rus şehri ve mıntaka murahhasları, 1613 yılı başında Moskova'ya geldiler. Bu toplantıya çağırılanlar yalnız " Çar seçimi „ ile kalmayacaklar, çarın seçilmesine kadar, devlet işlerinin nasıl düzene konması üzerinde de konuşacaklardı. Moskova'daki ordu ve yüksek tabaka ile ruhanî mümessilleriyle birlikte, taşradan gelen murahhaslar hepsi 700 kişiyi bulduğu anlaşılıyor. Uzun ve hararetli münakaşalar, rüşvetler ve entrikalar neticesinde, nihayet 7 şubat 1613 tarihinde kimsenin gözüne batmayacak ve bütün partileri memnun edecek bir namzet üzerinde karar kılındı, o da : Michail Fedoroviç Romanov idi.

Çar seçilen Michail, o sıralarda Moskova'da bulunmuyordu. 1612 de Lehliler Kremlin'de kapandıklarında, Michail de annesi Marfa (rahibe) ve diğer boyarlar ile Kremlin'de kalmıştı. Lehliler teslim olunca, Michail, annesiyle birlikte, Kostroma yakınındaki çiftliğine gitmişti. Michail'in çar seçilmesi üzerine suikasta maruz kalması ihtimali olduğundan, annesi ile birlikte, Kostroma yanındaki, kalın dıvarlarla çevrilmiş, İpatyev manastırına gittiği ve orada saklandığı rivayet edilmektedir. Moskova'dan gönderilen hey'et, Michail'i burada bulmuş ve Çarlığa seçildiğini bildirmişti. Michail, bir müddet nazlandıktan sonra, 14 mart 1613 tarihinde muvafakatını bildirdi. Onun resmen çar olması için ancak taç giyme merasimi yapılması kalmıştı.

Rusya karışıklıklar sonunda, millî ve devlet birliğini muhafaza edebildi. Smolensk ve Fin körfezi yakınındaki bazı şehirler ile Novgorod hariç, esas rus arazisi yine Rusya'nın elinde kaldı. Fakat "Opriçnina„ ile başlayan iç kaynaşma ve karışıklıklar Rusya'nın devlet idaresi ve ahalisi üzerinde derin bir tesir yapmaktan geri kalmadı. Bir kere : XVI. yüzyıl ortalarında mühim rol oynayan boyar ve knez ailelerinin hemen hemen hepsi ortadan kaldırıldılar veya çok zayıf düşürüldüler. Kalanları da nüfuzlarını kaybettiler. Yüksek asîlzadelerinin yerini

gittikçe, "dvoryan„ lar, yani ikinci derecede asiller, çiftlik sahipleri, işgal ettiler. Sert bir nizamı benimsemiyen ve kendilerine umumî bir adla "kazak„ denen tabaka da, isteklerine kavuşamadı, ezildi. Köylüler, eskisi gibi toprak - köleliğine döndürüldüler. Kazaklar, akınlarını yeniden tatar ve türk arazisine yönelttiler. "Dvoryan„lar ile birlikte, Moskova'yı Lehlilerden kurtarmak işinde birinci rol oynayan şehirliler de ehemmiyet kazandılar. Bu defa, Çar'ın devlet idaresindeki müşavirleri, "Boyar Meclisi„ azaları sıfatiyle, dvoryan'lar ve şehirlilerden seçilmeğe başlayacaktır. Hükümet memurlarını da bu zümreler teşkil edeceklerdir. Karışıklıklar, Çar'a ve etrafındakilere, ahali ile hesaplaşmak lâzımgeldiğini de göstermiş oldu. Evvelki çarlar, Rusya'yı adeta kendi malikâneleri gibi telâkki etmekte idiler ve kendilerini istediklerini yapmakta muhtar sayıyorlardı. Halbuki Michail Fedoroviç'in uzun zaman "Yurt Mümessilleri„ toplantısını Moskova'da alıkoyduğunu ve devlet işlerine bir düzen vermek için murahhasların reyine müracaat edeceğini göreceğiz. 1613 şubatında Çar seçimi yapılmakla Rusya'da " karışıklıklar „ birdenbire durmuş değildi. Devlet nizamının tamamiyle teessüsü için daha uzun yıllar geçmesi gerekti. XVII. yüzyıl tarihinin gelişmesi, birçok bakımdan, " Karışıklık devri „ndeki olayların bir neticesi olmakta devam etti.

ALTINCI BÖLÜM

İLK ROMANOV'LAR

Çar Michail Fedoroviç zamanı (1613-1645)

Romanov'lar, Michail Fedoroviç'in hâkimiyetinin ilk yılları

Michail Federoviç'in, 2 mayıs 1613 tarihinde, merasimle taç giymesiyle Rusya'da R o m a n o v'lar sülâlesinin hâkimiyeti başlar (1613-1917). Romanov'lar eski boyar ailesi olan Koşkin'lerin bir budağını teşkil ediyorlardı. Şecere defterinde (Tsarski Rodoslovets) verilen malûmata göre, büyük knez İvan Daniloviç Kalita zamanında (XIV. yüzyıl ortaları) Moskova'ya, "Prusya yurdundan„ maruf bir kimse gelmiş, Moskova'lılar kendisine Andrey Kobıla adını vermişlerdi. Bu zat Moskova knezi sarayında temayüz etmişti; onun beşinci oğlu olan Fedor Koşkin'den "Koşkinler„ nesli türemişti. Koşkinler, XIV. ve XV. yüzyıllarda Moskova knezleri sarayında mühim mevkiler işgal etmişlerdi; bu aile, knezler neslinden olan Şuyski'ler, Vorotınski'ler ve Mstislavski'ler ile aynı dereceyi tutmağa muvaffak olmuştu. XVI. yüzyıl başında, boyar Roman Yur'yeviç Zacharin, sarayda ehemmiyetli bir mevki işgal etmişti; işte bu zattan "Romanov„ lar ailesi türedi. Roman'ın oğlu Nikita, Korkunç İvan'ın karısı Anastasya'nın biraderi olmakla, Korkunç İvan'ın ve halefleri zamanındaki "boyar takibatı„nda kendini korumakla kalmadı, Fedor İvanoviç'in hâkimiyetinin ilk yıllarında, sarayda büyük bir nüfuz sahibi oldu. Nikita'nın oğlu Fedor ise Boris Godunov zamanında takibata maruz kaldı, zorla manastıra kapatıldı ve bununla, boyarlar zümresinin teveccühünü kazandı. "Tuşino Hırsızı„na katılmakla, Fedor (rahib adı: Filaret) Kazaklar ve aşağı tabakanın da sempatisini çekmişti; bu ise oğlu Michail'in Çar'lığa seçilmesinde mühim bir âmil teşkil etmişti. Michail tahta çıktığı zaman, Filaret, "Büyük elçilik„ azalariyle birtikte Lehistan'da esir sıfatiyle alıkonmuştu. Çarın annesi, rahibe Marfa ise, oğlu yanında idi. Yeni çar henüz 17 yaşında, genç

bir delikanlı olmasına bakmaksızın hastalıklı ve çok yumuşak tabiatlı bir kimse idi. Devlet işlerini idarede hiçbir tecrübesi olmadığı gibi, kabiliyeti de yoktu. Çar'ın etrafında bulunacak en yakın akrabasının nüfuz kazanacağı ve devlet idaresini ele alacakları muhakkaktı. Hakikaten Çar'ın annesi tarafından yakın bir akrabası olan ve "Karışıklıklar„ zamanında da mühim siyasi faaliyet gösteren Saltıkov'lar (tatar menşeli bir boyar ailesi) en mühim rol oynamağa başladılar; Romanovlar ailesine mensup kimselerin de, durumdan ve ele geçirdikleri fırsattan faydalanarak, şahsî menfaatlerini gözetmek yolunda hiçbir fırsatı kaçırmadıkları bilinmektedir.

Rusya'daki devlet mekanizmasının temelinden sarsıldığı, memleketin her tarafında henüz asayiş tesis edilmediği nazarı itibare alınarak, Michail (yakınlarının ve büyüklerinin telkiniyle) çar seçimi için toplanan "Yurt Mümessilleri„ (Zemski Sobor) ni dağıtmadı, faaliyetine devam ettirdi. Bu meclis azaları, zaman zaman değiştirilmek suretiyle yenilenmekte idi; "Sobor„ (meclis) çalışmaları tam on yıl müddetle devam etti. İdarenin karışıklığı, hele iktisadî durumun temelinden sarsılmış olması karşısında, Çar işleri yoluna koymak için alınması lâzım gelen tedbirlerin "Meclis„de müzakere edilmesini istemiş ve alınan tedbirlerin tatbikat işini "Sobor„a bırakmıştı; hatta Çar tarafından gönderilen emirler ve talimatnâmeler ile aynı mealde Meclis tarafından çıkarılan buyuruklar ayrı "elçiler„ vasıtasiyle mahalline gönderilmekte idi.

Kazak atamanı Zarutski'nin ve Marina Mnişek-in sonu (1613)

Pojarski kuvvetlerinin, 1612 ağustosunda Moskova'yı kurtarmak için harekete geçmesi üzerine, kazak "atamanı„ (başbuğu) Zarutski'nin, Kazaklariyle, Marina Mnişek'i ve oğlu Çareyeviç İvan'ı alarak Astrachan'a gittiğini söylemiştik. Zarutski, İran şahının himayesinde, Astrachan'da bir "Kazak Devleti„ kurmayı tasarlıyordu. Etraftaki kazak, ve Moskova rejiminden memnun olmayan unsurların, Zarutski'yi tanıyacakları sanılıyordu. Astrachan şehrinde, kazak teşkilâtına göre bir idare kuruldu. Moskova hükûmeti, bundan haber alınca, Don ve Terek boyundaki Kazaklara bolca hediyeler gönderip vâdlerde bulunarak bunların Zarutski'ye katılmalarını önleyebildi. Diğer yandan Astrachan'ın ele geçirilmesi için "strelets„ (tüfekci) kuvvetleri gönderildi. Şehir ahalisi, Moskova kuvvetlerinin yaklaştığını görünce, Zarutski'nin zulmünden bıkmış olduklarından, isyan ettiler ve "atamanı„ kaçmağa zorladılar. Zarutski, Marina Mnişek'i ve Çarzade İvan'ı alarak, Yayık boyuna gitti ise de, Moskova voyevodaları yetişerek, bunları ele geçirdiler. Zarutski ve "Çarzade„ Moskova'ya getirildiler ve idam edildiler. Marina Mnişek ise hapise atıldı, ve az sonra orada öldü (veya öldürüldü). Yıllar boyunca, Rusya tarihinde, mühim rol oynamış olan bu asil Lehli bayan, bu suretle feci bir şekilde sahneden çekilmiş oldu.

İsveç ile barış, Stolbovo uzlaşması (1617)

İsveçlilerin Novgorod çevresinde hâkimiyet sürdüklerini ve Novgorod'da İsveç prensi Filip'in kıral nasbedildiğini söylemiştik. Moskova hükümeti, Novgorod'u geri almak için, 1615 te bir ordu gönderdi ise de Ruslar, İsveçliler tarafından püskürtüldüler. Bu sıralarda İsveç'in başında, Gustav Adolf gibi, İsveç tarihinin en kudretli bir hükümdarı bulunuyordu (1611-1632). İsveç kıralı Pskov şehrini almak teşebbüsünde bulundu ise de, yanındaki askerin ve muhasara aletlerinin azlığı yüzünden, şehri alamadı. Mamafih, Gustaf Adolf'un esas gayesi rus şehirlerini ele geçirmek değildi; o, Rusları Fin körfezinden ve Baltık sahillerinden mümkün mertebe uzaklaştırmak istiyordu. İsveç'i daha ziyade Avrupa'da protestanlığa karşı başlayan şiddetli mücadele ilgilendiriyordu. Gustav Adolf bu yüzden Ruslarla uzun boylu savaşmak istemedi. Moskova'ya gelen hollandalı elçilerin ve ingiliz tüccarlarından John Merik'in tavassutu ile İsveç ve Rusya arasında barış müzakerelerine girişildi ve bir müddet sonra, Ladoga gölü yakınındaki "Stolbovo„ köyünde bir barış akdedildi (1617). Stolbovo uzlaşmasına göre: Novgorod ve birkaç diğer şehir Ruslara iade edildi; Vasili Şuyski tarafından İsveçlilere bırakılan Fin körfezi sahilindeki bazı rus şehirleri ise İsveçlilerin elinde kaldı; bu suretle Ruslar Finlandiya ve Karelya'dan uzaklaştırılmış, Fin körfezi ve Estonya sağlamca İsveçlilerin elinde kalmıştı. Gustav Adolf, Ruslarla barış akdedilince, Orta Avrupa'da başlanan "Otuz yıl„ harplerine faal bir şekilde iştirak imkânını bulmuştu.

Leh prensi Vladislav'ın rus seferi ve Deulina barışı (1618)

Lehliler, Michail Fedoroviç'in Çarlığını tanımak istemediler. Vladislav, bu defa kendi haklarını silâhla almağa karar verdi ve 1617 de Rusya'ya bir sefer açtı. Leh ordusu küçük ve fena hazırlıklı olmasına bakmaksızın, 1618 sonbaharında Moskova kapılarına kadar ilerleyebildi. Leh ordusundaki iaşe darlığı, kıtaların iyi teçhiz edilememiş olması ve diğer yandan Rusların mukavemeti yüzünden, Vladislav Moskova'yı alamadı. Lehliler, bu defa, Troitsk - Sergeyevsk manastırını ele geçirmek ve orada kışlamak istedilerse de, buna da muvaffak olamadılar. Her iki taraf da yorgun düştüğünden, barış müzakerelerine başlandı. Küçük bir köy olan "Deulina„ da 14 yıl sürecek bir barış akdedildi. Moskova hükümeti: Smolensk şehrinin ve bütün Severek bölgesinin Lehistan'a bırakılmasına muvafakat etti; Lehliler ise, karşılık olmak üzere, rus tutsaklarının memleketlerine iade edilmelerini kabul ettiler; bu maddeye tevfikan, "Büyük elçilik„ heyeti de geri dönmek imkânını buldu. Fakat, Vladislav Moskova tahtı üzerindeki hakkından vazgeçmedi.

Filaret'in (Fedor Nikitiç) Moskova'ya dönüşü ve Rusya'da çift hâkimiyet zamanı (1619 - 1633)

1612 de patrik Germogen ölünce, patriklik makamı boş kalmıştı. Michail Fedoroviç'in çar seçilmesi üzerine, Michail'in babası Filaret'in bu makama getirilmesi zımnen kararlaştırılmış gibi idi. Deulina uzlaşması gereğince, Lehliler rus esirlerini salıverince Filaret te, 1619 yazında Moskova'ya döndü. Filaret hemen "patrik makamı„ na geçirildi ve kendisine büyük hükümdar (veliki gosudar) lâkabı verildi; bu lâkab ancak çarlara mahsustu. Filaret'in bununla, çar Michail ile aynı derecede bulunduğu da gösterilmiş oldu. Patrik Filaret, çok tecrübeli, enerjik ve liyakatlı bir kimse olduğundan, devlet işleri tamamiyle onun eline geçiverdi. Rusya'da Bizans İmparatorluğunda gördüğümüz " Şerik imparator „, yani " çift hükümdar „ sistemi gibi bir vaziyet hasıl oldu. Bu durum, Filaret'in ölüm yılı olan 1633 e kadar devam etti. Çar Michail'in icraatı, hep Filaret'in teşebbüsü ve enerjisiyle dönüyordu. Çarın babası, devlet idaresinde en nüfuzlu kimse

oluverince, Saltıkovlar gözden düştüler ve umumiyetle bundan sonra herhangi bir şahıs sivrilemedi.

Lehista'na karşı harb (1632) ve «ebedî barış» (1634)

Ruslar, kendilerinde bir parça kuvvet his edince, Smolensk şehrini geri almak maksadiyle, harb ilân etmeksizin, 1632 de Lehistan'a karşı harekete geçtiler. III. Sigizmund'un ölümü üzerine (1632) Lehistan'da başlayan "interregnum„ (kıralsızlık) Moskova hükûmetince bir fırsat telâkki edilmişti. Rus orduları, yeni usule göre yetiştirilen kıtalardan ve eski "dvoryan„ alaylarından teşekkül etmiş olup sayısı 32 bin kişi idi. İlk hedefin Smolensk teşkil ettiğini söylemiştik ; fakat, burası çok kuvvetli bir kale olduğundan muhasarası uzadı. 1611/12 de Smolensk'i inadle müdafaa eden voyevoda Şeyin bu defa rus ordusuna kumanda ediyordu. Smolensk'teki leh garnizonu şiddetle mukavemet etti. Rus ordusunda iaşe ve teçhizat darlığı kendini göstermekte gecikmedi. Lehistan tahtına III. Sigizmund'un oğlu Vladislav seçilince, leh kıralı hemen, büyük bir ordu başında harekete geçti. Lehli ve Zaporoglu kazak kıtalarından ibaret olan Vladislav ordusu, sür'atle ilerleyerek, Smolensk'i kuşatan Moskova kuvvetlerini her taraftan sardılar ; Ruslar, leh saflarını yaramadılar ve mukavemet imkânlarından tamamiyle mahrum edildiler. Şeyin, bu durum karşısında, bütün toplarını ve ağırlığını Lehlilere teslim etmek suretiyle, serbestçe çekiliş müsaadesini aldı. Ruslar, bu suretle, büyük bir yenilgiye uğramış oldular. Nihayet 1634 te Ruslar müzakerelere başlamak arzusunu izhar ettiler. Rus ve leh murahhasları arasında yapılan uzun müzakerelerden sonra, Rusya ile Lehistan arasında bir "ebedî barış„ akdedildi. Bunun ahkâmına göre : Karışıklık devrinde kıral Sigizmund'un eline düşen şehirler, başta Smolensk olmak üzere, Lehlilere bırakılacaktı ; buna karşılık olmak üzere Vladislav, Moskova tahtı üzerindeki hak iddiasından vazgeçerek, Michail Fedoroviç'i "çar„ olarak tanıdı.

Azak kalesi meselesi (1637 - 1642)

Don Kazakları başbuğları 1637 ilkbaharında her tarafa adamlar göndererek, Kazakların Türklerin elinde bulunan Azak kalesine karşı sefere hazırlanmaları gerektiğini bildirmişlerdi. Paskalya

yortuları bitince, Kazaklar harekete geçtiler. Moskova'ya gitmek üzere yola çıkan türk elçisi Foma Kantakuzin, Kazaklar tarafından durdurulmuş ve arkadaşlarıyle birlikte hapsedilmişti. Kantakuzin'in "kazak düşmanı„ olduğu ileri sürüldü ve kendisi birtakım suçlarla ittiham edildi ve hemen asıldı; Kantakuzin-in adamları ve bu meyanda birkaç rum rahibi de öldürüldüler, elçinin bütün eşyası yağma edildi. Kantakuzin'i öldürdükten sonra, Kazaklar Azak kalesine hücuma geçtiler. Azak paşasının elinde, bu âni kazak baskınını karşılayacak kadar asker ve cephane yoktu. İki hafta süren savaştan sonra, Kazaklar, 18 haziran 1637 tarihinde kaleyi ele geçirdiler. Şehirdeki bütün müslüman ahali öldürüldü, ancak Rumlar ve diğer hıristiyanlar canlarını kurtarabildiler. Kazaklar kaleyi ele geçirince, bunu kendi başlarına tutamayacaklarını anladıklarından, hemen Moskova'ya bir elçi hey'eti göndermeğe ve Azak şehrini Çar'a teslim etmeğe, Moskova kuvvetlerinin kaleyi muhafaza için gönderilmesi hususunda ricada bulunmağa karar verdiler. Moskova hükümeti, bu hususta kat'î bir karar vermek maksadiyle, 1642 ocak başında bir "Zemski Sobor„ (Yurt Mümessileri Meclisi) çağırdı. Mümessillerin birçoğu, "Azak kalesinin Kazaklardan teslim alınmasını ve buranın Türklere karşı tutulması gerektiği„ fikrini ileri sürdülerse de, Moskova hükümet mahfillerinde bu görüş tasvib edilmedi. Moskova hükümeti tarafından, 30 nisan 1642 tarihli bir yazı ile Kazakların Azak kalesini boşaltmaları istendi. Kazaklar, hiç arzu etmedikleri halde, bu buyuruğa boyun eğmek zorunda kaldılar. Kalede esaslı bir tahribat yaptıktan sonra, çıkıp gittiler. Azak'ı zorla almak maksadiyle gelen kuvvetli bir türk ordusu, burayı boş buldu. Azak kalesi yeniden Osmanlı Devletinin eline geçti, ve yeniden Karadeniz'in "kilidi„ vazifesini görmeğe başladı. Moskova hükümetinin bukadar mühim bir kaleyi ele geçirmek fırsatını haizken, bunu yapmak istemeyişi, Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında kendisini henüz çok zayıf hissettiğini açıkça göstermekte idi.

Çar Aleksey Michayloviç zamanı (1645-1676)

Aleksey Michayloviç hâkimiyetinin ilk yılları ve 1648 karışıklıkları

Çar Michail Fedoroviç 1645 yılı yazında öldü. Aynı yılda karısı Yevdokia (Strejnev'ler soyundan) da öldü. Tahta, henüz 16 yaşındaki, Michail Fedoroviç'in biricik oğlu, Aleksey Michayloviç geçti. Çar, gençliği dolayısıyle, devlet idaresini tek başına çeviremezdi; bundan ötürü lalası boyar Boris İvanoviç Morozov nüfuz kazandı. Morozov, haris tabiatlı ve şahsî menfaatini gözeten bir kimse olduğundan, devlet müesseselerine Morozov-un akrabaları ve iltimas ettiği kimseler getirildi. Bunlar, açık bir şekilde, nüfuzlarını ve mevkilerini kullanarak, ahaliyi soymağa başladılar. Çar, saray erkânından I. D. Miloslavski'nin kızı, Maria İlyiniçna ile evlenmesinden sonra (1648), lala Morozov'un keyfî hareketi büsbütün arttı. Morozov'lar ve Miloslavski'ler ve bunların yükselttiği kimseler devlet hazinesini çalmakta, yolsuzluklara başvurarak, rüşvet ve diğer gelirler temin etmekte, kanun ahkâmını çiğnemekte idiler. Hele Moskova şehir emini Leonti Pleşçeyev'in keyfî hareketleri o dereceyi buldu ki Moskova ahalisi arasında hoşnutsuzluk aldı yürüdü. Nihayet, Moskovalıların sabırları tükendi ve 1648 yılı haziranında, bir ayaklanma patlak verdi. Moskova'da başgösteren bu " fitne „ birkaç gün devam etti. Ahaliye zulm ettikleri zannı altında bulunan bütün memurlar ve şahıslar öldürüldüler, evleri yakıldı, mal ve mülkleri yağma edildi; bu vak'alar, Aleksey Michayloviç'in bir parça gözünü açmasına ve halkın kötü durumu ile ilgilenmesine sebep oldu. Çar, iş başına yeni adamlar getirdi. Bu defa, Çar'ın ikinci gözdesi olan boyar ve knez Nikta İvanoviç Odoyevski yükseldi. Çok kabiliyetli ve zeki bir kimse olan bu zat, Çar'a karışıklıkların yatıştırılması için, yalnız fena memurların değiştirilmesi yetişmediğini, umumiyetle halkın mevcut idareden ve mer'iyette olan kanunların bir çoğundan memnun olmadığını anlattı. Odoyevski, bunların düzeltilmesi gerektiğini ileri sürmeğe başladı.

Aleksey Michayloviç «Kanunnâmesi» (Ulojenye) (1649)

1649 haziranında patlak veren ayaklanma üzerinden bir ay geçmeden, çar Aleksey Michayloviç "Boyarlar Meclisi„ ve "Patrik Şûrası„ (ruhaniler şurası)nı toplantıya çağırdı; maksadı, halk hareketini yatıştırmak, idare işlerini düzeltmek için neler yapılması gerektiği hakkında görüşmekti. Bu toplantıda alınan kararlar mucibince, knez N. I. Odoyevski dört yardımcı ile birlikte eski kanunları bir araya toplamağa memur edildi; yani, 1550 "Çar Kanunnâmesi„ ile bu tarihten sonra çıkarılan bütün kanunlar, ve "Kormçaya kniga„ daki ahkâm göz den geçirilecek, tamamlanacak ve yeni bir "kanunnâme„ haline getirilecekti. Bu hey'et işini bitirince, Moskova'da "Yurt Mümessilleri„ (Zemski Sobor) toplantıya çağırılacak ve yeni kanunnâme umumî hey'etin tasvibine sunulacaktı. Devlet hizmetinde bulunanlardan, şehirlerden ve vergi ödemeğe tâbi cemaatlerden olmak üzere, Moskova'ya 130 şehirden murahhaslar çağırıldı. Meclis, 1 eylûl 1648 de çalışmalarına başladı, toplantılar sarayın büyük salonlarından birinde yapılıyordu. "Boyarlar Meclisi„ ve "Ruhaniler Şûrası„ bu toplantılara iştirak ettirilmiyordu. Knez Odoyevski, derlediği kanunları bir rapor halinde toplantıya arzediyor, murahhaslar da bunları birer birer inceliyorlardı. Çok kere murahhaslar tarafından, mevcut hal ve şartlara uygun yeni kanunlar teklif ediliyor, veya zamana uymayan eski kanunların değiştirilmesi istenerek, Çara "ariza„lar sunuluyordu. Aleksey Michayloviç, bunların çoğunu tasvib ediyor, ve bunlar "kanun„ mahiyetini alarak, Odoyevski'nin "Düstur„unda yer alıyordu. "Yurt Mümessilleri„nin bu teşrii çalışmaları, 1649 da sona erdi. Yeni kanunnâme, "Yurt Mümessilleri Kanunnâmesi„ (Sobornoye Ulojenye) adını aldı; az sonra, o zamana göre büyük bir yekûn tutan 2.000 nüsha basılarak, Rusya'nın her tarafına dağıtıldı. Bu suretle, Rusya'da eskisine nisbeten çok daha mükemmel ve herkesin faydalanabileceği ve ilk olmak üzere tabedilen bir kanunnâme tanzim edilmiş, ve devlet idaresini düzeltmek yolunda mühim bir adım atılmış oldu. Aleksey Michayloviç'in "Ulojenye„ si (Kanunnâme) 1917 ye kadar tatbik edilmiştir.

Kilisede ıslahat ve ayrılık (raskol), eski din (starover) taraftarları

Patrik Nikon (1652-1666)

Çar Aleksey Michayloviç zamanında rus kilisesinde (Ortodoksluk - Pravoslavye) bazı ıslahat yapılmak istenmesi, Rusya'da dinî bir "ayrılık„ doğurdu. Buna Ruslar "Raskol„ derler. Bu olay, Patrik Nikon-un faaliyetinin bir eseridir. Filaret (Nikitiç) ölünce (1633), patrik makamını Yoasaf (Ioasaf), sonra Yosif (Iosif) adlı ehemmiyetsiz iki kimse işgal etmişlerdi; her ikisinin de devlet işlerinde tesiri görülmedi. Halbuki 1652 de, Novgorod metropoliti Nikon patrik olunca, rus kilisesi ve devleti tarihinde büyük bir hareket başgösterdi. Rus kilisesi kısa bir zaman içinde devlet idaresinde büyük bir nüfuz kazandı. Nikon, başta Patrikliği kabul etmek istemiyormuş gibi bir tavır almıştı; ancak Çar'ın ısrarı üzerine, buna muvafakat etmişti. Aleksey Michayloviç, Nikon'a karşı teveccühünü belirtmek maksadiyle, kendisine, ancak Filaret'in taşımış olduğu, "Büyük efendi„ (Veliki gosudar) unvanını verdi ve bununla, yeni patrik'in din işlerinden başka, devlet işlerinde de büyük bir nüfuz sahibi olacağını tebarüz ettirdi. Nikon, adeta (tıpkı Michail Fedoroviç zamanında, Çar'ın babası Filaret gibi) Çar'ın şeriki olmuştu.

Din kitaplarının düzeltilmesi, âyinlerde bazı düzeltmeler, kilisede ayrılığın başlanması (Raskol) (1654-1667)

Rusca yazılan din ve dua kitaplarında, müstensihler tarafından yapılagelen hatalar yüzünden, birçok yanlış meydana gelmişti. İstanbul rum kilisesinde, âyinler esnasında yapılmayan bazı fazlalık veya eksikler mevcuttu. Patrik, haiz olduğu dinî ve dünyevî salâhiyetlerini kullanarak, kimse ile danışmadan dinî eserlerde ve kilise âyinlerinde yapılması lâzım gelen düzeltmeler hakkında tamimler göndermeğe başladı. Patriğin bu keyfî hareketi rus kilise mensupları arasında memnuniyetsizliği, ve Çar'a şikâyetleri mucib oldu. Nikon bir taraftan bu gibileri cezalandırmakta iken, diğer yandan, 1654 te Moskova ruhanilerini bir toplantıya çağırdı, ve nelerin düzeltilmesi gerektiğini anlattı. Ruhaniler toplantısı Nikon'un tekliflerini tasvib etti. Nikon bununla da iktifa etmeyerek din kitaplarında ve âyinlerinde ya-

pılan tashihleri İstanbul patriğine bildirdi (1655); az sonra İstanbul'dan tasvib cevabı geldi.

Nikon'un tatbik ettiği yeniliklerden hoşlanmayan ve bunların yanlış olduğunu iddia eden kuvvetli bir ruhaniler zümresi teşekkül etmişti. Halk arasında da yeniliklere karşı düşmanca bakış arttı; hele meşhur Solovetski manastırının, yeni kitapları kabul etmeyişi, Nikon hareketinin büsbütün baltalanmasına sebeb oldu. Birçok şehirde, "eski din„ in muhafazası yolunda açıktan açığa vaızlar söylenmeğe ve propaganda yapılmağa başlandı. Rus kilisesinde ayrılık tehlikesi belirdi. Bu durumdan telâşa düşen Çar, 1666 da Moskova'da bütün rus yurdu ruhanilerini bir toplantıya (Sobor) çağırdı. Ruhaniler toplantısı Nikon'un yaptığı düzeltmeleri yeniden tasdik, ve karşı gelenleri takbih kararını verdi. Buna bakmaksızın rus ahalisinin mühim bir kısmı, bilhassa Volga'nın kuzeyindeki ormanlık sahada yaşıyanlar "eski din„ i bırakmadılar; bunlar bir müddet sonra, muhtelif tarikatlara (sekt) bölündüler. Rus hükümeti tarafından şiddetli takibat neticesinde "eski dine„ mensup tarikat ehli (sektanlar), Sibir'e, Ukrayna'ya, Kafkaslara kaçmakta, sonraları bunlardan bazı cemaatler Türkiye'ye ve Amerika'ya göçetmeğe başladılar (Bizdeki Kars civarındaki "Molokanlar„). Mamafih rus ahalisinin esas kitlesi Nikon'un yaptığı "yenilik„leri kabule zorlandı. Bu suretle Nikon'un "kilise ıslahatı„ neticesinde, rusca din kitaplarındaki yanlışlar düzeltildi ise de, bu hareket rus kilisesinde bir ayrılık (Raskol) doğurmuş oldu.

Bakır paralar (1656). Enflâsyon (1660-1663)

1654 te Ukrayna'nın Moskova hâkimiyetini tanıması üzerine, Rusya ve Lehistan arasında çıkan harb yüzünden, çokça paraya ihtiyaç hasıl olmuştu. Tam o sıralarda Rusya'da ta'un hastalığı başladı (1654 - 1655). Bu müthiş salgın hastalıktan rus şehirleri ve köylerinde yüz binlerce kişi öldü. Normal zamanlarda bile güçlükle toplanan devlet geliri, hastalık yuzünden büsbütün azaldı. Batı Avrupa tüccarlarının faaliyet sahaları tahdit ve Archangelsk'ten başka limanlara ve şehirlere gitmeleri yasak edilmiş olduğundan, önceleri çok miktarda Rusya'ya gelen gümüş azaldı. Rusya'da henüz altın ve gümüş sikke basılmıyordu; felemenk ve alman altınları tedavülde idi.

Lehlilere karşı açılan harb üzerine, para ihtiyacı artınca, sıkışık durumdan çıkmak için gümüş para (yefimok) büyüklüğünde, bakırdan para kesmek, fakat bunları gümüş sikke kıymetinde tedavüle çıkarmak yolu tutuldu; bu proje hemen tatbik edildi. 1656 - 1659 yıllarında böylece devam etti. 100 gümüş kopek'in karşılığı 104 bakır kopek tuttuğu halde 1663 te 100 gümüş kopek 1500 bakır kopek'e yükseldi. Bu suretle tam bir enflâsyon başladı. Paranın kıymetten düşmesiyle, yiyecek maddelerinin fiyatları müthiş surette yükseldi; bunun neticesi, misli görülmemiş bir pahalılık oldu. Hükûmet, vergilerin gümüş para ile ödenmesini istiyor, halbuki maaşları ve satın aldığı maddelerin karşılığını bakırla ödüyordu. Leh harbi dolayısıyle, ahaliden yeniden 1/5 nisbetinde varlık vergisi alınması halkın durumunu büsbütün fenalaştırdı. Nihayet, Moskova ahalisinin sabrı tükendi; 1662 temmuzunda, halk, para işinde suiistimal yapan boyarlara karşı ayaklandı. Kalabalık halk kitlesi Aleksey Michayloviç'e giderek, ahaliyi "boyarların zulmünden korumasını„ istedi. Halkın bu hareketi neticesiz kalmadı. 1663 te bakır paraların kesilmesi durduruldu ve tedavülden büsbütün kaldırıldı.

Stenka Razin hareketi (1667-1671)

1667 lere doğru, Don boyundaki "çıplak„ Kazaklar arasında Stenka Razin adlı (asıl adı: Stepan Timofeyeviç) bir elebaşı belirmiş ve fevkalâde cesur olan Razin'in etrafında kısa bir zaman içinde kalabalık bir kazak kitlesi toplanmıştı. Bunlar, Volga (İdil) nın aşağı mecrasında harekete geçtiler ve nehrin kıyısındaki kasabaları yağma etmek suretiyle Hazer denizine çıktılar, Yayık nehri ağzına kadar gittiler ve kışı orada geçirdiler. 1668 ilkbaharı olunca Stenka Razin, Kazaklarını alarak, Hazer denizine açıldı. Derbent'ten başlayarak, İran'a tâbi Reşt ve Farabad'a kadar şehirlere baskın yaptı ve yağma etti. Kazaklar, 1669 baharında İranlılara karşı yeniden harekete geçmek üzere iken, Kazakların büyük bir kısmı elde ettikleri zengin ganimeti Don boyuna götürmek istediğinden, bütün güruh geri dönmeğe karar verdi. Bunlar Volga yolu ile döndüler; Astrachan voyevodası, Kazakların çokluğunu düşünerek, geçip-gitmelerine mâni olmadı. Bunlar Don boyuna dönünce

Stenka Razin'in şöhreti büsbütün arttı. İran'dan getirilen ganimetler, bütün Kazakların gözlerini kamaştırdı ve yeni hareketlere geçmek arzularını kamçıladı. Bunun üzerine, Don boyunda "çıplak„ kazak kitlesi arasında bir kaynaşmadır başladı. 1670 başında, Razin'e 3000 kadar kazak katıldı. Stenka Razin ve Kazakları, bu defa, İran kıyılarını yağma etmek için değil, Volga boyundaki şehirlerde "Boyarlar hükümeti„ ni ortadan kaldırmak maksadiyle harekete geçtiler.

Stenka Razin'in Kazakları, kısa bir zamanda Tsaritsın (bugünkü Stalingrad), Karayar'ı ve hatta Astrachan'ı ele geçirdiler. Astrachan'daki "Strelets„ (tüfekçi), yani hükümet kuvvetlerinin kendi arzularıyle Razin'e katıldıkları anlaşılıyor. Kazak atamanı ahaliyi "Moskova'daki boyarların zulmünden kurtaracağını ve adalete dayanan bir nizam kuracağını„ söylüyordu; işte bu yüzden, Moskova hükümeti memurlarının zulmünden, ağır mükellefiyetlerden bıkmış olan aşağı tabaka Razin'in Kazaklarına mukavemet etmiyordu. Stenka Razin, Astrachan şehrini ele başılarından Vasili Us adlı bir kazağın idaresine koyduktan ve buradakı büyükleri (voyevoda, metropolit) öldürdükten sonra, Volga boyunca yukarıya çıkmağa başladı. Kazakların kuvveti gün geçtikçe artıyordu. Rus köylülerinin aşağı tabakası ve "gayri rus„ kavimler, "iyi bir çar„ idaresinde durumlarının iyileşeceği ve mevcut şiddetli nizamın değişeceği umudu ile, Razin'in arkasına düşmüşlerdi. Bu hareket, Penza, Voronej, Tambov, Nijni-Novgorod ve hatta Moskova'ya yakın Kolomna çevrelerine kadar genişleyerek Moskova hükümetini tehdit edici bir mahiyet almıştı.

Moskova hükümeti, Stenka Razin hareketini bastırmak için şiddetli ve sur'atli tedbirler aldı. İsyanı bastırmak için büyük kuvvetler sevkedildi. Simbir (bugünkü Ul'yanovsk) yanında vukubulan ilk çarpışmada hükümet kuvvetleri muvaffak olamadılar ve Tetiş şehrine çekildiler. Simbir şehri, Razin'in eline düştü ise de, iç kaleye kapanan hükümet kuvvetleri mukavemet ettiler. 1671 ekim ayında hükümet kuvvetleri yeniden harekete geçerek, Razin'i Simbir yanında ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bunun üzerine Kazaklar, Don boyunca yeniden kendilerini toplamak maksadiyle, Volga'yı takiben aşağıya indiler. Stenka Razin ve arkadaşları Don boyuna döndüler. Fakat,

orada Kazakların ilerigelenleri, Moskova hükümetine yaranmak için, Stenka Razin'i yakaladılar ve hükümet memurlarına teslim ettiler. Razin Moskova'ya getirildi ve 1671 sonunda Kızıl Meydanda Moskova ahalisi huzurunda idam edildi. Bu hareket rus halk kitlesi üzerinde derin izler bıraktı. Stenka Razin'e efsanevî bir kahraman süsü verildi, hakkında türküler ve destanlar tertibedildi.

İdil-Ural sahasındaki Türklerin ve rus olmayan diğer kavimlerin durumu

1552 de Kazan Türkleri, 1557 de Başkurtlar Moskova Çarlığı hâkimiyeti altına alınınca İdil-Ural sahasında yaşıyan türk-müslümanları, Çuvaş, Mari (Çirmiş) ve Mokşılar hem iktisadî, hem kültür bakımından şiddetli bir rus baskısı altına düştüler. Romanovlar sülâlesi tahta geçince, buradaki rus rejimi şiddetinden bir şey kaybetmedi, hatta bazı bakımdan fazlalaştı. "Yasak„ (vergi) ödemeğe mükellef tatar, çuvaş, çirmiş, udmurt ve mokşı ahali, rus çiftlik sahiblerine (ve nadiren tatar mırzalarına) bağlanarak, Rusyanın diğer mıntakalarında olduğu gibi "toprak köleliğine„ tâbi tutuldular. Tatarlara ve Başkurtlara ait geniş ve mümbit topraklar, zorla Moskova hükümeti tarafından gasbedilerek, rus "dvoryan„ larına veya manastırlarına dağıtılıyordu; böylelikle, eski Kazan Hanlığı sahasında birçok büyük rus çiftlikleri meydana geldi. Buralara, İç Rusya'dan rus köylüleri, veya askerî hizmette bulunan rus unsurları celbedilerek, İdil boyundaki rus kolnizasyonuna hız verildi. Aynı zamanda, misyonerler vasıtasiyle tatar ve diğer gayrı rus kavimlerin Ortodoksluğa çevirilmesi yolunda büyük gayretler sarfedildi. Türklerden müslümanlığı bırakıp hıristiyan olan pek azdı; halbuki, bir nevi "şaman„ dininde olan Çuvaşlar ve fin-ugor kavimleri, ortodoksluğa geçmeğe başladılar. Bu suretle, Kazan Türkleri hariç, diğer zümrelerin "ruslaştırılmaları„ hareketi gelişmeğe başladı.

İdil-Ural sahasındaki rus hâkimiyeti, yerli unsurların ve bilhassa Başkurtların ayaklanması karşısında tehlikeye maruzdu; bundan dolayı, yer yer müstahkem noktalar, şehirler yapmak icabetmişti. Yalnız bu gibi tedbirlerle iktifa edilmiyerek, XVII. yüzyıl ortalarında "tahkimli hatlar„ inşa edildi. Bunların biri "Kama arkası hattı„ olup, Ik nehri mansabındaki Minzele şeh-

rinden başlayarak, Zey, Şuşma ve Çirmişen ırmakları üzerinden, Simbir'den karşısında Volga'nın sol sahilindeki Belıy Yar'a (Ak yar) kadar uzanıyordu. Bunun devamı Volga'nın batı tarafında, Simbir'den İnsar'a kadar giden hattı. Bu tahkimli hat boyunca muhtelif yerlerde, kurganlar (hisarlar), yani toprak tabyeli mevkiler inşa edilmiş, buralara rus Kazakları ve askerleri yerleştirilmişti. Büyük şehirlerdeki garnizonlar ve hat boyunca yerleştirilen rus kuvvetleri, gayri rus kavimler arasında çıkacak küçük bir ayaklanmayı bastırmağa hazırdılar. Moskova hükümetince alınan bu tedbirler, en ağır iktisadî istismar, rus memurlarının keyfî hareketleri ve zulümleri, müslüman-türk unsurların ayrıca katı bir baskı altında tutulması, İdil boyu türk kavimlerinin hem iktisaden, hem de kültür bakımından gerilemelerini mucib oluyordu.

Başkurt ayaklanmaları:1645, 1662, 1675-1683 (Seyyid kıyamı)

Ural sahasında, Başkurt Türkleri, benliklerini daha iyi muhafaza edebilmişlerdi. Bunlar Türkistan'a yakınlıkları dolayısiyle türk dünyası ile münasebetlerini devam ettiriyorlardı. Yarım göçebe olan Başkurtlar mükemmel süvari ve okçu idiler. 1579 da, Başkurt ilinin tam ortasına düşen Kara İdil'in Ak İdil nehrine döküldüğü yerde, kurulan Ufa şehri rus hâkimiyetinin dayanak yeri olmuştu. Buralara gelen rus memurları, askerleri ve köylüleri Başkurtların arazisini gasbetmekte ve her yıl geçtikçe Başkurt toprakları Rusların eline düşmekte idi. Aynı zamanda, Başkurtlara, diğer kavimlere (meselâ Kazan Türklerine) nisbetle daha az olmakla beraber, yine bir yük olan "yasak„ (vergi) kondu. Rusların kötü idareleri, voyevodaların ve rus memurlarının aç gözlülükleri, nihayet, Başkurtların silâha sarılmalarını mucip oldu. Önceleri, ayrı rus karakollarına baskın şeklinde yapılan çete hareketleri, gitgide büyük bir ayaklanma mahiyetini aldı. Ufa çevresindeki başkurt arazisinin mevcut ahkâma aykırı olarak Ruslar tarafından zaptedilmesi üzerine, 1645 te Başkurtlar kitle halinde ayaklandılar; Başkurt kuvvetleri Minzele'ye kadar ilerlediler, fakat ateşli silâhlarla teçhiz edilen rus askerleri tarafından püskürtüldüler. Bu ayaklanma çok kanlı bir şekilde bastırıldı. Fakat buna bakmaksızın Başkurtlar arasında sükûnet hasıl olmadı, 1662 de yeniden bir ayaklanma patlak verdi. Bunu bastırmak için Moskova'dan mühimce bir kuvvet getirtmek lâzımgeldi.

Rus askerlerinin yolsuz hareketleri, Başkurtların yalnız maddî menfaatlerini değil, dinî duygularını da rencide etmeleri, 1664 de bütün başkurt ilinde Ruslara karşı büyük bir kurtuluş savaşının başlamasına sebeb oldu. Bu hareketi idare eden zat, Sadır oğlu Seyyid adlı bir başkurt "aksakal„ı idi. Bundan ötürü, 1665 başkurt kurtuluş savaşına " Seyyid kıyamı „ denmiştir. 1675-1683 yıllarınna en yüksek derecesini bulan bu harekete, Kırgız-Kazaklar (yani Batı Sibir'de yaşayan türk Kazaklar) da katıldılar. Başkurt kıtaları, İk, Zey ve Şuşma boylarına kadar ilerleyerek, buralarda, Ruslarla meskûn köyleri tahrib ettiler, binlerce rus'u öldürdüler. Başkurtları tedip için Moskova'dan "strelets„ alayları gönderildi; çetin savaşlardan sonra, Başkurtlar nihayet itaate mecbur edildiler.

1662 - 1665 yıllarında, Küçüm Hanın torunları tarafından Ruslara karşı çıkarılan ayaklanmaya Başkurtlar da karışmışlardı. Stenka Razin hareketinde de Başkurtların mühim rol oynadıkları biliniyor. Bütün bu ayaklanmalar, Başkurt ilinde rus tahakkümünün ancak kin uyandırdığını, rus idaresinin ancak cebir ve zulme dayandığını açıkça göstermektedir. Başkurtların, Moskova zulüm rejiminden kurtulmak için Türkistan Hanlıklarına ve hatta İstanbul'a, Osmanlı padişahına yardım için müracaat ettikleri de bilinmektedir. Fakat bütün bu ayaklanmalar, her defasında Ruslar tarafından kana boğularak yatıştırılmakta idi.

YEDİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN DOĞU AVRUPA'DA EN BUYÜK DEVLET MEVKİİNE ÇIKIŞI

Ukrayna'nın Moskova hâkimiyeti altına girmesi, Pereyaslavl' kararı (1654)

Ukraynalı ve Zaporoglu Kazakların Moskova ile sıkı münasebetleri XVI. yüzyılın sonlarında tesis edilmişti. Kazaklardan bazı zümreler Moskova-ya tâbi bölgelere göç etmişler ve Çar'ların hizmetine girmeğe başlamışlardı. Lehistan - Litvanya'da Ortodoksluğa karşı takibatın başlanmasıyle, Kazakların ve bilhassa Kiyef ruhanî zümrelerinin "Ortodoks Çar'lara„ karşı sempatileri artması beklenebilirdi. Nitekim, 1625 kazak ayaklanmaları sırasında, Kiyef'in ortodoks ruhanileri Ukrayna'yı Moskova hâkimiyeti altına koymayı tasarlamışlardı. Bu tasarı, Ukrayna'da leh tahakkümü şiddetlenince kuvvet buldu. Hetman Bohdan Chmelnitski, 1649 da Moskova'ya elçiler göndererek, Kazakların Çar tarafından himaye edilmesini istedi. Fakat bu sıralarda Rusya ile Lehistan arasında " ebedî sulh „ devam ettiği gibi Rusya-nın iç durumu da büyük bir devletle harbi göze almağa müsait değildi. Bu sebepten Moskova hükûmeti, kazak hetmanının teklifine muvafakat etmedi. Bohdan Chmelnitski 1650 de Moskova'ya yeniden mümessiller yolladı ise de, yine muvafakat cevabını alamadı. Bu durum karşısında, Ukrayna'nın, Osmanlı padişahının himayesini kabulü lâzım gelmişti. Fakat bu hima-yeden beklenen neticeler elde edilemedi: Ukrayna'daki leh tahakkümü kaldırılamadı. Kazaklar 1651, 1652 ve 1653 yıllarında mücadeleye devam ettilerse de, ezici leh kuvvetleri karşısında, hiçbir netice elde edemediler. İşte bu durum karşısında Bohdan Chmelnitski, sırf leh tahakümünden kurtulmak ümidiyle, Moskova Devletinin himayesi altına girmeğe karar verdi ve bu yolda harekete geçti.

1653 de Moskova'ya gönderilen hetman elçileri, çar Aleksey Michayloviç'den " Ukrayna'yı leh tazyıkından kurtarıp, himayesi altına almasını „ rica ettiler. Moskova'da, bunun üze-

rine, bir "Zemski Sobor„ (Yurt Mümessilleri Meclisi) toplandı, ve uzun boylu görüşüldükten sonra, Hetmanın ricasının kabul edileceği kararlaştırıldı. Moskova hükümetinin muvafakat cevabı Kazakların merkezi Çihrin'e bildirildi; aynı zamanda Lehistan üzerinde de bir baskı yapılarak, Lehlilerin Chmelnitski ile anlaşmaları icabettiği ileri sürüldü, fakat Lehliler buna yanaşmadılar. Bohdan Chmelnitski ile Ruslar arasında, Ukrayna'nın Moskova'ya bağlanması üzerinde müzakereler yapılmakta ve anlaşma tespit edilmek üzere idi. Kazak Hetmanı, Çar'ı yüksek efendi olarak tanımayı, Rusya namına kazak kuvvetleriyle Kırım'ı zaptetmeyi, ve Lehistan'a karşı da harekete geçmeyi kabul ediyordu. Bu teklifler Moskova'da cazib görüldü; çünkü bunlar, Rusların fütuhat arzularına gayet uygundu. 1654 yılı başında Bohdan Chmelnitski'nin bulunduğu Pereyaslavl' şehrine Moskova'dan bir elçi hey'eti gönderildi; bunun başında V. Buturlin adında biri bulunuyordu: 8 şubat 1654 tarihinde rus elçileri huzurunda toplanan kazak büyükleri (başbuğlar ve ruhaniler) şûrasında (Rada), Ukrayna'nın Moskova Çar'lığı himayesi altına konmasına karar verildi. Hemen orada çar Aleksey Michayloviç'e biat ettirildi. Bu suretle Ukrayna, Pereyaslavl' kararı ile Moskova'nın hâkimiyetini tanımış oldu.

Moskova, bir tek el ateş atmadan, 1654 Pereyaslavl' anlaşmasıyle Ukrayna gibi geniş ve münbit bir ülkeyi ele geçirmiş oldu. Bununla Lehistan'a karşı gayet mühim bir stratejik üstünlük elde edildiği gibi, Rusların Karadeniz sahillerine ulaşmaları için de müsait bir durum yaratılmış oldu. "Pereyalavl' uzlaşması„ bundan ötürü rus tarihinin en önemli vakalarından birini teşkil etmektedir. Bu olayı hazırlayan Bohdan Chmelnitski de, rus tarihçileri nazarında, Ukrayna ahalisini, "lehlileşmekten„ kurtaran büyük bir "millî kahraman„ diye övülmektedir. Halbuki Ukraynalı tarihçiler, başta akademisyen M. Hruşevski ve Kostomarov'lar olmak üzere, Bohdan Chmelnitski'nin bu hareketi ihtiyar etmekle, büyük bir tarihî hata işlediğini ileri sürüyorlar. Bunların fikirlerine göre: Pereyaslavl' uzlaşmasıyle, "dili, kültürü ve etnik hususiyetleri Moskova Ruslarınkinden büsbütün ayrı„ ve çok nisbette türk unsurlarıyle karışmış olan Ukraynalı ahalinin millî bir devlet halinde gelişmeleri hareketine ve millî varlıklarının idamesine ağır bir darbe indirilmiştir.

Rus-leh harbi (1654-1667)

1634 de Rusya ile Lehistan arasında "ebedî barış„ akdedildiğini görmüştük. Bunun icabı olarak, Moskova hükümeti, Smolensk şehir ve bölgesini Lehistan'a bırakmak zorunda kalmıştı. Fakat Rusların bu mühim kaleden vazgeçmeleri, ancak bir mecburiyet altında olduğundan, Moskova, bir "rus yurdu„ saydığı buraların temelli olarak bırakmak niyetinde değillerdi. Aleksey Michayloviç zamanında rus askerî kuvvetinin ıslâh edilmesi, Rusya'nın "Karışıklıklar„ zamanındaki sarsıntılardan kendini kurtarması, Rusların yeniden "komşuları zararına genişlemek„ siyasetinin ele alınmasına yol açtı. 1654 ilkbaharına kadar harp hazırlıkları yapıldı; 1654 başında Chmelnitski'nin Moskova himayesine kabulü ile Lehistan'a karşı düşmanca durum alınmış bulunuyordu. Fakat Lehliler "ebedî barış„ a güvenerek, sınır ve bölgelerini Ruslardan korumak için küçük bir tedbir bile almayı ihmal etmişlerdi.

Ruslar, harb ilân etmeksizin, 1654 mayısında Lehistan'a ait sahaya hücuma başladılar. Rus ordusunun ilk hedefini Smolensk şehri teşkil ediyordu. Haziran sonunda rus kuvvetleri Smolensk'i kuşattılar; diğer rus birlikleri de ileri hareketlerine devamla Litvanya'ya girdiler. Lehli kuvvetlerin hem mevcudu, hem hazırlıkları az olduğundan Ruslara karşı duramadılar, kasabalar ve şehirler birer birer Rusların eline geçti. Ukrayna hetmanı Chmelnitski'nin yardıma gönderdiği yirmi bin kişilik bir kazak ordusu Beyaz Rusya'ya girdi. Kazaklar Homel ile Mogilev şehirlerini aldıktan sonra buradaki yahudileri kestiler; Lehistan'ın doğu bölgeleri Rusların eline geçti. Smolensk şehri ise, ancak 2.000 Lehli tarafından müdafaa edilmesine bakmaksızın, şiddetle karşı durdu ve ancak 23 eylûl günü teslim oldu. Rus kıtaları ilerleyerek, Vitebsk şehrini de aldılar. 1654 yılı, bu suretle, Rusların tam bir muvaffakiyetleriyle sona erdi. 1655 yazında rus kıtaları Litvanya'nın içlerine doğru ilerlediler. Vilno şehri Rusların ve Kazakların eline geçti, birkaç hafta sonra da Grodno da Ruslar tarafından işgal edildi. Moskova kuvvetleri, rus tarihinde ilk defa olmak üzere, Avrupa'da bu kadar ileriye sokulabilmişlerdi.

Rus-İsveç harbi (1656) ve Kardis barışı (1661)

Polotsk ve Vitebsk şehirlerinin Rusların eline geçmesiyle yalnız Litvanya değil, Livonya yolu da Çar'ın kıtalarına açılmıştı. Fakat, Litvanya hetmanı Radziwill, X. Karl'ın hâkimiyetini tanımak suretiyle, Litvanya'yı rus istilâsından kurtarabildi. Litvanya'yı zapta kalkışmak, İsveç'e karşı da harbi kabul etmek oluyordu. Moskova hükümeti bunu da göze aldı ve 1656 ilkbaharında İşveç'e karşı sefer açıldı. O sıralarda İsveç'ten yardım yetişmiş olduğundan, Ruslar, Livonya'ya girmeğe cesaret edemediler. İsveç kıralı X. Karl ise, Lehistan harbi ile meşgul olduğundan, rus harbinin fazla uzamasını arzu etmiyordu. 1661 de Kardis mevkiinde (Dorpat'a yakın) İsveç ile Rusya arasında "ebedî barış„ akdedildi. Ruslar, Livonya ve Estonya'nın İsveç elinde kalmasını tanıdılar. Rusya, bu suretle X. Karl'ın askerî kudreti karşısında boyun eğmek zorunda kaldı ve uzun bir zamandanberi göz diktiği Fin ve Riga körfezlerine bu defa da ulaşamadı.

Lehistan harbinin sonu ve Andrusovo barışı (1667)

Moskova hükümeti,Lehistan'a karşı yeniden harbe başlarken, yalnız Smolensk ve Litvanya'yı değil, bütün Ukrayna üzerindeki "Çar'ın himaye hakkını„ ileri sürmüş, Podolya ve Volınya'yı da ele geçirmeyi tasarlamıştı. İlk rus taarruzunu İsveç müdahalesi takibedince, Lehistan adeta çökmüştü. Fakat, Çenstochov manastırının İsveç müstevlilerine karşı kahramanca müdafaasından sonra Lehliler kendilerini topladılar. Ukraynadaki durumun Ruslar için iyi gelişmemesi, Moskova hükümetinin Lehistan'a karşı daha uysal davranmasına sebeb oldu. Ruslarla Lehliler arasında, 1656 ağustosunda barış müzâkerelerine başlandı ise de, rus ve leh murahhaslarının karşılıklı taleblerinin ölçüsüzlüğü müzakerelerin birkaç defa kesilmesini mucip oldu.

"Sağ sahil„ Ukrayna'sındaki hasıl olan yeni gelişme, Lehistan ile Rusya'nın birbirlerine yaklaşmalarını kolaylaştırdı. 1665 te Doroşenko'nun hetman olması, az sonra Kırım Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile sıkı bir temas tesisi, Moskova'da ve Varşova'da derin bir endişe uyandırdı. 1666 şubatında başlanan müzakereler bir müddet devam ettikten sonra, 13 ocak 1667 de, Smolensk yakınındaki Andrusovo köyünde, Lehistan ile Rusya arasında 13 yıllık bir mütareke aktedildi. Bunun en mühim maddeleri şunlardı: 1. Smolensk ve çevresi Rusların elinde kalacak, 2. Vitebsk, Polotsk, Dünaburg ve Litvanya'da Rusların eline geçen diğer şehirler Lehliler'e iade edilecek, 3. Sol sahil Ukraynası, Rusların elinde kalacak, ve sağ sahil Ukraynası ise Lehistan'a ait olacak; fakat rus kıtaları iki sene müddetle (5 nisan 1669 a kadar) Kiyef şehrinde kalacaklar, sonra burayı boşaltacaklar, 4. Zaporoglu Kazakları her iki devletin hükmü altında bulunacaklar; Kazakların Dnepr şehri boyunca Karadenize inmeleri yasak edilecek. Bundan başka, bütün harp esirlerinin serbest bırakılmaları maddesi de vardı. Andrusovo barışı Rusya lehine bir uzlaşma idi. Lehliler, Doroşenko korkusu ve bilhassa Osmanlı Devletine karşı besledikleri kin hisleriyle, Ruslara karşı uysal davranmak gibi büyük bir siyasî hata işlediler. Kiyef'in ve çevresindeki çok dar bir sahanın Moskova hâkimiyetine bırakılması ile, Ruslar sağ sahil Ukrayna'sına sağlamca ayak basmak, ve bir "köprü başı„ kurmak imkânını elde etmiş oldular. Aynı zamanda Ukrayna meselesinde Moskova'nın daha ağır bastığı meydana çıktı. 1667 Andrusovo barışı ile Rusya, Lehistan'a karşı üstün bir durum elde etmiş oldu. Lehliler muvazeneyi bir daha kendi lehlerine çeviremediler ve süratle genişleyen Moskova önünde boyuna gerilemek yolunu tuttular.

Kırım hanlarına gönderilen «tış» (vichod-vergi)

Kırım Hanlığı ile iyi münasebetlerin devam ettirilmesi, Moskova için bu devirde büyük bir ehemmiyeti haizdi. Bir taraftan güney sahasını Kırım akınlarından korumak, ahalinin esirliğe alınıp götürülmesine mâni olmak, diğer yandan Lehistan'ı arkadan vurmak üzere Kırım kuvvetlerini harekete geçirmek, Moskova'nın başlıca amaçlarından birini teşkil ediyordu. Karışıklık yıllarında Kırım Tatarlarının rus arazisine büyük akınlar yapmadıkları hatırlanırsa, Kırımlıların durupdururken Moskova sahasına hücum etmedikleri, akınların, bu sırada daha ziyade, kazak hücumlarına bir karşılık mahiyetinde olduğuna hükmetmek icabeder; Kırım'da kıtlık ve yoksulluk fazlalaştığı zaman, Tatarların esir alıp - getirdikleri ve bunları satarak maişetlerini temin ettikleri de biliniyor. Moskova hü-

kümeti, tatar akınlarına mâni olmak maksadıyle her yıl muayyen miktarda para ve hediyeler göndermeği, tatarca bir tabirle "tış„ (tiyiş) (vıchod-vergi) yollamayı taahhüt etmişti. Michail Fedoroviç tahta çıkınca da Kırım ile münasebetler bu esaslar üzerinde devam ettirildi.

Ruslar kadar Lehliler de tatar akınlarına maruz bulundukları cihetle, bazı leh büyükleri, Lehistan ile Rusya arasında Hana karşı bir ittifak akdini düşünmekte idiler. 1646 da Moskova'ya gelen leh elçisi, parlak cümlelerle rus ve leh devletleri arasındaki işbirliği lüzümundan bahsetmiş ve Kırımlılardan nasıl korunmak lâzım geldiğini anlatmıştı. Moskova hükümetinin bu hususta bütün ağırlığı Lehlilere yükletmek istemesi üzerine, Lehliler, Osmanlı devletinden çekindiklerinden, açıktan açığa bir ittifak akdine yanaşmadılar. Ukrayna meselesinde Kırım Hanlığının oynadığı rol büyüktü. Mamafih, hanlar, ekseriyetle şahsî menfaatlerini gözettiklerinden, Kazakların Moskova eline düşmelerini önlemek hususunda lâzım gelen baskıyı yapamadılar.

Bahçesaray barışı (1681)

Çihrin seferinde (1678), Rusların ve Kazakların yenilmelerinde, Kırım kuvvetlerinin hissesi büyük olmuştu. Sefer sonunda akdedilen barışın esasları, Ruslarla Türkler değil, Kırım ile Moskova mümessilleri arasında, Bahçesaray'da aktedilmiş olması ayrıca ehemmiyeti haizdir. Babıâli, Rusya ile müzakerelere girişmeğe tenezzül etmiyor, Moskova işleri evvelden olduğu gibi şimdi de Kırım hanları vasıtasiyle tanzim ediliyordu. 1679 da rus murahhasları, han ve Osmanlı padişahı ile barış müzakerelerine girişmek için Kırım'a gelmişlerdi. İki yıl süren konuşmalardan sonra, nihayet barış yapılabildi. Yedi maddeden ibaret olan ve "Bahçesaray barışı„ adını taşıyan bu uzlaşma, Rusya ile Kırım ve aynı zamanda Osmanlı Devleti arasında yapılmış olmakla, "İlk rus-türk barışı„ mahiyetindedir. Maddeler şunlardı: 1. Mütareke 20 yıl müddetle olup (3 ocak 1681 den başlayarak), Kırım Hanlığı ile Rusya devlet sınırlarını Dnepr nehri teşkil edecekti; Han'a, geçen üç yılın vergisi birden ödenecek ve bundan sonra mutad yıllık (tış) gönderilecekti. 2. Dnepr ile Aksu arasında Han ve Türkler hiçbir şehir (kale) yapmayacak ve mültecileri kabul etmiyeceklerdi, 3. Tatarlar, Dnepr'in her iki tarafında sürülerini otlatabilecekler, Kazaklar da Dnepr boyunca balık avlanmak ve tuz almak için Karadenize kadar gidebileceklerdi. 4. Kiyef, Moskova hükûmetinin elinde kalacaktı. 5. Zaporog Kazakları, Çar'a tâbi olacaklardı, 6. Çar'ın lâkabları tam olarak yazılacaktı. Tatarlar, para karşılığında veya mübadele suretiyle salıverileceklerdi, 7. Sultan ve Han, Çar'ın düşmanlarına yardım etmiyeceklerdi. Bu barış maddeleri tasdik edilmek üzere İstanbul'a gönderildi. Babıâli, Zaporog Kazakları maddesi müstesna, diğer maddeleri tasvib etti. Bundan sonra Rus-Kırım münasebetleri, uzun zaman, bu "Bahçesaray barışı„ na göre tanzim edildi.

Rus elçilerinin İstanbul'daki faaliyetleri, «ilk rus rüşvetleri»

Michail Fedoroviç tahta çıkınca, 1613 haziranında İstanbul'a rus elçileri geldi. Moskova hükümeti, 1615 yazın, İstanbul'a yeniden elçiler yolladı. Ruslar, leh tehlikesini türk yardımiyle gidermek istiyorlardı. Sadrâzam (Öküz Mehmet Paşa) Lehistan'a karşı türk ordusunu harekete geçirirse, kendisine iyi samur kürklerden yedi defa 40 kürk vâdedildi. Osmanlı sadrâzamına teklif edilen ilk rus rüşveti bu olsa gerektir. Bunun üzerine sadrâzamın Lehistan'a karşı sefer açmağa çalışacağını vâdettiği bildirilmektedir. Fakat Don Kazaklarının Karadenize çıkarak eşkiyalıklarını arttırmaları, rus-türk münasebetlerinin iyileşmesine mâni oldu.

Rus elçileri, Müftüye de gizlice adamlar göndererek, türk ordusunun Lehlilere karşı harekete geçirilmesi hususunda yardımını istediler. Müftü, "Kazan ve Ejderhan şehirleri Türkiye'ye verildiği takdirde, Osmanlı padişahının Lehistan üzerine bir sefer açacağını„ bildirdi. Elçiler, bu defa, sadrâzamla temas tesis ettiler ve kürkler vâdetmekle, sadrâzamı kazanmağa çalıştılar. Bu sıralarda Babıâli mahfillerinde, Lehistan'a karşı bir sefer açmak zaten kararlaştırılmış gibiydi. Ancak Halil Paşa'nın İran seferinden dönmesi beklenmekte idi. 30 aydanberi İstanbul'da alıkonan rus elçilerinin memleketlerine gitmelerine izin verildi; elçilerin, hareketlerinden önce, Vezirin ve Müftünün adamlarına kürkler gönderdikleri ve Osmanlı devlet ricalini bunlarla kazanmağa çalıştıkları iddia edilmektedir.

Rus Çar'ının İstanbul'a yazdığı ilk « tehdit » mektubu (1672)

Ukrayna'nın Osmanlı hâkimiyetini tanıması (1669-1676), gerek Lehistan'da ve gerekse Moskova'da büyük bir endişeyi mucib olmuştu. Doroşenko Kazaklarının, türk yardımiyle Lehlileri Podolya'dan, Rusları da Kiyef'ten ve sol sahil Ukrayna'sından koğacakları ihtimali vardı. 1671 sonunda Osmanlı padişahının Lehistan'a karşı sefer açacağı belli olunca, Moskova hükümeti, Lehistan'la evvelce yaptığı anlaşma gereğince, Türklere karşı açıkça düşmanlığını göstermekten çekinmedi. Andrusovo barışının 4. maddesinde "Türk Sultanı, Lehistan üzerine sefer açtığı takdirde, rus Çar'ı, Kalmık, Nogay ve diğer kitleleri karadan, Don ve Zaporog Kazaklarını da denizden türk arazisine göndermeği„ taahhüt ediyordu, 5. madde gereğince de, "Türk ve Kırım hükümdarlarına mektuplar yazarak, leh seferinden vazgeçmeleri istenecekti„. Nitekim, 1672 de İstanbul'a gelen rus telmaçı, çar Aleksey Michayloviç'den, IV. Mehmed'e hitaben yazılan bir nâme getirdi. Moskova Çarı, bu yazısında, Sultanın Lehistan'a karşı seferden vazgeçmesini tavsiye ediyor, aksi takdirde bir hıristiyan hükümdarı olması hasebiyle, etraftaki bütün hıristiyan devletleriyle anlaşarak, Türklere karşı harekete geçeceğini, Don Kazaklarına Karadeniz'e çıkmalarını, Kalmık, Nogay ve Yedisan Tatarlarını da Türklere hücum ettireceğini yazmakla kalmıyor, İran şahını ve komşu hıristiyan devletlerini Türkiye üzerine sevkedeceğini de bildiriyordu. Rus Çarından gelen bu ilk tehdit mektubu, Moskova Devletinin Türkiye'ye karşı beslediği siyasî emellerini açıkça göstermekte idi.

İlk rus-türk harbi: Çihrin seferi (1677-1678) ve Bahçesaray barışı (1681)

Evvelâ Bohdan Chmelnitski, sonra Petr Doroşenko'nun, Ukrayna'yı Osmanlı Devleti himayesi altına koymaları üzerine, Türkiye, Kazakları rus ve leh tehlikesine karşı korumayı taahhüt etmişti. Bunun icabı olarak, türk kuvvetleri Ukrayna'ya iki defa sefer açmak zorunda kaldılar. Babıâli, Ukrayna'yı himaye ederken, bilhassa Lehistan'ı Buğdan sınırından uzakta tutabileceğini ummuştu. Bundan ötürü, Doroşenko'nun ihanetinden sonra da, Ukrayna ile ilgisini kesmedi ve burayı Rusların eline düşmekten kurtarmak maksadiyle 1677 de Çihrin'e karşı bir sefer yapıldı; o sene muvaffakiyetsizlikte biten sefer, ertesi yıl, 1678 de Rusların ve Kazakların elinden Çihrin'in zaptı ile neticelendi. 1681 de yapılan Bahçesaray barışı ile, Türkiye ile Rusya arasındaki Ukrayna işlerine bir düzen verildi.

Rusya'nın «Mukaddes Birliğe» girişi (1686). Kiyef'in büsbütün Ruslar'a bırakılması

1667 de akdedilen Andrusovo barışından sonra, Rusya'nın, Lehlilerle anlaşarak "türk düşmanlığı„ siyaseti takibe başladığını görmüştük. Lehistan hükümeti "türk tehlikesi„ korkusu ile, Rusları Türkler aleyhine kışkırttı. Lehliler rus yardımını temin için 1682 de yapılan bir anlaşma ile Kiyef şehrinin 20 yıl müddetle Ruslarda kalmasına razı oldular. 1684 de, leh kıralı Yan Sobieski'nin ısrarı üzerine, Lehistan-Alman Çasarlığı ve Venedik Devletleri arasında, Osmanlı İmparatorluğuna karşı bir "Mukaddes Birlik„ (Lig) akdedilmişti. Bunun başında Papa bulunacak ve Türklere karşı bütün hıristiyan devletlerin harekete getirilmesine çalışılacaktı. Moskova'nın da bu ittifaka alınması kararlaştırılmıştı. Bu maksatla, 1686 başında Moskova'ya leh elçileri geldiler. Uzun müzakerelerden sonra, Moskova hükümeti, Türklere karşı teşekkül eden bu koalisyona girmeğe ve 1687de Kırım üzerine sefer açmağa muvafakat etti. Bu münasebetle Rusya ile Lehistan arasında, yeniden bir "ebedî barış„ (birincisi 1634 te) akdedildi. Bunun şartlarına göre : Lehliler, Kiyef'ten tamamiyle vazgeçtiler. Lehlilerin gayretiyle, Rusya, tarihinde ilk defa olmak üzere, Avrupa Devletleri koalisyonuna girdi ve Batı devletleriyle birlikte Türklere karşı harekete geçmek imkânını buldu. 1683 de Viyana yanında büyük bir hezimete uğramış olan Osmanlı Devletine karşı, Moskova hükümeti artık açıkça harekete geçmekten çekinmiyordu.

Çin ile münasebet. Nerçinsk barışı (1689)

Sibir'in zaptı tamamlandığı sıralarda, Kazaklardan bir grubun Amur nehri boyunca aşağıya inerek, Çinlilerin hâkim oldukları bölgelerde "yasak„ (vergi) topluyorlar, ve buralara gelen Çin memurlarını öldürmekten bile çekinmiyorlardı. Kazakları takiben Moskova hükümeti, kendi asker ve sivil adam-

larını yollamakta, ve Amur nehri boyunca rus hâkimiyeti yayılmakta idi. Rus ilerleyişi nihayet, toplarla mücehhez olan Çinlilerin çıkıvermeleri ile durduruldu. Çin kuvvetleri, Albazin ve Nerçinsk rus kalelerini hücumla zaptetmek suretiyle, Rusların Amur boyunca denize kadar inmelerini önlediler. Bu durum karşısında Moskova hükümeti, Çin devletiyle müzakerelere girişmek ve bir anlaşma imzalamak mecburiyetinde kaldı. 1689 yılında, Nerçinsk şehrinde, rus murahhasları ve Çinlilerle (Çinlilere fransız jezüitleri de katılmışlardı) yapılan uzun müzakereler neticesinde bir barış imzalandı. Buna göre, Amur'un aşağı kısmı tamamiyle Çinlilerin elinde kalıyor. Albazin kalesi yıkılıyor ve rus yayılış sahası, Amur'a dökülen Argun nehri olarak tesbit ediliyordu. Nerçinsk muahedesi, uzun zaman Rus-Çin münasebetlerini düzenleyen bir uzlaşma olarak kaldı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR DEĞİŞİKLİĞİNE DOĞRU

Yabancılarla temasın çoğalması ve bunun neticeleri

XVII. yüzyıl içinde Rusya'da kültür değişikliğine doğru bir hareket artık açıkça görülmektedir. Bu cereyan, nihayet XVIII. yüzyıl başında, Büyük Petro tarafından yapılan "Rusya'yı avrupalılaştırma„ hareketine yol açtı, onu hazırladı. Rusya'da Çarlığın kurulması, Moskova'nın "Üçüncü Roma„ olduğu ve Rusların "Yeni bir İsrail oğulları„ oldukları telâkkisi kök salmışken, aynı zamanda Rusya'nın hakikî bir "ortodoks hıristiyan memleketi„ olduğu, Ortodoksluğun ancak Rusya'da en temiz bir şekilde muhafaza edildiği zihniyeti de yerleşmişti. Bizans İmparatorluğunun yıkılışı, Rumların Floransa Ünyonu ile Ortodoksluğa ihanetlerinin bir cezası gibi tefsir edildiğinden, Rusya'nın da batmaması, kuvvetlenmesi için din akidelerinin ve Ortodoksluk-hıristiyanlık esaslarında gelişen eski rus geleneklerinin, küçük bir değişiklik yapmadan, muhafaza edilmesi gerektiği görüşü de derin bir kök salmıştı. Moskova'nın en yüksek tabakalarından başlayarak, her çeşit rus tabakası, kendilerinin en doğru dine sahib olduklarını iddia etmekte, yabancılara karşı kin beslemekte, rus devleti, rus dini ve rus hayatının yabancılarınkine nisbeten daha yüksek olduğunu zannetmekte idiler; Moskova-rus cemiyeti tam mânasiyle statik bir cemiyet, kendini beğenen, kendi büyüklüğü ile kibirlenen bir kitleden teşekkül etmekte idi. Halkın aşağı tabakası cahil, kültürsüz ve aynı zamanda mutaassıp olduğu gibi, bilgi ve kültür bakımından, yukarı tabakalar da halktan az farklı idi. Moskova Rusya'sında yabancılara karşı büyük bir düşmanlık hissi hâkimdi. Gerçi III. İvan zamanındanberi Moskova'ya bazı italyan ve alman mimar ve teknisyenleri gelip-gitmişlerdi, fakat bu Avrupalı birkaç ustanın Moskova'da bir müddet kalmaları, Ruslar üzerinde herhangi bir tesir yapmadı; zaten, Ruslar, Avrupa'nın her şeyini kendileri için yabancı hissettiklerinden, Avrupalıların "tesirleri„ olamazdı; bu tesir altında kal-

mak için evvelâ Avrupa hayatının üstünlüğünü anlamak, kabul etmek ve bunu benimsemeğe karar vermiş olmak gerekti. Halbuki, Ruslar, XVIII. yüzyıl başına kadar buna yanaşmadılar ve kendilerinin "kitayizm„ inden (Çinliler gibi kendi kendilerini beğenmek) vazgeçmediler.

Rus tarihinin gelişmesi icabı olarak, XVII. yüzyıl içinde yavaş yavaş değişiklikler olmağa başladı. Bunun, önce askerlik sahasında olduğunu görüyoruz. III. Vasili zamanında, Batı Avrupa'dan ateşli silâhlar (tüfek, top) gelmiş ve bunlarla teçhiz edilen rus ordusu bilhassa türk-tatar Hanlıklarına karşı birdenbire üstünlük temin etmişti. Korkunç İvan'ın Kazan'ı zabtında, iskoçyalı bir mühendisin barut kullanmak ve lâğım kazdırmaktaki ustalığının en büyük rolü olduğunu görmüştük. Korkunç İvan, Batı Avrupa'dan askerî mütehassıslar celbi işine çok ehemmiyet vermekle, Avrupalıların askerlik ve silâh imali hususunda üstün olduklarını kabul etmişti. Hele Livonya harbi zamanında, Stefan Bathory'nin mükemmel piyade ve topçu kıtaları, Rusların, askerlikte Avrupalılardan çok geride olduklarını açıkça göstermişti. Karışıklık zamanında, küçük leh ve isveç kıtalarının, kalabalık rus kitlelerini kolaylıkla yenebilmeleri, Avrupa askerî teşkilâtının yüksekliğini bir daha göstermiş oldu. Moskova hükûmetinin başında duranlar, bilhassa Boris Godunov, askerlik işlerinde artık Avrupa usulünü tatbik etmenin lüzumlu olduğunu takdir etmişlerdi. Bunun neticesi, Ruslar, daha XVI. yüzyıl sonu türk (yeniçeri) ve avrupa usulü kıtalar teşkiline başladılar; bir taraftan muşketlerle silâhlı ve daimî bir ordu halinde bulunan "strelets„ (atıcı, nişancı) kıtaları tanzim edilirken, diğer yandan Michail Fedoroviç zamanında yabancılardan müteşekkil kıtalar istihdam edilmeğe başlandı. Bunların kumandanı bir ingiliz idi; bir müddet sonra, avrupalı zabitler tarafından talim ettirilen rus askerlerinden kıtalar teşkil edildi. 1630 yıllarında, bu suretle, muntazam bir rus ordusu teşkilâtına başlanmış oldu. Avrupa'da 30 yıl harbleri devam ettiğinden başıboş gezen zabit ve askerler çoktu; bunlardan Moskova'ya gidip rus hizmetine girenler mühim yekûn tutuyordu. Öyle ki 1632 de Lehistan'a karşı harb esnasında, yeni usul talim gören, top ve tüfek kullanmasını bilen rus kıtaları çokluk teşkil ediyordu. Bu

harpte Ruslar yenildilerse de, orduda Avrupa usulü tatbikine yine devam edildi. Alman, Hollandalı ve İngiliz zabitlerinin hizmete alınmasına hız verildi. 1631 den önce, Hollanda'lı Koet tarafından, Moskova'da bir tophane yapılmıştı; fakat burada imal edilen toplar, Rusların ihtiyacına kâfi gelmediğinden, Avrupa'dan birçok top satın alınmakta idi. 1632 leh harbine rus kıtalarını hazırlamakta, Lesli ve Fandam adlı iki Avrupalı subay (binbaşı) mühim iş gördüler. 1647 de rus askerlerini Avrupa usulü yetiştirmek için ilk defa rusca bir " talim kitabı „ bastırıldı. Bu suretle, Rusya'nın Avrupa tekniği ile teması ve Avrupa'yı taklidi ilk önce askerlik sahasında başlamıştı.

Askerî fabrikalar Ordunun silâh ihtiyacını boyuna Batı Avrupa'dan satın almak için çok para harcandığından, bu defa, silâh fabrikaları kurmak mecburiyeti kendini gösterdi. Bununla maden araştırmak ve işletmek zarureti hasıl oldu. 1626 da ingiliz mühendisi Boolmerr'e Rusya'da maden aramak izni verildi. Ural sahasına ve Peçora boyuna, maden araştırmak için ekipler gönderildi. 1634 te bakır işletmesini bilen ustaların celbi için Saksonya ve Braunschweig'e adamlar yollandı. 1632 de Hollandalı tüccar Andrey Vinius, Tula'da demir işletmek ve silâh yapmak için büyük bir fabrika açtı. Bununla Rusya'da, ilk defa büyük bir silâh fabrikası kurulmuş oldu. 1644 de, Hamburg'lu Marcelis'e Volga, Kostroma ve Şeksna nehirleri boyunda demir fabrikaları kurması hakkı verildi. Fabrikaların ustaları yabancılar olmakla beraber, bunların yanında Ruslar da öğrenmeğe, yetişmeğe başladılar. Bu suretle, askerî ihtiyacı karşılamak üzere kurulan fabrikalar sayesinde, Avrupa tekniği Rusya'ya girmek yolunu tuttu; fabrikaları işleten Avrupalı mühendisler, usta başılarının çoğalması, rus ordusunda yabancı zabitlerin artması neticesinde, Ruslarla Avrupalılar arasında temasın gelişmesine yol açtı. Avrupalılarla temasın artması—Moskova'ya gelip yerleşen yabancıların çoğalması ve aynı zamanda rus elçilerinin Avrupa memleketlerine gidip gelmeleri tarzında, iki yoldan gelişti.

Moskova'nın dış mahallesinde «Alman banliyösü» (1652)

Daha Korkunç İvan zamanında, Moskova'nın doğu kısmında, Yavuza ırmağı üzerinde bir "Alman mahallesi„ tesis edilmişti. Ruslar nazarında bütün Avrupalılar "Alman„dı (nemets). Rusya'ya herhangi bir işle gelen, rus hizmetinde kalan Avrupa'lılar "Alman mahallesi„nde yerleşiyorlardı. Karışıklık yıllarında, bilhassa Lehlilere karşı mücadele zamanında bu mahallenin sakinleri öldürülmüş, mahalle tamamiyle boşalmıştı. Michail Fedoroviç tahta geçince, yabancıların Moskova'ya gelişi yeniden çoğaldı; bunlar, önce Moskova'nın içinde rasgele yerleşiyorlar, ev bark kuruyorlardı. Bazı semtlerde, Almanların kendi kiliseleri, "kirka„ (Kirche-kilise) ları bile vardı. Fakat, rus ruhanileri buna yan gözle bakıyorlardı; hatta 1634 te Moskova'daki "kirka„ların yıkıldığı biliniyor. Yabancıların miktarı artınca, 1652 de hükümet tarafından çıkarılan bir emirle, bunların, vaktiyle Alman mahallesi bulunan sahaya, Yavuza ırmağı üzerinde bir mahalle teşkil etmeleri emredildi. Alman, Hollandalı ve diğer "Almanlar„ (Avrupalılar), askerler, teknisyenler, tüccarlar bu suretle, "Alman mahallesi„nde hep bir arada oturmağa başladılar; geniş ve düz caddeler, muntazam ve güzel evler yaptılar, ve Moskova'nın doğu kısmında, Avrupa'nın bir köşesini andıran bu "Alman mahallesi„, Rusların Avrupa hayatını, Avrupa kültürünü yakından görmeleri, Avrupalılarla temas etmeleri için en kolay ve mükemmel bir vasıta teşkil etti.

Slavyan-Grek-Lâtin Akademisi (1687)

Moskova'lılara ilim yolunda ilk rehberlik edenler, Kiyef'ten gelen rahibler ve Türkiyeden çağırılan rum keşişleri oldu. Lehistan'da, Ortodoksluğun tazyikına bir cevap olmak üzere, Kiyef'te tesis edilen "Petr Mohilen Akademisi„nde lâtince ve leh dilinden başka, Avrupa usulü ile ortodoks ilâhiyat ilmi de okutulmakta idi; bu yüksek mektep Moskova Rusya'sının ilim hayatında da mühim rol oynadı. Leh tesiri altında yetişen Beyaz Rusya (Belorus)daki ortodoks papas ve rahipler de, hoca sıfatiyle Moskova'da faaliyette bulunmağa başladılar. Kiyef'ten gelen rahip-âlimlerin teşvikiyle, 1682 de, Moskova'da Spassk manastırında, Kiyef'in cemaat mektepleri örnek tutularak, bir ruhanî mektebi kuruldu. İlk defa olmak üzere, Ruslara

lâtince de öğretilmeğe başlandı. Moskova'ya gelen bir iki rum âlim-rahibin teşvikiyle Moskova'da bir "matbaacılık„ mektebi de açıldı; burada bilhassa rumca okutulmasına ehemmiyet verilmekte idi. Kiyef'li âlimlerin ve rum rahiplerinin teşvikiyle, ortodoks ilâhiyat bilgisinin en yüksek mektebi olmak üzere, 1687 de Moskova'da "Slavyan-Grek-Lâtin Akademisi„ kuruldu. Akademinin hocalığına iki rum âlimi getirildi. Bu akademi aynı zamanda, Ortodoks dini meselelerinde en yüksek müracaat ve mahkeme makamı mahiyetinde idi.

İlk «Panslavist» Yuri Krijaniç'in (1659) Rusya'da reform yapmak fikri

Balkanlardaki Slavlarla Rusya arasındaki münasebetler, rus tarihinin tâ başlangıcına, Kiyef Rusyası devrine kadar çıkıyorsa da, Balkanların Osmanlı devleti ve Avusturya eline düşmesiyle bura Slavları ile Ruslar arasında münasebet kesilmiş gibi idi. Güney Slavlarının, medeniyet bakımından en ileri gidenleri katolik olan Hırvatlardı. Bu zümreye mensup Yuri Krijaniç adlı biri XVII. yüzyıl ortalarına doğru, Panslavist görüşler tasarlamağa başladı. Krijaniç, Balkan Slavlarının hem Almanlar, hem de Türkler tarafından ezilmekte olduklarını, Slavların medeniyet ve dil bakımından çok geride kaldıklarını görmüş, ve Slavların yegâne kurtuluşlarını, büyük bir devlet olan Moskova Çarlığı etrafında toplanmakla mümkün olacağı hükmüne varmıştı. Bu adamın fikrine göre, Slavların en büyük düşmanı Almanlardı. Panslavist fikirlerle kafasını doldurduktan sonra, Krijaniç, 1659 da Moskova'ya gitti. Moskovada, yüksek aile çocuklarına hocalık yapmağa başladı. Bu âlim, Rusya'ya gelince buranın, Avrupa'dan her itibarla geride kaldığını, rus ahalisinin tam bir barbarlık içinde yaşadığını gördü. Moskova Çarlığının yükselmesi ve Slav kavimlerine rehberlik edebilmesi için, Rusların her şeyden önce Avrupalılardan, "Almanlardan„ birçok şey öğrenmeleri lâzım geldiği kanaatine vardı. Bilhassa ekonomik, kültür ve idare işleri sahasında bir reform yapılması gerektiğini, ve bunun da ancak yukardan, zorla, cebirle icra edileceğini, yani Çar tarafından yapılması gerektiğini söylemeğe ve yazmağa başladı. Krijaniç'in sözleri şüphe ile karşılandı, hele kendisinin katolik olduğu meydana çıkınca, Moskova'lılar büsbütün kuşkulandılar ve kendisini Sibir'e sür-

düler. Vaktiyle âlim rum rahibi Maksim Grek de aynı akibete maruz kalmıştı; mamafih Krijaniç bir müddet sonra geri döndü ve memleketine gitti. Krijaniç, Moskova'da umduğu gibi faaliyette bulunamadı ise de, Rusya seyahati münasebetiyle kaleme aldığı eseri, gerek bu devir Rusya'sını ve gerek Krijaniç'in "Panslavist„ fikirlerini tanımak bakımından çok enteresandır. Krijaniç, eserinde Rusya'nın geriliğini açıkça anlatırken, burayı tenkid etmek istememiş, düzeltilmesi gereken cihetleri belirtmek amacını gütmüştü.

Rusya'nın geriliği

Krijaniç, rus ahalisinin fevkalâde fakir olduğunu tebarüz ettiriyor, buna mukabil İngiltere ve Hollanda ahalisinin "zeki ve becerikli olduklarından deniz ticareti, ziraat ve her nevi san'atta ileri gittiklerinden zenginleştiklerini„, ve bu memleketlerde âdil kanunların hüküm sürdüğünü de belirtiyordu. Halbuki Rusya her taraftan tıkanmıştır, ve denizlere çıkacak durumda değildir, rus halkı beceriksiz, ticaret ve ziraatle meşgul olmasını bilmiyor. Rusların giyinme tarzları da çok gariptir, ve Avrupalılar bundan ötürü onlara "barbar„ diyorlar; hele rus ahalisinin pisliğine diyecek yoktur, yerken ve içerken temizliğe asla riayet etmezler. Paraları ağızlarında saklarlar, tabakları yıkamazlar, tembellik, sarhoşluk ve idaresizlik rus halkının esas karekterinden biridir. Krijaniç, Danimarka kıralının şu sözlerini naklediyor: "Rus elçileri bir defa daha gelecek olurlarsa, onlar için domuz ahırı yaptırmalıyım, çünkü Ruslar bir yerde altı gün kaldılar mı, fena kokudan oraya kimse giremez„. Bu hırvat âlimi ve panslavisti, Rusların, birçok hususta Türklerden örnek almaları icabettiğini yazmaktan da kendini alamamıştır. Krijaniç'e göre, bütün bu gerilik ve pislikten kurtulmanın yegâne çaresi: Rusya'da Avrupa örnek tutularak, bir reform yapılması, ve bunun da Çar'ın müdahalesiyle tatbik edilmesi gerektiğidir. Krijaniç, adeta Büyük Petro'nun, pek yakında başlayacak olan faaliyetinden haber vermektedir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Rus İmparatorluğu

(1689 (1721) — 1917)

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞUNA DOĞRU

Aleksey Michayloviç'in halefleri

Fedor Alekseyeviç (1676-1682)

Aleksey Michayloviç'ten sonra tahta, henüz 14 yaşında olan Fedor Alekseyeviç geçti. Aleksey Michayloviç'in başka oğulları da vardı. İlk karısından, hasta, yarım kör ve aklen zayif olan İvan, ve ikinci karısı Natal'ya Narışkina'dan 1672 de doğan, Petro (Petr). Aleksey Michayloviç'in birkaç kızından, iyi terbiye ve tahsil gören- Sofya temayüz etmişti. Fedor Alekseyeviç ancak altı yıl hâkimiyet sürdü ve hastalanarak öldü. Onun zamanındaki en mühim olaylardan biri, 1681 de "orun nizamı„ (mestniçestvo) nın kaldırılmasıdır. Korkunç İvan devrinde resmî bir şekle konan, ve asîlzadelerin devlet hizmetlerinde menşelerinin kibarlığını esas tutan bu "orun nizamı„ çığırından çıkmış, birçok kibar olmayan aileler de, Çar ailesiyle akrabalık tesis etmek suretiyle, "asîl„ oluvermişlerdi, Fedor Alekseyeviç'in bir fermanı ile bu nizam kaldırıldı ve devlet idaresinde mühim karışıklıklara sebebiyet veren bu usule son verildi; mamafih, asil aileler için yine "kibarlar şeceresi„ defteri ihdas edildi. "Orun nizamı„ nın ilgası ile "boyar„ lar ve eski kibar ailelerin zararına olarak, asillerin ikinci - üçüncü derecedekileri, "dvoryan„ lerin nufuzu artmış oldu. Vergi sistemi de gözden geçirildi, ve çok karışık bir usul yerine, Rusya'nın her tarafında tatbik edilecek tek sistem, "strelets vergisi„ kabul edildi. Rusya ile Kırım Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında akdedilen "Bahçesaray barışı„ (1681) Rusya'nın Türkiye'ye yenilgisinin bir neticesi idi.

Petro'nun tahta seçilişi

Fedor'un ölümü üzerine, saray erkânı arasında, tahta geçirilecek şahıs yüzünden mücadele patlak verdi. Hastalıklı İvan'ı iltizam eden-

ler, bu prensin annesinin akrabaları-Miloslavski'lerdi. Petro'yu isteyenler de-annesinin kardeşleri-Narışkinler ve taraftarları idi. En büyük ve nüfuzlu ailelerden feodalizm devrinin son mümessillerinden biri olan knez Vasili V. Golitsın ise, Miloslavski'leri iltizam ediyor, İvan'ın tahta geçirilmesini istiyordu. Fakat, patrik Yoakim ve saray erkânının büyük bir kısmı Petro'yu tuttular. Petro, patrik tarafından "Kızıl Meydan„da, halk huzurunda, çar ilân edildi. Rus yurdunun "Mümessiller Meclisi „(Sobor) nin kararı alınmaksızın tahta çıkarılan Petro, büyük kardeşi İvan'ın haklarını çiğnemiş oluyordu. Bundan Miloslavski'ler faydalandılar ve hâkimiyeti ellerine almak için harekete geçtiler.

Streletsler isyanı ve halk ayaklanması (1682)

Prenses Sofya Miloslavski'lerle birlikte el altından, Moskova'daki "strelets„ (tüfekçiler, veya rus yeniçerileri) kıtalarını tahrik ederek, bir devlet darbesi hazırladı. Çarzade İvan'ın Narışkin'ler tarafından öldürüldüğü şayıası yayıldı; bunu yapan "hain boyar„ ları tecziye etmek üzere streletsler, 15 mayıs (1682) günü ayaklandılar, ve ellerinde öldürülmeleri lâzım gelen "boyarların„ adları yazılı bir liste ile Kremlin'e hücum ettiler. Petro'nun annesi Natal'ya, her iki Çarzadeyi (İvan ve Petro'yu) de Kremlin merdivenlerine çıkararak streletslere gösterdi ise de, askerler sükûnet bulmadılar, zorla Kremlin'e girdiler ve boyar Matveev'ten başka, Natal'ya Narışkinnin biraderlerini de öldürdüler. Petro'nun gözü önünde cereyan eden bu vak'alar ona büyük bir tesir yaptı, ve bütün hayatı müddetince devam eden sinir buhranına ve kafasının titremesine sebeb oldu. Strelets'lerin isyanı birkaç gün sürdu. Paytahtın aşağı tabakası da ayaklandı, yağmalar yapıldı, ve bilhassa "Köylü işleri dairesi„ tahrib edilerek, köylü mükellefiyetlerinin kayıtlı olduğu defterler yok edildi. Strelets'ler her iki kardeşin, İvan ve Petro'nun, birlikte hâkimiyet sürmelerini kararlaştırdılar. Bununla, Rusya tahtına, birden iki çar çıkarılmış oldu; prensler küçük yaşta olduklarından, Sofya bunlara nezaret edecekti. Streletsler, 1682 yılı 15 mayıs vak'asını tebcil için, Kızıl Meydanda taştan bir "abide„ dikilmesini taleb ettiler. Ayaklanan askerlerin bütün istekleri yerine getirildi. Strelets'lerin başına da knez İ. A. Chovanski getirildi. Devlet işleri ise prenses Sofya ve Miloslavski'nin eline geçmiş oldu.

Prenses Sofyanın idaresi (1682-1689)

Sofya, strelets'lere dayanarak, kardeşleri İvan ve Petro adlarına saltanat sürmeğe başladı. Batı kültürünü benimsemekle tanınan, knez V. V. Golitsın, Sofya'nın gözdesi (ve aşıkı) sıfatiyle, devlet idaresinde nüfuz kazandı. Strelets'ler yeniden birtakım taleplerde bulunmağa başladılar: kendilerinin "saray hassa alayı„ derecesine çıkarılmalarını istediler, ve arzularını kabul ettirdiler. Strelets'lerin büyük bir kısmı "eski din„ (raskolnik) taraftarı idi; bunlar, Sofya'dan bir din münazarasının tertibini istediler; "devlet dini„ ve "eski din„ mensupları arasında yapılan münazara ve münakaşa esnasında, strelets'ler Sofya'yı ve patriki tahkir ettiler. Bunun üzerine "eski dinci„lerin başı yakalandı ve idam edildi. Bundan dolayı Sofya ile strelets'lerin arası açıldı. Bu defa Chovanski hâkimiyeti ele geçirmek teşebbüsünde bulundu. Sofya ise, streletslerin eline düşmemek için, 1682 ağustosunda Moskova'dan gitti, bir müddet Kolomenskoye köyünde kaldıktan sonra, kalın surları olan Savvo-Stovojev manastırına kapandı. Sofya, strelets'lere karşı, "dvoryan„ (çiftlik sahipleri) kıtalarına dayanıyordu. Müzakerelerde bulunmak bahanesiyle, Chovanski ve oğlu Sofya'nın yanına çağırıldılar ve her ikisi de yakalanarak, öldürüldüler. Bu durumdan telâşa düşen streletsler Kremlin'e kapandılar. Sofya kendine sadık "dvoryan„ ordusu ile streletslere karşı hücuma geçti; az sonra asî kıtalar teslim oldular, bunların ele başıları idam edildi, askerlerin bir kısmı Moskova'dan uzaklaştırıldı, Kızıl Meydandaki "Streletsler abidesi„de yıkıldı. Bu suretle, Sofya duruma tamamiyle hâkim oldu ve Golitsın ile birlikte devlet idaresini yürütmeğe devam etti.

Sofya zamanının en mühim vakalarından biri de, Rusya ile Lehistan arasında yeni bir "ebedî barışın„ akdidir. Osmanlı İmparatorluğuna karşı yapılan "Mukaddes İttifak„a Rusya da katıldı (1686). Bu uzlaşmanın neticesi olarak, Golitsın'ın kumanda ettiği, rus kuvvetleri iki defa Kırım'a sefer açtılar (1687 ve 1689), fakat her iki sefer de Rusların hezimetiyle sona erdi. Bu başarısızlık yüzünden Sofya'nın mevkii epey sarsıldı; "dvoryan„ler-

den birçoğu kendisini iltizam etmemeğe başladılar; Sofya, bu defa yeniden strelets'lerle anlaşmak istediyse de, buna da muvaffak olamadı. Prenses gittikçe hâkimiyet iddialarını artırmıştı, resmî merasimler esnaşında Çar-kardeşlerle birlikte görünüyor, Çar'larla aynı derecede olduğunu belli etmek istiyordu; resmî muhaberatta, Sofya kendini "hükümdar„ diye tesmiye etmekten de çekinmiyordu. Fakat Petro'nun büyümüş olması ve taraftarlarının gün geçtikçe kuvvetlenmeleriyle, Sofya'nın mevkii sarsıldı, ve nihayet Petro tarafından hâkimiyetine son verildi.

Petro'nun çocukluğu, terbiye ve tahsili

Sofya'nın nüfuz kazanması üzerine, Petro ve annesi (Natalya Narışkina) Kremlin sarayından uzaklaştırılmış vaziyette idiler. Gayet sağlam bünyeli, canlı ve çok akıllı olan Petro, çocukluğunu ekseriyetle, Moskova yakınındaki Preobrajenskoye köyünde geçirirdi. Kendisinin muntazam tahsil ve terbiye görmesine kimse tarafından itina edilmemişti. Diyak Zotov adlı, cahil biri Çarzadeye okuyup yazmağı öğretmeğe memur edilmişti. Alkole düşkün olan Zotov, Petro'yu yarım yamalak okuttuğundan, Petro doğru dürüst yazı yazmayı bile öğrenemedi, ve bütün hayatı müddetince cahil olarak kaldı. Buna mukabil, çok erkenden askerliğe, marangozluğa, gemiciliğe merak etti. Petro, Preobrajenskoye köyündeki çocuklardan, askerî "eğlence kıtaları„ teşkil ederek zamanını askerî oyunlarla geçirirdi. Bir müddet sonra "Preobrajenski„ ve "Semenovski„ adıyle iki "alay„ teşkil etti, ve eğlence arkadaşlarına askerî talimler yaptırarak, ileride Sofya'ya karşı kullanılacak iki alay hazırlamış oldu. Bu "eğlence alayları„ sonraları, rus muntazam ordusunun nüvesini teşkil ettiler.

Petro, 1687 de, İzmaylov köyündeki bir gölde, bırakılmış bir ingiliz kotrası bulmuştu. Alman mahallesinde yaşayan Hollanda'lı Timmerman ve Brandt, ona bu kotranın nasıl kullanıldığını öğrettiler. Petro, bu kotra ile önce Yavuza nehrinde gezdi, sonra Preobrajenskoye'daki göle nakledildi. Petro'nun arzusu üzerine Brandt iki küçük firikite ve bir kotra daha yaptırdı, ve genç Çarın gemiciliğe canla başla sarılmasına yol açıldı.

Petro, alman mahallesindeki "Alman„ (Avrupalılar) larla sıkı münasebet tesis ederek, ekseri vaktini onlarla geçirirdi; bu suretle, erkenden Avrupa hayatını tanımak fırsatını bulmuştu. "Alman„ lardan, Avrupa usulü askerliğin esaslarını, isthkâm ve denizcilik bilgilerini, matematik ve tabiî ilimlerin esaslarını öğrendi, ve bunların ehemmiyetini takdire başladı. Petro'nun çocukluğu, muhiti ve edindiği bilgileri, tamamiyle skolâstik bir zihniyet içinde ve dinî ruhta Kremlin'in havasız sarayları içinde büyütülen kardeşlerinkinden esas ihtibariyle farklı idi. Petro, meslek bakımından askerî teknisyen, matematikçi ve pratik bir adam olarak yetişti. 1689 başında, Petro'yu, Yevdokiya Lopuchina adlı bir boyar kızıyle evlendirdiler. Fakat Petro karısını hiç sevmedi, ve evlendikten sonra da, askerî eğlencelerine, gemiciliğine ve "Almanlarla„ dostluğuna devam etti. Bundan ötürü, yakınları onu muaheze ediyorlar, ahaliye de, Çarzadenin "gariblikleri„ tuhaf geliyordu. Petro 17 yaşını doldurunca, annesi ve akrabaların tazyikıyle Sofya'ya karşı cephe almak ve mücadeleye başlamak zorunda kaldı.

Sofya hükümetinin düşmesi, ve Petro'nun hâkimiyeti ele alması (1689)

Bu sıralarda, biri Kremlin'de Sofya'nın, diğeri Preobrajenskoye'da Petro'nun "sarayı„ mevcuttu, ve her iki "saray„ arasındaki münasebetler gün geçtikçe gerginleşmişti. Knez Golitsın, Sofya'nın gözünden düşünce, iş başına gayet kurnaz bir kimse olan, diyak Şaklovitı adlı biri getirilmişti. Şaklovitı, bu defa, Sofya'yı "taç giymeğe„ teşvike başladı ise de, "strelets„ler buna muvafakat etmediler; fakat Petro'yu hâkimiyetten uzaklaştırmak için hazırlıklar yapılmakta idi. Bu maksatla, 8 ağustos (1689) gecesi Kremlin'deki kıtalara harekete hazır olmaları emri verildi; bunun üzerine, Petro taraftarı iki "strelets„ Moskova'dan kaçarak Preobrajenskoye köyüne geldiler, ve yapılan hazırlıklardan Petro'yu haberdar ettiler. Petro müthiş bir korku içinde, geceliğini bile değiştirmeğe vakit bulamadan, Troitsk manastırına sığınmak için yola çıktı; "eğlence alayları„ da oraya geldiler. Halbuki Moskova'dan alınan haberin aslı çıkmadı; Petro ve taraftarları ise manastırda kaldılar; gün geçtikçe Petro'yu iltizam edenlerin sayısı arttı. Moskova'daki "Sucharev„ strelets alayı Sofya'yı bırakıp, Petro tarafına geçti. Sofya adına Petro ile müzakerelerde bulunmak için gelen patrik Yoakim de Moskova'ya dönmedi; Golitsın de

Moskova'yı terketti. Bunun üzerine Sofya, Petro ile konuşmak maksadıyle, Troitsk manastırına gelmek istediyse de, Petro'nun talebi üzerine yarı yoldan döndü. Kremlin'deki strelets kıtalarının, Petro tarafına geçmeleri neticesinde Sofya'nın durumu tamamiyle zayıfladı; knez Golitsın tevkif edildi, diyak Şaklovitı ise idam edildi. Petro'nun emriyle, Sofya da bir manastıra kapatıldı. Petro bu suretle vaziyete hâkim oldu ve hasta kardeşi İvan ile birlikte idareyi ele aldı. Fakat asıl hükümdar Petro idi.

Petro'nun saltanatı (1689-1725)

I. Petro'nun hâkimiyetinin başlangıcı; Azak seferleri, (1695 ve 1696)

Petro, 1689 ağustosunda hâkimiyete geçtikten sonra da "çocukluk eğlencelerini„ bırakmadı, eskisi gibi, askerlik oyunları ve gemicilikle meşgul oluyordu. Devlet işleri, annesi ve patriğin elinde idi. Bu durum, Petro'nun annesi ölünceye kadar devam etti (1694). Bu müddet içinde Petro, Archangelsk'de bulundu ve hayatında ilk defa denizi gördü. Aynı zamanda "eğlence alayları„nın talimiyle ciddî bir şekilde meşgul olmakta ve büyük ölçüde askerî manevralar tertib etmekte idi. Kojuchovo köyü yakınında yapılan böyle bir manevraya hakikî bir savaş süsü verilmişti. 1694 ten sonra devlet işleriyle ve ciddî meselelerle meşgul olmağa başladı. Askerlik hususunda kendisine İskoçyalı Gordon ve İsviçreli Lefort akıl hocalığı yapıyorlar, ve Petro'nun hareketlerine ön ayak oluyorlardı. Petro bunların teşvikiyle, büyük bir teşebbüse karar verdi: Rusya'yı "sıcak„ denizlere çıkarmak için harekete geçmekl. Bu maksatla, Osmanlı devletinden, Don nehri mansabındaki Azak kalesinin zabtı için sefer hazırlığına başlandı.

Moskova hükümeti, daha 1686 da "Mukaddes İttifak„a katılmakla, Türkiye'ye karşı düşmanca bir durum almıştı. Moskova Rusyasında "türk düşmanlığı„nın uzun zamandanberi mevcut olduğunu da görmüştük. 1687 yıllarında Kırım'a karşı sefer açmakla Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile de filen harbe başlamış oluyordu. Petro da Kremlin'deki "türk düşmanlığı„ telkiniyle büyüdüğünden, Karadenize çıkmak ve Türkleri en nazik yerlerinden vurmak siyasetini benimsemiş, ve bu maksatla Azak kalesini zabtla büyük emellerini gerçekleştirmeğe karar vermişti. 1695 ilkbaharında, kalabalık bir rus ordusu Azak üzerine sevkedildi; Petro, sefere bizzat iştirak etti. Fakat, türk kalesi, bütün rus hücumlarına muvaffakıyetle karşı koydu. Azak kalesine deniz yolu ile yardım gelmesi, rus başarısızlığının başlıca sebebi idi. Petro, kaleyi alabilmek için, gemilere ihtiyaç olduğunu yerinde gördü. Çar, Azak kalesini ele geçirmeğe kat'î kararını verdiğinden, ilk muvaffakiyetsizlikten yılmadı, Don nehrinin yukarı kısmında bir "donanma„ yaptırmaya karar verdi.

1695-1696 kışı ve ilkbaharında, Don nehrinin baş kısmındaki Voronej şehrinde, Petro'nun emriyle tersaneler kuruldu; Moskova'dan, gemi yapmasını bilen yabancı ustalar çağırıldı. Voronej çevresindeki köylüler, zorla orman kesmeğe sevkedildiler; Petro'nun sonsuz gayreti ve şiddetli emirleri sayesinde, 1696 ilkbaharında 30 harb gemisi hazırdı. Gemiler, karların erimesiyle suları kabaran, Don boyunca yüzdürüldüler. Kara ordusu da Azak kalesine doğru harekete geçirildi. Azak kalesindeki türk garnizonu, Rusların çabucak geri dönmesini beklemiyordu, evvelki sene muhasara esnasında yapılan tahribat ta tamir edilmemişti. Bu sebepten ötürü Azak kalesindeki türk kuvvetleri tamamiyle gafil avlandılar. Ruslar, kaleyi nehir üzerinden de tuttular ve denizden türk gemilerinin geçmesine mâni oldular. Petro, "topçu„ sıfatiyle, kalenin muhasarasına bizzat iştirak etti. Gordon ve Lefort'un idaresindeki rus kuvvetleri ve gemileri, kısa bir zaman sonra, Azak kalesini teslim olmağa mecbur ettiler. Azak paşası "Vere„ ile kaleden çıktı ve Karadenizin "kilidi„ sayılan Azak, 1696 temmuzunda Rusların eline geçti. Petro, bu suretle büyük bir zafer kazanmış ve Karadenize çıkmak için ilk adım atılmıştı. Bu zafer, Moskova'da yapılan ve o zamana kadar misli görülmeyen bir gösteri ile tes'it edildi. Rus kuvvetleri aynı zamanda Kırım'a karşı da harekete geçmişlerdi. Dnepr'in aşağı kısmı savaş sahnesi olmuştu.

Petro, Azak'ı almakla iktifa etmek niyetinde değildi. Kerç boğazını da ele geçirip Karadenize çıkmak istiyordu. Buna bir başlangıç olmak üzere, Azak denizi sahilinde, Don mansabından 60 km. bir mesafedeki Taygan mahallinde, Taganrog adıyle müstahkem bir deniz üssü ve limanı inşasına başlandı. Denize

ulaşınca Rusya için bir donanmaya ihtiyaç vardı. Bundan dolayı, Petro, Azak seferinden dönünce rus donanması inşasını kararlaştırdı, ve bunun ahali tarafından yaptırılmasını emretti. Bu maksatla "kumpanya„ (şirketler) lar kuruldu. Beher 10.000 köylü evi - bir harb gemisi tüccarlar ve şehir ahalisi hepsi birden 12 gemi yapacaklardı. Voronej' de kurulan tersanelerde çalışmak üzere Venedik, Danimarka, İsveç ve Hollanda'dan ustalar çağırıldı, kaba işler için ise binlerce köylü getirildi. Bu gemi inşaatı, rus ahalisi üzerine çok büyük bir mükellefiyet ve angarya idi. Fakat, Petro'nun kesin emirleri ve şiddetli tedbirleri karşısında kimse ses çıkarmadı. Bir taraftan gemi inşaatına başlamışken, aynı zamanda gemi yapmayı ve idare etmeği öğrenmek için, asilzadelerden bazı gençler Avrupa'ya tahsile gönderildiler. Petro Avrupa tekniği yardımiyle, Karadenizi Türklerden almak istiyordu.

«Büyük elçilik» ve Petro'nun Türklere karşı müttefikler araması. Petro-nun ilk Avrupa seyahati (1697 ilk baharı- 1698 ağustos)

Türklere karşı mücadelede yeni müttefikler bulmak ve Nemçe Çarlığını savaşa devama teşvik maksadıyle, Petro, 1697 ilkbaharında Avrupa saraylarına gitmek üzere, Lefort'un başkanlığında büyük bir elçi hey'eti göndermeğe karar verdi. Çar kendisi de Preobrajenski alayı yüzbaşısı Petr Michaylov adıyle elçi hey'etine karıştı ve Avrupa seyahatine çıktı. Elçilik hey'eti Prusya üzerinden Hollanda'ya vardı. Petro, Saardamm'daki tersanede, bizzat gemi yapı işlerinde çalıştı; bir müddet Amsterdamm'da kaldı ve gemi yapmayı pratik olarak öğrendi. Sonra İngiltere'ye geçti; gemicilikten başka, ingiliz fabrikaları, tophane, müzeler ve laboratuarlarla yakından ilgilendi. Çar, bu seyahati esnasında Avrupa hayatını, teşkilâtını yakından görmek ve öğrenmek fırsatını bulduğundan fevkâlade istifade etti. Fakat Petro, diplomatik sahada umduğunu tahakkuk ettiremedi. İngiltere ve Fransa sarayları Türklere karşı düşmanlık izhar etmediler. Avusturya da Osmanlı İmparatorluğu ile barış akdetmek üzere idi. Tam bu sıralarda, streletslerin isyan ettikleri haber alındığından, Petro, alelâcele Moskova'ya dönmek zorunda kaldı. Lehistan'da kıral II. August (Nalkıran) ile yaptığı görüşmeler

neticesinde, Çar futuhat sahasını değiştirmeğe, ve bu defa Lehistan'la birlikte, İsveç'e karşı harb açarak, Baltık denizi sahillerini ele geçirmeğe karar verdi.

Petro'nun Avrupa'ya gidişi, rus halkı arasında birçok dedikodulara, şayialara ve nihayet memnuniyetsizliğe yol açmıştı. Bundan, streletsler faydalandılar ve ayaklandılar. İsyan bastırılmış ve birçok strelets idam edilmiş olmasına rağmen, Petro Moskova'ya dönünce, yeniden takibat yaptırdı ve streletsleri idam ettirdi. "Rus yeniçeri„leri bu suretle ortadan kaldırılmış oldular. Rusya'da artık Petro'ya karşı koyacak hiçbir kuvvet ve zümre kalmamıştı.

Petro, 1698 sonbaharında Rusya'ya dönünce hemen yeniliklere başladı. Yüksek tabakanın Avrupa biçimi giyinmeleri ve sakallarını tıraş etmeleri emredildi. Sakal taşımak hakkı, ancak ruhanilere ve köylülere bırakıldı. O zamana kadar Rusya'da, Bizans'tan gelen " Dünya yaradılışına „ göre yürütülen takvim kullanılır ve 1 eylûl sene başı sayılırdı. Bu defa, 1 ocak 1700 den itibaren, milâdî senenin kabulü emredildi. Petro, Rusya'yı "Avrupalılaştırma„ hareketine başlamış bulunuyordu. Bu hususta, Lefort ve Gordon gibi yabancılar kendisine akıl hocalığı yapıyorlar ve Petro'yu yenilikleri tatbik için teşvik ediyorlardı. Petro bir taraftan, Rusya'ya Avrupa tekniği, kıyafeti ve kültürünü sokmaya çalışırken, aynı zamanda Rusya'yı denize ulaştırmak maksadıyle de faaliyete başladı; bu ise ancak harb yolu ile mümkündü.

Rus-türk barışı. İstanbul (1700)

Petro, 1695 te Azak kalesine karşı harekete geçtiği zaman, Rusya'ya Karadeniz yolunu açmak istemişti. Azak kalesinin ele geçirilmesiyle, bu gaye tahakkuk ettirilemedi; çünkü Kerç Boğazı Türklerin elinde bulunuyordu. "Mukaddes İttifak„ devletlerinin (Venedik, Avusturya ve Lehistan) Osmanlı İmparatorluğu ile barış akdi için müzakereye başlamaları, Petro'nun plânlarını bozdu. Çar, uzlaşmaya mani olmak istediyse de muvaffak olamadı; 1699 da Karlofça barışı aktedildi. Karlofça müzakerelerine Ruslar, iştirak ettilerse de, Kerç Boğazını istemeleri yüzünden bir anlaşmaya varılamadı; ancak iki yıllık bir mütareke akdedildi. Petro kendi başına Türkiye'ye karşı harbi devam ettiremeyeceğini ve Karadenize çıkamayacağını anladığından bu defa İsveç'ten Fin ve Riga körfezleri sahasını almağa karar

verdi. Bundan dolayı, İstanbul'a bir murahhas heyeti göndererek, Babıâli ile barış akdine de acele etti. 1700 de yapılan bu barışa göre, Azak kalesi Rusların elinde kalıyor, Aşağı Özü (Dnepr) boyunda Rusların eline geçen bazı kaleler Türklere iade ediliyor, ve Çar'a İstanbul'da daimî bir elçi bulundurmak hakkı veriliyordu. 1700 yılı İstanbul barışı, Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilk zafer barışıdır. Osmanlı devleti, Azak gibi mühim bir kaleyi bırakmakla, Azak denizi çevresindeki hâkimiyetinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bu barışın icabı olarak, İstanbul'da daimi bir elçilik ihdas edildi ve ilk elçi olarak P. A. Tolstoy İstanbul'a geldi (1702 başı).

Kuzey harbinin başlangıcı (1700-1721)

1700 de Rusya, Lehistan ve Danimarka birden İsveç'e karşı, harekete geçtiler. Leh kıralı II. August (Nalkıran) Riga, Petro da Fin körfezindeki Narva üzerine yürüdüler. Müttefikler, İsveç'in başında çok genç bir kıralın bulunmasından ve İsveç'te iç meseleler dolayısıyle güçlükler zuhur etmesinden faydalanarak, çok az bir zamanda harbi bitireceklerini ve İsveç'ten istedikleri yerleri alacaklarını umuyorlardı. Fakat durum tamamiyle aksi istikamette gelişti. İsveç kıralı XII. Karl (Demirbaş Şarl), genç olmasına rağmen, büyük bir kumandan olduğunu göstermekte gecikmedi. Anî bir hücumla, evvelâ Danimarkalıları yendi ve barışa zorladı; sonra, hiç beklenmediği bir zaman, gayet az kuvvetlerle, Narva'yı kuşatmış olan çar Petro'nun ordusuna saldırdı ve 30 kasım 1700 tarihinde, 40 bin kişilik rus ordusunu imha etti. Bunu müteakib, Lehistan üzerine yürüdü ve birkaç meydan muharebesi kazandıktan sonra Lehistan'ı işgal etti. II. August'u leh tahtından vazgeçmeğe zorladı, ve kırallığa Stanislas Leszczynski'yi getirdi. XII. Karl, evvelâ Lehistan meselesini kökünden halletmek, burada rus düşmanı bir hükümet kurmak istemişti : ancak bundan sonra Rusya üzerine bir sefer açarak, Moskova'yı almak, Petro'yu tahtından indirmek ve Rusya'yı "komşularına zararsız„ bir hale getirmek istiyordu. Halbuki Lehistan meselesinin halli uzadı. Bu yüzden XII. Karl tam altı yıl leh işleriyle meşgul olmak zorunda kaldı. Bu zaman zarfında ise, Petro yeniden kuvvet toplamak, silâh hazırlamak ve karşı taarruza geçmek imkânını buldu.

Fin körfezinin Ruslar eline geçmesi; St. Petersburg'un tesisi (1703)

Petro, XII. Karl'ın Livonya'da ve Lehistan'da bulunmasından faydalanarak, Narva hezimetinde imha edilen rus ordusu yerine, yeni bir ordu teşkiline girişti. Rusya'da insan çok olduğundan az zamanda asker toplandı; şiddetli ve zecrî tedbirlere başvurularak, 1701 yılı sonuna kadar, 300 top döküldü; askerler, yabancı zabitler tarafından talim ettirildiler. Bunun üzerine Petro, 1702 de Ladoga'dan Neva'nın çıktığı yerde bir isveç kalesi olan Nöteborg'u hücumla aldı ve buraya Schlüsselburg adını verdi; 1703 mayısında da Neva'nın mansabındaki bir isveç karakolu zaptedildi. Bununla Ruslar, Fin körfezine ayak basmış oldular: Petro, en büyük gayelerinden birine kavuşmuştu. 16 mayıs 1703 tarihinde, Neva kıyısında Petropavlovsk kalesinin temeli atıldı, aynı zamanda burada bir şehir kurulması da kararlaştırıldı. Şehire St. Petersburg adı verildi. Buranın müdafaası için de Kotlino adasında, Kronştat (Kronstadt) kalesi inşa edildi. 1703 te, Ruslar Kopor'ye ve Yamburg'u alarak deniz sahili boyunca ilerlediler. 1704 yılında da Narva kalesi Rusların eline geçti, Dorpat (Yur'yev) ta zaptedildi. Bu suretle Neva'nın mansabı ve Fin körfezinin mühim bir kısmı Ruslar tarafından sağlamca tutulmuş oldu. Mamafih, harp sona ermiş değildi. XII. Karl'ın, Ruslara şiddetli bir darbe indirmek için hazırlandığı biliniyordu. Bundan dolayı, Petro, Rusya'daki bütün insan kuvvetlerini ve tabiî kaynaklarını son haddine kadar istismar etmekte ve İsveçlileri karşılamak için bütün gayretini ve tükenmez enerjisini sarfetmekte idi.

Ahaliden gittikçe çok vergi alınmakta ve halka ağır mükellefiyetler yükletilmekte, küçük bir itaatsızlık çok ağır bir şekilde cezalandırılmakta ve harbin masrafları ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere, yeni yeni tedbirlere başvurulmakta idi. Bir taraftan kıtaların yetiştirilmesine azami hız verilmişken, diğer yandan devlet idaresinde de birtakım yenilikler, Avrupa teşkilâtı tatbik edilmekte idi. Vergiler, mükellefiyetler ve askerlik hizmetinin şiddetlenmesi üzerine, ahali arasında memnuniyetsizlik çoğaldı ve yer yer isyanlar başladı. Hele Don Kazakları, Moskova rejiminin şiddetinden bizar olmuşlardı. 1705 de Astrachan'da büyük bir isyan patlak verdi, fakat çok kanlı

bir şekilde bastırıldı. 1705 te Başkurtlar ayaklandılar, buna Orta İdil sahasındaki Kazan Türkleri ve gayrı rus kavimleri de katıldılar. Başkurtlar, İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı padişahından yardım bile istediler; bu ayaklanma, ancak 1711 de bastırılabildi. 1707 de Don Kazakları "atamanı„ (şefi) Bulavin-in idare ettiği bir ayaklanma geniş bir ölçü aldı ve güçlükle bastırılabildi. Kazakların da Osmanlı devletiyle münasebet tesis ettikleri ve yardım istedikleri biliniyor. Fakat, Babıâli, Rusya ile mevcut barış ahkâmına aykırı hareket etmekten çekindiğinden, gerek, başkurt ve gerek kazak müracaatları neticesiz kaldı.

XII. Karl'ın rus seferi ve Poltava hezimeti (8 temmuz 1708)

XII. Karl, 1707 de askerî hazırlıklarını bitirdikten sonra, Rusya'yı yola getirmek maksadıyle, büyük ölçüde bir sefer açtı. 1708 kış ve ilkbaharında Lehistan tamamiyle Ruslardan temizlendi. Rus ordusu Dnepr nehrinin doğusuna çekildi. Ruslar bu defa, sınır boyunca 60 km. genişliğindeki sahayı kendileri tahrib ettiler ve isveç ordusuna barınacak hiçbir yer bırakmadılar. Riga'dan, general Levenhaupt tarafından, isveç ordusu için getirilmekte olan cephane ve ağırlık geciktiğinden XII. Karl bu defa hareket plânını değiştirdi ve Moskova üzerine yürümekten vazgeçerek, 1707-1708 yılı kışını Ukrayna'da geçirmeğe karar verdi. Bir müddet önce, Ukrayna hetmanı Mazepa ile XII. Karl arasında gizli bir anlaşma yapılmıştı; hetman, Ukrayna'yı rus tahakkümünden çıkarıp, İsveç himayesinde bir devlet kurmak istiyordu. 1707 sonbaharında isveç kıralının Ukrayna'ya yürümesi üzerine, Mazepa, Petro'ya karşı harekete geçtiğini ilân etti. Fakat, rus kuvvetleri âni bir yürüyüşle, Mazepa'nın paytahtı olan Baturin şehrini zapt ve buradaki hububat ve silâh stoklarını imha ettiler. Ukrayna'nın diğer şehirlerindeki stoklar da Rusların eline geçti. Bunun üzerine, Ukrayna ahalisi ve Kazaklarının büyük bir kısmı Mazepa'nın arkasından gitmediler; XII. Karl da, Ukrayna'da bulacağını ümit ettiği yardımı ele geçiremedi.

1708 yaz başında, XII. Karl, Poltava şehrini muhasara etti. Rus kuvvetleri de buraya toplanmışlardı. İsveç kıralı, Kırım hanı (Devletgerey) ve Bender muhafızı Yusuf paşa ile münasebet tesis etmiş, Ruslara kat'î darbe indirmek için

yardım istemişti. Fakat, III. Ahmet ve sadrâzam Çorlulu Ali paşa, XII. Karl'a yardım göndermek istemediler; Devletgerey hana da, İsveçlilere katılmaması için emir verildi. Buna bakmaksızın, isveç kıralı, küçük bir ordusu ile Rusları yenebileceğine inanıyordu. 27 haziran (8 temmuz) 1708 tarihinde, 17.000 kişilik İsveç ordusu, 50.000 kişilik rus ordusu üzerine saldırdı. Meydan muharebesinden üç gün önce XII. Karl yaralanmıştı; bundan ötürü, muharebeyi istediği gibi idare edemedi, isveç generalleri de verilen emirleri vaktinde ifa edemediler ve lüzumsuz bazı hareketlerde bulundular. Bu sebepten, Poltava meydan muharebesini İsveçliler kaybettiler. XII. Karl, Levenhaupt'un kumandasındaki 14.000 kişilik süvari kuvvetlerin Kırım'a çekilmesini emrettikten sonra, kendisi, Mazepa ile birlikte, Osmanlı topraklarına, Bender'e iltica etti; İsveç süvari kuvvetleri ise Kırım'a varamadılar ve Perevoloçna mevkiinde Ruslara esir oldular. Bu suretle, Poltava zaferiyle Rusya isveç tehlikesinden kurtulmuş oldu.

Bu zafer, Rusya'nın durumunu birdenbire değiştirdi. Ruslar, müdafaadan taarruza geçtiler. Kısa bir zaman içinde, Lehistan yeniden rus kuvvetlerinin eline geçti; isveç dostu Stanislas Leszczynski Lehistan'ı bıraktı II. August tekrar kıral oldu. Petro Estonya ve Livonya'yı zapt için harekete geçti. Çar'ın kuvvetleri, II. August ve Danimarka kıtalariyle işbirliği yapmak ve Kuzey Almanya'daki İsveç'e ait şehirleri almak üzere Almanya'ya girdiler. Poltava zaferi, Ruslara Avrupa yolunu açmış ve Rusya'nın Doğu Avrupa'da yeniden hegemonya kurmasını mümkün kılmıştı; hele St. Petersburg, artık her türlü tehlikeden kurtarılmıştı. Bütün bu sebeblerden ötürü, Poltava zaferi, rus tarihinin en mühim vak'alarından birini teşkil etmektedir. Mamafih, bu zaferin neticeleri az daha hiçe iniyordu. Rusya bu defa Osmanlı İmparatorluğu ile harbe tutuşmuş, İsveçe karşı mücadele devam ederken, ister istemez yeni bir sefer açmak mecburiyeti hasıl olmuştu.

Prut seferi, Petro'nun yenilgisi ve Prut barışı (temmuz 1711)

XII. Kral (Demirbaş Şarl) Bender'e gelince, rus tehlikesinin mahiyeti üzerinde Babıâli'nin dikkat nazarını çekti ve iki yıl süren gayretten sonra, nihayet Osmanlı Devletini Rusya'ya harp ilânına ikna edebildi. Zaten Demirbaş Şarl'ın,

Bender'de fazla kalmasının esas sebebi de bu idi: Rusya ancak, türk kuvvetleriyle yenilebilirdi. XII. Karl, Lehistan'ı, Ukrayna'yı ve Baltık eyaletlerini rus tahakkümünden kurtarmak, İsveç, Lehistan ve Türkiye arasında Rusya'yı daimî bir kontrol ve baskı altında tutacak bir devletler "blok„unun meydana getirilmesini istiyordu; bu yapılmadığı takdirde, her üç devletin de Ruslar tarafından tehlikeye düşürüleceğini evvelden haber vermişti. 1711 ilkbaharında, 100 bin kişilik bir türk ordusu, Baltacı Mehmed paşanın kumandasında harekete geçti; Kırım kuvvetleri ise Dnestr boyunda Rusları karşılamağa hazırlandılar. Buğdan beyi Dimitri Kantemir, Türklere ihanet edince Ruslar kolaylıkla Buğdan'a girdiler. Petro, burada bol miktarda yiyecek bulacağını ümit etmişti, fakat umduğunun hilâfına çıktı. Bunun üzerine rus ordusunda müthiş kıtlık başladı ; Petro, Tuna üzerindeki İbrail şehrinde bulunan türk zahire anbarlarını ele geçirmek maksadıyle süvari kuvvetlerini esas ordudan ayırdı ve önden gönderdi. Rus ordugâhında, Türkler hakkında hiç malûmat alınamıyordu ; halbuki Baltacı Mehmed paşa, tatar atlıları sayesinde, Çar'ın hareketi hakkında günü gününe haberdar ediliyordu. Petro, türk ordusunu Tuna boyunda karşılayacağını ve Baltacı Mehmed paşayı yenerek, Türkleri barışa zorlayacağını ummuştu. Rus ordusu, iaşe teminini kolaylaştırmak mülâhazasiyle üçe bölünmüştü. Petro, Yaş şehrinden hareketle, Prut nehrinin sağ sahilini takiben Tuna boyuna inmekte iken, türk ordusu karşısına çıkıverdi. Bunun üzerine, Ruslar çekilmeğe başladılar. Fakat Devletgerey hanın süratli manevraları neticesinde Rusların ricat yolları kesildi ve Çar, 38.000 kişilik bütün kuvvetiyle Pagunluk mevkiinde, Prut boyundaki bataklık bir sahada kuşatıldı (21 temmuz 1711).

Türkler hem asker, hem toplarının sayısı bakımından, Ruslara nisbeten dört misli fazla idiler. Rus ordusunun yarısından fazlası muharebe kabiliyetini kaybetmiş, yorgun ve açtı. Türk topları rus ordugâhını her taraftan ateş altına almış, Baltacı Mehmed paşa "yürüyüş„ emrini vermek üzere iken, Ruslar barış müzakerelerine başlamak için murahhaslar gönderdiler; Devletgerey hanın ve İsveç kıralının Osmanlı ordusundaki mümessillerinin muhalefetine bakmaksızın, Baltacı Mehmed paşa, kâhya Osman ağanın telkini ve teşvikiyle, Ruslarla barış akdetti

(22 temmuz 1711). Çar Petro, böylelikle, esir düşmekten kurtulduğu gibi, rus ordusunu da kurtarabildi. Prut barışının en mühim maddeleri: Azak kalesinin Türklere iadesi, Aşağı Özü (Dnepr) boyundaki rus kalelerinin yıkılması, Rusların Lehistan'dan çekilmeleri, İsveç kıralına Lehistan üzerinden serbestçe memleketine dönmek hakkı verilmesi. Prut barışı askerlik bakımından Rusların büyük bir hezimeti neticesi olmakla beraber, diplomasi itibariyle büyük bir rus zaferi idi. Ruslar, ancak, "kâğıt üzerinde„ Türklerin bütün isteklerini yerine getirmişlerdi; Osmanlı ricalinden bir kısmı rüşvet ve vâadlerle elde edilerek, Babıâlinin, İsveç kıralını yüz üstü bırakılmasına yol hazırlanmıştı. Baltacı Mehmed paşanın cehaleti ve cesaretsizliği, Petro'nun ve rus ordusunun, dolayısiyle Rusya'nın, muhakkak bir yıkımdan kurtarılmasına imkân verdi. Ruslar, Azak kalesini kaybettilerse de, muhafaza ettikleri orduları ve enerji kaynağı olan Çar Petro sayesinde, Baltık denizi sahillerinde ve Kuzey Almanya'da İsveç'e karşı muvaffakiyetli harblerini devam ettirmek imkânını kazandılar. Prut felâketinden kurtulan Çar, hemen Lehistan üzerinden Almanya'daki harb sahasına gitti.

Rusyada "İmparatorluğun„ ilânı (1721)

Kuzey: harbinin sonu Niştat barışı (1721)

Petro ve ordusu Prut'ta imha edilmekten kurtulduktan sonra, Ruslar isveç harbine hız verdiler. Bu defa rus donanması Baltık denizinde harekete geçti. İsveç donanmasının büyük bir kısmı, Danimarkalılar tarafından tahrib edilmiş olduğundan, Ruslar hareket serbestisine maliktiler. Gonhud yakınında, rus donanması isveç donanmasını mağlûb etti (1714); Ruslar Aland adalarını ele geçirmekle Baltık denizinde de hâkimiyeti ele aldılar. Pomeranya ve Meklenburg'daki isveç şehirleri, Danimarka, leh ve rus kuvvetleri tarafından zaptedildi. Bu sıralarda Rusya ile İngiltere'nin arası gittikçe açılmağa başladı; buna mukabil Petro Fransa'ya yaklaşmak siyasetini ele aldı ve bu maksadla 1717 de Paris'e gitti; çünkü ingiliz devlet adamları Rusların Almanya'daki fazla ileri giden muvaffakiyetlerinden kuşkulanmışlardı; İngilizler, İsveç'in tamamiyle mahvolmasını istemiyorlardı; bundan ötürü Ruslara karşı düşmanca vaziyet alarak İsveç'i desteklemeğe başladılar; hatta 1720 ve 1721 yıl-

larında ingiliz donanması Baltık denizine girdi ve İsveç'i rus hücumundan koruyacağını ilân etti. İngilizler İsveç'le Rusya arasında bir tavassut teklifinde bulundularsa da Petro bunu kabul etmedi ve İsveç'e karşı harp hareketine devam edildi. Stockholm'e yakın bir yerde rus kuvvetlerinin karaya çıkmaları üzerine İsveçliler barış müzakeresine başlamak zorunda kaldılar. Uzun müzakekerelerden sonra Fransa'nın tavassutu ile Finlandiya'daki Niştat şehrinde Rusya ile İsveç arasında barış aktedildi (1721). Buna göre, Livonya, Estonya, İngriya, Finlandiya'nın bir kısmı (Vıborg şehri dahil) Rusya'nın elinde kaldı. Petro, bu suretle, Moskova hükümetinin Korkunç İvan zamanındanberi ele geçirmek istediği yerleri zaptetmiş, ve Rusya'ya Baltık denizi sahillerini kazandırmış oldu. Bu büyük zafer, Petersburg'da ve Moskova'da yapılan büyük şenliklerle tes'it edildi. 22 kasım 1721 tarihinde, Senato, Petro'ya "Bütün Rusya imparatoru„ "Vatanın babası„ ve "Büyük„ lâkabını verdi. Rusya, Avrupa devletleri arasında kuvvetli bir mevki kazandı ve Doğu Avrupa'nın en kudretli bir devleti oldu.

Petro'nun Şark politikası: Derbend, Bakû ve Mazenderan'ın Ruslar tarafından zaptı (1722-1723)

Prut hezimetinden sonra, Petro Osmanlı İmparatorluğu ile herhangi bir ihtilâftan çekindi. 1712 de Azak kalesi Türklere iade edildiği gibi, Azak denizi kıyısında rus donamasının dayanak noktası olan Taganrog (Taygan) kalesi yıkıldı, ve rus donanması da lâğvedildi. Bu suretle, Rusların Karadeniz'e çıkmalarının önü alınmış oldu. Buna mukabil Petro, Hazar denizi sahilleri boyunca rus fütuhatını genişletti. Bu münasebetle, hatta Rusya ile Türkiye İstanbul'daki fransız elçisinin tavassutu ile, İran'a karşı anlaştılar (1721). 1722-1723 te rus ve türk kuvvetleri İran'a hücüm ettiler. Rusya ile İran arasında, Petersburg'da yapılan barış şartları mucibince, İran hükümeti, Derbend ve Bakû şehirlerinden başka, Hazar denizinin güneyindeki Geylan, Mazenderan ve Astrabad bölgelerini Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Rusya, bu suretle, Kafkasların güneyine kadar inmiş oldu. Petro, Türkistan Hanlıkları ile de yakından ilgilendi. Doğu Türkistandaki Yarkend şehri civarında çok zengin altın madeni bulunduğunu haber alan Petro, 1715 te buraya askerî bir ekspedisyon gönderdi ise de, bu hareket muvaffakiyetsizlikle bitti. 1717 de Hiva'yı ele geçirmek maksadiyle 3.650 askerden ibaret bir kuvvet yollandı; fakat rus askerlerinin ancak küçük bir kısmı geri dönebildi. Hazar denizinin doğu sahilinde birkaç yerde rus tahkimli kara kollarının tesisi, Petro zamanında vukubuldu; bunlardan en mühimi Bolhan körfezi girişindeki Krasnovodsk idi. Petro'nun idaresinde, rus fütuhatı, Baltık denizi ve Hazar denizi istikametinde gelişmiş, Rusya "emperyalist„ bir devlet olmak yolunda sür'atli adımlarla ilerlemeğe başlamıştı.

Rusya'da Petro tarafından yapılan yenilikler

Ordu ve donanma

Petro, daha çocukluğunda, Preobrajenskoye köyünde başladığı "askerlik oyunları„ ile, muntazam rus ordusunun nüvesini kurmuş ve asker taliminde, Avrupalı zabitlerden istifade etmeğe başlamış, bu hususta İskoçyalı Gordon'un Petro'ya hocalık ettiğini söylemiştik. Azak kalesi alınırken, yeni usul talim gören kıtaların muvaffakıyetli hareketleri görülmüştü. Fakat Narva meydan muharebesinde, 40 bin kişilik rus ordusunun 7-8.000 kişilik isveç kuvveti tarafından yenilmesiyle, rus ordusunun askerî kıymeti olmadığı da görüldü. Petro, hezimetten ders alarak yeni bir ordunun tanzimi ve silâhlandırılmasına fevkalâde ehemmiyet verdi; bu maksatla Almanya'dan çok miktarda askerî mütehassıslar ve teknisyenler celbedildi. Rusya'da yer yer isyanlar çıkması üzerine bunları bastırmak için çok miktarda askere ihtiyaç olduğu gibi, Kuzey harbi devam ettiğinden büyük bir orduyu ayakta tutmak mecburiyeti vardı. Bu durum karşısında, Petro, 1705 yılındanberi, 20 köylü evinden bir nefer (er) alınmak üzere askerlik mükellefiyeti koydu; 1708 de ise, 40 haneden, sonraları 75 evden bir nefer alınması için ferman çıktı. Kur'a efradının toplanması yerli idare organlarına yükletildi; köylü cemaatleri ise her vasıta ile askerlik mükellefiyetinden kaçınıyor, hükümete doğru malûmat vermiyorlardı; köylülerden, asker olmamak için yerlerini, yurtlarını bırakıp gidenler de çoktu. Bunları önlemek için hükümet tarafından gayet şid-

detli tedbirlere başvuruldu. Orduda —neferlere gayet fena bakıldığı ve kötü giyindirildiğinden— asker arasında ölenler pek çoktu. Avrupalı subayların gayretleri sayesinde rus "mujik„ lerinden iyi askerler yetişmeğe başladı; harbin uzun sürmesi rus ordusunun askerlik tecrübesini artırdı. Poltava meydan muharebesinden sonra rus ordusu, Avrupa'nın en kuvvetli orduları sırasına yükselmiş bulunuyordu.

Petro'nun, daha küçük iken, "denizciliğe„ merak ettiğini görmüştük. Çar'ın bu merakı bütün hayatı müddetince devam etti. "Azak„ zaptedilirken, Voronej'de yapılan "harb gemileri„nin en mühim rol oynadığını da söylemiştik. Ruslar Azak denizine ayak basınca, "Azak donanması„ adiyle ilk rus harb flotilası inşa edildi. Bunu meydana getirmek için rus ahalisi ve bilhassa Kazan Türkleri, ağır mükellefiyetlere mecbur tutuldular. Azak denizi sahilinde, Taganrog limanı rus donanmasına üs oldu. Petro, ilk fırsatta rus gemilerini Karadenize çıkarmayı tasarlıyordu; fakat Prut hezimeti neticesinde, Rusların Azak denizi sahilinden koğulmalarıyle ilk rus donanmasının hayatı da sona erdi. 1703 de, Neva'nın mansabı Rusların eline geçmesiyle, Fin körfezinde de donanma inşasına başlandı. İsveç'i yenmek için kuvvetli bir harb filosuna ihtiyaç olduğundan, Petro, bu işe çok ehemmiyet verdi. Petro'nun hâkimiyetinin sonlarında rus Baltık donanması 48 büyük harb gemisi ile 787 galer (kürekle çekilen) den ibaretti. Petro, bütün saltanatı müddetince, rus ordusu ve donanmasını her şeyin üstünde tutmuş ve yaptığı bütün yenilikler esas itibariyle, rus ordusunu kuvvetlendirmek içindi.

Ekonomi sahada yenilikler

Petro'nun 1695 de Osmanlı Devletine karşı başladığı harbi, 1700 de İsveç'e karşı savaş takib etmişti; İsveç harbi 1721 e kadar sürdü, sonra 1722 - 1723 de İran'a karşı bir sefer açıldı. Bu suretle, Petro'nun saltanatı, üç yıl müstesna, hep harblerle geçti. Ordu ve donanmayı teçhiz için, Petro, o zamana kadar misli görülmemiş bir ölçüde, fabrikalar ve imalâthaneler tesis ettirdi. Rusya'nın tabiî ve insan servetlerinden âzami derecede istifadeye çalışıldı. Petro, Batı Avrupa'dan her çeşit mütehassıs celbetmek suretiyle, Rusya'nın ekonomik hayatı ve

faaliyetini kökünden değiştirecek tedbirler aldı. Yeni doğmakta olan rus sanayiini himaye ve Batı Avrupa rekabetinden korumak maksadiyle "Merkantilizm„ politikası esas tutuldu; kıymetli madenlerin Rusya'dan ihracı yasak edildi. Çok defa devlet parasıyle fabrikalar açılmakta, veya hususî şahıslara devlet kasasından kredi verilmekte idi. Devlet veya hususî şahıslar tarafından işletilen imalâthanelerde (manufaktura) köylülerin amele sıfatıyle çalışmaları için kanunlar çıkarıldı. Sanayiin tesisi, fabrikaların kurulması, köylü zümreleri için gittikçe ağır bir yük olmağa başladı. Petro idaresinin sonlarına doğru Rusya'da 200 kadar fabrika ve imalâthane açılmış bulunuyordu; bunlardan bazılarında 1.000 den fazla işçi çalıştırılırdı. Fabrikalarda, çuha, keten, yelken imal edilmekte idi. Demir ve silâh işleyen fabrikalar da çoktu. Urallarda kurulan demir madeni işletmelerinde, Rusya'nın ihtiyacından başka, ihracat için de demir hazırlanıyordu. Petro'nun emriyle Rusya'nın her tarafında maden arama işine ayrıca hız verildi, ve bu sahada çok büyük muvaffakıyetler elde edildi. Sanayiin ilerlemesi için, ziraat işlerine de ehemmiyet verilmesi lâzımgeldiğinden, Petro'nun idaresinde bu sahada da büyük terakkiler elde edildi. Aynı veçhile, ticaretin arttırılmasına bilhassa önem verildi; Petro, yabancı gemileri Petersburg limanına celb için, buraya getirilen ticaret eşyasını daha az gümrüğe tabi tuttu. Petersburg'u Rusya'nın iç eyaletleriyle bağlamak maksadıyle bir kanal açıldı.

Petro, malî ve vergi sahasında da büyük değişiklikler yaptı. Çar, harb masrafları için, ahaliden mümkün olduğu kadar çok para çekmek isteğiyle, eski mir(cemaat) sistemi yerine, "kafa vergisi„ usulünü koydu. 1710 da umumî nüfus sayımı yapılarak, vergi ödeyecek kimselerin mikdarı tesbit edildi; 1724 de bu sayı bir daha kontrol edildi ve köylülerle, şehir etrafında yaşayan ve vergiye tabi olanların adedi 5,5 milyon kişi olduğu tesbit edildi; her insan başına yılda 74 kopek vergi kondu; bu suretle toplanan para bütün devlet gelirinin % 54 ünü teşkil ediyordu; "kafa„ vergisinin tatbiki hususunda Petro, fransız sistemini örnek almıştı.

İçtimaî sınıflar: «dvoryan»lar, tüccarlar, köylüler

Petro tarafından alınan tedbirlerle, „dvoryan„ (küçük asîlzade, çiftlik sahipleri) sınıfının rus devlet idaresi sisteminde üstün bir durum kazanması temin edilmiş oldu. 1714 de çıkarılan bir fermanla "pomest'ye„ (hizmet devam ettiği müddetçe istifade edilen arazi) ile "votçina„ (verasetle geçen arazi) arasındaki fark kaldırıldı; her ikisi de bir şekle bağlanarak, veraset tarikıyle babadan ancak bir oğula geçen arazi olarak tesbit edildi. Bununla, "dvoryan„ ailelerinin çiftlikleri parçalanmaktan kurtuldu: toprak (vasiyetnâmede ayrıca tesbit edilmediği halde) büyük oğula geçerdi. Kalan kardeşler ise, ya askerî veya sivil devlet hizmetine girmek zorunda idiler; devlet ve askerlik hizmetinde "dvoryan„ (kibar, asil) lerle alelâde kimseler arasındaki fark kaldırıldı. 1722 de çıkarılan bir kanunla, bütün askerî ve sivil hizmetler 14 dereceye (rang) ayrıldı; herkes bunun en aşağısından başlamak mecburiyetinde idi. Askerlikte "üst-subay„ ve sivil hizmette 8 nci dereceye kadar yükselen herkes, karısı ve çocuklariyle "dvoryan„ zümresine idhal edilebiliyordu. Bununla, "dvoryan„ sınıfının kapalı bir kast olmasına son verildi, ve Rusya, XVII. yüzyılda "Dvoryan Monarşisi„ iken XVIII. yüzyılda "Memurlar Dvoryan-Monarşisi„ haline getirildi. Dereceler hakkındaki kanunla, kibar olmayan zümreler için de devlet hizmetine intisap etmek ve yükselmek imkânları yaratılmış oldu. Hele, menşei ile kibirlenen eski "boyar„ aileleri, bu defa, büsbütün gözden düştüler. Tüccarlar zümresinin teşkilâtlandırılması, ve vergi kaçakçılığının önü alınması için de tedbirler alındı. 1720 de bu maksatla "Baş magistrat„ tesis edildi, ve şehir magistrat (Belediye idareleri) ları, tüccarlarda şehirde oturanların vergi ödemelerinden mes'ul tutuldu. Şehir ahalisi "gilda„lara bölündü. Birinci gilda'ya, zengin tüccarlar, iş adamları (fabrikatörler); ikinci gildaya da orta halli tüccarlar ve sanat erbabı idhal edildi. Sanat erbabı için, Batı Avrupa usulü "lonca„lar teşkil edildi ise de, sanat sahasında herhangi bir tahdit konmadı. "Dvoryan„ ve şehir ahalisi korunduğu halde, köylü (mujik) zümresi daha ağır şartlar içine kondu. Büyük çiftlik sahipleri, ziraat faaliyetini genişletmişlerdi. Rusya'dan toprak mahsulü ihracatı başlanmıştı; bundan ötürü, toprak köleliği nizamına bağlı olan köylülerin, çiftlik

sahipleri hesabına daha çok çalışmaları icabediyordu. Köylülerden asker alınmakta, fabrikalarda amele olarak çalıştırılmakta idi. Petersburg şehrinin inşasında yüz binlerce köylü zorla çalıştırılmıştı; bunlardan büyük bir kısmı orada ölmüştü. Fakat Petro, "Yeni Rusya'yı„ yaratmak için yüz binlerce "mujik„in feda edilmesini gayet tabiî olarak karşılıyordu.

Devlet mümessilleri, Senato, Kollegium'lar

Petro, eski Moskova devlet sistemi ve teşkilâtında da birçok yenilikler yaptı. Evvelki "Prikaz„ lar (daire'ler) yerine, bu defa Avrupa devletlerinde tatbik edilen idarî teşkilât alındı; bu hususta, isveç müesseseleri örnek tutuldu. Neticede, devlet makinesi daha çok merkezleştirildi. Yeniliklerden biri de "Senato„ nun tesisi oldu. Petro, 1711 türk seferine giderken, Çar'dan sonra devlet idaresinde en yüksek makam olan "Senato„ yu kurdu; Çar seferde iken, Senato en yüksek makam sıfatıyle kanun çıkarmak, kanunların icrasına bakmak ve mahkeme işlerine nezaret etmek salâhiyetini haizdi. Senato azaları Çar tarafından tayin edildi. Kuzey Harbi bitince Senato'nun teşrii salâhiyetleri kaldırıldı; ancak idarî bir müessese oldu. Çar tarafından tayin edilen "general prukoror„ Senatonun reisi sayılır ve yalnız İmparator'a karşı sorumlu tutulurdu. Kollegiumlar ihdas edildikten sonra, bunların reisleri Senato'ya aza tayin edilirler ve Senatonun faaliyetine iştirak ederlerdi. 1718-1720 de, isveç teşkilâtı taklid edilerek, Senato'nun kontrolü altında çalışan " Kollegium „ lar teşkil edildi. Kollegium'lar şunlardı: Askerî (işler), Tersane (donanma), Dış işleri ve Malî işlerle uğraşan üç Kollegium: Kamer - Kollegium (vergi ve varidat toplayan), Ştats - Kollegium (devlet masraflarını idare eden), Revision - Kollegium (gelir ve masrafları kontrol eden), sanayi ve ticaret işlerine de üç Kollegiumda bakılırdı: Manufaktur-Kollegium, Berg-Kollegium ve Kommerz-Kollegium. Eyalet idarelerinde birtakım değişiklikler yapıldı. 1708 de bütün Rusya sekiz " gouvernement „ a (guberniya, eyalet) ayrıldı; bunlar: Archangelsk, Moskova, St. Petersburg, Smolensk, Kiyef, Kazan, Azak ve Sibir eyaletleri idi; bilâhara Riga ve Astrachan bölgeleri ihdas edildi. Her bölgenin başında bir " gubernator „ (gouverneur, vali) bulunuyor; malî, adlî ve idarî bütün işlere

bakıyordu. Gubernator'ların en mühim vazifelerinden biri de: vergi toplanmasına ve kura efradının tam olarak celbine nezaret etmekti. Mamafih "guberniya„ teşkilâtı, Petro zamanında tam şeklini bulamadı.

Kilise teşkilâtı da, Petro zamanında hususî bir şekil aldı. 1700 de patrik Adrian ölünce, yeni bir patrik seçilmedi. Ryazan metropoliti, Stefan Yavorski geçici bir patrik olarak tayin edildi. Kilise reisleri, Petro'nun yeniliklerine (sakalın tıraş edilmesi, Avrupa biçimi elbise taşımak v. b.) düşmanca bir durum aldıklarından Petro kiliseyi bir zaman için reissiz bırakmağı muvafık buldu. 1721 de Stefan Yavorski'nin ölümü üzerine, kilisenin başına diyanet işleri reisliği "Mukaddes Sinod„ adıyle bir "Kollegium„ tayin edildi; bu şubenin reisliğine ruhanilerden olmayan bir "ober-prukoror„ getirildi. Bununla, Rusya'da 1589 da ihdas edilen Patriklik, ilga edilmiş oldu. Petro, 1724 yılında çıkardığı bir emirle, "keşişlerin„ haklarını tahdit etti. Çar'ın fikrine göre, kilise devlete tabi ve devlet hizmetinde bir müessese olmalıydı. "Sinod„ teşkil edilmekle, rus kilisesi, tamamiyle Petro'ya tabi ve muti bir organ olmuştu.

Kültür sahasında yenilikler

Rusya'nın "avrupalılaştırılması„ için Petro Avrupa ilminin ve "Avrupavari„ mekteplerin Rusya'da tesis edilmesini arzu ediyordu. Mamafih, Petro, Avrupa'nın ancak teknik bilgisine kıymet vermiş, Avrupa kültürü anlamına, fikir hareketine nüfuz edememişti. Kültür sahasında yapılan reformlar, bundan ötürü, ancak pratik mayette kalmış ve rus ordusuna, donanmasına ve sanayiine kadro hazırlamak amacını gütmüştür. 1700 de, Moskova'da bir denizcilik mektebi açılmıştı. Bu mektep 1715 te Petersburg'a nakledildi ve "Denizcilik Akademisi„ adını aldı; aynı yılda, Petersburg'da "Mühendis ve Topçu„ akademileri açıldı. Buralara ancak "dvoryan„ çocukları alınırdı. Taşra şehirlerinde, esas dersleri matematik teşkil eden "rakam mektepleri„ açıldı; köylerde, kiliseler nezdinde "mahalle mektepleri„ tesis edildi. Petro, Avrupa tekniğini öğrenmek için, birçok "dvoryan„ gençlerini Avrupa memleketlerine yolladı, ve bununla Rusların Avrupa ilmini geniş ölçüde öğrenmeleri için yol açıldı. Birçok teknik eser rusçaya çevirildi ve bununla Avrupalıların

ilim sahasındaki bilgilerinden istifadeye başlandı. Petro'nun emriyle, Rus alfabesi, eski slavca şeklinden çıkarılarak, bugünkü şekline kondu. Rusçaya tercüme ettirilen eserlerin, sade bir rusça (konuşulan dile yakın) ile yazılması istendi. 1703 te ilk rusca gazete çıkmağa başladı (Moskova Haberleri). Çar, hayatının sonlarına doğru, Almanya'yı taklitle, Rusya'da bir "İlimler Akademisi„ tesisini tasarladı, bunun kadrosunu ve masraflarını tesbit etti, Almanya'dan âlimler çağırttı, fakat bu tasarı gerçekleştirilmeden Petro öldü.

Petro, Rusları "avrupalılaştırmak„ için yalnız mektepler ve yeni müesseseler kurmakla iktifa etmedi, rus ahalisinin yüksek tabakasına avrupavarî yaşamayı da öğretmeğe çalıştı. Millî rus elbiselerini atmak, Avrupalılar gibi giyinmek, sakalı tıraş ettirmek bu sahada ilk adımdı. Ruslara, umumî hayatta, sosyetede nasıl hareket etmek, konuşmak, oturup kalkmak, yemek içmek usullerini öğretmek üzere, bir "adâb-ı muaşeret kitabı„ hazırlandı. Avrupa usulü merasimler, eğlenceler tertibedilmekte, kostüm baloları yapılmakta ve bu eğlenceler bazen pek kaba bir şekil almakta idi. Rus erkekleri ve kadınlarını bir arada bulunmalarını temin ve cemiyet hayatına alıştırmak maksadıyle "toplantılar„ (assamble) yapılmakta, Çar bu toplantılara gelerek, beraber eğlenmekte idi. Zengin ve kibar ailelerin bu gibi "toplantılar„ tertip etmeleri adeta bir mecburiyet halini almıştı. Bunlara davet edilmeden, aile reisleri karılarını, oğullarını ve kızlarını getirirlerdi. Çar, başkalarına nümune olmak üzere, pipo çeker, çok miktarda şarap ve bira içer, danseder ve cemiyet oyunlarına karışırdı. Çarın zoru ile yapılan bu gibi eğlencelerde Ruslar "avrupavarî„ eğlenmeğe, cemiyet hayatına alıştırılıyorlardı.

Petro'nun ailevî hayatı

Petro'nun ailevî hayatı hiç te düzgün değildi. Daha 17 yaşında iken Yevdokiya Fedorovna (Lopuchina) ile evlendirilmişti. Petro, karısını hiç sevmiyor ve gayet az görüşüyordu. Bu karısından 1690 da, Aleksey adlı bir oğlu oldu. Petro, 1698 de karısını boşadı ve onu bir manastıra kapattı; oğlu ise teyzelerinin elinde kaldı ve onlar tarafından, eski usulde ve dinî bir ruhta yetiştirildi. Petro'nun, oğlu ile meşgul olmağa vakti olmadığından, Aleksey, Petro'nun ye-

niliklerini beğenmeyen bir zümrenin tesiri altında kaldı ve babasına karşı düşmanca hisler beslemeğe başladı. Karakteri bakımından sıkılgan ve korkak bir kimse olan Aleksey, babası ile açıkça konuşmağa cesaret edemiyor, tahsile merak etmiyor ve kendisine verilen vazifeleri yapmak istemiyordu. Petro, önceleri oğlunun bu hareketlerini tembelliğine ve beceriksizliğine atfettiyse de, 1715 te, nihayet Aleksey'in kendisine tamamiyle muhalif olduğuna kanaat getirdi. Petro, bunun üzerine, Aleksey'in taht üzerindeki hakkından vazgeçmesini talebetti; çünkü Petro'dan sonra Aleksey çar olunca, Rusya'da başlanan yenilikleri durduracağı muhakkaktı. Aleksey, babasının arzusunu yerine getirdi, fakat gayet basit bir fin kıziyle birlikte, Alman İmparatoru (VI. Karl) yanına kaçtı ve babasına karşı himaye edilmesini istedi; bunun üzerine Petro tarafından Aleksey yanına gönderilen P. A. Tolstoy, çarzadeyi Rusya'ya dönmeğe kandırdı. Aleksey Moskoya'ya gelince, yakalanarak, Çar'a karşı ihanet etmekle mahkemeye verildi. Mahkeme kendisinin ölümüne karar verdi. Aleksey, tahkikat esnasında yapılan işkencelere dayanamıyarak, 1718 de Petropavlovsk kalesinde öldü. Petronun, oğlu ile bu vak'ası, Korkunç İvan'ınkini kısmen andırmaktadır.

Karısından hoşlanmayan Petro, birçok kız ve kadınla düşer kalkardı. Moskova'daki "Alman Mahallesi„nde güzel bir alman kızıyle uzun bir zaman münasebette bulundu. Kuzey harbinin başlangıcında, Livonya'ya Ruslar girdikleri zaman, bir papazın yanında hizmetçilik eden bir alman kızı Rusların eline düşmüştü. Bu kız bir müddet rus zabitlerinin elinde dolaştıktan sonra, Petro'nun yükselttiği ve en mühim vazifelerde kullandığı Menşikov'a geçti ve onun metresi oldu. Petro, Menşikov'un evinde bu kızı görünce, çok beğendi ve kendine aldı. Ortodoksluğa geçirilen ve Katerina (Alekseyevna) adını alan bu kadın Petro'nun metresi ve 1712 den sonra da karısı oldu. Prut seferine iştirakle, Petro'ya, Türklerle barış akdetmesini tavsiye eden ve aslı olmadığı halde "Baltacı Mehmet paşayı kandırdığı„ iddia edilen Katerina işte bu kadındır. Petro'nun ölümünden sonra, Rusya'nın imparatoriçesi olacaktır. Petro, ölümünden az önce (1724 te), Katerina'nın "taç giyme„ merasimini yaptırmıştı. Petro'nun Katerina'dan birçok çocuğu

oldu ise de bunlar küçükken öldüler, ancak iki kızı, Anna ve Elizaveta büyüdüler. Anna Petrovna, Holstein dükü ile nişanlı idi.

Petro'nun oğlu 1718 de ölünce, kendisinden sonra ancak kızları kalacaktı. Petro, Aleksey'in hareketlerinden şüphelendiği zaman, yeni bir taht-ı veraset kanunu çıkarmıştı. Buna göre Çar, tahtını muhakkak büyük oğluna değil, hükümdar sülâlesinden olmak üzere, dilediği kimseye bırakabilecekti. Mamafih Petro, kendine varis seçmeğe vakit bulamadan öldü.

Petro'nun ölümü ve rus tarihindeki rolü

Gayet iri yapılı, sağlam bünyeli ve fevkalâde enerjik bir kimse olan Petro, hayatını çok suiistimal ettiğinden (kadınlar, alkol ve gayet çok çalışma), bünyesi zayif düşmüştü. 1724 sonbaharında, Petersburg'da, batmak tehlikesine maruz kalan birkaç bahriyeliyi kurtarmak için kayığa binmiş ve bu münasebetle kendini üşütmüştü; bütün sonbahar ve 1725 kışı başında hasta olan Petro, nihayet 28 ocak (8 şubat) 1725 tarihinde öldü; bu zaman ancak 53 yaşında idi.

I. Petro'nun rus tarihindeki rolü çok büyüktür. O, rus hükümdarlarının en ehemmiyetlisi sayılır. Petro Rusya'yı, eski Moskova zihniyetinden tamamiyle kurtarıp, yeni bir Rusya yarattı: Rusya'yı "avrupalılaştırdı„; Avrupa tekniğini ve, zahirî olsa dahi, garp yaşayış tarzını Rusya'ya soktu. Onun bu faaliyeti, gerçi "Türklere karşı savaşın icabı„ olarak başlamış, İsveç'ten Baltık eyaletlerini almak için yaptığı yirmi yıllık bir harbin ihtiyacını karşılamak üzere gelişmişse de, netice itibariyle Rusya'nın Avrupa tekniği ve hayatını benimsemesini sağlamıştır. Petro'nun Rusya'yı "avrupalılaştırması„ yukardan zorla, şiddetle ve yalnız küçük bir zümreye tatbik edilmesine rağmen, Rusya'nın, sonraları bu yolda büyük adımlar atmasına yol açmıştı.

Petro'nun eski rus geleneklerini atarak, Moskova Rusyasının tarihî gelişmesini tabii yolundan, büsbütün başka bir istikamete çevirmesi, birçok tenkitlere yol açmışsa da, esas itibariyle Rusya için hayırlı olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için, "rus geriliği ve tembelliği„ ne karşı gayet sert ve "barbarca„

usuller kullandı. Haddı zatında çok kaba ve müstebit bir hükümdar olan Petro, enerjisi, ne yapmak istediklerini açıkça görmesi ve kendisi gibi enerjik kimseleri istihdam etmesi sayesinde muvaffak oldu. Rusya'nın hem insanca, hem tabii servet bakımından çok zengin oluşu, Çar'ın şahsına karşı rus ahalisinde mukavemet hassası olmayışı, Petro'nun istediği gibi hareket etmesine imkân verdi. O sıralarda Avrupa'daki umumî durumun icabı ve bilhassa Lehistan'da ve Türkiye'de Petronun şahsiyeti ve Rusya'nın tatbikine giriştiği yeniliklerden doğacak neticeler lâyıkıyle anlaşılamadığından, Rusların faaliyetine geniş ölçüde mani olunamadı; İsveç kıralı XII. Karl'ın, Rusya'yı yıkmak, Petro'yu emellerine ulaştırmamak plânları da, kâfi derece yardım görmediği için, neticesiz kaldı. Kuzey Harbinden Petro tam bir zaferle çıkması sayesinde, rus İmparatorluğunun yalnız Doğu Avrupa'nın değil, umumiyetle Avrupa Devletleri arasında da yüksek bir mevkie çıkmasını temin etmiştir.

Sonraki Rusya tarihi Büyük Petro'nun çizdiği yoldan yürüyerek, büsbütün emperyalist bir çehre aldı. Bundan dolayı tarihî literatürde "Büyük Petro'nun siyasî vasiyetnâmesi„ nden bahsetmek adet olmuştur. Bu "vasiyetnâme„ ye göre: Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu zararına genişlemesi, İstanbul'u ele geçirmesi, Lehistan'ı zaptetmesi gibi, sonraki yüzyıllarda Rusların tahakkuk ettirmek istedikleri maddelerin Büyük Petro tarafından, birer birer tesbit edilmiş ve kendisinden sonraki rus çarlarına bunu gerçekleştirmeleri için temennide bulunduğu iddia edilmiştir. Fakat böyle bir "vasiyetnâme„ nin sıhhati tarihen tevsik edilmiş değildir.

Ruslar tarafından "Büyük„ lâkabiyle tanılan I. Petro, Osmanlı tarih literatüründe "Akbıyık„ ve "Deli Petro„ diye geçmektedir; faaliyetinin hakikî mahiyeti Babıâlice anlaşılmamış, ancak "garib„ hareketleri ve hiddetli oluşu, kendisine "Deli„ lâkabını kazandırmış olmalıdır. İşte bu "Deli Petro„ dur, ki Rusya'yı çok kısa bir zamanda kuvvetli bir devlet haline yükselterek, Türkiye'nin en büyük düşmanı yapmıştı. Sonraki nesiller üzerinde Petro'nun şahsı derin tesirler icrasına devam etmiştir. Petro'nun hayatı ve faaliyeti en mümtaz rus ediblerinin eserlerine mevzu teşkil etmiş ve böylelikle hatırası daima

yaşatılmıştır. Büyük Petro, az zamanda çok büyük işler yapan, Rusya gibi geri, geniş ve kalabalık bir memlekete yeni hayat aşılamağa muvaffak olan, tarihte nadir yetişen büyük şahsiyetlerden biridir. Cehalet, hunharlık, ahlâksızlık gibi birçok kusurlarına rağmen, Rusya'yı büyültmek, ilerletmek yolundaki faaliyeti, ona rus tarihinde mümtaz bir mevki kazandırmıştır. Büyük Petro'nun muvaffakiyeti sayesinde Rusya Avrupalı büyük devletler sırasına girmiş ve beynelmilel siyasete faal bir şekilde karışmağa başlamıştır. Büyük Petro, gerek karakteri ve gerek faaliyeti bakımından, biraz Korkunç İvan'ı andırmaktadır; hele "fütuhat siyaseti„ her iki çarı birbirine çok yaklaştırdığı gibi, iç idarede alınan cezrî tedbirler de, esas itibariyle çok farklı olmakla beraber, her ikisinin de Rusya'da bir yenilik yapmak arzusundan doğduğu muhakkaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

PETRO'NUN HALEFLERİ
(1725-1762)

Petro'dan sonra tahta geçenler

Petro bir vaşiyetnâme ile halefini tayin etmeden ölmüştü. Menşikov'un ve hassa alayı zabitlerinin istekleri üzerine, tahta Petro'nun karısı çıkarıldı ve I. Katerina adıyle, 1725 den 1727 ye kadar hâkimiyet sürdü. 1726 da "Yüksek Gizli Hey'et„ tesis edilmiş, buraya Petro zamanının en mühim şahsiyetleri alınmıştı; Senato bu "Hey'et„e tabi olduğundan, bu meclis devlet işlerinde en yüksek makam oluvermişti; mamafih fîlen bütün idare Menşikov'un elinde idi. Katerina'nın bıraktığı vasiyetnâme mucibince, ölümünden sonra, Petro'nun torunu, Petr Alekseyeviç tahta geçti, ve II. Petro (1727-1730) adıyle hâkimiyet sürmeğe başladı. Çar çok genç bir yaşta olduğundan, devlet idaresi tamamiyle Menşikov'un elinde bulunuyordu. Fakat, II. Petro, bir müddet sonra knez Dolgoruki'ler ailesini kendine yaklaştırdı ve 1727 eylûlünde Menşikov sürgüne gönderildi. Menşikov'un nüfuzu kırılınca bu defa Dolgoruki'ler ve Golitsın'ler yükseldiler, ve istedikleri gibi hareket etmeğe başladılar. II. Petro, 1730 da çiçek hastalığından ölünce, tahta Büyük Petro'nun kızı Anna geçirildi (1730-1740). Anna, o sıralarda, Kurlândiya dükünden dul kalmış bulunuyordu. Tahta geçirilmesinden önce, birkaç devlet erkânının tanzim ettiği, "tahtın salâhiyetlerini tahdit„ vesikasını imzalamıştı. Bu vesika veya "şartlar„ın en mühim maddeleri: Anna, ikinci defa evlenmeyecekti; sekiz kişiden mürekkep "Gizli Şura„yı muhafaza edecek, ve bu "Şura„nın muvafakatı olmaksızın harb ilân etmeyecek, barış akdetmeyecek, yeni vergiler konmayacak, mahkeme yapılmaksızın asîlzadeler öldürülmeyecekler, ve bunların malikâneleri ellerinden alınmayacak, İmparatoriçe kendiliğinden kimseye çiftlik tahsis edemeyecekti. Anna, bu şartlara riayet etmediği takdirde, tahtından indirelecekti. Anna

bu şartları kabul etmiş ve Moskova'ya gelmişti; fakat yüksek devlet erkânı ile "dvoryan„ lar ve subaylar arasında ihtilâf çıkmış ve Anna bundan faydalanarak, tahtı tahdid eden şartları yırtmış, ve hükümranlık haklarını istediği gibi kullanmak imkânını bulmuştu. 1736 da çıkarılan bir fermanla, dvoryanların mecburî devlet hizmeti 25 yıl olarak tesbit edildi, bu müddet sona erince, "dvoryan„lar tekaüde çıkabiliyorlardı. Anna'nın hâkimiyeti zamamnında I. Petro'nun koyduğu ekonomik prensipler devam ettirildi, sanayi müesseseleri devlet tarafından korundu, ve o nisbette köylü zümresinin durumu daha sıkı bir hal aldı.

Belgrad barışı; Azak ka'esinin Türklerin elinden çıkması (1739)

Anna'nın saltanatı yıllarında, dış politikada da Büyük Petro'nun çizdiği yoldan gidildi. Lehistan'daki rus nüfuzu büsbütün kuvvetlendirildi. Karadeniz'e ulaşmak politikası yeniden ele alındı: bu maksatla, İran'dan, 1722-23 te alınan Hazer denizinin güneyindeki eyaletler geri verildi ve İran'ın dostluğu temin edildi. Diğer taraftan Avusturya ile de bir anlaşma yapıldı ve 1736 da iki devlet Türkiye'ye karşı sefer açtılar. Alman menşeli general Minich, rus ordularına kumandan tayin edildi; Ruslar türk kuvvetlerinin Balkanlarda meşgul olmasından faydalanarak, Özü (Oçakov) kalesini zaptettiler, Kırım'a girdiler. Hotin yanındaki Osmanlı kuvvetleri mağlûp edildi ve Azak kalesi Ruslar tarafından alındı (1 temmuz 1736). 1739 da, Belgrad'da akdedilen barış gereğince: Babıâli Azak kalesini tamamiyle yıkmasını taahhüt ediyordu. Belgrad barışı ile Rusya, Karadeniz'e çıkmak için, ilk esaslı şartları ve imkânları bu suretle elde etmiş oldu.

"Vremenşçik„-ler

Anna, devlet işlerinde, Baltık eyaletinden getirdiği Almanları istihdam eder, en büyük mevkileri bunlara verirdi. Kurlândiyalı von Biron birinci mevkii kazandı, sonra iç idarede Ostermann ve orduda Minich birinci rolu oynamağa başladılar. Böylelikle Rusya'nın idaresinde Baltık Almanlarının ehemmiyetleri çoğaldı. Biron'un yükselmesiyle, Rusya'da "Vremenşçik„ (geçici nüfuz sahibi) ler devri başlanmış oldu. Biron'un ve Baltık eyaletlerinden getirilen ve yüksek mevkilere geçirilen Almanların hâkimiyeti, Anna'nın ve Anna'dan sonra tahta çıkarılan VI. İvan zamanında devam etti.

Anna, ölmeden önce, teyzesinin henüz yeni doğan oğlu İvan Antonoviç'i kendine halef tayin etmişti. İvan (VI.) 1740 ve 1741 de tahtı işgal etti, devlet idaresi ise, naib sıfatıyle, tamamiyle Biron'un eline geçti. Fakat, yine bir Alman olan Minich, Biron'u tevkif ettirdi ve Sibir'e sürdü. Bu sıralarda devlet işlerinde tam bir karışıklık başgösterdi. Almanların nüfuzunu çekemeyen yüksek rus subaylarından bir kısmı, 1741 kasımında, bir hükümet darbesiyle, Büyük Petro'nun kızı Elizaveta'yı tahta geçirdiler.

Elizaveta'nın saltanatı (1741 - 1761), Anna devrine karşı tam bir reaksiyon mahiyetinde idi. Almanlar tamamiyle iş başından uzaklaştırıldılar, bütün mühim mevkilere Ruslar getirildiler. Elizaveta, Anna zamanında kurulan "Nazırlar Heyeti„ ni (kabine) kaldırdı ve 12-15 halis rus menşeli azadan mürekkeb olan Senato'yu yeniden canlandırdı. Bir müddet sonra, Almanya'da "Yedi sene harbi„ başlayınca, dış politika meselelerini görüşmek üzere, İmparatoriçe ile yakın bir temas halinde bulunan bir "konferans„ hey'eti ihdas edildi. Hükümetin en mühim tedbirlerinden biri de devlet gelirini çoğaltmaktı. Bu maksatla "tuz„ vergisi artırıldı ve daha birçok vergi kondu, yine aynı maksatla devlete ait birçok fabrika ve imalâthane hususî şahıslara satıldı; bu münasebetle, devlet idaresinde nüfuzu olan birçok kimse, gayet büyük fabrikaları ele geçirdiler.

«Yedi sene harbi»nde Ruslar

Elizaveta zamanının dış vakalarından en ehemmiyetlileri: Biri İsveç'le harb, diğeri, Rusya'nın "Yedi sene harbleri„ ne karışmasıdır. İsveçliler, I. Petro zamanında ellerinden giden yerleri geri almak maksadıyle, 1741 de Rusya'ya karşı harb açmışlardı. Fakat İsveç'in içinde vukubulan ayaklanmalar, harbin yenilgi ile bitmesine sebep oldu. 1743 de Abo'da imzalanan muahede mucibince, İsveç, Finlandiya'dan bir parça araziyi Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Rusya ile Avusturya arasındaki ittifak icabı, Ruslar, Büyük Friedrich'e karşı harbe karıştılar. "Yedi sene harbleri„ (1756-1763) adıyle bilinen bu harpte, rus kıtaları

Doğu Prusya'ya girdiler, 1760 yılında Oder nehri üzerinde, Prusya kıralının kuvvetleri yenilgiye uğratıldı ve 1760 da Ruslar kısa bir zaman için Berlin şehrini işgal ettiler. Elizaveta'nın âni olarak ölmesi ve tahta III. Petro'nun geçmesi, Rusya'nın harpten büsbütün çekilmesini mucib oldu.

III. Petro (1761-1762) Elizaveta, Büyük Petro'nun neslinden birinin tahta çıkarılması için lâzım gelen tedbirleri almıştı. Petro'nun neslinden ancak kızı Anna tarafından küçük bir prens vardı: Anna'nın ve Holştein dükünün oğlu Karl - Peter Ulrich. Tamamiyle bir alman olarak yetişen prens, Rusya tahtının varisi ilân edildi ve 1742 de Petersburg'a getirilerek Ortodoksluğa geçirildi. 17 yaşını bitirince, Prusya kıralı Büyük Friedrich'in tavsiyesi üzerine, küçük bir alman prensliği olan Anhalt-Zerbst beyinin kızı Sophia-Augusta ile evlendirildi. Prenses Ortodoksluğa geçirilerek Katerina Alekseyevna adını aldı (sonraki II. Katerina). 1745 te düğün yapıldı. Veliaht ve karısı, Elizaveta'nın nezareti altında, sarayda kapalı bir hayat sürüyorlar, devlet işlerinden uzak tutuluyorlardı. Petro tahsilini ikmal etmekte, askerlikle meşgul olmakta ve karısı ile anlaşamadığından, onunla fazla düşüp kalkmamakta idi. Katerina, yalnızlığın verdiği sıkıntıyı gidermek için, vaktini kitap okumakla geçirmekte idi. Bunun neticesinde Katerina devrinin en mühim ve ciddî eserlerini esaslı bir şekilde mütalâa etmiş ve gayet etraflı malûmat edinebilmişti. 1754 te Katerina. bir oğlan doğurdu (I. Pavel); mamafih prens, annesinin elinden alındı ve Elizaveta tarafından terbiye edildi. Elizaveta ölünce tahta III. Petro geçti (1761-1762). III. Petro, gayet hafif meşrep bir adam olup, hiçbir ciddî işle meşgul olamıyordu. Büyük Friedrich'i tapercasına takdir eder, rus ordusunu tamamiyle Prusyalı'larınkine benzetmek emelini güderdi; alkole çok düşkündü ; resmî kabuller esnasında bile kabalık ve hafiflikler yapmaktan çekinmezdi, Rusya'yı ve Rusları istihfaf ettiğini gizlemezdi. Buna mukabil, karısı Katerina anadan doğma bir rus imiş gibi hareket eder ve rus erkânının, zabitlerin gönlünü kazanmağa çalışırdı. III. Petro, her fırsatta, Katerina'ya hakaret eder, fakat karısından hiçbir mukabele görmezdi. Bütün bunlar, rus yüksek saray erkânı ve hassa alayı za-

bitlerinden bir kısmının, gizlice, Petro'yu düşürmek ve Katerina'yı tahta çıkarmak için hazırlık yapmalarını mucib oldu. 28 haziran (1762) tarihinde hassa alayı zabitlerinden Orlov biraderler, Katerina'yı Petersburg'a getirerek imparatoriçe ilân ettiler. Paytahttaki kıtalar hemen biat getirdiler. Bunun üzerine III. Petro tahttan vazgeçmek zorunda kaldı ve birkaç gün sonra Aleksey Orlov ve diğer subaylar tarafından boğularak öldürüldü. Rusya tahtına da II. Katerina geçti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ KATERİNA ZAMANI (1762 - 1796)

Rusya'da Dvoryanlar monarşisi'nin tesisi

Katerina zamanında iç ıslâhat teşebbüsleri

Fransız rasyonalist felsefe tesiri altında kalan Katerina, 1762 de tahta çıkınca, Rusya'yı en iyi kanunlara göre idare etmeği tasarlıyor ve böylelikle Rusya'da mükemmel bir rejim kurabileceğini umuyordu. Memleketi iyi idare edebilmek için evvelâ onu tanımak lâzımdı. Bu maksatla, İmparatoriçe Rusya içinde seyahatler yaptı, Moskova'yı, Kazan'ı ve Baltık eyaletlerini ziyaret etti. İdare başına güvendiği ve yakından tanıdığı kimseleri getirdi. Elizaveta zamanında ehemmiyet kazanmış olan Senato'nun salâhiyetlerini azalttı ve bu müesseseyi ancak idarî bir organ haline koydu. Katerina'nın tahtta sağlamca yerleşebilmesi için birkaç yıl geçmesi icap etti. 1764 de vukubulan, küçük rütbeli Miroviç adlı bir zabitin, Schlüsselburg kalesinde hapsedilen sabık İmparator VI. İvan Antonoviç'i kurtarıp tahta çıkarmak teşebbüsü, Katerina'nın mevkiinin henüz pek sağlam olmadığını göstermeğe kâfi idi. Fakat tedricen alınan tedbirler ve iş başına yeni ve sadık adamların getirilmesiyle İmparatoriçe mevkiini tamamiyle sağlamlaştırmağa muvaffak oldu. Bu sıralarda, Katerina'yı tahta çıkarmakta en mühim rol oynayan Orlov biraderlerin İmparatoriçenin gözdeleri sıfatiyle mühim rol oynadıkları görülüyor.

Katerina Rusya'da yeni kanunların tatbikini tasarlıyor ve bunlar sayesinde Rusya'da en mükemmel bir sistem kurabileceğini zannediyordu. 1649 da tanzim edilen "Aleksey Michayloviç kanunnâmesi„ (Ulojenye) nin artık eskidiği ve mevcut hayat şartlarına uymadığı görülmüştü. Yeni kanunları hazırlamak maksadıyle Rusya'nın her tarafından ve muhtelif zümrelerden seçilen murahhaslar toplanmasına karar verildi. Kanunları tanzim edecek meclis toplanıncaya kadar, Katerina,

yeni kanunlara esas olmak üzere, kendisi bir taslak hazırladı. "Nakaz„ adiyle şöhret bulan bu eser, devrin en yeni felsefî görüşlerine dayanmakta idi ve en insanî ve ileri fikirleri ihtiva etmekte idi. Katerina'nın 20 bölümden ve 500 maddeden teşekkül eden bu kanun taslağı, Montesquieu'nın *L'Esprit des lois* (kanunların ruhu), Bielfeld'in *Institutions politiques* gibi o devrin en yeni görüşlerini ihtiva eden eserlerin bir hülâsası idi; ceza hükümlerinde, o sıralarda henüz çıkmış olan italyan hukukçularından Beccaria'nın *"Cürüm ve Ceza hakkında„* ki eseri esas tutulmuştu. Katerina'nın "Nakaz„ı (düstur) rusca, fransızca ve lâtince olarak bastırıldı ve Avrupa memleketlerine de gönderildi (1767).

1766 sonunda murahhaslar toplandılar; 565 kişiden teşekkül eden murahhaslar hey'etinin Moskova'da, Granovita'ya sarayında ilk toplantısı açıldı (1767 yazında) ve kanunların tanzimi işine başlandı. Hey'etin çalışmasında muayyen bir plân yoktu. Katerina'nın "Nakaz„ı iki defa okundu; birçok küçük komisyonlar teşkil edildi. Fakat çalışmalar esnasında, İmparatoriçe tarafından sunulan proje ile Rusya'daki hakikî durum arasında geçilmez bir ayrılık olduğu görüldü. Katerina da, en mütekâmil kanunlar vazetmek hevesini kaybetti ve toplantının çalışmalarına karşı soğudu; ve nihayet 1778 sonunda, bu çalışmalardan bir şey çıkmayacağını görünce, murahhasları geri gönderdi. Katerina Rusya'ya en iyi ve insanî kanunları tatbik fikrinden vazgeçti ve Rusya gibi geniş bir ülkede her şeyden önce merkeziyetçi ve çok kuvvetli bir monarşi idaresinin bulunması lâzım geldiğine kanaat getirerek, rejimini kuvvetlendirmek yolunda yeni yeni tedbirler almağa başladı. Bu tedbirler arasında, "dvoryan„ (küçük asîlzade) lerin mevkiini yükseltmek ve tahtı bu zümre sayesinde sağlamlaştırmak prensibi başta geliyordu.

1762 de çıkarılan bir kanunla, "dvoryan„ ler devlet hizmetine girip girmemek hususunda serbest bırakılmışlardı. Halbuki çiftlik sahibi "dvoryan„ lere bağlı köylülerin durumu büsbütün fenalaştı. Çiftlik sahipleri 'pomeşçik'ler, köylülerin tam manasıyle efendileri mevkiine çıkartıldılar; onları istedikleri gibi istismar etmek ve küçük bir suç yüzünden Sibir'e sürmek hakkını haizdiler. Bunun üzerine köylüler arasında ayaklanmalar oldu; ve bunları yatıştırmak için hükümet tarafından asker

kullanılması icap etti. Bu gibi olaylar ise, Katerina'nın rasyonalist felsefî görüşleri tesirini gün geçtikçe azalttı ve İmparatoriçe istibdat rejiminin şampiyonu olmak yolunu tuttu.

Pugaçev (Pugaçof) isyanı (1773-1775)

Katerina zamanının en mühim iç olaylarından biri, Pugaçev (Pugaçof) isyanıdır. Bu hareket, Aleksey Michayloviç zamanındaki Stenka Razin ayaklanmasına benziyordu, ve birçok bakımdan aynı sosyal şartlar ve âmiller ile meydana gelmişti. Rusya'nın 1757 de, Prusya'ya karşı açtığı harbi, 1768 denberi Türkiye'ye karşı yaptığı harb takip etmişti. Harbler dolayısıyle vergiler artmış, dvoryan'lere verilen hizmet serbestliği neticesinde köylülerin durumu büsbütün fenalaşmıştı; bunun üzerine aşağı tabaka arasında hükümete karşı memnuniyetsizlik çoğaldı. 1771 de İç Rusya'da müthiş bir taun hastalığı başgöstermişti; yalnız Moskova'da günde 1.000 kişi ölüyordu. Hastalığa karşı devlet tarafından alınan tedbirler ahaliyi büsbütün kızdırdı; öyle ki halk kitlesi Moskova başpiskopusunu öldürdü ve paytahtta kargaşalıklar başgösterdi; halkı yatıştırmak için silâh kullanmak mecburiyeti hasıl oldu. İki yıl sonra da Yayık nehri boyunda bir ayaklanma patlak verdi. Bunun başında, aslen Don kazağı olan Yemel'yan Pugaçev adlı bir kazak bulunuyordu. Prusya seferine iştirak eden, Türklere karşı dövüşen, sonra "kaçak„ vaziyetine düşen Pugaçev, bu defa Yayık Kazakları arasına gitmiş ve kendine çar III. Petro (yani Katerina'nın kocası) adını vererek, 1773 te isyan bayrağını kaldırdı. Pugaçev, meşru bir hükümdar olan ve Petersburg'daki beyler tarafından tahtından indirildiğini iddia eden III. Petro olarak, "zalim„ler rejimine karşı harekete geçtiğini ilân etmekle, hükümetten memnun olmayan Yayık Kazaklarını, köylü tabakasını, Başkurtları ve umumiyetle bütün gayrı rus unsurunu kolaylıkla elde etti. Bundan dolayı Pugaçev hareketi, çiftlik sahiplerine, devlet rejimine karşı sosyal bir ayaklanma mahiyetini aldı. Yayık nehri üzerindeki birçok kale (Orenburg şehrinden başka) Pugaçev'in eline düştü. Toplar ve tüfeklerle silâhlı olan ve sayıları 25 bin kişiyi geçen Pugaçev'in adamları, Volga istikametinde ilerleyerek, birçok kasaba ve şehiri ele geçirdiler; alınan yerlerdeki "dvoryan„ malikâneleri yağma

edilmekte, çiftlik sahipleri, zabitler ve hükümet memurları öldürülmekte, köylülerin serbest oldukları ve her nevi mükellefiyetten kurtulmuş oldukları ilân edilmekte idi. Ural-İdil sahasındaki Başkurtlar ve Kazan Türkleri kitle halinde Pugaçev'a katılarak, ayaklanmaların kuvvetini artırmakta idiler. Hareket sahası Kazan şehrine kadar yayıldı. Hükümet kuvvetleri Türkiye'ye karşı harpte ve Lehistan'daki ayaklanmayı yatıştırmada meşgul olduklarından, isyanı bastırmak için kâfi miktarda asker yoktu. Durum çok ciddîleşince, Katerina, general Bilikov'u isyan sahasına gönderdi. Moskova'da bile asayışın bozulduğu ve havanın çok gerginleştiği nazarı itibara alınırsa, hükümetin telâş etmeğe haklı olduğu anlaşılmaktadır. Bilikov, toplayabildiği muntazam kuvvetlerle Pugaçev'a karşı yürüdü ve Kazan yakınından başlayarak, temizleme hareketine girişti. Pugaçev, Ural sahasına çekildi ve hareket yatışır gibi oldu. Fakat Bilikov'un ölmesi üzerine, 1774 ilkbaharında ayaklanma yeniden alevlendi. Salavat Yulay'ın idaresindeki Başkurtlar ve Pugaçev'in Kazakları yeniden vaziyete hâkim oldular. Kazan yeniden tehlikeye maruz kaldı. Hükümet kuvvetlerinin oraya yetişmesi üzerine, Pugaçev, Volga'nın sağ (batı) tarafına geçti ve Sura ırmağına kadar ilerleyerek, Penza ve Saratov şehirlerini ele geçirdi. Moskova civarında bile telâş başgösterdi. Pugaveç'in kuvvetleri bu defa Tsarıtsın (Stalingrad) şehrine hücum ettilerse de, ele geçiremediler. General Michelsohn ve Suvorov'un kıtaları Pugaçev'i kovalayarak, Yayık nehrine doğru ilerlediler. Hükümet kuvvetleri her tarafta vaziyete hâkim olunca, Pugaçev, en yakın arkadaşları tarafından ele verildi ve Moskova'ya getirilerek, 1775 te, idam edildi. İsyana katılanlar da şiddetli cezalara çarptırıldılar. Bu suretle, Katerina'nın rejimine karşı yapılan bir "halk hareketi", kana boğularak yatıştırıldı. Pugaçev'in yardım isteyerek, Osmanlı padişahına bile müracaat ettiği anlaşılıyor; o, bu hususta Don Kazakları ve Başkurtları taklid etmişti. Fakat, Türkiye'yi idare edenler Rusya'nın içinde patlak veren bu büyük ayaklanmadan faydalanmak imkânını bulamadılar. İsyan bastırılınca, köylü tabakasının ve bilhassa başkurt ve tatar ahalinin durumları eskisine nisbetle bir kat daha ağırlaştı. Mamafih bu kıyamın bazı tesirleri de görüldü;

Katerina hükümeti, Rusya'ya tabi müslüman ahaliyi kazanmak maksadıyle, evvelki devirlerde tatbik edilen şiddetli tedbirlerin bazılarını yumuşattı ve hatta evvelce yasak edilen, cami ve medreselerin binasına izin verdi.

Rusya Müslümanları Müftülüğü kurulması (1789)

Pugaçev isyanında Ural-İdil sahasındaki müslüman-türk (Kazan Türkleri Başkurt, Kazak) ahalinin Katerina hükümetine karşı ayaklananlara kitle halinde katıldıkları görülmüştü. Bunun başlıca sebebi, daha evvelki hükümdarlar zamanında müslüman tabanın maruz kaldığı şiddetli tazyikler olduğu aşikardı. Katerina bunu nazarı itibara alarak, 1788 yılında Rusya müslümanlarının din işlerine bakacak bir müessese kurulmasını uygunladı. Merkezi Ufa şehrinde olan, fakat, "Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi" adını taşıyan bu müessesenin vazifesi "mollalar (hocalar) ve başka müslüman ruhanilerini tayin etmek ve Rusya'da müslüman ruhani mansabı sahiplerini idare etmek" idi. Rusya'daki bütün müslümanlar için müftü tayin edilmesi hususunda Senato'ya bir ferman verildi. Ufa'daki "Müslüman Ruhaniler Meclisi" 1789 yılında tesis edildi, ve ilk müftü olarak da, Muhammed-can Hüseyin adlı, rus hükümetinin itimadını kazanan biri tayin edildi. Bazı şehirlerde büyük camilerin inşasına izin verildi. Katerina bu hareketleriyle islâm ahaliyi kazanmak siyasetini güdüyordu. Nitekim rus hükümetinin bu gibi tedbirleri bazı müsbet semereler verdi.

Rusya'nın iç idaresinde bazı değişiklikler, 1775 ve 1785 reformları

Büyük Petro zamanında Rusya'nın "guberniya" (gouvernement) lere bölündüğünü ve buna göre bir teşkilât kurulmak istendiğini görmüştük. Fakat bu sahada fazla bir gelişme olmamıştı. Katerina tahta çıktığı zaman Rusya idarî bakımdan 20 vilâyetten (guberniya) ibaretti. Bu defa, 1775 yılında çıkan bir kanunla yeni taksimat yapıldı, ve 300-400.000 nüfusun yaşadığı saha bir "guberniya" olarak tesbit edildi; her guberniya'da 20-30.000 ahali ihtiva eden "uyezd" (kaza) ler teşkil edildi. Böylelikle bütün Rusya 50 guberniyaya bölündü. Vilâyetlerin başındaki vali (gubernator - gouverneur) lere geniş salâhiyetler verildi, ve idare mekanizması iyi-

leştirildi, mahkeme işleri de daha iyi bir düzene kondu. 1785 te çıkarılan bir kanunla da, her vilâyet dahilindeki "dvoryan„-lerin bir cemiyet (korporasyon) halinde faaliyetleri hakkı tanındı; buna göre, her üç yılda bir defa vilâyet merkezinde toplanan dvoryan'ler kendi reislerini seçiyorlar ve kendilerini ilgilendiren işleri takib edebiliyorlardı; dvoryan'ler, devlet hizmetinden, vergilerden ve her nevi mükellefiyetten serbest tutuluyorlardı. 1785 kanunu ile, bu suretle, "dvoryan„ ler zümresi en yüksek imtiyazlı bir sınıf haline getirilmiş, ve Katerina rejiminin ana direği derecesine çıkarılmışlardı. Aynı yılda şehir ahalisi ve şehir teşkilâtına bazı imtiyazlar verilmiş ve şehir idaresine daha çok muhtariyet bahşedilmişti. Memurların 14 dereceye, ve tüccarların "gilda„ ları bölümleri muhafaza edildi.

"Dvoryan„ ve şehirler için imtiyazlar verilirken, köylülerin durumunda iyiliğe doğru bir değişiklik yapılmadı. Katerina felsefi görüşlerinin tesiriyle köylüleri serflikten serbest bırakmayı düşünecek kadar ileri gitmiş olmakla beraber, pratik sahada hiç bir tedbir alınmadı. Bilâkis, pomeşçik (çiftlik sahibi) dvoryan'lere geniş imtiyazlar verilmekle köylülerin toprak serflikleri nizamı çok daha şiddetlendi. Vergilerin, mükellefiyetlerin ağırlığı büsbütün aşağı tabaka üzerine yükletilerek, "Krepostnoye pravo„ (serflik) en yüksek derecesini buldu. Pugaçev isyanı ve fransız ihtilâli tesirleriyle Katerina "köylü meselesi„nde büsbütün evvelki görüşlerinden vazgeçmiş ve tam bir "dvoryan„ zümresinin hâkimiyetini prensip ittihaz etmişti. Rusya'daki köylü durumunun fecaatını tasvir eden Radişçev'in (*Petesburg'dan Moskova'ya seyahat*, 1790), Katerina tarafından takibata uğratılarak Sibir'e sürülmesi, bu hususta bir fikir vermeğe kâfidir.

Katerina zamanında dış siyaset ve fütuhat

Lehistan meselesi (1763-1773) ve Lehistan'ın bölünmesi (1772, 1793, 1795)

III. Petro zamanında rus hükümeti Prusya kıralı Büyük Friedrich'e karşı tam bir dostluk siyaseti takip etmiş ve böylelikle Prusya'nın "Yedi sene harbi„nden muzaffer olarak çıkmasını sağlamıştı. Katerina tahta çıkınca, Friedrich'e karşı dostluğa nihayet verildi ise de, Prusya'ya karşı düşmanca bir durum da alınmadı. Rusya, Avrupadaki harb karşısında tam bir bitaraflık siyasetini takibe başladı. Katerina'yı Rusya'dan ziyade Lehistan'daki durum ilgilendiriyordu. Leh kıralı III. August son günlerini yaşamakta idi. "Kıralsızlık„ zamanı yaklaşmıştı. Büyük Petro'danberi, Rusya Lehistan'da nüfuz kazanmış olduğundan, tahta Rusya'nın işine gelecek birinin çıkarılması gerekiyordu. Tam bu sıralarda Litvanya'daki ortodoks ahalinin başı olan Belorus piskopusu himaye isteyerek Katerina'ya müracaat etti. Lehistan'daki nizama, "Altın hürriyet„e, göre, leh asilzadelerinin geniş hürriyet hakları vardı. Kıral seçilirken, Seym'e (Diyet meclisi) iştirak eden asılzadelerden ancak biri "liberum veto„ (mümanaat serbestisi) hakkını kullandı mı, seçim yapılamazdı. Bundan ötürü, leh siyasi durumu çok karışık bir manzara arzetmekte ve dışardan siyasi nüfuzlara kolayca maruz kalmakta idi. Seym kararlarından memnun kalmayan zümreler haklarını müdafaa ve başkalarına kabul ettirmek maksadıyle "konfederasyon„lar teşkil ediyorlar ve mücadeleye başlayorlardı.

Bu durumlar, Lehistan'ın siyaseten büsbütün zâfa uğramasını mucip oluyordu. 1763 de kıral III. August öldü. Katerina'nın arzusu üzerine leh tahtına, Stanislav Poniatowski seçildi ve IV. August adıyle tahta çıktı. Poniatowski, Katerina'nın gözdelerinden (aşıklarından) olup, Rus imparatoriçesinin nüfuzu ve tesiri altında idi. Lehistan tahtına çıkması üzerine, Varşova'daki rus elçisi Lehistan'ın iç işlerine büyük bir salâhiyetle karışmağa başladı. Lehistan'nın ortodoks ahalisi bu defa katoliklerle aynı hakları istediler. Katerina, Prusya kıralı büyük Friedrich ile anlaşarak "Dissident„ lere (katolik olmayanlar) katoliklerle aynı hakların tanınması esasını kabul ettiler. Fakat leh Diyet meclisi (Seym) buna red cevabı verdi. Katerina bu silâh kuvvetine müracaatle, Varşova'yı rus kuvvetleri tarafından işgal ettirdi; bunun üzerine Seym "Dissident„ lerin hakkını tanıdı (1767). Rusya ile Lehistan hükümeti arasında 1768 de yapılan bir anlaşma gereğince, Katerina, Lehistan ve Litvanya'nın devlet idaresindeki sistemi değişmeksizin devam ettirileceğini garanti ediyordu; bununla Lehistan'da adeta rus himayesi kaim olmuş gibiydi. Bu durum ise Lehistan'da Rus-

ya'ya karşı bir reaksiyon uyanmasını mucip oldu; yer yer "Konfederatsiya„lar teşekkül etmeğe başladı; bunlardan en mühimi Bar şehrindeki idi. Bu harekete karşı ortodoks ahaliden teşekkül eden serseri çeteleri, "haydamak„ lar, harekete geçtiler; Lehistan bir iç harbe sahne oldu. Bunun üzerine Katerina Lehistan'a rus kuvvetleri sevketti. Ruslar, "haydamak„ları yatıştırdılar ve "Konfederat„lara yardıma başladılar; Avusturya da bunları himaye etmekte idi. Karıkşılık uzayınca, Rusya ve Avusturya da Lehistan'a askerî kuvvet gönderdiler. Bununla Lehistan meselesi, üç devlet meselesi halini aldı. Bir müddettenberi Katerina ve Prusya kıralı Büyük Friedrich arasında Lehista'nın bir kısmını paylaşmak için konuşmalar yapılmıştı. Katerina Lehistan'ı tamamiyle Rusya'ya katmağı düşündüğünden, Prusyalıların işe karışmasını arzu etmiyordu. Bu defa üç devlet Lehistan'da yaptıkları askerî hareketlerin masraf karşılığı olarak, bazı mıntakaları kendilerine almağa karar verdiler. Buna göre, Rusya - Belorusya (Beyaz Rus'ya) yı; Prusya - Büyük Lehista'nın bir kısmını (Brandenburg ile Doğu Prusyayı ayıran sahayı); Avusturya da — Galiçyayı aldı. Bu suretle 1772 de Lehistan'ın ilk bölümü vukubuldu. Bu karar leh Seym'i tarafından tasdik edildi.

Lehistan arazisinden mühim bir kısmının yabancı devletlere bırakılması, leh vatan severleri arasında bir "uyanış„ hareketini mucip oldu. 3 mayıs 1791 kararıyle Seym (Diyet Meclisi) Lehistan'ın anayasasını değiştiren, veraset yolu ile babadan oğula geçen bir kırallık sistemini kabulden başka Fransa'daki inbilâbın tesiriyle bazı diğer değişiklikleri de onarladı. Buna karşı leh muhafazakâr çevreleri ayaklandılar ve müdahale ricasiyle Katerina'ya müracaat ettiler. Rusya imparatoriçesi hemen büyük bir ordu göndererek Varşova'yı işgal ettirdi (1792). Prusya kıralı da, Lehistan'ın batı mıntakalarına asker sevketti. Yapılan müzakereler neticesinde, Rusya ile Prusya Lehistan'dan yeniden birçok yer aldılar. Rusya'ya — Volıynya, Podolya ve Minsk bölgesi düştü. Danzig ve büyük Lehistan sahası Prusya'ya katıldı. Bu suretle, 1793 te Lehista'nın ikinci bölümü yapıldı.

Lehistan'ın ikinci taksimi Leh milliyetperverleri arasında büyük bir heyecanı mucip oldu. Gizli komiteler teşekkül etti.

Fransa'ya ve diğer Avrupa memleketlerine sığınan leh milliyetçileri, "3 Mayıs Anayasası„ namına Lehista'nın hürriyeti ve bütünlüğü için mücadeleye giriştiler. 1794 te Lehistan'ın muhtelif bölgelerinde ayaklanmalar oldu. Hareketin başında Tadeusz Kosciuszko (Tadeyuş Kostüşko) adlı büyük bir vatanperver ve kumandan bulunuyordu. Lehli'ler, Varşova'daki rus askerlerine hücumla, paytahtlarını kurtardılar; millî bir leh hükümeti teşekkül etti ve müstevlilere karşı çetin bir mücadele başladı. Katerina, Rumyantsev ve Suvorov adlı en tanınmış rus generallerinin kumandasında, Lehistan'a büyük bir ordu gönderdi. Çetin ve çok kanlı savaşlardan sonra leh mücahitleri yenildiler. Varşova yeniden Rusların eline düştü ve Lehistan'ın istiklâl savaşı kanla boğuldu. Rus kuvvetleri Lehistan'ın bir kısmında harekette bulunurlarken, Prusya ordusu batı mıntakalarını işgal etmişti. Ruslar ve Almanlar vaziyete hâkim olunca leh kıralı IV. August tahtından vazgeçti ve ikamet yeri olarak Petersburg'u seçti. Prusya, Rusya, ve Avusturya hükümetleri bu defa Lehistan devletini büsbütün ortadan kaldırmağa ve leh arazisini aralarında paylaşmağa karar verdiler. Üç devlet arasında yapılan uzlaşma gereğince: Rusya - Litvanya ve Kurlandiya sahasını; Varşova dahil olmak üzere Lehistan'ın merkez kısmını, Prusya; Krakovya ve Lublin şehirleri ve bölgelerini de Avusturya aldı. Bununla Lehistan'ın üçüncü taksimi yapıldı (1795). Katerina'nın Lehistan işlerine karışma siyaseti, nihayet Lehistan'ın büsbütün ortadan kalkmasını mucib oldu. Rusya bu suretle daha Korkunç İvan zamanındanberi siyasî bir program olarak takibine başlanan siyasî amacına ulaşmış oldu; Rusların başında bulunan bir "alman karısı„ bu suretle Rusya'nın uzun zamandanberi düşmanı olan Lehistan'ın büsbütün ortadan kalkmasını ve Rusların batı istikametinde geniş ülkeleri ele geçirmesini tahakkuk ettirmişti.

Rus - Türk savaşları (1768 - 1772); Küçük Kaynarca(1774) ve Yaş (1791) barışları; İsveç harbi (1788-89)

Rusya'nın Lehistan'da nüfuz kazanması, türk devlet adamlarını telâşa düşürmüştü. Lehistanda, Türkiye'ye düşman bir devletin yerleşmesinden doğacak neticeler çoktanberi anlaşılmıştı. Bar konfederat'larından bazılarının rus askerlerinden kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmaları, rus hükümetinin hiddetini mucip

oldu. Ruslar âni bir baskınla Osmanlı arazisine girdiler, mülteci Lehlilerle birlikte birçok islâm ahaliyi de öldürdüler. Bunun üzerine, 1768 de Türkiye Rusya'ya harb ilân etti. Rusların Lehistan'da meşgul olmaları, Türkler tarafından bir fırsat telâkki edildiği anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı ordusunun hazırlığı fena idi ve iyi kumandanları yoktu. Bundan ötürü, bir türk ordusu 1769 da Hotin kalesi yanında Ruslara yenildi. Bunun üzerine, Ruslar Tuna boyuna doğru ilerlemeğe başladılar. 1770 te, rus başkumandanı Rumyantsev'in 30 bin kişilik bir kuvveti, Kartal'ın biraz kuzeyinde, 180 bin kişilik bir türk ordusu tarafından kuşatıldı. Fakat Ruslar karşı hücuma geçerek, dissiplinleri ve hazırlıkları zayif olan türk kuvvetlerini perişan ettiler: bununla harbin gidişatı tamamiyle Rusların lehine döndü. Bütün rus ordusunun Balkanlara inmelerine ancak Tuna nehri mani oldu, hatta Rumyantsev'in kıtaları bazı noktalarda Tuna'yı geçip Balkanlara girdiler; mamafih Ruslar burada tutunamadılar ve Tuna'nın kuzey sahiline çekildiler. Buğdan ve Eflak, Ruslar tarafından işgal edildiği zaman ikinci bir rus ordusu Kırım'a girdi ve orada sağlamca yerleşti.

Türkler için daha büyük felâket, hiç beklenmedik bir yerden geldi. Kont Aleksey Orlov'un idare ettiği bir rus donanması Baltık denizinden hareketle Akdenize geçti, ve Orlov'un teşvikiyle Mora'da Rumlar isyan çıkardılar. Rus donanması Sakız adası açıklarına geldi ve Çeşme'de vukubulan deniz muharebesinde türk donanmasını imha etti. Ruslar bu suretle Adalar denizinde de hâkim oldular. Bu durum üzerine Babıâli telâşa düştü ve barış müzakerelerine başlanmasını istedi. Tuna'nın güney sahilindeki rus karargâhının bulunduğu Küçük Kaynarca mahallinde, 1774 te imzalanan barışla Türkiye, Rusya tarafından ileri sürülen ağır şartları kabul etti. 28 maddeden ibaret olan bu barışın en mühim maddeleri şunlardı: Karadeniz'in kuzey sahilinde (Kırım dahil) ve Azak denizi çevresinde yaşıyan bütün Tatarlar, Osmanlı padişahının hâkimiyetinden çıkıp, müstakil olacaklar; Azak, Kerç ve Kılburun kaleleri Rusya'ya bırakılacak; Rusya, Osmanlı Devleti dahilindeki ortodoks tebanın kiliselerini himayesi altında bulunduracak; Türkiye'de rus teb'ası ve tüccarları ayrıca himaye görecekler; Türkiye harb tazminatı olarak yüksek bir meblağ ödeyecekti. 1774 te akdedilen Küçük Kaynarca

barışı ile Rusya kat'î şekilde Karadeniz sahillerine ulaşmış, ve çok mümbit ve geniş arazi elde etmişti; Kırım Hanlığının Rusya'ya katılması için ilk adım atılmıştı; en ehemmiyetli nokta da: Rusya, ortodoks teb'ayı himaye bahanesiyle, Türkiye'nin iç işlerine karışmak imkânını elde etmişti. Bu itibarla Küçük Kaynarca barışı, rus-türk münasebetlerinde bir dönüm noktası olup, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak yolunda en büyük muvaffakıyeti teşkil etmekte idi. Katerina, bununla da iktifa etmiyerek, Türkiye'yi büsbütün ortadan kaldırmayı düşünüyordu; İstanbul merkez olmak üzere Rusya'nın himayesi altında bir "Rum İmparatorluğu„ kurmayı tasarlıyordu. Fakat Katerina bu tasarısını gerçekleştiremedi; Türkiye, henüz tasfiye edilecek kadar zayif bir devlet değildi.

Kırım'ın elden gitmesi, Türkiye'de büyük bir reaksiyon uyandırdı. Fransa ve İngiltere hükümetleri de el altından Rusya'ya karşı Babıâli'yi harbe teşvik etmekte idiler. Osmanlı devletiyle İsveç arasında askerî bir ittifak akdedilmişti. Bu durum karşısında Türkiye, 1787 de Rusya'ya karşı harb ilân etti. Harbin başlangıcında durum Rusya'nın aleyhine döndü; büyük bir rus donanması Karadeniz'de fırtına yüzünden battı, rus kuvvetleri Özü (Oçakov) kalesi yanında saplanıp kaldılar. Ancak Özü kalesinin düşmesi rus kuvvetlerinin ilerlemesine yol açtı. Rus başkumandanı Suvorov, 1789 da Fokşani yanında büyük bir zafer kazandıktan sonra, Tuna üzerindeki kuvvetli bir kale olan İsmail, Ruslar tarafından hücumla alındı (1790). Suvorov, bazı ehemmiyetsiz hadiseleri bahane ederek, İsmail şehrindeki türk ahalisini kâmilen katlettirdi. Harp durumu tamamiyle Rusların lehine dönmüş olduğundan, Babıâli barış müzakerelerine başlamak zorunda kaldı. 1791 de Yaş şehrinde akdedilen barış şartları gereğince: Türkiye, Kırım'ın Rusya'ya ilhakını tanıdı, Özü kalesi Ruslar'a bırakıldı; Dnestr (Turla) nehri Rusya ile Osmanlı devleti arasında "ebediyen„ sınır olarak tesbit edildi; Kafkaslar'da da Kuban nehri sınır teşkil edecekti. Bu suretle Küçük Kaynarca'da Türkiye'ye kabul ettirilen şartlar, Yaş barışı ile bir daha ağırlaştırıldı; Rusya'nın Türkiye'ye karşı askerî üstünlüğü, artık su götürmez bir hakikat olmuştu.

1768-1772, 1787-1790 yılları türk savaşları neticesinde elde edilen geniş ve münbit saha, yeni Rusya (Novorossiya) ve

Tavrida (Kırım Hanlığı), Ruslara yeni bir kolonizasyon faaliyetine yol açtı. Katerina tarafından bu işe memur edilen Potemkin, çok az bir zamanda büyük işler yaptı. Nikolayef ve Cherson şehirlerinde tersaneler tesis edildiği gibi, Karadeniz rus donanmasına üs olacak Sıvastopol kalesinin temelleri de atıldı; Orta Dnepr boyunda da Yekaterinoslav (bugünkü Dneprostroy) şehri kuruldu; Rusya'nın birçok yerinden muhacirler celbedilerek, yeni zaptedilen mıntakalarda rus hâkimiyetinin sağlamlaştırılmasına çalışıldı.

Katerina'nın "türk siyaseti„ sayesinde, Rusya, daha Kiyef Rusyası devrinde ulaşmak istediği Karadeniz'e inmek amacı gerçekleşmiş olduğu gibi, yüzyıllar boyunca Rusya'nın güney mıntakaları için daimî bir tehlike teşkil eden Kırım Hanlığı da ortadan kaldırılmış oldu. Katerina Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye etmek, Boğazları ele geçirmek politikasını prensip ittihaz etmekle ilerideki rus fütuhat emellerine bir istikamet vermiş oldu.

Türk harbi devam ederken, İsveçliler de Rusya'ya harp açtılar. İsveç donanması 1788 ve 1789 da Petersburg'a hücum etmek teşebbüsünde bulundu ise de, geri püskürtüldü. Finlandiya'daki İsveç kara ordusu da fazla bir gayret gösteremedi. Ruslar da, kuvvetlerinin azlığı yüzünden harekete geçemediler. Bu durum karşısında 1790 da Rusya ile İsveç arasında, harbten evvelki durum muhafaza edilmek şartıyle, barış akdedildi.

Katerina zamanında edebiyat ve ilim

Petro'nun Rusya'yı "ilim yayma„ siyasetinin ilk semereleri Elizaveta zamanında görülmeğe başlamıştı. Archangelsk bölgesi köylülerinden olan Lomonosov, yaşı geçmiş olduğu halde Moskova'ya gelmiş, tahsile başlamış ve nihayet Almanya'da müsbet ilimleri öğrenmiş ve Rusya'ya döndükten sonra, İlimler Akademisine tayin edilmiş ve profesörlüğe yükseltilmişti. Lomonosov, yalnız kimya, fizik ve tabii ilimlerle uğraşan ilk rus âlimi değil, aynı zamanda rus grameri ve rus tarihiyle de meşgul olan ilk Ruslardan biridir. Yine Elizaveta zamanında ilk rus edibleri de belirmişlerdi: Tred'yakovski ve Sumarokov. İlimler Akademisinin daha iyi bir duruma getirilmesi (1747), ve Moskova'da bir Üniversitenin açılması (1755) bu devrin en mühim ilmî hareketleri oldu.

Katerina gibi çok okumuş ve devrin fikir hareketleriyle yakından ilgisi olan bir hükümdarın tahtı işgal etmesi, Rusya'da edebiyat ve ilim hareketinin inkişafına imkânlar verdi. İmparatoriçe bizzat kendisi edebî eserler yazar ve hatta mecmualar çıkarırdı. Derjavin ve Fonvizin gibi, klâsik rus edebiyatının ilk mümessilleri bu zamanda sahneye çıktılar. Bu sıralarda Rusya'da "farmasonluk„ yayılmağa başlamıştı; bu hareket önceleri Katerina tarafından müsamaha ile karşılandı ise de, sonraları şüphe uyandırdı ve takibata uğradı. Bu devrin en faal ve mümtaz şahsiyetlerden biri de edib Novikov'tur. 20 cilt tutarında eski rus tarih vesikalarını yayınlayan Novikov, Rusyada kitap ve mecmua neşri işinde büyük bir rol oynadı ve ilk kitap mağazalarını açtı. Novikov, sonraları Katerina'nın takibatına uğradı ve Katerina'nın ölümüne kadar hapishanede kaldı. İlk ilmî rus tarihi (Tatişçev'in eseri) de bu zamanda basılmıştır. Knez Şçerbatov tarafından da mufassal bir "Rusya tarihi„ hazırlandı. Bu suretle Katerina'nın zamanı rus kültür hayatında büyük bir inkişafa ve ilerlemeye yol açmış oldu.

Katerina'nın karakteri ve ölümü

Küçük bir alman prensinin kızı iken, tesadüf eseri olarak, Rusya gibi büyük ve geniş bir devletin başına geçen Katerina, pek kısa bir zamanda kendisini halis bir rus gibi göstermiş ve rus ahalisinin sempatisini kazanarak hakikî bir rus çariçesi gibi hareket edebilmişti. Gayet enerjik ve çok zeki olan Katerina, devlet idaresini eline almış ve istediği gibi çevirmeğe başlamıştı. Kendisine Panin ve Bezborodko gibi mümtaz politikacılar, Potemkin gibi çok enerjik idareci ve Rumyantsev ile Suvorov gibi sivrilmiş generaller yardım etmişlerse de, daima kendi çizdiği yoldan yürümesini bilmişti. Katerina bilhassa fütuhat siyasetini takib bakımından Büyük Petro'yu andırmaktadır. Başta fransız filozoflarının tesiriyle insanî idareye meyli olduğu halde, az sonra tam bir müstebit rejim kurmuş ve her türlü yeni fikir ve hareketlerin düşmanı kesilmişti. Katerina çok genç denecek kadar bir yaşta dul kalmıştı. Kendisinin ahlâkça çok zayif olduğu, Orlov kardeşlerden başlayarak birçok aşıkı bulunduğu ve erkeklerle düşüp kalkmaktan fazlasıyle hoşlandığı biliniyor. Fakat, Katerina

devlet işlerinde hiçbir "aşıkı„nın tesiri altında kalmazdı. III. Petro'dan, Pavel adında bir oğlu vardı. Fakat oğlundan kat'iyyen hoşlanmaz ve daimî nezaret altında bulundururdu; hatta kendisinden sonra, Pavel'in oğlu Aleksandr'ı tahta çıkarmayı tasarlıyordu; mamafih bunu gerçekleştirmeden 1796 yılında öldü. Katerina'ya, Rusya'nın büyütülmesi işinde yaptığı hizmetlerden ötürü "Büyük„ lâkabı verilmişse de, bu lâkab tutunamamıştır. Mamafih II. Katerina'nın, I. Petro'dan sonra, rus tarihinin en büyük hükümdarlarından biri olduğunda şüphe yoktur.

Pavel Petroviç zamanı (1796-1801)

Pavel zamanında iç olaylar

42 yaşına kadar daimî bir nezaret altında tutulan Pavel, tahta çıkınca Katerina tarafından konulan birçok nizamı değiştirmek maksadıyle yeni yeni tedbirler almak istedi. Gayet kaba, katı tabiatlı ve gabi bir adam olan yeni imparator, devlet idaresinde hiçbir tecrübesi olmadığı gibi, anlayış sahibi de değildi; bundan ötürü, annesi tarafından tatbik olunan sistemi bozmak isterken, ancak küçük meselelerle meşgul olabiliyordu. Bütün devlet idaresinde askerî bir nizam tatbikını arzu ediyordu. Yaptığı "yenilikler„den en mühimi, askerî uniformayı ve talimi Prusyalılarınkine benzetmek oldu; askerlere çok şiddetli muamele yapılır ve arkası kesilmeyen resmî geçitler tertib edilirdi. Pavel, Büyük Petro tarafından çıkarılan "taht veraseti„ kanununu (hükümdarın aynı sülâleden olmak üzere istediği kimseye tahtı bırakmak hakkı) değiştirdi, ve 1797 de yeni bir kanunla tahtın babadan büyük oğluna, eğer oğlu yoksa en yaşlı biradere geçmesi esasını kabul etti; hükümdar ailesinden herbirine malikâneler tayinini de tesbit etti. Bu kanunlar, Rusya İmparatorluğunun sonuna kadar mer'iyette kaldı.

İmparator Pavel'in emri üzerine idarede birtakım yeni usullerin tatbike başlaması karışıklıklara sebebiyet verdi. Pavel, annesini fazlasıyle "liberal„ telâkki ettiğinden, Rusya'da istibdat rejimini kuvvetlendirmek ve Fransa'dan yeni fikirlerin Rusya'ya girmesine mani olmak istiyordu. Köylülerin durumunu hafifleştirmek yolunda bazı kanunlar çıkarmakla beraber, bizazat kendisi

600.000 köylü nüfusunu dvoryanlere hediye etmekle, serflerin adedini çoğaltmış ve "toprak köleliğini„ büsbütün yaymış oldu. Pavel, Avrupa'dan Rusya'ya yeni fikirlerin girmesine mani olmak için Rusya'nın hudutlarını kapattı; Ruslar'dan kimseye Avrupa'ya gitmeğe izin verilmiyordu; yabancılar da çok büyük müşküllerle Rusya'ya gelebiliyorlardı. En ufak bir şüphe üzerine binlerce kişi Sibir'e sürüldü veya hapise atıldı; bu suretle Pavel'in idaresi tam bir "dehşet rejimi„ mahiyetini aldı. Gittikçe sert ve keyfî hareketlere başvuran Pavel, karısına ve oğulları Aleksandr ile Kostantin'e fena muamele yapmakta, en yakın muhitini daimî bir korku içinde tutmakta idi. Bunun neticesi: Pavel'e karşı gizliden gizliye hareket başgösterdi. Petersburg askerî kumandanı Palen tarafından idare edilen bu hareket, artık delirmeğe başlayan İmparator'un yerine oğlu Aleksandr'ı tahta çıkarmayı istihdaf ediyordu. 11 mart 1801 günü, Pavel suikastçılar tarafından öldürüldü ve hemen oğlu Aleksandr tahta çıkarıldı.

Suvorov'un Avrupa seferleri (1799)

Fransız inkılâbını müteakıp, Fransa'nın bütün Avrupa devletlerini telâşa düşürmesi üzerine, 1798 de Fransa'ya karşı teşekkül eden devletler koalisyonuna Rusya da dahildi. Hatta bir aralık rus Karadeniz donanması, türk donanmasıyle birleşerek, İyon denizindeki adaları Fransızlardan temizledi. Avusturya'nın arzusu üzerine, meşhur rus generali Suvorov'un kumandasında bir rus ordusu, Fransızlara karşı savaşmak üzere, Kuzey İtalya'ya gönderildi (1799). Suvorov Kuzey İtalya'da birkaç defa Fransızları yendi, fakat tasarladığı gibi Fransa'ya giremedi. Bu sıralarda Avusturya'daki durum Fransızların lehine döndüğünden, Suvorov gayet usta manevralar yaparak, en tehlikeli dağ geçitlerinden yol almak üzere, rus ordusunu Fransızların eline esir düşmekten kurtardı ve bundan ötürü imparator Pavel tarafından "generalissimus„ derecesine çıkarıldı.

Pavel, Hollanda'da İngilizlerle birlikte Fransızlarla çarpışan rus kıtalarının fena duruma düşürülmeleri üzerine İngiltere'ye harb ilân etmek istedi. Rus çarı, denizden hücum hazırlıklarında bulunurken, Orenburg yolu ile Türkistan'a ve

oradan Hindistan'a girmeyi ve bu zengin ülkeyi İngilizlerden almayı bile tasarlamıştı. Fakat böyle bir fantastik seferin başlanmasına Pavel'in ölümü mani oldu. Pavel'in son yılında Rusya ile Fransa'nın arası iyileşmişti. 1800 de iki devlet arasında barış akdedildi; ingiliz düşmanlığı Rusları Fransa ile anlaşmağa sevketmişti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA POLİTİKASINDA RUSYA'NIN EHEMMİYET KAZANMASI

I. Aleksadr zamanı (1801-1825). İç idarede değişiklikler tasavvuru

I. Aleksandr'ın hâkimiyetinin başlangıcı

II. Katerina'nın torunu ve Pavel'in oğlu Aleksandr, babasının öldürülmesi üzerine tahta geçince, Rusya'da devlet idaresi yeniden Katerina'nın koyduğu prensipler ve kurduğu teşkilâta uygun olarak yürümeğe başladı. Genç İmparator henüz 24 yaşında idi. Katerina'nın nezareti altında isviçreli Lagarpe tarafından rasyonalist ve humanist felsefî görüş ruhunda terbiye ve tahsil gören Aleksandr, tahta çıktığı zaman adeta bir cumhuriyetçi gibi düşünüyordu. Çok güzel yüzlü ve yumuşak tabiatlı bir kimse olan genç hükümdar, Katerina ile Pavel arasındaki geçimsizlik havası içinde büyüdüğünden, pek erkenden "iki yüzlü„ olabilmek, düşündüklerini gizlemek ve zahiren her zaman sevimli olmak sanatını öğrenmiş ve bu karakterinden ötürü "teshir edici Sfenks„ adını almıştı. Aleksandr ile temasa gelen herkes onun nezaketi karşısında tesir altında kalmakta, fakat Çar'ın hakikî düşüncelerinin ne olduğunu anlayamamakta idi. Saray dairesinde, en yakın muhitte Aleksandr'a " bizim melek„ adı verilmişti.

Aleksandr hâkimiyetinin ilk yıllarında, kendisi gibi hür görüşlü bazı genç aristokratlarla birlikte Rusya'da liberal sistem kurulması hususunda plânlar yaptı. Kont Koçubey, Novosiltsev, kont Stroganov ve knez Adam Czartoryski'den teşekkül eden ve her zaman Çar'la temasta bulunan dört kişilik bir grup'a, Aleksandr şaka kabilinden "Comité de salut public„ (Fransa inkılâbı zamanındaki müesseselerden birinin adı) diye ad vermişti. Bu komitenin tesiriyle idarede bazı yenilikler kabul edildi; Katerina zamanında ehemmiyeti azalan Senato, yeniden birçok hak kazandı. Petro tarafından ihdas edilen "Kollegya„ lar yerine,

Avrupa usulü "nazırlık„ lar (Ministerstvo) teşkil edildi (1802 de). Başta yedi "nezaret„ kabul edildi ve devlet işleri "nazırlar toplantısı„ nda konuşulur oldu. Komitenin tesiriyle Aleksandr, Rusya'da köleliği ilga etmeyi, yani köylü serfliğini kaldırmayı bile düşünüyordu. Fakat bu sahada ileri gidemedi, ancak "serbest çiftçilere dair kanun„ çıkarılmakla iktifa edildi (1803); buna göre, çiftlik sahipleri kendi köylülerini serbest bırakmak ve muayyen şartlar içinde onlara mülk olarak toprak vermek hakkını kazandılar. Fakat bu kanunun amelî neticesi pek az oldu. Genç çar, liberal görüşlü dostları ile iki yıl düşüp kalktıktan sonra, bunlardan soğumaya başladı ve "komite„ nin toplantılarına nihayet verildi. Aleksandr, Rusya'da yapılması lâzım gelen değişiklikler ve teşkilât işini, bu defa, halk arasından yetişen biri vasıtasıyle gerçekleştirmeyi düşünmeğe başladı; bu zat, Speranski adlı bir devlet memuru idi.

Speranski'nin faaliyet (1808-1812)

Köylü bir papasın oğlu olan Speranski, zekâsı ve gayreti sayesinde mükemmel bir tahsil görmüş ve "nazırlık„ lar teşkil edildiği zaman İçişleri nezaretinde mühim bir memuriyet almıştı; 1806 danberi Aleksandr ile sıkı bir temas tesis eden Speranski, az sonra Çar'ın, adeta başnazırı olmuştu. Aleksandr'ın emriyle Speranski Rusya'da yapılması gereken idarî değişikliklerin bir plânını hazırlamağa memur edildi; aynı zamanda yeni bir kanunlar külliyatı tertibiyle meşgul olan hey'etin de faaliyetine nezaret etmek, Çar'a pek muhtelif işler hakkında rapor vermek gibi mühim vazifeleri de aldı. Speranski, 1808-1812 yılları içinde, yapılacak değişiklikler hakkında geniş bir proje hazırladı. Buna göre, Rusya ahalisi serbest bir kitle olacak, serflik kaldırılacak ve eski "kast„ usulü yerine "dvoryan„lar, "orta halliler„ ve "işçi zümre„ olmak üzere üç sınıfa ayrılacaktı. Speranski'nin tasarladığı sistem, Rusya'da monarşinin esaslı kanunlara dayanmasını iltizam edecekti. İmparator Aleksandr, bu görüşleri tasvib ve Speranski'nin faaliyetini teşvik ediyordu. Speranski, yeni idare sisteminde, tatbik olunacak kanunlarda, Napoleon'nun "Code Civil„i tesirinde kalmış ve böylelikle devrin en ileri görüşlü bir idare şeklinin Rusya'da tatbikını tasarlamıştı. Fakat, bu tasarısı gerçekleşmedi. Speranski'nin yükselmesini çekemiyenler pek çoktu. Aleksandr ile Napoleon'un arası gittikçe açılması, nihayet Speranski'nin de gözden düşmesine sebeb oldu. Aleksandr, gözdesinden soğudu; Speranski "Rusya'ya inkılâpcı Fransa usullerini tatbik etmek isteğiyle„ suçlandırıldı ; ve "devlet sekreteri„ vazifesinden azledildi ; az sonra, kendisine karşı çevrilen entrikaların tesiriyle sürgüne gönderildi. Çar'ın kafasında hasıl olan değişiklik, Speranski'nin Rusya'da yenilikler yapmak projesini suya düşürdü. Aleksandr, artık liberal görüşlerini tamamiyle atmış ve gittikçe kendini mistisizme kaptırmış, Rusya'da tam bir müstebit rejimini tatbik ve hür fikirlere karşı şiddetle mücadele etmek yoluna sapmış bulunuyordu. O sıralarda cereyan eden büyük vak'alar, Çar'ın her bakımdan değişmesinde mühim rol oynamıştı.

I. Aleksandr zamanında dış olaylar

Gürcüstan'ın Rusya'ya ilhakı (1801)

Daha XV. yüzyıldanberi Gürcü beyleriyle Moskova arasında münasebetin tesis edildiğini, ve Fedor İvanoviç zamanında Gürcüstan'ın rus himayesini kabul ettiğini görmüştük. Fakat, bir taraftan İran'ın ve diğer yandan Osmanlı Devletinin müdahalesi üzerine, Rusların Gürcüstan'a kadar ilerlemeleri önlenmişti. Büyük Petro zamanında, Azerbaycan'ın Rusya'ya katılmasıyle, rus hâkimiyeti Gürcüstan sınırlarına kadar dayanmıştı. XVII. yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğunun büsbütün zâfa uğraması ve Küçük Kaynarca barışından sonra, Rusya'nın kesin olarak Türkiye'ye galebe çalması üzerine, Rusların Kafkas'taki nüfuzları da çok yükselmişti. II. Katerina 1783 te çıkardığı bir fermanla Rusya'nın, Gürcüstan'ı himayesi altına aldığını resmen ilân etmişti.

XIX. yüzyıl başından Gürcüstan, birbirleriyle savaşan birkaç küçük beylikten ibaretti. Bu durum karşısında, gürcü beylerinden XII. Gorg, rus çar'ı I. Pavel'e, Gürcüstan'ı tamamiyle Rusya'ya ilhak etmesini dileyerek bir müracaatta bulundu. Rus çar'ı bunu kabul etti ve bir rus generalinin riyasetinde Gürcülerden bir "hükûmet„ kurularak 1801 de Gürcüstan'ın Rusya'ya ilhakına başlandı. Bazı gürcü

beylerinin rus hâkimiyetine karşı gelmek istemeleri üzerine, çar I. Aleksandr, Gürcüstan'ın bir rus eyaleti haline getirilmesi için daha esaslı tedbirler aldı. Gürcü menşeli olan Tsitsianov, Gürcüstan'ın idaresine memur edildi. "Rus çar'ının sadık bir uşağı olan„ Tsitsianov, az sonra Doğu Gürcüstan'ı da rus idaresine koydu; Azerbaycan ve Dağıstan'ın da Rusya'ya ilhakına girişti. Mingrelya ve İmeretya da, az sonra rus hâkimiyetini tanıdılar; İmeretya beyi Solomon ise Türkiye'ye sığındı. 1804 - 1805 yıllarında Erivan ve Bakû Hanlıkları da, Tsitsianov tarafından rus hâkimiyeti altına alındılar; Tsitsianov-un Bakû'da öldürülmesi üzerine, Ruslar Kafkaslara asker sevkederek Azerbaycan'ı tamamiyle ve Dağıstan'ın mühim bir kısmını işgal ettiler. 1810 yıllarına doğru bu suretle Kafkasların büyük bir kısmı (Dağıstan ve Kuzey Kafkasların bazı mıntakaları müstesna) tamamiyle Rusların eline geçmişti. Rusya'nın sınırları, bu suretle Doğu Anadolu'ya dayanmış, Anadolu için rus tehlikesi başlamış bulunuyordu.

1812 yılına kadar Rusya'nın Avrupa siyaseti

Napoleon'un 1804 de kendini imparator ilân etmesi ve Avrupa'da fransız hegemonyasını kurması üzerine, Fransa'ya karşı teşekkül eden devletler blokuna Rusya da girmişti. 1805 te Rusya, Avusturya'nın müttefiki sıfatıyle Napoleon'a karşı harbe karıştı. Kutuzov'un kumandasında bir rus ordusu Avusturya'ya girdi ve Austerlitz yanında vukubulan meydan muharebesini Ruslar kaybedince Ruslar kendi sınırlarına çekilmek zorunda kaldılar. Aleksandr, bu defa, Avusturya'nın müttefiki sıfatıyle, ertesi sene tekrar Fransızlara karşı savaş açtı. Napoleon'un Berlin'i zaptı üzerine, 1806-1807 de Königsberg dolaylarında kanlı savaşlar cereyan etti. 1807 yazında, Napoleon, Friedland meydan muharebesinde Rusları ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra, rus kuvvetleri Niemen ırmağının doğusuna atıldılar. Bu durum karşısında Aleksandr, fransız imparatoru ile boy ölçüşmenin mümkün olamayacağını anladı ve 1807 de Tilzit şehri yanında, Niemen üzerinde yapılan sallar üzerinde Napoleon ile Aleksandr arasında bir görüşme yapıldı; bu mülâkat sonunda iki imparator birbirlerinden dost olarak ayrıldılar; Tilzit görüşmesinde Napoleon ile Aleksandr arasında bir

ittifak bile akdolundu. Buna göre, Fransa Batı Avrupa'da; Rusya da, Doğu Avrupa'da hâkim olacaklardı. Napoleon, Rusya'nın Türkiye ve İsveç zararına genişlemesi hakkını tanıdı; Fransa ve Rusya bundan böyle İngiltere'ye karşı müşterek bir hareket takip edeceklerdi. Napoleon tarafından tatbik edilen "kıta ablukası„ (İngiliz mallarının Avrupa'ya sokulmaması) politikasını Aleksandr da tasvib etti ve Rusya'ya ingiliz mallarının getirilmesini yasak etti. Lehistan'a ait olup, Prusya'ya ilhak edilen Belostok bölgesi Rusya'ya katıldı. Bu suretle, 1807 de Rusya ile Fransa arasında İngiltere'ye karşı bir cephe birliği teşkil edilmişti.

Aleksandr, Napoleon ile dostluğundan faydalanarak, 1808 de İsveç'e harp ilân etti. Çetin savaşlardan sonra rus kuvvetleri, 1808 ve 1809 da Finlandiya'yı işgal ettiler ve İsveç'i barış akdine zorladılar. Buna göre : Finlandiya arazisi Torneo nehrine kadar, Rusya'ya bırakıldı. Rus hükümeti hiçbir sebeb olmadığı halde, 1806 yılındanberi, Türkiye ile harb halinde idi. Napoleon başta Türkleri iltizam etmişti; halbuki Tilzit mülâkatından sonra Rusları tutmağa başladı. Rus kuvvetleri Buğdan ve Eflak'ı işgal ettiler ; ve birkaç defa Tuna'yı geçerek Balkanlara kadar ilerlediler. 1811 de Kutuzov'un kumandasındaki bir rus ordusu, Tuna'nın kuzey tarafında büyük bir zafer kazandıktan sonra Türkleri barış akdine mecbur etti. 1812 de akdolunan Bükreş barışıyle Ruslar Basarabya'yı ilhak ettiler.

Rusların, verdikleri söze bakmaksızın, İngiltere ile ticaret münasebetlerini devam ettirmeleri ve Fransa ile mevcut ittifak şartlarını gereği gibi yerine getirmemeleri Napoleon'u kızdırmıştı. İngiliz ticaretinin azalması ise rus yüksek tabakası ve tüccarları arasında da memnuniyetsizliği mucib olmuştu. I. Aleksandr, bu suretle takip ettiği siyasetiyle ne Fransa'yı ve ne de Rusları tatmin edebildi. Bir taraftan Fransa'nın boyuna kuvvetlenerek Avrupa'da hegemonya tesis etmesi, diğer yandan Rusların bu durumu çekemeyerek askerî hazırlıklara başlamaları, Rusya ile Fransa arasında harbin çıkmasına yol açtı. Napoleon'un, ergeç Rusya'ya karşı harekete geçeceği aşikârdı : nitekim 1812 de harp patlak verdi.

Napoleon'un Rusya'yı istilâsı ve Rusya'nın «vatan savaşı» (1812)

1811 de artık Napoleon'un harekete geçeceği anlaşılmıştı. Ruslar da askerî hazırlıklarını hızlatmışlardı; 1812 başında 220 bin kişilik rus kuvvetleri, üç ordu halinde, Rusya'nın batı sınırlarında, Niemen nehri boyunca mevki almışlardı. Birinci rus ordusuna, rus harbiye nazırı olan Livonyalı Almanlardan, Barklay de Tolly (Barclay de Tolly) kumanda ediyordu; ikinci rus ordusu, aslen gürcü olan knez Bagration kumandasında, üçüncü ordu da, ihtiyat olarak Volınya'da bulunuyordu. Petersburg'un müdafaasına küçük bir ordu ile general Witgenstein memur edilmişti. Rus ordusunun mecmuu 480 bin kişiden ibaret olup, 1600 topu vardı. Napoleon'un kuvvetleri 685 bin kişiden ibaretti ve 1350 topu vardı. Bu kuvvetten 420 bini rus seferine iştirak edecek, kalan kısmı Lehistan'da ve Batı Almanya'da ihtiyat olarak bırakılacaktı. "Büyük ordu„ adı verilen bu fransız ordusu, Fransızlardan başka Prusyalı, Bavyeralı, İtalyan, İspanyol, Lehli ve İsviçrelilerden teşekkül ediyordu; ordu "millî bir fransız„ ordusu değildi, fransız olmayan askerlerin, sefere fazla bir istekle iştirak etmedikleri muhakkaktı. Rus generalleri, tedafüi bir harb yapmayı düşünüyorlardı. Fakat harbin muayyen bir plânı yoktu, Napoleon'un hareketine göre vaziyet alınacaktı.

Napoleon'un öncüleri, Lehli kıtalar, 12 haziran (1812) gecesi Niemen nehrini Kaunas (Kovno) şehri yanında geçmeğe başlayınca, Ruslar fransız kıtalarının hareketini durduramadılar; Barklay de Tolly ordusuna hemen çekilmek emrini verdi. Napoleon 16 haziranda Vilno şehrini işgal etti. Aleksandr, harp başlarken burada bulunuyordu; düşman Vilno'ya girmeden iki gün önce burayı terketmişti.

Rus generalleri, hattı hareketlerinde serbest olabilmek için, Çar Aleksandr'ın ordudan ayrılması hususunda ısrar ettiler; Çar da, evvelâ Moskova'ya, sonra Petersburg'a gitti; bunun üzerine Barklay başkumandan sıfatıyle, bütün askerî kuvvetleri idareye başladı.

Napoleon, rus ordularının dağınık bir halde oluşundan faydalanarak, Barklay de Tolly ve Bagration kuvvetlerine birleşmek imkânı vermeden imha etmek istiyordu; fransız kıtaları, iki rus ordusu arasında sür'atle ilerlemeğe başladılar.

Barklay ve erkân-ı harbiyesi, XII. Karl'ın Rusya'yı istilâsı teşebbüsünde, Büyük Petro'nun ihtiyar ettiği "Rusya'nın içlerine doğru çekiliş hareketini„ örnek aldılar; zaten Ruslar için yapılacak başka bir çare de yoktu; Barklay ve Bagration ordularının ancak Smolensk yanında birleşmeleri mümkün olduğundan, Rusya'nın, batı mıntakasını Fransızlara bırakmak mecburiyeti hasıl olmuştu. Gerek Barklay de Tolly ve gerek Bagration, Napoleon'un ilerlemesini durduracak durumda değillerdi. Her iki general, Fransızların baskısı ve takibi altında Smolensk istikametinde çekildiler; her ikisi de düşmanla büyük bir savaşa tutuşmaktan sakındılar. Bagration, ancak çok büyük güçlüklerle ordusunu Fransızlara kaptırmaktan kurtarabildi. Napoleon'un, rus ordularını birleşmeden imha etmek plânı tahakkuk ettirelemedi; Bagration, Smolensk yanında Barklay de Tolly ile birleşmeğe muvaffak oldu. Napoleon ise, bir an evvel kat'î neticeli bir meydan muharebesinin yapılmasını arzu ediyordu; rus askerleri de mütemadi ric'attan usanmışlar, Fransızlarla boş ölçüşmek istiyorlardı. 4 ağustos (1812) günü Smolensk için yapılan savaşı Fransızlar kazandılar ve bir harabe haline gelen ve gayet mühim stratejik ehemmiyeti olan Smolensk'i işgal ettiler. Fakat, Napoleon'un esas maksadı olan, rus ordusunu imha etmek tahakkuk ettirelemedi. Barklay de Tolly, rus kuvvetlerini yine Moskova istikametinde ricat ettirdi. Mevsimin geç oluşu ve Rusya'nın içlerine ilerledikçe fransız ordusunun mühimmat ve iaşe celbinin zorlaşması nazarı itibara alınarak, fransız generallerinden bazıları, Napoleon'a 1812/1813 kışını Smolensk'te geçirmeyi ve 1813 ilkbaharında Moskova üzerine yürümeyi tavsiye ettilerse de, fransız imparatoru bu tavsiyeye ehemmiyet vermedi.

Smolensk'te Napoleon'un durdurulamaması ise rus askerleri arasında umumî bir endişe ve memnuniyetsizliği mucip olmuştu. Askerler ve generaller arasında, ricatın bilhassa Barklay de Tolly emri ve isteğiyle yapılmakta olduğuna dair söylentiler başladı; Barklay'ın menşe itibariyle bir alman oluşu da bu gibi şayialara yol açıyordu. Başkumandanlık makamına bir rus generali getirildiği takdirde harbin seyri değişecek zannediliyordu. Çar Aleksandr, bu söylentileri nazarı itibara almak mecburiyetinde kaldı ve Barklay de Tolly'yi azlederek, yerine 1812 rus-türk sava-

şında nam kazanan ve rus menşeli ve artık epey yaşlı olan general M. Y. Golenişçev-Kutuzov'u başkumandan tayin etti. Umumî arzuya uyarak, Çar, rus ordusunun çekilişini durdurmasını emretti; hatta Bagration, Vitebsk üzerine bir taarruz teşebbüsünde bile bulundu; fakat az daha Fransızlar tarafından sarılmak tehlikesine maruz kaldı; ancak acele çekilmek suretiyle esas rus kuvvetleriyle birleşebildi. Bagration ordusunun bu muvaffakiyetsizliği, Rusların, Napoleon ordusu ve fransız imparatorunun askerlikteki ustalığı karşısında nekadar zayif olduğunu açıkça göstermişti. Başkumandanlığa Kutuzov getirildikten sonra da Fransızların ilerleyişini durdurmak mümkün olamıyacağı aşikârdı; Kutuzov (16/28 ağustosta ordugâha gelmişti), ricat hareketini devam ettirdi ve nihayet, Moskova'nın batısında 112 km. bir mesafede olan Borodino köyü yakınında Napoleon'la bir meydan muharebesini kabule karar verdi.

26 ağustos (yeni takvime göre 7 eylûl) günü Borodino yakınında cereyan eden meydan muharebesi, rus tarihinin en kanlı ve en mühim savaşlarından biridir. Napoleon'un kuvvetleri, 130 bin nefer, 587 top, Ruslarınki 126 bin nefer olup, 640 topla mücehhezdi. Sabahın erken saatlerinde başlayan savaş, Fransızların arka arkaya tekrarladıkları hücumlar ve Rusların kahramanca müdafaalarıyle temayüz etti. Napoleon'un kıtaları Bagration'un kumanda ettiği rus sol kanadına şiddetli darbeler indirerek, buradaki rus tahkimli mevkileri işgal ettiler; bu sırada Bagration bir mermi parçasıyle öldü; fransız hücumları bu defa Rayevski tabyelerine yöneltildi; çetin çarpışmalar sonunda Rayevski tabyesi de Fransızların eline geçti. Akşam karanlığına kadar devam eden müthiş savaşlar sonunda, Fransızlar bir miktar arazi kazandılar ve Ruslar da ikinci müdafaa hattına çekilmek zorunda kaldılar. Gece olunca, savaş sona erdi. Rus başkumandanı Kutuzov ertesi gün meydan muharebesini devam ettirmek istemişti. Fakat Rusların ölü ve yaralı olarak 58 bin kişi kaybettikleri (fransız kaybı 54 bin kişiydi) anlaşılınca, Kutuzov rus ordusuna Moskova istikametinde çekilmek emrini verdi. Napoleon'un ordusu da, Borodino savaşından sonra, çok çetin bir duruma düşmüştü; rus ordusunun külliyen imhası gerçekleştirilememiş, fransız ordusu ise çok kayıb vermiş ve mesafenin uzaklığı dolayısıyle bu kayıpları dolduracak bir durumda

olmadığı gibi, iaşe vaziyeti de günden güne fenalaşmakta idi. Mevsimin de geç olması, sonbaharın başlaması, Napoleon kuvvetleri için durumun zorlaşmasına sebeb oldu. Napoleon bir an evvel Moskova'ya girerek harbi sona erdirmeyi tasarlamağa başladı. Borodino meydan muharebesinde üstünlük Fransızlarda kaldıysa da, rus yenilgisi pek bariz değildi; fakat, Rusların Moskova istikametinde çekilmeleriyle, Fransızlar için Moskova yolu açılmış oldu.

Rus başkumandanlığı, Moskova yakınındaki "Fili„ köyünde yapılan askerî meclisinin kararı üzerine, ricatı devam ettirerek, Moskova'yı Fransızlara bırakmak kararını verdi. 2/14 eylûl günü rus kıtaları Moskova'yı geçip gittiler; şehir ahalisinden büyük bir kısmı, düşman hareketi karşısında emniyetli gördükleri şehir, kasaba ve köylere gitmişlerdi. Rus ordusunun Moskova'dan çıktığı gün, Fransızlar da şehire girdiler ve Napoleon Kremlin sarayına indi. Bu suretle Fransızların imparatoru, eski rus paytahtına girmeğe muvaffak oldu. Napoleon'un nazarında harbin sona ermesi icabediyordu; fakat imparator bu görüşünde tamamiyle yanıldı.

Napoleon'un Moskova'ya girdiği ilk gece (yani 14/15 eylûl gecesi) Moskova'da yangınlar başladı. Şehrin muhtelif semtlerinde birden yangın aldı-yürüdü; Moskova'yı terkeden ahali kendi evlerini yaktığı gibi, şehirde kalan birtakım serseri gürühu da evleri tutuşturuyorlardı; Moskova'nın askerî valisi general Rastopçin'in de Moskova'yı yakmak için önceden tedbirler aldığı anlaşılıyor. 6/18 eylûle kadar devam eden yangınlar neticesinde şehrin dörtte üçü yandı, kül oldu. Halbuki Napoleon askerleri Moskova'da kışı geçirmeyi düşünüyorlardı. Şehir baştan başa yanınca, askerler için barınacak yer bile kalmamıştı. Fransız ordusunun, rus payitahtı olan Petersburg'a yürümesine de imkân yoktu. Rus generali Witgenstein'in küçük bir ordusu, fransız kuvvetlerini durduracak bir durumda idi. Rus ana kuvvetleri ise, Kutuzov'un kumandasında, Moskova'nın güney-doğusunda (Ryazan yolu üzerinde) şehirden 20 km. lik bir yerde durmuş, Fransızların hareketine mani olmak için tertibat almıştı; Moskova'nın güneyindeki Kaluga yolu da Ruslar tarafından tutulmuştu. Napoleon, çok müşkül bir duruma düşmüş bulunuyordu. Yakılan Moskova'da

ordu için yiyecek sıkıntısı başgösterdi. Etraftaki rus köylerinden bir şey getirmek imkânsızdı; rus çeteleri, Fransızları köylere bırakmıyorlardı; mesafe uzaklığından ötürü Lehistandan ve Almanya'dan yardım gelmesine de imkân yoktu. Napoleon, Çar Aleksandr'a iki defa mektup yazarak, barış teklifinde bulundu ise de, cevap bile alamadı. Moskova'da bulunan fransız ordusunun disiplini bozulmuş, askerler, evleri yağma etmekle, sarhoşluk ve zorbalıkla meşguldüler; ancak hassa alayları eski intizamlarını muhafaza etmişlerdi. Bu durum karşısında ne yapacağını bilmiyen Napoleon, şaşkın bir halde idi. Kutuzov'a "barış„ akdi maksadıyle bir elçi bile gönderdiyse de, rus başkumandanı, "sulh müzakerelerine„ başlamağa salâhiyeti olmadığını bildirmekle iktifa etti.

6/18 ekim günü, bir fransız öncü kıtası, Moskova güneyindeki Tarutin mevkiinde, Ruslar tarafından hırpalandı. Bu çarpışma, Rusların teşebbüsü ele aldıklarını gösteriyordu. Napoleon bu haber üzerine, Moskova'yı terk ile, Vilno'ya çekilmek kararını verdi. Fransızlar 8/20 ekim de eski rus paytahtını boşalttılar; fakat Kaluga yolu Ruslar tarafından tutulmuş olduğundan, tahrip edilen Smolensk yolundan gitmek zorunda kaldılar. Napoleon ordusunun Rusya'dan çekilişi böylelikle başlamış oldu. Rus kuvvetlerinin mevcudu fazla ve yiyecek-içecek stokları da iyi olmakla beraber, rus generalleri Napoleon'u büyük bir meydan muharebesini kabule zorlayamadılar; Fransızlarla müvazi olarak yürümekle, operativ bir hareket hattını tercih ettiler. Napoleon ordusuna, muntazam rus kıtalarından ziyade, daha Fransızların Moskova'yı işgallerinden önce başlayan "rus çeteci„ leri - "partizan„ larının büyük zararı dokunmakta idi; ekserisi köylülerden veya cephe arkasında kalan asker ve Kazaklardan teşekkül eden bu çeteler, fransız kıtalarının erzak ve yem toplamalarına mani oluyorlardı. Napoleon'u ve ordusunu yakalamak maksadıyle, kuzeyden ve güneyden rus kuvvetleri Berezina nehrine doğru harekete geçtiler. Fakat fransız imparatoru gayet usta bir manevra yaparak Rusları aldattı; ve ordusunun esas kısmını Berezina'nın batı rarafından geçirebildi. Fakat âni olarak başlayan soğuklar (henüz kasım ayı olmasına rağmen sıfırın altında 25-30 dereceye düşmüştü) fransız kıtaları için asıl felâketin başlamasına sebeb oldu ; aç, giyimsiz bir halde olan fransız askerleri artık muntazam bir ordu olmaktan çıkmışlardı. Soğuktan, kardan hergün binlerce kişi donarak ölmekte, "Büyük Ordu„ süratle erimekte idi. Napoleon, Fransa'da yeni bir ordu toplamak maksadıyle, aralık başında, ordudan ayrıldı ve acele Paris'e döndü. Fransız ordusunun ancak küçük bir kısmı Kaunas'a (Kovno) gelebildi. 1812 haziranında rus hududunu geçen 420 bin kişilik "Büyük Ordu„ dan, yalnız iki bin silâhlı ve 30 bin silâhsız fransız askeri Rusya'dan çıkabildi. Mamafih Rusların kayıbı da çok büyüktü; Moskova yanından hareket eden 97 bin rus askerinden Prusya sınırına ancak 27 bin kişi varabilmişti.

Bu suretle Napoleon'un 1812 de Rusya'yı istilâ etmek ve Çar Aleksandr'ı bir barışa zorlamak teşebbüsü tam bir muvaffakiyetsizlikle sona ermiş oldu. Bunun başlıca sebebleri şunlardı: Sefere geç başlanması, Smolensk işgal edildikten sonra sonbaharın gelmesi ve iaşe temininin zorlaşması üzerine ilkbahara kadar bir durak yapılmaması, Rusya'daki iklim şartları, mesafe ve yolların durumu nazarı itibara alınmaması; Napoleon ordusu çekilirken, soğukların vaktinden çok evvel başlaması. Napoleon'un, Rusya'yı istilâsı, Rusların bütün kuvvetlerini, maddî ve manevî kaynaklarını toplamalarına ve harbin bir "vatan harbi„ mahiyeti almasına sebeb oldu; rus ahalisinin vatanseverlik hislerini kamçılayarak, bütün rus halkının yabancı müstevlilere karşı ayaklanması, halk heyecanını büsbütün arttırdı. Napoleon'a karşı hiçbir meydan muharebesi kazanamadıkları halde, Ruslar, Rusya'nın tabiî ve coğrafî şartlarından faydalanarak, nihaî zaferi elde etmiş ve Rusya'yı düşman istilâsından kurtarmış oldular. 1812 de Napoleon'un Rusya'yı boşaltmağa mecbur kalması ve rus seferi neticesinde Napoleon ordusunun tamamıyle erimesiyle, Rusya'nın durumu birdenbire değişti; o zamana kadar hemen hemen bütün Avrupa'yı hâkimiyeti altında tutan fransız imparatoruna karşı galebe çalmış bir devlet sıfatıyle dünyanın en ehemmiyetli ve kuvvetli bir devleti derecesine çıkmış oldu. Çar Aleksandr'ın bu durumdan faydalanmağa çalışacağı muhakkaktı.

Avrupa'nın « kurtarılması » için savaşlar (1813-1814)

Rus orduları başkumandanı Kutuzov, Çar Aleksandr'a Vilno'dan gönderdiği bir mektupta "Fransızların rus topraklarından çıkarılmalarıyle harbin sona ermesi lâzım geldiğini„ bildirmişti. Fakat I. Aleksandr bu fikirde değildi. O, Napoleon'un Rusya'da yenilgisinden faydalanarak, fıransız imparatorunun son kuvvetleri imha edilinciye kadar harbin devam ettirilmesini arzu ediyordu; rus Çar'ı, Napoleon'un ezilmesinden faydalanarak, bütün Lehistan'ı Rusya'ya katmak, Balkanları ve Güney Kafkasları işgal ederek, Rusya'ya Avrupa'da hâkim bir durum sağlamak plânını kurmuştu. Fakat Çar, bu niyetlerini açıkça söylemiyor, maksadını "Avrupa milletlerini Napoleon zulmünden kurtarmak„ maskesiyle örtüyordu. Aleksandr'ın emriyle rus kuvvetleri 1/13 ocak 1813 tarihinde Prusya'ya girdiler. Almanya'nın her tarafında başgösteren "millî hareket„ Fransızlara karşı silâhlı ayaklanma, Rusların işini kolaylaştırdı. Prusya kıralının kıtaları da Ruslarla birleştiler. Birleşmiş orduların başkumandanlığına Kutuzov getirildiyse de, 1813 nisanında ölmesi yüzünden, bu defa rus generali Witgenstein başkumandan nasbedildi. Rus askerleri, bu suretle Batı Avrupa'da Fransızlara karşı savaşa başlamış oldular.

Mamafih harp birdenbire bitmedi; Napoleon sür'atle hareket ederek, Rusları, Prusyalıları, Saksonya'da va Silezya'da olmak üzere iki defa yendi; Ruslar, Vistül nehrine kadar çekilmek zorunda kaldılar. Ancak, Avusturya'nın Napoleon'a karşı savaşa başlaması Rusları tam bir yenilgiden kurtardı. Avusturya'nın harbe katılması üzerinedir ki müttefikler, Napoleon'a karşı üstün bir duruma geldiler; müttefikler 1.000.000, Napoleon ise ancak 550.000 kişiyle, Leipzig yanında karşılaştılar. 16-18 ekim (1813) tarihinde yapılan ve "Kavimler Meydan Savaşı„ adıyle tanınan bu büyük meydan muharebesinde Napoleon yenildi ve Ren nehri istikametinde çekildi. Müttefikler, Fransızları takip ederek, 1814 yılı ocağında Fransa sınırını geçtiler. Fransa'da Napoleon'a karşı yer yer ayaklanmalar oldu; fransız nazırlarından Talleyrand müttefiklerle anlaşarak, Fransa'da Bourbon'lar sülâlesinin canlandırılması üzerinde mutabık kaldı, ve fransız kıralcılarının davetiyle müttefik kuvvetleri Paris üzerine yürüdüler. Rus Çar'ı I. Aleksandr, müttefik ordunun başında, 31 mart 1814 tarihinde merasimle Paris'e girdi. Fransız Senato'sunun kararıyle tahtından indirilen Napoleon ise Elbe adasına sürgüne gönderildi. Napoleon'a karşı savaş bu suretle bitmiş oldu. Bu savaşta, rus kuvvetleri ekseriyetle ikinci ve hatta üçüncü rolü oynadıkları halde, Çar Aleksandr'ın bizzat orduda bulunması, Aleksandr'ın "Avrupa'nın kurtarıcısı„ rolünü oynamasına imkân verdi.

Viyana Kongresi ve Varşova Dukalığının Rusya'ya ilhakı (1814 - 1815)

Napoleon harblerinden sonra, müttefikler Avrupa'ya yeniden bir düzen vermek maksadıyle, 1814 eylülünde Viyana'da toplandılar; ayrı komisyonlar halinde çalışan ve Osmanlı İmparatorluğu murahhaslarından başka bütün devletlerin iştirak ettikleri bu toplantılara "Viyana Kongresi„ adı verilmektedir. Kongrenin çalışmalarına 1815 te devam ettirildi. Daha toplantıların başında Rusya ile müttefikler arasında büyük anlaşmazlıklar olduğu görüldü. Çar Aleksandr, Lehistan'ın tamamıyle Rusya'ya bırakılmasını talep etti. Avusturya, İngiltere ve Fransa buna karşı geldiler; Prusya da buna muvafakat etmedi. Rusya ile Prusya arasındaki ihtilâf, iki devlet arasında bir harb çıkmak tehlikesini bile gösterdi. Tam bu sırada Napoleon'un Elbe adasından Fransa'ya geldiği haberi alındı. Bunun üzerine müttefikler, aralarındaki anlaşmazlığı bir tarafa bırakarak, Napoleon'a karşı savaşa giriştiler. Waterloo meydan muharebesinden sonra Napoleon'un Ste Helene adasına nefyedilmesini müteakıp, Viyana Kongresi çalışmalarına yeniden devam etti ve Avrupa haritasını yeni baştan tanzim etti. Rusya Lehistan'ın büyük bir kısmını, Varşova'yı aldı ve "Lehistan Kırallığı„ Çar Aleksandr "Leh kıralı„ olmak üzere, Rusya'ya katıldı; Pozen (Poznan') çevresi, Prusya'ya; Galiçya, Avusturya'ya verildi; Krakovya şehri ise, "serbest şehir„ olarak tesbit edildi. Bu sınırlar (Krakovya birkaç yıl sonra Avusturya'ya katılmak suretiyle) 1914 e, yani Birinci Dünya savaşına kadar devam etmiştir. Rusya, bu suretle, Avrupa'daki ihtilâf ve savaşlardan faydalanarak, Lehista'nın en büyük kısmını kendine ilhak etmiş oldu. Avrupa Devletlerinin elinde büyük kuvvetler bulunması ve

enerjik davranmalar karşısında Ruslar umumi arzuya boyun eğmek mecburiyetinde kalmışlardı.

Mukaddes İttifak (1815) Çar Aleksandr, 1815 te Paris'te iken, Avusturya imparatoru ve Prusya kıralınn "Kardeş Hıristiyan İttifakı Uzlaşması„ adıyle, üç hükümdar arasında bir uzlaşma akdi teklifinde bulundu. Aleksandr'ın bu teklifi üzerine "Mukaddes İttifak„ adıyle bilinen ve Viyana Kongresinden sonra, uzun zaman Avrupa politikasında mühim rol oynayan bir ittifak akdedildi. Bu ittifak metnine imzalarını koyan üç hükümdar (Rusya, Avusturya, Prusya) "Mukaddes İncilin emirlerine göre„ hareket etmeyi prensib olarak aldıklarını bildiriyorlar; her memlekette meşru sülâle azalarının hâkimiyetlerini muhafaza yolunda birbirlerine yardımı taahhüt ediyorlar, her nevi ihtilâl hareketlerini bastırmak üzere birbirlerine askerî kuvvet göndermek suretiyle işbirliği yapmayı kabul ediyorlardı. I. Aleksandr, " Mukaddes İttifak „ vasıtasıyle, yalnız Avusturya'da ve Prusya'da değil, hatta bütün Avrupa'da uzun bir zaman için rus hâkimiyetini sağlamak plânını kurmuştu. " Mukaddes İttifak „ a, Avrupa'nın bütün devletleri, hatta İsviçre Cumhuriyeti bile, katıldılar; Rusya, Avusturya, İngiltere ve Prusya, bu "ittifak„ vasıtasıyle Fransa'yı daimî bir kontrol altında bulundurmakta idiler. Bu ittifaka giren devlet murahhaslarının 1818 — 1822 yıllarında dört kongresi yapıldı ve Avrupanın muhtelif yerlerinde başgösteren ihtilâlcı ve "millî„ hareketlerin önü alındı. "Mukaddes İttifak „ ın önderliği, Çar Aleksandr'dan, Avusturya başvekili Metternich'e geçince rus Çar'ı ittifak'ın ruhuna karşı hareket etmeğe başladı ve, gayrı resmî olarak, Osmanlı padişahına karşı isyan eden Yunanlılara yardım etti. Ancak Avusturya ve İngiltere'nın resmen müdahaleleri, Rusların Yunanlılara yardımlarını durdurmalarını mucip oldu. Aleksandr, Avusturya ve İngiltere'nin Balkanlarda nüfuz kazanmalarını önlemek için, 1825 te Türkiye'ye karşı bir sefer açmayı kararlaştırmıştı; Çar'ın aynı senede ölümü, bu seferin gerçekleşmesine mani oldu.

I. Aleksandr zamanında reaksiyon rejimi

I. Aleksandr'ın mistisizme kapılması Napoleon'a karşı yapılan savaşlar ve Rusyanın muzaffer bir devlet olarak Avrupa'da en yüksek bir mevkie çıkması neticesi olarak Çar I. Aleksandr'ın görüşlerinde büyük değişiklikler hasıl oldu. Kendisinin bir görüşten öbürüne nasıl kolaylıkla atladığını, tahta geçtiği zaman, hatta devrin en ileri giden liberal fikirleri benimsediğini görmüştük. Fakat rus Çar'ının bu telâkkileri samimî değildi; o, karakteri itibariyle "sahtekârdı„dı ve ancak geçici bir zaman için bazı parlak fikirleri benimser gibi görünür, yanındakileri aldatır, sonra büsbütün başka görüşlerin peşine takılırdı. Speranski vasıtasıyle Rusya'da "en ileri bir devlet rejimi„ kurmak isteyişinin de samimî olmadığını görmüştük. Aynı veçhile, 1815 ten sonra "Lehistan Kırallığı„ Rusya'ya ilhak edilince, Çar Aleksandr'ın bir müddet Lehistan'da çok ileri giden hürriyet esaslarına dayanan "Meşrutî bir Kırallık„ rejimi kurmak arzusu da, ancak bir gösterişten ibaret kaldı. Çar verdiği sözün hiçbirini tutmadı ve Lehistan'da tam bir şiddet rejimi kurmağa çalıştı. Aleksandr, 1812 yılı savaşları sırasında kendini tamamiyle dinî mistisizme kaptırmış bulunuyordu. Hele Almanya'da bulunduğu zaman, çok egzantrik bir bayan olan Barones Von Krüdener'ın tesiriyle Aleksandr büsbütün mistisizme saplandı. Çar, kendinin "Napoleon'u imha etmek ve Avrupa milletlerini Napoleon zulmünden kurtarmak„ için Tanrı tarafından seçilmiş bir kimse olduğuna kanaat getirmişti. Birtakım din adamları, mürailer ve kendisi gibi mistisizme kapılmış görünen kimselerle temas, Aleksandr üzerinde derin tesir yapmakta ve Çarın mutaassıb bir " sofu „ olmasına hizmet etmekte idi. Aleksandr günün büyük bir kısmını ibadet, mistisizm üzerinde konuşmalarla geçiriyordu; devlet işleri ile ilgisi azalmıştı. Dinî telâkkilerin tesiriyle, Çar, tam bir müstebit rejim taraftarı olmuş, her nevi ileri görüşlerin, hürriyet fikirlerinin amansız bir düşmanı kesilmişti. Rus arhimandriti Fotius gibi cahil ve mutaassıb bir papas ve Arakçeyev gibi çok kaba ve cahil bir general, en yakın müşavirleri ve itimat edilen adamları sıfatıyle, Aleksandr'ın yaşayış ve idare tarzında en mühim rol oynamağa başlamışlardı.

Arakçeyev idare sistemi

I. Aleksandr'ın hâkimiyetinin son yıllarında Arakçeyev, devlet idaresinde hudutsuz bir salâhiyet sahibi oldu. Gayet kaba, cahil ve aynı zamanda fevkalâde zalim tabiatlı bir kimse olan bu general, Çarlığa "sadakatı„ ve doğruluğu ile Aleksandr'ın itimadını kazanmıştı. Aleksandr, devlet idaresinin her hususunda onunla, ve onun arzusuna göre hareket etmekte idi. Arakçeyev hakkında yapılan bütün şikâyetler, Çar tarafından nazarı itibara alınmamakta idi. Bu general ise Rusya'yı bir "kışla„ zannediyor ve rus ahalisini de "asker„ telâkki ediyordu. Tatbik etmek istediği idare sistemi de bir "kışla„ rejimi idi. Rus ahalisini küçük yaşta "askerliğe„ alıştırmak maksadıyle, Arakçeyev, "askerî köyler„ kurdu ve buralarda yerleştirilen köylüleri, tam bir askerî disipline tâbi tutmak sistemini tatbik etti; köylüler muayyen saatlerde ekin ekecekler, muayyen saatlerde askerlik talimi göreceklerdi. Arakçeyev'in bu teşebbüsü devlete çok pahalıya mal oldu; fakat bundan bir netice çıkmadı: askerî köylerdeki köylüler, ne iyi çiftçi, ne de iyi asker oluyorlardı. Bu sistemin Rusya için hiçbir fayda sağlamadığı anlaşılmasına rağmen, Arakçeyev'in inadı ile, sistem devam ettirildi; ve ancak I. Aleksandr'dan sonra kaldırıldı.

Rus münevver tabakalarında fikir hareketleri ve «gizli cemiyetler»

Rus askerlerinin 1813-1815 yıllarında Batı Avrupa seferlerine iştirakleri, rus zabitlerinden büyük bir kısmının görüş telâkkilerinde ehemmiyetli değişiklikler hasıl olmasına yol açtı. Ruslardan birçoğu, Rusya'daki hayat şartlarının, devlet teşkilâtı ve sosyal müesseselerinin Avrupa'dakilerine nisbetle çok geride olduğunu görmek imkânını buldular; hele rus Çarlık rejiminin istibdadı, rus ahalisinin çoğunluğunu teşkil eden köylülerin bir nevi "kölelik„ olan "toprak serfliği„ nde kalmaları, aydın rus zabitleri ve ediblerin hoşuna gitmemeğe başladı. XVIII. yüzyıl hürriyet fikirleri altında meydana gelen Avrupa sosyal müsseseleri, hele alman milliyetçiliği ve alman idealist felsefe görüşleri, açık fikirli Ruslar tarafından da benimsenmeğe başlanmıştı. Çar Aleksandr'ın gittikçe şiddetlenen istibdat rejimi, bir irtica eseri olan "mistisizm„i, general Arakçeyev'in "kışla rejimi„ karşısında yeni fikirleri benimseyenler açıkça hareket edecek durumda değillerdi; bundan ötürü "gizli cemiyetler„ kurulmağa ve ileri görüşleri benimseyenleri bir araya toplayan bazı hareketler yapılmağa başlandı. Rus zabitleri ve münevverlerinin Batı Avrupa ile yakından temasları neticesinde iki cereyan hasıl olmuştu. Biri felsefî, diğeri siyasî olan bu cereyanların her ikisi de rus cemiyeti üzerinde müessir olmağa başladı. Felsefî cereyan taraftarları, o sıralarda moda olan alman felsefe mekteplerinin tesiri altında bulunuyor, bu felsefî görüşleri Rusya'da da yayarak rus tarihini ona göre izah etmek ve rus hayatını bu prensipler üzerinde kurmayı tavsiye ediyorlardı.

Daha mühim olan siyasî cereyana gelince, bu hareketin mensupları: Avrupa'da gördükleri devlet sistemi ve sosyal müesseselerinin Rusya'ya tatbikini tasarlıyorlardı. Rus kıtaları Batı Avrupa seferinden dönünce, birçok zabit, alaylarda kendi cemiyetlerini kurmuşlar ve Avrupa'da iken edindikleri görüşlerini tatbik için hazırlık yapmaya başlamışlardı. Bu cemiyetlerin ekserisi, o sıralarda Rusya'da çok yayılmış olan " farmason loncalarını„ andırıyordu. Fakat nihaî gayeleri "farmason„ lardan büsbütün başka idi. Bu gibi cemiyetlerden en mühimi, 1816 da kurulan "Kurtuluş Birliği„ adını taşıyanı oldu. Bu cemiyetin azaları, yalnız kendilerinin "şahsî tekemmül„ kaideleriyle iktifa etmeyecekler, Rusya'da bir "meşrutî„ sistem kurulmasına da çalışacaklardı. İki yıl sonra, "Kurtuluş Birliği„ nin azaları, Almanya'da Napoleon zamanında Fransızlara karşı mücadele için kurulan "Tugendbund„u taklid ederek, gizli bir cemiyet kurdular. "Refah Birliği„ adını taşıyan bu cemiyet az sonra iki şubeye bölündü: "Kuzey„ ve "Güney„ şubeleri. Bu gizli cemiyetler artık tamamiyle ihtilâlci mahiyette olup, Rusya'daki Çarlık rejimini, zor kullanarak devirmeyi amaç biliyorlardı. "Kuzey Birliği„ nin başında, zabitlerden Muravyev Apostol kardeşler ve şair Rıleyev bulunuyorlardı; merkezi Petersburg'da idi. "Güney Birliği„nin başında da, Albay Pestel vardı; bu şubenin faaliyet sahası, Kiyef ve Podolya vilâyetlerinde bulunan "ikinci rus ordusu„ idi. Bu gizli cemiyetler azalarının çoğu zabitlerdi, fakat sivillerden de azalar vardı; her iki "birlik„ birbirleriyle muhaberede bulunuyor ve faaliyetleri, gayeleri hakkında birbirlerini haberdar ediyorlardı.

Mevcut rejim devirildikten sonra, Rusya'da kurulacak rejim hakkında, "Birlik„ azaları arasında görüş ayrılıkları vardı: Bazıları "Meşrutî bir Monarşi„ kurmayı, bazıları ise federasyon esaslarına dayanan bir "Cumhuriyet„ tesisini tasarlıyorlardı. "Güney Birliği„ nin başı olan Albay Pestel tarafından kaleme alınan ve "Rus kanunu„ (Russkaya Pravda) adını taşıyan broşür Rusya'da kurulması düşünülen "Cumhuriyet„ hakkında en enteresan bir taslak mahiyetindedir. "Birlikler„in faaliyeti çok gizli tutulmakla beraber, az sonra bunların mevcudiyetinden, plânlarından hükümet haberdar edildi. Aleksandr'a bu hususta rapor sunuldu ise de, bunlara ehemmiyet vermedi ve vaktiyle kendisinin de kapılmış olduğu "hayalperest gençliğin hülyaları„ telâkki etti. Gizli hareketin faaliyeti artması ve aralarından birinin bütün sırları ele vermesi üzerine, general Arakçeyev bu "Birlik„ler hakkında, faaliyetlerinin amaçları, cemiyete girenlerin adları hakkında mufassal rapor hazırladı ve bu sırada Taganrog'da hastalanan I. Aleksandr'a gönderdi. Bu rapor yerine ulaşmadan, I. Aleksandr öldü. Raporun incelenmesi ve gereken tedbirlerin alınması işiyle I. Aleksandr'in halefi Çar I. Nikola (Nikolay) meşgul oldu.

I. Aleksandr'ın ölümü (1 aralık 1825)

I. Aleksandr 1825 başında vereme tutulan karısı Yelizaveta Alekseyevna'yı tedavi ettirmek, hem de Türkiye'ye karşı başlanması düşünülen sefer hazırlıklarına yakın bulunmak maksadıyle, Azak denizi sahilindeki Taganrog şehrine gitmişti, Karısının hastalığı iyileşmediği gibi, bir de Çar kendisi de Kırım'a yaptığı seyahatı esnasında dizanteriye tutuldu. Hasta olarak Taganrog'a döndükten sonra, Aleksandr, 19 kasım (1 aralık) 1825 tarihinde öldü. Çar I. Aleksandr'ın hayatının ikinci devrinde "mistisizme„ kapılışı ve bunun icabı olarak hayattan "bıkkınlığı„, dinî telâkkiler zahitlik düsturlerine göre yaşayış tarzını ayarlamak isteyişinin icabı olarak, I. Aleksandr'ın Taganrog gibi Petersburg'tan uzak bir yerde ölmesi, kendisinin hakikatte ölmediği, başka bir isim alarak (zahit Dem'yan Kuzmiç) Rusya'da dolaşmakta olduğu şayiasına sebeb oldu. I. Aleksandr, hiçbir meydan muharebesi kazanmadığı, gerek askerlik ve gerek devlet idaresinde herhangi bir yararlık göstermediği

halde, "Vatan savaşı„ zamanında Rusya'nın başında bulunmasından ötürü, büyük bir şöhret kazanmıştı. Bundan dolayı kendisine rus tarihinde "Takdis edilmiş Aleksandr„ adı verilmektedir.

I. Aleksandr'ın iki kız çocuğu vardı; fakat her ikisi de küçükken öldüklerinden, 1797 yılında imparator Pavel tarafından çıkarılan veraset kanunu gereğince tahta, I. Aleksandr'ın büyük kardeşi Konstantin'in geçmesi icabediyordu. Halbuki Konstantin daha 1819 da taht üzerindeki hakkından vazgeçmiş ve bu cihet I. Aleksandr tarafından tasdik edilmiş, ve tahta, Pavel'in üçüncü oğlu Nikola'nın geçmesi lâzım gelmişti. Aleksandr, tarafından tanzim edilen, Konstantin'in tahttan vazgeçtiği ve Nikola Pavloviç'in tahta geçmesi gerektiği hakkındaki resmî ilân (manifesto), bilinmeyen sebeplerle, açıklanmamış, mühürlü bir zarf içinde saklanmıştı. Aleksandr'ın, Taganrog'da öldüğü haberi gelince Petersburg'taki devlet erkânı, Konstantin'in imparator olacağına hükmetmiş, ve paytahtaki kıtalar ona biat ettirilmeğe başlanmıştı; Petersburg'da bulunan büyük knez (grandük) Nikola Pavloviç, ister istemez, kendisi de Konstantin'e biat etmişti. Konstantin Pavloviç ise, Lehistan'ın umumî valisi sıfatiyle o sıralarda Varsova'da bulunuyordu; tahttan vazgeçmiş olduğundan o, Varşova'daki rus kıtalarını Nikola Pavloviç adına biat ettirdi. Bu suretle Rusya'da birden iki "İmparator„a biat ettirilmişti; bunun üzerine Petersburg'daki Nikola Pavloviç ile Varşova'daki Konstantin Pavloviç arasında muhabere başladı. I. Aleksandr'ın "manifesto„su açılması, Konstantin'in kat'î olarak tahttan vazgeçtiğini bildirmesi üzerine, nihayet Nikola, tahta çıktığını bir "manifesto„ (ferman) ile resmen ilân ederek, 14/26 aralık 1825 tarihinde hâkimiyeti ele aldı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇAR I. NİKOLA ZAMANI (1825—1855)

I. Nikola rejiminin kurulması

Dekabristler isyanı (14/26 aralık 1825)

I. Aleksandr'ın ölümünden sonra, Nikola Pavloviç ile Konstantin Pavloviç'ten birinin tahta geçmesi hususunda yapılan müzakereler uzayınca, Petersburg ahalisi, devlet mahfillerindeki karışıklığın farkına varmıştı. Ahali işin iç yüzünü bilmediğinden, meşru varis olan Konstantin'in zor altında tahttan vazgeçtiğini zannediyordu. Bu durumdan, Rusya'da devlet rejimini devirmek isteyen gizli "birlik„ler faydalanmağa karar verdiler. "Kuzey Birliği„ âzaları Petersburg'daki askerler arasında propagandaya başladılar ve Nikola'nın gayrı kanunî olarak Konstantin'in yerine geçmek istediği şayiasını yaymağa başladılar. "Güney Birliği„ de aynı usulü takib etti. Nikola tahta çıkmak için hazırlıklar yaparken, 12/24 aralık günü, Arakçeyev tarafından I. Aleksandr'a gönderilen "Gizli Cemiyetlerin„ faaliyeti hakkındaki mufassal raporu almış ve "ihtilâlci„ lerin hareketinden haberdar edilmişti. 14/26 aralık günü Nikola'nın çıkardığı ferman icabı Petersburg'daki askerlerin biat etmeleri icap ediyordu. Petersburg'daki alayların hepsi de, muntazam bir şekilde İmparator Nikola adına biat etmekte iken, ancak "Moskova„ ve "Leib-Grenader„ alayları biat etmekten imtina ettiler ve askerlerin bir kısmı, Petersburg'un Senato meydanında Büyük Petro'nun heykeli (1772 de II. Katerina tarafından vazedilen) dibinde vaziyet aldılar. Paytaht ahalisinden de bir kısmı askerlerin etrafına toplandılar ve müzaherette bulundular. Halk ve askerler: "Yaşasın Konstantin„ veya "Yaşasın konstitüsyon„ (meşrutiyet) diye bağırıyordu. Rusya tarihinde ilk defa olmak üzere, Çar'lık rejimine karşı açık bir demonstrasyon (nümayiş) ve silâhlı ayaklanma vuku bulmuştu. Fakat, ayaklanmayı idare edenler gevşek davranmışlar, askerî kıtaları meydanda toplayarak hareketsiz bırakmışlardı. Çar Nikola bundan faydalana-

rak hemen harekete geçti. Kendine sadık alayları celb ederek ihtilâlcilerin etrafını sardı. İhtilâlcileri sözle yola getirmek maksadıyle, Napoleon harplerinde ad kazanan general Miloradoviç, nasihatta bulunmak üzere, gönderildi; fakat general, ihtilâlcılar tarafından vuruldu; metropolit'in nasihatları da semeresiz kaldı; halk ve ihtilâcı askerler üzerine süvari kıtaları sevkedildi; fakat, ihtilâlcilar bu hücumu püskürttüler; Nikola, bu defa top ateşi açılmasını emretti; ilk salvo üzerine halk kitlesi dağıldı, ihtilâlcı askerler de teslim oldular. Bu ayaklanma "aralık„ (dekabr-decembre) ayında vukubulduğundan, ihtilâle iştirak edenlere "Dekabristler„ adı verildi. I. Nikola'nın hâkimiyeti ele alması, bu suretle, kanlı bir ihtilâl vakası ile başlamış oluyordu.

İhtilâlin bastırıldığı günün gecesi hemen takibata başlandı. Çar Nikola bu işle bizzat meşgul oldu. Hükümetin elinde mufassal bir rapor bulunduğundan, ihtilâlcıları tesbit etmek kolay bir işti. Daha o gece Petersburg'da yüzlerce kişi tevkif edildi. Petersburg'da cereyan eden ayaklanma sıralarında, "Güney Birliği„ de harekete geçmiş, Kiyef şehrini işgal teşebbüsünde bulunmuştu. Fakat bu hareketin önü sür'atle alındı. Petersburg-dan gelen emir üzerine "Güney Birliği„ azaları da tevkif edildiler. Bu münasebetle mecmuu 579 kişi takibata maruz kaldı; bunlardan 259 u cezalandırıldılar. Hareketin başları sayılan, şair Rıleyev ve zabitlerden Kachovski, Pestel, S. Muravyev - Apostol ve Bestüjev- Rümin asılmak suretiyle idam edildiler; 88 kişi Sibir'e kürek cezasına mahkûm edildiler; 18 kişi Sibir'e nefyedildi; kalanları da muhtelif cezalara çarptırıldılar. Siyasî mahkûmların Sibir'e gönderilmesine böylelikle başlanmış oldu. Maznunların sorgularını, ceza evinde nasıl tutulmaları gerektiği, idâmın nasıl yapılacağına dair bütün teferruatı Çar Nikola kendisi tesbit etmişti. I. Nikola, bu suretle hâkimiyetine "bir jandarma, zindancı ve cellâd„ olarak başlamış oluyordu. Çar, 30 yıl süren saltanatı boyunca, tahta çıktığı ilk günlerinin prensiplerine sadık kaldı ve bu sıfatını bütün Çarlığı müddetince muhafaza etti.

"Dekabristler„in tedibi, bütün münevver rus efkârını korkuttu, hür fikirli kimselerin elini-ayağını bağladıysa da, tesiri ve neticeleri büyük oldu. Bir avuç "aydın„ ın bu cesur hareketleri, ideal yolunda kurban gitmeleri, Rusya'da inkılâp, açık

fikir ve Çarlık rejiminin istibdadına karşı mücadelenin ilk tohumlarını attı. I. Nikola'nın şiddetli idaresine rağmen, "hürriyet fikirleri„ gizliden gizliye gelişmeğe başladı. Asılan ve Sibir'e nefyedilen "Dekabristler„in adları birer hürriyet sembolü olarak rus münevverlerinin yüreğinde yer almış bulunuyordu. "Dekabristler„ hareketinin rus zabitlerinin, yani asılzadelerin, istibdat rejimine karşı yaptıkları bir "hürriyet„ mücadelesi olduğunu, bunun "aşağı tabaka„ ve halk kitlesi ile hiç bir bilgisi olmayıp herhangi bir "sınıf mücadelesi„ mahiyetini haiz olmadığını söylemeğe lüzum bile yoktur.

İmparator I. Nikola'nın şahsiyeti ve rejimi I. Nikola, İmparator Pavel Petroviç'in üçüncü oğlu olup, 1796 da doğmuştu. İki büyük kardeşi (Aleksandr ve Konstantin) ile aralarında yaş farkı çoktu. Tahta geçmesi bahis mevzuu olmadığından, terbiye ve tahsiline ayrıca itina edilmemiş, küçük kardeşi Michail ile birlikte büyümüştü. Taban kaba ve çok inatçı olan Nikola, askerliğe merak etmiş ve askerî disiplini severdi. Küçük subaylıktan başlayarak orduda filen hizmet etmiş ve tahta geçtiği zaman "brigadir„ (albay) rütbesine kadar yükselmişti. Prusya kıralı III. Friedrich - Wilhelm'in kızı (Aleksandra Fedorovna) ile evlenmiş ve çok mes'ut bir aile yuvası kurmuştu. Tahsili kıt, bilgisi az, görüşü kaba bir asker zihniyetinde olan Nikola, tahta çıkıncaya kadar devlet idaresi hakkında ne tecrübesi, ne de bilgisi vardı. Fakat imparator olarak taç giydikten sonra, kendi tabiatına uygun bir rejim kurarak, Rusya'yı tam otuz yıl demir ellerinde tutmağa muvaffak oldu.

Hâkimiyeti ele aldığı 14/26 aralık 1825 tarihinde cereyan eden "Dekabristler„ isyanı I. Nikola'ya kuracağı rejime damgasını vurdurdu: Şiddete dayanan müstebit bir Çarlık rejimi sayesinde, Çar'ın tahtına karşı uzanmak isteyen bütün elleri kırmak, tebaları mutlak bir itaat ve istibdat içinde yaşamağa mecbur etmek sistemi kuruldu. "Dekabristler„in hepsi de, asılzadeler, yani "dvoryan„ ler ailesine mensup olmalarıyle, I. Nikola bu zümreye itimat edemezdi; bundan dolayı devlet idaresinde, Büyük Petro ve bilhassa II. Katerina'nın hilâfına olarak, "dvoryan„ müesseselerine yer vermedi. Devlet idaresini daimî bir kontrol altında tutabilmek maksa-

dıyle, tam manasıyle merkeziyetçi bir sistem ve geniş bir memurlar kitlesi vücude getirilerek, Rusya'da bir "bürokrasi„ rejimi tesis edildi. I. Nikola devlet idaresinde tatbikını düşündüğü bazı tedbirleri, "dvoryan„ sınıfını iştirak ettirmeksizin, kendisinin seçtiği memurlar vasıtasıyle başarmayı kararlaştırdı. Her şeyden önce Çar'ın, Rusya'da olup bitenleri bilmesi, verilen emirlerin nasıl tatbik edildiğini öğrenmesi lâzımdı; bunun için birtakım yeni idarî müesseseler kuruldu. Daha evvel mevcut olan "Çar'ın hususî kalem dairesi„ genişletildi ve birkaç şubeye bölündü. Bu "kalem„in I. Şubesi, İmparator'un hususî ve şahsî emirlerine bakardı. II. Şube ise, rus kanunlarını tanzimle meşgul olacaktı. III. şube, Rusya İmparatorluğu içindeki polis (emniyet) işleriyle meşgul olacaktı. Bu şube az sonra general Benkendorf'un idaresinde "gizli polis„ müessesesi haline getirildi ve hilhassa siyasî faaliyette bulunanları takibe başladı; siyasî faaliyette bulunanlar hakkında bütün jurnallar, bu suretle III. Şubede toplanıyordu. İmparator I. Nikola'nın bilhassa III. Şubenin faaliyetiyle yakından ilgilendiği ve jurnalları bizzat incelediği bilinmektedir. I. Nikola, "Hususî Kalemi dairesi„ vasıtasiyle, bütün devletin idare mekanizmasını elinde tutmakta idi.

I. Nikola tahta çıkar çıkmaz, I. Aleksandr'ın hâkimiyetinin ikinci devresinde ehemmiyet kazanan Arakçeyev'i ve bazı diğer kimseleri azletti; Aleksandr'ın yarattığı "mistisizm„ ve "dinî vecd„ havasını dağıttı; iş başına yeni adamlar getirdi, ve askervarî icraatına başladı.

Dekabristlerin mahkemesi bitince mühim işlerinden biri Rusya'da şimdiye kadar cari olan kanunların bir külliyat haline konması için tedbir almak oldu; bu işe, Aleksandr zamanında mühim işler yapmış, sonra sürgüne gönderilmiş olan Speranski celbedildi. Speranski'nin gayreti sayesinde, 1649 yılındanberi (yani Aleksey Michayloviç'in "Ulojenye„ sinden sonra) çıkarılan kanunların bir araya getirilmesi, tasnif ve basılması mümkün oldu; bu mühim iş 1833 te sona erdirildi ve iki seri halinde tab'edildi. Biri: "Rusya İmparatorluğu kanunları tam külliyatı„ olup, 45 büyük cilt tuttu; diğeri "Kanunların muhtasarı„ (Svod) olup 15 cilddi. I. Nikola tarafından alınan tedbirler arasında, bilhassa "rus parasının„ istikrar

kesbetmesi hakkındaki karar mühimdir. 1807-1816 yılları arasında, bilhassa harb yıllarında kâğıt para çoğalmış, bundan ötürü kıymetten düşmüştü. Bir ruble gümüş sikke, 4 ruble kâğıt para hesap ediliyordu; I. Nikola'nın maliye nazırı olan general Kangrin, devlet kasasında çok miktarda altın ve gümüş topladıktan sonra, 1839 da, para hesabının ancak "gümüş ruble„ üzerinde yürütülmesi kararlaştırıldı ve bu esaslar üzerinde yeni banknotlar basıldıktan sonra, 1843 tenberi, gümüş para ile kâğıt para arasındaki fark kaldırıldı.

İmparator Nikola, "Dekabristler„ işiyle meşgul olurken, "Dekabristler„ in bilhassa köylüleri "serflik„ ten kurtarmayı esas prensip olarak aldıklarını öğrenmişti. Çar, bu mesele ile kendisi de meşgul olmağa başladı ve "6/18 aralık 1826 komisyonu„ adı verilen gizli bir komisyon tarafından köylülerin durumu incelendi. Bu sıralarda iki çeşit köylü serfliği mevcuttu: Devlet arazisinde bulunanlar ve hususî şahıslara tâbi olan köylüler. Devlet arazisindeki köylülerin durumlarının ıslahı yolunda bazı tedbirler alındı; Çar bu işe, Kiselev adlı, daha I. Aleksandr zamanında "köylüleri serflikten kurtarmak„ meselesiyle meşgul olan birini memur etti. Kiselev tarafından I. Nikola'ya sunulan ve tasvib edilen bazı yeni tedbirler sayesinde "devlet köylüleri„ nin ekonomik durumlarında iyiliğe doğru bir gelişme oldu; fakat köylülerin büsbütün serbest bırakılmaları bahis mevzuu değildi. Hususî şahısların, yani "pomeşçik„ lerin malikânelerine bağlı ve onların işlerini görmekle mükellef olan köylülerin vaziyetini düzeltmek için ise, hemen hemen hiçbir tedbir alınmadı. I. Nikola zamanında da, köylü serfliği bütün şiddetiyle devamla, Ruslar ile Avrupalı milletler arasındaki karakteristik ayrılık muhafaza edildi. Fakat, Rusya'nın ticaret ve endüstri sahasındaki gelişmesi, köylü serfliğine dayanan büyük çiftlikler işleme sistemini gittikçe işe yaramaz bir hale koymakta idi.

I. Nikola zamanında "maarif„ işlerine de "ehemmiyet„ verildi. Fakat, bu "ehemmiyet„, tamamiyle Çar'ın "devlet„ ve "Çarlık„ telâkkilerine uygun olup, mekteplerden "hür fikir„ yaratması muhtemel olan her nevi tedrisatı bertaraf etmekten ibaretti. Maarif nazırı Kont Uvarov tarafından idare edilen I. Nikola'nın mektep sistemine göre, "ancak dvoryan ve memur

çocukları„ orta tahsil yapabileceklerdi, bu suretle "gimnazyum„-lara yalnız bunların çocukları alınıyordu. Şehirlilerle tüccar çocukları için ayrı mektepler kuruldu; gimnazyumlar, "klassik„ (yani lâtince ve yunanca dillerin öğretilmesi esas tutularak) oldu. Üniversiteler de (Moskova, Petersbug, Kazan, Dorpat) maarif eminlerinin nezareti altına kondu; Uvarov tarafından 1835 te Üniversiteler için hazırlanan bir talimatnâme ile, üniversitelerin serbestilerine son verildi; hele 1848 de Avrupa'da ihtilâl hareketlerinin alıp-yürümesi üzerine -mektepler, üniversiteler daha sıkı bir kontrole tâbi tutuldular. Profesörlüğe hazırlanmak için ilim adamlarının Avrupa'ya gitmeleri yasak edildi; Üniversiteye alınacak talebelerin, her üniversite için 300 kişi olarak sayısı tesbit edildi. Mecmualar, kitaplar, gazeteler şiddetli bir sansüre tâbi tutuldular. Bu suretle I. Nikola, Rusya'da tamamiyle polise ve jandarmaya dayanan bir istibdat rejimi kurmuş, en küçük bir hürriyet fikrini, daha doğarken boğacak tedbirleri almıştı.

I. Nikola'nın hâkimiyeti üç devre ayrılır: Hâkimiyetinin ilk yıllarından 1830 a kadar olan birinci devrinde, kendini henüz tahtta sağlam hissetmiyor ve, Rusya'da bazı yenilikler yapar gibi görünerek, umumî efkârı oyalamağa çalışıyor. 1830 da, Fransız Temmuz ihlilâlinden sonra, I. Nikola, hürriyet fikirlerinin Rusya'da yayılmaması için rejimini gittikçe şiddetlendiriyor; bu durum 1848 e kadar devam etmiştir. Nihayet 1848 Avrupa memleketlerindeki ihtilâl hareketlerinin korkusu ile, Nikola, Rusya'da tam bir polis ve jandarma rejimi tatbik ederek, "bürokrasi„ ve "köylülerin serfliği„ sistemine dayanan "Nikola rejimi„ni en yüksek dereceye vardırıyor. Tıpkı I. Aleksandr gibi, kendisinin Tanrı tarafından seçilmek suretiyle Rusya'nın başına getirildiğine, ve her yerde "meşru hükümdarlık„ prensiplerini müdafaaya memur edildiğine inanan bu, kaba, cahil, dar görüşlü rus Çar'ı, yalnız Rusya'nın değil, uzun bir zaman, Avrupa'nın da "jandarma„sı oldu. I. Nikola'nın kurduğu ve 30 yıl kadar devam ettirdiği rejimin, Rusya'yı, netice itibariyle, her sahada tam bir iflâsa getireceğini ileride göreceğiz.

I. Nikola'nın İran ve Türk harbleri (Şark Meselesi)

İran'la harp (1826-1828) ve Türkmençayı barışı (1828)

I. Nikola, Rusya'da müstebit bir rejim kurarken, dışarda da kendisinden evvelki rus çarlarının geleneklerine sadık olarak, fütuhat siyasetini esas prensiplerinden biri olarak almıştı. Kafkaslarda rus nüfuzunun artması, Gürcüstan ve Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali, İran'ı gittikçe büyüyen bir rus tehlikesi karşısında bırakmıştı. İran hükûmeti, I. Aleksandr'ın ölümünden sonra, taht meselesinde Rusya'da başgösteren karışıklıktan faydalanarak Rusları Güney Kafkaslardan atacağını umarak, 1826 da harp ilân etti. Kafkaslardaki rus kuvvetleri başkumandanı Yermolov, Acemlerin ilerleyişini güç hal durdurabildi. Ancak Paskeyeviç'in büyük rus kuvvetleriyle yardıma gelmesi, Yermolov'u müşkül durumdan kurtardı. Ruslar taarruza geçerek, yeni usule göre talim gören ve iyi silâhlarla mücehhez olan İran kuvvetlerini yendiler; Aras nehrini geçip, İran Azerbaycan'ına girdiler ve Tebriz'i aldılar. Bu durum karşısında İran'ın Ruslara karşı fazla dayanamayacağı anlaşıldı. O sırada Rusya ile Türkiye arasında ihtilâf büyümüş olduğundan, Çar Nikola, İran'la barış yapılmasını uygun gördü. 1828 yılının başında, Tebriz ile Tahran arasında bulunan Türkmençayı mevkiinde akdedilen barış şartlarına göre, İran, Erivan şehri ve bölgesi dahil olmak üzere, Aras nehrinin sol sahil tarafını Rusya'ya bıraktı; bununla İran'ın Kafkas işlerine karışmasına son verilmiş oldu; bundan başka Acemler mühim bir yekûn tutan, harp tazminatı da ödemek mecburiyetinde kaldılar.

1828-1829 rus-türk harbi; Edirne muahedesi (1829)

I. Nikola, kendisinden evvelki çar'lar gibi, bir türk düşmanı idi. "Türkiye'yi ortadan kaldırmak„ siyaseti artık Rusya'nın dış siyasetindeki ana prensiplerinden biri haline gelmişti. I. Nikola tahta çıktığı sıralarda Osmanlı devleti içinde cereyan eden vak'alar, rus Çarı'nın fütuhat ihtiraslarını artırdı ve bunların kolaylıkla gerçekleştirilmesine yol açtı. Fransız ihtilâli ile Avrupa'da başlayan milliyet hareketi, az sonra Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan hıristiyan reaya ara-

sında da kendini göstermişti. 1801 de Sırplar isyan bayrağını kaldırdılar. Rusların müdahalesi ve 1812 de Bükreş muahedesiyle Sırplara bazı imtiyazlar verileceği vâdi, Mora'daki Rumların da harekete geçmelerini mucip oldu ve nihayet 1821 de Mora'da türk idaresine karşı isyan patlak verdi. "Mukaddes İttifak„ hükümlerine göre, Avrupa büyük devletleri, meşru hükümdarlarına isyan eden Rumlara resmen yardımda bulunmadılarsa da, Avrupa'daki "Klassik„ mekteplerdeki tedrisatın tesiriyle "Phil-hellenizm„ (yunan dostluğu) cereyanı almış yürümüş olduğu için Yunanlılara her taraftan yardım gelmekte idi.

Rusya'da ise "yunan dostluğu„ ancak "türk düşmanlığı„ ve "rus fütuhat arzusunun„ bir ifadesi idi. I. Aleksandr, "Mukaddes İttifak„ ın kurucusu ve koruyucusu olmasına bakmaksızın, türk padişahına karşı isyan eden Yunan'lıları el altından teşvik ve onlara yardım etmişti. Mora isyanı uzadı ve Avrupa devletlerinin müdahelelerini mucip oldu. I. Nikola tahta çıktığı zaman, Rum'ların isyanı devam ediyordu; Çar I. Nikola, hâkimiyetini ele alınca hemen türk işleriyle meşgul olmağa başladı. 1826 da akdedilen "Akkerman Mukavelenâmesi„ ile, Ruslar Babıâli'den bazı menfaatler kopardılar. 1826 haziranında "Yeniçeri ocağı„-nın ilgası üzerine Osmanlı devleti adeta ordusuz kalmıştı; yeni askerî teşkilât henüz kurulmak üzere idi. I. Nikola bu durumdan faydalanarak, Türkiye'yi büsbütün ortadan kaldırmak ve Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlardaki eyaletini, Boğazları ve Anadolu'yu Rusya'ya ilhak etmenin sırası geldiğine hükmederek, harp hazırlıklarına başladı.

Harbin başlanması için bahane olarak "Rum meselesi„ öne sürüldü. Efkârı umumiyenin tazyikı altında hareket eden fransız ve ingiliz hükûmetleri de Akdenize donanmalarını göndererek, Babıâli üzerine baskı yapmak istediler; Nikola da bu donanma nümayişine iştirak için rus gemilerini gönderdi. Üç devletin birleşmiş donanması, Osmanlı ve Mısır donanmasının bulunduğu Navarin limanının önüne geldi. Harp hali bulunmadığından, türk ve mısır gemileri hareketsiz bir halde iken, Fransızların taarruz ettikleri görüldü; türk gemileri buna mukabele etmek isterlerken, rus, ingiliz ve fransız donanması birden harekete geçerek, Navarin'deki türk ve mısır donanmasını kâmilen imha ettiler (20 ekim 1827). Babıâli, Avrupa Devletlerinin bu barbarca hare-

ketlerini protesto etti ve tazminat istedi. İngiliz ve fransız hükümetleri bu protestoyu cevapsız bıraktılarsa da, Rusya harp ilâniyle cevap verdi. Osmanlı Devletinin elinde ne kara ordusu ve ne de donanma olmadığından, I. Nikola, kısa bir zamanda harbi bitireceğini ve İstanbul'u ele geçireceğini umuyordu.

General Dibiç'in kumanda ettiği büyük bir rus ordusu Tuna'yı geçti ve Varna ile Şumnu kaleleri üzerine yürüdü. Varna Ruslar tarafından alındı ise de, Şumnu dayandı; hatta Şumnu'daki türk kuvvetleri birkaç defa Rusları müşkül duruma soktular. Rusların Kulevci yanında büyük bir zafer kazanmaları harbin seyrini değiştirdi. General Dibiç bu defa Balkanları aştı ve Edirne üzerine yürüdü. Edirne'yi alan rus generali, kumandasında ancak 20 bin kişi olduğu halde, İstanbul'a hucumu bile düşünüyordu. Kafkas cephesinde hücuma geçen Paskeyeviç-in ordusu Kars, Ahaltsıh ve Erzurum gibi mühim türk kalelerini almakla Anadolu'yu tehdide başlamıştı. Bunun üzerine Babıâli sulh istemek mecburiyetinde kaldı. 1829 yılında Edirne'de yapılan barışa göre: Rusya, Tuna mansabının sol sahilini ve Tuna adalarını, Karadenizin doğu sahilini (Kuban mansabından St. Nikola limanına kadar) ve Ahaltsıh şehrini aldı; Babıâli, 8,5 milyon lira harb tazminatı ödeyecekti. Bundan başka, Eflâk, Buğdan ve Sırbıstan'ın imtiyazları artırılacak ve Yunanistan'a tam bir istiklâl verilecekti. Edirne muahedesiyle, Rusya Balkanlardaki nüfuzunu arttırmış ve Osmanlı Devletine karşı hâkimiyetini sağlamıştı; Rusya, Türkiye'deki ortodoks teb'anın himayesi bahanesiyle, Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmak hakkı ve imkânlarını elde etmişti.

Hünkâr İskelesi muahedesi (1833); Türkiye'nin Rusya himayesini tanıması

Mısır valisi, Kavalalı Mehmet Ali paşanın isyanı ve nihayet oğlu İbrahim paşanın, 1832 sonunda Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine Sultan II. Mahmud yardım isteyerek Çar I. Nikola'ya müracaat etti. Rusya imparatoru hemen 12 bin kişilik bir rus kuvveti gönderdi. Rus kıtaları Boğaziçi'nin Anadolu sahiline çıkarıldılar. Bu suretle Çar Nikola emeline ulaşmış gibiydi; Rus ordusu Boğaziçi'ne ayak basmış, rus donanması da Boğaziçi'ne girmişti. Rusların İstanbul'u ele geçirmesinden telâşa düşen İngiltere ile Fransa, Mehmet Ali paşa üzerine baskı

yaparak, Osmanlı hükümetiyle anlaşmaya zorladılar. Mısır valisinin isyanı meselesi yatışınca, Büyük Devletler donanması ve kuvvetlerinin çekilip gitmeleri icabediyordu.

Ruslar, çekilmeden önce, Beykoz'daki Hünkâr iskelesindeki rus karargâhında, Babıâli'yi uzlaşmağa zorladılar. Sekiz yıl müddetle akdedilen "Hünkâr İskelesi Muahedesi„ Rusya ile Türkiye arasında karşılıklı yardıma dayanan askerî bir ittifak mahiyetinde idi. Uzlaşmanın gizli maddesiyle: Babıâli bir harp vukuunda Rusya'dan başka bütün yabancı devletlere Çanakkale Boğazının kapanmasını kabulediyordu. Rusya bu muahede ile, Türkiye'yi himayesi altına almış, Karadeniz'e yabancı devlet gemilerinin girmesini önlemiş bulunuyordu. Türkiye'nin Rusya'ya ilhakı için ancak küçük bir adım atılması kalmıştı. Fakat, Çar Nikola'nın bu emellerinin gerçekleşmesine İngiltere mani oldu. İngiltere'nin teşvikiyle harekete geçen Avusturya, Fransa ve Prusya ile Rusya arasında 1840 da akdedilen "Londra Mukavelenâmesi„ ne göre Osmanlı İmparatorluğu, beş devletin (İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya, Prusya) müşterek garantisi altına kondu ve böylelikle Rusya'nın Türkiye'deki tek başına hâkimiyetine ve dolayısiyle, "Hünkâr İskelesi Muahedesi„ hükümlerine son verilmiş oldu. 1840 "Londra Mukavelenâmesi„ I. Nikola için çok büyük bir diplomatik hezimetti; bunun neticesinde "Yakın-Doğu„da Rusya'nın itibarı birdenbire düştü. Fakat, Nikola, inatçı bir kimse olduğundan, "Hasta adam„ tabirini kullandığı Osmanlı İmparatorluğunun Rusya'ya katabileceğine inanıyor ve bu yoldaki kararını asla değiştirmiş değildi.

«Şark Meselesi» ve Rusya'ya karşı Müttefik Devletlerin savaşları (Kırım harbi; 1853-1855)

İstanbul'u (yani Boğazları) almak ve "öleceği muhakkak olan hasta adamın„ (yani Osmanlı İmparatorluğunun) mirasına konmak„ arzusu İmparator Nikola'da bir *idée fixe* haline gelmişti. 1829 seferinde, ve 1833 te bunun gerçekleştirilmesine az bir şey kaldığını görmüştük. 1840 Londra Mukavelenâmesiyle Çar'ın bu tasarısına ulaşması haylı müşkülleşmişti, fakat Nikola bu defa İngiltere ile anlaşmak suretiyle bu plânın gerçekleştirebileceğini ummaya başladı. Çar 1844 te Londra'yı ziyareti esnasında ingiliz nazırlariyle "Osmanlı İmparatorluğunun ölmekte olan bir hasta adam olduğunu, ve bu devlet yıkıldığı zaman İngiltere ile Rusya'nın boş bulunmamaları, önceden anlaşmaları lâzım geldiği„ yolunda konuşmalarda bulundu. İngilizler Çar'ın tekliflerine ne "evet„ ne de "hayır„ dediler. Çar bu defa III. Napoleon'un yükselmesi üzerine, Fransa ile İngiltere arasında başgösteren rekabetten faydalanmaya karar verdi, ve Türkiye'yi paylaşmak için İngiltere ile uzlaşmak siyasetini takibe başladı. 1849 da, rus kuvvetlerinin macar ihtilâlini bastırmaları üzerine, Nikola Rusyası'nın askerlik kudreti çok yükselmiş gibiydi; 1852 de yapılan büyük manevralar, rus ordusunun, zahiren, fevkalâde parlak bir durumda olduğunu göstermişti. Bunun üzerine Nikola harekete geçmeğe karar verdi. Çar, ingiliz hükümetinin hakikî niyetlerini bir türlü öğrenememiş, fakat İngilizlerin Fransızlarla anlaşacaklarına, ve İngiltere-nin "Türkiye'yi müdafaa için„ harbe girişeceğine asla ihtimal vermiyor, ve İngiltere ile Osmanlı devletini paylaşmak hususunda mutabık kalacağını umuyordu. Nihayet İngiltere'nin, rus askerî kudreti karşısında boyun eğmek zorunda kalacağına inanıyordu. Çar, bu görüşlerin verdiği cesaretle, 1853 yılı 9 ocak günü, bir resmî kabul esnasında, Petersburg'daki ingiliz elçisi Hamilton Seymour'la bir konuşma yaptı, ve "Türkiye'nin hasta bir adam olduğunu„ pek yakında öleceğini, fakat bundan önce İngiltere ile Rusya'nın "miras meselesinde anlaşmaları gerektiğini„ söyledikten sonra, Çar, "İngiltere'nin İstanbul'da yerleşmesine asla müsaade edemeyeceğini, Rusya'nın da ancak geçici bir surette İstanbul'u işgal edeceğini„ anlattı. Nikola, bu sözleriyle, düşündüklerini meydana koymuş oldu. Halbuki I. Nikola, tahminleri ve hesaplarında tamamiyle yanılmıştı; bir kere III. Napoleon'u hesaba katmayışı büyük bir hata idi: İstanbul-daki mahir İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe Babıâli'nin Rus taleplerine boyun eğmemesini temine muvaffak olmuş, ve Palmerston'un tesiriyle İngiliz umumî efkârı şiddetle Rusya'nın aleyhine dönmüştü. Bunun üzerine ingiliz hükümeti harekete geçti ve nihayet Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Türkiye'den mürekkep bir devletler bloku teşekkül etti. Bu bloka sonra, yeni kurulmuş olan Savoya Kırallığı da katılacaktır.

Harbin başlamasında zahirî sebebi, Beyt-ül-Lahim'deki "Makamat-ı Mukaddese„ meselesi teşkil etti. III. Napoleon, Ku-

düs'teki katoliklerin, I. Nikola da, ortodoksların hamisi sıfatiyle Babıâli'den birtakım taleplerde bulundular; Babıâli'nin, katolikleri iltizam ettiği ileri sürülerek çok ağır taleplerle Menşikov İstanbul'a "fevkalâde elçi„ olarak gönderildi (şubat 1859). Menşikov'un İstanbul'daki çok kaba ve adi hareketleri, Rusların harb açmak kararında olduklarını açıkça belli etmişti. Babıâli, Çarın ağır taleplerini red edince, Rusya, Osmanlı devletine harb ilân etti. Rus kuvvetleri hemen Eflak ve Buğdan'a girdiler. Avrupa devletlerinin tavassutta bulunmak isteyişlerinden bir netice çıkmadı ve nihayet Babıâli de Rusya'ya harb ilân etmek zorunda kaldı.

Çar Nikola, rus ordularının kısa bir zamanda Tuna'yı geçip Osmanlı hükümetini barışa zorlayacağını zannetmişken, tam bir sürpsizle karşılaştı. Tuna boyundaki vukubulan çarpışmalarda türk kuvvetleri Rusları geri attılar. Bu defa, Ruslar Silistre kalesini muhasara ettilerse de alamadılar. Avusturya'nın, Rusya'ya karşı pek dostca olmayan talepleri, Rusları, Avusturya sınırına bir miktar kuvvet yığmak zorunda bıraktı. İngiliz ve fransız donanmasının Marmara denizine gelmiş olması, Rusyaya karşı bir devletler blokunun vücude gelmekte olduğuna delâlet ediyordu. 1853 kasım ayında, rus Karadeniz donanması âni bir baskınla Sinop limanındaki türk donanmasını imha etmişti; bunun üzerine ingiliz ve fransız gemileri Karadeniz'e çıktılar, ve Ruslara karşı düşmanca durum aldılar. Az sonra fransız ve ingiliz askerleriyle dolu gemiler de yetişmeğe başladı. İngiltere ile Fransa'nın, Türklere yardım edecekleri artık aşikârdı. Bu durum karşısında, rus başkumandanlığı Tuna boyunu boşaltmak zorunda kaldı. O sıralarda ingiliz donanması Baltık denizine girdi; Aland adaları ingiliz ve fransız bahriyelileri tarafından işgal edildi ve Petersburg teklikeye düştü. Beyaz denizdeki Solovets manastırı da ingiliz gemileri tarafından topa tutuldu; Sibir'in doğu kısmındaki Kamçatka sahilleri yakınında da ingiliz gemileri göründü; Karadeniz'de ise büyük bir ingiliz-fransız donanması bulunuyordu. Rusya, bu suretle her taraftan hücuma maruz kalmıştı. Çar Nikola'nın saldırgan siyaseti, doymak bilmez fütuhat ihtirası, Rusya'ya karşı Devletler blokunun meydana gelmesine; hatta Avusturya ve Prusya gibi, evvelce Rusya'ya dost devletlerin bile, şimdi pek dostca olmayan bir durum almalarına sebeb oldu. Rus tehlikesini geri atmak maksadıyle Avrupa'nın bütün milletleri birleşmiş gibiydiler.

Müttefik kuvvetler, hareket sahası olarak Kırım'ı seçtiler. Rus Karadeniz donanmasının üssü olan Sıvastopol zaptedilmekle, Rusların en mühim askerî tesisatları imha edilmiş olacaktı. 1854 eylülünde, 89 harp gemisinin himayesinde 300 taşıt gemisiyle karaya çıkan, 60 bin kişilik fransız, ingiliz ve türk kuvvetleri, Eupaterya'da mevki aldıktan sonra Sıvastopol üzerine yürüdüler. Birkaç gün sonra Sıvastopol her taraftan sarıldı ve rus harp tarihinde en büyük kahramanlık destanı olan, Sıvastopol'un müdafaası harbi tam 11 ay devam etti. Bu harb esnasında rus amirallerinden Kornilov, Nachimov ve İstomin öldüler; şehir bombardımanlar neticesinde tamamiyle harab oldu; fakat buna rağmen rus askerleri büyük bir mukavemet gösterdiler. Kırım seferine iştirak eden ve Ömer paşanın kumandasında dövüşen Osmanlı-Türk kuvvetleri büyük yararlık gösterdiler, ve Rusların Eupaterya'ya yaptıkları hücumu püskürttüler; bu haber I. Nikola'ya derin bir tesir yaptı ve büsbütün hasta düşmesine sebeb oldu; Çar, mamafih, rus ordusunun tam bir hezimetini öğrenmeden, Şubat 1855 de öldü. 27 ağustos/8 eylül 1855 tarihinde Fransızların hücumu ile Malachov tabyesi düştü; bunun neticesinde Sıvastopol da sukut etti.

Rusya'nın yenilgisinden doğan neticeleri, Nikola'nın halefi II. Aleksandr, 1856 da Paris'te akdedilen bir barışla kabul etmek zorunda kaldı. Bu harb esnasında Ruslar Kars kalesini zaptetmek suretiyle bir nevi muvazene kurmağa çalışmışlardı. Fakat, Kırım seferindeki rus yenilgisi hiçbir muvazene kabul edecek gibi değildi. I. Nikola'nın rejimi, Rusya'nın siyaseten yalnızlığını, askerlik bakımından yenilgisi ve iç idarede bu rejimin tamamiyle iflâs ettiğini açıkça göstermiş oldu.

Lehistan Meselesi (1830/31 Leh Kıyamı)

I. Nikola'nın hâkimiyeti zamanındaki mühim vak'alardan biri de, "Lehistan Kırallığı„ meselesi ve Leh'lilerin istiklâl savaşlarıdır. "Viyana Kongresi„ nde verilen kararlar üzerine, Lehistan'ın büyük bir kısmı "Lehistan Kırallığı„ adıyle Rusya'ya bırakılmış, ve Çar Aleksandr aynı zamanda Leh kıralı ilân edilmişti. I. Aleksandr, Lehistan'a bir nevi muhtariyet vermeyi

bile vâdetmiş, "Seym„ (Diyet Meclis) in toplanmasına müsaade etmişti. Fakat Aleksandr'ın vaadleri kuru sözlerden ibaret kaldı, Lehistan ve Rusya'da olduğu gibi, cebir ve şiddet rejimi tatbik edildi.

I. Nikola tahta çıkınca, Lehiştan'ın idaresinde herhangi bir değişiklik hasıl olmadı, bilâkis, rus tahakkümü fazlalaştı; fakat Lehlilerin de millî mukavemetleri arttı. 1830 fransız ihtilâl hareketlerinin tesiriyle Lehlilerin millî hareketleri büsbütün alevlendi. Birçok şehirde gizli cemiyetler teşekkül etti. 1803 te Vilno şehrinde tesis edilmiş olan Vilno Üniversitesi, Litvanya'daki leh millî hareketinin merkezi olmuştu. Leh milliyetperverleri, Lehistan'ın istiklâlini kazanmak için mücadeleye girişerek, 1772 de Lehistan'ın birinci bölümünden evvelki devlet sınırlarını yeniden ihya etmek istiyorlardı. Lehlilerin başında tarihçi Lelevel ve prens Adam Czartoryski (Çartoriski) gibi mümtaz şahsiyetler bulunuyorlardı. 1830 yılı sonunda, leh milliyetçileri, rus hâkimiyetine karşı, Varşova'da ayaklandılar ve rus askerlerini şehirden çıkardılar. Bunun üzerine, Lehistan'ın her tarafında ayaklanmalar başladı, birçok yerde rus idaresi kaldırıldı. Leh milliyetçileri bir hükümet kurarak, Romanovlar sülâlesinin Lehistan üzerindeki haklarını ilgaya karar verdiler. Çar I. Nikola hemen mukabil tedbirler aldı. 1831 başında, general Dibiç'in kumandasında büyük bir rus ordusu Varşova üzerine sevkedildi. Ruslar Varşova yakınında leh millî ordusunu yendiler, fakat harb yine uzadı. Bu defa, Çar tarafından Lehistan'a gönderilen mareşal Paskeyeviç, enerjik hareketlerle, leh kuvvetlerini dağıttı, ve bütün Lehistan "ateşle ve kanla„ Ruslar tarafından zaptedilmiş oldu. Nikola, artık Lehlilerin "muhtariyetinden„ bahsetmek bile istemedi, ve 1832 de Lehistan'ın idaresine ait çıkarılan ayrı bir "statü„ye göre (Statut organique) Lehistan aleiâde bir rus eyaleti haline getirildi. Ayaklanmaya iştirak eden binlerce Lehli asılzade ve münevverler hapise atıldılar, öldürüldüler veya Sibir'e sürüldüler; leh çiflikleri rus köylülerine dağıtıldı. Lehistan'da "ruslaştırma„ siyaseti bütün şiddetiyle tatbik edilmeğe başlandı. Bu durum karşısında binlerce Lehli, Avrupa'ya iltica ettiler ve memleketlerini kurtarmak maksadıyle faaliyete geçtiler.

Kuzey Kafkas ahalisinin Ruslara karşı istiklâl savaşları. Şeyh Şamil hareketi.

Dağıstanlıların Ruslara karşı savaşları

Ruslar Hazer denizi sahili ve Derbend geçidiyle Güney Kafkaslara indikten sonra, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan ahalisi (Çeçenler, Çerkesler, Kabardalılar, Balkarlar v.b.) rus hâkimiyeti altına alınmış değillerdi. Arazinin dağlık ve zaptı çok güç olması, Rusların buralara kolayca girmelerine engel oluyordu. XIX. yüzyılın ortalarına doğru rus hükümeti, Dağıstan ve Kuzey Kafkas'taki bütün sahayı ele geçirmeğe karar verdi; fakat, bu iş zannedildiği gibi kolay değildi. 1828 de rus kuvvetleri Karaçaylıları ağır bir yenilgiye uğrattılar; aynı zamanda general Paskeyeviç, Osetinlerle meskûn sahaya kuvvet sevkederek, Kafkasların merkezini almağa çalıştı. Dağıstan'da, daha I. Aleksandr zamanında, yerli ahali rus hâkimiyetine karşı ayaklanmıştı. Kıyamı, Dağıstanlıların ilk " imamı „ (şeyh) Gazi Muhammed idare etmişti. Kuzey Kafkasların ahalisi müslümandı; "imam„lar dinî ve dünyevî hâkimiyeti haiz şefler olup, "mürid„leri üzerinde büyük bir nüfuz sahibi idiler. "İmam„ (şeyh) Gazi Muhammed'in hocası Kurali-Magoma, Ruslara karşı, mukaddes cihad (gaza) ilân etti; bunun üzerine Gazi Muhammed'in bayrağı altında, Ruslara karşı savaşmak üzere binlerce " mürid „ toplandı. Bazı Kafkas kavimlerinin "han„ları, Çarın hâkimiyetini kabul etmişler, hatta Rusların müttefiki olmuşlardı. Dağıstan'ın ortasında bulunan "Avar Hanlığı„ bunlardan biriydi. Gazi Muhammed'in kuvvetleri, Avar Hanlığına karşı umumî bir hücuma geçtilerse de muvaffak olamadılar. Bu savaşlar esnasında Gamzat-bek ve Şamil ad kazandılar. "İmam„ Gazi Muhammed, 1832 de, Ruslara karşı savaşta şehit düşünce, " İmam „lığa Gamzat-bek geçirildi; onun gayreti sayesinde "Avar Hanlığı„ ortadan kaldırıldı ise de, bir müddet sonra bu " imam „ bir suykast neticesinde şehit edilince, yerine şeyh Şamil geçti.

Şeyh Şamil 1832-1859

Dağıstan'ın Gimra köyünden olan Şeyh Şamil, Ruslara karşı, Kafkaslıların istiklâlini korumak için savaşan en büyük kahramanlardan biridir. Mükemmel bir medrese tahsili gören, aynı zamanda kabiliyetli bir şef ve çok kahraman ve cesur bir kimse olan şeyh

Şamil, 25 yıldan fazla, rus istilâsına karşı durdu; elinde çok mahdut insan ve gayet iptidaî silâhlar olduğu halde, koca Rusya İmparatorluğunu çeyrek asır kadar uğraştırdı. Hâkim bulunduğu sahada, bir nevi "Dinî Cumhuriyet„ (İmamlık) teşkilatı kurarak, müridleriyle, Rusların ilerleyişini durdurmağa çalıştı. Fakat rus kuvvetlerinin mukayese kabul etmez üstünlüğü, topları ve silâhları karşısında şeyh Şamil dayanamadı, yanında kalan 400 müridi ile, Gunib dağı üstündeki köyde kahramanca mukavemet ettikten sonra, 1859 da müstevlilere teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Şeyh Şamil'in idaresinde Dağıstanlıların Ruslara karşı mücadeleri, Kafkas milletlerinin istiklâl savaşları tarihinde en şanlı sahifelerinden birini teşkil etmektedir.

Şeyh Şamil'den sonra, Kafkasların batı sahasında Muhammed Emin'in idaresinde bir müddet daha çete savaşlarına devam ettirildi ise de, sonra o da Ruslar tarafından esir edildi. Rus ordularının Kafkasları tamamiyle ele geçirmeleri üzerine, Kafkas ahalisinden (müslüman olanlarından) on binlerce aile Türkiye'ye hicret ettiler. Rus idaresinin yerleşmesini müteakip, Kafkas kavimlerine karşı şiddet ve cebir rejimi tatbik edildi; Rusyadan rus mujikleri ve rus Kazakları Kafkasya'ya nakledilmek suretiyle, Ruslar tarafından buranın geniş ölçüde kolanizasyona başlandı.

I. Nikola zamanında Rusya'da sosyal hareketler ve fikir cereyanları

Slavyanofiller ve Batı Avrupa muhibleri

Napoleon harpleri zamanında rus ordularının Batı Avrupa'da kalmaları, ve rus münevverlerinden bir çoğunun Avrupa medeniyetiyle temas tesis etmeleri, rus fikir hareketlerinin uyanmasında esas âmil teşkil ettiğini görmüştük. Rusya'da, Büyük Petro'nun "Avrupalılaştırma„ siyasetinin icabı olarak, Almanya, Fransa ve diğer Avrupa memleketlerindeki fikir ve ilim hareketleriyle az çok temas ve münasebet tesis edilmişti. XVIII. yüzyıl içinde, Avrupa memleketlerinin yüksek tabakasında olduğu gibi, Rusya'da da, yüksek tabaka (saray muhitinde ve üst tabaka, asılzadeler arasında) fransız dilini öğrenmekte, ve fransız edebiyatı, fransız kültürü ruhunda terbiye edilmekte ve tahsil yapmakta idiler. Fransız ihtilâlinden sonra, Fransa ile temas azaldı ise de, fransızca, yine eskisi gibi yüksek muhitlerin "resmî dili„ olarak kalmıştı. Napoleon harbleri zamanında ise Ruslar Almanya'da uzun müddet kalınca, bu defa alman dili ve alman bilgisi tesirini göstermeğe başladı. Bilhassa, Schelling ve Hegel felsefesi, rus münevverleri arasında revaç buldu. Bu iki alman filozofunun eserleri, gerek asıl metni ve gerek rusca tercümesi Rusya'da geniş bir okuyucu kitlesi buldu ve bütün bunların neticesi olarak birbirine zıd iki cereyan doğmuş oldu; bunlardan biri "Slavyanofil„ ler, diğeri de "Batıcılar„ idi (Batı Avrupa hayranları = Zapadniki).

"Slavyanofil„ görüşü, her milletin kendisine has bir "varlığı„ olduğunu, ve bunun esasında "halkın ruhu„ denen bir ide bulunduğunu kabul ediyordu; işte her milletin tarihi ve hayatı bu "halk ruhu„ ile doludur. Bir milletin tarihini bilmek ve hayatını tanımak, ancak o "milletin ruhu„nun ne gibi manevi kıymetler taşıdığını bilmekle mümkündür. Rus milletinin hususiyeti ise, Slavyanofillerin telâkkisine göre, rus "Ortodoksluğunun„, rus devlet teşkilâtı ve sosyal bünyesinin kendine has kıymetler ihtiva etmesindedir. Rus tarihi esas itibariyle Batı Avrupanınkinden farklıdır; Batı Avrupa hayatı da baştan mantığa, hesaba ve ferdî hürriyete dayanmış olduğu halde, Rusya, tâ ilk devirdenberi hayatını inan esaslarına ve sosyal birliğe dayandırmıştır. Batı Avrupa'da devletler zorla, bir istila neticesinde kurulmuşken, Rusya'da, devlet serbestçe itaat prensiblerine dayanmıştır; Rusya'da ayrı zümreler ve sınıflar arasında mücadele olmamıştır; işte Rusya'nın, Avrupa'ya karşı üstünlüğü buradadır. Büyük Petro, Rusya'da zoraki bir "Avrupalılaştırma„ siyaseti takible, rus tarihinin normal seyrini değiştirmiş, yanlış yola sevketmiştir; çünkü rus hayatında "derunî hakikat„ olmakla, bu "hakikat„ esaslarında (ortodoksluk ve sosyal birlik esasları) kurulacak devlet teşkilâtı ve cemiyet bünyesi, Batı Avrupa (ve dolayısıyle bütün dünya) için bir örnek olabilecektir. Rus hayatını ve rus tarihi inkişafını, yeniden "normal„ yoluna çevirmek, doğru düşünen her rus münevverinin vazifesidir. Bu görüşün XIX. yüzyılın 40 yıllarında en ileri gelenleri Chomyakov, Kireyevski kardeşler, sonraları -Samarin ve Aksakov biraderler idi. Gitgide, bu cereyan siyasî bir istikamet alarak, "Panslavist„ bir hareket haline girdi; yani: Rusya'nın önderliği altında, bü-

tün slav kavimlerini birleştiren bir devlet kurmak, bu görüşün siyasi amacını teşkil etmeğe başladı.

İkinci cereyan olan "Batıcı„ (Batı Avrupa hayranları=Zapadniki) lara gelince, bunlar, Rusya'nın medeni (sivilize) bir memleket oluşu, ancak Büyük Petro'nun açtığı yeniliklerle başlandığını kabul ediyor, ve Avrupa fikir hareketleri, Avrupa medeniyetinin Rusya'da taklid ve tatbik edilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bunlara göre, Rusya ancak Avrupa medeniyetini, yani bütün insanlığın en yüksek ve müşterek medeniyetini, benimsemekle "Asyalı„ veya "barbar„ olmaktan kurtulabilecek, ve ancak bu sayede Rusya'da dinamik bir hayat kurmak mümkün olacaktır. Bu cereyana intisab edenler, Avrupa'da, bilhassa Almanya'daki fikir hareketlerini takib etmekte, ve alman felsefesinin ruhunu, özünü anlamağa, ve rus münevverlerine aşılamağa çalışmakta idiler; aynı zamanda Avrupa'da siyasî ve sosyal sahada cereyan eden olaylar ve yenilikler, bu grup tarafından dikkatle takip edilmekte idi. Bu cereyanın en mühim mümessilleri: meşhur edebiyat münekkidi Belinski,profesör-tarihçi Granovski ve Londra'da bulunan mülteci Herzen (Gertsen) idiler. Moskova ve Petersburg üniversiteleri, profesörleri ve talebeleriyle, edibler, şairler ve münevverlerden güzide bir zümre "garpcılar„cereyanına katılmışlardı. Gerek "Slavyanofil„ler, ve gerek "Garpcılar„, fikirlerini, sansörün şiddeti yüzünden, açıkça ifade edemiyorlar, ancak kapalı cümleler ve sözlerle anlatmağa çalışıyorlardı. Fakat, rus okurları, rus münevverleri "satırlar arasından„ okumayı öğrendiklerinden, yazarların ne demek istediklerini mükemmel biliyorlardı.

I. Nikola zamanında Rusya'nın ekonomik ve kültür durumu

I. Nikola zamanında Rusya'da tam bir istibdat rejimi ve irtica hâkim olmakla beraber, Rusya'nın ekonomik hayatında ve teknik gelişmesinde mühim terakkiler görüldü. Bir defa Rusyanın iç ticareti çok gelişti. Volga üzerindeki Nijni-Novgorod panayırında yapılan alış verişin gittikçe artmış olması bunu açıkça göstermektedir. Diğer yandan, rus hububatının harice ihracatı birkaç misli arttı; bilhassa Karadeniz limanında rus buğdayının harice satışı, yıl geçtikçe mühim bir yekûn tutmakta idi. Iç ticaretin artmasında, yolların yapılması mühim bir âmil teşkil ettiği gibi, Volga nehri üzerinde buharla işleyen vapurların seyri sefere başlamalarının da büyük bir faydası görüldü. 1837 de Petersburg ile Moskova arasında ilk demiryolu açılması, az sonra Varşova ile Krakovya arasında demiryolu yapılması ile Rusya'da da demiryolu inşaatına bir başlangıç teşkil etti; fakat raylar, lokomotifler ve vagonları Avrupa'dan getirmek mecburiyeti, demiryolun çok pahalıya mal olmasını gerektiriyordu. Mamafih bir müddet sonra Rusya'da ilk büyük demir ve makine fabrikaları kurulmağa başlandı. Bilhassa pamuk mensucatı endüstrisi inkişaf etti ve, binlerce ameleyi çalıştıran büyük fabrikalar kurularak, Rusya'da da "kapitalizm„ hareketi inkişafa başladı. Aynı zamanda, bilhassa Moskova çevresindeki köylerde, "ev zanaatı„ (dokumacılık ve diğer zanaatlar) inkişaf ederek on binlerce köylü ailesi, piyasa için eşya hazırlamakta, ve bunlar da toptancılar vasıtasıyle satışa çıkarılmakta idi. Rusya, yavaş ta olsa, Avrupa'da olduğu gibi, "manufatura„ (fabrika, imalâthaneler) meydana getirmekte ve kendi ihtiyacını karşılamağa çalışmakta idi. 1828 de Petersburg'da ilk Yüksek Mühendis mektebi açılmış, ve Rusya'da yüksek mühendisler yetiştirilmeğe başlanmıştı. Tula askerî fabrikalarından başka, birçok top, tüfek ve diğer silâh fabrikaları da kurulmuştu.

İlim sahasında bu devirde herhangi bir terakki kaydedilmesi imkânsızdı. I. Nikola tarafından tatbik edilen sistem, ancak mütavassıt, fakat hükümete sadık, iyi memurlar yetiştirebilmesine matuftu. Maarif Nazırı Kont Uvarof, Nikola zamanı maarif programında terbiye ve tahsil esası olarak şu üç prensibi kabul etmişti: Ortodoksluk, Mutlakiyet ve Milliyet. Bunları geliştirmeğe yarayan mektepler ve Üniversitelerin tedrisatı sıkı bir kontrole tâbi tutulmuş, felsefe dersleri büsbütün kaldırılmıştı. Mamafih, bütün bu tahditlere rağmen, bazı yüksek âlimler yetişti. Bilhassa rus edebiyatı ve dili en yüksek bir derecesini buldu. Puşkin gibi modern rus dilini yaratan ve rus şiirinin en yüksek nümunelerini veren mümtaz şair, Nikola devrinde yaşadı; fakat, bu devrin ahlâksızlığının ve entrikalarının kurbanı oldu. İkinci büyük rus şairi Lermontov da yine bu devirde yaşadı. En büyük rus münekkidi Belinski, yine bu

devir adamı idi. Gogol de yine Nikola zamanı ediblerindendir. Dostoyevski'nin edebî hayatı, Nikola devrinin müthiş takibatı içinde gelişti. Turgenev en güzel eserlerini bu sıralarda yazdı. Nihayet Lev Tolstoy'un ilk edebi faaliyeti, Nikola'nın son yıllarına rastlar. Rusya'nın ve Avrupa'nın "jandarması„ olan Çar Nikola'nın zamanı, bu suretle, bu irtica ve istibdat yıllarının karakterini yumuşatıcı mahiyette olan klasik rus edebiyatının en güzel devrine rastlamaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

BÜYÜK REFORMLAR ZAMANI

II. Aleksandr zamanı (1855-1881)

II. Aleksandr-in hâkimiyeti-nin başlangıcı, Paris barışı, (1856)

Kırım harbi kritik bir seyr almağa başlarken, Çar I. Nikola'nın öldüğünü görmüştük. Tahta 19 şubat 1855 te Nikola'nın büyük oğlu Aleksandr geçti. II. Aleksandr, 1818 de doğmuş, gayet iyi terbiye ve tahsil görmüş, yumuşak tabiatlı bir kimse idi. Şair Jukovski'nin nezareti altında büyümüş, Speranski'den "kanunlar„ hakkında bilgi edinmiş olan Aleksandr, Rusya içinde iki büyük seyahat yapmış ve memleketini tanımak fırsatını bulmuştu. 23 yaşında iken, bir alman prensesi (Hessen-Darmstadt prensesi) ile evlenmişti. I. Nikola, hâkimiyetinin son on yılında oğlunu devlet işleriyle yakından meşgul ettiğinden tahta çıktığı zaman bu hususta az çok tecrübe sahibiydi. II. Aleksandr, çok müşkül bir durumda Rusyanın başına geçmişti; harb gittikçe Ruslar aleyhinde inkişaf etmekte ve içte de en ağır şartlar hüküm sürmekte idi. II. Aleksandr, Rusların Kafkas cephesindeki muvaffakıyetlerine güvenerek, harbin Rusya lehine döneceğini umuyordu ; fakat bu ümitleri boşa çıktı. 28 ağustos /9 eylül tarihinde Sıvastopol kalesinin düşmesi üzerine, Rusların harbi devam ettiremeyecekleri anlaşılmış oldu. Bu defa Avusturya'nın, Rusya'ya bir ultimatum vererek, müttefiklerin taleplerini kabul ve barış akdetmesini istemesi, veya Avusturya'nın da müttefikler safına katılacağını bildirmesi üzerine, II. Aleksandr barış müzakerelerine girişmek zorunda kaldı.

Rusya ile müttefik devletler arasındaki müzakerelere 1856 şubatı (mart)'nda Paris'te başlandı ve bir ay sonra muahede şartları tesbit edildi. Kararlaştırılan maddelerin en mühimleri şunlardı: 1. Her iki taraf, harb zamanında işgal ettikleri sahaları boşaltacak, 2. Türkiye'nin "bütünlüğü ve istiklâli„, muahedeyi imzalayan devletler tarafından garanti altına alınacak, 3. Kara-

deniz bütün devletlerin (harp) gemileri için kapalı olacak, ve Karadeniz sahili boyunca tersane ve mühimmat depoları tesis edilmeyecek, 4. Ticaret gemilerinin Tuna nehri boyunca, seyri seferi bütün milletler için serbest tutulacak ve bunu temin maksadıyle Tuna'nın mansabında Rusya'ya ait olan dar bir saha, Buğdan Beyliğine bırakılacak, 5. Eflâk ve Buğdan Beylikleri Osmanlı Devletinin himayesinde kalmakla beraber, imtiyazları büyük devletler tarafından garanti altına alınacak. Paris muahedesiyle, bu suretle, Rusya, Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını kaybettiği gibi, Türkiye'nin iç işlerine karışmak ve Balkanlardaki nüfuzunu genişletmek imkânlarından da mahrum edilmiş oldu. Bu muahede, Rusya için ağır bir yenilgi olmakla beraber, İngiltere ve Fransa tarafından Rusya'nın emperyalist siyasetini durdurmak yolunda alınan yarım tedbir mahiyetinde olup, "rus tehlikesini„ ancak muvakkat bir zaman için önleyebilecekti. Nitekim, Avrupa devletleri arasında ihtilâf başlayınca, rus hükümetinin Paris muahedesinin koyduğu tahditleri birer birer kaldıracağını ilerde göreceğiz. Rusya, 1853-1855 yılları harbinde 350 bin kişi kaybetmiş, ve neticede yine bir yenilgi barışı imzalamak zorunda kalmıştı. Bu durum, 30 yıl süren "I. Nikola rejimi„ nin açık bir bilânçosu idi. Rusya'da herkes mevcut nizamın devam ettirilemeyeceği, idarede, hatta sosyal müesseselerde değişiklikler yapılması mecburiyeti hasıl olduğu kanaatinde idi. Çar Aleksandr da bunu bildiği için, Paris barışının akdini ilân ettiği zaman, bu husustaki görüşlerini ifade eder sözler de sarfetmişti. Hakikaten, Paris muahedesinin akdinden sonra, Rusya'da yapılması lâzım gelen ıslâhat hakkında görüşmelere başlandı. Bunun en mühimi: köylüler meselesi idi.

Köylü serfliğinin kaldırılması (1861)

Boris Godunov zamanında kararlaştırılan, II. Katerina zamanında en klâsik bir şekil alan rus köylülerinin "serfliği„ (toprağa ve çiftlik sahiplerine bağlı ve tâbi oluşları), I. Aleksandr zamanındanberi rus devlet idaresi ve sosyal hayatının en ehemmiyetli meselelerinden biri olmağa başlamıştı. II. Katerina ve I. Aleksandr, gençlik çağlarında maruz kaldıkları felsefî görüşlerin tesiriyle, Rusya'da "en ileri bir devlet siştemi„ kurmayı düşünürlerken, rus "mujik„ (köylü) lerini tam bir serbestiye kavuşturmayı bile tasarlamışlar, fakat bunun yerine, hakikatte, tam bir istibdat rejimi tesis etmekle, köylüleri daha ağır sosyal şartlar içine koymuşlardı. I. Nikola'nın bürokratik ve formalist rejimi "köylü serfliği„nin olduğu gibi muhafazasını gerektirmişti.

Halbuki Rusya'da ticaretin artması, fabrikaların kurulması, kapitalizmin yerleşmesi, artık "köylü serfliği„nin muhafaza edilmesine imkân vermiyordu. İleri görüşlü münevverler ve bazı devlet adamları, bir müddettenberi bu sisteme karşı mücadele açmışlar, köylülerin ayaklanmaları yıl geçtikçe çoğalmış ve devlet, bu meseleyi halletmek mecburiyeti karşısında kalmıştı. II. Aleksandr bu işin "yukarıdan„, yani devletin ve "dvoryanlar„-ın (çiftlik sahipleri ve köylülerin efendileri) teşebbüsüyle yapılmasını ve köylülerin umumî bir ayaklanmalarına fırsat vermeksizin halledilmesini tavsiyede bulundu. Bunun üzerine, komisyonlar kuruldu, tasarılar hazırlandı ve nihayet dört yıl süren hazırlıklardan sonra 19 şubat 1861 de, II. Aleksandr tarafından köylülerin serflikten (toprak köleliğinden) kurtulduklarına dair "manifesto„ (ferman) çıkarıldı. Bu fermana göre, gerek devlet arazisinde ve gerek çiftlik sahiplerinin (pomeşçik) toprağında yaşayan ve hukuk bakımından serbest olmayan bütün köylüler serbest oluyorlardı; fakat malikâneler, çiftlik sahiplerinin meşru mülkleri sayılması itibariyle, köylülere bırakılacak arazi için, çiftlik sahiplerine tazminat verilecekti. Köylülere bırakılacak arazinin miktarı ise açık olarak tesbit edilmemiş, daha ziyade çiftlik sahiplerinin arzularına bırakılmıştı. Neticede, köylüler hukukan serbestilerini kazandılarsa da, iktisadî bakımdan durumlarında fazla bir değişiklik olmadı; çünkü kendilerine ayrılan arazi miktarı çok azdı; arazinin büyük kısmı, çiftlik sahiplerinin elinde kalıyordu. "19 şubat fermanı„ ile serbest bırakılan köylülerin (erkek nüfus) miktarı 21.279.000 kişi olup, her can başına orta hesap ile 3,3 desyatina (10 dönüm kadar) arazi isabet etmişti (Bu miktar mıntakalara göre değişiyordu; mümbit mıntakalarda daha az, Orta ve Kuzey Rusya'da daha çoktu). Köylülerin, devlet tarafından çiftlik sahiplerine ödenen tazminatı, 49 yıl içinde tediye etmiş bulunmaları tesbit edildi. Bu suretle, XVI. yüzyıldanberi Rusya'da devam ettirilen "köylü

serfliği„ sistemi nihayet kaldırılmış ve rus "mujik„ leri de serbestiye kavuşturulmuş oldular.

Mamafih, "19 şubat fermanı„ ile tesbit edilen esaslar, köylüleri ve rus münevverlerinin büyük bir kısmını memnun etmedi. Bunlar, çiftliklerin büsbütün ilga edilmesini ve köylülere dağıtılmasını istiyorlardı. "Serbesti„ ilân edilir edilmez, köylü "isyanlarının„ birdenbire çoğalması (1861-1863 yıllarında 2.000 ayaklanma) bu memnuniyetsizliğin derecesini göstermektedir. Bu köylü ayaklanmalarını bastırmak için hükümet tarafından şiddetli tedbirlerin alınmasıyle, zaten kaynaşmağa başlayan rus umumî efkârının, büsbütün harekete geçmesini mucip oldu. "19 şubat„ serbestisinden sonra da Rusya da en mühim sosyal problemlerden biri "toprak meselesi„ olmakta devam etti. Mamafih, köylülere serbesti verilmesiyle, Rusya'da büyük bir sosyal ıslâhat başlamış oldu; şimdiye kadar kanun nazarında hiçbir hak ve salâhiyetleri olmayan çiftlik sahiplerine veya devlete iş görmeğe mecbur tutulan halk kitlesi, 22 milyona yakın köylü, "serbesti„ kazanmış oldular. Bu yüzden II. Aleksandr'a "kurtarıcı Çar„ (Tsar Osvobditel') adı verilmiştir. Bununla, hukukan serbest olan ve "mir„ (cemaat, köy) teşkilâtında toplanan, köylü cemaatleri meydana geldi. Köylüler "mir„ a ait arazinin müşterek sahibi telâkki ediliyorlar ve 10-12 yıl müddetle erkek nüfus üzerinden hesap edilerek, arazi kura ile paylaşılır ve yeni "kura„ ya kadar her köylü ailesi bu araziyi işlerdi. Vergi hususunda müteselsil kefalet usulü kabul edilmişti. Bu durum küçük değişikliklerle 1917 inkılâbına kadar devam etti.

İç idarede yeni müesseseler kurulması: Askerlik, matbuat ve maarif işleri

Köylülerin azad edilmeleri üzerine, iç idarede de birtakım yeni müesseseler kurmak mecburiyeti hasıl oldu. Bunların en mühimlerinden biri, Rusya'nın birçok vilâyetinde tesis edilen "Zemstvo„lardır. Bu defa her vilâyette ekonomik meselelerle meşgul olmak üzere, ahalinin bütün zümrelerinden seçim suretiyle celbedilen kimselerin iştirakiyle yerli idareler kuruldu. Seçime iştirakin esası olarak muayyen bir servet sahibi olmak şartı kondu; dolayısıyle, "Zemstvo„ organlarında büyük çiftlik sahibleri (dvoryan'ler) yine en mühim mevkileri işgal etmiş oldular. "Zemstvo„ mahallî idarelerin ekonomik kısımlarını, yollar, hastahaneler ve mektepler yaptırmayı üzerine aldı. Bu müessese sayesinde, bilhassa mektep işlerinde mühim terakkiler kaydedildi. "Zemstvo„larla müvazi olarak adlî müesseselerde de mühim ıslahat yapıldı; bunlardan en ehemmiyetlisi, 1864 te çıkarılan yeni mahkeme nizamnameleri oldu. Buna göre, kazaların "Zemstvo„ ve şehir idaresi toplantılarında "sülh hâkimleri„ seçilir, ve ehemmiyetsiz işlere bunlar tarafından bakılırdı. Büyük dâvalar da, vilâyet merkezlerindeki "çevre mahkemeleri„nde bakılırdı. Mühim cinaî dâvalarda ise, mahkeme azaları ile birlikte yerli ahali arasından kura ile seçilen "juri azaları„da bulunuyorlardı. Mahkemeler, devlet idaresinden tamamiyle müstakil bir duruma getirilmişti ; tahkikat, müstantıklar tarafından yapılır, elde edilen malzeme mahkemeye tevdi edilir, maznunlara kendilerini müdafaaları için avukat tutmalarına izin verilir, ve mahkeme esnasında dinliyecilerin bulunmasına müsaade edilirdi. Yeni adlî nizamname ile ceza sisteminde de mühim değişiklikler yapıldı; dayak, kırbaç, kızgın demir vurmak gibi cezalar kaldırıldı. II. Aleksandr askerlik mükellefiyeti işinde de esaslı değişiklikler yaptı. Büyük Petro zamanında, "dvoryan„ (asılzade) lerin hepsi, vergi ödeyen zümreler de, kur'a efradı vermek suretiyle askerlik mükellefiyetine tâbi idiler ; Katerina zamanında "dvoryan„ lerin mükellefiyeti tahdit edilmiş ve nihayet büsbütün serbesti kaldırılmıştı. 25 yıl olarak tesbit edilen askerlik hizmeti ağır bir yük olarak aşağı tabakaya yükletilmiş bulunuyordu. 1874 de çıkarılan yeni bir kanunla 21 yaşına gelenler askerlik hizmetine mecbur tutuldular. Hükümet, her yıl askere alınacakların sayısını tesbit eder ve 21 yaşındakiler arasından kur'a çekilmek suretiyle istenilen miktar askere çağırılırdı. Askerlik hizmeti 15 yıl olarak tesbit edildi; bunun 6 yılı muvazzaf orduda, 9 yılı ihtiyat hizmet teşkil ediyordu. Kont D. A. Milütin'in, harbiye nazırı sıfatıyle askerlik sahasında yaptığı yenilikler, rus askerî teşkilâtının yükselmesi bakımından çok faydalı oldu. Devletin malî işlerinde ve ekonomik hayatında da birtakım tedbirler alındı. Devlet gelirini çoğaltmak maksadıyle alkollü içkiler satışı artırıldı; şeker, tuz, tütün satışı devlet inhisarı altına kondu. Demir yollarının

yapılması işine ayrıca ehemmiyet verildi. Bu iş için ecnebi sermayesi de celbedildi; iç ve dış ticaret çok yükseldi; bunun icabı olarak, 1860 da ilk rus "Devlet Bankası" kuruldu.

II. Aleksandr'ın tahta geçmesiyle, I. Nikola zamanında matbuatın tâbi olduğu şiddetli sansör kısmen kaldırıldı ve "Maarif Nezareti" nden "İç İşleri Nezareti" ne nakledildi. 1865 te çıkarılan matbuat kanunu ile, kitapların ve risalelerin sansöre tâbi olmaksızın basılmalarına izin verildi. Bununla rus fikir hayatının inkişafı için müsait bir zemin hazırlandı ve Avrupa'nın en ileri fikirlerini rus okuyucularına tanıtmak imkânı hasıl oldu. Maarif sahasında da mevcut tahditlerin birçoğu kaldırıldı; 1863 yılında üniversitelilere muhtariyet verildi ve bununla ilmin serbest olarak inkişafına imkânlar açıldı. Mamafih, maarif nazırı D. A. Tolstoy tarafından, orta (lise) tahsilinde klâsik (lâtince ve yunanca mecburî dil olmak üzere) esasları kabul edilerek, lise tahsilinde riyaziye ve tabiî ilimler arka plâna kondu. Lise tahsilinde yapılan bu değişiklik, ileri gelen fikir adamları ve rus münevverleri tarafından fena karşılanmıştı; çünkü, rus münevverlerinin mühim bir kısmı ilmin ancak, tabii bilgilerden ibaret olduğuna, ancak müsbet ilmin Rusya için faydalı bulunduğu kanaatinde idiler.

XIX. yüzyıl ortalarında fikir cereyanları: «Nihilist»ler, «Panslavist»ler, «Halkseverler»

Avrupa'daki sosyalizm cereyanları Rusya'da da tesirlerini göstermeğe başlamıştı. Daha I. Aleksandr zamanında Avrupa fikir ve hürriyet hareketlerinin rus münevverleri arasında bazı cereyanların doğmasında, ve "Dekabrist" ler ayaklanmasında âmil olduğunu görmüştük. I. Nikola zamanında her cins fikir hareketine karşı şiddetli bir savaş açılmasına rağmen, Rusya'da fikir hareketinin önü alınamamıştı. Alman "idealist felsefesi" nin Rusya'da, biri "Slavyanofil", diğeri "Batı" (garbcı) olmak üzere iki büyük "mektep"in vücuda gelmesine âmil olduğunu da görmüştük. Çaadayev gibi Avrupalı tipinde (hatta katolikliğe meyli olan) ilk Rusların yetiştiğini bile müşahede ediyoruz. Yine alman felsefesi ve Avrupa'da müsbet ilimlerin, Darvinizmin ve materyalist görüşün ilerlemesi neticesinde Rusya'da yeni yeni fikir cereyanları gelişmeğe başladı; bunlardan en mühimi "Nihilizm" dir. Bu cereyanın mümessilleri, Rusya'da mevcut olan her şeyi: idare sistemini, ahlâk telâkkilerini top yekûn red etmek ve hiçbir şey tanımamak (nihil = hiçbir şey; nihilist adı bundan) düsturunu esas ittihaz ettiler. Onlara göre, ancak müsbet bilgilerin, tabii ilimlerin faydası vardı; şiir, felsefe, güzel sanatlar ve saire, hiçbir şey ifade etmeyen lüzumsuz birer nesne idi. Siyasî sahada kendilerini sosyalist sanan, hakikat halde sistemli bir dünya görüşleri olmayan "nihilist" ler, Rusya'da hürriyet fikirlerini yaymanın, yeni ve âdil bir sistem kurmanın ancak Çarlık mutlakıyetini devirmekle mümkün olacağına inanıyorlar, ve buna ulaşmak için de "terör" (tethiş) usulünü kendileri için mübah görüyorlardı. Çernışevski ve Dobrolübov, bu hareketin siyasî cephesini teşkil ediyorlar ve Rusya'da "sosyalizm" kurulmasını temin maksadıyle, Avrupa'daki en "sol" (kızıl) fikirleri Rusya'da aşılamağa çalışıyorlardı; Pisarev ise, nihilizmin teorisini yapıyor ve edebî yazılarıyle bu görüşün yayılmasına hizmet ediyordu. Nihilizm cereyanı, rus sosyalizmini hazırladı ve rus münevverleri arasında sosyalist, sonraları marksist ideolojisinin temellerini atmış oldu (Nihilist tipler, Turgenev'in *Babalar ve oğullar*, ve Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanında tasvir edilmiştir).

II. Aleksandr zamanında, rus fikir ve politik hayatında en mühim rol oynayan cereyanlardan biri de "Panslavizm" dir. "Slavyanofil" görüşü, başta felsefî ve edebî bir cereyan iken sonraları, bilhassa Çek ve Güney Slavları arasında Avusturya-Alman tahakkümüne karşı siyasî bir çehre alarak Rusya'da da taraftarlar bulduktan sonra, mühim bir siyasî cereyan haline geldi. Chomyakov, Kiriyevski, Katkov ve Aksakov kardeşler (İvan Aksakov, Konstantin Aksakov) ile Danilevski tarafından bir ideoloji haline getirilen bu görüş, Rusya'nın hâkimiyeti altında bütün Slavları birleştiren bir devlet kurulmasını gaye olarak almıştı. Rus ortodoksluğu, Çar'lık mutlakıyeti ve rus milliyetçiliği prensiplerine dayanan bu cereyan, gitgide müteassıb "Rusçuluk" şekline girerek, mistik ve mürteci bir akide halini aldı. Danilevski tarafından bir sistem haline getirilerek *Avrupa ve Rusya* adlı eserde esas prensipleri ortaya konan "Panslavizm" görüşü, Rusların her şeyden önce Türkleri "Avrupa'dan kovmalarını" ve İstanbul merkez olmak üze-

re bir "Slav„ devleti kurmayı telkin etmekte ve Rusya'nın bu "misyonu„ yapmağa tarihî hakkı olduğu iddia edilmekte idi. Büyük bir edip olan Dostoyevski de bu görüşlerin en hararetli müdafii ve yayıcısı idi. Moskova Üniversitesi profesörlerinden olup, mürteci fikirleriyle tanınan Katkov ise, Panslavistlerin resmî sözcüsü idi. II. Aleksandr ve resmî rus hükümeti, ilk önce, Panslavist cereyanını iyi karşılamamış gibi göründülerse de, sonraları bu cereyanı teşvik ettiler ve rus fütuhat politikasında "Panslavist„lerin emellerini gerçekleştirmeğe çalıştılar. Fakat, başta Lev Tolstoy olmak üzere, bazı rus edipleri bu hareketi tasvib etmediler.

Bu devrin enteresan fikir hareketlerinden biri de, Bakunin, Lavrov ve Michaylovski'ler tarafından temsil edilen "Halkseverlik„ (Narodniçestvo-Populizm) cereyanıdır. Avrupa sosyalizminden mülhem olan Lavrov, Rusya'da da kendine has bir sosyalizm kurmayı tasarlıyordu; onun fikrine göre rus sosyalizmi, Avrupa'da olduğu gibi, sınıflar mücadelesine ve sosyal münasebetlerden doğan ayrılıkların bir neticesi olmayıp, Rusya'da mevcut şartlara dayanacaktı. Rus sosyal hayatının esasını, rus halkı, rus mujiği, rus köylü cemaatı, "mir„, teşkil ettiğinden, Rusya'da yeni rejimin, rus halkının kalkınması ve rus mujiğinin iştirakiyle mümkün olacaktı; bundan dolayı halkı uyandırmak, ona yeni fikirler aşılmak lâzımdı. Lavrov tarafından ileri sürülen bu görüşün tesiriyle yüzlerce üniversite talebesi, münevverler, kimi öğretmen, kimi usta ve işçi sıfatıyle, halk arasında yeni fikirleri yaymak, köylüleri Çarlık istibdadına karşı ayaklanmağa teşvik etmek gayesi ile, köylere dağıldılar; bununla rus aydınlarının (intelligentsiya) "halka gidiş„leri hareketi başladı. Bu görüş, yalnız orta derecede münevverleri değil, Dostoyevski gibi büyük edipleri sarmış, ve "rus mujiği„ni idealize etmek derecesini bulmuştu (Grigoroviç'in *Anton Goremıkâ*'sı). Rus köylüsünün, her şeyi mükemmel, tabii ve yüksek olduğu zannediliyor, ve müstakbel rus cemiyetinin, köy, "mir„, teşkilâtı örnek tutularak kurulması isteniyordu. Basit, fakat doğru olan halk mantığı ve halk felsefesinin, en yüksek felsefî görüşlere, ekonomik ve sosyolojik doktrinlere üstün olduğu iddia ediliyordu. Fakat "halkı tanımağa„ giden rus münevverleri, rus köylüsünün, rus mujiği'nin, hiç te idealize ettikleri gibi bir

"neşne„ olmadığını görmekte gecikmediler; halk arasında yapılan propagandaların tesiri, hemen hemen, hiçti; halk, rus intelligentsiya'sının (münevverlerinin) önderliği altında "yeni bir hayat„ kurmağa asla istekli değildi. Hükümet tarafından şiddetli takibata uğrayan ve köylüler arasında da hüsnü kabul görmeyen bu "Halkseverler„in, "Halka gidiş„leri az sonra gevşedi ve bu cereyan da kuvvetten düştü. Jandarma tarafından yakalanarak, Sibir'e sürülen "Halkseverler„le Sibir'deki siyasî mahkûmların sayısı çok arttı. Yakayı ele vermeyen küçük bir zümre ise, "Toprak ve hürriyet„ adıyle 1876 yılında gizli bir cemiyet kurdular; fakat bu cemiyet üç yıl sonra ikiye bölündü. Bir kısmı, bu hareketi eskisi gibi devam ettirmek üzere, 1879 da, "Toprağı yeniden bölme„ (Çernıy peredel) adıyle bir cemiyet teşkil ettilerse de, bu hareket de az sonra kendiliğinden söndü. İkinci zümre ise, terörist (tethişçi) bir teşkilât olan "Halk İdaresi„ adını aldı ve, Çar II. Aleksandr'ı öldürmek üzere, suykastlar tertibine başlandı; suykastlar biri birini takip etti ve, nihayet 1/13 mart 1881 de, bu teşkilât mensupları II. Aleksandr'ı, bir bomba atarak, parça parça ettiler.

1863 yılı Leh milliyetçilerinin kıyamı

1831 leh kıyamı, rus hükûmeti tarafından kana boğarak bastırıldıktan sonra, leh milliyetçileri yeniden harekete geçtiler. Barış, Londra ve İsviçre'de bulunan leh mültecileri ile, Lehistan'da gizli cemiyetler halinde çalışan leh milliyetperverleri, Lehistan'ı Rusya Çar'lığı zulmünden kurtarmak gayesiyle büyük gayretler sarfettiler. Bu maksatla, Avrupa memleketleri efkâr-ı umumiyesini kazanmağa çalıştılar. I. Nikola, yalnız Rusya'da değil, Avrupa'da da her türlü "millî„ ve "hürriyet„ cereyanlarının düşmanı tanınmış, bilhassa 1849 da Macarları tedib için bir ordu bile göndermiş, ve bu hareketi ile Batı Avrupa hürriyet taraftarı zümrelerinin nefretini üzerine çekmişti; rus zulmünün ve idaresinin mahiyeti Batı Avrupa'da malûm olduğu cihetle, Avrupa efkârı Lehlilerle beraberdi. I. Nikola rejimi devam ettikçe, leh milliyetperverleri açıkça hiçbir hareket yapacak durumda değildiler.

II. Aleksandr tahta geçince, evvelce Paskeyeviç'in şiddet kullandığı Lehlilere biraz daha yumuşak davran-

mağa başladı. Sibir'e sürülen Lehlilerden birçoğuna, vatanlarına dönmeğe izin verildi. Rusya'da, idarede bazı yeniliklerin yapılmağa başlanmasıyle Lehliler de kendileri için daha müsait bir idare kurulmasını bekliyorlardı; leh vatanseverlerinden Markiz Weliopoloski'nin idaresi altında faaliyete geçirilen "Leh muhtar idaresi„ Lehlileri tatmin etmedi; çünkü bu rejim esas itibariyle rus tahakkümünü değiştirmiyordu. Bunun üzerine 1863 te, Lehistan'ın her tarafında rus hâkimiyetine karşı silâhlı ayaklanma başladı; kıyamı, gizli bir teşkilât olan, leh "Halk Hükümeti„ (Rzad narodowy) idare ediyordu.

1863 yılının ocak ayında başlayan leh millî kıyamı, sür'atle bütün Lehistan'a ve Litvanya'ya yayıldı. 1863 nisanında, İngiltere, Fransa ve Avusturya hükümetleri, Lehlileri iltizam ederek, rus hükümeti nezdinde teşebbüste bulundularsa da, II. Aleksandr, Bismark Almanyasına güvendiğinden, "rus iç işlerine karışmağa kimseye müsaade edilmeyeceği„ cevabını verdi, ve böylelikle "Leh meselesi„ "Avrupa devletleri meselesi„ olmaktan çıktı. Rus kuvvetleri muhtelif koldan Lehistan'a girdiler. Bilhassa general Muravyev, Vilno mıntakasında emsalsiz vahşetler yaparak, ayaklanmayı bastırdı ve leh ahalisi arasında "Asıcı Muravyev„ lâkabını kazandı. Lehistan on eyalete bölündü ve, "Leh Krallığı„ sözü büsbütün kaldırılarak, Leh yurdunda tam bir ruslaştırma siyaseti tatbik edilmeğe başlandı. Mekteplerde, idarede ve hatta sokaklarda leh dilinin kullanılması yasak edildi.

Türkistan Hanlıklarının Ruslar tarafından zaptı

Kırım harbiyle Balkanlara ve Anadolu'ya doğru rus yayılışı durdurulduktan sonra, rus istilâcıları bu defa Türkistan'ı faaliyet sahası olarak seçtiler. Türkistan'daki durum, rus fütuhat plânlarının gelişmesi için fevkalâde elverişli idi. XVIII. yüzyıldanberi Türkistan'da üç devlet mevcuttu: Hokand Hanlığı, Buhara Emirliği (Hanlığı) ve Hiva Hanlığı. Her üç devlette de, skolastik medrese terbiyesine dayanan, en koyu bir taassub zihniyeti hüküm sürmekte idi. Hanların, bilhassa Buhara emirlerinin, ekserisi cahil ve zalim kimseler olup, Hanlıklarda orta çağ teşkilâtı ve zihniyeti devam ettirilmekte idi. Çok çeşitli ve eski bir kültüre sahip ve parlak bir tarihi olan buralara Avrupa medeniyetinin küçük bir ışığı bile nüfuz edemiyordu. Üstelik Hanlıklar arasında mücadele eksik olmazdı; aynı Hanlık içinde yaşayan muhtelif kavimler veya uruğlar arasında da daimî bir ihtilâf mevcuttu. Bütün bunlar, Rusların Türkistan'a girmelerini kolaylaştırdı; ve yirmibeş yıl gibi kısa bir zaman içinde Avrupa kıtasının beşte biri büyüklüğünde olan bir saha Rusya'nın eline düştü.

Kazak Türklerinin rus hâkimiyeti altına alınmaları (1734-1869)

Rusların Türkistan istilâsı tarihçesi kısaca şöyle olmuştur: Daha önce Büyük Petro'nun Türkistan'la ilgilendiğini görmüştük. 1715 te Buchholz'un idaresinde Irtış nehri boyundan hareket eden askerî bir heyet Doğu Türkistan'a gönderilmek istenmişti. Fakat bu hey'et hiçbir şey elde edemeden ve gideceği yere varmadan geri döndü. Mamafih bu teşebbüsün kalıcı bir tesiri oldu: Irtış nehrinin güneyine göç eden Kazak (Kırgız) ve Kalmıklara karşı müdafaa tertibatı olmak üzere tahkimli bir hat inşa edildi; bu hat boyunca karakollar ve dayanak noktaları vücuda getirildi. 1734 te, Kazak (Türklerinin) Küçük Yüzü (Küçük Orda) rus hâkimiyetini tanımıştı; bunun üzerine Yayık nehri boyunca da tahkimli hat meydana getirildi ve buralara Ural (Yayık) rus Kazakları iskân edildiler; bu suretle Ural (Yayık), Orenburg ve Sibir (rus) Kazakları askerî birlikleri teşkil edilmiş oldu. Kazak (Kırgız) uruğları, rus hâkimiyeti altına alındığı zaman bunların başında kendi "han„ ları bırakılmıştı; bu teşkilât uzun zaman muhafaza edildi. "Küçük Yüz„ (Küçük Orda) Kazaklarının batı kısmı uruğlarının son hanı olan Şir-Gazi, 1824 te hâkimiyetinden uzaklaştırıldıktan sonra Kazak-Kırgız uruğları üç "sultan„ın idaresi altına kondular.

Rus tahakkümünden memnun olmayan Kazak - Kırgızlar arasında, Hiva hanının teşvikiyle, Ruslara karşı ayaklanmalar olmağa başladı; bu hareketin başına "Orta Yüz„ (Orta Orda) hanı Veli'nin torunu Kine Sarı adlı, çok enerjik ve milliyetperver bir zat geçince, 1838 den sonra Kazak (Türk) ların istiklâl mücadeleleri çok şiddetlendi. Kine Sarı'ya Kazak uruğlarının ekserisi katıldılarsa da, üstün rus kuvvetlerinin modern silâhları karşısında, Kazak-Kırgızlar dayanamadılar; Çu boyuna çekil-

mek zorunda kalan Kine Sarı, 1847 de Kara-Kırgızlar tarafından öldürülünce, Kazak-Türklerinin Ruslara karşı mücadeleleri gevşedi. Ruslar, Kine Sarı'ya karşı savaşırken, Sırderya'nın aşağı kısmından başlayarak bozkırlarda bazı tahkimli noktalar yaptılar. Bunlardan biri de, 1847 de Sırderya üzerinde kurulan Raim karakolu idi. "Raim„ tahkimli noktasının inşasından sonra, Ruslar Aral denizini araştırmak üzere ekspedisyonlar tertib ettiler, ve 1849 de Aral denizi hakkında mufassal bir rapor hazırlanmış oldu.

"Küçük Yüz„ (Küçük Orda) un doğusundaki bozkırları işgal eden "Orta Yüz„ (Orta Orda), 1740-1742 yıllarında rus tabiiyetini kabul etmişti. Bir müddet Çin tabiiyetine girmiş, sonra yeniden rus hâkimiyetini tanımış ve kendi "hanları„ idaresi altına konmuştu. 1821 de Veli Han ölünce, yeni bir han tayin edilmemiş, rus idaresine göre teşkilât kurulmak istenmişti. Bunun üzerine Kazak (Türkler) lar arasında memnuniyetsizlik başgöstermiş ve yukarıda bahsettiğimiz Kine Sarı kıyamı vukubulmuştu. Kine Sarı hareketi yatıştırılınca "Orta Orda„ sahasında da rus teşkilâtı kuruldu.

"Büyük Yüz„ (Büyük Orda), Kalmıkların Çinliler tarafından yenilmeleri üzerine, Çin hâkimiyeti altına girmişti. 1798 de de "Büyük Yüze„ ait olan Taşkent sahası, Hokand Hanlığının eline geçmiştir. XIX. yüzyıl başında "Büyük Yüz„ Kazakları tamamiyle Hokand hanını tanıdılarsa da, bunun Yedisu sahasından göçeden bir kısmı 1847 de rus tabiiyetine girdi. Bunun üzerine Yedisu'ya yakın Kazak ve Kara-Kırgız uruğları da rus hâkimiyetini tanımağa başladılar. Bunun neticesi olarak 1854 te Ruslar, Almata ırmağı üzerinde "Vernoye„ adıyle bir tahkimli mevki inşa ederek, Yedisu'daki hâkimiyetlerini sağladılar. 1867 de burada rus idarî teşkilâtı kuruldu ve Yedisu (Semireçye) eyaleti adını aldı. Bu suretle XIX. yüzyılın ortalarında Issık göl'den Sırderya'nın mansabına kadar uzanan Kazak-Kırgız bozkırları Rusların eline geçmiş ve Türkistan içlerine rus ilerleyişi başlamış bulunuyordu.

Türkistan Hanlıklarının Ruslar tarafından zabtı (1853-1885)

Rusya ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ticaret ve diplomatik münasebetlerin, daha Moskova Büyük Knezliği zamanında başladığını görmüştük. Oka ile Volga nehrinin birleştiği bir yerde Nijni-Novgorod şehrinde yapılan yıllık büyük panayıra Orta Asya'dan çok miktarda tüccar geldiğinden, Ruslarla Türkistanlılar arasındaki sıkı münasebet devam ettirilmekte idi. Türkistan şehirlerinden gönderilen kervanlar, Astrachan'a veya Orenburg'a kadar gelmekte ve Türkistan malları Rusya'ya getirilmekte idi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Buhara'dan ve diğer Hanlıklardan elçi hey'etleri de Rusya'ya gönderilmekte idi.

1820 de Negri'nin başkanlığında Buhara'ya gönderilen rus elçi hey'etine, rus kurmay subayları da katılmışlardı. 1835 te Buhara'ya Vitkiyeviç adlı bir rus elçisi gönderildi; Vitkiyeviç, Kâbil'e kadar gitti. Bu sıralarda İngilizler de Afganistan ve Türkistan'ın güney kısımlarıyle yakından ilgilenmekte idiler; 1838 de İngilizler Pamir'e kadar ilerlemişler, 1839 da Kandahar ve Kâbil şehirlerini işgal etmişlerdi. Orta Asya'da hâkimiyet için İngiltere ile Rusya arasında rekabet başlamış bulunuyordu.

İngilizlerin, Türkistan'a güneyden yaklaşmaları üzerine, 1839 da Ruslar da Hiva'yı ele geçirmek için bir teşebbüste bulundular. Perovski'nin kumandasında 6.000 kişilik bir rus kuvveti harekete geçirildiyse de, bu teşebbüs tam bir başarısızlıkla bitti. 1841 de, Butemev'in idaresinde Buhara'ya bir elçi hey'eti gönderildi; hey'ete, genç bir müsteşrik olan Hanıkov da katıldı; Hanıkov bu seyahatının sonunda güzel bir *Buhara tarihi* kaleme almıştır. Rusya'dan Türkistan'a elçiler gidip gelmekle beraber, Rusların gittikçe tehdid edici bir durum almaları ve 1847 de Sırderya'nın aşağı kısmında Raim tahkimli noktasını yapmaları üzerine, münasbetler gittikçe gerginleşti.

Rusların Türkistan'a doğru ilerleyişleri için engel teşkil eden ve Hokand Hanlığına ait olan Sırderya üzerindeki Akmescit kalesi, Yakub bey (sonraki Kaşgar emiri Atalık Gazi Badevlet Yakub bey) tarafından müdafaa edilmekte idi. Yakub beyin oradan gitmesi üzerine, 1853 te Akmescit, Ruslar tarafından hücumla zaptedildi. Bu kalenin düşmesiyle Türkistan'da Rusların ilerleyişi yeni bir safhaya girdi. Rus hükümeti Türkis-

tan Hanlıklarını işgal için hazırlıklar yapmağa başladı. Kırım harbinin Rusya'nın yenilgisiyle bitmesi, Rusların Türkiye zararına genişlemek imkânlarının İngiltere ve Fransa'nın müdahalesiyle önü alınması, Rusya'yı, Türkistan tarafında yayılmağa teşvik eden mühim bir âmil oldu.

Ruslar, Türkistan içlerine hem askerî hareketlerle, hem diplomatik yollarla nüfuz etmeğe başladılar. 1858 de general İgnatyev (sonraki İstanbul elçisi ve panslavist) elçi olarak Buhara'ya gönderildi ve Buhara emirine baskı yapmağa çalıştı. 1860 da, Yedisu'dan harekete geçen rus kuvvetleri, Tokmak ve Pişpek şehirlerini ele geçirerek, Tanrı dağlarından Doğu Türkistan'a giden yolları kontrolleri altına aldılar. 1861 de, Sirderya üzerindeki Cülek ve Yenikurgan mevkileri zaptedildi. Bu defa rus tahkimli hattının daha güneye indirilmesine, Sırderya'nın aşağı kısmıyle Yedisu arasındaki sahanın zaptına karar verildi; 1864 te Türkistan (Yesa) şehri Rusların eline geçti. Aynı yılda general Çernyayev, Evliya-Ata ve Çimkent şehirlerini işgal etti ve Taşkent üzerine başarısızlıkla biten bir baskın yaptı. General Çernyayev, ertesi sene 1950 asker ve 12 topla Taşkent üzerine yürüdü. Taşkent'in ahalisi 100.000 kişi olup, 30 bin müdafii ve 63 topu vardı. Fakat Rusların talimli askerleri ve son model topları karşısında Taşkentliler dayanamadılar, şehir 15/27 haziran 1865 tarihinde Çernyayev-in eline geçti. Bukadar az bir kuvvetle, Türkistan'ın en kalabalık bir şehrinin Ruslar tarafından alınması, bütün Türkistan'da şaşkınlığı mucip oldu; rus ilerleyişinin Türkistanlılar tarafından durdurulamayacağını açıkça göstermiş oldu. Nitekim Taşkent'in düşmesinden sonra, Türkistan'da rus yayılışı sür'atle inkişaf ederek, bu geniş ülkenin çok kısa bir zaman içinde Rusların eline düşmesiyle neticelendi.

Taşkend'in işgali üzerine, Ruslar ile Buhara emiri arasında savaş başladı. Ruslar 1866 da İrcar mevkii yanında emirin kuvvetlerini yendiler; ikinci bir rus zaferi Yenikurgan yanında kazanıldı. Türkistan'ın ilk genel valisi tayin edilen, alman menşeli, general Kaufmann, 3.500 askerle, Türkistan'ın en büyük şehri olan Semerkand'ı bir el silâh atmadan, işgal etti (2/14 mayıs 1868); bu suretle Zerefşan ovasının mühim bir kısmı Rusların eline geçmiş oldu. Bu durum karşısında Hokand hanı ve Buhara emiri Kaufmann ile bir uzlaşma akdetmek zorunda kaldılar. Buna göre, Buhara emiri rus himayesini kabul etmiş oldu (18/30 haziran 1868 uzlaşması). Hokand, da ise, Hudayar han tahtında bırakıldı; zahiren müstakil olmakla beraber rus nüfuzu altında hâkimiyetine devam edebildi.

Buhara ve Hokand Hanlıkları bu suretle rus nüfuzu ve himayesi altına konduktan sonra, Hiva Hanlığının varlığına son verilmesi için, 1873 te, general Kaufmann'ın kumandasında, 13.000 kişilik bir rus ordusu, beş muhtelif koldan harekete geçirildi. Hivalıların kısa süren mukavemeti kırıldıktan sonra, şehir Rusların eline düştü; 12/24 ağustos 1873 te yapılan bir uzlaşma ile Hiva Hanlığı da, Buhara gibi, Rusya'nın himayesi altına kondu. Türkistan'da müstakil bir devlet olarak ancak Hokand Hanlığı kalmıştı. 1875 te Hudayar hana karşı Kıpçaklar isyan ettiler; hanın rus nüfuzu altında bulunması yerli ahalinin nefretini mucip olmuştu. Hokand'da başgösteren karışıklıklardan Ruslar faydalanmağa karar verdiler; küçük, fakat modern silâhlı rus kıtaları, kalabalık Hokand kuvvetlerini kolaylıkla dağıttılar; ve Hokand Hanlığını baştan başa işgal ettiler; 19 şubat 1876 tarihli bir fermanla Hokand Hanlığı ilga ve yerine Fergane eyaleti teşkil edildi. Bu suretle Türkistan-daki son türk devleti de ortadan kaldırılmış oldu.

Ruslar Türkistan sahasını zaptederken Hazar denizinin doğu kıyılarını da işgale başlamışlardı. 1846 da Mangışlak'ta, Novo-Aleksandrovsk tahkimli noktası tesis edilmişti. 1869 da, Kafkas rus kuvvetlerine mensup bir kıta, Hazar denizinin doğu sahiline çıktı ve Krasnovodsk tahkimli mevkii kuruldu. Burası Ruslar için hem dayanak, hem de hareket noktası olacaktı. Bu sahada göç eden Türkmenlerin bir kısmı rus hâkimiyetini tanıdılarsa da, Teke Türkmenleri, rus ilerleyişine şiddetle karşı durmağa başladılar. Rusların Türkistan'da sağlamca yerleşmek ve tutunabilmeleri için, Hazar denizi ile Zerefşan ovası arasındaki sahayı zaptetmeleri icabediyordu. Bu maksatla 1877 de, Türkmenlere ait Kızılorvat mevkii işgal edildi. 1879 da, Teke uruğlarının esas dayanak noktası olan Göktepe'ye karşı harekete geçildi; fakat Rusların hücumu Teke Türkmenlerinin kahramanca müdafaaları önünde kırıldı; Ruslar, 200 ölü ve daha çok yaralı verdiklerinden, çekilip gitmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine,

1880-1881 de Göktepe mevkiine karşı 11.000 kişilik bir rus kuvveti harekete geçirildi. 12/24 ocak 1881 tarihinde Ruslar Göktepe üzerine genel bir hücum yaptılar; 398 ölü ve 254 yaralı vermek pahasına nihayet burayı ele geçirmeğe muvaffak oldular. Göktepe'de esir edilen Teke Türkmenleri, beynelmilel kurallar hilâfına, kılıçtan geçirildiler. Göktepe'nin düşmesinden birkaç gün sonra, Aşkabad (Aschabad) şehri Ruslar tarafından işgal edildi; bunun üzerine Teke Türkmenleri, Salır ve Sarık Türkmenleri de rus hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar. 1884 te Merv sahasındaki Türkmenler de Ruslara boyun eğdiler; 6/18 mart 1884 te Merv şehri de Ruslar tarafından işgal edildi. Bu suretle, 1884 te Türkistan'ın Ruslar eline geçmesi işi tamamlanmış oldu. 1885 te Murgab'ın aşağı kısmı ve Kuşka çayı boyuda Ruslar tarafından işgal edilerek, Ruslar, Afganistan içlerine doğru sarkmaya başladılar; fakat İngilizlerin tehdidi karşısında rus ilerleyişi durdu.

Türkistan'ın Ruşların eline geçmesi, 30 yıl gibi kısa bir zamanda ve tarihte eşi görülmemiş az kayıplarla gerçekleştirilmiştir. Ruslar 1847 de Sirderya'nın aşağı kısmında yerleştikten sonra, 1872 yılına kadar Türkistanlılara karşı savaşlarda, ancak 400 ölü ve 1600 yaralı verdiler. 1879-1881 seferlerinde de, kahraman Teke Türkmenleriyle savaşta 621 ölü, 825 yaralı vermişlerdi; bu suretle, Avrupa'nın beşte biri büyüklüğünde olan geniş ve çok zengin bir sahayı işgal ederken, rus kayıpları 1.000 ölü ve 3.000 yaralıyı geçmedi; hele 1.950 rus askerinin, 100.000 nüfusu ve 30.000 muharibi olan Taşkent gibi bir şehri ele geçirmesi, veya 3.500 kişiden ibaret bir rus kuvvetinin 60.000 kişilik Buhara ordusunu yenerek, 2 ölü ve 38 yaralı pahasına Semerkand gibi Türkistan'ın en mühim şehrinin alınması, Rusların Türkistan'daki fütuhatlarının hangi şartlar içinde cereyan ettiğini açıkça gösterir. Bu durum karşısında, Rusların Türkistan'ı sadece "işgal„ lerinden bahsetmek daha doğru olur.

Türkistan'daki rus başarılarının yegâne sebebi: Ruslara karşı mukavemet edebilecek kuvvetli bir Türk devletinin bulunmayışıdır. Türkistan'ın türk ahalisi Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Türkmen kavimleri (veya uruğları) birbirleriyle mücadele ederek, zâfa düşmüşlerdi; Türkistan Türklerinin mühim

bir kısmı (Kazaklar ve Kırgızlar) göçebe olmakla, modern rus teşkilâtına karşı duracak durumda değillerdi. Türkistan'ın yerleşik türk ahalisi ise, dinî taassub, ortaçağlar teşkilâtı ve zalim hanları ve emirlerinin idaresinde uzun zaman kalmakla adeta yaşama kudretini kaybetmiş gibiydiler. Timur devrinde dünyanın en cesur ve en mükemmel ordularını kurmağa muktedir olan Türkistan, XIX. yüzyılda en gevşek ve korkak bir ahali kitlesinin barındığı bir ülke derecesine inmiş bulunuyordu. Rusların modern topları, tüfekleri ve muntazam askerî teşkilâtı karşısında Hokand ve Hiva hanlarının, Buhara emirinin yüz binlere varan askerlerinin mukavemet kudretleri sıfıra müsavi idi. Ziraat sahasında çok yüksek bir kültür sahibi olan, ticaret hayatında da mühim bir faaliyet gösteren, türk medeniyetinin kültür geleneklerinden birçoğunu muhafaza etmiş olan Türkistanlılar, Rusların, Avrupa tekniğiyle mücehhez askerleri ve teşkilâtları karşısında ezilmek zorunda kaldılar. Ruslar, Türkistan'ı ele geçirdikten sonra, tam bir koloni siyasetini takible, Türkistanlıları "ortaçağ hayat şartlarında„ bırakmak için tedbirler aldılar, ve Türkistan'ı ancak bir istismar sahası yaptılar. Türkistanda rus fütuhatı gelişince, Rusya ile Çin arasında ihtilâf başgösterdi. Ruslar İli nehri boyunca ilerleyerek Cungaryadaki Kulca'yı işgalettiler (1871). Yakub Bey idaresindeki Kâşgar'da da rus tesiri kendini belli etti. Çin ile Rusya arasında, 1881 de yapılan "Kulca uzlaşması„ gereğince Ruslar Cungarya'yı boşalttılarsa da, buraları büsbütün rus nüfuzundan kurtulamadı.

1877/78 rus-türk harbi: Aya-Stefanos muahedesi; Berlin Kongresi (1878)

Paris muahedesiyle, Rusların Balkanlara inmek, Türkiye'de hâkim bir duruma gelmek emellerinin önü alındı ise de, bu durum çok sürmedi. Ruslar, Alman-Fransız ihtilâfından faydalanarak, 1870 de Karadeniz'de yeniden donanma hazırlamağa giriştiler. "Panslavist„ hareketi yeniden alevlendi ve büyük bir faaliyet göstermeğe başladı. Rus emisarlarının teşvikıyle, Balkanlarda hıristiyan reaya arasında türk hâkimiyetine karşı ayaklanmalar çoğaldı. Bunlardan, 1875 te Bosna ve Hersek'te çıkan isyan, sunî bir şekilde büyütülerek, beynelmilel bir mesele haline getirildi. Rusların teşvikıyle Karadağ ve Sırbistan, Bosna âsilerine

yardım ettiler ve Türkiye'ye karşı harb açtılar (1876). Bunun üzerine, Rusya'daki Panslavistler (ve rus hükümeti) Sırplara gönüllü asker ve para yardımında bulundular; Sırbistan'a giden rus kuvvetleri başına, 1865 te Taşkent'i almakla şöhret bulan, general Çernyayev tayin edildi. Fakat, türk ordusu Sırpları ve general Çernyayev'i bozguna uğrattı ve Sırbistan'ı işgale başladı; ancak Rusya'nın resmen müdahalesi üzerine Sırbistan, Türkler tarafından baştan başa işgal edilmekten kurtuldu.

İstanbul'daki rus elçisi ve rus casus teşkilâtının şefi general İgnatyev (1868 de Buhara'ya elçi olarak giden ve en koyu bir panslavist olan) Balkan Slavları ve ortodoks reaya arasında yaptığı kışkırtıcı faaliyeti ile, Babıâli'nin reaya arasında yatıştırıcı bir siyaset takibine mani oluyordu. Balkanlar'daki karışık durumun uzaması üzerine, büyük devletler 1877 yılı başında İstanbul'da bir toplantı akdettiler; Babıâli geniş bir ıslâhat hazırlığı yapmıştı; İstanbul'da yabancı devlet murahhasları konferanslarına devam ederken, hıristiyan reayanın da haklarını tanıyan "İlk meşrutiyet„ ilân edilmişti. Fakat, İgnatyev'in entrikaları ve rus hükümetinin talepleri sona ermedi; Rusya, "Slav kardeşleri„ himaye bahanesiyle, 12/24 nisan 1877 de Türkiye'ye harb ilân etti. Rus kuvvetleri, harbin ilânından evvel, 1859 da teşkil edilen, Romanya arazisine girdiler ve, sür'atle Osmanlı hudutlarına yaklaşarak, Tuna'yı geçtiler.

Rus ordusuna, II. Aleksandr'ın biraderi Grandük Nikola Nikolayeviç' kumanda ediyordu. General Gurko'nun idare ettiği bir rus kuvveti sür'atle ilerleyerek, Balkanlardaki Şipka geçidini işgal etti. Ruslar için Edirne ve İstanbul yolu açılmış gibiydi. Fakat, Pilevne'ye gelen ve burada alelâcele toprak tabyeler inşa ederek, Pilevne'yi bir kale haline getiren Osman paşa'nın 4 . 000 kişilik bir kuvveti, Rusların ileri yürüyüşlerini durdurdu. Rus başkumandanlığı bu defa üstün rus kuvvetlerini Pilevne üzerine saldırdı. Osman paşanın dahiyane idaresi ve cesareti sayesinde Pilevne'deki küçük türk ordusu, Rusların bütün saldırışlarını kanlı kayıplar verdirerek püskürttü. Bununla rus ordugâhında şaşkınlık eseri görülmeğe başladı. Kafkas cephesinde, büyük kuvvetlerle harekete geçen Ruslar, başta bazı terakkiler elde ettilerse de, sonra Muhtar paşanın kahramanca müdafaasıyle durduruldular. Ancak 16/28 kasım (1877) da Ruslar Kars kalesini almağa muvaffak oldular. Pilevne yanında muvaffakiyetsizliğe uğradıktan sonra, Ruslar, Romenlerden yardım istediler; ve ancak 40 bin kişilik bir romen ordusu geldikten sonradır ki Pilevne'ye karşı daha tesirli harekete geçebildiler. Osman paşanın ordusunda yiyecek ve cephane kalmadığından, Pilevne'de 5-6 ay kuşatılmış olan türk ordusu, rus hatlarını yarmak istedi. Fakat buna muvaffak olamadı ve Osman paşa yaralı bir halde Ruslara esir düştü. Rus karargâhında bulunan II. Aleksandr, kahraman türk paşasının kılıcını iade etmek suretiyle, Paşanın ve türk ordusunun şan ve şerefine saygı göstermiş oldu.

Pilevne düştükten sonra (10 aralık 1877), rus kuvvetleri, Balkanlar üzerinden Edirne'ye yürüdüler. Filibe ve Edirne Rusların eline düştü; bunlar, ileri yürüyüşlerine devamla İstanbul'un zaptı için harekete geçtiler. Fakat İngiltere buna mani oldu. İngiliz donanması İstanbul yanına gelerek, Ruslara karşı düşmanca vaziyet aldı.

Rusların durdurulamıyacağı anlaşılınca, Babıâli (Sultan II. Abdülhamit) barış müzakerelerine girişmek için müracaatta bulundu; Ruslar bunu nazarı itibara almaksızın Ayastefanos'a kadar ilerlediler ve ancak İngiliz donanmasının toplarını görünce durdular, barış müzakereleri yapılmasına muvafakat ettiler. Rus başmurahhası, sabık İstanbul elçisi general İgnatyev'in idare ettiği müzakereler, 19 şubat (3 mart) 1878 Ayastefanos muahedesiyle neticelendi. Rusya'nın Balkanlar'daki hâkimiyetini sağlayan, ve Anadolu tarafından -Rusya'nın İskenderun ve Basra körfezlerine çıkması için müsait şartlar hazırlayan Ayastefanos barışı ile, Rusya Çarlığı, Rusların iki asırdanberi kurdukları hülyalarını gerçekleştirecek gibiydi. Zaten Ayastefanos'a gelen rus kuvetlerinin, İstanbul'u ele geçirmeleri bir gün meselesi addedilmişti. Fakat, ne Ayastefanos barışının maddeleri ve ne de Rusların hülyaları gerçekleşemedi: bir taraftan İngiltere'nin enerjik müdahelesi, diğer yandan Avusturya-Macaristan ile Bismark Almanyası'nın, Rusların Balkanlarda yerleşmelerini kendileri için büyük bir tehlike addetmeleri, Ayastefanos uzlaşmasının değiştirilmesini, ve bunun için Berlin'de bir kongre toplanmasını gerektirdi.

Ruslar, büyük devletlerin isteklerine boyun eğmek mec-

buriyetinde kaldılar. Panslavist matbuatın şiddetli tenkitlerine rağmen, rus hükûmeti, 1878 yazında Berlin'de tesbit edilen uzlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Berlin Kongresi kararları mucibince: Rusya - Batum, Kars ve Ardahan çevrelerini aldı; Tuna'nın mansabındaki sol sahil boyu da Rusya'ya iade edildi.

Rusya, 1877/78 türk harbinden kazançlar elde ettiyse de, Berlin Kongresiyle bu kazançların tahdid edilmesi, Rusya'da büyük bir hayal sukutuna sebeb olduğu gibi, Rusya ile Avusturya- Macaristan ve Almanya arasında düşmanlık ve güvensizlik hislerinin artmasını sağladı. Berlin Kongresinin kararlarıyle Sırbistan'ın ve Romanya'nın istiklâlleri tanınmış ve, Osmanlı Devletinin himayesinde olmakla beraber, bir Bulgar Beyliği kurulmuştu. Bu suretle rus harbinden, rus müdahalesinden Balkan Slavları büyük menfaatler elde etmiş oldular; işte bunun içindir, ki Bulgarlar ve Sırplar II. Aleksandr'a "Kurtarıcı Çar„ adını verdiler. Fakat, rus hükümetinin esas gayesi "Slav kardeşleri„ kurtarmak değil, onları ancak bir alet yapmak ve Rusya'nın bir peyk memleketi haline koymaktı. Rusların bu niyetleri meydana çıkınca "Güney Slavları„nın milliyetperver zümreleri, Çar hükmetinin bu siyasetine karşı ayaklandılar. Bulgaristan'da da "ruş düşmanlığı» kendini gösterdi. Bulgarlar memleketlerini bir "rus eyaleti„ haline getirilmesine mani olmak için 1885-1914e kadar, daima rus aleyhdarı blok'a girmeği, politikalarının esası olarak aldılar.

II. Aleksandr-ın öldürülmesi (1/13mart 1881) 1861 de "köylülerin azad edilmeleri„ üzerine Rusya'daki hürriyet ve terakki taraftarları sükûnet bulmamışlar, bilâkis Çarlığın mutlakiyet ve istibdat rejimine karşı nefretlerini arttırmışlardı. Rejimin en büyük düşmanı "Halkseverler„ zümresi idi; bu zümrenin terorist (tethişçi) grubunu teşkil eden "Halkın iradesi„ gizli cemiyeti, Çar'a karşı bir biri arkasına suykastlar tertibine başladı. 1866 da üniversiteli bir talebe olan Karakozov, Çarı tabanca ile öldürmek teşebbüsünde bulundu. Hükümet, bu defa tethişçilere karşı şiddetli takibata başladı. 1877 de birden 50 tethişci muhakeme edildi; 1878 de ise 150 kişinin mahkemesi yapıldı. Bunlar arasından Bogolübov adlı bir talebe sürgüne mahkûm oldu. Bu talebe, nefyedilecek kimseleri görmeğe gelen St. Petersburg askerî kumandanı Trepov'a hakaret edince, Trepov, kanun dışı olarak talebeyi, dayak attırmak suretiyle, cezalandırdı. Trepov'un bu hareketi Petersburg'taki bütün aydınlar arasında heyecan ve nefreti mucib oldu. Bunun üzerine, Vera Zasuliç adlı bir genç kız, bir bahane bularak kumandandan randevu alabildi ve kabinesine girince, Trepov'u tabanca ile vurdu. Tevkif edilen Vera Zasuliç, juri'lerden teşekkül eden bir mahkeme huzuruna çıkırıldı ise de serbest bırakıldı. Mahkemenin bu kararı bütün Rusya ve hatta Avrupa umumî efkârında sonsuz bir memnuniyeti ve heyecanı mucib oldu. Günün kahramanı Vera Zasuliç ise Avrupa'ya kaçtı ve ihtilâlci hareketine devam etti.

Bu sırada II. Aleksandr'ın geçtiği caddelerde, seyahat ettiği tren yollarında bombalar patlamakta idi; hatta bir defasında, Çar'ın kaldığı "Kış Sarayında„ bile bomba patladı. Suykastların çok sık olması bunların geniş bir teşkilât tarafından idare ve tertib edildiği hissini veriyor ve devlet idaresinin başında duranları telâşa düşüyordu. Suykastların önü alınması için II. Aleksandr, Kont Loris-Melikov adlı generale geniş selâhiyetler verdi. Loris-Melikov, bir komisyon kurmak suretiyle işe başladı ve tam bir diktatör gibi hareket etti. Fakat bütün şiddettli tedbirlere rağmen "Halkın iradesi„ gizli teşkilâtının en mühim âzaları ve faal unsurları ele geçirilemediler. Bu teşkilât mensupları 1/13 mart 1881 günü bir suykast tertib ettiler. II. Aleksandr'ın faytonu Petersburg caddelerinden birinde havaya uçuruldu. Çar faytondan çıkmışken, ayağı altında bir bomba patladı ve ağır surette yaralanıp, aynı gün öldü. Köylüleri "kurtaran„ Güney Slavlarına, "hürriyet„ veren Rus Çar'ı, rus hürriyetperverleri tarafından bu suretle öldürülmüş oldu. Kendisinden sonra, tahta büyük oğlu (III.) Aleksandr geçti.

YEDİNCİ BÖLÜM

REAKSİYONUN KUVVETLENMESİ

III. Aleksandr zamanı (1881 - 1894)

III. Aleksandr-ın hâkimiyeti II. Aleksandr'ın ikinci oğlu olan, III. Aleksandr, çok kaba ve cahil bir kimse idi. Zaten büyük kardeşinin ölümü üzerine veliaht ilân edildiğinden, daha evvel taht için hazırlanmış değildi. III. Aleksandr-ın esas gayesi, Rusya'da "Çarlık mutlakıyetini (Otokratya) devam ve muhafaza etmek, babası II. Aleksandr zamanında mutlakıyet rejimini sarsmağa başlayan ihtilâlci hareketleri kökünden temizlemekti. Hâkimiyetinin başlangıcında, II. Aleksandr zamanında girişilen idarî reformları devam ettirir gibi bir vaziyet aldı ise de, az sonra tamamiyle reaksiyoner bir politika takibine başladı.

II. Aleksandr'ın hâkimiyetinin son yıllarında ihtilâlcilere karşı mücadelesiyle tanınan ve nazırların en nüfuzlusu olan Loris-Melikov, bazı yenilikler yapılmasının gerektiğini ileri sürdu. Fakat onun "yarım meşrutî„ projeleri, III. Aleksandr'ın mürebbisi olup, sonra Mukaddes Sinod (Rus kilisesi işleri reisliği) şefliğine getirilen mutaassıb reaksiyoner Pobedonostsev tarafından şiddetli bir mukabele buldu. Loris-Melikov, İçişleri nazırlığından azledildi ve yerine bir panslavist olan Nikolay İgnatyev getirildi. Pobedonostsev, III. Aleksandr'ın en yakın müşaviri sıfatıyle devlet işlerinde büyük bir nüfuz kazandı; Rusya'da tam bir reaksiyon rejiminin, Çar'lık "Otokratya„sının (rusça tabirle "Samoderjavye„nin) en koyu ve şiddetli bir şekilde devam ettirilmesi için tedbirler alınmağa başlandı. Bu maksatla, çiftlik sahibleri, (dvoryan) lerin ekonomik ve hukukî durumlarını kuvvetlendirmek, "gayrı rus„ kavimleri ezmek, ortodoksluğu yaymak ve rus olmayanları ruslaştırmak siyaseti esas prensib olarak alındı. I. Nikola zamanında prensib ittihaz edilen: "Ortodoksluk, Mutlakıyet (otokratya) ve Milliyet (rus milliyetçiliği)„ esasları yeniden canlandı. Pobedonostsev'dan başka Dm.

Tolstoy ve koyu panslavist Katkov, III. Aleksandr'ın reaksiyoner ve "rusçuluk„ siyasetinin en mühim simaları oldular.

1884 te çıkarılan bir kanunla Üniversitelerin muhtariyeti tahdid edildi ve 1863 te Üniversitelere verilen serbestiden eser kalmadı; yüksek ve orta tahsil imkânları ancak "dvoryan„ (asil) ve zengin zümrelere hasredildi. Zemstvo'lar tarafından köylerde açılan ve iyi bir şekilde çalışan mekteplerin faaliyetlerini durdurmak için de bazı tedbirler alındı. Kızların yüksek tahsil görmeleri de birtakım tahditlere tâbi tutuldu. Mektep terbiyesi ve tahsilinde "mutlakıyet„ (otokratya) prensiblerini aşılayan bir program tatbik edilmeğe başlandı.

Kuzey Amerika'dan İngiltere'ye çok miktarda hububatın getirilmesiyle, rus hububatı kıymetten düşmüş ve ekin ucuzlamıştı. Bunun neticesi olarak Rusya'da bir ziraî buhran baş göstermiş ve büyük malikâneleri olan "dvoryan„ler topraklarını satmak zorunda kalmışlardı. Halbuki III. Aleksandr hükümeti, "dvoryan„ları rejimin direği saydığından, bu zümreyi iflâstan korumak zorunda idi. Bu maksatla, 1885 te "Dvoryan Ziraat Bankası„ kuruldu ve çiftlik sahiblerine gayet müsait şartlarla kredi temin etmek imkânı açıldı. Aynı zamanda "Köylü Bankası„ da tesis edildi; bu "Banka„ dvoryan'ların arazisini satın almak isteyen zengin köylülere, yüksek bir faiz ile kredi açtı. II. Aleksandr zamanında, vilâyetlerde, "Zemstvo„ ve "Sulh hâkimlikleri„ gibi ahali tarafından seçim yolu ile iş başına getirilen bazı idarî müesseseler kurulduğunu görmüştük. Şehrin idaresinde de "Belediye Eminlikleri„ gibi muhtar teşkilâtlar yapılmıştı. Şimdi bütün bunların faaliyetleri sıkı bir kontrol altına alındı; köylerdeki "Sulh hâkimlikleri„ kaldırıldı; 1889 da Zemstvo'un başına "müdür (naçal'nik) ler tayin edilerek, bu teşkilât tamamiyle hükümet dairelerinin kontrolü altına kondu.

XIX. yüzyılın ortalarındanberi Rusya'da endüstri faaliyeti sür'atle gelişmiş, fabrikaların adedi çoğalmış, demir yolları büyük bir hızla inşa edilmiş, dış ve iç ticaret çok artmış ve Rusya, Batı Avrupa memleketleri gibi, kapitalist bir memleket olmak yolunu tutmuş, fabrikalarda çalışan ve oldukça büyük bir yekûn tutan amele zümresi meydana gelmişti. Aynı zamanda, Avrupa sosyalist cereyanları Rusya'da da yayılmağa başlamıştı. III. Aleksandr hükümeti ise yeni şartlar içinde "tahtın dokunulmaz

haklarını„ muhafaza etmek istiyor ve Rusya'yı tek bir devlet (Çarlık), tek bir millet (Rus) ve tek bir görüş (Ortodoksluk) haline getirmeyi esas gaye olarak almış bulunuyordu. Buna ulaşmak maksadıyle, Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan "gayrı rus„ kavimleri, ya imha etmek veya "ruslaştırmak„ icab ediyordu. Hükümetin ve bilhassa Pobedonostsev'ın telkiniyle "gayrı rus„ (inorodets) milletlere karşı bir tazyik siyaseti yapılmağa başlandı. Kazan misyoneri İlminski'nin idaresi altında, Kazan Türkleri, Başkurtlar, Çuvaşlar ve İdil-Ural sahasındaki fin zümrelerini "Ortodoksluğa„ çevirmek için şiddetli bir faaliyete geçildi; bu kavimler için rus harfleri (kirillika) esas tutularak birer "alfabe„ tanzim edildi; kendi dillerinde rus-ortodoks din kitapları ve risaleler bastırıldı. Hıristiyanlığa geçenlere birçok imtiyaz vâdedildi; dinlerinde ve milliyetlerinde ısrar edenler üzerinde ekonomik ve idarî baskılar şiddetlendirildi; fakat bütün bunlara bakmaksızın, İdil boyu Türkleri arasında "ruslaştırma„ siyaseti hiçbir netice vermedi; bilâkis türk-müslüman ahalinin millî ve dinî hislerinin kuvvetlenmesine sebeb oldu.

"Gayrı rus„ milletlerden en çok takibata uğrayanlardan biri de "Yahudiler„ idi. Rus hükûmeti tarafından el altından desteklenen ve kışkırtılan "Siyah güruh„lar, Yahudiler arasında "pogrom„lar tertib etmeğe başladılar. "Pogrom„ lar (kırmak, yıkmak, kesmek) neticesinde onbinlerce yahudi, rus halkı tarafından öldürüldü. Yahudilerin yaşayabilecekleri saha ve şehirler daha büyük tahditlere tâbi tutuldu; bunların Üniversitede okumak hakları da çok müşkül şartlara bağlandı.

Lehlilere karşı baskı da çok arttırıldı. Leh milliyetperverlerinin faaliyetini durdurmak için şiddetli tedbirler alındı; leh asılzadelerinin çiftlikleri küçük bahanelerle müsadere edilerek, Lehistan'da iskân edilen rus köylülerine dağıtılmakta idi. Leh dili, kültürü kökünden kaldırılmak isteniyordu. Aynı veçhile Ukraynalılar da şiddetli bir tazyıka maruz kaldılar; "Ukrayna„ca konuşmak ve okutmak yasak edildi. Finlandiya'nın da "ruslaştırılması„ için lâzım gelen tedbirler alınmıştı. Kafkasya'nın türk ve islâm ahalisi, Türkistan Türkleri ve Sibir'in "gayrı rus„ kavimleri, en küçük medenî haklarından mahrum edilmiş du-

rumda idiler. Rusya, bir "milletler zindanı,, olmuş, "Ruslar,, dan başkasına yaşamak hakkı kalmamış gibiydi.

Dış siyasette değişiklik: Rusya-Fransa ittifakı (1891-1893) Berlin Kongresine kadar, Bismark'ın gayretiyle, Rusya ile Almanya arasında iyi münasebetler tesis edilmiş, hatta 1872 de, rus Çar'ı, Alman İmparatoru ve Avusturya İmparatoru arasında "Üç İmparator Birliği,, akdedilmişti. Berlin Kongresinden sonra rus panslavistleri ve rus matbuatının Almanya'ya karşı şiddetli hücumları üzerine Bismark, 1879 da Avusturya-Macaristan'la tedafüî bir ittifak akdetmiş; bununla Rusya tarafından vukubulacak herhangi bir hücum önlenebilecekti. 1882 de, bu ittifaka İtalya da katıldı ve böylece Fransa ve Rusya'dan korunmak maksadıyle, Alman-Avusturya-İtalya ittifakı (Üçler İttifakı) meydana geldi. Rusya siyasî bir yalnızlık için de kalmış bulunuyordu; çünkü Rusların, Türkistan'ı ele geçirmeleri neticesinde -Rusya ile İngiltere'nin arası gerginleşmişti. Rus hükûmeti büsbütün yalnız kalmamak için, 1881 de Avusturya ve Almanya ile "karşılıklı tarafsızlık,, uzlaşması akdetti. Fakat, Rusların "Panslavist,, siyasetleri, Avusturya'daki ve Balkanlar'daki Slavları kışkırtmaları, Avusturya ile Rusya'nın arasını açtı. Rusların, Hindistan sınırlarına yaklaşmaları ve Afganistan'a nüfuz etmek istemeleri 1885-1886 yıllarında az daha bir ingiliz-rus harbine sebeb oluyordu; mamafih Rusya'nın İngiltere karşısında duramayacağı anlaşıldığından, rus hükümeti Afganistan'da ingiliz nüfuzunun yerleşmesine boyun eğmek zorunda kaldı.

Rus hükümeti, bu defa İngiltere karşısında tek başına kalmamak için, 1887 de Almanya ile —üç yıl müddetle— gizli bir ittifak yaptı; buna göre, Almanya, Fransa'ya karşı ve Rusya da Balkanlarda harbe girdiği takdirde, iki devlet yekdiğerine karşı "tarafsızlığı,, muhafaza etmeği taahhüt ettiler. Fakat, Almanya ile Rusya arasındaki bu ittifak sağlam değildi, çünkü Rusya'daki panslavist cereyan, aynı zamanda Almanyaya (Almanlara) karşı da tevcih edilmiş bulunuyordu. Öte yandan ekonomik meseleler yüzünden de Rusya ile Almanya arasında ihtilâf ve rekabet başgöstermek üzere idi.

1891-1892 de Rusya'da büyük bir kıtlık olması, zaten

bozuk olan rus ekonomisini büsbütün sarstı. Bu defa, Fransanın Rusya'ya büyük malî yardımda bulunabileceği anlaşıldı ve Rusya Çarlığı ile Cumhuriyet Fransa'sı, Alman düşmanlığı karşısında, birbirlerine yaklaştılar. Fransızlar, Rusya'ya geniş ölçüde borç para verdiler ve Fransız sermayesi Rusya'da muhtelif müesseselere yatırıldı; Rusya gittikçe Fransa'nın tesiri altına girmeğe başladı. Neticede, 1891-1893 yıllarında akdedilen birkaç anlaşma ile "Fransız-Rus İttifakı,, meydana geldi; anlaşma gereğince: Fransa ile Almanya arasında harp vukubulduğu takdirde, Rusya, Almanya'ya karşı 800.000 asker harekete geçirmeyi taahhüt ediyordu. Rusya ile Fransa arasında akdedilen bu uzlaşma ile, Rusya yalnız kalmaktan çıkmış, Almanya ve Avusturya - Macaristan'a karşı düşmanca bir politikaya başlamış oluyordu.

Sibir ve ötesi demiryolu (1891-1896) Berlin Kongresiyle, Rusların "Yakındoğu,,daki faaliyetleri ve yayılma imkânlarının önü alınmıştı. Halbuki rus hükümetinin ve rus politikasının ötedenberi geleneği olan "yayılış,, hareketi sona ermiş değildi. Bu defa yayılış istikameti olarak Çin'e ait Mançurya, yani Uzak doğu intihap edildi. Rus hudutlarını Japon denizine kadar uzatmak, Çin'de rus nüfuzunu yaymak için ilk tedbir olmak üzere, 1891 de, bütün Sibir'i katedecek bir demiryol yapılmağa başlandı. Petersburg ile Vladivastok birbirine bağlanacak, sonra başka bir hat Mançurya üzerinden Port-Artur'a gidecekti. Uzakdoğu, rus emperyalizminin yeni bir faaliyet sahası olmak üzere idi. Fakat, III. Aleksandr zamanında bu faaliyette ancak bir başlangıç oldu; Rusların faal olarak Uzakdoğu meselelerine karışmaları, III. Aleksandr'ın oğlu ve halefi II. Nikola zamanına kaldı.

III. Aleksandr-ın ölümü (1 Kasım 1894) III. Aleksandr, çok sağlam bünyeli, kanlı ve canlı bir adamdı; fakat, alkole çok düşkün olduğundan, bünyesi erkenden yıpranmıştı; hiçbir gün kendini emin hissetmediğinden, daima bir üzüntü ve korku içinde yaşardı. Babasının bir suykast neticesinde ölmesi, ona her an kendisinin de aynı akibete uğrayabileceğini hatırlatıyordu. Bundan ötürü,

III. Aleksandr Petersburg'daki Çar sarayında değil, kendini daha emin hissettiği, ve daha kolay korunabileceği Gatçino'da yaşardı. Daima sıkı bir muhafaza altında bulunmakta ve Gatçino'dan nadiren ayrılmakta idi. Bundan ötürü III. Aleksandr'a "Gatçino mahbusu„ adı verilmişti. III. Aleksandr hem alkol'den, hem de ihtilâlciler korkusundan gelen üzüntülerin tesiriyle, Kırım'daki Livadia şehrinde bulunduğu bir sırada hastalandı, ancak 50 yaşında olduğu halde, 1 kasım 1894 te öldü. Tahta III. Aleksandr'ın oğlu II. Nikola geçti.

III. Aleksandr, cahil, kaba ve mutaassıb bir çardı. On üç yıl devam eden hâkimiyeti, Rusya'da şiddetli bir "Otokratya„ rejiminin, reaksiyonun ve koyu rus milliyetçiliğin hüküm sürdüğü bir devir oldu.

II. Nikola'nın saltanatı (1894 - 1917)

Mürteci Pobedonostsev'ın nezareti altında büyümüş olan II. Nikola, zayif karakterli ve başkalarının tesirine çabuk kapılan, sahsî teşebbüsü olmayan bir kimse idi; babası gibi, II. Nikola'nın da büyük bir İmparatorluğu idare için hazırlığı yoktu. Halbuki III. Aleksandr öldüğü sıralarda Rusya için için kaynaşmakta; ancak âdil ve kuvvetli bir idarenin tesisi, geniş halk kitlesini, münevverleri memnun etmek için âcil ve isabetli tedbirlerin alınmasıyle, devamlı bir rejim kurmak mümkün olacaktı. Halbuki II. Nikola, ne Rusya'nın hakikî durumunu tanıyor ve ne de mevcut şartlara göre hareket etmesini biliyordu. Mürebbisi Pobedonostsev'in telkınlerine göre hareketle, babası zamanındaki reaksiyoner rejimi devam ettirmek istiyordu. Bunun üzerine, Rusya'da artık teşekkül etmiş olan muhtelif siyasî gruplar ve ileri fikirli zümreler, Otokratya rejimine karşı harekete geçtiler; Rusya'da istibdat rejimine karşı şuurlu bir şekilde mücadele başlamış bulunuyordu. Bu sıralarda, artık rus münevverleri (intelligentsiya) ve fabrika amelesi mühim bir sosyal kuvvet teşkil etmekte idiler. Çar'lık istibdadına karşı mücadeleyi idare ve sevkeden zümre, "dvoryan„ (asılzade) ve burjua (şehirli) münevverlerinin ileri gelenleriydi.

Çar II. Nikola, tıpkı babası III. Aleksandr tarzında saltanat sürmeyi tasarlıyordu. Ortodoksluğa geçince Aleksandra adını alan bir Alman prensesiyle evlenmesini müteakib, Çarı tebrike

gelen bir heyet azalarına, II. Nikola, Rusya'da mutlakıyet rejimini devama azmetmiş olduğunu, ve bazı çevrelerde beslenen "manasız hulyaların„ Rusya'da tahakkuk ettirilemiyeceğini açık bir dille ifade etmişti. Yeni Çar "manasız hulyalarla„ meşrutiyet idaresini kastetmişti.

II. Nikola'nın taç giyme münasebetiyle 1896 da Moskova-da yapılan merasim, birkaç bin kişinin ölümü ile bitti. Çar tarafından taç giymesi dolayısıyle, halka zengin hediyeler dağıtılacağı şayıası çıkmış ve Moskova'nın dört bucağından halk "Chodınka„da toplanmıştı. İntizamın muhafazası için hiçbir tedbir alınmamış olduğundan, ahali birbirini ezmiş, ve neticede birkaç bin kişi çiğnenerek ölmüştü. Son rus çarının hâkimiyeti, böylelikle kanlı bir vak'a ile başlamıştı.

Zaten II. Nikola'nın rejimi tâ baştan sarsıntılara maruz kaldı ve devlet bünyesinde çatlaklar zuhur etmeğe başladı. 1896 haziranında Petersburg fabrikalarında çalışan ameleden 30.000 kişi grev ilân ederek, maddî durumlarının iyileştirilmesini istediler. Bu suretle, amele arasında bir müddettenberi yapılan sosyal-demokrat (marksist) propagandanın ilk tesirleri görülmüş oldu. II. Nikola'nın mutlakıyet rejimini devam ettirmek isteyişi, muhtelif gruplara ayrılan rus sosyalistleri ve liberallerinin gittikçe artan mukavemetiyle karşılaştı.

Rus sosyalizmi ve partiler

Batı Avrupa'da liberalizm ve sosyalizm cereyanlarının kuvvetlenmesi, çok geçmeden, Rusya'da da tesirini göstermeğe başlamıştı. 1825 ayaklanmasını tertibeden "Dekabrist„ lerin, Batı Avrupa devlet müesseselerini örnek aldıklarını görmüştük. XIX. yüzyılın ortalarına doğru kuvvetli bir fikir cereyanı haline gelen "Batı„ cı (garpçi) lar hareketi de, tamamiyle Avrupa (daha doğrusu Almanya) fikir cereyanlarını taklitten başka bir şey değildi. "Nihilizm„ de haddi zatında Avrupa sosyalist görüşlerinin Rusya'daki ters bir tecellisinden ibaretti. Buna mukabil "Halkseverlik„ (narodniçestvo, populizm), bir nevi "rus sosyalizm„ i olup, ancak Rusya'daki şartlar içinde vücut bulabilirdi. "Halksever„ lerin bir kısmı, Avrupa'da kabul edilen sosyalizm prensiblerini benimseyerek, Rusya'da da sosyalist telâkkilerin yerleşmesi ve yayılmasına çalıştılar. İlk rus ihtilâlcısı sayılan ve

asîl bir aileye mensub olan M. A. Bakunin (1814-1876), ilk önce "populist„ (halksever) iken, sonraları, Proudhon'un tesiri altında kalarak, anarşist oldu ve beynelmilel anarşist hareketinde mühim rol oynadı. Bakunin, Karl Marks'ın tesis ettiği I. İnternational'e (Enternasyonal) girmiş olmakla beraber, Marks'ın koyduğu prensibleri tenkid etti ve Marks ile arası açıldı. Karl Marks'ın *Kapital*'inin (Sermaye) 1872 de rusca tercemesi çıkınca Rusya'da da "Marksizm„ yayılmağa başladı.

Bu hareketin önderleri, bütün diğer fikir cereyanlarında olduğu gibi, asil ailelerden çıkan münevverler, yani "intelligentsiya„ oldu. Rus Sosyal-Demokrat partisinin kurucusu G.V. Plekhanov (1856 - 1918) da, Tambov Gouvernement'ının asîl ve zengin bir çiftlik sahibinin oğlu idi. Populist harekete katıldığından ötürü, Çar hükûmeti tarafından takibata maruz kalan Plekhanov, Avrupa'ya kaçtı ve orada Sosyal-Demokrat fikirlerini benimseyerek, Rusya'da da bu görüşlerini yaymak için faaliyete geçti. Plekhanov, 1883 te " İş'in Kurtarılması Birliği „ ni tesis ederek, ilk Rus Sosyal-Demokrat partisinin nüvesini kurmuş oldu ; 1884 te de kendi görüşlerini bir program halinde neşretti. Plekhanov, Populist'lere karşı şiddetle mücadele açarak, Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılması, ancak sosyalist hareketinin galebe çalmasıyle mümkün olacağını isbata çalıştı. Marks ve Engels eserlerinin rusçaya tercüme edilerek, Marksizm fikrinin Rusya'da yayılmasında Plekhanov'un rolü çok büyük olmuştur. Plekhanov, II. Enternasyonal'da (1889 dan 1904 kadar) rus sosyalistlerini temsil etti ve bu teşkilâtın icra komitesi azasından biriydi. Rus sosyalistleri arasında, evolüsyon yolu ve ekonomik ıslahat yoluyla amele sınıfının durumunu iyileştirmek cereyanı (ekonomizm) kuvvet bulunca, Plekhanov, Lenin ve Martov ile birlikte bu harekete karşı cephe aldı ve sosyalizmin radikal kanadına katıldı ise de, 1903 te, rus Sosyal-Demokratları " Bolşevik „ ve " Menşevik „ diye ikiye bölündükleri zaman tarafsız kaldı. 1917 ihtilâlinden sonra, Rusya'ya dönen Plekhanov, bir müddet Bolşevikler tarafından hapis edildikten sonra, serbest bırakıldı ve 1918 de Finlandiya'da öldü. Plekhanov, Rusya'da Marksizmin yayılmasında ve sonraki rus ihtilâllerinin hazırlanmasında çok mühim rol oynamış, Rusya'da

sosyalist hareketinin "babası„ sıfatıyle, XIX. yüzyıl sonu rus fikir hayatının mühim simalarından biri olmuştur. Fakat, Rus Sosyal - Demokrat Partisi mensupları arasında beliren yeni simalar ve parti azaları arasında hasıl olan ikilik, Plekhanov'un nüfuzunun azalmasına sebeb olmuştur.

Rus Sosyal-Demokrat Partisinin parçalanması: Bolşevikler (Lenin grupu) ve Menşevikler (Martov grupu) (1903). Sosyal - Revolüsyonerler (Es-Er'ler)

Rus ameleleri arasında sosyalizm fikirlerini benimseyenlerin sayısı çok az olmasına rağmen, rus "intelligentsiya„ sı (üniversite talebeleri ve münevver zümre) sosyalizm fikirleriyle aşılanmış, Çar'lık rejimine karşı mücadeleyi "mukaddes bir vazife„ olarak telâkki etmeğe başlamışlardı. Mamafih teşkilâtlı bir sosyalizm hareketi henüz başlangıç merhalesinde bunuyor, Plekhanov tarafından 1883 te kurulan " Sosyal-Demokrat „ partisine girenlerin sayısı ancak küçük bir grup teşkil ediyordu. Vladimir İlyiç Ul'yanov (Lenin)un bu harekete katılması ile rus ihtilâlcı zümrelerinin faaliyeti yeni bir safhaya girmiş oldu. V. İ. Ulyanov (Lenin) 10/22 nisan 1870 tarihinde, Volga üzerindeki Simbirsk şehrinde (bugünkü Ul'yanovsk) doğmuş, çiflik sahibi bir asilleştirilmiş aileye mensup olup moğol menşe'li olması muhtemeldir; babası ilkokullar umum direktörü idi; Lenin'in büyük kardeşi, Petersburg Üniversitesinde talebe iken " Halk idaresi „ (populist'lerin tethişçi grupu) teşkilâtına girmiş ve III. Aleksandr'a karşı tertip edilen bir suykasta karıştığı meydana çıkınca asılmıştı (1887). Bu vak'a, henüz 17 yaşında olan Vladimir'e çok derin bir tesir yapmış ve biraderinin intikamını almak hırsı Lenin'in ihtilâlci olmasına bilhassa sebeb olmuştu. 1887 de Lenin, Kazan Üniversitesine girmiş, fakat ihtilâlcî harekete karıştığından, Üniversiteden koğuldu ve köyde, babasının çiftliğinde yaşamağa gönderildi. Lenin, Rusya'da Çarlık rejimini yıkmak için tam bir inkilâp yapılması gerektiğine kanaat getirdi ve bunun da ancak "Marks„ın prensiblerini tatbik ve bir proletarya ihtilâli ile başarılabileceğine inanmağa başladı ve "Marksist„ oldu. Kazan'dan dönünce dört yıl kadar köydeki çiftliğinde ve Samara şehrinde kaldığı zaman, Petersburg Üniversitesinde hukuk imtihanı vermek için hazırla-

nan Lenin, aynı zamanda Marks ve Engels'ın eserleri üzerinde çalıştı ve Marks'ın diyalektiğini tamamiyle benimsedi.

1891 de Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi imtihanlarını verdi; fakat adliyeci olmadı, "ihtilâlcı„ olmak mesleğini seçti. Lenin kısa bir zaman içinde Sosyal -Demokrat'ların en ileri gelenlerinden biri oldu; Petersburg'daki ameleler arasında teşkilât yapmağa ve sosyalist propagandalara başladı. Lenin "Populist„lere karşı da mücadele açarak "Halk iradesi„ teşkilâtına mensup kimselerin tuttukları yolla Rusya'daki Çar rejiminin yıkılamayacağı ve proletarya'nın istediği bir rejimin kurulamayacağını iddiaya başladı. 1896 da tevkif edilerek, 1897 de Sibir'e sürülen Lenin, sürgün müddeti bittikten sonra, Petersburg'a döndü; hükûmetten izin alarak Avrupa'ya gitti ve ihtilâlci faaliyetine devam etti. Çok kısa bir zaman içinde Lenin, Rus Sosyal - Demokrat partisinin en mühim siması oldu. Plekhanov ve Martov (Zederbaum) ile birlikte, Sosyal - Demokrat Partisinin organı olan "İskra„ (Kıvılcım) gazetesini çıkarmağa ve gizli yollar ile Rusya'ya sokarak, amele arasında propagandaya başladılar.

Güney Rusya'da büyük çiftlikleri bulunan ve bir yahudinin oğlu olan Leon Bronştein (Trotski) de, Sibir'de sürgünde iken, Avrupa'ya kaçmış ve "İskra„ gazetesi tahrir hey'eti arasına alınmıştı. Rusya'daki sosyalist hareketine bir düzen vermek maksadıyle "İskracı„lar 1903 te, evvelâ Brüksel, sonra Londrada "Rus Sosyal - Demokrat„larının ikinci kongresini topladılar. Bu kongrede, Lenin, partinin müfrit cephesini temsil etti, ve merkez komitenin, bütün teşkilât ve azalar üzerinde mutlak bir otoritesi olması lâzım geldiğini, partiye yeni azaların alınması ancak merkez komitenin muvafakatı ile mümkün olacağını iddia etti ve her azanın bilfiil ihtilâlcı harekete faal bir şekilde karışmasını istedi. Martov'un temsil ettiği grup ise buna karşı geldi ve küçük bir tadil teklifinde bulundu. Bunun üzerine ikilik hasıl oldu, ve reylere müracaat edilince, Lenin grubu az bir farkla çoğunluk kazanarak "Bolşevik„ler (çoğunluk) adını aldı; Martov grubuna da "Menşevik„ (azınlık) ler dendi. "Bolşevik„lerle "Menşevik„ler arasında başta gayet ehemmiyetsiz prensip farkları varken, Lenin'in rus sosyalist hareketinin yegâne lideri olmak isteyişi ve diğer partileri kat'iyen tanımak istemeyişi üzerine "Bolşevik„ler ve "Menşevik„lerin

arası gittikçe açıldı. "Bolşevik„ler, Rusya'da tam bir "proletarya„ diktatura'sını kurmayı esas prensib ittihaz ettiler; mamafih bu partinin başında duranlardan hiçbiri hakikî "proleter„ değildi.

Sosyal - Demokrat partisinin faaliyeti gelişirken, Rusya'da Çarlık rejimine karşı ilk şiddetli mücadeleye başlamış olan "populist„ hareket mensupları, esas prensiblerine sadık kalarak, 1902 de "Sosyal-Revolüsyoner„ (kısaltılmış S. R. = Es-Er) partisini kurdular ve terrorist faaliyetlerine devam ettiler. S. R. ler, çiftliklerin köylüler arasında dağıtılmasını ve Rusya'da liberal bir rejimin kurulmasını istiyorlardı. S. R. ler, tedhiş yolu ile Çarlık rejimine karşı mücadeleyi ihtiyar ettiler. 1902 de İçişleri nazırı Sıpyagin, bunların kurşunundan öldü; bundan sonra da birçok nazır veya mühim makamları işgal edenler Es-Er'lerin suykastına maruz kaldılar.

Bu suretle, II. Nikola'nın hâkimiyeti ele aldığı ve Rusya'da "Otokratya„ rejimini muhafaza politikasının devamını tasarladığı bir sırada, rus sosyalistleri, liberalleri ve Es-Er'leri, bu rejimi yıkmak için teşkilâtlı bir faaliyete geçmiş bulunuyorlardı. II. Nikola ve saray erkânı, bu hareketin ehemmiyetini anlamamazlıkta inad ediyorlardı. Fakat, realiteler, Çar'ı ve hükûmet erkânını acı hakikatlerle karşı karşıya koydu ve rejimi önce yavaş yavaş çekilmek, sonra birçok talebleri kabul etmek zorunda bıraktı.

Rus-Japon harbi ve Rusya'nın yenilgesi (1904-1905)

1891 de inşasına başlanan ve büyük bir kısmı 1904 e kadar bitmiş olan "Transsibirya„ demiriyolu ile Rusya, Uzakdoğu sahasında da nüfuz kazanmak imkânını elde etmişti. 1894-1895 harbinde Japonya Çin'i yenmiş ve Çin hükûmeti Japonya'ya Kora'yı, Laodun yarımadası ve Port - Artur limanını bırakmak zorunda kalmıştı. Halbuki Rusya, Almanya ve Fransya ile anlaşarak, Japonya'nın Port - Artur'u ve Kora'yı elde etmesine mani oldu. Çar hükûmeti, bu sahayı Rusya'ya katmak plânını kurmuş ve bu yolda faaliyete geçmişti. Maliye nazırı Witte'nin gayreti sayesinde Ruslar, Mançuri üzerinden Vladivostok limanına varan, "Doğu-Çin demiryolu„ hattı yapmak imtiyazını aldılar (1896). 1898 de

rus hükûmeti, Lâodun (Lâoyon) yarımadasını ve Port - Artur'u "geçici„ bir işgal altına almakla Ruslar Çin denizine ayak basmış oldular. O sıralarda Çin'in muhtelif limanları Avrupa devletlerinin kuvvetleri tarafından işgal edildi ve Çin'de Avrupalı müstevlilere karşı "Boksör„ (Büyük yumruk) ayaklanması patlak verdi (1900). Çin'e, ayaklanmayı bastırmak üzere Ruslar ve diğer Avrupalı kıtalar geldiler ve Çin hükûmeti ağır şartlar dahilinde uzlaşmak mecburiyetinde kaldı. Bunun neticesi olarak Mançurya, Lâodun yarımadası ve Port-Artur rus himayesi altına alınmış oldu. Ruslar, Kora'yı da işgal için hazırlıklara başladılar.

Mamafih rus fütuhatı plânları, Japonların gayretli mukabeleleri karşısında akamete uğradı. Japonya, rus ilerleyişini durdurmak için bir taraftan harb hazırlıklarına hız verdi, diğer yandan 1902 de İngiltere ile bir ittifak akdetti. Rus hükûmeti, hem fütuhat sahasını genişletmek, hem de efkâr-ı umumiyenin dikkat nazarını iç düzensizlikten başka tarafa çevirmek maksadıyle, Japonya ile harbi göze almıştı ; Japonların zararına olarak, Kora'ya karşı Rusların harekete geçmeğe hazırlanmaları üzerine, Japonya 1904 yılı başında Rusya'ya karşı harb açtı.

Ruslar, japon ordusunu " şapkalar atarak „ ezeceklerini zannetmişlerdi. Halbuki durum, Rusların hiç beklemedikleri bir gelişme gösterdi. Japonlar anî baskınlarla, Por - Artur'daki rus donanmasını hırpaladıktan ve hareketsiz bir hale koyduktan sonra, Kora'ya asker çıkardılar; sür'atle yürüyerek Mançurya'ya girdiler ve Port - Artur'un arkasını kestiler. 17 - 21 Ağustos tarihlerinde Lâoyon yanında cereyan eden meydan muharebesini Japonlar kazanınca, Ruslar kuzeye doğru çekilmğe başladılar. Ekim başında, Şahe yanında, Japonlar yeniden Rusları yendiler; Mukden muharebesi de, Ruslar tarafından kaybedildi. Bu suretle Kora'da Ruslar boyuna yenildiler ve Japon ordusundan çok aşağı bir seviyede olduklarını gösterdiler. 11 ay muhasaradan sonra 3 Ocak 1905 tarihinde Port-Artur kalesi düştü ve Japonların eline 30 bin rus esirinden başka, çok miktarda ganimet te geçti. Port-Artur'un düşmesiye harb tamamen Rusların aleyhine dönmüş oldu. Rusların, anavatanda çok miktarda askerleri ve malzemeleri olmakla beraber, bir tek hat üzerinden Uzakdoğu'ya asker sevketmek çok müş-

kül oluyordu. Diğer yandan, Rusların Baltık donanmalarının da, 27 Mayıs 1905 tarihinde, Japon amirali Togo tarafından, Tsuşima yanında imha edilmesiyle, Ruslar büsbütün mağlûp vaziyete düştüler. Harbin sonlarına doğru Rusya'nın muhtelif şehirlerinde başgösteren kargaşalıklar, grevler ve sosyalist mitingler, Çar hükûmetini bir an evvel harbi bitirmeğe zorladı. Bu durum karşısında, Amerika Cumhurreisinin tavassutu üzerine, Portsmouth şehrinde müzakerelere başlandı ve 23 Ağustos 1905 tarihinde Rusya ile Japonya arasında bir barış akdedildi. Buna göre: Ruslar, 1875 te işgal ettikleri Sahalin adasının yarısını Japonya'ya bırakacaklar, Mançurya'yı boşaltacaklardı. Port-Artur limanı ve Lâodun (Kuvangtung) yarımadası Japonların elinde kalacaktı. Bu harbteki rus kaybı, ölü, yaralı ve esir olmak üzere, 400 bin kişiydi.

1904-1905 te Rusların küçük bir Japonya'ya yenilmeleri, bütün dünya müvacehesinde Rusya İmparatorluğunun zâfını açıkça göstermiş oldu. Bu yenilge ile Rusya'nın Uzakdoğu'daki emperyalizmine son verilmişti. Fakat, bu yenilgenin en mühim neticeleri Rusya'nın içinde kendini gösterdi: "İlk ihtilâlin„ patlak vermesini sağlamış oldu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ RUS İHTİLÂLİ

İhtilâli hazırlayan âmiller

XX. yüzyıl başında Rusya'nın ekonomik durumu

Rusya'da, II. ve III. Aleksandr'lar zamanındanberi çok miktarda fabrika kurulduğunu, onbinlerce kilometre demiryolu yapıldığını, bankalar açıldığını, Rusya'nın, yavaş ta olsa, endüstrileşme yolunu tuttuğunu görmüştük; bütün bunların icabı olarak Rusya'da kapitalizm sistemi de gelişmiş oldu. Fakat bu kapitalizm Batı Avrupa kapitalizminden esas itibariyle farklı idi; Avrupa'da kapitalizm emperyalizme müncer olduğu halde, Rusya'da emperyalizm, rus fütuhatı politikası, kapitalizme takaddüm etmişti; sonra, rus kapitalizmi, önceki devirlerden kalan ve rus tarihiyle bağlı olan birtakım müesseseleri de ihtiva ediyordu. Rusya'da endüstri, Petersburg, Moskova, İvanovo - Voznesensk, Tula, Kiyef, Harkov, Doneç havzası, Odessa, Bakû, Kazan, Orta Ural havzası ile Lehistan'ın muhtelif şehirlerinde (bilhassa Lodz'de), yani Rusya'nın Avrupa kısmında, temerküz etmişti. İmalâtta konsantrasyon (temerküz) şekli de epey inkişaf etmişti; fakat fabrikaların kapasiteleri ve teknik teçhizatı Avrupa ve Amerika fabrikalarından kıyas kabul edilmeyecek kadar aşağı idi. Endüstrinin gelişmesi, Bankacılık ve Ticaret Şirketlerinin (Kumpanyalar) inkişafına da yol açtı; büyük ticarette "sendika„lar husule geldi; meselâ XIX. yüzyıl sonunda artık bütün şeker fabrikaları, Maliye Nezaretinin icbarı ile, bir sendika halinde birleşmiş bulunuyorlardı; şöyleki şeker fiyatları, istihsal miktarı daimî bir kontrole tâbi tutulmuştu. Faaliyette bulunan Bankalardan sekizi, bütün rus kapitalinin %55,7 ellerinde tutuyorlardı; bu suretle Banka işlerinde de bir konsantrasyon mevcuttu. Rus Bankalarının birçoğu Batı Avrupa Bankalarına tâbi idiler; bilhassa fransız sermayesi Rusya'da geniş bir faaliyet sahası bulmuştu; Fran-

sız Bankaları 1901 de, "Şimal Bankası„ adıyle Rusya'da bir Banka açtılar: Almanların "Deutsche Bank„ı, Rusların "Azov- Don Bankası„nı kendine bağladı; bundan başka, daha küçük mikyasta olmak üzere, birçok Avrupalı Bankalar Rusya'da faaliyete giriştiler. Rus endüstrisine yatırılan Batı Avrupa sermayesi bir milyar altın rubleyi buldu; maden işletme (metallurgi), yakıt, kimya sanayii ve nakil vasıtalarının bazı kısımlarında ecnebi sermayesi mühim rol oynuyordu. 1895-1904 yıllarında yabancı firmaların Rusya'da 830 milyon altın ruble safi kâr kazandıkları biliniyor; yine o nisbette de Rusya'ya yabancı kapitalin akını devam etmişti. Rus hükûmeti, Avrupa Bankalarından, bilhassa Fransa'dan, büyük ölçüde istikraz yapmış, ve 1903 te Rusya'nın dış borcu, o zamana göre çok büyük bir yekûn tutan, 3 milyar altın rubleye çıkmıştı; ödenmesi mecburi olan, yıllık faizin tutarı 130 milyon ruble idi.

Rusya esas itibariyle bir ziraat memleketi olup, ahalisinin % 75 köyde yaşamakta ve ziraatle meşgul olmakta idi; bundan ötürü rus ekonomisinin esası toprak mahsulleri teşkil etmekte idi. Fakat ziraat sistemi gelişmemiş, gayet iptidai vasıtalar ve usullerle yapılmakta devam ediyordu. 1861 de köylülerin " serflik „ ten kurtarılmaları ziraatin gelişmesinde büyük bir âmil olamadı. Arazinin taksimi tarzında büyük bir haksızlık devam edipgidiyordu. Bir yandan 30 bin " pomeşçik „ (asiller ve büyük çiftlik sahibleri) ailesinin elinde 70 milyon desyatina (bir desyatina takriben 3 dönüm) arazi bulunduğu halde, adedleri 10,5 milyon aile tutan köylülere 75 milyon desyatina düşüyordu; bu sistem muhafaza edildiği müddetce " toprak „ meselesi rus ekonomi ve sosyal hayatının en mühim problemi olmakta devam edecekti.

Rusya'da endüstri hareketinin henüz yeni oluşu ve inkişaf derecesinin de mahdut kalışı, Batı Avrupa'da XIX. yüzyılda müşahede ettiğimiz "büyük amele kitlelerinin teşekkülü hareketi„ burada mevcut değildi. Bununla beraber, bazı büyük merkezlerde artık onbinleri aşan amele zümreleri mevcuttu. Bir tek fabrikada birkaç bin amelenin bir arada çalıştığı Petersburg, Moskova ve bazı diğer şehirlerdeki amelelerin miktarı XX. yüzyılın başlarında epeyce artmış ve bunun icabı olarak Rusya'da da bir "amele sınıfı„ teşekkül etmişti. Fakat bu "amele sınıfı„ Rusya'nın umumî ahalisi içinde gayet küçük bir

yekûn tutuyordu. Çok cahil ve geri bir durumda olan bu amele zümreşinin kendi başına rus sosyal hayatında fazla bir rol oynamıyacağı aşikârdı; işçiler arasında sosyalizm fikirlerini yayan, ameleyi hükûmete karşı mücadeleye kışkırtanların büyük bir ekşeriyeti, amelelikle hiçbir ilgisi olmıyan, rus "intelligentsiya„sı, yani münevverleri idi; bunların mühim bir kısmı asil ailelerden neşet etmişlerdi; işte bu "profesyonel ihtilâlciler„in faaliyeti neticesindedir, ki Rusya'da amele arasında sosyalist fikirler ve cereyanlar yayılmağa başlamıştı.

Sosyalist propagandalar ve ilk siyasî demonstrasyonlar (1900-1901)

Yukarıda 1896'da 30 bin amelenin katıldığı bir grevden bahsetmiştik. Bu defa, Rusya'da 1900 yıllarına doğru kendini göstermege başlıyan iktisadî kriz, sosyalist propagandaların gelişmesi ve yayılmasına müsait bir zemin teşkil etti. Rus ekonomik buhranı, XIX. yüzyıl sonu ve XX. nin başı Avrupa ekonomik krizinin bir neticesi idi. Rusya'ya yabancı sermayenin gelişi azaldığından, bu gibi sermayeye bağlı bazı rus fabrikalarının faaliyeti azalmış ve birçokları da büsbütün çalışmalarını durdurmuşlardı. Neticede ameleler arasında işsizlik başgösterdi; bu ise, binlerce amele ailesi arasında sıkıntının başlamasına sebep oldu. Bundan istifade eden sosyalistler faaliyetlerini arttırdılar; bu hususta Üniversite talebeleri ön ayak oluyorlardı. Harkov Üniversitesi talebeleri 1 Mayıs "Amele bayramı„ münasebetiyle, 1 Mayıs 1900 'de, kızıl bayraklar taşımak ve "Kahrolsun Otokratya„ (Samoderjav'ye) yazılı levhalar taşımak suretiyle şehirde bir demonstrasyon (nümayiş) yaptılar. Bu gibi hareketler yalnız talebeye munhasır kalmadı, amele arasına da sirayet etti. Petersburg yakınında, Obuchov'taki fabrika işçileri, 1 Mayıs günü çalışmamağa karar verdiler; bunun üzerine idare tarafından elebaşılara işten el çektirildi; bu ise fabrikalardaki bütün amelelerin grev çıkarmalarına sebebiyet verdi; fakat bu grev hükûmet tarafından gönderilen jandarma ve asker kuvvetleriyle hemen bastırıldı. 1902 de Don boyundaki Rostov şehrinde patlak veren demiryolu işçileri grevi, adetâ Rusya'da ilk umumî grev çıkarır gibi oldu. Mamafih bütün bu grevleri kışkırtan

intelligentsiya idi; geniş halk kitlesi, hele köylülerin bu gibi "ihtilâlci" faaliyetlerle hiçbir ilgisi yoktu.

1891-1892 ve 1901-1902 deki kıtlıklar, köylülerin durumunu çok kötüleştirmişti; o nisbette de umumî memnuniyetsizlik artmıştı; bazı yerlerde tek-tük ayaklanmalar, çiftlik sahiblerine karşı zor kullanma vakaları oldu; fakat bunlar teşkilâtlı bir hareket olmaktan uzaktı.

İhtilâlci hareket ve faaliyetin başında eskisi gibi Es-Er'ler (S. R.) duruyorlardı; onlar Çarın nazırlarına karşı terör usulünü tatbik ediyorlar ve bu yolla Rusya'da bir inkılâp yapabileceklerine inanıyorlardı. 1902 de İçişleri nazırı Sıpyagin, Es-Er'ler tarafından öldürüldü. Fakat II. Nikola hükûmeti, ameleler arasında başgösteren hareketler ve Es-Er'lerin faaliyetine ehemmiyet vermek ve Rusya'da mevcut istibdat rejimini gevşetmek niyetinde değildi. Bilâkis istibdat rejimini kuvvetlendirmek yolunda yeni yeni tedbirler alınıyordu. Bir taraftan "sosyalist"lerin faaliyetine karşı şiddetli mücadele açılmışkın, diger yandan "gayri rus" milletler (inorodtsı) üzerindeki baskı arttırılmıştı.

"Gayri rus" milletler üzerinde Çarlığın baskısı ve bunun neticeleri

Rusya ahalisinin % 57 sini "gayri rus" milletlerin (Ukraynalı ve Beyaz Ruslar dahil) teşkil ettiğini hatırlarsak, bu milletler arasında millî hislerin kuvvetlenmesi, rus hükûmeti tarafından Rusya'nın varlığı için bir tehlike addedileceği muhakkaktı. Bundan ötürü, Çarlığın, "gayri rus"ları daimî bir baskı altında tutmak isteyeceği aşikârdı. Halbuki bunlardan birçoğu her bakımdan rus ahalisinden üstün bir durumda idiler. Bilhassa Finlândiyalılar, Baltık eyaletleri halkı ve Lehliler gerek kültür ve gerek siyasî an'ane itibariyle Ruslardan kıyas kabul edilmeyecek kadar yüksektiler. Finlândiya'nın muhtar bir idaresi olması onlara birçok imkânlar bahşetmişti. Lehliler arasında ise, istiklâl hareketi hiçbir zaman kaybolmuş değildi. Aynı veçhile Ukraynalılar arasında da millî hareket gün geçtikce gelişmekte ve Moskova idaresine karşı mücadele kuvvetlenmekte idi. Kazan Türkleri başta olmak üzere, Rusya dahilinde yaşıyan Türkler ve Müslümanlar arasında da kendi benliklerini muhafaza ve idame arzusu ve dolayısıyle rus düşmanlığı hareketi kuvvetlenmişti.

Çarlık hükûmetinin misyonerler vasıtasıyle Türkler arasında yaptığı "ruslaştırma" siyaseti ise fazla bir netice veremiyordu; buna rağmen II. Nikola hükûmeti, III. Aleksandr zamanında tatbik edilen rejimi devam ettirmek azminde idi. Kazan Türkleri ve Başkurtlar ve diğer Türk ve Müslümanlar, rus ahalisi ile aynı ölçüde ve sırasına göre daha fazla, birçok mükellefiyete tâbi tutuldukları halde, kendilerine din sahasındaki "serbesti" den başka hiçbir medenî ve siyasî hak tanınmış değildi. Bunlara belli başlı devlet memuriyetleri kapalı idi; iktisadî sahada da birtakım engeller konmuştu; Kazan Türklerine ticaret şirketleri kurmak, Türkistan'da emlâk sahibi olmak yasak edilmişti. Buna bakmaksızın Türkler arasında, Rusya içindeki umumî iktisadî gelişme ve faaliyete müvazi olarak, bir kalkınma hareketi belirdi. Bilhassa Kazan Türkleri ticarette mühim rol oynamağa başladılar; Azerbaycan Türkleri ise, Bakû petrol işletmeleri sayesinde, büyük servet sahibi olmak yolunu tuttular. Bu iktişadi gelişme ile yanyana kültür sahasında da faaliyet arttı. Kırımlı İsmail mirza Gasprinski'nin "Tercüman" gazetesi vasıtasıyle yaymağa başladığı millî fikirler Türkler arasında revaç bulmağa başladı. Bu durum karşısında rus hükûmet mahfillerinde telâş başgösterdi ve bu gibi hareketleri önlemek için gerekli tedbirler alınmağa başlandı.

Çarlık tarafından "gayri rus" milletlere karşı alınan tedbirler arasında Finlândiya'nın muhtar idaresini kaldırma keyfiyeti başta gelir; 1902 de II. Nikola'nın bir fermanıyle Finlândiya alelâde bir rus eyaleti haline kondu; Fin Diyet Meclisi ve Fin askerî birlikleri dağıtıldı. Lehlilere karşı da tazyık arttırıldı; Leh kültürü ve an'anesine karşı mücadele aldı yürüdü. Hele Yahudiler şiddetli tazyıka maruz kaldılar; "pogrom"lar tekrar canlandı; 1903 te Kişnev şehrinde tertip edilen bir "pogrom" esnasında binlerce Yahudi ya öldürüldü veya yağmaya uğradılar.

Hükûmetin "gayri rus"lara karşı takibettiği bu siyaset, bittabi bir reaksiyon uyandıracaktı; baskıya maruz kalanlar arasında millî hareket büsbütün kuvvet buldu; her milletin intelligentsiya'sı ve burjuva zümreleri "millî kurtuluş" yolunu

aramak için faaliyetlerini arttırdılar; rus sosyalistlerinden bir kısmı onların bu isteklerini desteklemete idi. Lehistan'da daha önce teşekkül eden "Leh Sosyalist Partisi„ (P. P. S.) Lehistanın Rusya'dan büsbütün ayrılması ve müstakil bir Lehistan kurulması yolunda büyük bir faaliyet göstermekte idi. Yahudilerin kurdukları "Bund„ Sosyal - Demokrat Birliği, Rusya'daki bütün Yahudi amelenin mümessili sıfatını aldı ve Yahudilerin haklarını korumayı, çalışmasının esas programı olarak kabul etti. Yalnız, henüz Türkler arasında Çarlıkla mücadele için herhangi bir teşkilât vücuda getirilmiş değildi.

Japon harbi esnasında umumî hava

1904 te başlanan japon harbi esnasında Rusya'da patryotik bir havanın yükselmesi görüldü ise de, bu durum çok sürmedi. Rus ordularının birbirini takibeden yenilgeleri, halk nazarında Rus hükûmeti prestijinin süratle gözden düşmesine sebep oldu. Harp, Rusya'nın ekonomisini adam akıllı sarsmıştı ; harp masrafları yabancı memleketlerden alınan borçlarla karşılanmış, birtakım yeni vergiler konmuştu. Bütün bunlar hayat pahalılığına yol açtı. Aynı zamanda ekonomik kriz de kendini göstermeğe başladı ; neticede fabrika işçilerinin yevmiyelerinde kısıntılar yapıldı; bu ise işçiler arasında memnuniyetsizliğin artmasını mucip oldu. Çarlık istibdat rejimine düşman olan bütün zümreler, liberal-burjuvazi sınfından başlıyarak sosyalistlere kadar ve bilhassa "gayri rus„lar, rus ordusunun yenilgesini, Çarlık rejiminin zâfı olarak telâkki ediyorlardı; Japon zaferinden memnun olanlar da az değildi. Çok geçmeden hükûmete karşı yer yer hareketler başgöstermeğe başladı. Fin milliyetçileri, 1904 te, Finlandiya'nın müstebit rus valisi Bobrikov'u öldürdüler; aynı yılın Temmuzunda Es-Er'ler İçişleri Bakanı Plehve'yi vurdular. Sosyalistlerin terör hareketi tekrar canlanmış gibiydi.

Bu durum, hükûmeti telâşa düşürmeğe başladı ve mevcut rejimi " yumuşatmak „ yolunda bazı teşebbüsler yapılmak istenir gibi adımlar atıldı. Çar, 1904 Kasım ayında, bir "Zemski Sobor„ (Yurt Mümessilleri Meclisi) çağırılmasına muvafakat etti. Mümessillerin çoğu, ihdas edilmesi umulan Rus Parlâmentosu (Duma) nın teşriî hakları haiz olması gerektiğini ileri sürdükleri halde, azlık teşkil edenler, bunun ancak

istişarî mahiyette bir müessese olması lâzım geldiği fikrinde idiler; bu son görüş. hükûmetin prensibine tamamiyle uygundu. Bu suretle 1904 yılı sonbaharında artık Çarlığın salâhiyetlerini tahdid edecek yeni bir idare şeklinin kurulması gerektiği fikirleri, rus yüksek tabakası ve umumî efkârı tarafından ileri sürülmeğe başlanmış bulunuyordu. Bu görüş, sosyalist hareketin artmasıyle kendini bir daha gösterdi.

1904 Aralık ayında, Kafkasya'daki Sosyalist-ihtilâlcılar arasında tanınmış olan, Gürcü Cugaşvili (Stalin) nin kışkırtmasıyle Bakû'daki petrol amelesi bir grev yaptılar. Aynı yılın Kasım-Aralık aylarında Petersburg, Moskova ve Harkov şehirlerinde hükûmet aleyhinde demonstrasyonlar tertibedildi. Üniversite talebeleri bu nümayişlerde ön safta duruyorlardı. "Kahrolsun İstibdat„, "Kahrolsun Harb„ levhalarını taşımak suretiyle umumî efkârın tercümanı olan nümayişçiler, isteklerini açıkca ifade etmekten çekiniyorlardı; Fakat hükûmet bu gibi taşkınlıklara asla ehemmiyet vermedi; 1904 yılı sonunda çıkarılan bir fermanla, Çarın mutlak hâkimiyetinde herhangi bir değişiklik yapmak niyetinde olmadığı bildirildi. Halbuki Rusya'nın maruz kaldığı askerî hezimet, hükûmetin otoritesini sarsmış, idarenin birtakım yolsuz hareketlerini meydana koymuş ve mevcut rejimin artık olduğu gibi muhafaza edilmesinin mümkün olmadığını açığa vurmuştu. Fakat Çar ve nazırları bunun farkında değillerdi ve mevcut sistemi muhafaza yolunda inad ediyorlardı.

1905 yılı ihtilâli

9/22 Ocak (1905) amele nümayişi

Çarlık hükûmeti, ameleler arasında bir müddettenberi revaç bulan Çarlık aleyhtarlığı hareketin önünü almak ve işcilerin bir kısmını elde etmek maksadıyle bir müddet önce bazı teşebbüslere başvurmuştu. Bunlardan biri, Moskova " Ochranka „ sı (Emniyet teşkilâtı) şefi Zubatov tarafından tatbik edilen sistemdi. Zubatov ameleyi elde etmek için bir teşkilât kurmuştu. Bu teşkilât tarafından amele arasına gönderilen ajanlar, Çarın "amelelerin durumu ile yakından ilgilendiğini ve işçilerin ihtiyaçlarını tatmin edecek tedbirler alacağını„ söylüyorlar, fakat işcilerin de grevler ve taşkınlıklara başvurmadan rahatca oturmaları gerek-

tiğini iddia ediyorlardı. Rus ahalisinde, uzun bir tarih ve alışkanlığın icabı olarak, Çar'ların şahsına karşı korku karışık bir sempati hissi çok kuvvetli idi; aşağı tabaka nazarında "Tanrı„ ile "Çar„ hemen hemen aynı manayı taşıyordu; avam tabakasında, Çar'ın "müşfik bir baba„ olduğu, ancak etrafındaki nazırlar ve generallerin Çarın halkın sefil durumunu öğrenmesine mani oldukları kanaatı umumi idi. Bundan ötürü Zubatov'un ajanları işçiler arasında taraftarlar bulmuşlar ve amelenin bir kısmı bu propagandanın tesiriyle Çar'a sadakatlarını açıkca izhardan bile çekinmemişlerdi. Japon harbi dolayısıyle, Rusya'da grevler çoğalınca, hükûmet "Zubatov„ usulünü bir daha tatbik etmek istedi. Bu defa, küçük bir papaz ("pop„) olan Gapon bu vazifeyi üzerine aldı. 1904 te, Gapon tarafından "Petersburg Fabrikaları Ameleleri Derneği„ kuruldu; bu cemiyet azalarına Monarşinin meziyetleri hakkında konferanslar verilmekte, konserler ve temsiller tertib edilmekte idi.

1905 yılı başında, Petersburg'taki Putilov lokomotif fabrikası idaresi dört ameleyi işten çıkarmıştı; bunun üzerine bütün fabrika amelesi greve başladılar; grev hareketi diğer fabrikalara da sirayet etti. 8 Ocak günü Petersburg'da 150 bin amele greve katılmıştı. Papaz Gapon grevin siyasî bir hareket halini almasını önlemek maksadıyle, ameleler tarafından hallerinin acıklı durumunu bildiren bir istidanın tanzim edilerek Çar'a sunulmasını ileri sürdü. Bu teklif hemen kabul edildi ve bir istida (petisyon) kaleme alındı. Başta ancak işçilerin fena durumlarından bahseden bu istidaya, bazı müfrit sosyalist ajanlarının teşvikiyle, siyasî birtakım talebler de ilâve edildi ve amele ağzından yeni bir teşkilât kanunu hazırlanması için bir Meclisin (Uçreditel'noye Sobraniye) çağırılması istendi.

9/22 Ocak 1905, Pazar günü, ameleler, Çarın resmini, millî bayraklar ve bir kiliseden zorla aldıkları sanemler taşıyarak, Kış Sarayına doğru yürüyüşe başladılar; nümayişe 140 bin kadar kişi katıldı; bunlardan birçoğu kadın ve çolukçocuktu. Millî marş ve ilâhiler söyliyerek ilerleyen bu amele nümayişçilerinin hareketinden, Petersburg polisi bir gün önce haberdar edilmişti; bundan ötürü gerekli tedbirler alınmıştı. Nümayişçilerden bazılarının yolda birçok taşkınlık yaptıkları,

ve hükûmete karşı atıp tuttukları, ihtilâlci gösterilerde bulundukları anlaşılıyor; Çar'ın resmi ve sanemleri ise nümayişe bir süs vermek ve Çar'a inanı olan, dindar ameleleri yürüyüşe iştiraklerini temin için alınmış oldukları mümkündür.

Ameleler daha şehrin dış mahallelerinde iken durdurulmak istendiler; fakat nümayişçilerin büyük bir kısmı, Çarın bulunduğu Kış Saray'ına kadar sokulabildi. II. Nikola sarayın balkonunda gözükmedi ve ..... nümayişçiler polis, jandarma ve asker tarafından ateşe tutuldular. Kış Sarayı önündeki geniş meydanda binden fazla amelenin öldürüldüğü ve iki binden fazlasının yaralandığı iddia edilmişse de, resmî raporlardaki mikdar bundan çok azdır; nümayişçilerin kalanları panik içinde kaçıp, dağıldılar; Pop Gapon da ortadan kayboldu. Bu nümayişin bu şekilde bitmesi rus efkâr-ı umumiyesi üzerinde derin bir tesir yaptı. Çarın, işçilerin durumu ıslah yolunda hiçbir şey yapmak istemediği ve halk tarafından yapılacak herhangi bir teşebbüsü kana boğarak yatıştırmak azminde olduğunu açıkca göstermiş oldu. Kurbanların çokluğu dolayısıyle bu nümayişe, ameleler arasında "Kanlı Pazar„ adı verildi.

Çar hükûmeti, haddı zatında tam bir ihtilâl mahiyetinde olmıyan ve doğrudan doğruya Çar'ın şahsına ricada bulunulmak arzusu ile tertiblenen bu nümayişi bu şekilde dağıtmak ve üstelik kan dökmekle büyük bir hata işlemiş oldu. Bu "Kanlı Pazar„ vakası bütün Rusya'da çok fena bir tesir yaptı; protesto kabilinden her tarafta grevler başladı. 11 Ocakta Moskova fabrikaları grev ilân ettiler; Lehistan, Finlândiya, Ukrayna, Kafkas ve Sibir'de grevler çoğaldı; bu harekete katılan işçilerin adedi, o zamana göre mühim bir yekûn tutan, 440 bin kişiyi buldu. Rusya'da, adetâ bir ihtilâl başlamış gibiydi.

Hükûmet, vaziyete hâkim olmak maksadıyle, Moskova sabık Polis Müdürü Trepov'u Petersburg General-gubernatorluğuna (umumi askerî vali) getirdi ve Petersburg'da sıkı yönetim ilân edildi. Nümayişlerin tekrarlanmaması için şiddetli ihtiyat tedbirleri alındı; ayrıca ameleler arasından seçilen bir murahhas heyeti, Çar'ın huzuruna çıkarıldı; Çar bu münasebetle, amelelerin "kendine olan sadakatlarına inandığını„ söyledi ve "işçileri affettiğini„ bildirdi. Birkaç gün sonra, bir senatörün riyaseti altında "Paytaht amelesinin memnuniyetsiz-

liklerinin esbabını araştırmak için,, bir komisyon teşkiline karar verildi; bu komisyona amele murahhasları da katılacaklardı. Sosyalist propagandacıların tesiriyle Petersburg işçileri, seçimleri boykot ettiklerinden, istenilen komisyon teşekkül edemedi; dolayısıyle hükûmetin bu yoldaki tedbirleri bununla sona erdi.

1905 yılı Şubatında, rus kuvvetlerinin Mançurya'daki Mukden yanında büyük bir yenilgeye uğramaları haberi, umumî efkârın büsbütün kaynaşmasına sebeb oldu. Cemiyetin yüksek tabakası ve burjuva sınıfları dahi, Çar'ın istibdat rejiminden memnun olmadıklarını izhara başladılar. İşte bu durum karşısında, hükûmet, mutlak rejimi bir az yumuşatmağa karar vermiş gibi göründü. Çar adına tanzim edilerek, 1905 Şubatında, İçişleri bakanı Bulıgin'a hitaben neşredilen açık bir mektupla (reskript), hükûmet, istişarî mahiyette bir "Duma,, (Parlamento) ihdasını düşündüğünü bildirdi.

Bir müddet önce teşekkül eden "Kurtuluş,, (Osvobojdeniye) cemiyeti azaları ve 1905 Nisanında toplanan "Zemski Sobor,, (Yurt Mümessilleri) murahhasları, Monarşi sisteminde radikal değişiklikler yapılmasını tasvib etmemişler, "İki odalı,, (Yüksek ve Aşağı Meclis) sisteminin ihdası ile iktifa ederek, mahdut Meşrutî (Konstitüsyonel) Monarşi usulünü desteklemişlerdi.

Bu sıralarda emigrasyonda bulunan ihtilâlcı liderler, Rusyadaki olayları dikkatle takibediyorlar, Rusya'daki sosyalist ve ihtilâlcilere direktifler veriyorlardı. "Menşevik,, ler ve "Bolşevik,, ler ayrı ayrı kongreler tertib etmişlerdi. Lenin'in idaresinde 1905 yılı Nisanında Londra'da toplanan Bolşevik grubu, Rusya'da kanlı bir ihtilâl çıkarmak dâvasını güdüyor ve ameleyi silâhla ayaklanmağa davet ediyordu; fakat amele arasında Lenin'in taraftarları çok az olduğundan bu kışkırtmaların neticesi görülmedi. R. S. D. R. P. (Sosyalist - Demokrat Amele Partisi) nin bu III. ncü kongresinde, Lenin'in idaresi altında, Rusya'da gelecekte ihtilâl çıktığı takdirde, takib olunacağı hattı hareketin bir plânı hazırlanmış oldu. "Menşevik,, ler ise daha mutedil bir hareket tavsiye etmişlerdi.

Japonların, Tsuşima yakınlarında rus donanmasını imhaları haberi (14 Şubat 1905) Rusya'da umumi heyecanın azamî bir dereceyi bulmasını mucib oldu; harbin kötü seyri hükûmetin

otoritesini tamamiyle sarstı; harbin getirdiği sıkıntılar üzerine, harp zenginleri ve muhtekirler müstesna, geniş halk kitlesi arasında artık mevcut rejimin değiştirilmesi zamanının geldiğine hükmedilmiş ve bunun için teşebbüsü ele almak gerektiği fikrini kuvvetlendirmişti. 1905 ilkbaharında her tarafta amele grevleri başladı. 1 Mayıs bayramının kutlanması meselesi, hükûmetle ameleler arasını büsbütün açtı. 1 Mayıs şenlikleri, Çarlık istibdat rejimine karşı yöneltilen geniş demonstrasyonlar mahiyetini aldı. Amelelerin maddî durumlarının ıslâhı yolunda taleblerin ileri sürülmesi ve bu yüzden grevlerin çıkması vakaları çoğaldı. Moskova'ya yakın İvanovo - Vozenesensk mensucat fabrikalarındaki işçilerden 70 bin amele grev ilân ettiler (Mayıs 1905); bu münasebetle, ilk defa olmak üzere, grevcileri idare maksadıyle, işçi murahhaslardan seçilen "Sovyet,, (Şura) kuruldu. Mamafih, polis ve jandarma grevcileri kolaylıkla dağıttılar. Bu sıralarda yapılan grevlerin en şiddetlisi Lehistan'ın muhtelif şehirlerinde oldu; bunlar sosyalist bir hareketten ziyade, Rus tahakkümüne karşı yönetilen Millî Leh hareketi mahiyetinde idiler. 1905 yılı yazında, Liberaller ve Es-Er (S. R.) lerin önderliği altında bütün "Rusya Köylüler Birliği,, teşekkül etmişti; bu "Birlik,, (Soyuz) Rusya'da meşrutî bir idarenin ihdasını talebetmeğe başladı; bütün bu hareketler esnasında Lenin grubu ihtilâlcılarının rolü sönüktü; faaliyetin başında daha ziyade "Menşevik,, ler ve Es-Er'ler bulunuyorlardı.

Bu karışık ayların mühim olaylarından biri de "Potemkin,, adlı Rus Karadeniz donanmasına mensup bir harp gemisinin hükûmete karşı isyanı oldu. İhtilâlcılar bir müddettenberi faaliyetlerini denizciler arasında teksif etmişlerdi. Bahriyedeki şiddetli disiplin ve en küçük bir itaatsizliğin ağır cezaya çarptırılması, efrad ile subaylar arasında daima bir düşmanlık havası yaratılmasını mucib oluyordu. İhtilâlcıların kışkırtmasıyle bu düşmanlık büsbütün artmıştı. "Potemkin,, gemisi efradı, 14 (27) Haziran (1905) günü, "kokmuş etle pişen mercimek çorbasını,, yemekten imtina ettiler ve isyan bayrağını kaldırdılar. Efrad, subayların birçoğunu öldürdükten sonra, geminin idaresini ellerine aldılar; asî gemi kızıl bayrak altında, o sıralarda umumi bir grevin yapılmakta olduğu, Odessa'ya doğru yol aldı. Fakat asîler karaya çıkmağa muvaffak olamadılar ve sahil ba-

taryalarının topları altında denize açılmak zorunda kaldılar. "Potemkin„ kruvazörü bir hafta açık denizde dolaştıktan sonra kömürü tükendiğinden, Köstence'ye giderek Romen makamlarına teslim oldu. Romenler de asîleri ve gemiyi rus hükûmetine verdiler; ayaklananların elebaşıları idam edildiler; bir kısmı da müebbed küreğe gönderildiler.

Ekim umumî grevi (1905)

6 (19) Haziran (1905) tarihinde, Prens Sergey Trubetskoy'un başkanlığı altında, "Zemstvo„ ve Belediye murahhaslarından teşekkül eden bir heyet, Çarı ziyaret etti. Azalar, bu münasebetle, Çar'a, millî bir Meclisin ("Duma„ nın) çağırılması gerektiği tavsiyesinde bulundular. Rusya'nın her tarafında başgösteren karışıklıklardan telâşa düşen hükümet, nihayet, umumî efkârla hesaplaşmak mecburiyetinde kaldı. 6 (19) Ağustos 1905 tarihli bir kanunla, "Duma„ nın çağırılacağı ilân edildi. Fakat bu "Duma„ ancak istişarî mahiyette olacaktı, yani kanunlar çıkarmak hakkından mahrum edilecekti. İçişleri nazırı Bulıgin tarafından hazırlanan böyle bir proje, umumî efkârın hayret ve hiddetini mucib oldu ve müellifin adına izafeten "Bulıgin Duma'sı„ adıyle alay mevzuu teşkil etti. Halk, tam mânasiyle bir parlamento, yani kanun çıkarmak salâhiyetini haiz bir Meclis istiyordu. Halbuki "Bulıgin Duması„ nda saylavların % 85 ini büyük çiftlik sahibleri, yani muhafazakârlar teşkil edecek şehir ve köy ahalisinden çok az mebus çıkacak, işçilerin mümessilleri bulunmıyacaktı. Hükûmetin böyle bir "Duma„ ihdası kararı, bundan dolayı Çarlığa karşı memnuniyetsizliğin artmasından başka bir işe yaramadı. Bu sırada Japon harbi bitmiş, Portsmouth barışı imzalanmış (23 Ağustos/ 5 Eylûl, 1905) ve rus askerlerinin anavatana sevki başlanmıştı. Çar hükûmeti şimdi vaziyete hâkim olacağını umuyordu; halbuki durum büsbütün başka bir istikamette gelişti ve Rusya'nın her tarafında Monarşiye karşı ihtilâl hareketi aldı yürüdü.

19 Eylûl (2 Ekim) 1905 tarihinde Moskova şehrindeki matbaalarda çalışan işçilerin umumî grevi başladı; onlara fırıncı ve tütün ameleleri katıldılar. Caddelerde nümayişler tertib edildi. Hükûmet, Çarın en sadık bendeleri telâkki ettiği Kazak kıtalarını nümayişçiler üzerine sevkedince, işçilerle asker arasında çarpışmalar vukubuldu; fakat grevlerin önü bir türlü alınamadı. Derken 7 (20) Ekim tarihinde Moskova-Kazan demiryolu işçileri ve memurları greve başladılar; ertesi gün, yani 8 (21) Ekim 1905 te, Rusya'daki bütün demiryollar grev ilân ettiler, 11 (24) ekimde grev bütün fabrikalar ve müesseselere sirayet etti ve umumî bir şekil aldı. Rusya'daki bütün demiryollar, fabrikalar, posta-telgraf ve mektepler faaliyetlerini durdurdular. Grevciler, "Uçreditel'noye Sobraniye„ (Constituante Assemblée) çağırılmasını taleb ediyorlardı; memlekette nakil vasıtaları, muhabere servisi ve devlet müesseseleri felce uğradı. Bu durum karşısında hükûmette şaşkınlık eserleri görülmeğe başladı. Petersburg'un askerî kumandanı, bu hareketi askerî kuvvet kullanarak bastıracağını umuyordu; fakat diğer nazırlar buna cesaret edemediler. Filvaki, bazı şehirlerde askerlerle halk arasında çarpışmalar oldu; Harkov şehrinde Üniversite talebesi Üniversite binası etrafında barrikatlar yaparak askere karşı durdular; amelenin bir kısmı da talebeye katıldı; o gün nümayişcilerden 147 kişi öldü. Petersburg Üniversitesi talebesi de büyük bir nümayiş tertib ederek istibdat rejiminin kalkmasını talebettiler. Rusya'nın her tarafında hakikî bir ihtilâl havası esmeğe başladı. Durum vehamet kesbetmek üzere idi; öyle ki Çar II. Nikola, hatta bir aralık tahtından vazgeçmeyi bile düşündü. İhtilâl vukuunda, Çarın kaçması için iki alman harb gemisinin tam o sıralarda, Petersburg'a yakın Peterhof iskelesine geldiği dahi iddia edilmektedir. Mamafih Çarın çekilmesine lüzum kalmadan, durumun ıslahına bir çare bulundu.

17 (30) «Oktober manifesto» su

Portsmouth barışı esnasında rus heyetinin başı olup, müzakereler zamanında Rusya lehine birtakım menfaatler sağlamakla şöhret bulan ve bir müddet sonra kabinenin başına getirilen, sabık maliye nazırı, Kont Witte, Çar'ı "Duma„ nın çağırılması lüzumuna ve halkı tatmin edecek bir beyannamenin yayınlamasına ikna etti. II. Nikola da başka bir çıkar yol görmediğinden, prensiplerinin tamamiyle hilâfına olarak, nihayet Rusya'da meşrutî bir idare kurulmasına muvafakat eder gibi göründü ve 17 (30) Oktober (Ekim) 1905 tarihinde bir

"Manifesto,, (ferman) yayınladı. Buna göre: Rusya'da, söz, matbua', birlik kurmak, toplantılar yapmak hürriyeti, seçim hakkının genişletilmesi ve teşrii mahiyette bir "Duma,,nın çağıralacağı vâdedildi. Bundan böyle bütün mesele Çar'ın "Manifesto,,sunda vâdettiği esasların gerçekleştirilmesi keyfiyetine bağlı olacaktı.

"17 Oktober Manifesto,, su rus halkı tarafından büyük bir sevinci mucib oldu; bundan bazı gruplar memnun kalmamkla beraber, Çar'ın bu fermanı Rusya'da yeni bir devrin başlanacağını müjdeliyordu. Liberal ve sosyalist zümreler ise daha geniş bir hürriyet hakkının tanınmasını bekliyorlardı; bundan dolayı, "17 Oktober Manifesto,, su onları memnun etmedi. Buna mukabil, muhafazakâr mahfiller kendilerini tamamiyle tatmin edilmiş sandılar; bunlardan bir grup "17 Oktober Birliği,, adı ile bir Parti kurdular ("Oktyabrist,,ler) ve bundan böyle Çarlık hükûmetini her bakımdan desteklemeğe karar verdiler. Liberal ve demokratik çevreler ise, "Duma,, içinde prensiplerini ilerletmek maksadıyle, "Konstitüsyonlu Demokrasi,, adına gelen "Kadet,, Partisini kurdular. Sosyalist partilerin ekserisi yeni gelişmeyi tamamiyle benimsememekle beraber, meşru yollarla faaliyet yolunu tutmaya karar verdiler; ancak Lenin grubu hükûmetin yeni siyasetini şiddetle tenkide devam etti.

Çar'ın "Manifesto,, sunu takibeden günlerde Rusya hakikî bir ihtilâl ve inkılâp havası yaşıyordu; caddelerde ihtilâlcı demonstrasyonlar yapılmakta, mitingler tertib edilmekte, ateşli nutuklar söylenmekte idi. Fakat aynı zamanda muhafazakâr çevrelerin de faaliyetleri artmıştı; hükûmetin teşviki ve inkilâba karşı mücadeleyi desteklemek maksadıyle "Rus Halkı Birliği,, (Soyuz Russkogo Naroda) teşkilâtı yapıldı; bunun, "Siyah guruh,, (Çernıye Sotni) adıyle şöhret bulan ve koyu mürteci'lerden teşekkül eden zümresi, "Yahudi pogrom,, ları tertib etmekle fena ad kazanmağa başladı. Odessa'da böyle bir "pogrom,, (taşkınlık) esnasında birkaç bin yahudi öldürüldü, yahudi dükkânları yağma edildi; yahudilere karşı olan bu hınç, rus ihtilâlcı ve sosyalistleri arasında diğer milletlere nisbetle yahudilerin daha çok olmasından ileri geliyordu. Bu "Siyah guruh,, mensublarının müfrit sosyalist ve ihtilâlcılardan birkaçını öldürdükleri de iddia edilmektedir.

Amele mümessilleri «Sovyet»i (Şurası), (Ekim 1905). Moskova'da ayaklanma

1905 Ekim ayında Rusya'da umumî grevin en karışık günlerinde, Petersburg'daki ameleler kendilerine göre bir nevi "hükûmet,, teşkilâtı kurmak teşebbüsünde bulundular. Grevi idare maksadıyle, Petersburg'daki fabrika ameleleri aralarında murahhaslar seçmek suretiyle, "Amele Mümessilleri Sovyeti,, (Şura) kurdular. Bu "Sovyet,,, amelelerin durumu, iş zamanları ve gazete çıkarmak işleriyle meşgul olacaktı. "Sovyet,,in başkanı, Sosyalistlerden Khrustalev (Nosar) olup, başkan muavini de Trotski (Bronştein) idi; mamafih bu amele teşkilâtında "Menşevik,, ler hâkim olduklarından, işçilerin fazla taşkınlık yapmalarına müsaade edilmedi. Petersburg örnek tutularak, Moskova, Odessa ve diğer bazı şehirlerde de "Sovyet,,ler kuruldu. Mançurya'da bulunup, henüz terhis edilmemiş olan askerî kıtaların bazılarında, "Asker Murahhasları Sovyeti,, kuruldu. Bununla, rus tarihinde ve umumiyetle tarihte, ilk defa olmak üzere, ihtilâlcılar kendilerine has yeni bir teşkilât yaratmak teşebbüsünde bulundular. Müfrit solcu tesirler altında bu "Sovyet,, lerin bazı şehirlerde silâhlı ayaklanmalar tertib etmek istediği görüldü.

Çar'ın "Duma,, için seçimler yapılacağını ilân etmesine rağmen, ihtilâl hareketlerinin önü bir türlü alınamıyordu. Petersburg'un burnu dibindeki Kronştadt'taki deniz erleri, 26 ve 27 Ekim (8 ve 9 Kasım) 1905 günlerinde ayaklandılar ve şehiri ele geçirdiler. Asîlerin ilk işleri subayların ve zenginlerin evlerini ve dükkânlarını yağma etmek oldu; fakat, hükûmete sadık kıtalar yetişince bu isyan bastırıldı. İki hafta sonra donanmada ikinci bir isyan patlak verdi. Karadeniz filosuna ait "Oçakov,, harb gemisinde teğmen Şmidt'in teşvikiyle bir isyan çıktı; buna bazı diğer gemiler de katıldılar; fakat Sıvastopol kalesinin topları ile "Oçakov,, gemisi ateşe verildi ve asîler ele geçirildiler. Petersburg "Amele Sovyet,, lerinin faaliyeti aşırı bir şekil almağa başlayınca, hükûmet müdahale etti ve 3 (16) Aralık günü "Sovyet,, in merkezi polis başkınına uğradı ve reisleriyle birlikte 230 azası tevkif edildi.

Bu sıralarda rus ihtilâlcı liderlerinden Lenin, Rusya'ya dönmüş ve 1906 Aralık'ta, Finlândiya'daki Tammerfors şeh-

rinde, taraftarlarının bir toplantısı yapılmıştı. Konuşulan mevzular arasında Rusya'da silâhlı bir ayaklanma çıkarma maddesi de vardı. Bunun için Moskova'daki garnizonu elde etmek kararı verilmişti Nitekim sosyalistlerin propagandası tesirini gösterdi ve 2 (15) Aralıkta Moskova garnizonuna ait bir alay isyan çıkardı; fakat diğer kıtalar buna katılmadılar ve isyan da çabuk bastırıldı. Moskova "Sovyeti„ nin teklifi üzerine, Moskova'da 7 (20) Aralık günü yeniden umumî bir grev başladı; amelenin bir kısmı bundan faydalanarak silâhlı bir ayaklanma yapmak teşebbüsünde bulundular. Grevcilere garnizondan bazı kıtalar katılmak üzere iken, Kazak'lar tarafından durduruldular. Petersburg'dan celbedilen Semenovski hassa alayı yardımı ile Moskova'daki ihtilâlcı hareketin önü alındı. Bu suretle hükûmet enerjik ve vaktinde müdahale sayesinde vaziyete hâkim olabildi. 1906 yılı girerken Rusya'da ihtilâl hareketi epey gerilemişti. Çar hükûmetinin "Duma„ yı ihdasa muvafakatı heyecanları yatıştırmıştı; bir türlü memnun olmak istemiyen solcular ise halka nisbetle küçük bir zümre teşkil ettiklerinden, hükûmet bunlarla başa çıkabilecek bir durumda olduğunu açıkca göstermişti.

1905 ihtilâlinde «gayri rus» milletler

1905 yılı ihtilâli Rusya'daki "gayri rus„ milletlerin durumunda büyük değişikliklere sebeb oldu. Fin milliyetçileri ve sosyalistlerinin tazyıkı altında Çar II. Nikola, 22 Ekim (4 Kasım) 1905 tarihinde bir "Manifesto„ ile, Finlândiya'nın daha üç yıl önce alınmış olan, otonomisini (muhtariyetini) iade etti. Finler bununla beraber millî hürriyetlerine kavuştularsa da, Finlândiya yine Rusya'nın bir parçası olmakta devam etti. Lehistan'da da millî hareket aldı yürüdü; leh milliyetçileri ve sosyalistleri Lehistan'ın Rusya'dan büsbütün ayrılmasını talebe başladılar; bu talebler, fabrikalarda yapılan amele grevleriyle desteklendi; rus mektepleri "boykot„ edilerek, Lehliler tarafından kendi mektepleri açıldı. Rus hâkimiyetine karşı 1831 ve 1863 Leh kıyamlarından sonra Lehistan'da rus baskısının çok şiddetlendiğini görmüştük; Çarlık hükûmeti ve rus nasyonalistleri Lehlilere karşı daima kin beslemekte ve leh adıyle bağlı herşeyi imha etmeğe çalışmakta idiler. Bunun reaksiyonu olarak Lehliler

de "Rus„ adı ile bağlı her şeyden nefret etmekte idiler. Batı Avrupa ve Amerika'daki Lehliler ve Lehli mülteciler, ana vatanda milliyet ve hürriyet hareketlerini desteklemek için büyük bir gayret sarfetmekte idiler. 1905 yılı ihtilâlinde Lehistan'da millî hareketin kuvvetli bir cereyan halinde kendini göstermesi, rus hükûmetini telâşa düşürdü ve 1905 sonbaharında Lehistanda sıkıyönetim ilân edildi; mamafih bu tedbir az sonra kaldırıldı.

Ukrayna'da da millî hareket kendini belli etti. Ukraynalı nasyonalistler, Moskova - Rus tahakkümünden ayrılabilmek yolunu aramağa başladılar; bunlardan bir kısmı bu hususta Avusturya-Macaristan'nın yardımına güveniyorlardı; çünkü, Avusturya hükûmeti kendi idaresindeki (Galiçya ve Bukovina) Ukraynalılara geniş bir muhtariyet vermişti. Mamafih geniş halk kitlesi, cahil olduğundan, Moskova ile bulunmak şıkkını tercih ediyordu. Sosyalistler de Rus hâkimiyetini destekliyorlardı. 1905 ihtilâli, Ukraynalılara kendi dillerinde gazete çıkarmak, mektep kitapları basmak imkânını verdi. Buradaki millî hareketin önderleri öğretmenlerdi. Ukraynalı öğretmenler köylerde kütüphaneler, okuma odaları açmak suretiyle millî uyanışa hizmet ediyorlardı.

Baltık eyaletindeki Letonya, Estonya ve Litvanya ahalisi arasında da millî hareket kuvvet buldu; mamafih aynı zamanda buralarda sosyalistlerin müfritleri de çoktu; bilhassa Letonlar arasında müfrit temayüllü ihtilâlciler çoğalmıştı.

1905 ihtilâlinde Rusya Türkleri

1905 İhtilâlinin, adedleri 18 milyonu aşan, Rusya Türkleri üzerindeki tesirleri büyük oldu. Yukarıdaki bölümlerde görüldüğü veçhile, Rus hükûmeti, Türklere, birtakım tahdidler içinde, "dinî hürriyet„ ten başka bir hak tanımıyordu. Siyasî ve ekonomik baskılar altında tutulan Türk-Müslüman ahalisi, bundan ötürü, İhtilâli büyük bir sevinçle karşıladı. Fakat asırlardanberi rus hükûmetinin tatbik ettiği baskı neticesi olarak, siyasi terbiyeden büsbütün mahrum ve medeni ve kültür durumları da çok aşağı bir seviyeye düşmüş olan, ve ancak yeni yeni Avrupa medeniyetine intisaba başlıyan Türk kavimlerinin, İhtilâlin getirdiği imkânlardan geniş ölçüde faydalanamıyacakları tabii

idi. Bununla beraber, İhtilâl başlar başlamaz, Kazan Türklerinin önderliği altında millî ve siyasi bazı hareketler belirdi. Bu hususta Yusuf Akçura ve Abdürreşit İbrahim ile Kırımlı İsmail Mırza Gasprinski'nin büyük hizmetleri dokundu.

1905 İhtilâline kadar Rusya'da ancak bir tek Türkçe gazete, Kırım'daki "Tercüman„, çıkıyordu ve onun da yarısı rusça idi. Bu defa "Matbuat Hürriyeti„ verilince, Kazan'da ve diğer şehirlerde birçok Türkçe gazete, mecmua ve risale çıkmağa başladı. Bu hareketin başında, Kazan Türklerinin millî, medeni ve ekonomik merkezleri olan Kazan şehri önayak oldu. "Kazan Muhbiri„ adıyle, 1905 yılı Ekim ayında ilk Türkçe (Kazan şivesinde) gazete intişar etti. Orenburg, Ufa, Astrahan, Cayık (Uralsk), Bakû ve Petersburg şehirlerinde de Türkçe gazeteler tesis edildi. İhtilâl'in getirdiği "serbesti„ tam olmamakla beraber, Kazan ve diğer bölgelerdeki Türklerin millî kültürlerini geliştirmek imkânı hasıl olmuştu. Mamafih yalnız bununla iktifa edilmedi, siyasî sahada da faaliyete geçildi. Abdürreşit İbrahim Efendi, İdil-Ural sahasında, Türkleri faaliyete geçmek işinde gayret sarfetmiş ve onun telkiniyle bazı şehir Türkleri, haklarını istiyerek Başnazır Witte'ye hitaben arizalar göndermişlerdi. Diğer yandan Yusuf Akçura, İsmail Gasprinski ve Azerbaycanlı Alimerdan Topçıbaşlar, 8 Nisan 1905 tarihinde Petersburg'da buluşarak, Rusya Müslümanları umumî kongresini toplamak plânını hazırladılar. Bunun için en müsait yer ve zaman İdil üzerindeki Nijni-Novgorod panayırı seçildi. Panayırı vesile ederek buraya Rusya Türklerinin ilerigelenleri toplandılar. Oka nehri üzerinde bir gezinti bahanesiyle bir vapur tutuldu ve " Gustav Struve „ vapurunun güvertesinde, 15 Ağustos 1905 tarihinde, gayri resmi olarak "Rusya Müslümanlarının Birinci Kongreleri„ toplandı. Siyasî, millî ve medenî birçok meseleler üzerinde fikir teatisi yapıldıktan sonra, Kongrece kabul edilen kararların en mühimleri şunlardı: Rusya Müslümanlarının siyasî, içtimaî ve ilmî işlerde birleşmeleri gerektiği; bunun tahakkuku için Rusların terakkiperver gruplarıyle işbirliği yapılması; Ruslarla her bakımdan hukukî eşitliğin talebi; Rusya Müslümanlarının faaliyetlerini devletin (yani Rusya'nın) bugünkü ve ilerdeki ihtiyaçlarına göre ayarlamaları; müslümanlar arasında yayın ve mektepler vası-

tasıyle asrî hayatın esas fikirlerini neşre çalışılması; bütün bu plânların gerçekleştirilmesi için zaman zaman kongrelerin toplanması. Bu karardan anlaşıldığı veçhiie, Rusya Müslümanları (Türkleri) nın siyasî talepleri fazla ileri gitmiyor, daha ziyade kültür faaliyeti üzerinde duruluyordu. Şimdiye kadar hiç bir medenî ve siyasî haklara sahip olmıyan Rusya Türklerinin bu "Birinci Kongreleri„ artık onların da, Rusya'daki diğer "gayri rus„ milletler gibi, kendi haklarını istemek yoluna girdiklerini gösteriyordu.

Meşrutî Monarşiye doğru

I. Duma (Mayıs -Haziran 1906)

11 (24) Aralık 1905 tarihinde, Başbakan Witte tarafından hazırlanan, seçim kanunu neşredildi. "Duma„ ya girecek azaların sayısı şu hesaba göre olacaktı: Köylülerden % 43 mebus; Çiftlik sahiblerinden % 34; ve burjuva ile diğer zümrelerden (tüccar, esnaf ve amele) % 23. Seçim hakkı herkese verilmiyordu; yevmiyeli işçiler, kadınlar, fiilî hizmetteki askerler, talebe seçime iştirak edemezlerdi; asgari yaş haddi 25 idi. Seçmenler arasında da müsavat yoktu. Çiftlik sahibleri (pomeşçikler) 2 bin kişiden 1 mebus, şehirliler 7 bin kişiden, köylüler 30 bin ve ameleler 90 bin kişiden bir mebus seçeceklerdi; seçimler direkt olmayıp birkaç basamaklı idi. 1906 yılı Şubatında "Devlet Duması'na seçim hakkında Statü„ çıkarılarak, aşağı tabakanın seçim hakları bir az daha tahdid edildi. Mart-Nisan (1906) aylarında seçim yapıldı. Sosyalist partilerden Lenin grubu, taraftarlarının seçimdeki muvaffakıyetsizliklerini önceden düşünerek, I. Duma seçimine katılmadılar, "boykot„ ilân ettilerse de "Menşevikler„ ve diğer Sosyalistler seçime iştirak ettiler. Bu sıralarda "Bolşevikler„ amele arasında dahi kredilerini kaybetmişlerdi. Nisan 1906 da Stockholm'de toplanan R. S. D. R. P. in IV. cü Kongresinde Menşevikler büyük bir çoğunluğu haizdiler ve Kongre "Menşevikler„ tarafından ileri sürülen bütün programı kabul etmişti.

"Duma„ nın açılmasından birkaç gün önce, hükûmet, "Devlet Esas Kanunları„ (Fundamental kanunlar) yayınlamış ve gelecek için durumunu ve Monarşi sistemini garanti altına almıştı. Buna göre: Rusya Devleti dahilinde en yüksek hâki-

miyetin bütün Rusların İmparatoruna ait olduğu belirtildi. Sonra, Çar'ın, esas kanunlarda değişiklik yapmak, lüzumu takdirinde "Duma„ da görüşülmeksizin, ehemmiyetli kanunlar çıkarmak hakkı olduğu da ilân edildi. Bundan başka, "Duma„ nın haiz olduğu haklar, daha evvel teşkil edilmiş olan, "Devlet Şurası„ na (Gosudarstvennıy Sovyet) da teşmil edilecekte. "Devlet Şurası„ bundan böyle, yarısı Çar tarafından tayin edilen ve yarısı da Dvoryan'ler, Zemstvo,Üniversiteler ve Ruhaniler arasından seçilen azalardan teşekkül edecekti. Kanun lâyihaları "Duma„da müzakere ve kabulden sonra, "Devlet Şurası„na gidecek ve burada kabul edildikten sonra, kanun mahiyetini alabilmeleri için, Çar'a tasdıka gönderileceklerdi; Çar, tasdık veya red selâhiyetini haizdi. Bu suretle "17 Ekim Manifesto„sunda, "Duma„nın "teşrii bir müessese„ olacağı vâdi, hükûmet tarafından yerine getirilmemiş, Çar'ın selâhiyetlerini tahdid edebilecek her teşebbüsü önlemek çarelerine başvurulmuştu. Çar, kendisini daha emin zannettiğinden, içinden nefret beslediği, Witte'yi azletti ve yerine koyu bir reaksiyoner olan Goremıkin'i getirdi. Witte, iş başından uzaklaştırılmasından önce Rusya'ya yeni bir hizmette daha bulundu: Fransa'dan büyük bir ödünç sağlamak suretiyle, Rusya'yı maruz kaldığı malî iflâstan kurtardı.

I. Duma, 27 Nisan (10 Mayıs) 1906 tarihinde, Petersburgdaki "Taurida Sarayı„ nda açıldı. "Deputat„ (mebus) ların adedi 524 idi. En kuvvetli tek parti "Kadet„ lerdi (190 mebus). Köylüler 204 mebus çıkardılarsa da, bunlar bir parti halinde toplanmış değillerdi; bunlardan 112 mebus (Es-Er'lerle birlikte) "İş Grubu„ (Trudoviki) adıyle bir fraksiyon kurdular. Sağcı-muhafazakâr olan "Oktyabrist„ ler 44, Sosyal - Demokratlar 17 mebus çıkarmışlardı. Finlândiya'nın kendi "Diyet„ Meclisi olduğundan, Finler Duma'ya adam göndermediler. Lehli, Baltık eyaletleri ve Müslümanlardan - 44 mebus seçilmişti; bunlardan 25 i Müslüman (Türk) idi (12 si Kazan Türklerinden); Müslümanların ayrı bir fraksiyonları yoktu. "Duma„ nın reisliğinde "Kadet„ lerden Profesör Muromtsev seçildi.

" Duma „ nın çalışmaları için hükûmet tarafından hiçbir hazırlık ve plân hazırlanmamıştı; zaten Çar ve nazırları bu Meclisi istemiyerek toplantıya davet ettiklerinden, "Parlâmento „ nun çalışmasını destekleyecek değillerdi. Bundan ötürü

"Duma„ ile "Hükûmet„ arasında bir işbirliği yapılması da imkânsızdı; Partiler arasında da bir ahenk ve semereli bir çalışma havası yaratmak mümkün olamazdı. Bilhassa "toprak„ meselesinde Partiler arasında büyük görüş farkları mevcuttu. Köylü mebusları siyasî meseleler az ilgilendirmekte, onlar ancak bir an evvel "arazi ıslâh„ kanunlarının kabulünü istemekte idiler. "Kadet„ ler ise, liberal-demokrasi sistemine dayanan bir Meşrutî Monarşi kurulmasını; arazinin çiftlik sahiplerinden satın alınarak, köylülere dağıtılmasını ve sosyal hayatta birtakım yenilikler yapılmasını istiyorlardı. Başta " Oktyabrist „ ler olmak üzere, muhafazakârlar ise, Monarşi sistemini haleldar edecek tek bir adım atılmasına muhaliftiler. Bu hava içinde " İlk Rus Parlamentosu „ açıldı. Müzakere ve kabul edilen ilk kanun (!) "Dorpat Üniversitesinin kendi başına bir çamaşırhanesi olmasına ait bir kanun „ du.

Bu hava içinde, I. Duma'nın çalışmaları ancak 10 hafta sürdü. Çar ve hükûmet, siyasî mahpuslara teşmil edilecek bir umumî aff kanunu çıkarılmasına muhalefet ettiği gibi, " Kadet„ ler ve "İş Grubu„ tarafından teklif olunan, "Arazi ıslâhat projesi„ ne, yani büyük çiftliklerin köylüler arasında bölünmesine, Çar ve hükûmet şiddetle karşı geldiler. Bunun üzerine "Duma„ ile kabine'nin arası açıldı ve Çar da, salâhiyetini kullanarak, " Duma „ yı dağıttı. 9 (22 Temmuz) 1906 tarihinde mebuslar toplanmak maksadıyle Taurida Sarayına geldiklerinde, kapıları kilitli ve askerler tarafından tutulmuş buldular. Bu durum karşısında, Mebuslar dağılıp gitmekten başka bir şey yapamadılar. Duma'nın dağıtılması, yukarda bahsettiğimiz "Devlet Esas kanunları „ na uygun olmakla beraber, Meşrutiyet prensiplerine asla uygun değildi; Çarın bu hareketi hürriyetseverler tarafından fena karşılanacağı muhakkaktı. Nitekim, " İş Grubu „, ve sosyalist mebuslardan 200 kişi, Finlândiya'daki Vıborg şehrine giderek, hükûmetin bu keyfî hareketini protesto eden bir deklârasyon (beyannâme) imzaladılar; hükûmet, şayet, yeni bir " Duma„ çağırmıyacak olursa, ahaliyi "passif mukavemete„, yani vergi vermemeğe, askerliğe gitmemeğe, davet ettiler. "Vıborg beyannâmesini„ imzalıyanlar arasında 6 müslüman mebus da vardı. Hükûmet bu 200 mebus hakkında takibat açtı; bunların mahkemeleri ancak 1908 de yapılmış olmakla beraber, ilerdeki

seçim listesine girmek hakkını kaybettiler; bununla Monarşiye muhalif olan mühim şahsiyetler "Duma„ ya bir daha girmekten mahrum edilmiş oldular. I. Duma dağıtıldığı sırada, Çar, Goremıkin'i azletmiş, kabinenin başına Stolıpin'i getirmişti.

"Duma„ nın dağıtılması, Rusya içinde herhangi bir büyük karışıklığa yol açmadı ise de, bazı yerlerde yine bazı hareketlere sebebiyet verdi. Kronştadt ve Sveaborg (Finlândiya) daki denizciler isyan teşebbüsünde bulundularsa da, hükûmet kuvvetleri vaziyete çabucak hâkim oldular. Sosyalist partilerden hiçbiri umumî bir ihtilâl çıkartacak durumda değillerdi; zaten halk arasında da bunların taraftarları da azdı; ancak "intelligentsiya„ zümreleri "solcu„ geçiniyorlardı. 1905 yılı İhtilâlinden sonra kendini toplayan hükûmet, bu defa Stolıpin'in enerjik ve becerikli idaresi altında, kendi arzusuna uygun bir "Parlamento sistemi„, yani "Parlement à la russe„, kurmak siyasetini takibe başladı. Çar, "Duma„ yı büsbütün kaldırmak niyetinde değildi; ancak daha "yumuşak„ bir "Meclisin„ seçilmesini arzu ediyordu.

II. Duma (Şubat - Haziran 1907) Yeni seçimlerde "Kadet„ ler yarı yarıya kaybettiler ve ancak 98 mebus çıkarabildiler; buna mukabil "Oktyabrist„ler (yani muhafazakârlar) 80 e yakın mebus çıkardılar. Seçimlere bu defa Lenin Partisi de iştirak etmişti. Menşevikler ve Bolşevikler birlikte, 65 mebus çıkardılar; fakat Lenin grubu yine azlıkta idi. "İş Grubu„ (Trudoviki) ve Es-Er'ler de gelişme kaydederek, 157 kişi oldular. II. Duma'ya Müslümanlardan 34 mebus seçildi, bunlardan 15 i Kazan Türklerindendi. Müslüman mebuslarından 29 kişi "Müslüman fraksiyonu„ teşkil ettiler; kalanları ise "Müslümanların hizmet taifesi„ adıyle sosyalistlere yakın bir grup kurdular. Müslüman fraksiyonu, "Kadet„lerle işbirliği esasında anlaştılar. Yeni Duma, birincisine nisbetle daha "solcu„ olmakla beraber, eskisinden daha zaifti. Kudretli şahsiyetler azdı; Stolıpin'in tatbik etmek istediği liberal-konservativ politikası mebusların ekseriyetini tatmin etmekte idi.

II. Duma toplantıya çağırılmadan az önce, Londra da Sosyal - Demokratların V. nci Kongresi toplanmıştı; bu defa murahhasların çoğunu Lenin grubu teşkil ettiğinden, Bolşeviklerin arzu ettikleri esaslar kabul edildi; bunlar arasında "mevcut rejimi devirmek için bir ayaklanma çıkarmak„ kararı da vardı. Lenin, Duma'ya seçilen "Bolşevik„ mebusların faaliyetini idare ediyor, hükûmete karşı mücadele yollu direktifler veriyordu. "Duma„ nın faaliyetine başlamasından az sonra, Sosyal-Demokratların kararları hükûmetçe malûm oldu. Bunun üzerine Stolıpin, 55 meb'usun masuniyetinin kaldırılmasını istedi ve bu işle bağlı mebusların askerî mahkemeye verileceklerini bildirdi. "Kadet„ ler, hükûmetin ithamlarında birtakım "teknik„ noksanlar bulunduğunu ileri sürdüler ve meselenin etraflıca araştırılması için münakaşaların geciktirilmesini istediler. Başbakan buna yanaşmadı ve 3 (16) Haziran 1907 tarihinde Duma'yı dağıttı. Stolıpin bunu yaparken, "Devlet Esas Kanunları„ ndaki 87 nci maddesine istinat etmiş olduğundan, bu yoldaki hareketi, haddı zatında, kanun dışı sayılamazdı. Bu 87 nci madde hükûmete gayet geniş haklar ve salâhiyetler vermekte, her çeşit ihtilâlcı hareketi bastırmak ve Başbakanın kurmak istediği rejimi yaratmak yolunda kendisine geniş imkânlar sağlamakta idi. Stolıpin tasarladığı sistemi kurmak maksadıyle, Duma'yı dağıttığı tarihte, yeni bir "Seçim Kanunu„ da çıkardı. Bu suretle gelecek "Duma„ nın, hükûmetin elinde bir oyuncak olabilmesi de temin edilmiş oldu. Bu bakımdan, Stolıpin'in 3 (16) Haziran 1907 tarihindeki hareketi, adeta yeni bir devlet darbesi (coup d'état) mahiyetinde idi.

"Duma„ nın dağıtılması bazı amele grevlerine ve köylü karışıklıklarına sebebiyet verdi. İhtilâlcilerin çok cüretli bazı hareketleri görüldü. Stalin'in idare ettiği bir ihtilâlci çete, Tiflis Devlet Bankasına gönderilmekte olan bir para nakliyat katarını bastı ve 200.000 ruble miktarında bir para ele geçirdi. Bu paranın bir kısmı Avrupa'ya gönderilerek, Rusya'da ihtilâl hareketini finanse işinde kullanıldı. Fakat, hükûmet kuvvetleri bütün karışıklıkları süratle ve kolayca bastırdılar ve vaziyete hâkim oldular. Rusya'da ihtilâl hareketlerinin büsbütün gevşediği bu suretle meydana çıkmış oldu. Stolıpin bundan istifade ederek, Rusya'da bir daha "ihtilâl kopmaması için„ ekonomik ve idarî sahada birtakım yenilikler tatbikine geçti.

1906 ve 1907 yıllarında Rusya Türkleri arasında faaliyetler

15 Ağustos 1905 te, Nijni-Novgorod panayırı esnasında "Müslümanların Birinci Kongresi„ akdedildiğini görmüştük. Bunu müteakib, 13-23 Ocak 1906 tarihlerinde Petersburg'da, Rusya Türklerinin "İkinci Umumî Kongreleri„ oldu ve bu münasebetle "Bütün Rusya Müslümanlarının İttifakı„ adıyle bir teşkilât yapılması kararlaştırıldı. Aynı yılın, Nijni-Novgorod panayırında (16-21 Ağustos) Rusya Türklerinin "Üçüncü Kongreleri„ akdedildi; buna Rusya'nın her tarafından tanınmış simalar iştirak ettiler. Alimerdan Topçıbaş reis, Yusuf Akçura umumî kâtib seçildiler. Gündemin en mühimi 4. maddesi olup "Müslümanların siyasî bir parti kurmaları„ bahsi idi; bu mesele uzun münakaşalara yol açtı; esas itibariyle Yusuf Akçura'nın teklif ettiği maddeler üzerinde mutabık kalındı. Buna göre: II. Duma'daki Türk mebusların büyük bir kısmı, liberal-demokrat olan rus "Kadet„ fırkası ile işbirliği yaptılar. III. Müslüman Kongresinin esas mevzularından biri de: Mektepler meselesi idi; alınan kararlara göre, Rusya Türkleri arasında maarifin süratle gelişmesi için büyük gayretler sarfetmek gerekiyordu; nitekim bu karar Türkler arasında kültür faaliyetlerinin süratle gelişmesinde büyük bir âmil oldu. "Müslüman İttifakı„ nın nizamnamesi Rus hükûmeti tarafından tasdik edilmediğinden, kanunî bir mahiyet kesbedemedi. Zaten 3 (16) Haziran "Hükûmet darbesi„ ile tatbikata konan irtica rejimi, Rusya Türklerinin siyasî ve medenî faaliyetlerine sed çekmişti. Mamafih, 1905 İhtilâli ile başlanan "nisbî hürriyet„ iki yıl içinde, Kazan Türkleri başta olmak üzere, Rusya Müslümanları arasında kuvvetli bir millî ve medenî cereyanın doğması ve yürümesine sebeb oldu.

1905 İhtilâlinin diğer memleketlerde tesirleri

1905 Rus İhtilâli, Rusya ile komşu memleketlerde de tesirini gösterdi. Avusturya-Macaristan hükûmeti, 1907 de umumî seçim hakkını kabul etti. İran'da, Şahın müstebit rejimine karşı 1907 de bir ihtilâl çıktı. 1908 de Sultan Abdülhamid rejimi devrilerek Türkiye'de "İlk Meşrutiyet„ kuruldu. 1911 de Çin'de bir Cumhuriyet idaresi tesisinde de Rus İntilâlinin tesiri olduğu iddia edilmektedir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

REAKSİYONUN GALEBESİ

Stolıpin rejimi

III. Duma (1907-1912)

3 (16) Haziran kararıyle Başbakan Stolıpin, Duma seçimlerinde esaslı değişiklikler yaptı. Yeni kanuna göre: Çiftlik sahipleri (pomeşçikler) 230 kişiden 1 mebus, şehirliler 1.000 nüfustan, köylüler 60.000 den, işçiler 125.000 kişiden 1 mebus seçeceklerdi. Lehli ve Avrupa Rusyası Türklerinin seçim hakları çok tahdit edilmiş, Türkistan ve Kazak Türkleri seçim hakkından tamamiyle mahrum bırakılmışlardı. Bu esaslar üzerinde yapılan seçimler şu neticeyi verdi: Müfrid sağcılar 52 mebus, Rus nasyonalistleri 93, Oktyabristler 133, Progressiv Parti (Terakkiperverler) 39, Kadet'ler 53, İş Grubu 14, Sosyal-Demokratlar (Menşevik ve Bolşevikler birlikte) 14, Lehliler ve Baltık eyaleti ahalisi 17, Türkler (Müslümanlar) 10, hiçbir parti ve gruba dahil olmıyanlar 10. Avrupa Rusyası'ndan seçilen mebusların yekûnu 403 olduğu halde, "taşradan„ (Sibir v. b. yerler) gelenler ancak 39 kişi idi.

III. Duma 1907 yılının sonunda açıldı. Hiçbir parti kendi başına çoğunluk teşkil edecek bir durumda değildi. Oktyabristler Nasyonalistlerle beraber olmak üzere en kuvvetli bir grup yaptılar. Oktyabrist partisine mensup, Moskova fabrikatörlerinden Guçkov, Duma'ya reis seçildi; bu grup kabine başkanı Stolıpin ile işbirliği yapmayı prensip olarak kabul etti. III. Duma bu suretle "sağcı„ elemanların üstünlüğünü temin etmiş, ve dolayısıyle "reaksiyoner„ (mürteci) bir siyasetin takibedileceği aşikârdı. Nitekim Duma'daki muhafazakâr ve nasyonalistler hemen harekete geçtiler, ve bilhassa "gayri rus„ lara karşı baskıların şiddetlendirilmesini ve Rusya'daki bütün milletleri "ruslaştırmayı„ amaç bilen bir politikanın kabulü üzerinde ısrara başladılar. Türk-müslüman okullarının ve hayır cemiyetlerinin kapatılması istendi; 1905 İhtilâlinde Türklere verilen "hürriyetin„ kaldırılması yolunda,

hükûmetin tedbir alması taleb edilmeğe başlandı. Stolıpin kabinesi sağcıların bütün taleplerini hemen yerine getirmemekle beraber, "gayri rus„ milletler üzerindeki baskı mütemadiyen arttı. Lehistan'da millî hareketi durdurmak için tedbirler alındı; rus dili herkes için mecburî bir dil oldu. Baltık eyaletindeki Alman mektepleri kapatıldı ve tedrisat ancak rusça yapılmağa başlandı. Şimdiye kadar bir Alman Üniversitesi mahiyetinde olan Dorpat Üniversitesi tamamiyle ruslaştırıldı; Dorpat şehrinin de adı değiştirilerek Yur'yev oldu.

Stolıpin'in «Arazi reformu» kanunu, (14 (27) Haziran 1910)

Stolıpin, Rusya'daki ihtilâl hareketini önlemek ve yüzyıllardanberi devamedip gelen "toprak meselesini„ halletmek için esaslı tedbirler almayı düşünüyordu. Toprak meselesi, Rusya'da en önemli sosyal ve ekonomik bir problem olmakta devam ediyor, ve 1905 İhtilâlini takip eden yıllarda, büsbütün önem kazanmıştı. 1861 yılında köylüler "serbesti„ kazanmışlar, fakat yeter derecede toprak sahibi olamamışlardı. Arazinin büyük bir kısmı gayet mahdut "pomeşçik„ sınıfının elinde idi. Bu durum ise sosyalist propagandalarına geniş bir yol açıyordu; sosyalistler arazinin pomeşçik'lerden alınarak hemen köylüler arasında bölünmesini istiyorlar; liberal-demokratlar ise pomeşçik malikânelerinin satın alınması ve para karşılığında dağıtılması taraftarı idiler. Hükûmet ise mevcut nizamı değiştirmek niyetinde değildi; işte bu yüzden hükûmetle sosyalistler, liberaller arasında ihtilâf çıkıyor, aynı zamanda 10,5 milyon aileyi geçen köylü kitlesi de fırsat düştükçe memnuniyetsizliğini izhar ediyordu.

1861 yılı kanunu gereğince köylüler, müşterek arazide olmak üzere bir cemaat (Mir) teşkil etmişler, ve "Mir„ içinde, müteselsil kefalet esaslarında hükûmete karşı birtakım mükellefiyetlere tâbi tutulmuşlardı. Arazi, "Mir„e giren bütün köylülerin müşterek malı addedildiğinden, kimse kendi hissesini satmak veya başkasına devretmek hakkını haiz değildi. Bu kabil teşkilât ekonomik bakımdan da çok mahzurlu idi; gayet iptidai ziraat usullerine dayanan, ve dağınık tarla sistemi tatbik edilen bu rus köylerinde mahsul az olur, köylü ahali daimî bir sıkıntıdan kurtulmazdı. Stolıpin, bu defa, "Mir„ teşkilâtını kaldırarak, şahsî mülke dayanan her ailenin kendi başına toprak sahibi olması prensibini tatbıka karar verdi.

Stolıpin, 9 (22) Kasım 1906 tarihinde bir karar çıkararak, köylülerin bundan böyle "Mir„den çıkarak, kendi hisselerini ayrı bir "hutor„ (küçük çiftlik) haline getirebileceklerini bildirdi. Bu karar bir lâyiha halinde Duma'ya gönderildi ve 14 (27) Haziran tarihinde kanun mahiyetini aldı. Buna tevfikan Rusyadaki "Mir„ teşkilâtı içinde yaşıyan köylüler 20 yıl içinde "Mir„den çıkacaklar ve her köylü ailesinin kendine ait arazisi olacaktı. İsteyen, kendi hissesini satıp, başka yere gidebilecekti. Stolıpin'in bu "Arazi Islâhat kanunu„ rus köylü hayatında büyük değişikliklere yol açtı. Çok uzun bir tarihi olan "Mir„ teşkilâtı yıkılmağa başladı; onun yerine Batı Avrupa memleketlerine benziyen köylü "hutor„ları kurulmakta idi; mamafih, büyük köyler dağıtılmıyordu; arazi sahibleri yine eskisi gibi "Mir„ halinde köyde oturacaklar, ancak işletme yerleri ayrı olacaktı. Köylülerden halleri yerinde olanlar, fakir kimselerin topraklarını satın almak suretiyle, geniş "hutor„lar kurmağa başladılar. Hisselerini satanlar ise, Sibir'e, Kazakistan'a, Türkistan'a ve Uzakdoğuya göçederek, oralarda toprak sahibi olmak yolunu tuttular. Bununla: Rusya'da büyük bir göçmen hareketi meydana geldi. İç Rusya'dan her yıl milyonlarca rus mujikleri, Ukraynalı "hohol„lar yerlerini yurtlarını sattıktan sonra, Sibir'e ve Türkistan'a gitmekte idiler. Bunun neticesi olarak, oralarda rus kolonizasyonu genişledi; Türklerin elinde toprakları zorla alınarak, Ruslara dağıtılmağa başlandı.

Arazi alış-verişini desteklemek, "hutor„ lar kurulmasını temin etmek maksadıyle ayrı bir "Köylü Bankası„ tesis edildi. Bu Banka köylülere kredi açtı. Stolıpin'in "arazi reformu„ Rusya için esas itibariyle hayırlı bir iş olacaktı; plân iyi tatbik edildiği taktirde rus köy hayatı tamamiyle değişecek, daha iyi metodlarla ziraatı geliştirmek mümkün olacaktı. Nitekim, kanunun tatbıkına başlanmasından on yıl sonra, 2 milyondan fazla köylü ailesi, "Mir„ den çıkmış, kendi başlarına, küçük çiftlikler, "hutor„ lar kurmuştu. Fakat "reform„ un tatbıkında ta baştan bazı yolsuzluklar ve spekülâsyonlar yapılarak, köylülerin bir kısmı eskisine nisbetle daha kötü bir duruma düşürüldü; "Köy-

lü Bankası„ ve arazi sahiplerinin kârını temin için birtakım tedbirler alındı; kendi başlarına "hutor„ kuran köylülerin bir kısmı aldıkları krediyi ödeyemiyerek topraklarını satmak ve göçetmek zorunda kaldılar. Stolıpin'in bir "terorist„ tarafından öldürülmesi (1911) ve hükûmetin "Stolıpin reformu„ndan kuşkulanmağa başlaması, bu hareketin gevşemesine sebeb oldu. Bu reform'un tatbıkına zaman da kalmadan Birinci Cihan Harbi çıktı ve arkasından İhtilâl koptu. "Toprak meselesinin„ radikal bir şekilde halli işi ise, Bolşevik İhtilâlinden sonra kurulan "Sosyet„ler zamanına kaldı.

İhtilâl hareketinin gelişmesi

Stolıpin, Rusya'daki ihtilâl ve inkılâp hareketlerini her vasıta ile durdurmak ve önlemek azminde idi. Kendisine karşı gelmek istiyen muhalefet sözcülerine verdiği şu cevap meşhurdur: "Siz Rusya'da büyük karışıklıklar (katastroflar) olmasını istiyorsunuz, biz ise Rusya'nın büyük kalmasını arzu ediyoruz„; Stolıpin, rus muhafazakârlarına ve nasyonalistlere dayanarak bir nevi liberal-konservatif rejim kurmak isterken, bütün sosyalist hareketlere karşı amansız bir mücadele açmıştı. Menşevik ve Bolşevik liderleri takibata uğradılar. 1907 yılı başında Lenin ve arkadaşlarının tevkifi emri verildi; bunun üzerine Lenin, Finlândiya yolu ile İsviçre'ye kaçtı; Bolşevikler liderinin bu ikinci emigrasyonu on yıl sürmüş, ancak, İkinci İhtilâl patlak verince (1917) sona ermiştir. Hükûmet tarafından alınan şiddetli tedbirler sayesinde fabrika işçilerinin grevleri süratle azalmağa başladı; aynı zamanda ameleyi kışkırtan ihtilâlcıların birçoğu tevkif edildi veya sürgüne (Sibir'e) gönderildi; bunlar arasında, 1908 yılı Martında tevkif edilen Cugaşvili (Stalin) de vardı. İhtilâl hareketinin önü tamamiyle alınmış gibiydi. Bunun icabı olarak intelligentsiya arasında da inkılâpcı ateş sönmeğe yüz tuttu. Rusya ekonomisi ve siyasî hayatında hâkim olmağa başlıyan normal gelişme ihtilâlcı hareketin büsbütün tavsamasına sebeb oluyordu. Bu durum karşısında sosyalist partilerin faaliyeti epey azaldı ve liderler arasında mühim ihtilâflar başgösterdi.

«Menşevik» ve «Bolşevik»lerin kesin olarak birbirlerinden ayrılmaları (1912)

Daha 1906 da, Es-Er'lerin (S. R.) sağ unsurları, "Kadet„lere yakın "İşçi Halk-Sosyalist Partisi„ adıyle yeni bir parti kurmuşlardı. Bu partinin toprak meselelerindeki görüşü Kadet'lerinkine benziyor ve köylülere, çiftlik sahiplerinden alınacak arazinin verilmesi (satılması) esasına dayanıyordu. Es-Er'lerin sol kısımları, yarı anarşist bir grup olan "Es-Er Maksimalist„ partisini kurdular ve eskisi gibi terorist faaliyet esas prensipleri olmakta devam etti.

Bu yıllar içinde Rus Sosyal-Demokratları arasındaki ayrılık kesin bir şekil aldı. Daha 1903 te bu partinin II. Kongresinde Lenin ve Martov arasında ihtilâf çıktığını görmüştük. Lenin, "proleter inkılâbının„ tahakkuku için çok zecrî hareketlere başvurmak gerektiği tezini ileri sürmüş, Martov da Avrupa Sosyal-Demokratlarınkine benziyen daha mutedil bir yolun takibedilmesi lâzımgeldiği kanaatında bulunmuştu. Lenin taraftarları çok olduklarından bu gruba "Bolşevik„ adı verilmişti; Martov fikrinde olanlara da "Menşevik„ denmişti. Fakat bu adlar henüz bir şey ifade etmiyorlardı; prensiplerde hiçbir ayrılık yoktu, yalnız hedefe varırken tatbik edilecek metodlar başka idi. Her iki grup ta, Rus Sosyal-Demokrat Amele Partisi adını (R. S. D. R. P.) taşımağa devam ediyorlardı. 1905 İhtilâlinden sonra her iki grup arasında ihtilâf genişledi. Lenin, İhtilâlcı hareketin yegâne önderi olmak istiyor, Rusya'nın, içinde bulunduğu durumu ve üstadı Karl Marks'ın "Proleter ihtilâlinin tahakkuku için istediği şartları„ nazarı itibare almıyarak, Rusya'da amele ihtilâlinin bir an çıkarılmasını talebediyordu. Fakat, 1905 yılı İhtilâli, Lenin prensip ve metodlarının tatbikı kaabil olmadığını gösterdi; mamafih Lenin yine prensiplerinden vazgeçmedi; o, kendisine has bir sebat ve inadla "Rusya'da bir proleter diktaturası rejimi„ni kurmak için faaliyetine devam etti. 1907 de, Stolıpin irtica rejiminin baskısı altında birçok rus sosyalistleri tekrar Avrupa'ya kaçtıklarından, rus siyasî mültecilerinin adedi artmıştı. 1912 yılı Ocak ayında Prag'da Rus Sosyal-Demokratlarının VI. Kongresi akdedildi. Bu toplantıda Lenin taraftarları çoğunluk teşkil ettiklerinden Bolşevik'lerin teklif ettikleri maddeler kabul edildi. Bu Kongre esnasında "Menşevik„lerle "Bolşevikler„ kesin olarak birbirlerinden ayrıldılar. Bundan böyle

Lenin partisi "Sosyal-Demokrat, Bolşevik,,, (R. S. D. R. P. (b) adını aldı ve bu isim 1918 yılına kadar devam etti. Mamafih "Bolşevik,, adını çok az kimse biliyordu; zaten Rus intelligentsiyası'ndan sosyalist olanların ekserisi, ya Es-Er veya Menşevik idiler. "Bolşevik,, ler daha ziyade "Leninist,, diye tanınmışlardı.

1907 den sonra rus endüstrisinde gelişme

Stolıpin'in "arazi reformu,,nun icabı olarak köylülerin bir kısmında önemli bir kalkınma hareketi görüldü; bunun icabı olarak yapı malzemesi ve istihlâk maddelerine ihtiyaç arttı. Aynı zamanda hükûmet tarafından yapılan askerî siparişler büyük bir yekûn tutmakta idi. Demiryolu inşaatı da süratle gelişti. Bütün bunların neticesi Rusya'da ekonomik bir kalkınma, fabrikalarda süratli bir gelişme oldu. 1905-1907 yılı İhtilâl hareketini müteakib, Rusya'da normal hayat şartları sağlanınca, rus bankaları ve endüstrisine yeniden yabancı sermayenin akını başladı; fransız ve alman kapitali Rusya'da geniş bir tatbikat sahası buldu. Öte yandan rus endüstrisinin kapasitesi, Amerika ve Avrupa'dakilerine nisbetle, çok geri bir durumda idi. Rusya, demir madeni istihsali bakımından, yer yüzünde, beşinci geliyordu; 1913 te bütün Rus demiryollarının tutarı 65 bin km. olmakla beraber (bunun 43,5 bin km. devlete aitti), Avrupa'daki ölçüye göre çok aşağı bir derecede idi. Rusya'da 1910 da imal edilen eşya kıymeti, Amerika'dakiden 9 misli azdı; bir rus amelesinin kazancı bir Amerikalı ameleden 4 defa azdı. Mamafih, Avrupa ve Amerika'ya nisbetle rus endüstrisi geri bir durumda olmakla beraber, endüstri sahasında az zamanda büyük gelişmeler kaydedilmişti. Lokomotifler, ağır makineler, zırhlılar, vagonlar ve her nevi silâh imal eden büyük fabrikalar yapılmıştı. Petersburg'daki "Putilov,, fabrikası gibi onbinlerce amele çalıştıran büyük imalâthaneler mevcuttu. Urallarda demir, Doneç havzasında kömür, Bakû'da petrol, İvanovo-Vozenesensk'ta mensucat merkezleri meydana gelmişti.

İhtilâl hareketinin canlanması

Endüstride ve ekonomik sahada kaydedilen bu gelişme ile müvazi olarak işçilerin mikdarı da artmış ve aynı zamanda sosyalist propaganda da çoğalmıştı. Sosyalist fikirler gittikçe revaç bulmağa başlamıştı. Merkezleri Avrupa'da olan "Menşevik,,, "Es-Er,, ve "Bolşevik,, partileri, broşürler ve gazeteler vasıtasıyle amele ve intelligentsiya arasında propagandalara hız vermişlerdi. Zaten, 1905-1907 yılları arasında Rusya'da birçok ihtilâlcı neşriyat yapılmış ve kitaplar basılmıştı. Rus münevverleri ve amelesi bu gibi eserleri kolayca elde etmek durumunda idiler. Bütün bunların neticesi olarak sosyalist görüşler epeyce yayılmıştı.

Çar II. Nikola ise Monarşi sistemi ve rejiminin muhafazası yolunda gayret sarfetmekte ve mürteci nazırlar ve generaller vasıtası ile rejimini kuvvetlendirmeğe çalışmakta idi. Çar, hatta Stolıpin'den bile şüphelenmeğe başladı ; Başnazırın " diktatörce „ hareketleri II. Nikola'nın hoşuna gitmiyordu. Stolıpin'in, Batı eyaletlerinde de "Zemstvo,, teşkilâtını kurmak isteyişi, hükûmet ile "Devlet Şurası,, arasında ihtilâfa sebebiyet verdi ve Stolıpin bu yüzden Çar'ın gözünden düştü ; az sonra 14 (27) Eylûl 1911 de, Stolıpin, Kiyef'te bir suykasta uğrayıp, bir "sosyalist,, tarafından vuruldu ; halbuki bu "sosyalist,, in polis gizli teşkilâtına mensup olduğu meydana çıkmıştır.

Bu defa kabinenin başına mutedil terakkiperver olan Kokovtsev getirildi. Yeni Başnazır, Stolıpin gibi kabiliyetli ve enerjik bir kimse değildi ; bu ise hem Çar'ın, hem de sosyalistlerin işine geliyordu; bir taraftan istibdat kuvvetlenirken, diğer yandan ihtilâlcı hareket te hızlaştı. Bazı fabrikalarda amelenin tekrar baş kaldırdıkları görüldü. Bunlardan en mühimi, Sibirya'daki Lena nehri boyundaki maden ocaklarında oldu. 1912 Şubat ayında, buralarda iş gören binlerce amele mevcut şartlar içinde çalışamıyacaklarını bildirdiler ; kendilerine yapılan nasihat ve telkinler bir netice vermedi ; 4 (17) Nisan 1912 günü 3 bin amele, dertlerini bildirmek ve bazı ricalarda bulunmak maksadıyle, oraya yakın bir şehirde bulunan Müdde-i umûmi'ye varmak için yola dizilmişlerken, bunlar polis, jandarma ve asker tarafından ateşe tutuldular. Bu hâdise esnasında 250 amele öldü ve 270 kişi yaralandı. Amelelerin bu şekilde cezalandırılmaları, amele ve bütün ihtilâlcı zümreler arasında derin bir akis yaptı. Şimdiye kadar "Ul'yanov,, soyadını taşıyan Bolşevik lideri, bu hâdise üzerine "Lenin,, adını almıştır. Mamafih "Lena vakası,, münferit bir olay olarak kaldı;

diğer fabrika ve maden ocaklarındaki ameleler harekete geçmeğe cesaret edemediler; hükûmet şiddetli tedbirler sayesinde her nevi başkaldırma teşebbüsünü daha başlangıçta ezecek kudrette idi.

IV. Duma (1912-1917) III. Duma'nın kanunî müddeti sona erince, 1912 Eylûlünde dağıldı. Yeni seçimler yapıldıktan sonra IV. Duma toplandı. Yeni meclisteki 410 deputat (mebus) tan en kuvvetli parti "Oktyabrist„ lerdi (100 mebus). Kadet'lerin 50, İş Grubu 10, Menşevikler 7, Bolşevikler 5 mebus çıkardılar. Türkler'den bu defa ancak 6 mebus seçildi. Oktyabrist'ler hükûmet partisi idi. " Müslüman fraksiyonu „ ekseriyetle Kadet'lerle işbirliği yapmakta, Rusya Müslümanlarının medenî ve siyasî haklarını müdafaaya çalışmakta idi. Başta, Bolşeviklerle Menşevikler bir grup teşkil etmişlerken, sonra ayrıldılar. 1912 yazındanberi Galiçya'daki Krakovya'da yaşıyan Lenin Rusya'daki ihtilâl hareketini yakından idare etmeğe çalışıyordu. Bu müddet zarfında hükûmet gittikçe reaksiyoner bir politika takibine başladı. 1913 aralık ayında Kokovtsev azledilerek, yerine koyu bir mürteci olan Goremıkin, kabinenin başına geçirildi. II. Nikola, bununla, hem dış, hem de iç siyasette daha müstakil bir hattı hareket sahibi olmak istemişti. İç idarede, irtica kuvvetlendi; fakat bunun karşılığı olarak liberal ve sosyalist hareket te arttı. 1912 de Lenin tarafından, tesis edilen "Pravda„ gazetesi, ihtilâlcı propagandasının başlıca organı idi.

Yeni Panslavizm (1908) Birinci rus İhtilâlini takibeden reaksiyon yıllarının doğurduğu fikir ve siyasî cereyanlardan biri de "Neo-Slavizm„ (Yeni-Panslavizm) dir. Stolıpin kabinesinin Lehlilere karşı şiddetli tedbirler almasına karşılık olmak üzere, "Duma„ ve "Zemstvo„ mahfillerinde, Ruslarla Lehliler arasında bir anlaşma zemini bulmak istiyenler çoğaldı. Bu grupların teşebbüsü ile, 1908 yılında, Moskova'da "Slavlar Arasında Dostluğu Yayma Derneği„ kuruldu. Adından da anlaşıldığı veçhile bu cemiyet bütün Slavları ve o zamana kadar Panslavizm hareketi dışında tutulan Lehlileri de, Rusya'nın siyasî ve medenî önderliği etrafında toplamayı bir amaç

olarak kabul etmişti. Rusya'da Panslavist fikirler hiçbir zaman sönmüş değildi ve daima Türkiye düşmanlığı ruhunda gelişmekte idi. Fakat, bu defa, "Türkiye düşmanlığına„ bir de " Avusturya - Macaristan „ düşmanlığı katıldı. Bu hareketin siyasî gayesi, bilhassa Avusturya-Macaristan idaresinde yaşıyan Sırp, Hırvat, Çek, Slovak, Leh ve Ukraynalı "Slav kardeşleri„ yabancı hâkimiyetinden kurtarmak ve bu suretle bütün Slavların Rusya'nın hegemonyası altında birleşmelerine yol açmaktı. Balkan Slavlarının Osmanlı-Türk hâkimiyetinden çıkmalarından birinci derecede âmil olan Rusya, şimdi aynı rolü Avusturya - Macaristan'da oynamağa hazırlanıyordu.

Portsmouth Barışından sonra Rusya'nın dış siyaseti (1905-1914)

Fransız - Rus yakınlığının artması 1905-1907 yıllarında rus dış siyasetinde önemli değişiklikler görüldü. Fransa ile İngiltere arasında "Entente cordiale„ in (8 Nisan 1904), ve İngiltere'nin Japonya ile ayrıca bir ittifak akdi üzerine, Rusyada telâş başgösterdi. Çar hükûmeti, büsbütün yalnız kalmamak için Almanya ile bir yaklaşma (rapprochement) siyasetini takibe başladı. Bunun neticesi olarak Rusya ile Almanya arasında 1894 te akdedilen ticaret uzlaşması, bu defa, 1904 te on yıl müddetle yenileştirildi; bu defaki hükümler daha ziyade Almanya lehine idi; yaklaşma bununla da bitmedi; Çar II. Nikola ile Kayzer Wilhelm Björkö'de buluşarak (24 Temmuz 1905) gizli bir anlaşma akdettiler. Bu, bir Rus-Alman ittifakının başlangıcı mahiyetinde idi; bu ittifaka Fransa'nın da katılması düşünüldüğünden, İngiltere'ye karşı tevcih edilmişti. Fakat Fransızlar buna yanaşmadılar; Rus hükûmeti de Fransa'nın Rusyada yatırdığı büyük kredilerini nazarı itibara alarak Fransa'yı kırmak istemedi ve Alman ittifakından vazgeçmeğe karar verdi; Björkö gizli anlaşması rus hükûmetince feshedildi. Bundan sonra Rusya hep Fransa lehine bir tavır takınmak yolunu tuttu.

Almanya ile Fransa arasında çıkan "Fas ihtilâfı„ nda ve bunu takibeden Algeciras Kongresinde (Konferansında) (Ocak 1906) Rusya, Fransızlardan büyük bir ödünç sağlamak maksadıyle, Fransa'yı destekledi; Rusya'nın müdahalesi neticesinde,

Fas, müstakil bir devlet olarak tanındı. Bunun üzerinedir, ki Witte, Fransa'dan 2 milyar frank borç temin edebilmişti. 1906 yılı Mayısında İzvolski Hariciye Nazırlığına getirilince Fransa ile Rusya arasındaki yakınlık bir daha kuvvet buldu. Mamafih, Rusya'da "Meşrutiyet„ rejimi olduğundan, hükûmet hareket tarzlarında tamamiyle müstakil değildi; "Duma„nın müfrit sağ ve sol grupları Almanya ile işbirliğini ileri sürüyorlar, mutedil gruplar da Fransa'yı tercih ediyorlardı. "Sağcı„lar, Kayzer Wilhelm sayesinde Rusya'da ihtilâl hareketinin durdurulacağını umuyorlar, "Solcular„ da, Alman Sosyal-Demokratların yardımına güveniyorlardı. Rus siyasetinin fütuhat ve yayılma amaçları daha ziyade Fransa ile işbirliği sayesinde gerçekleşeceği anlaşıldığından, Fransa ile aynı safta yürümek siyaseti galebe çaldı. Fakat, bu amaçları tahakkuk ettirmek için İngiltere ile anlaşmak icabediyordu.

1907 Rus-İngiliz anlaşması; İran'ın nüfuz sahalarına bölünmesi

Japonya, İngiltere'nin tazyıkı altında Rusya ile Uzakdoğu meselelerinde bir anlaşmaya varmağa razı olmuştu; 1907 de Rusya ile Japonya arasında akdedilen bir uzlaşma ile Japonya, Rusya'nın Uzakdoğudaki dokunulmazlığını taahhüt etti. Bunu müteakip İngiltere ile Rusya arasında, uzun müzakerelerden sonra, 31 Ağustos 1907 tarihinde bir uzlaşma yapıldı; bununla, yarım asırdanberi sürüp gelen rus-ingiliz ihtilâfı da sona ermiş oldu. Rusların, Türkistan'ı, Kafkasları ele geçirmeleri, İngiltere'de haklı olarak bir endişe uyandırmış, Rusların Hindistan ve İran üzerinde gözleri olduğunu açığa vurmuştu. Asya'daki İngiliz-Rus rekabeti, rus yayılışı, İngilizlerin bu tehlikeye karşı birçok tedbir almalarını icabettirmişti. Fakat bu defa, İngiltere, süratle gelişmekte olan Alman ekonomik kudreti karşısında Rusya ile anlaşmak ihtiyacını duydu, ve 1907 yılı uzlaşması bu şartlar altında meydana geldi. Bunun en ehemmiyetli noktası, İran'ın nüfuz bölgelerine ayrılması oldu. İran üç mıntakaya bölündü: Kuzey kısmı, Rus nüfuz sahası, Orta kısım, bitaraf, ve Güney kısmı da İngiliz bölgesi olarak tesbit edildi. İran'ın İngiltere ve Rusya arasında paylaşılmasına ilk adım atılmış bulunuyordu. 1907 yılı İngiliz - Rus anlaşması, aynı zamanda Rusya'nın Fransa-İngiltere İttifakına girişini de sağladığı gibi, rus endüstri ve ekonomisine Kuzey İran'da geniş faaliyet imkânları da sağlıyacaktı. İzvolski, bu suretle, rus dış siyasetinde büyük bir kazanç başarmış sayıldı. Aynı anlaşma mucibince, rus hükûmeti, "Afganistan'ın rus nüfuzu dışında olduğunu„ kabul etti ve "Afganistan'la münasebetleri İngiltere vasıtasıyle yürütmeğe„ de razı oldu; her iki devlet te Tibet'in bütünlüğünü ihlâl etmiyeceklerini ve Tibet'in iç işlerine karışmıyacaklarını da kararlaştırdılar. Bu suretle Asya'da artık Rusya ile İngiltere arasında ihtilâflı hiç bir mesele kalmamıştı. Müzakereler esnasında, rus hariciye nazırı İzvolski, rus donanmasının İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını serbestçe geçmek hakkında, İngiliz hükûmetinin muvafakatını almak teşebbüsünde bulundu ise de, İngilizler buna yanaşmadılar. 31 Ağustos 1907 Rus - İngiliz anlaşması, 1891 - 1893 yıllarında vukua gelen Rus-Fransız ittifakını tamamlayarak, Fransa-İngiltere-Rusya devletleri arasında bir ittifak (Entente) mahiyetini aldı. Bundan böyle Rusya'nın düşmanı, Almanya ve Almanya ile işbirliği yapan devletler oldu.

İran'da rus baskısı (1907-1911)

1907 İngiliz-Rus anlaşması üzerine, İran'ın kuzey mıntakalarında rus nüfuzu süratle gelişmeğe başladı. Rus malları, bilhassa manifatura (mensucat) ve şeker İran'ın kuzey mıntakalarındaki piyasayı tuttu; aynı zamanda endüstriyel faaliyet için de imkânlar araştırılmakta idi. 1907 de İran'da millî hareketin artması, Rusları endişeye düşürmüştü. Ruslar, rus tebası ve menfaatlerini himaye bahanesiyle, Tahran'a bir Kazak tümeni gönderdiler. Bunlara kumanda eden binbaşı Lyachov, 1908 yazında, İran Millî Meclisini topa tutarak, dağıttı, ve Ruslara uygun bir rejim kurulmasını sağladı. 1909 yılında İran'da ihtilâl hareketi kuvvet bulunca, Şah kaçtı ve Rusya'ya iltica etti. Şah, 1911 de rus kuvvetlerinin himayesi altında tekrar memleketine dönerek, idareyi ele almağa muvaffak oldu. Ruslar, bu defa İngilizler ile anlaşarak, İran'ın kuzey bölgelerine girdiler ve orada bir miktar işgal kuvveti bıraktılar. İran, adetâ Rusya'nın siyasî hâkimiyeti altına konmuş oldu. Rusya, Basra körfezi ve Hind Okyanosuna çıkmak için stratejik mevkileri ele geçirmiş gibiydi.

Rusya'nın Türkiye'ye karşı takibettiği siyaset (1908-1914)

1905 yılı Japon hezimetinden sonra, Rusların Uzakdoğu'da "sıcak denize„ ulaşmak teşebbüslerinin önü alınınca, rus hükûmeti, bu defa, "an'anevî„ siyasetine döndü: İstanbul Boğazlarını elde etmek ve Akdeniz'e çıkmak arzusu hâkim olmağa başladı. 1907 yılındaki İngiliz'lerle müzakereler esnasında, Rusların bu babta İngilizleri yokladıkları, fakat muvafakat temin edemediklerini görmüştük. Rus hükûmeti bunu nazarı itibare almıyarak bu meseleyi kendi başına hâlledebileceğini umuyordu. İzvolski başta olmak üzere, hükûmet mahfillerinde, 1908 başlarında Türkiye'ye karşı bir harp başlamak istendiği biliniyor. 21 Ocak (3 Şubat) 1908 de bu maksadla Petersburg'ta gizli bir toplantı yapıldı, fakat kabine başkanı Stolıpin harp açmak aleyhinde idi; O, Rusyanın "1905 İhtilâlinden sonra henüz kendisini toplayamadığını ve seferberlik ilân edilirse, ihtilâl hareketinin tekrar gelişeceğini„ belirttikten sonra, "tecavüzî bir harbin Romanov'lar sülâlesinin devamı için bir tehlike teşkil edeceğini„ de beyan etti. Türkiye'de patlak veren ihtilâl (Temmuz 1908) den Ruslar faydalanmayı düşündüler. Kafkas sınırlarında tahşidat bile yaptılar. Fakat Rusya'nın iç durumu ve bilhassa müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan kat'î teminat alınamadığından, rus hükûmeti harbe cesaret edemedi. İzvolski bu defa Avusturya - Macaristan ile anlaşmak teşebbüsünde bulundu; gizli müzakereler esnasında, Avusturya, şayet Rusya'nın Boğazlar üzerinde hakkını tanırsa, Rusya'nın, Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına ses çıkarmayacağı bildirildi; Avusturya Hariciye nazırı buna muvafakat eder gibi oldu. İzvolski bu hususta İngiltere ve Fransa'nın da tasvibini almak istedi; bunu sağlamak maksadıyle Petersburg-Paris ve Londra arasında mekik dokurken, 5 Ekim 1908 tarihinde Avusturya, Bosna ve Hersek'i ilhak ettti. Rus hükûmeti, Rusya'nın himayesi altında bulunan Sırbistan'ın isteksizliğine rağmen, bu olup-bittiyi kabulden başka bir şey yapamadı (Mart 1909); çünkü İngiltere ile Fransa sırf "bir Balkan meselesi„ yüzünden, Rusya'nın hatırı için bir harp çıkarmak niyetinde değillerdi.

1910 da İzvolski, Paris'e büyük elçi olarak gönderilmiş, Hariciye Nezaretine Sazonov getirilmişti. Sazonov, Almanların

"Bağdad demiryolu„ yapmalarına Rusya'nın muvafakatını bildirmiş ve Almanya ile Kuzey İran'da Ruslar tarafından bir demiryolu yapılması hususunda mutabık kalmıştı. Bunu müteakib Rusya ile İtalya arasında Boğazlar Meselesinde bir uzlaşma yapıldı. Rusya, İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki hakkını tanıyacak, İtalya ise Rusya'nın Boğazlarda emniyet elde etmelerine itiraz etmiyecekti. Bu anlaşma İtalya'nın Türkiye'ye karşı harp açmasını intaçetti (9/22 Aralık 1911). Rus hükûmeti Babıâli'ye bir nota vererek Boğazların rus donanması için açılmasını talebetti; fakat bu rus diplomatik "darbesi„, İngiltere ile Fransa tarafından desteklenmediğinden, neticesiz kaldı. İngiltere ve Fransa, müttefikleri Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında üstünlük elde etmesini katiyen arzu etmiyorlardı. Türkiye'nin bu rus talebini reddi üzerine, Rusya, Türkiye'ye karşı Balkan devletlerinin birliğini destekliyerek, Balkan harbinin çıkmasına âmil oldu. Balkan harpleri zamanında (1912-1913) Rusya'da Türkiye aleyhinde büyük bir hareket başgösterdi; Sırp ve Bulgar ordularına binlerce rus gönüllü yazıldı; yardım komiteleri faaliyete geçti ve rus hükûmetince de Balkanlılara her türlü müzaheret gösterildi. Buna mukabil Kazan Türkleri, Türkiye Kızılayına gönderilmek üzere para topladıkları gibi, Türk ordusunda dövüşmek için gönüllü gidenler de oldu.

Liman von Sanders'in riyasetindeki bir alman askerî heyetinin İstanbul'a gelmesi ve Türk ordusunun ıslâhıyle meşgul olmaya başlaması, Rusya'nın endişesini mucib olmuş ve bu keyfiyet, Almanya'nın Boğazlarda bir üstünlük sağladıkları şeklinde yorumlanmıştı. Bunun üzerine "Boğazlar Meselesi„ rus kabinesinde yeniden müzakere mevzuu teşkil etti. 8 (21) Şubat 1914 te vukubulan "Üçüncü Spesyel Danışma„ toplantısında, sivillerden yalnız Dışişleri nazırı Sazonov hazırdı; kalan azalar hep askerdi. Sazonov, kabine tarafından tanzim ve Çar tarafından tasvib edilen bir beyannâme okumakla iktifa etti. Buna göre: "Şayet vak'aların icabı olarak Boğazlar Türkiye'nin elinden çıkacak olursa, Rusya, herhangi bir devletin İstanbul'da yerleşmesine müsaade etmiyecek ve Boğazları işgal etmek zorunda kalacaktır; bunu müteakib, durumun ve Rusya'nın menfaatleri icabına göre İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında yeni bir

nizam tesbit edilecektir„. Bununla, yakında patlak vermesi beklenen Avrupa Devletleri arasındaki harpte, Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesi harbin esas amaçlarından birini teşkil edeceği tesbit edilmiş oldu.

Rusya'yı ilgilendiren ikinci saha da, Türkiye'nin doğu vilâyetleri idi. Ruslar Erzurum ve civar vilâyetlerde Türklerin herhangi bir ekonomik faaliyetine mani oluyorlar, demiryol yapılmasına ve fabrikalar kurulmasına, Kapitülâsyon imtiyazlarına dayanarak, müsaade etmiyorlardı. Buna mukabil, rus ticaret eşyası çok miktarda buralara idhal edilmekte idi; rus mensucatı, şeker ve diğer birçok eşya, doğu vilâyetlerimizin piyasasını tutmuştu. Aynı zamanda, rus hükûmeti, Ermenileri Türkiye aleyhinde kışkırtmakta devam ediyor ve mütemadi karışıklıklar çıkmasına sebep oluyordu. 6 Ocak (8 Şubat) 1914 tarihinde, Babıâli, rus baskısı altında, Doğu vilâyetlerde Ermenileri himaye ve koruma hakkının yalnız Rusya'ya ait olduğunu tanımak mecburiyetinde kaldı; bu ise Ermeniler arasında rus entrikalarının artmasına yol açtı. Ruslar, Erzurum, Trabzon ve Van mıntakalarını Rusya'ya ilhak etmek ve bu suretle bütün Anadolu'ya hâkim olmak niyetinde idiler. Durum bu raddede iken Birinci Dünya Harbi patlak verdi ve az sonra Ruşya ile Türkiye arasında da harp başladı (3 Kasım 1914).

ONUNCU BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE RUSYA

Harbin başlangıcı ve seyri

Harbin başlamasında Rusya'nın rolü ve rus silâhlanması

Rusya'nın "Antant„ (Entente)a katılmasını müteakib, "Üçlü İttifak Devletleri„ (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) ile harbin çıkması ihtimali büsbütün kuvvet bulmuştu. Avrupa Devletleri arasındaki ihtilâfın özünü, İngiliz-Alman rekabeti teşkil etmekle beraber, Rusya'nın da bu ihtilâfın büyümesinde mühim rolü oldu. Bunlardan en mühimi: Rusya'nın, İstanbul'u ve Çanakkale Boğazını ele geçirmek ve bu suretle, daha Büyük Petro zamanında başlanan "tarihî emeli„ gerçekleştirmekti. Almanya'nın Türkiye'de nüfuz ve üstünlük kazanması, "İstanbul yolunun Berlin'den geçtiği„ kanaatını uyandırmış ve Rusya'nın "an'anevî„ siyasetinin tahakkuku için evvelâ Kayzer Wilhelm Almanyası'nın ezilmesi gerektiğine hükmedilmişti. Rusya'nın ikinci büyük emeli de: Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun sınırları içinde yaşıyan ve bir müddettenberi millî varlıklarını kuvvetlice geliştirmiş olan Slav milletlerini korumaktı; bilhassa Bosna ve Hersek'in Sırplara verilmesi suretiyle büyük bir "Yugoslavya„ (Güney Slavları Devleti) yaratmaktı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun tamamiyle yıkılması rus plânlarına dahil değildi; yalnız bu devlet, Çeklerin de Macarlar derecesine çıkarılarak, Avusturya-Macaristan-Çekistan İmparatorluğu şeklini alacaktı. Rusya'nın bu plânları tahakkuk ettiği takdirde bütün Slavlar rus hegemonyası altına girecekler ve bu suretle, XIX. yüzyıl ortaları-sonlarında, Danilevski, Chomyakov ve Dostoyevski gibi panslavistlerin hulyaları gerçekleşmiş olacaktı. Rus hükûmeti, gelişmekte olan milletlerarası ihtilâftan istifade ederek bu emellerinin tahakkuk edilebileceğine hükmetmişti.

1904 - 1905 Japonya hezimeti ve 1905 İhtilâlinden sonra Fransız kredileri sayesinde kendini toparlamağa muvaffak olan Rusya, bu defa silâhlanma işine hız verdi. "Duma„ bu hususta

hükûmete tam bir muzaheret gösterdi. Rus muhafazakârları, nasyonalistleri ve Liberal-Demokratları ("Kadet„ler), profesör Milükov başta olmak üzere, hükûmetin bu husustaki programını desteklediler. 1907 - 1913 yıllarında silâhlanmak için 4 milyar ruble gibi çok büyük bir para harcadı. 1914 yılı ordunun teçhizat masrafı 975 milyon ruble tuttu. Aynı zamanda rus donanmasının kuvvetlendirilmesi için de büyük masraflar ihtiyar edilmişti; mamafih, 1914 te, harb patlak verirken yeni gemilerden hiçbirinin inşaatı bitmiş değildi.

Harbin çıkışı (1 Ağustss 1914) Bosna Saray'da Avusturya veliahdi Franz Ferdinand'ın "Büyük Sırbstan„ gizli cemiyetine mensup bir talebe tarafından, 28 Haziran 1914 tarihinde, öldürülmesi Birinci Dünya Harbinin çıkmasına bir vesile teşkil etti. Diplomatik demarşlar neticesiz kalınca, 28 Temmuz 1914 tarihinde, Avusturya-Macaristan Sırbistan'a harp ilân etti. 30 Temmuz günü Çar II. Nikola, Harbiye nazırı Suchomlinov'a "Rusya'da umumî seferberlik„ yapılmasını emredince, Almanya, 1 Ağustos 1914 tarihinde (eski stil ile 19 Temmuz) Rusya'ya harp ilân etti. Bunu takibeden günlerde Almanya ve müttefiki Avusturya - Macaristan (İtalya bitaraflığını ilân etti, fakat sonra "Entente„ tarafından harbe katıldı) ile Rusya, İngiltere ve Fransa arasında harp başladı.

Harbin başlaması, Rusya'da büyük bir patriyotik heyecanın kopmasına yol açtı. "Duma„ daki bütün partiler—beş Bolşevik mebusu hariç—harp lehinde oy verdiler. Şehirlerde, kasaba ve köylerde harbin kazanılması ve hükûmete yardım edilmesi yollu gösteriler yapıldı. Heyecan, sevinç ve zafer kanaatı umumî idi. O sıralarda başlamış olan bazı grevler, hemen durduruldu; rus ameleleri, Almanya'ya karşı harbi destekleyeceklerini açıkça izhar ettiler; harp çok popüler bir mahiyet almış ve onbinlerce kişi gönüllü yazılmıştı. Bütün mesele devleti idare edenlerin ve ordu başında duranların halkın bu heyecanından istifadesini bilmek, ve harp zamanında devlet makinesini iyi işletmekti.

Rus-Alman ve Avusturya cephesindeki savaşlar. Rus hezimetleri (1914-1917) Rus ordularının başkumandanlığına, Çar'ın amcası Grandük Nikola Nikolayeviç getirildi. Rus harp plânı mucibince, Almanlara karşı daha ziyade tedafüî bir hareket hattı takibedilecek, taarruzlar ise Avusturya-Macaristan cephesinde yapılacaktı. Fakat, harbin tâ ilk günlerindenberi gösterdiği seyir bu rus plânlarının değişmesine sebep oldu. Almanların süratle Paris'e yaklaşmaları üzerine, İngiliz ve Fransız hükûmetleri Rusların Doğu Prusya'ya karşı hemen büyük bir taarruza geçmesi hususunda ısrara başladılar. Rus hükûmeti de bunu kabul etti. General von Rennenkampf ve general Samsonov idaresindeki iki rus ordusu taarruza geçti ve Doğu Prusya'ya girdi; Almanların Tilsit ve Königsberg şehirleri tehdit edilmeğe başlandılar. Almanlar bunun üzerine iki orduyu Batı cephesinden alıp Doğu'ya göndermek zorunda kaldılar. Bunun neticesi olarak: Almanlar Marne meydan muharebesini kaybettiler. Fakat, Rusların ilerleyişi durduruldu; Alman generallerinden von Beneckendorf ve Paul von Hindenburg'un kumanda ettikleri kuvvetler, Doğu Prusya'daki T a n n e n b e r g yanında cereyan eden büyük meydan muharebesini (23 - 31 Ağustos) kazandılar. Samsonov'un ordusu tamamiyle imha edildi; Almanların eline hadsiz harp ganimetinden başka 93.000 rus esiri geçti. Samsonov kendini öldürmek suretiyle esir olmaktan kurtuldu. Tannenberg yenilgesi, rus ordusunun ilk büyük hezimeti olup, Almanların askerlik ve teçhizat bakımından Ruslara çok üstün olduklarını çabucak göstermiş oldu.

Doğu Prusya'da taarruz ve çekilişler devam ederken, Ruslar Galiçya cephesinde büyük bir taarruz hazırlamakla meşguldüler. Nihayet burada da hareket başladı; fakat 23-25 Ağustos (1914) tarihlerinde cereyan eden muharebeleri Ruslar kaybettiler ve Macarlar önünden panik halinde Lublin istikametinde çekildiler. Fakat rus taarruzu, Galiçya'daki L e m b e r g (Lwow) istikametinde gelişti; Avusturyalılar, 3 Eylûl tarihinde burayı boşalttılar; az sonra Avusturya - Macaristan orduları umumî bir çekiliş yaparak Karpat müdafaa hattını tuttular. Harbin daha ilk günlerinde, Avusturya ordusundaki Slav menşeli askerlerin (Çek, Slovak v. b.) fazla dövüşmedikleri ve Ruslara kolayca esir oldukları görüldü. Rus taarruzu gelişerek,

Galiçya'nın kuvvetli bir kalesi olan Przemysl Ruslar tarafından kuşatıldı ise de, alınamadı; az sonra Ruslar buradan kovuldular, fakat Kasım ayı ortalarında burayı tekrar sardılar.

Hindenburg bu sıralarda (Eylûl ortalarında) Doğu Prusya'dan, Lehistan içlerine doğru bir "çevirme„ hareketi yapmak suretiyle, 9-20 Ekim tarihlerinde Varşova'yı ele geçirmek maksadıyle bir taarruza girişti. Ruslar da 45 tümenle Pozen-Silezya istikametinde bir hücuma geçtiler. Fakat, alman generali von Mackensen Rusları durdurmağa muvaffak oldu; öte yandan Hindenburg'un başladığı hareket gelişti; 6 Aralık günü, Almanlar, Lehistan'ın en mühim endüstri merkezi olan Lodz şehrini zaptettiler; 16 Aralık tarihinde, Avusturyalılar, Petrikau'u ele geçirmekle, Krakovya üzerine çöken rus tehdidini giderdiler.

Almanların Doğu cephesi Başkumandanlığına getirilen von Hindenburg, 1915 Şubatında Ruslara karşı büyük bir taarruza girişti; karşısındaki general Sievers'in ordusunu (10 ncu rus ordusu) 4 — 22 Şubat tarihlerinde cereyan eden ve "Mazur Bataklıkları Meydan Muharebeleri„ adıyle tanınan savaşlarda, mağlûb etti; 100.000 esir (bunlar arasında 7 general) Almanların eline düştü. Rusların karşı taarruzları ise Almanlar tarafından durduruldu. Almanlar Mart'ta yeniden taarruza geçtiler ve tekrar birçok şehir ve kasaba aldılar.

Diğer yandan, Ruslar, Avusturya - Macaristan cephesinde mühim başarılar elde etmişlerdi; üç rus ordusu Karpat geçitlerini aşarak Macaristan'a sarkmağa başlamışlardı. Fakat, 1915 Ocak ayı sonlarında, Ruslar, Macarların karşı taarruzlarıyle durduruldular ve Çernautsi (Çernoviçe) yi geri verdiler. Mamafih bu sıralarda beş aydanberi kuşatılmış olan Przemysl kalesinin sukutu, Ruslar için büyük bir zafer oldu (22 Mart 1915); bu başarı Rusya'nın her tarafında, köylere varıncaya kadar, çanlar çalınarak tes'it edildi. Fakat bu sevinç çok sürmedi; çünkü von Mackensen'in idare ettiği bir karşı taarruzla Almanlar (1-3 Mayıs) Rusları Galiçyadan atmağa başladılar; 3 Haziran (1915) tarihinde Przemysl kalesi Ruslar'dan geri alındı; Bukovina da Ruslar'dan kurtarıldı: Almanlar, 22 Haziran günü, Ruslar'ın daha harbin

başlangıcında işgal ettikleri, Lemberg şehrini geri aldılar; bunu müteakib bütün cephede rus umumî çekilişi başladı.

Ruslar Galiçya'dan kovuldukları sırada, Almanlar, Baltık sahillerinden San ve Bug ırmaklarına kadar uzanan cephede büyük bir taarruza geçtiler (Haziran başı, 1915). Hindenburg'un idare ettiği bu taarruz süratle gelişti. Mühim demiryol kavşağı olan Kovel ve Lehistan'ın başşehri olan Varşova, bu taarruzun başlıca hedefini teşkil etmişti. Birçok kanlı meydan muharebelerinden sonra, Rus ordularının çekilişi başladı. 30 Temmuz (1915) tarihinde, Lublin, Avusturya-Macar kuvvetleri tarafından işgal edildi. Almanlar, 5 Ağustosta Varşova'yı aldılar; 20 Ağustosta, gayet kuvvetli bir kale olan Novo-Georgievsk (Modlin) düştü; aynı ay içinde Kovel Almanlar tarafından işgal edildi; 25-26 Ağustosta da, büyük stratejik kıymeti olan Brest-Litovsk kalesi Almanlar'ın eline geçti. Ruslar, bu suretle, bütün cephe boyunca genel bir yenilgeye uğradılar ve Lehistan'ın büyük bir kısmını kaybettiler. Bu hezimetin neticesi olarak, Rus orduları başkumandanı Grandük Nikola Nikolayeviç vazifesinden affedildi ve Kafkasya genel valiliğine getirildi, (5 Eylûl 1915). Rus ordularının Başkumandanlığı vazifesini, Çar II. Nikola kendi üzerine aldı; Kurmay başkanlığına da, rus generalleri arasında en kabiliyetlisi olan, general Aleksyev getirildi. Rus orduları üç cephe grubuna bölündü; Kuzey cephesi grubu (general Ruzski), Orta cephe grubu (general Evert), Güney cephesi grubu (general İvanov).

1915 yılı sonbaharında Alman ilerleyişi devam etti. Kurlânda işgal edildi; 9 Eylûl (1915) de başlıyan ve 2 Ekim'de biten bir meydan muharebesi neticesinde Vilno şehri Almanlar tarafından alındı; çetin savaşlardan sonra, Almanlar, Berezina, Niemen nehirleri hattına kadar ilerleyerek, sağlam bir cephe kurdular. Fakat, Almanlar kuvvetlerini başka cephelerde de kullanmak mecburiyetinde olduklarından, rus cephesinde taarruzlarını durdurdular ve siper harbi yapmakla iktifa ettiler. Bu maksatla uzun bir cephe boyunca müdafaa tahkimatı yaptılar; bu hat Düna nehrinden başlıyarak, Berezina, Niemen ve Yasiolda ırmaklarını takibediyordu. Ruslarla Almanlar arasında siper harbi 1917 yılı sonuna kadar bu hat boyunca devam etti.

Çar II. Nikola'nın başkumandanlığı üzerine almasını mü-

teakib harbin gidişatında Ruslar lehine bir değişiklik beklenmekte idi. Nitekim bunu gerçekleştirmek maksadıyle Ruslar taarruza geçtiler. Fransız ve İngiliz başkumandanları da, kendi cephelerindeki Alman baskısını azaltmak maksadıyle Ruslardan bunu isteyip durmakta idiler. 1915 sonu ve 1916 yılı başında, Pripet-Seret-Prut nehirleri hattı üzerinde büyük savaşlar yapıldı; fakat Rusların "Yılbaşı taarruzları" hiçbir netice vermeden, Almanlar tarafından geri atıldı. Bütün yaz boyunca da kanlı savaşlar devam etti. Haziran başından Eylûl başına kadar, rus generali Brusilov'un ilk taarruzu oldu. Ruslar, Kovel'i geri almak niyetiyle büyük kuvvetlerle harekete geçtilerse de, durduruldular. Buna mukabil, Ruslar Galiçya cephesinde ilerlemeğe başladılar. Haziranın ilk günlerinde, Volınya'daki bazı yerler Rusların eline geçti ise de, Lemberg (Lwow) şehrini alamadılar. Rus ilerleyişi, bu defa, Seret ve Strıpa boyunca gelişti; 10 Haziran 1916 da Ruslar Bukovina'ya girdiler ve Çernautsi'yi zaptettiler; daha ileri giderek Dnestr üzerindeki Haliç şehrine kadar vardılar. 1-30 Eylûl günlerinde cereyan eden çetin muharebeler sonucunda Macarlar, Karpat geçidlerini tutmağa muvaffak oldular ve Rusları Macaristan'a bırakmadılar. Ruslar, cephenin orta kısmında da taarruz teşebbüsünde bulundularsa da, her defasında geri atıldılar. Rusların Galiçya'daki muvaffakiyetleri üzerine Romanya da Müttefikler safına katıldı ve 23 Ağustos (1916) tarihinde harbe girdi; bununla rus cephesi tâ Karadeniz'e kadar uzamış oldu; mamafih Romenlerin harbe girişi, Rus'lara faydadan ziyade ziyan getirdi; çünkü bu defa, Almanlar tarafından çok kısa bir zaman içinde yenilmiş olan Romenlere yardım etmek mecburiyeti hasıl oldu.

Romenlerin durumunu düzeltmek maksadıyle, Brusilov, ikinci taarruzuna başladı (16 Eylûl, 1916); fakat hiçbir sonuç elde edemedi. 14 Ekim tarihinde, rus kuvvetleri Brusilov idaresinde, üçüncü taarruza başladılar. Çetin savaşlar Aralık ayının ortalarına kadar devam etti. Ruslar, Galiçya ve Bukovina'da bazı başarı kaydettilerse de, asıl hedeflerine varmadan durduruldular.

1917 yılı başında, Ruslar, Kuzey cephesinde, Almanlardan bazı tahkimli noktaları almağa muvaffak oldularsa da, karşı hücumla tekrar geri atıldılar. Mamafih, bu sıralarda rus ordusunun genel durumunda bir iyilik hasıl olmuş, Amerika ve Japonya'dan sipariş edilen harp malzemesi gelmeğe başlamış ve teçhizat durumu eskisine nisbetle iyileşmişti. Fakat, ordunun disiplini gevşemeğe başlamış, mütemadi hezimetlerden umumî bir bıkkınlık başgöstermişti. Durum böyle iken Şubat (yeni takvime göre Mart başı) İhtilâli patlak verdi. Bu olay harbin gidişatını esas itibariyle değiştirdi.

Rus-Türk harbi (1914-1917)

Türkiye'nin Rusya ile anlaşmak teşebbüsü (Ağustos 1914)

Rus hükûmetinin daha 1908 de İstanbul Boğazlarını ele geçirmek tasavvurunda bulunduğunu görmüştük; fakat, o sıralarda milletlerarası durum buna elverişli değildi. Almanya'nın Türkiye'de nüfuzunun gittikçe artması, Rusları endişeye düşürmüş ve artık çıkması muhakkak sanılan Büyük Devletler arasındaki savaşta rus hükûmeti "tarihî misyonunu" gerçekleştirmek kararını vermişti. 1914 Haziran sonunda beynelmilel münasebetler karışınca, Petersburg'da da diplomatik faaliyet arttı. Rus menfaatlerini korumak ve ilerdeki fütuhatı geliştirmek yolunda mühim kararlar alındı. Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, İstanbul'daki rus elçisi Giers'e, Türkiye'ye karşı takibedilecek siyaset hakkında esaslı talimat gönderdi; rus ateşe-militeri general Leont'yev de lâzımgelen direktifler aldı. Rus hükûmeti, şimdilik, Türkiye'ye karşı düşmanlığını açıkça göstermeyi doğru bulmuyordu. Öte yandan Harbiye nazırı Enver Paşa ve Sadrazâm Talât Paşa da, harbten kaçınmak amacıyle Rusya ile bir anlaşma yapmak imkânlarını düşünmekte veya düşünür gibi görünmekte idiler. Bu maksadla 5-14 Ağustos tarihlerinde İstanbul'da ve Petersburg'da bazı müzakereler cereyan etti.

Anlaşmak teşebbüsünün Enver Paşa tarafından geldiği biliniyor. Harbiye nazırı, 5 Ağustos tarihinde rus ateşe-militeri ile görüştüğü zaman, Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin Rusları tehdit için toplanmadıklarını, Rusya arzu ederse, bunların geriye alınabileceklerini söyledikten sonra, "Türkiye'nin kendi menfaatlerine göre hareket edeceğini, Rusya'nın da, Türk kuvvetlerini kendi menfaatleri için kullanması imkânı olduğunu" açığa vurdu. Bu konuşmayı takibeden günlerde, Talât ve

Enver Paşalar, rus elçisi Giers ile birkaç konuşma yaptılar. Bu münasebetle, Enver Paşanın Rusya ile anlaşmak istediği anlaşıldı. Enver Paşa, 150-200 bin Türk askerinin "Rusya'nın lehine olmak üzere Balkanlarda bitaraflığı muhafaza için kullanılabileceğini„ ileri sürdü; Türk ordusu Bulgaristan üzerine baskı yapmak suretiyle, Bulgaristan'ın Almanlara katılmasını önliyecek ve hatta Avusturya'ya karşı bu Türk kuvvetini kullanmak bile mümkün olacaktı; bunun karşılığı olarak: Rusya, Türkiye'nin tarafsızlığını kabul edecek, bir de Batı Trakya'da küçük bir hudut tashihi ve Adalar denizinde birkaç adanın Türkiye'ye bırakılması istenecekti. Enver Paşa, o sırada Türkiye'de bulunan general Liman von Sanders askerî heyetini ve diğer Alman zabitlerini hemen göndermeyi de vâdediyordu. Giers bu teklifleri, Sazonov'a bildirdi. Aynı zamanda Petersburg'daki Türk elçisi Fahreddin beyle, Sazonov arasında da bazı gayri resmi temaslar oldu. Rus hükûmeti, başta, kesin bir cevap vermemek yolu ile, sırf vakıt kazanmak için, müzakereleri uzattı; aynı zamanda Türk tekliflerinin "samimiyetine„ de fazla itimad edilmiyordu; fakat, böyle bir teklifin kabulü Rusya'nın işine asla gelmiyordu; çünkü o takdirde İstanbul'dan vazgeçmek icabedecekti. Sazonov, nihayet, Enver ve Talât Paşaların "anlaşmak„ tekliflerine red cevabı gönderdi; bunun üzerine Türkiye ile Almanya arasında, 2 Ağustos tarihinde, gizli bir anlaşma imzalandı.

Rusya - İngiltere-Fransa Devletleri arasında, Türkiye'yi paylaşmak için yapılan gizli anlaşma (Mart-Nisan 1915)

"Goeben„ ve "Breslau„ Alman harp gemilerinin Türkiye'ye ilticaları ve bunların Türk hükûmeti tarafından "satın alınması„, Türkiye ile Rusya ve müttefiklerinin arası açılmasını hızlaştırdı. Rusların, vaktiyle, (1854 te) Kırım harbinin çıkmasından önce, Sinop limanındaki Türk gemilerine yaptıkları baskını tekrarlamak teşebbüsünde bulundukları (28 Ekim), fakat geri atıldıkları iddia edilmektedir. Galiba, buna karşılık olmak üzere "Yavuz„, "Midilli„ ve diğer Türk harp gemileri, Enver Paşanın emriyle (Talât Paşanın haberi olmaksızın?) 29 ve 30 Ekim günlerinde, Odesa, Sıvastopol, Feodosya, Novorossiysk ve Batum şehirlerini bombardıman ettiler. Bu olay, Rusya ile

Türkiye arasında harbin patlak vermesine sebep oldu. Rus hükûmeti 2 Kasım'da (1914) Türkiye'ye harp ilân etti ve ertesi gün muhasamata başlandı.

II. Nikola, bu münasebetle Rus ahalisine hitaben yayınladığı (3 Kasım tarihinde) "Manifesto„ sunda, "Bu harbin, Karadeniz sahillerinde ecdad tarafından vasiyet edilen tarihî emellerin gerçekleştirilmesine imkân vereceğini„ tebarüz ettirirken, Rusların İstanbul üzerindeki haklarını da hatırlatmak ve harbin esas hedefini belli etmek istemişti. Türkiye'ye karşı harbin ilânı, rus halkı arasında büyük bir heyecan uyandırdı ve birçok gösterilere sebep oldu; "tarihî türk düşmanlığı„ hemen canlandı; artık Aya-Sofya'ya "haç dikmek„ zamanı yaklaştığına hükmedilmiş ve bunun için bir fond (yardım sandığı) bile açılmıştı. Hemen hemen bütün parti liderleri ve ilerigelenleri Rusya'nın İstanbul üzerindeki isteklerini belirterek neşriyat yapmağa başladılar; P. Milükov, E. Trubetskoy, M. Kovalevski ve diğer birçok tanınmış simalar, "Duma„ da, İstanbul ve Çanakkale üzerindeki Rus haklarının tanınması gerektiği iddiasında bulundular.

Bütün bunlar, İngiltere ve Fransa üzerine yöneltilen bir baskı olup, bu iki devleti, Rusya'nın bu husustaki taleplerini tanımağa davet mahiyetinde idi. Halbuki, Rusya'nın müttefikleri bu bapta müsamaha göstermek niyetinde değillerdi. İngiltere ve Fransa rus amaçlarının mahiyetini bildiklerinden, Rusları Boğazlarda ve Anadolu'da yerleştirip, hem Basra körfezini, hem de Kuzey Suriye'yi tehlikeye düşürmeyi arzu etmiyorlardı.

Rus hükûmeti ise, Türkiye'ye karşı harbe başlar başlamaz Boğazlar Meselesini ele aldı; fakat, 1914 yılı içinde bir anlaşmaya varılamadı. İngiltere Dışişleri bakanı Sir Edward Grey, Sazonov'a kaçamaklı veya tatmin etmiyen cevaplarla, bu meselenin hallini geciktirmeğe çalıştı. Fakat askerî durumun fenalaşması, Fransa ve İngiltere'yi Rusya'ya karşı daha müsamahakâr davranmağa sevketti. Uzun müzakerelerden ve diplomatik yazışmalardan sonra, Rusya - İngiltere ve Fransa arasında Türkiye'nin parçalanması üzerinde gizli bir anlaşmaya varıldı. Sazonov, 4 Mart 1915 tarihinde, İngiliz ve Fransız hükûmetlerine birer nota göndererek, bu anlaşmanın resmîleşmesini istedi; buna cevap olmak üzere İngiliz hükûmeti de 12 Mart 1915 tarihli bir nota ile: İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının, Enos-Midya hattı

ile İstanbul arasındaki sahanın, Anadolu tarafından İzmit körfezine kadar olan yerin, İmroz ve Tenedos (Bozcada) adalarının, Rusya'ya bırakılacaklarına muvafakatını bildirdi; fakat bunun için İngiltere ve Fransa'nın Anadolu'da ve başka sahalardaki istekleri tamamiyle yerine getirilmiş olması şartı kondu. Sazonov bu şartı kabul etti. 10 Nisan 1915 tarihli bir nota ile Fransa da bu Rus-İngiliz anlaşmasını tasvib ettiğini bildirdi. Rusya'nın müttefikleri, bu suretle, hiç olmazsa kâğıd üzerinde, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hakkını tanımış oldular; fakat İngilizler ve Fransızlar bu rus isteklerine "dişlerini gıcırdatarak„ muvafakat etmişler, harp durumunun mecburiyeti altında böyle bir anlaşma yapmak zorunda kalmışlardı; tam o sıralarda İngiliz ve Fransız donanması ve seferî kuvvetleri Çanakkale Boğazını zorlamağa uğraşıyorlardı; İngilizler pek yakında İstanbul'u işgal edeceklerini umuyorlardı; o taktirde Boğazlara Ruslar değil, İngilizler girecekler ve bunu müteakip nasıl bir durum hasıl olacağını tahmin etmek güç olmıyacaktı. Fakat harp hiç ummadık bir seyir aldı. Kahraman Türk askerleri Çanakkale ve Gelibolu yarımadasında harikalar yaratarak Rus, İngiliz ve Fransız plânlarını altüst ettiler. Müttefikler Boğazları zorlayamadılar ve Rusya'ya yapılması kararlaştırılan askerî yardım da geride kaldı; Karadeniz yolu ile Rusya'ya Müttefikleri tarafından hiçbir yardım yapılamadı. Rus ordusunun daha harbin ilk senesinde cephanesinin tükenmesinde ve askerî kuvvetinin azalmasında Çanakkale'deki Türk zaferinin tesiri büyük olmuş ve Rusya'nın yenilgesinde birinci derecede bir âmil teşkil etmiştir.

Kafkas cephesi (1914-1917) Kafkas cephesinde Rus-Türk savaşı, Türklerin taarruzu ile başladı. Enver Paşanın kumandasındaki Türk ordusu harekete geçerek sınırı birkaç noktadan geçti ve Kars'ın güneyindeki Köprüköyde Rusları mağlûb etti (10 Kasım 1914); Artvin, Çoruh, Ardahan ve Oltı Türkler tarafından kurtarıldı. Hele Oltı yanındaki rus hezimeti çok büyüktü. Fakat Türk ordusunun hazırlığı eksikti ve bilhassa kış hareketi için elverişli değildi. Enver Paşa buna bakmaksızın taarruza devam etmek istedi; fakat iyi teçhiz edilmiş ve giyindirilmiş büyük rus kuvvetlerine çattı. Sarıkamış yanında cereyan eden muharebelerde Türk ordusu, çok zayiat ve esir vererek, yenildi ve Ruslardan zaptedilen yerleri bırakmak zorunda kaldı.

Grandük Nikola Nikolayeviç'in Kafkas genel valisi ve rus orduları başkumandanı tayin edilmesinden sonra, Ruslar karşı taarruza geçtiler (Ocak 1916). Aynı zamanda, Bağdad demiryolunu kesmek, Türklerle Almanların İran'daki tesirlerini önlemek bahanesiyle İran Azerbaycanı'na da girdiler; mamafih Türk ordusu daha evvel hareket etmiş ve Tebriz'i ele geçirmişti.

Rus taarruzu Erzurum istikametinde gelişti ve 16 Şubat (1916) Erzurum Ruslar tarafından alındı; sonra, Muş ve Bitlis'e de Ruslar girdiler. Rus taarruzu Karadeniz sahili boyunca da gelişerek, 19 Nisan (1916) da Trabzon rus kuvvetleri tarafından işgal edildi; 25 Temmuz (1916) tarihinde Erzincan da Rusların eline düştü. Bu suretle, Ruslar, askerlerinin ve teçhizatlarının çokluğu sayesinde, Doğu Anadolu'da mühim bir gelişme ve muvaffakiyet sağlamış oldular. Rus ilerleyişi aynı zamanda İran içlerinde de gelişerek, 19 Mart (1916) da Ruslar İsfahan'ı işgal ettiler. Cephenin bazı kısımlarında mevziî türk karşı taarruzları da yapılmakta idi; miralay Fevzi (Mareşal Fevzi Çakmak) Bey'in kumandasındaki kuvvetler, Grandük Nikola'yı bazı muharebelerde mağlûb ederek, Ruslara büyük zayiat verdirmişler ve rus genelkurmayın plânlarını bozmağa çalışmışlardı. Fakat bu muvaffakiyetler, daha ziyade mevzii mahiyette kaldı ve Rus-Türk harbinin Ruslar lehine gelişmesini durduramadı. Durum böyle iken 1917 İhtilâli patlak verdi.

Birinci Dünya Harbinde Rusya'nın iç durumu

Stolıpin gibi uzağı gören rus devlet adamları, 1908 yılında, Rusya'nın, Romanov'lar sülâlesinin selâmeti namına, herhangi bir büyük harpten kaçınması gerektiği fikrinde idiler; çünkü 1904-1905 Japon harbindeki hezimetin neticesinde Çarlık rejimi az daha devrilecekti; bunun hatırası henüz pek taze idi. Bu defa, 1914 te yeni bir büyük harp çıkarken buna mani olmak istiyen, sözü geçer herhangi bir devlet adamının bulunduğu bilinmiyor; ancak bazı sosyalist mahfiller (Bolşevikler de dahil olduğu halde) harbin aleyhinde bulundular; fakat sosyalistlerin endişesi, Romanovlar sülâlesinin

zeval bulacağından değil, "emperyalist bir harpte işçi sınıfının boş yere kan akıtmasının lüzumsuz olduğu„ kanaatından ileri geliyordu. Rusya'nın bu defaki düşmanı, Japonya gibi "küçük bir devlet„ değil, uzun zamandanberi harbe hazırlanmış ve mükemmel bir kumanda heyetine malik olduğu bilinen ve üstelik Rusya'nın yanı başında bulunan kuvvetli bir Almanya idi.

Harp başlayınca, bütün Rusya'da umumî patriyotik bir havanın yükseldiğinden bahsetmiştik. Almanların "tarih boyunca„ Slavlara ve bilhassa Ruslara karşı ettikleri "kötülükler„ hatırlandı; "Alman„ olan her şeye karşı nefret ve düşmanlık hisleri körüklendi. Petersburg adı, tam bir almanca söz olmakla, Slavca karşılığı olan Petrograd'a çevirildi; mamafih rus ordusunda ve yüksek sivil hizmetlerde bulunan birçok Alman (Baltık menşeli) yerlerinde bırakıldılar; ordu komutanları ve yüksek subaylardan birçoğu hatta Alman menşeli idiler. Tannenberg'teki Alman zaferi rus millî hislerinin bir kat daha artmasına sebep oldu. Her sınıftan halk, harbi kazanabilmek için, hükûmete yardıma koştular. Harpten az önce başlamış olan amele grevleri bile durdu. Şehirli, köylü, amele, burjuva ve yüksek tabaka sınıfları, hep birden Çar'ın arkasında yer almış ve harbi zaferle bitirmeğe azmetmiş göründüler. Böyle bir ahenk Rusya'da çoktanberi görülmemişti. Fakat bu durum çok sürmedi. Harbin tâ baştan kötü bir seyir alması ve kısa zaman içinde idarenin yolsuzlukları görülmeğe başlaması ve bunlara ihtilâlci propagandaların katılması, ahengin bozulmasına ve halk arasında memnuniyetsizliğin başgöstermesine yol açtı.

Hükûmet, rus halkı arasında beliren bu patriyotik hareketten istifade etmesini bilemedi; bilâkis halkla işbirliği yapmak imkânlarını tâ baştan bertaraf etti. Harp çıkınca "Duma„ gayet kısa süren bir toplantı yapmış, sonra tatil edilmişti. Umumî efkârın baskısı altında, hükûmet, 1915 yılı Ocak sonunda "Duma„yı toplantıya çağırdı ise de, üç oturum'dan sonra tekrar tatil edildi. Hükümet, "Esas Kanunların 87. maddesi„ne dayanarak, memleketi "Duma„sız idare etmekte, Çar'ın "ukaz„ları (hüküm) "kanun„ yerine geçmekte idi. Devlet mekanizmasının, harbin tâ başından gayet fena işlemekte olduğu görülmeğe

başlandı; İçişleri Bakanı Maklakov tarafından alınan tedbirleri, harbın kazanılmasına yarıyacak birçok iç faaliyetin sekteye uğramasına sebep oldu. Çar II. Nikola'nın okadar güvendiği ve beğendiği Savunma Bakanı Sukhomlinov (Suhomlinov)'un tamamiyle kabiliyetsiz ve üstelik "hırsız„ bir adam olduğu da meydana çıktı. Daha harbin ilk yılında rus ordusunun teçhizat eksikliği meydana çıkmış, cephane noksanı kendini göstermişti; cepheyi besleyen servisleri da gayet kötü işliyordu; mermi istenilen yerlere saman, saman lâzım olduğu yere de mermi gönderildiği olurdu. Askerî müteahhitlerin büyük ölçüde kâr etmelerine karşı, suiistimaller de almış yürümüştü, asker ayakkabılarının kösele yerine kâğıd kullandıkları olurdu; bütün bunlar, bazen de mübalâgalı bir şekilde, halk arasında şayi olmakta ve hükûmete karşı memnuniyetsizliğin artmasına yol açmakta idi.

Rusya'da 14 milyon kişi silâh altına çağırılmıştı; bunları giyindirmek, beslemek ve silâhlandırmak için muazzam masraflara ihtiyaç vardı. Köylülerin ve amelelerin en verimli yaştakileri askere alınmıştı; bunun tabii bir neticesi de ziraat istihsalinin ve fabrika imalâtının süratle düşmesi oldu. İribaş hayvan asker ihtiyacı için alındığından, hayvanların miktarı da süratle azaldı. Orduyu beslemek ve silâhlandırmak gayesiyle hükûmet, İngiltere ve Fransa'dan çok miktarda borç aldı; rus hükûmeti yalnız İngilizlere 3 milyar ruble borçlu oldu. Fakat bütün buna rağmen, hükûmet, rus ordusunu tam olarak silâhlandıracak bir durumda değildi; talim esnasında ağaç tüfenkler kullanılmakta, cephede bile tüfek ve kurşun her askere verilememekte idi. Rus hezimetinin başlıca sebeplerinden biri de, işte bu "cephane noksan„ı idi. Harbin ilk yılında filî hizmetteki kıtalar süratle harcanmış, onların yerine yedek sınıfları doldurduğundan rus ordusunun askerî kudreti azaldığı nisbette genel durumda da bir değişiklik hasıl olmağa başlamıştı; fabrikalardan alınan ve hatta 1905 ihtilâlinde mühim rol oynıyan, birçok amelenin bu defa orduya girmeleri keyfiyeti de askerlerin ahval-i ruhiyelerinde değişiklik olmasını hazırlayan sebeplerden biriydi. Daha harbin ikinci yılından itibaren cephe gerisinde durum kötüleşmek yolunu tuttu. Ziraat istihsali her yıl daha azaldı, 1917 yılına girerken, büyük şehirlerde yiyecek buhranı baş-

gösterdi. Birçok fabrika kapanmıştı. Halkın günlük ihtiyacını gören mamul eşya piyasadan kaybolmuştu; "kara borsa„ cılık aldı yürüdü, o nisbette de her şeyin fiyatı yükseldi; paranın kıymeti azaldı ve hayat pahalılığı her gün geçtikce kendini hissettirmeğe başladı; bu genel sıkıntı içinde bazı zümreler, harp zenginleri, muhtekirler ve karaborsacılar, "lüks„ hayat sürmekte idiler; nüfuz veya servet sahibi birçok aileler çocuklarını rahat yerlere yerleştirmek suretiyle askerlik mükellefiyetinden kurtarmak veya cepheye gitmelerinin önünü almak için, ya iltimas veya ilgili şahıslara rüşvet vermek suretiyle işlerini "uydurmakta„ idiler. Bütün bunlar ise halkın gözünden kaçmıyor ve memnuniyetsizliğin artmasına sebep oluyordu. Ordu'da da şikâyetler başlamış, harp bıkkınlığı kendini göstermiş, harp uzadıkça "asker kaçağı„ da çoğalmıştı; 1917 yılına doğru "kaçak„ ların birbuçuk milyona vardığı bilinmektedir.

Hükûmet, doğru dürüst bir idare ve ekonomik düzeni muhafaza edecek tedbirleri sağlamakta acizdi. Saray muhiti, kendi âleminde, eski şa'şalı hayatını devam ettirmekte, Çar II. Nikola, karakterinin zâfı ve bilgisizliği icabı, genel durumun hangi yolda inkişaf ettiğini görmemekte inad ve ısrar ediyordu. Çar'a ve bilhassa Çariçe Aleksandra Feodorovna'ya yaklaşan mahfiller tam dejenere olduklarını göstermekte idiler. Bu sıralarda aslen Sibiryalı bir mujik olan ve "keşişliğe intisabla„ "starets„ (rahib) oluveren Rasputin, sarayda büyük bir nüfuz kazanmıştı; hipnoteze etmek san'atına malik olan Rasputin, Çariçe ve Petersburg'un en kibar bayanlarını tesiri altına almağa muvaffak olmuş ve bunlar arasında bir "aziz„ sıfatıyle ad kazanmıştı. Çariçe ve Çar'ın alelâde bir mujik, "starets„ in nüfuzu altına girmeleri, II. Nikola'nın 1904 te doğan yegâne oğlu ve veliahdı Aleksey'in sıhhatı meselesiyle ilgili idi. Aleksey, Çariçe Aleksandra Feodorovna'dan "haemophilia„ hastalığını tevarüs etmişti; ufacık bir yara açılınca, kan durmamakta ve Çareyeviç'in (şehzade) hayatı tehlikeye düşmekte idi; ilmî tedavi fayda vermeyince, Çariçe "üfürükcü„ lere müracaat yolunu tuttu ve Rasputin'de karar kıldı; çünkü bu "starets„, magnetik tesirleriyle Aleksey'in iyileşmesine yardım eder gibi olmuş ve hatta, birkaç defa "mucizesiyle„ Çareyeviç'i ölümden kurtarmıştı. Bundan ötürü II. Nikola, Çariçe ve

dört kızı ile oğlu Rasputin'e karşı sonsuz bir itimat ve saygı beslemeğe başladılar ve "mujiğin„ istediği her şeyi yapar oldular. Rasputin de bundan faydalanarak, yalnız "hastaları tedavi ile„ kalmadı, en kibar ailelerin kızlarını iğfalle de iktifa etmiyerek, siyasî işlere burnunu sokmağa başladı, nazırların en yüksek devlet memurlarının tayin veya azline karışmaya başladı. Bir "mujik-starets„ in Çariçe üzerindeki nüfuzu ve saray vasıtasıyle istediklerini yapmakta olması, rus cemiyetinin en yüksek mahfillerinden başlıyarak her sınıfında birçok dedikodulara ve Çar ile Çariçe'ye karşı nefret hislerinin artmasına yol açtı. II. Nikola'yı ikaz etmek isteyenler bulundu ise de, Çar, bunlara aldırmıyor ve Rasputin'i saraydan uzaklaştırmak için hiçbir tedbir almıyordu; çünkü Çareyeviç Aleksey'in hayatta kalabilmesi, ancak bu "aziz„ in duaları ve "mucizeleri„ sayesinde mümkün olacağına inanmış bulunuyordu.

Bu "baba şefkati„nin Çarın hem kendisini, hem bütün ailesini felâkete sürüklemekle kalmıyacak, bütün Rusya'yı sarsacak vak'alara da yol açacağını ilerde göreceğiz.

Rasputin'in müdahalesi ve diğer "gözdelerin„ de karışması neticesinde Çar, boyuna nazırları değiştirmeğe başladı; aynı zamanda "Duma„ yı mümkün mertebe toplantıya çağırmamaya da çalıştı. Fakat, Lehistan'ın büyük bir kısmı düşman tarafından alınınca, hükûmet telâşa düştü; Harbiye nazırı Sukhomlinov ve İçişleri nazırı Maklakov'lar azledildiler; 1915 ilkbaharında da "Duma„ toplantıya çağırıldı. Hükûmet muhalefet partileri ile anlaşmak teşebbüsünde bulundu; fakat bu husustaki karar artık tatbik edilecek gibi değildi. "Duma„ da hükûmete karşı kuvvetli bir blok (Progressivistler grubu) teşekkül etmiş ve anlaşma zemini kalmamıştı. Çar bunun üzerine hata üzerine hata işlemeğe başladı. 3 Eylûl (1915) tarihinde "Duma„ müddetsiz olarak tatil edildi. Kabine'nin başına, Goremıkin yerine, Rasputin'in adamı olan ve bu mujiğin "bekleme salonundan„ gelme, kabiliyetsiz ve koyu bir mürteci olan Stürmer getirildi; Dışişleri bakanı Sazonov ta değiştirildi ve bu işi de Stürmer kendi üzerine aldı. Stürmer'in işbaşına geçirilmesi, devlet mekanizmasının büsbütün aksamasına yol açtı. Petrograd'ın en yüksek sosyetelerinde dahi, Çar ve bilhassa Çariçenin hareketleri tenkid edilmeğe başlandı. Aleksandra Feodorovna'nın (Çariçe) bir al-

man prensesi olduğu hatırlanarak, "Almanlarla işbirliği yaptığı ve Rusya'yı bilerek bir hezimete sürüklediği", "Sarayda Alman casuslarının bulunduğu" yollu şayialar yayıldı.

Bu defa, Çar'ın en yakın akrabaları bile harekete geçtiler, ve Grandükler dahi "Duma" nın çağırılmasını istediler. Bunun üzerine, hükûmet, 1 Kasım 1916 da, "Duma" yı topladı. Fakat celselerin ilkinden itibaren "Duma" da hükûmete karşı şiddetli sözler sarfedilmeğe başlandı. "Kadet" liderlerinden Profesör P. Milükov, başbakan Stürmer'i "Alman dostluğu" ile ittiham ederken, Çariçenin adını bile karıştırmaktan çekinmedi ve sözlerini: "Bütün bunlar abdallık mı, yoksa ihanet mi?" diye bitirdi. Bunun üzerine, umumî efkârda "Duma" nın prestiji çok yükseldi. Harbiye ve Bahriye bakanları "Duma" ya gelerek ordu ve donanmanın "Duma" ile birlik olduğu beyanatında bulundular. Fakat bu tenkitler ve olaylar II. Nikola'ya yine tesir etmedi; o, Stürmer'i değiştirerek, ondan pek farklı olmayan Trepov'u iş başına getirmekle iktifa etti. Hatta bununla da kalmıyarak, 16 Aralık tarihinde "Duma" yı ve aynı zamanda "Devlet Şûrasını" da 12 Ocak 1917 tarihine kadar tatil etti; "Devlet Şûrası" nın tatili, Rasputin ve Çariçe aleyhinde bulunmalarından ileri gelmişti. Çar'ın bu tedbirleri şiddetle karşılandı: 17 (30) Aralık 1916 da, Rasputin Çarın yakın akrabası olan knez Yusupov tarafından öldürüldü ve nâşı Neva nehrine atıldı. Bu vak'a yine Çar'a tesir yapmadı, hatta Çariçe'nin otoritesinin büsbütün artmasına yol açtı: Protopov'un İçişleri Bakanlığına getirilmesi bunun bir ifadesi idi. Artık Çar II. Nikola'nın büsbütün "şaşkına" döndüğü ve ne yaptığını bilmediği görülmektedir. Bu defa Bakanlar tekrar süratle değiştirilmekte idi; Trepov'un yerine, ihtiyar ve beceriksiz biri olan prens Golıtsin getirildi. "Devlet Şûrası" nın başına da, koyu bir reaksiyoner olan Şçegulov tayin edildi. Çar, "Duma" ve "Devlet Şûrası" nın toplandığını bir türlü arzu etmediğinden her iki müessesenin tatili uzatıldı; "Duma" ancak 14 Şubat (27 Şubat) ta celseye çağırılacaktı. Halbuki, bu sıralarda Rusya'nın durumu çok kritik bir safhaya girmişti. Hükûmetin "Duma"yı çağırması bilhassa icabetmekte idi. II. Nikola, hiçbir şeyi nazarı itibare almadan keyfî idaresine devam etmek istiyordu.

Harp esnasında Türkistan'da isyan (1916-1917)

Rus hâkimiyetinin Türk illerinde zaman zaman kıyamlara sebebiyet verdiğini söylemiştik. Hele rus kolonizasyonunun Türkistan ve Kazakistan'da gelişmesi, en iyi toprakların yerlilerin elinden alınıp göçmen rus mujik'lerine dağıtılması, Rusların Türkistan'da pamuk ziraati ile bağlı olan "pamuk siyasetleri", Türklere yükletilen ağır mükellefiyetler rus tahakkümüne karşı memnuniyetsizliği arttırmakta idi. 1898 de "Dükçi İşan" (Mehmed Ali Halfe) ın kıyamı, Kazak avam tabakasının Ruslara karşı bir ayaklanmaları şeklinde tecelli etti (Andıcan şehri civarında); bu ayaklanma ancak büyük rus kuvvetlerinin celbiyle bastırılabilmişti. Birinci Dünya Harbi çıkınca Türkistan ve Kazak-Kırgız Türklerine yükletilen mükellefiyetler arttı. Türkistanlı'lardan ve 1834 tenberi Kazak-Kırgızlardan asker alınmıyordu; bu da yerli ahali tarafından adetâ bir "imtiyaz" gibi telâkki edilmekte idi. Harp başlayınca, Kazan Türkleri ve Başkurt'lardan asker alınmasına mukabil, Türkistanlılardan ve Kazaklardan, bir nevi tâviz şeklinde, maddî yardım istenmeğe başlandı, ve birtakım "mecburî teberrular" başvuruldu. Türkistan genel valisi Kuropatkin, ahaliden "savaş ihtiyaçları vergisi" adıyle 2.400.000 ruble "hediye" topladı; bu paranın mühim bir kısmı rus generalleri ve yüksek memurlarının cebinde kaldı.

Bununla da iktifa edilmiyerek, Çar II. Nikola tarafından, 25 Temmuz 1916 tarihinde çıkarılan bir kararla "Türkistan ahalisinden 19-43 yaşındakiler, cephelerde geri hizmet görmek, siper kazmak için kullanılmak üzere" seferberliğe tâbi tutuldular. Hükûmetin bu emri mevcut nizama karşı idi; çünkü Türkistanlılar bütün askerî hizmet ve mükellefiyetlerden azad edilmişlerdi. Bu emir üzerine "Sart"lardan, Özbek, Tacik, Kazak ve Türkmenler'den "işçi taburları" teşkil edilmeğe başlandı; bunlar, yatakları, yorganları ve eşyalarıyle cephe gerisine sevkedilmekte iken, ahalinin büyük bir kısmı bu emre karşı geldi ve Türkistan'da rus hükûmetine karşı isyan çıktı. İsyan bilhassa Fergane vilâyetinde geniş bir ölçü aldı; Kıpçak uruğundan, Abdülgaffar, "han" (reis) seçilmiş, "askerleri" idare edecek "serdar" (kumandanlar) tayin edilmiş ve bütün uruğlar kıyama katılmışlardı. Kazak'lardan Amangeldi

İmanoğlu'nun idaresinde de Kazaklar silâha sarıldılar ve Turgay eyaletinde faaliyete geçtiler; az sonra Özbekler, Türkmenler ve Karakalpaklar da rus tahakkümüne karşı ayaklandılar. Rus kolonileri, köyleri tahribedilmekte, Ruslardan ele geçenler öldürülmekte idi; hele rus memurlarına hiç aman verilmiyordu; kıyam tamamiyle millî bir çehre almış bulunuyordu. Rus hükûmeti kıyamı bastırmak için "tedib kıtaları„ gönderdi ve asileri şiddetle takibe başladı; fakat küçük kıtalarla isyanın bastırılamıyacağı anlaşıldı; çünkü bunlardan bazıları asîler tarafından yokedilmiş ve silâhları alınmıştı. Bunun üzerine Taşkent'ten ve diğer şehirlerden çok miktarda rus kuvvetlerinin sevkine başlandı; bazı yerlerde top bile kullanılmakta idi; Türkistanlıların silâhları olmadığından mücadelenin devam ettirilmesi imkânsızdı; fakat buna rağmen kıyamın bir türlü önü alınamadı. 1916 Ekiminde isyan, epey yatıştırılmış olmakla beraber, büsbütün bitmemişti. "Ele başıları„ ndan birçoğu yakalanarak, mahkemeye verildiler; bunlardan birçoğu idam edildi, kalanları da sürgün edildiler veya hapise atıldılar.

Türkistan'daki bu 1916 yılı kıyamı esnasında birçok rus köylerinin tahrib edildiği ve rus mujikleri ile rus asker ve memurlarının öldürüldüğü biliniyorsa da, bunların tam sayısı tesbit edilmiş değildir; aynı veçhile isyan bastırırken yerli Türk ahalisinden de ölenler pek çok oldu; bunların da sayısı bilinmemektedir. Ruslara karşı bu hareket, 1917 yılına kadar devamla, İkinci İhtilâl zamanlarına kadar geldi. Bu "isyan„ ın, Türkistan'da mühim rus kuvvetlerinin alıkonmasını icabettirmekle, Harbin (Dünya Harbi) genel gidişi üzerinde de tesiri olduğu muhakkaktır; fakat bunun en önemli ciheti: Türkistan'da ve Kazakistan'da "millî„ hislerin, Ruslara karşı düşmanlığın artması oldu. Bu hareket, İhtilâl zamanında da kendini belli edecek ve Türkistan'da birtakım cereyanlara yol açacaktır.

Harp yıllarında, Rusya Türklerinin çoğunluğu Rus hükûmetine karşı "düşmanca„ bir his beslemekte devam ettiler. 1905 İhtilâlinden sonraki yıllarda, İsmail mırza Gasprinski, Yusuf Akçura ve Rızaeddin Fahreddin'ler başta olmak üzere, ilerigelen münevverlerin yaydıkları "Türkçülük„ ve "İslâmcılık„ fikirleri neticesinde Türkiye'ye karşı sonsuz bir sempati havası yaratılmıştı; bu hisler hatta halk tabakasına kadar nüfuz etmişti. Rusya'nın,

Türkiye'ye harp açması üzerine, Türk - Müslüman ahalinin rus hükûmetine karşı düşmanlığı büsbütün arttı. Türklerin Çanakkale zaferleri, Rusya Türkleri arasında büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandı. Aynı veçhile, Alman zaferleri (hem Türkiye'nin müttefiği, hem de Rusya'nın düşmanı sıfatıyle) sempati ile takip olunmakta idi. Ruslara esir düşen Türk askerlerine, Kazan Türkleri ve Türkistanlılarla diğer Türk-Müslümanlar, ellerinden geldiği kadar yardım ettiler; hatta Kazan Türklerinden bazıları, hayatlarını tehlikeye koyarak, Türk subayları ve paşalardan bazılarını, Sibirya'dan esaretten kaçırarak Türkiye'ye dönmelerine yardım ettiler (meselâ İhsan Paşa, sonraki İzmir valisi). Kafkasya'daki rus ilerleyişi, Rusya Türkleri arasında büyük bir endişeyi mucib olmuştu; bundan ötürü, 1917 yılı İhtilâli, Türkleri bu endişeden kurtardığından, büyük bir sevince yol açtı: İhtilâlin kopması, Türkiye'nin de rus tehlikesinden kurtulmasını müjdelemişti.

Harp zamanında sosyalistlerin faaliyeti

Birinci Dünya Harbinin çıkışı, dünyanın her tarafındaki sosyalistler ve o arada Rusya'dakiler arasında, ihtilâflara sebebiyet verdi. Her memlekette sosyalist partilerin ekserisi "harp lehinde„ oy vermişler ve "kendi vatanlarının müdafaasını„ siyasî akidelere üstün tutmuşlardı; bu mesele yüzünden, vaktiyle kurulan II. Enternasyonal iflâs yolunu tutmuştu. Rusya'da, Sosyal-Demokratlardan, Es-Er'lerden bazıları ve "Bolşevikler„in ekserisi harp aleyhinde idiler; çünkü bu bir "kapitalist-emperyalist„ harbi idi ve "işçi sınıfına hiçbir şey temin etmiyecekti„. Fakat, Bolşeviklerden bazıları akideleri hilâfına hareketle umumî cereyana kapıldılar ve orduyua gönüllü olarak yazıldılar. Mamafih, "lider„ ler arasında bu hususta fazla bir ayrılık yoktu; bu harbin, "işçi sınıfını ilgilendirmediği„ kabul edilmişti.

Lenin'in daha 1907 de Rusya'dan kaçtığını ve İsviçre'ye gittiğini söylemiştik. 1907 - 1914 yılları arasında Bolşevik partisi epey bir kriz geçirmişti; büsbütün dağılıp gitmekten, ancak Ruşya'daki parti azalarından gelen paralar veya Banka basmak, yahut devlet müesseselerindeki paralara el koymak suretiyle elde edilen tahsisatla, parti devam edebilmişti. Liderler, yani

Lenin, Trotski, Plekhanov, Martov, Çernov v. b. arasında birtakım prensip ve taktik ihtilâfı mevcuttu. Fakat, Lenin 1912 deki Prag Kongresinden sonra "Bolşevik Partisinin„ hakikî ve yegâne lideri olmuş ve ihtilâl hareketini yürütmeği kendi inhisarı altına almış gibiydi. Rusya'daki ihtilâl hareketleri körüklenirken, İtalya ve Fransa'da "parti mektepleri„ ve "kurslar„ açılmıştı. Buralarda, mahdut sayıda olsa dahi, Rusya'dan getirilen amele ve intelligent'ler "sosyalizm„ ruhunda yetiştirilmekte idiler. Bunlar sonraları propaganda için Rusya'ya gönderiliyorlardı. Lenin, kendisi, Lunaçarski, tarihçi Pokrovski, Zinovyev bu "mekteplerde„ ders vermişlerdi. Şu cihet enteresandır ki, Lenin'in en yakın arkadaşlarından olup, amele arasından çıkan Malinovski, Çarlık gizli polis teşkilâtına mensuptu ve Bolşeviklerin faaliyetleri hakkında hükûmete tafsilâtlı malûmat verip dururdu. Partinin diğer azalarından bazılarının da ajan oldukları ve provokasyon (tahrikât) yaptıkları bilinmektedir. Rus hükûmeti, anlaşılması güç sebeplerle, adetâ Bolşevikleri desteklemekte ve bunları "Menşevikler„ aleyhine kışkırtmakta idi. Lenin bu durumdan azamî derecede istifade etmeyi bilmişti.

Harp patlak verince, Avusturya polisi, Lenin'i, rus tebası olması sıfatiyle, nezaret altına aldı, sonraları İsviçre'ye gitmesine razı oldu. İkinci mühim sima olan Bronştein (Trotski) ise Fransa'da bulunuyordu; diğer liderlerden (Sosyal-Demokrat ve Es-Er'ler) Çernov, Martov ve Plekhanov'lar da, ya İsviçre'de veya Fransa'da idiler. Lenin'in taraftarları ve Sosyal-Demokratlardan birçoğu, bu harpte Rusya'nın yenilmesini temenni ediyorlardı; çünkü Rusya harbi kazandığı taktirde Çarlık rejiminin yıkılması imkânsız olacaktı; halbuki "kapitalist devletlerin çarpışmaları neticesinde bir proleter ihtilâli kopması gerektiğinden„, Çarlık rejiminin bu harple sona ermesi elzemdi; bunun için de ihtilâlci faaliyeti arttırmak ve hedefe varmıya yarayan her çareye başvurmak lâzımdı. Bazı iddialara göre, Lenin, harbin çıkacağı anlaşılınca, Haziran başlarında (1914) Berlin'e gitmiş ve Alman Dışişleriyle münasebete girişmiş, rus ordusunda bozguncu bir zihniyeti yaratmağa çalışacağını teklifle, Almanlardan çok miktarda para istemiştir; fakat Almanlar buna yanaşmamışlar. Bir az sonra, aynı iddiaya göre, Lenin tekrar Berlin'e gitmiş ve bu defa Alman Emniyet

teşkilâtına mensup Sosyal-Demokrat Helfant (Parvus) (bu zat bir müddet İstanbul'da da kalmış ve Türk hükûmetinin müteahhidi sıfatiyle milyonlar kazanmıştır) aracılık yaparak, Lenin ile Alman hükûmeti anlaşmışlardır; Lenin'e bunun üzerine "ihtilâlcı hareketini rus ordusunda geliştirmesi için„ 70 milyon mark para verildiği de söylenmektedir. Bu ve buna benzer iddiaların ne dereceye kadar doğru olduğu bilinmemekle beraber, Lenin'in Rusya'da ihtilâl hazırlamak için Almanlardan para aldığı ısrarla söylenmektedir. Lenin sonraları bu yüzden birçok muahezelere maruz kalınca şöyle cevap verdiği de rivayet edilmektedir: "Beni, ihtilâlimizi Alman parasıyle yapmakla ittiham ederler; ben bunu inkâr etmek istemem; fakat, bu defa, rus parası ile ihtilâlin aynını Almanya'da yapacağım.„ Lenin Rusya'nın yenilmesini arzu ettiğinden, bunu gerçekleştirmek için, Kayzer Wilhelm'in altınlarını kullanmakta hiçbir beis görmemiş olabilir.

Lenin ve arkadaşlarının, Rusya bakımından birer "defitist„ (bozguncu) olduklarını söylemiştik. Halbuki eski revolüsyonerlerden Plekhanov, Lev Deyç, Vera Zasuliç Rusya'nın zaferini istiyorlar, ve bu hususta Lenin'in fikrine iştirak etmiyorlardı. Lenin kendi görüşlerine uygun olarak faaliyete geçti. 1914 Eylûlünde, İsviçre'nin Lugano şehrinde kendi grubunu toplayarak harp karşısındaki görüşlerini belirten "tezlerini„ hazırladı. Bu tezler, 9-12 Eylûl 1915 tarihlerinde, yine İsviçre'deki Zimmerwald şehrinde toplanan Milletlerarası Sosyalistler Kongresine sunuldu. Uzun müzakerelerden sonra, Lenin'in görüşlerinden birçoğu kabul edildi ve "Avrupa proleterlerine hitaben„ uzun bir beyannâme neşredildi. Burada: "Yapılmakta olan harbin ancak her memleketin kapitalistleri menfaatlerine yaradığı, işçi sınıfları için ise sefaletten başka bir şey temin etmediği„ bildirilmekte ve "işçilerin kendi menfaatleri için savaşmaları zamanının geldiğine„ işaret edilmekte, "proleter sınıf mücadelesinin icabettirdiği bir tarzda hareket etmek lâzımgeldiği„ söylenmekte ve bu beyannâme "Bütün dünya işçileri, birleşiniz!„ diye bitmekte idi. Fakat bu Zimmerwald amele "Manifesto„ sunun tesiri görülmedi; her memleketin sosyalistleri, işçileri birbirleriyle savaşmağa devam ettiler. Mamafih Lenin bundan meyus olmadı, faaliyetini ve propagandalarını azaltmadı.

24-30 Nisan 1916 tarihlerinde, İsviçre'deki Kintahl'de muhtelif Avrupa memleketlerinden gelen 40 sosyalist murahhasın yeni bir kongresi oldu. Burada "Zimmerwald„ tezleri genişletilerek, yeni bir "Manifesto„ kabul edildi. "Bütün dünya proleterleri, birleşiniz!„ hitabiyle başlıyan bu beyannâmede: "Harbin hemen durdurulması, hiçbir devletin bir karış yer almadan adalet üzerine dayanan bir barış akdetmesi„ istenmekte ve "Beynelmilel sosyalizm, çok yaşasın!„ diye bitirilmekte idi. Bu "Manifesto„lar gizli yollarla Rusya'ya sokulmakta ve dağıtılmakta idi. "Manifesto„larda "Harbin hemen bitirilmesi„ istenmekle beraber, Lenin'in esas gayesi bu değildi; O, "emperyalist harbin bir iç harbe çevirilmesini„ istiyordu; yani harbeden her memleket proleterlerinin (asker ve amelenin) silâhlarını mevcut rejime karşı çevirmelerini ve devlet idaresini kendi ellerine almalarını taleb ediyordu.

Rusya'daki Bolşevik teşkilâtları, Lenin'den aldıkları emir üzerine hareket etmekte idiler. 30 Eylûl (1914) Finlândiya'daki küçük bir şehirde Bolşevik ve Sosyalist murahhasları bir toplantı yaptılar ve "Lenin'in tezlerini„ incelediler. Aynı yılın 3(16)Kasımında Finlândiya'daki Ozerki kasabasında yeni bir toplantı yapıldı; burada "Duma„daki Bolşevik mebuslar da hazırdılar (5 mebus). Bu toplantıda Lenin'in fikirleri tasvib edildi; "harbin her memleketin burjuva-reaksiyoner hükûmetine karşı yönetilmesi gerektiği„ kararı verildi; bunun için orduda, amele arasında sosyalist propagandasının hızlaştırılması üzerine mutabık kalındı. Fakat bu toplantıdan polisin haberi vardı; polis baskını ile bütün murahhaslar tevkif edildiler ve mahkemeye verildiler. 13 (26) Şubat 1915 te biten muhakemede, bunlar hakkında gayet hafif cezalar tatbik edildi. En ağır ceza birbuçuk yıl ağır hapisti.

Aynı yılın Martında, Moskova'daki Bolşevik Merkez teşkilâtı üyeleri de tevkif edildiler ve bu suretle Leninci'lerin faaliyetlerine ağır bir darbe indirilmiş oldu. Mamafih, buna rağmen, ihtilâlcı propaganda artmıştı. Es-Erler, Menşevik'ler bu propaganda da en faal unsurlardı. Harbin getirdiği sıkıntı ve hükûmet tarafından yapılan yolsuzluklar bu propaganda için mükemmel bir zemin teşkil ediyordu. Fabrikalarda, bazı asker birliklerinde ve bilhassa "intelligentsiya„ arasında ihtilâlcı ruhu

almış yürümüştü. Herkeste, "harbin kazanılması için„ mevcut rejimin yıkılması lâzımgeldiği kanaatı yerleşmeğe başlamıştı. Geniş halk kütlesi, hatta "intelligentsiya„ ve bilhassa ameleler, "sosyalist„, "Es-Er„, "ihtilâlcı„, "Menşevik„ ve "Bolşevik„ adları ve mefhumlarının ne demek olduğunun farkında değillerdi; fakat herkes "bir değişiklik„ arzu etmekte ve bunun da ancak bir "İhtilâl„in kopması ile mümkün olacağına inanmakta idi.

İkinci Rus ihtilâlinin başlangıcı (27 Şubat / 12 Mart, 1917)

9/22 Ocak 1917 de, "Kanlı pazar„ gününün yıldönümü münasebetiyle Petrograd (Petersburg) da bir müddettenberi devamedip gelen yiyecek sıkıntısını protesto etmek ve aynı zamanda harp aleyhinde olmak üzere büyük bir nümayiş yapıldı. Hükûmetçe iaşe darlığını gidermek yolunda hiçbir tedbir alınmadığından Şubat ayında Petersburg fabrikalarında grevler başladı. 25 Şubat 10 / Mart grevler büyüdü ve Petersburg'da karışıklıklar başladı. Sokaklara dökülen kadınlar, çoluk-çocuk, işçiler fırınlar önünde birikmişler: "chleba, chleba!„ (ekmek) diye bağrışmakta idiler. Bu karışıklıklar hemen siyasî bir çehre aldı ve mevcut rejime karşı bir hareket haline geldi.

Çar II. Nikola, rus orduları başkumandanı sıfatıyle, ordugâha gitmek için Petrograd'dan ayrılmış, Pskov şehrinde bulunuyordu. Karışıklıklardan haberdar edilen Çar, Petrograd garnizonu kumandanına (Chabalov) paytaht'ta asayişin iade edilmesini emirle iktifa etti. Fakat bu emir yerine getirilemedi. 26 Şubat / 11 Mart da Petrograd'ın Vıborg kısmı ayaklanan ve silâhları ele geçiren ameleler tarafından işgal edildi; paytahttaki askerî kıtalar da ihtilâlcilere katılmağa başladılar. 14 (26) Şubatta toplantılarına başlayan "Duma„nın reisi Rodzyanko, Çar'a hemen tel çekerek "Halkın dileklerini nazarı itibara almasını ve sülâleyi kurtarmasını„, diledi; fakat Duma reisinin ricasına cevap olarak, II. Nikola, bütün bu ihtilâlci hareketlerin "Duma„dan geldiğine hükmetmiş ve 26 Şubat / 11 Mart "Duma„nın dağıtılması fermanını imzalamıştı. "Duma„ azaları ise bu emri aldıktan sonra dağılmadılar ve Meclis binası olan "Tavrida sarayı„nda kaldılar.

Çar, Petrograd'daki karışıklıkları bastırmak için, cephe arkasından bazı alayların harekete geçirilmesine emir verdi; fakat bu kuvvetler ancak "Çarskoye Selo„ya kadar gelebildi-

ler; askerlerden birçoğu ihtilâlcilere katıldılar; Petrograd'ın her tarafında karışıklık aldı yürüdü; 27 Şubat / 12 Mart'ta ihtilâlciler galebe çaldılar; Petrograd hapishanesindeki mahkûmlar çıkarıldı; Çarlık rejiminin müdafii olan kıtalar, jandarma ve polislerin silâhları alındı. Dördüncü Duma'nın Kadet, Menşevik ve Es-Er mebuslarından seçilmek üzere Duma reisi Rodzyanko-nun başkanlığında, Devlet işlerini idareye memur, "Geçici bir komite„ kuruldu. Bu komite yerine 2/15 mart günü de, knez L'vov'un riyasetinde "Geçici hükûmet„ teşkil edildi. Fakat aynı zamanda, "İşçi Grubu„ saylavlarının ilerigelenleri "Amele ve Asker Mümessilleri Sovyeti„ adı ile bir teşkilât kurdular ve faaliyete geçtiler. Bu zaman zarfında, Moskova'da ve büyük şehirlerde ihtilâlciler hâkimiyeti ele almışlardı. Bu durum karşısında II. Nikola, biraderi Michail'i kendine halef tayinle, 2/15 Mart 1917 tarihinde tahttan vazgeçti.

Romanovlar sülâlesinin sonu (1613-1917)

Fakat Rusya'da İhtilâl başlamış, Çarlık rejiminin ve Romanovlar sülâlesinin artık tutunmasına imkân kalmamıştı; çünkü, en yüksek mahfillerde bile, harbi kazanmak için bir "İhtilâl„ çıkması ve mevcut rejimin değişmesi gerektiği kanaatı hüküm sürmekte idi. Michail bu durumdan haberdar olduğu için, 3/16 Mart 1917 günü tahttan vazgeçti ve yeni bir "Teşkilât-ı Esasiye kanunu„ hazırlayacak Meclisin (Uçreditel'noye Sobranye) toplanmasına kadar, Rusya'da yüksek hâkimiyetin "Muvakkat Hükûmet„ e ait olduğunu bildirdi. Bununla Rusya'da 303 yıl süren Romanovlar sülâlesinin hâkimiyeti sona erdi.

Rusya tarihi hiç umulmadık bir istikamette yürümekte idi; tarihte misli görülmemiş "hürriyet„ safhalarından sonra, müthiş kanlı ihtilâller, takibat, açlık, kıtlık, büyük sosyal, ekonomik ve siyasî devrimler birbirini kovaladı; Rusya Korkunç İvan ve Deli Petro devirlerini, ikisini birden ve aynı zamanda tekrar yaşamağa başlamış gibiydi.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

1917 YILINA KADAR RUS İLMİ VE KÜLTÜRÜ

İlim müesseseleri

Rus ilimler Akademisi

Rusya'da "İlimler Akademisi„ nin kurulması, Büyük Petro'nun "reform faaliyeti„ nin bir neticesidir. Avrupa kültür ve ilim müesseseleri örnek tutularak, bunların benzerleri Rusya'da da tesis edilmeğe başlandığı zaman, Avrupa Akademilerini andıran ilmî bir müessese yapılması fikri uyandı. Petro'nun ikinci Avrupa seyahatı esnasında (1717) Paris Akademisi ilgisini çekmişti. Meşhur Alman âlimi ve filozofu Leibnitz ve talebesi Wolf'un telkinleri, rus hizmetindeki Avrupalı bilginlerin teşvikleri Çar-da, Rusya'da da bir "İlimler Akademisi„ kurulması gerektiği fikrini kuvvetlendirdi. Yabancı bilginlerden Almanyalı Fick'in, 1718 de, "Rus gençliğinin kısa bir zamanda ve kolayca terbiye ve tahsil görebilmeleri„ hakkındaki raporu üzerine, Petro "Akademinin tesisi gerektiği, şimdilik, Rus'lardan bilgin kimselerin ve ilme temayülleri olanların araştırılmaları, hukuka ait eserlerin tercüme edilmesi„ kararını yazmıştı. Bu suretle, Çar, Rusya'da bir "Akademi„ nin kurulmasını bir prensip olarak kabul etmiş bulunuyordu.

Petro'nun Paris Akademisi tarafından aza seçilmesi, bu işin gelişmesine hız verdi; Çar, Paris Akademisine yazdığı cevabında (18 Şubat 1721) Rusya'da ilimleri geliştirmek için elinden gelen her şeyi yapmayı vâdediyordu. 1721 de artık Rusya'da bir "İlimler Akademisi„ kurulması keşin olarak takarrür etti. Akademi'ye aza olacak rus bilginleri bulunmadığından, bunların Avrupa'dan çağırılmaları gerekiyordu; para meselesine gelince, Devlet hazinesinden tahsisat ayrılacaktı.

Alman filozofu Leibnitz ve talebesi Wolf,Petro'ya, Akademi kurmak işinde pratik mahiyette birçok tavsiyelerde bulundular. Petro, başta, Paris Akademisini örnek tutmak istemişti; fakat, Leibnitz'in tesiriyle fikrini değiştirdi. Rusya'da kurulacak Akademi'nin aynı zamanda hem en yüksek bir ilim merkezi, hem

de terbiye ve tahsil müessesesi olması gerektiği düşünüldüğünden, "Akademi„ ile " Üniversite „ yi birleştirmek esası üzerinde karar kılındı. Petro, Akademinin kadrosu ve masrafı işleriyle bizzat meşgul oldu, ve reis (président) olarak, hususî tabibi Blumentrost adlı bir Almanın tayinini düşündü. 24 Ocak 1724 tarihli bir emirle "İlimler Akademisi„nin kurulduğu bildirildi. Fakat müessesenin resmen açılışı, Petro'nun ölümünden sonraya kaldı.

Akademi kütüphanesinin esasını teşkil edecek kitaplar da vardı ; bunlar, Ruslar Baltık eyaletlerini zaptederken ele geçirilen eserlerdi ; bundan başka, Litvanya'da Ruslar tarafından müsadere edilen Prens Radziwill'in kütüphanesi de çok zengindi. Estonya'daki Dorpat Üniversitesi kütüphanesi de Akademi'ye devredilecekti. Petro, seyahatleri esnasında birçok san'at eseri toplamış, böylelikle zengin bir kolleksiyon meydana gelmişti : Bunlar da Akademiye devredileceklerdi. Yeni müessesenin asıl adı " İlimler ve Güzel San'atlar Akademisi „ idi ; burası yalnız bir ilim cemiyeti değil, aynı zamanda bir "Üniversite„yi de ihtiva edecekti. Her akademisyen bir ders kitabı hazırlayacak, her gün bir saat ders okutacaktı. Akademinin her azası, ilerde kendi yerine geçecek bir veya iki genç âlim yetiştirecekti : Petro bu gençlerin rus menşeli olmalarını bilhassa arzu etmişti ; Akademinin masraflarını kapatmak üzere, Dorpat, Pernau ve Arensburg şehirlerinin gümrük, ithalât ve ihracat eşyalarından alınan vergilerin tutarı olan 24.012 ruble para tahsis edildi. Akademi'yi teşkil edecek bilginler ise, o zamanın en tanınmış kimselerinden olmak üzere, Avrupa'dan (bilhassa Almanya'dan) celbedileceklerdi. Davet edilen âlimler Rusya'ya gelmeden önce Petro öldü (24 Ocak 1725) ve Akademinin resmen açılması, Petro'dan sonra tahta çıkan İmparatoriçe I. Katerina tarafından yapıldı.

Akademi'nin ilk oturumu 12 Kasım 1725, resmi küşadı da 27 Aralık 1725 tarihinde oldu. İlk reis (président) olarak, Petro'nun tasarladığı, Blumentrost tayin edildi. Petro tarafından tasvib edilen kadro da olduğu gibi tatbik edildi. Akademi için binalar ayrıldı ve hemen faaliyete geçmesi sağlandı. Akademi'nin ayrı bir nizamnamesi olmadığı için, önceleri verimli bir çalışma yapılamamıştı ; hattâ malî işlerde birçok yolsuzluklar

görüldü. II. Petro'nun Devlet merkezini Moskova'ya nakli üzerine, "président„ Blumentrost da Moskova'ya gidince, Akademinin durumu büsbütün fenalaştı ; akademisyenlerin maaşları kesildi ve daimî sekreter Schumacher istediği gibi hareket etmekte ve akademisyenleri hiçbir işe karıştırmamakta idi. Sekreter, Akademinin ilmî faaliyetine hiç ehemmiyet vermiyor ; matbaa, harf dökümhanesi, atelyeler, kitap satış mağazaları açarak, Akademi'nin paralarını bu işlere harcıyordu. Akademi adetâ bir ticaret müessesesi haline getirilmişti ; bu yüzden hatta birçok borç bile yapıldı. Akademi'ye bağlı matbaa, mahkûkât ve resim atelyelerinin açılması, Rusya'da bu cins sanatın inkişafında önemli olmuşlarsa da, Akademi'nin ilmî faaliyetini durdurmuş ve genel sekreter Schumacher'in diktatörce idaresine yol açmıştı ; akademisyenler işe ona karşı ses çıkaramıyorlardı.

Akademi azalarının kendi aralarından bir direktör seçilmesi ve Akademi'nin muayyen bir nizamnâmesi olması gerektiği hakkındaki dilekleri uzun zaman neticesiz kaldı. Ancak 1732 de, Başkan Blumentrost'un, Akademiye tahsis edilen paraya 10.000 ruble zam yapılması hususundaki müracaatı üzerine, Devlet Senato'su, bu babta akademisyenlerin reyine müracaat lüzumunu gördü. Bunun üzerine Akademi profesörleri tarafından " İlimler Akademisi'nin durumu hakkında „ bir rapor hazırlandı ; bu rapor neticesinde, Akademi'nin çok bozuk olan malî vaziyetini düzeltmek için Devlet tarafından 30.000 ruble para verildi. 1734 te, reis yerine bir "Başâmir „ tayin edildi (Baron Korf) ; Korf, hemen Senato'ya müracaatla yeni bir tahsisat istediyse de red cevabı aldı ; fakat az sonra yeniden bir müracaat yapıldı ve " Şayet Akademi'ye Devlet tarafından yardım yapılmazsa, bu müessesenin dağılacağını ve şimdiye kadar harcanan bu kadar paranın ve yabancılar nazarında kazanılan bunca itibarın boşa gitmiş olacağını„ bildirdi. Bunun üzerine, Devlet tarafından birkaç defa para yardımı yapıldı ise de kadro'da fazla bir değişiklik olmadı.

Akademinin geniş bir kadroya ve kendi nizamnâmesine kavuşması, ancak Yelizaveta Petrovna'nın tahta çıkmasıyle mümkün oldu. 24 Temmuz 1747 tarihinde çıkarılan bir ferman-

la "İlimler ve Güzel San'atlar Akademisi„ bir nizamnâmeye ve yeni bir kadroya kavuştu. Bu "Nizamnâme„ ye göre, Akademi iki kısımdan ibaret olacaktı: 1. Esas Akademi, 2. Üniversite. Esas Akademi, 10 akademisyenden teşekkül ediyordu; her azanın bir adjoint'i (muavini) olacaktı; Akademinin dışında da 10 fahri aza bulunacaktı; "Adjoint„ lerin Ruslardan olması şarttı. Akademi'nin işlerine bakmak ve başkanlık yapmak için bir "Président„ (Başkan) ve "Akademi toplantılarının intizam dahilinde yürümesi ve zabıtlar tutulması için„ de bir "Confèrence-secrétaire„ tayin edildi. Akademi'nin her yıl başında ilmin şu veya bu branşlarından muayyen meseleler teklif etmesi lâzım geliyordu. Yeni çıkan en mühim eserler, akademisyenler tarafından "Başkan„a takdim edilecek, o da, bunların tercüme edilmesi ve bastırılmasını emredecekti. Nizamnâmeye göre, her akademi azası kendi ihtisası dahilinde, üzerine Devlet tarafından yükletilecek vazifeleri iyfaya mecbur tutulacaktı.

Akademi'ye bir de Üniversite tedrisatı işi verilmişti. "Başkan„, iyi hazırlıklı 30 talebe bulacak ve bunları etüdyan sıfatıyle Akademi'nin emrine verecekti. İlerisi için bu gibi talebeleri yetiştirmek maksadıyle Akademi nezdinde bir Gimnazyum (Lise) açılacaktı. Akademi bu suretle, Esas Akademi, Üniversite, Gimnazyum olmak üzere, üç basamaklı bir müessese haline getirilmiş oluyordu. Akademi'ye ait matbaa, kütüphane, san'at eserleri kolleksiyonları, kitap satış mağazaları ve atelyeler eskisi gibi Akademi'nin malı olarak kaldı; masrafların karşılığı olarak Devlet tarafından 53.298 ruble para tahsis edildi. Bu "Nizamnâme„ ye uygun olarak, Akademi nezdindeki Üniversite ve Gimnazyum, 1766 yılına kadar devam ettirildi. XIX. yüzyıl başlarında Akademi ile Üniversite büsbütün birbirlerinden ayrıldılar ve Akademi yalnız bir araştırma merkezi olarak kaldı.

"Rusya İmparatorluk İlimler Akademisi„ nin azaları başta çoğu Alman bilginleri idi; bu durum uzun zaman (hatta 1917 yılına kadar) devam etti. Bu Alman âlimleri rus ilminin ilerlemesi işinde büyük bir gayret ve samimiyetle çalıştılar; bunlar sayesinde "Petersburg Akademisi„ (Akademinin diğer ismi), Avrupa ilim dünyasında da çok geçmeden tanındı, hatta en

ciddi bir ilim müessesesi şöhretini kazandı. Ruslardan genç bilginlerin yetişmesinde, Akademi'ye bağlı Üniversite ve Gimnazyum'un büyük faydası oldu. Sonraları Moskova Üniversitesi Emini olan Adadurov, Teplov ve "ilk rus âlimi„ Lomonosov bu müesseselerden yetiştiler. Akademi'nin ilmî faaliyeti, XVIII. yüzyıl ilim inkişafının icabı olarak, bilhassa *matematik, fizik, tabii ilimler* ve *rus tarihi kaynakları* üzerindeki çalışmalarla temayüz etti.

Akademi'nin ilk ilmî faaliyetlerinden biri de rus tarihi kaynaklarını toplamak ve bunlar üzerinde incelemeler yapmak oldu; sonra "Rusya İmparatorluğu Atlas„ı hazırlandı. Akademi bu "Atlas„ı hazırlamak için, "Mukaddes Sinod„'a (Rus Kilisesi Başkanlığı) müracaatle, Rusya'daki bütün kilise ve bunlara bağlı binalar hakkında izahat ve bunların tarihi hakkında malûmat istemişti; Sinod'un bu hususta bazı müşkülât çıkardığı bilinmektedir. Nihayet malzeme toplandıktan sonra "Atlas„ 1745 te bastırıldı; bunun 13 hartası Avrupa Rusyası, 6 hartası da Asya Rusyası'na ait olup, bu "Atlas„ coğrafyacılar tarafından büyük bir taktir kazandı; böyle mühim bir eserin çıkması üzerine, Rusya'yı idare edenler, Akademi'nin faaliyetinden Devlet için faydalanmak imkânlarını yakından anlamış oldular; bunun üzerine Akademi'nin kredisi büsbütün yükseldi ve II. Katerina, bu müesseseyi kendi nezareti altına koydu; yeniden teşkil edilen bir komisyonun başına, İmparatoriçenin gözdelerinden kont Orlov (Orlof) getirildi. Orlov, aynı zamanda Akademi'nin çok bozulmuş olan malî durumunu da düzeltecekti.

Akademi'de ilmin teoritik kısmıyle meşgul olunurken, aynı zamanda Rusya'nın tabii şartları ve serveti, ahalisi üzerinde de incelemeler yapmak için ekspedisyonlar (ilmî heyet) gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu hususta, 1768-1776 yıllarında tertib edilen "Akademi ekspedisyonu„ ilmin inkişafı için bilhassa verimli oldu. Akademisyenlerden Pallas, Lepechin, Gyldenstedt, Georgi ve botanikci Falk gibi seçkin bilginlerin iştirakiyle yapılan bu ekspedisyonlar sonunda çıkarılan neşriyat, en mühin Avrupa dillerine çevirildi; gerek teknik bilgi ve bilhassa tabii ilimler sahasında yepyeni birçok materyel ihtiva etmeleri itibariyle, yalnız Rusya'da değil, Batı Avrupa ilmi için de büyük bir ehemmiyeti haizdi; bunlardan bazılarının değeri zamanımıza kadar

muhafaza edilmiştir. Avrupa ve Asya Rusyası'nın muhtelif bölgelerinde yapılan bu ilmî seyahatler neticesinde, Rusya'nın çok milletli ahalisi hakkında gayet mühim malzeme elde edilmiş oldu. Bunlardan büyük bir kısmı türk kavimlerine ait olmak bakımından Türk tarihi ve etnografyası için de önemlidir. Rusya'nın muhtelif mıntakalarında yerli araştırmalar yapmak işine de bu suretle başlanmış oldu. XVIII. yüzyılda, Orenburg bölgesinde (yani Başkurtlarla meskûn sahada) Rıçkov adlı bir rus âlimi araştırmalarda bulunarak mühim malzeme topladı. 1781 de Akademi tarafından astronomik müşahedeler için tertib edilen ekspedisyon da çok mühim bilgilerin elde edilmesini sağladı.

Akademi'nin bir ilim müessesesi sıfatıyla rus halkı ve rus Devleti faydasına çalışması gerektiği İmparator I. Aleksandr tarafından çıkarılan bir fermanla açıkça ifade edilmiş ve bu münasebetle şu sözler sarfedilmişti; "Teknik, san'at ve ziraat sahasında yeni icadlar ve keşifler hakkında yabancı mecmua ve kitaplarda çıkan yazıları iktibasla, bunları tercüme etmek, bunları genel yayın ve Akademi neşriyatı arasında çıkarmak icabetmektedir.„ Bununla Akademi'nin ilmî yayınlarına hız verildi. 1803 te çıkarılan "Akademi Yeni Nizamnâmesi„nde "Akademisyenlerin, ilmî faaliyetlerinin herşeyden önce Rusya'nın menfaatine hizmet etmesi gerektiği„ tebarüz ettirildi; "Rusya'nın tabii servetlerini araştırmak, bunlardan faydalanmak yollarını çoğaltmak, sanayi, ticaret imkânlarını arttırmak, her memleketin zenginliğinin esaslarını teskil eden fabrikalar, sanayi müesseselerinin ve güzel san'atların gelişmesine yarıyacak araştırmalarda bulunulması„ istenmekte idi.

Yeni Nizamnâmenin 17 nci maddesine göre: Her aza, Rus ahalisinin sıhhatını sağlamak veya sanayi sahasında ilerlemeğe hizmet edecek mahiyette yeni bir icad veya keşif yaptığı takdirde, veya böyle bir ecnebi keşiften haber aldığı zaman, bunları hükûmete bildirmeğe mecburdu. 1803 nizamnamesiyle Akademi'nin kadrosu genişletildi; 18 esas aza ve 20 adjoint tesbit edildi; adjoint (muavin)lerin bir kısmı extra-ordinaire akademisyen olabiliyordu. Ayrıca, adjoint'leri hazırlamak maksadıyle bir miktar etüdyan da tayin edildi. Akademi başlıca ilmin iki şubesiyle meşgul olacaktı: Fizik-matematik ve tabii ilimler. İdare işleri ise doğrudan doğruya Maarif Bakanlığına bırakıldı. Devletce verilen para 55 bin rubleden 120 bin rubleye çıkarıldı. Vaktiyle İmparator Pavel tarafından, Akademi'ye verilen haklardan birçoğu aynen ipka edildi. Bu nizamnâme ve kadro 1836 ve 1841 yıllarında genişletildi; akademisyenlerin adedi çoğaldı ise de adjoint'lerinki azaldı; 21 azaya karşı ancak 10 adjoint kaldı; Devlet tarafından verilen para da iki misli arttırılarak 240 bin ruble oldu.

II. Katerina zamanında, Paris Akademisi örnek tutularak 1783 te kurulan "Rusya Akademisi„, 1841 de "İlimler Akademisi„ ne katılmak suretiyle, bu müessesenin çalışması genişletildi. Bu defa üç esas şube kondu: 1. Fizik-Matematik, 2. Rus dili ve edebiyatı, 3. Tarih ve Filologya. Rus dili ve edebiyatı şubesi 16 aslî aza ve 4 adjointten teşekkül edecekti; bu şube akademisyenlerine yılda 8500 ruble mükâfat ve 4.000 ruble matbaa parası tahsis edildi. 1836 da yapılan ve 1841 de ilâveler gören "Nizamnâme„ XX. yüzyıl başlarına kadar meriyette kalmıştır. 1865 de Maarif Bakanlığına yeni bir Nizamnâme ve kadro projesi verilmişti; bu projenin tatbıkına kadar, Bakanın teklifiyle 1869 da muvakkat bir "Nizamnâme„ çıkarıldı ve Çar tarafından tasdık edildi. Yeni ahkâma göre: Aslî akademisyenlerin maaşı, 1863 te tesbit edilen Üniversite Ordinaryus Profesörlerinin maaşının aynı olacaktı (yılda 3.000 ruble); extra-ordinaire akademisyenlerinki de, extra-ordinaire profesörlerinki gibi idi (yılda 2.000 ruble); adjoint'lerinki, doçentlerinkine muadildi (1.200 ruble). Akademisyenlerin aldıkları maaş, 25 yıl hizmetten sonra, tekaüdiye olarak aynen verilecekti.

Akademi'nin gelişmesiyle ve ilmî faaliyetiyle müvazi olarak Rusya'da ilmî faaliyetin genişlemesinde mühim tesirleri görülen diğer müesseselerin de çoğalmasına yol açıldı. Observatorya (Rasadhane)ler, Fizik ve Kimya Enstitüleri, kütüphaneler, müzeler kuruldu ve Akademi tarafından "mükâfatlar„ ihdas edildi; bunlardan en mühimleri: Demidov ve Uvarov mükâfatları idi. Sonraları meşhur âlim Beer'in hatırası için yatırılan fond (para), maden mühendisi Gelmersen adını taşıyan mükâfat, Puşkin'in heykeli için toplanan paradan artakalan ve Puşkin adıyle tesis edilen mükâfat, Kont D. Tolstoy mükâfatı, Lomonosov, Jukovski, Sibiryakov, Schubert adlarını taşıyan mükâfatlar, muhtelif usullere göre ve mevzular dahilinde dağı-

tılan mükâfatlar ve "Altın madalyalar", yahut nakit para olarak verilen mükâfatlar kondu. Bunlar ilmî çalışmaların gelişmesinde mühim âmil oldular.

Akademi kütüphanesinin esasları Petro zamanında kurulduğunu söylemiştik; sonraları boyuna satın alınan veya teberrü edilen kitaplarla büyütüldü. Çıkarılan bir kanunla "Rusya'da bastırılan eserlerden bir nüshasının Akademi'ye gönderilmesi mecburî" tutuldu ve bu kanun Akademi kütüphanesinin süratla büyümesini sağladı. Rus ilminin inkişafında "İlimler Akademisi" nin önemi çok büyük olmuştur. Tanınmış âlimlerin ekserisi bu müessesenin azası idiler; bunlar arasında fizikci, kimyager, matematikciler, tarih ve filologya bilginleri ve müsteşrikler vardır. "Rusya İlimler Akademisi", ciddî ilmî faaliyetiyle, Avrupa ve Amerika'daki kendi benzerleri arasında mümtaz bir mevki kazanması da bundan ileri gelmiştir.

Üniversiteler ve okullar

Büyük Petro zamanında, "Akademi" ile birlikte "Üniversite" nin de esası kurulduğunu ve Yelizaveta Petrovna zamanında böyle bir müessesenin tesis edildiğini görmüştük. Bu "Üniversite" ancak bir öğretim müessesesi idi ve Akademi'ye yardımcı mahiyetinde idi. Yelizaveta zamanında, Maarif Bakanı kont İ. Şuvalov'un teşebbüsü ve "ilk rus âlimi" M. Lomonosov'un iştirakiyle Moskova'da ayrı bir Üniversite kurulması takarrür etti; Lomonosov, bu yeni Üniversitenin tamamiyle müstakil bir müessese olmasında ısrar etmişti. 12 Ocak 1755 tarihinde Yelizaveta Petrovna, açılacak Moskova Üniversitesinin nizamnâmesini tasdikla, eski rus Paytahtında bir Üniversite açılmış oldu. Moskova Üniversitesi rus ilim ve fikir hayatında çok mühim bir yer tutmuş ve diğer Üniversitelere örnek olmuştur; bu Üniversitenin tarihçesi aynı zamanda "Rus Üniversitelerinin gelişmesini" de gösterdiğinden, üzerinde fazla durmak yerinde olur.

Moskova Üniversitesi, kurulduğu tarihlerde (1755), "Senato" dan başka hiçbir devlet organına tâbi değildi; Üniversitenin başında, devletin en yüksek makamınca, yani Çariçe tarafından, tayin edilen "Kurator" lar bulunurdu; "Kurator" Üniversitenin genel durumu, maddî ihtiyaçlarıyle ilgilenir, "Senato" ile "Üniversite" münasebetlerinde aracılık yapardı.

Tedris ve idare işleriyle "kurator" a tâbi bir "direktör" bulunurdu. Direktör'ün başkanlığında toplanan "Profesörler Meclisi" tedris işlerini düzenlerdi. Üniversite üç Fakülteye bölünmüştü: Hukuk, Tıp ve Felsefe; 10 kürsü vardı. Profesörler, umumî ve hususî mahiyette ders okuturlardı. Ders takrirlerinden başka talebe müzakerelerine bilhassa ehemmiyet verilir ve her ayın son Cumartesi günlerinde, profesörlerin nezaretleri altında talebe münazaraları tertib edilirdi. Üniversiteye hazırlanmak için, Moskova'da, biri "dvoryan" ler (yani asiller) ve diğeri de başka zümreler için ("köylü serfler" hariç) iki Gimnazyum açıldı. İki türlü Üniversite talebesi vardı: Kendi hesaplarına okuyan ve Devletten burs alan; bu sonuncuların adedi 50 kişi idi ve tahsil sonunda Devlete bir müddet için "mecburî hizmete" tâbi tutulacaklardı.

Moskova Üniversitesi resmen 26 Nisan 1755 tarihinde açıldı. Burası yeni bir müessese olmakla, ancak 25 yıl sonra verimli olmağa başladı. Önceleri Profesörler, ya Petersburg'daki Akademi'den veya Avrupa'dan celb edildiler. Ruslar'dan ilk profesörler Popovski ve Barsov idiler. Popovski Üniversite tedris dilinin rusça olmasını ileri sürüyor ve bu hususta Almanlarla mücadele ediyordu. Moskova Üniversitesinin ilk esaslı hocaları Almanlar olmakla beraber, rus profesörlerinin de adedi süratle artmağa başladı. 1778 de, Kurator Chersakov, Üniversite nezdinde "Kibarlar için serbest bir Pansiyon" tesis etti; burada rus asillerinin çocukları kalmakta ve sistemli bir kontrol altında yetiştirilmekte idiler; bu "Pansiyon" rus kültür hayatında önemli bir rol oynamış ve buradan, şöhret kazanan rus fikir, ilim ve edebiyat mensupları yetişmiştir.

Moskova Üniversitesi, tâ tesisi tarihindenberi, rus cemiyeti ile yakın bir temas kurmuştu. Üniversitede tertib edilen açık dersler, münazaralar, temsiller ve resmi kabullerle cemiyetin ilerigelenleri yakından ilgilenmekte ve bu suretle Üniversitenin hayatına iştirak ederlerdi. Moskova Üniversitesinin kurulmasından az sonra, 1760 danberi, neşriyata da başlamıştı; bunlar arasında en eskilerinden biri T a t i ş ç e v'in *Rusya tarihi* başta gelmektedir (1768-1769).

1804 te yeni bir "Üniversite Nizamnâmesi" nin tatbıkıyle Moskova Üniversitesinin hayatında yeni bir devir başlar. Buna

göre eski üç Fakülte yerine dört oldu: Matematik ve tabii ilimler, felsefe bölümünden ayrıldı; kürsülerin adedi 10 dan 28 e çıktı; evvelki "Kurator„ sistemi yerine "Üniversite Eminlikleri„ kuruldu. Rus profesörlerinden başka, devrin tanınmış Alman bilginleri Moskova Üniversitesinin çalışmasında mühim rol oynadılar; bunlar arasında klasik yunan ve lâtin filolojisi hocası Buhle (Göttingen'den) başta gelmektedir. İlk rus Oryentalisti de Moskova Üniversitesinde vazife almıştır (Boldırev) (1811-1837). Moskova Üniversitesi 1812 de Napolyon istilâsı zamanında çok büyük bir zarar görmüş, kütüphane ve laboratuvarlarını kaybetmişti; müessesenin eski haline getirilmesi için epey bir zamana ihtiyaç oldu. 1830 yılındanberi Üniversitenin süratle geliştiğini görüyoruz. Tarihçi Kaçenovski ve Pogodin gibi tanınmış profesörlerin faaliyeti, her tarafta yankı uyandırıyordu. Kaçenovski ile şair Puşkin arasında *İgor Bölüğü Destanı*'nın sıhhatı hakkında yapılan münakaşa bunlardan biriydi. Moskova Üniversitesinin, XIX. yüzyılın ortalarına doğru büyük bir şöhret kazandığı görülüyor, bilhassa Granovski'nin faaliyeti bu müesseseyi rus fikir ve kültür hayatının merkezi haline çıkmasını sağlamıştı.

Moskova Üniversitesi, G r a n o v s k i (Tarih profesörü) ile h a k i k î b i r i l i m m â b e d i haline geldi; bu profesör ilmin yüksek humanist ideallerin sembolü olduğunu, yalnız Üniversite talebesine değil, geniş münevver kitlesine de aşılamağa muvaffak oldu. Granovski, insanlığın yüksek ahlâkî emellere ulaşmak isteyişi hareketinin dünya tarihinin seyriyle müvazi olarak yürüdüğünü anlatmakta ve herkesi ayrı bir ferd olarak, cemiyetin selâmeti ve iyiliği namına çalışmağa davet etmekte idi; Avrupa ilmi ve medeniyetinin ehemmiyeti üzerinde ısrar etmekle, Rusya'da gelişmekte olan " Batıcı „ (Garpcı) ların ilerigelen mümessillerinden sayılmakta idi. Granovski'nin umumî konferansları, daima kalabalık bir dinleyici kitlesi toplamakta ve her defası Moskova'da büyük bir "sosyal olay„ teşkil etmekte idi. Rus fikir hayatının gelişmesinde büyük bir rol oynayan Granovski, ölüm tarihi olan 1855 e kadar Moskova Üniversitesinde kalmıştır.

Rus tarihinin hakikî bir " rus ilmi „ seviyesine yükselmesi de Moskova Üniversitesi kadrosu içinde cereyan etti. Rus tarihçilerinden en büyüğü sayılan ve kendi devri için büyük bir otorite olan ve kendisinden sonra bir "Mektep„ kuran S. S o l o v ' y e v (Almanya'da Ranke'nin talebesidir) 1845 te Moskova Üniversitesinde Profesörlüğe başlamış ve 30 yıldan fazla Rus Tarihi üzerindeki dersleri ve tetkikleriyle şöhret kazanmıştı. Rus dili ve edebiyatı tetkikleri de, 1842 de, Üniversiteye intisab eden B u s l a y e v ile, büyük bir gelişme gösterdi.

1848 yılı Avrupa İhtilâli üzerine, I. Nikola hükûmeti Üniversitelere karşı tazyık yapmağa başlayınca, Moskova Üniversitesinin de faaliyeti epey durdu. 1863 de, II. Aleksandr zamanında Üniversitelere " otonomi „ (muhtariyet) verilince tedrisatta ve çalışmalarda yeni bir faaliyet görüldü. Fakat Üniversite talebeleri arasında " ileri fikirlerin „ yayılması, ve mevcut rejime karşı düşmanlığın artması üzerine, hükûmet, Üniversitelerin " hürriyetini „ tahdid ve yeniden baskı yapmağa başladı. III. Aleksandr'ın fermanıyle, 23 Ağustos 1884 de, yeni bir " Üniversite Nizamnâmesi „ tatbik edildi; buna göre Üniversitelerin "istiklâlleri„ ilga edildi, bunlar hükûmetin sıkı bir nezareti altına kondular. Bütün bu değişmeler Moskova Üniversitesinin ilmî faaliyetlerini yavaşlattı. Mamafih XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Moskova Üniversitesinde mümtaz ilim adamlarının yetişmesini büsbütün durduramadı. Genel dil bilgisinde dünyaca tanınmış F o r t u n a t o v, lengvist (ve türkolog) K o r ş, biyolog T i m i r y a z e v, rus hükûmetiyle arası açılınca 1911 de Oksford Üniversitesinde hoca olan, Ortazamanlar İngiliz ekonomik tarihi profesörü V i n o g r a d o v, rus tarihinin en meşhur ilim adamlarından biri olan K l ü ç e v s k i, hep Moskova Üniversitesi profesörleriydi. 1917 İkinci Rus İhtilâli başlarken, Moskova Üniversitesi Rusya'nın en önemli ilim müesseselerinden biri idi.

Rusya'nın, Moskova'dan başka, birçok Üniversitesi vardı. 1802 de tesis edilen Dorpat Üniversitesi, bir rus müessesesi olmaktan ziyade bir Alman Üniversitesi idi; burada tedrisat almanca yapılırdı; sonraları Dorpat şehri'nin adı rusçaya çevrildi (Yur'yev) ve rus dili kullanılması mecburi tutuldu. 1804 te Kazan ve Kharkov (Harkov) Üniversiteleri kuruldu. Kazan Üniversitesinin hususiyeti de "Şark tetkikleri„nin merkezi olmasıydı. Almanya'dan davet edilen F r a e h n, şarkiyat sahasında

mühim tetkikler yapmak suretiyle, Rusya'da Şark tetkiklerini ilmî esaslara göre kurdu. Kendişinden sonra Kazan'da Berezin adlı rus müsteşriki ilim âleminde ad kazanmıştır. Büyük matematikci Lobaçevski de Kazan Üniversitesinin şöhretini yaydı. Mükayeseli dil bilgisi ve Slavistik hocası Bogoroditski de bu Üniversitenin hocalarındandır ve 1917 den sonra da oradaki çalışmalarına devam etmiştir.

1819 da Peterşburg Üniversitesi kuruldu; burası tâ baştan rus ilminin en önemli merkezlerinden biri oldu. Rus dili, tarihi, edebiyat, tıp, hukuk ve müsbet ilimler sahasında dünyaca tanınmış rus âlimlerinden birçoğu Petersburg Üniversitesi hocaları idiler; modern kimya ilminin kurucularından biri olan Mendeleyev, büyük rus filologu Şakhmatov, tarihçi Platonov, müsteşriklerden baron Rozen, Barthold hep Petersburg Üniversitesine mensuptular.

1834 te Kiyef Üniversitesi ("Aziz Vladimir„ adına) açıldı; burası Ortodoks ilâhiyatından başka, eski rus tarihi, Kuzey Rusya bozkırlarındaki kavimler ve arkeologya, Bizans tarihi sahasında mühim tetkiklere yol açtı. Bizantinist Kulakovski ve Güney Rusya'sındaki göçebe Türk kavimleri tarihine ait tetkikler yapan Golubovski bu Üniversitenin profesörlerindendi. 1865 te Odessa'da da bir Üniversite tesis edildi (Novorossiyskiy Universistet). Sonra Varşova, Tomsk şehirlerinde de Üniversiteler açıldı. XX. yüzyıl başlarında bütün bu Üniversitelerin ilmî seviyeleri Batı Avrupa'dakilerinden aşağı değil, bazı sahada, hatta üstündüler; Rus Üniversitesinde, ancak ilmî değeri çok yüksek bir eserle "Doktora„ (magister) yapmak mümkün oluyordu.

Üniversitelerden başka birçok yüksek teknik okullar da açılmıştı. Bu işe Büyük Petro zamanındanberi ehemmiyet verildiğini görmüştük; fakat önceleri orta derecede "Teknikum„ larla iktifa edilmişti. 1828 de Petersburg'da "Teknologi Enstitüsü„ açıldı; ayrıca "Yüksek Askerî Mühendis Mektebi„ (Akademi) de tesis edildi. 1899 da Varşova ve Kiyef'te "Yüksek Politeknikum„ lar kuruldu; sonraları Yekaterinoslav ve Yekaterinburg şehirlerinde de Yüksek Maden Mühendis Okulları açıldı. Birçok yüksek ziraat enstitülerinden en mühimi Moskova yakınındaki "Petro-Razumovski„ Enstitüsü idi. Teknik

Mektepler Avrupa ölçüsüne ve Rusya'nın ihtiyaçlarına göre az olmakla beraber, seviye bakımından çok yüksektiler; buralardan tam ihtisaslı yüksek fen adamları yetişmekte idi.

Rus Üniversite ve Yüksek Okullarının Politeknikum'lar, Ticaret Mektepleri, Ziraat Enstitüleri, Yüksek Pedagoji kursları v. b. yalnız rus ilminin değil, rus fikir hayatının gelişmesinde ve dolayısıyle Rus sosyal hayatında çok büyük bir rolü olmuştur. Rusya'da yüksek tahsil ücretli ve oldukça masraflı olduğundan, etüdyanların çoğunluğunu varlıklı aileler teşkil etmekle beraber, orta halliler arasından da okuyanlar epey bir yekûn tutuyordu. Rus "student„ (Üniversiteli) leri umumî efkârın mümessili ve mütercimi sıfatıyle XIX. yüzyıl ortalarındanberi Rus hayatında mümtaz bir yer tutmağa başladılar. Rus "student„ leri "bilgi edinmek„, "çalışmak„ ve "fikir münakaşaları yapmak„ hususunda bütün cemiyete örnek oluyorlardı. Bilhassa sosyalist ve ihtilâlcı hareketlerde, bunlar rus "intelligentsiya„ sına önderlik vazifesini görüyorlardı. "Student„ adı Rusya'da, "ihtilâlcı, sosyalist„ sözünün bir sinonimi olmuştu. Çarlık rejimine karşı mücadelenin merkezi, Üniversitelerdi. 1905 ve sonraları, "student„ mitingleri, nümayişler Çarlık rejiminin gevşemesinde ve Rusya'da ilk "hürriyet„ idaresi kurulmasında Üniversiteliler mühim rol oynadılar.

Kız talebeler için Üniversitelerden başka, ayrıca Yüksek Mektepler de vardı. Petersburg'daki Yüksek Pedagoji Kursları ve aynı şehirde "Smol'nıy Enstitüsü„ bunlardan en mühimiydi. Bu "Enstitü„ de kibar ailelerin kızları tahsil görürlerdi. Üniversitelerdeki ve Kurslardaki kız talebelerden birçoğu, erkekleri takiben, Rusya'daki sosyalist cereyanlara katılmışlar ve Çarlık rejimine karşı açık veya gizli hareketlere iştirak etmişlerdi. Rus ihtilâlcileri arasında "kursistka„ (kurslara devam eden) ler mühim bir yer tutmakta idi.

Üniversiteden evvelki tahsil, "Orta„ ve "İlk„ olmak üzere, iki basamaktan ibaretti. Orta tahsil, 8 yıllık klâsik Gimnazyumlar (lâtince, grekçe, yabancı dil) ve 7 yıllık Real Okullar (fazla matematik ve iki yabancı dil) de yapılırdı; erkek ve kız okulları ayrı idi. Bir de 3 yıllık "Şehir Okulları„ vardı. Orta tahsil ücretli idi. İlk tahsil ise, Zemstvo'ların açtıkları oldukça modern 5 yıllık okullar, ve papazlar tarafından idare edilen 3

yıllık "Mahalle Okulları„. Bunların masrafları hükûmete aitti. Gayri rus mektepleri ise her milletin kendi cemaati tarafından masrafları görülürdü; rus hükûmeti onlara yardım etmezdi. 1917 ye kadar Rusya'da mecburî tahsil olmadığından çocukların, ortalama hesapla, ancak % 50 si okula gidiyordu; Maarif işlerine, ancak 1905 ten sonra ehemmiyet verilmeğe başlandığından, Rusya'daki ahalinin okur-yazar seviyesi % 21 di. Mamafih bu nisbet yer yer değişiyordu; İç Rusya'da % 70 e çıkmakta, kenar eyaletlerde çok daha aşağı inmekte idi. Kazan Türkleri arasında 1917 ye doğru okur-yazarlar erkekler arasında % 35, kadınlar arasında % 17 olmak itibariyle aynı bölgedeki Ruslar'dan daha yüksekti.

Rusya'daki kütüphaneler'e gelince, Üniversitelerle birlikte büyük kütüphaneler de kurulmakta idi. Ayrıca umumî kütüphaneler de çoğalmıştı. Bunların en meşhuru Petersburg'daki "Publiçnaya Biblioteka„ (Umumî Kütüphane) (bugünkü Saltıkov-Şçedrin Kütüphanesi) 1917 de burası 3 milyon cilt kitap ve birçok kıymetli elyazmalarıyle dünyanın tanınmış kütüphanelerinden biri sayılıyordu. Petersburg'daki Asya Müzesi kütüphanesi, Rusların Türkistan'ı zaptları sırasında ele geçirdikleri, yağma veya müsadere ettikleri elyazmaları, veya satın aldıkları eserlerle Türk tarihi, dili ve diğer Doğu memleketlerini tetkik için gayet kıymetli bir müessese haline getirilmişti.

Rusya'da ilimlerin gelişmesi

Müspet ilimler

Rusya'da müspet ilimler'in gelişmesi, ancak Büyük Petro'nun yenilikleriyle başlar. Avrupa'daki Rönesans ve Reform'un getirdikleri ilim inkişafı Rusya'ya nüfuz edememişti. Rusya XVIII. yüzyıla kadar "Asyavarî„ geri bir memleket olarak kalmıştı. Büyük Petro'nun Avrupa teknik bilgilerini tatbika başlaması, Rusya'da Avrupa okullarına benziyen müesseselerin tesiriyle, müsbet bilgilerin öğretilmesi ve gelişmesine yol açtı. Bu sahada Ruslara, Almanlar uzun zaman hocalık ettiler. 1725 te Rus "İlimler Akademisi„ nin açılması, müsbet bilgilerin inkişafında büyük bir âmil oldu. Meşhur Alman filozofu Leibnitz ve İsviçreli âlimlerden matematikçi Bernulli ile fizikci Eyler uzun yıllar Petersburg'da kalarak, rus ilminin gelişmesindeki büyük hizmetleri

dokundu. İlk hakikî rus âlimi, Kuzey Rusya'daki Archangelsk dolayından bir köylü çocuğu olan M. Lomonosov (1711-1765), müsbet ilimlerin her sahasında kendi devri için büyük bir ihtisas sahibiydi. Lomonosov, manevi ilimlerden başka kimya, fizik, mineralogya sahasında da yüksek bir otorite sahibi idi. O, yalnız "ilk rus dili grameri„ yazmakla kalmadı, aynı zamanda müsbet ilimler üzerinde de birçok etütler neşretti; bu bakımdan Lomonosov rus ilminin "babası„ sayılmaktadır.

Lomonosov'tan sonra Rusların kendileri arasından hakikî bir ilim adamının yetişmesi için epey zaman geçti, ve ancak, XIX. yüzyıl başlarında orijinal buluşlar ve araştırmalarla temayüz eden bilginler çıkmağa başladı. Bunlardan biri, yukarda zikrettiğimiz, Leh menşeli Lobaçevski'dir (1793-1856). Lobaçevski geometri sahasında nam kazandı ve "Geometrinin Koperniği„ diye şöhret buldu. Ona kadar geometri'nin esasları, Milâttan önce III. yüzyılda Euklid tarafından konan sisteme dayanıyordu; Lobaçevski ise "Euklid olmıyan„ yeni "tasavvurî geometriyi kurmuş ve bu suretle bu ilmin inkişafında yeni ufuklar açmıştır. Lobaçevski'nin muasırlarından biri de, Laplace'ın talebesi olan, matematikci Ostragradski'dir (1801-1861); bu âlim "elâstikiyet„ ve "sıcaklık„ kanunlarına ait enteresan teoriler ortaya koymuştur.

Rus müsbet ilminin en büyük mümessili, şüphesiz, D. Mendeleyev'tir (1834-1907). Kendisi Sibirya'da doğmuş ve orta halli bir ailenin çocuğu idi. Petersburg'da Pedagoji Enstitüsünde tahsilini bitirdikten sonra, bir müddet Kırım'daki Bahçesaray Gimnazyumunda hocalık yapmıştı; sonra "Magister imtihanını„ (Doktora) verdikten sonra, henüz 23 yaşında olduğu halde, St. Petersburg Üniversitesine Doçent olmuştur. Bir müddet sonra Almanya'ya gitmiş ve ihtisasını derinleştirdikten sonra Petersburg'a dönmüş ve artık hep orada hocalık etmiştir. Mendeleyev'in esas sahası kimya ve fizik idi; mütemadî tecrübeler ve etütlerden sonra kimyada, bilinmiyen birçok elemanları tesbit etmiş ve kimya elemanlarının bir "Cedvelini„ (Tabelle) hazırlamıştır. Lavoisier ve Dalton ile başlıyan kimya ilmini ilerleterek, modern kimyanın kurucularından biri olmuştur. Mendeleyev bu tetkikleri sayesinde dünya ölçüsünde bir şöhret

temin etmiş, fakat, bazı sebeplerden ötürü, Rus İlimler Akademisine üye şeçilememiştir.

Elektroteknik sahasında da Ruslardan önemli bilginler yetişmiştir; bunlardan galvano-plâstik'i bulan Jakobi (1801-1874), Herz dalgalarını geliştirerek ilk "radiogramme„ tatbıkına muvaffak olan Popov (1859-1905); "ışık tazyıkı„, "magnetizm„ ve elektrik sahasında mühim keşifler yapan Lebedev (1866-1912) başta gelmektedirler. Biyoloji sahasında da Ruslardan mühim bilginlere rastlanıyor. Bu hususta Rusya'da ilk ilmî tetkikler yapan zat, bir Alman âlimi olan Pallas'tır (1741-1811). Pallas, Kafkas, Ural ve Sibir'de seyahatlar yapmış ve çok zengin kolleksiyonlar toplamıştı; bu münaşebetle neşrettiği "Seyahatnâmesi„ (1768-1773) yalnız Rusya'nın tabiat bilgisi değil, tarih ve etnologya itibariyle de büyük kıymeti haizdir. Ruslardan biyoloji sahasında Kovalevski (1842-1883), Karpinski (1847-1936) lerden sonra Seçenov, Meçnikov, Timiryazev ve Pavlov temayüz etmişlerdir.

I. Seçenov (1829-1905) eksperimental fiziyologya üzerindeki çalışmalarıyle ad kazanmıştır. Petersburg Üniversitesinde bir müddet çalıştıktan sonra, Moskova'ya gitmiştir; dünyaca şöhret kazanmasına rağmen Akademi'ye seçilemedi. Rus fiziyologlarının en meşhurlarından biri de 30 yıl Fransa'daki "Pasteur Enstitüsü„ nde çalışan ve çok önemli keşiflerde bulunan Meçnikov'tur (1845-1915). Rus agronomisine (ziraat bilgisi) Darvinizm teorilerini tatbıkla, Mendeleyev'in idaresi altında "Tecrübe istasyonları„ kurmak suretiyle işe başlıyan Timiryazev (1844-1920) de dünyaca tanınmış fiziyologlardan sayılmaktadır. Petersburg Üniversitesinde yıllarca süren profesörlüğü ve fennî ziraat tecrübeleri sayesinde rus ilminin bu branşını çok ilerletmiştir. Timiryazev'le birlikte çalışan Miçurin de (1860-1935) nebatat tecrübe istasyonlarında büyük yenilikler yapmış ve hayret verici neticeler elde etmeğe muvaffak olmuştur. Bu sahanın son büyük mümessillerinden biri ve galiba en meşhuru, Pavlov'dur (1849-1936). Bu âlim fiziyoloji ve bilhassa insan beyni üzerindeki incelemeleri, keşifleri ve teorileriyle bütün dünyaca tanınmıştır.

Rus tarihi tetkikleri

Rus tarihinin tâ Kiyef Rusya'sında yazılmağa başlandığını görmüştük (Letopisi—Vekayinâmeler). XVI. yüzyıl başlarında tertibedilen "Voskresenskaya Letopis'„ artık "tarihî„ bir eser mahiyetinde idi. XVI. yüzyıl sonlarına doğru tertibedilen "Stepennaya Kniga„ ise, Rus tarihini muayyen bir görüşe tâbi tutan muazzam bir eserdi. 1674 te Kiyef'te İnnokenti Gizel tarafından yazılan "Sinopsis„ rus tarihi için ilk ders kitabı oldu; tabii bu eserin ilmî kıymeti yoktu. İlk "ilmî„ rus tarihi ise Rusya'ya Akademi'ye davet edilen Alman âlimleri tarafından yazılmağa başlandı. Bu cinsten ilk eser Gottlieb Siegfried Bayer'in (1694-1738) *Varegler'e dair araştırmaları* oldu; almanca basılan bu eser ancak 1767 de rusçaya çevrildi. Rus tarihi üzerinde mühim incelemeler yapan ikinci alman âlimi de Gerhard Friedrich Miller'dir; 1733-1743 yıllarında Rusya'da kalmış, Sibir'de uzun bir araştırma seyahatı yapmış ve *Sammlung Russischer Geschichte* adlı eserinden başka *Sibir Tarihi* de yazmıştır. Miller'in teşvikiyle Rusya'da ilk olarak Arşiv tetkikleri de gelişmiştir; onun nezareti altında bir heyet Moskova'daki (Dışişleri Bakanlığı) Arşivini tanzim etmiştir; bu Arşiv'de Rusya'nın eski tarihine, yabancı memleketlerle (Türkiye ve diğer Türk devletleri) münasebete dair çok mühim malzeme bulunmaktadır.

"İlk rus âlimi„ diye tanınan M. Lomonosov ta tarihle meşgul olmuş ve *Eski Rus Tarihi*'nin bir cildini yazmıştır (1766). Tarih sahasında ilk hakikî rus âlimi ise V. Tatişçev-tir (1686-1750). Uzun bir tetkik eseri olan, 5 cildlik *Rusya Tarihi* XVI. yüzyıl (Karışıklıklar) devrine kadar gelmekte ve, hali hazırda kaybolan bazı kaynaklardan da faydalanıldığı için, ehemmiyetli olmakla beraber, artık bugünkü metodlara uymadığından, eskimiş sayılmaktadır. Tatişçev rus devletinin başlangıcı meselesinde "Vareg„ nazariyesini kabul ve tamamiyle Bayer'i takibetmektedir. II. Katerina de bir *Rus Tarihi* yazmış, fakat bu eser popüler bir kalem tecrübesinden başka birşey değildir. Prens Şeçerbatov'un *Rusya Tarihi* ise çok daha ciddidir. II. Katerina zamanında Leclerc adlı bir Fransız *L'Histoire de la Russie* adıyle bir eser yazmışsa da, Rusları tenkit ettiğinden, kitabı Rusya'da menedilmişti. Rus

maarif tarihinde önemli bir yer tutan Novikov rus tarihine ait birçok kıymetli vesika neşretmişti (Eski Rus Bibliyoteği, 20 cild, 1788-1791). Alelâde bir tüccar olan Golikov, Büyük Petro'nun hayatına taallûk eden her çeşit malzemeyi bir arada toplamış ve bastırmıştır (1788-1790).

Rus tarihinin ilk tenkidî araştırmaları, mümtaz bir Alman âlimi olan August Friedrich Schloezer ile başlar. En eski rus vekayinâmesinin müellifi olarak tanınan *Nestor*'a hasrettiği araştırması, İlk Rus Vekayinâmeleri hakkında ilk ilmî bir inceleme oldu (basılışı 1809-1819); ondan sonra rus kaynaklarının kritik araştırmalarına yol açıldı.

Simbirsk (bugünkü Ul'yanovsk) te doğan ve türk menşeli olan N. Karamzin (Karamurza) 1818 de *Rus Devleti Tarihi* adlı meşhur eserini çıkarmağa başladı; 12 cild halinde intişar eden ve Başlangıçtan 1612 yılına kadar gelen bu eser *Rus Tarihi*'nin standard kitaplarından biri olmakta devam etmektedir. Rusya tarihinin Monarşi sisteminin ehemmiyetini belirtmek maksadıyle kaleme alınan bu *Tarih*, hem malzemenin çokluğu, hem de üslûp bakımından çok güzeldir (1818-1826). Karamzin'in bu eseri uzun zaman Rus tarihçileri üzerinde tesirini muhafaza etmiştir. Fakat bu *Tarih* bazı çevreleri memnun etmemişti. Bu sıralarda Avrupa'da Hegel ve Niebuhr'un tarih görüşleri "ilmî„ telâkki ediliyordu ve "sülâle„ tarihçiliği modadan çıkmıştı. N. Polevoy, bu yeni görüşü esas alarak *Rus Milletinin Tarihi*ni yazmak teşebbüsünde bulundu (1830-1833) ise de, fazla rağbet kazanamadı. Karamzin'i daha ihtiyatlı bir şekilde tenkit eden Ustryalov, kendi görüşlerine uygun bazı etütler neşretti; fakat Karamzin'in rus tarihi hakkındaki sistem ve görüşünü sarsamadı. Pogodin (1800-1875) ve İ. Belyayev (1810-1873) rus tarihi üzerinde mühim tetkikleriyle temayüz ettiler. Bilhassa N. Kostomarov (1817-85) un tarih eserleri çok tanındı ve okundu; fakat bunların hakikî ilmî kıymeti pek yüksek değildi.

Schelling ve Hegel felsefelerinin rus münevverleri üzerinde derin bir tesir yapması ve "ilmin„ ancak Almanya'da öğrenilmesi mümkün olduğu kanaatının gittikçe artması üzerine, Alman Üniversitelerinde tahsil gören Rusların adedi çoğalmıştı. Bunlar arasında, sonraki büyük rus tarihçisi S. Solov'yev ve K. Kavelin'ler vardı. Ranke'nin talebesi olan Solov'yev (1820-1879) Rusya'ya dönünce Moskova Üniversitesine profesör oldu ve muazzam bir *Rus Devleti Tarihi* yazdı (29 cilt, 1851-79). Başlangıçtan 1772 yılına kadar gelen bu *Tarih*, bir "eser„ olmaktan ziyade, kaynak malzemesinin naklidir; arada bir Hegel ruhunda tefsirler sokuşturulmuştur; fakat malzemenin çokluğu itibariyle büyük bir kıymeti haizdir. Solov'yev rus tarihinin esaslarını "Rodovoy bıt„ (Boy teşkilâtı ve esasları) üzerine istinad ettirmekte ve ona göre rus tarihinin gelişmesini izaha çalışmaktadır. Kavelin de, ona yakın bir görüş ileri sürmekte idi. Her iki tarihçinin görüşleri lehde ve aleyhte birçok münakaşalara yol açtı ve bu suretle Rus tarih çalışmalarının inkişafına sebep oldu. Hukukî bakımdan Rus tarihini esas olarak V. Sergeyeviç (1838-1909) işledi ve gayet ehemmiyetli eserler neşretti. Rus Devletinin kurulmasında "Vareg„ (Rus-Skandinavyalı Varegler) lerin birinci rol oynadıkları bazı milliyetperver rus tarihçilerini incitmiş; onlar da "Vareg„ lerin ve "Rus„ ların Skandinavyalı olmadıklarını isbata ve Rus Devletini kuranların, Dnepr boylarında çok eskidenberi yaşayıp gelen yerli "Slav„ lar olduğunu isbata çalıştılar; bu cins eserlerden en mühimi Gedeonov'un *Varegler ve Rus* adlı araştırmasıdır (1876). Mürteci rus tarihcilerinden İlovayski de, Rus tarihini koyu bir milliyetci ruhu ile işlemiş ve Rus medeniyetinin yüksekliğini ispata uğraşmıştı. Fakat, ciddi ve ilmî çalışan rus tarihçileri "Vareg„ lerin "Skandinavyalı„ olduklarını kabul etmişler ve Rus Devletinin kuranların da Skandinavyalı Vareg-Ruslar olduğunu inkâra kalkışmamışlardır.

K. Bestujev-Rümin, *Rusya Tarihi* ni felsefî temayüllerden azade mükemmel bir eser olarak işlemeğe muvaffak olan âlimdir (1827-97). Eserinde, rus historyografisine ait esaslı bir malûmat verdikten sonra, Korkunç İvan zamanına kadar olan devri esaslı bir şekilde aydınlatmaktadır. Moskova Üniversitesinin meşhur profesörü V. Klüçevski (1841-1911), fevkalâde güzel bir üslûbla yazılmış *Rus Tarihi Dersleri* adlı eseri, sosyolojik bir mahiyettedir; ancak II. Katerina zamanına kadar gelmektedir. Petersburg Üniversitesi profesörlerinden S. Platonov (1860 - 1930?) un *Rus Tarihine ait*

Dersler (1910) ve *Karışıklıklar Devri* (1899) önemlidir. E. Golubinski'nin *Rus Kilisesi Tarihi*, V. İkonnikov'un *Rus Historyografyası Tecrübesi* (1891), P. Milükov'un (1859 - 1942 ?) *Rus Kültürü Tarihi* (3 cild) XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında çıkan mühim eserlerden sayılmaktadır. Rus tarihini "Marksizm„ nazariyesiyle işleyen tarihçi de M. Pokrovski'dir; Pokrovski, Rusya'da "Bolşevik İhtilâlinden„ sonra "resmî tarihçi„ olmuşsa da, Stalin rejimi zamanında kitapları takibata uğramış ve büsbütün istimalden çıkarılmıştır.

Arkeologya tetkikleri Rusya'da Arkeologya tetkikleri de Büyük Petro ile başlanmıştır. 13 Şubat 1718 de çıkarılan bir fermanla, Çar, "toprakta veya suda bulunan eski eşya„ getirene mükâfat verileceğini bildirmişti. Petro tarafından 1714 te tesis edilen "Kunşkamer„ (Kunstakmer) az zaman içinde kıymetli arkeolojik eşya ile dolmuştu. Petro, İran seferine giderken (1722) de Volga boyundaki "Kama Bulgarları„ harabelerini gezmiş, bunların muhafazası için gereken emirleri vermişti. II. Katerina zamanında, Alman âlimlerinden G. Miller, Sibir eski eserlerini; İ. Lepechin de, Kama Bulgarları harabelerinin, İ. Rıçkov da, Perm asâr-ı atikasını tesbit etmişlerdi; V. Zuyev ise Dnepr boyunda, Yekaterinoslav "kurgan„ larını araştırmıştı. Devlet idaresinde büyük bir nüfuz sahibi olan kont A. Musin-Puşkin'in Arkeologya ile yakından ilgilenmesi (XVIII. yüzyıl sonu), Rus Arkeologyasının gelişmesinde büyük bir âmil oldu; 1804 te Moskova Üniversitesine bağlı "Rus Tarihi ve Eski Eserleri Tetkik Derneği„ kurulunca, bu araştırmalar daha sistemli bir yolda inkişaf etti. Kont N. A. Rumyantsev'in mesenliği ise Arkeologyanın gelişmesinde mühim rol oynadı. 1859 da "Rus İmparatorluk Arkeologya Derneği„ kurulunca bu sahadaki araştırmalar süratle gelişti. 1864 te Moskova'da da bir "Arkeologya Cemiyeti„ nin kurulması, bilhassa Arkeologya kongrelerinin tertibinde mühim âmil oldu; bu hususta A. Uvarov'un ayrıca himmeti ve hizmeti görüldü. 1877 de N. Kalaçov tarafından "Petersburg Arkeologya Cemiyeti„ tesis edildi; 1894 te de İstanbul'da "Rus Arkeologya Enstitüsü„ açıldı ve bu müessesenin başına da, tanınmış Bizantinist (ve panslavist) F. Uspenski getirildi.

1883 te de " Petersburg Tarih Müzesi „ tesis edilmişti. Aşarı âtika ihtiva eden birçok müze kuruldu; bunlardan Petersburg'daki " Ermitaj „, " Asya Müzesi „, III. Aleksandr adını taşıyan " Rus Müzesi „ en mühimleridir. Türkistan'ın Ruslar tarafından zabtını müteakib, rus arkeologları buralarda mühim araştırmalarda bulundular ve Türk tarihi ile ilgili birçok mühim meselelerin halline çalıştılar. Arkeologyaya ait en mühim yayın arasında "Rus İmparatorluk Arkeologya Cemiyeti„ nin organı olan " Zapiski„ (Dergi) ve Arkeologya Kongre yayınlarıdır; bunun dışında Arkeologyanın her sahasına ait kıymetli neşriyat yapılmıştır.

Coğrafya tetkikleri Rusya'da coğrafya tetkikleri XVI. ve XVII. yüzyıllarda başlanmıştır; Çar Aleksey Michayloviç zamanında tertibedilen " Kniga Bol'şago Çerteja„ adlı Rusya'nın ilk coğrafî "Atlası„ ndan bahsetmiştik. Coğrafya araştırtırmalarında yabancı seyyahların da rölü ehemmiyetlidir. Alman seyyahlarından Adam Olearius'un seyahatnâmesinde (1633, 1635) Rusya'nın coğrafyasına ait enteresan malûmat verilmektedir. Fakat coğrafî tetkiklerin asıl gelişmesi Büyük Petro ile başlar; Çar tarafından Almanya'dan davet edilen coğrafyacı Messerschmidt, Sibir'de uzun coğrafî incelemelerde bulunmuştu. Rusya'nın muhtelif mıntakalarını araştırmak maksadıyle imlî heyetler gönderilmeğe başlandı; bunlardan en mühimi, 1733-1743 te kuzey mıntakalara gönderilen bir heyettir. İlimler Akademisi, 1743 te Rusya'nın büyük bir " Atlas „ ını çıkardı. Sibir ve Kafkaslarda tetkik seyahatleri yapan Pallas (1768-74), Rusya'nın coğrafyası için kıymetli malzeme toplayarak neşretti. XIX. yüzyıl coğrafya tetkikleri çok gelişti, gayet ehemmiyetli ekspedisyonlar tertibedildi. 1845 te " Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti„ nin kurulması, bu sahada daha sistemli ve verimli çalışmalara imkân sağladı; bu "Cemiyet„in Zapiski„(Dergi) lerinde çok kıymetli etüdler neşredildi. Doğu Türkistan, Türkistan, Tibet ve Moğolistan'a mühim heyetler gönderildi. Bunlardan: Przevalski, Grum-Grzimaylo, Muşketov, Fedçenko ve Potanin ekspedisyonları en mühimleridir. Buz denizi ve Kuzey Kutub mıntakalarını araştırmak maksadıyle gönderilen ekspedisyonlar da mühim coğrafî keşifler elde

ettiler. Rusya coğrafyasına ait rusça olarak gayet mühim eserler ve atlaslar neşredilmiştir; bunlar arasında V. Semenov'un redaksiyonu altında 20 cilt olarak tasarlanan, fakat tamamlanmıyan "Rossiya„ (Rusya coğrafyası) adlı eser başta gelmektedir.

Oryantalistik Rusya'nın coğrafî durumu, Rus âlimlerinin Doğu memleketlerin dil, tarih, coğrafya ve kültürleri ile ilgilenmelerine yol açacağı tabii idi. Bu sahada da ilk başlangıç Büyük Petro zamanında yapılmıştır. 1705 te Petersburg'da Japon dili okutulmağa başlanması, ilk adımı teşkil eder. Dil öğrenmek için İran'a, Türkiye'ye, Moğolistan ve Çin'e gençler gönderilmişti. 1727 de Çin ile akdedilen "Kyachta uzlaşması„ gereğince, Pekin'de bir "Rus misyonu„ bulundurulacaktı; bu heyet, üç ruhanî ve altı sivil âzadan mürekkep olacak ve daimî bir şekilde Pekin'de kalacaktı. Pekin'deki bu "Rus misyonu„ nda birçok rus sinoloğu yetişti; bunlardan en tanınmışı, XIX. yüzyıl başlarında, papaz Biçurin oldu (Hyakinth-o.Yakinf). Hyakinth en eski çin kaynakları dilini esaslı bir şekilde öğrenmiş ve Türk tarihine ait gayet kıymetli malzemeyi çıkarıp neşretmiştir; bu tercemeler zamanımıza kadar ehemiyetini muhafaza etmişlerdir.

Rusya'da Oryantalistiğin ilmî olarak gelişmesinde Kazan Üniversitesinin tesisi mühim bir âmil oldu (1804); buraya Almanya'dan davet edilen Fraehn, rus Oryantalistiğinin kurucularından sayılmaktadır. Bir müddet sonra, yine Kazan Üniversitesinde profesör olan İ. Berezin (1819-1896), Türk tarih kaynakları ve diğer mevzular üzerinde kıymetli tetkiklerle ad kazandı. 1855 te, Petersburg Üniversitesi nezdinde "Şark Dilleri Fakültesi„ ihdas edilince, bundan böyle Rus Şark dilleri ve kültürünü tetkik merkezi Petersburg oldu. Bu yılların en meşhur müsteşriklerinden biri ve İlimler Akademisine seçilen (1858 de) ilk rus Oryantalisti, V. Vel'yaminov,- Zernov'tur; bu âlimin *Kasım Hanlarına ait araştırmaları* ve *Kırım Hanlarına ait materyelleri* (Hüseyin Feyizhanov'la birlikte) eserleri çok meşhurdur. Aslen alman meşeli olan arabist Baron v. Rozen, XIX. yüzyıl sonları rus Oryantalistiğinin gelişmesinde bilhassa ehemmiyetli bir rol oynamış ve onun "Mektebi„ nde büyük

rus müsteşrikleri yetişmiştir. Rus İmp. Ark. Cemiyetinin Şark Şubesi tarafından çıkarılan ve Baron v. Rozen'in 1886 da tesis ettiği "Zapiski„ (Dergi) (Zapiski Vostoçnago Otdeleniya- Z. V. O.) adlı mecmua Şark tetkiklerinin organı sıfatıyle büyük bir önem kazanmış ve 1920 ye kadar 25 cildi çıkan bu külliyatta, Türk tarihi, dili ve Doğu memleketlerine ait birçok diğer mevzua ait gayet mühim tetkikler mevcuttur.

Petersburg İlimler Akademisi ve Petersburg Üniversitesi en tanınmış rus müsteşriklerinin merkezi derecesine yükselmiş ve burada XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başlarında mümtaz Oryantalistler yetişmiştir. Rus âlimlerinin birçoğu araştırmalarını "siyasî„ olaylarla denk tutmuşlar ve Rus yayılış politikasına hizmet etmişlerse de, bu tetkiklerin birçoğu Türk âlemini öğrenme bakımından faydalı olmuştur. Türk dillerinin öğrenme sahasında, aslen yine Alman olan, W. Radloff (1837-1918) en mümtaz simalardan biridir. Türk lehçelerini yerinde tetkiki için Sibir'de ve Kazak-Kırgızlar arasında yıllarca kalan Radloff, zengin bir malzeme toplamış ve bunları 4 cildlik *Türk Lehçeleri Lügâtı Tecrübesi* adlı eseriyle ortaya koymuştur (1893-1911); ayrıca 10 cildlik *Türk Halk Edebiyatı Nümuneleri* adıyle türk folklorunun standard eserlerinden birini yazmıştır. Bu mümtaz türkolog, 1918 de Petrograd'da açlıktan ölmüştür.

Rus arkeologlarından Yadrintsev, 1889 da, Moğolistan'da, Orhon nehri boyundaki, Göktürk alfabesiyle yazılan Bilge kağân (733) ve Kültiğin (735) kitabelerini bulmakla, türk dili ve tarihi tetkiklerinin yeni bir safhaya girmesini sağlamıştı. Bu kitabeler, Danimarkalı meşhur filolog V. Thomsen tarafından çözüldükten sonra, Ruslardan Melioranski, Radloff ve Barthold gibi tanınmış müsteşriklere araştırma mevzuu teşkil etmiştir. Türk kavimlerinin etnik durumuna ait Aristov tarafından mühim bir eser yazılmıştır (1898). Kazan Üniversitesi profesörlerinden F. Katanov da, Sibirya'daki Türk lehçeleri üzerindeki tetkikleriyle temayüz etti; bu âlimin kütüphanesi, Türkiye hükûmetince satın alınarak (1920) İstanbul Üniversitesine bağlı "Türkiyat Enstitüsü„ nün (Tesisi 1923, ilk müdürü Köprülüzade M. Fuat bey) esasını teşkil etmişti.

Türk tarihi sahasındaki rus oryantalistlerinin en meşhuru V. Barthold'dur (1869-1931); *Moğol istilâsı sırasında Türkis-*

tan (1899) adlı eserinden başka (İngilizce tercümesi, 1928) ilmî değeri büyük olan birçok eser ve makale neşretmiştir. Müsteşriklerden V. S m i r n o v, *Kırım Hanlığı Tarihi* (1887); K r y m s k i, Osmanlı-Türk Edebiyatı ; K r a ç k o v s k i, Arap edebiyatı ve dili ; S a m o y l o v i ç, Türk dili üzerindeki tetkikleriyle temayüz etmişlerdir. Aslen Kazak Türklerinden olan Çokan V e l i h a n o v da, Doğu Türkistan'ın tarihi ve coğrafyasına ait mühim araştırmalar neşretmiştir (1858-59). Moskova'da kurulan ve Rus Dışişleri Bakanlığına bağlı olan "Lazarev Enstitüsü„ Şark dillerini pratik olarak öğrenme ve mütehassıs mütercimler yetiştirme hususunda mühim başarılar göstermiştir. Rus müsteşriklerinin Türk dili, tarihi, edebiyatı ve diğer sahalarına ait yayınladıkları eserler büyük bir yekûn tutmakta ve bunlardan birçoğu, bu saha üzerinde büyük bir değer taşımaktadırlar.

Rus edebiyatı Rus edebiyatının Kiyef Rusyası'nda başlandığını görmüştük. Vekayinâmeler (Letopisi), din kitapları ve rus destanının muhafaza edilen yegâne nümunesini teşkil eden *İgor Bölüğü Destanı*'ndan yukarda bahsetmiştik. Rus edebiyatı arasında H a l k E d e b i y a t ı bilhassa zengindir. Bu cinsten, Kiyef Rusyası devrini canlandıran "b ı l i n ı„ (destanlar) başta geliyor; bunlarda Kiyef knezi Vladimir (öl. 1015) ve bu devrin efsanevî "bogatır„ (bahadır, alp) larından bahsedilir. Kiyef knezi Vladimir'in sarayı ve haşmeti, "bogatır„ lardan İl'ya Muromets, Aleşa Popoviç ve Dobrınya Nikitç'lerin kahramanlıkları, halk dilinde ve mevzün olarak nakledilmektedir. Bu destanlar, Rusya'nın kuzey mıntakalarında ve Batı Sibir'de muhafaza edilmiş, XX. yüzyıl başlarına kadar gelmiştir. "Bılina„ ların kaydedilen en eski nüshası 1620 deki olup, bir İngiliz için yazılmıştır. Ruslar tarafından bunlar ilk defa XVIII. yüzyıl ortalarında Sibir'de toplanmağa başlanarak, 1804 te basılmıştır. Onega ve Peçora nehirleri boyundaki köylerde "bılina„ lar toplamak ve kaydetmek için mütehassıs dil ve edebiyat bilginleri gönderilince, rus halk edebiyatı nümunelerine ait zengin malzemenin bir araya getirilmesi mümkün olmuştu. Bu cinsten en mühimleri R ı b n i k o v (1861-67), H i l f e r d i n g (1873), M a r k o v (1901), O n ç u k o v (1904) ve G r i g o r ' y e v kolleksiyonlarıdır. Rus halk edebiyatı, klâsik rus edebiyatının

gelişmesine de tesir yapmış ve "bılina„ ları takliden çok güzel parçalar yazılmıştır (Lermontov'un *Müthiş İvan ve Opriçnik Kirebeyev şarkısı*).

Avrupa manasında edebiyat, Rusya'da oldukça geç başlamıştır. Fransız klassisizm nevinde ilk rus edibi, prens Antioch K a n t e m i r'dir (1708-44). V. T r e d ' y a k o v s k i (1703-69) de bu üslûbta denemeler yapmıştır. Rus edebiyatı müessisi ise "ilk rus âlimi„ M. L o m o n o s o v'dur (1711-1765); rus şiir veznini rus diline uygunlamağa muvaffak olmuş ve zamanına göre güzel "ode„ (methiye) ler yazmıştır. Dram edebiyatının ilk mümessili ise A. S u m a r o k o v'dur (1711-7); "Rus Racine„ i diye tanınan K. K h e r s a k o v (1733-1807) ve bilhassa "ode„ larıyla şöhret bulan G. D e r j a v i n (1741-1807), XVIII. yüzyıl sonunda rus şairlerinin en mümtazları idiler. Klasik-realist cereyanın ilk mümessili de, "Rus La Fontaine„ i, İ. K r ı l o v-tur (1768-1844); ilk "Fable„ leri (basni) 1809 de çıkmıştır.

Nesirde N. N o v i k o v (1744-1816) satirik yazılarıyle ad kazanmıştı. Rousseau'nun talebesi olan A. R a d i ş ç e v (1749-1802) un *Petersburg'dan Moskova'ya seyahat*'ı ile, rus sosyal hayatını ve müesseselerini tenkideden ilk eser yazılmış oldu. Radişçev, bu eserinde Monarşi sisteminin keyfî idaresini ve köylü serfliğini şiddetle tenkid etmişti; edip bu yüzden II. Katerina tarafından takibata maruz kaldı ve cezalandırıldı. Meşhur tarihçi M. K a r a m z i n, aynı zamanda büyük bir edipti; K a r a m z i n, "kilise-slavca„ sını yazı dilinden çıkararak, konuşma diline dayanan, daha sade edebî bir üslûp yaratmıştır; o, Rousseau'nun tesiriyle, "santimental ve romantik„ edebiyatın ilk örneklerini vermiştir (*Zavallı Liza*). Rus edebiyatının ve dilinin gelişmesinde Karamzin'in rolü büyüktür ve kendi başına bir "Mektep„ yaratmıştır. Bu cereyanın meşhur mümessillerinden biri de, annesi bir türk esiri olan, V. J u k o v s k i 'dir (1783-1852); J u k o v s k i, Alman ve İngiliz edebî cereyanlarının tesiriyle çok güzel eserler vermiştir; pre-romantik şairlerden sonra, Hind, İran ve Yunan epiklerinden rusçaya gayet güzel tercümeleri vardır; 1847 de mükemmel bir "Odisse„ tercümesini çıkarmıştır. "İliada„ nın tercümesi ise, daha evvel, N. Gnediç tarafından 1830 da yapılmıştı. K. B a t ü ş k o v (1787-1855) de çok güzel ve sade dilde şiirler yazmıştı. J u k o v s k i

ve Batüşkov, Rus edebiyatının "Klâsik devri„ ni hazırlayan edip olarak tanınmışlardır.

Rus Klâsik edebiyatının en mümtaz siması ve umumiyetle rus şairlerinin en büyüğü Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'dir (1799-1837); anne tarafından büyük babası bir Habeşlidir. İtalyanlar nazarında Dante, Almanlarda Goethe ne ise, Rus edebiyatında da Puşkin aynı mevkii işgal etmektedir. Puşkin modern rus dili ve şiirinin yaratıcılarındandır. 1837 de düelloda ölmüştür. Puşkin'den sonra gelen ikinci büyük rus şairi, "Rusların Byron„u, İskoçya menşeli olan, M. Lermontov'dur (1814-41). Modern rus dramının ilk mümessilleri de Fonvizin (1745-92) ve A. Griboyedovtur (1795-1829); birincinin *Annesinin kuzusu* (Nedorosl) ve bilhassa Griboyedov'un *Akıllı olmanın belâsı* (Gore ot uma) adlı eseri rus klâsikleri arasında mümtaz bir yer tutmaktadır. Klâsik rus edebiyatı, aslen Ukraynalı olan, N. Gogol (1809-1852) ile çok yüksek bir dereceyi buluyor; o, mevcut Rus hayatı, idare organları, asılzadeleri teşhir ile, rus edebiyatının çok güzel satirik-kritik nümunelerini veriyor (*Müfettiş, Ölü ruhlar* v. b.).

XIX. yüzyıl başı ve ortalarında Batı Avrupa edebiyatı ve fikir hayatı, bilhassa Alman felsefesi, Rusya'da kuvvetli bir tesir yapmağa başlıyor; bunun icabı olarak, "Batıcı„ (Garpcı) lar diye bir cereyanın teşekkül ettiğini görmüştük. Bu zümrenin en meşhur mümessilleri Vissarion Belinski (1811-48) ve A. Herzen'dir (1812-70). Belinski, edebî faaliyetine romantik ve estetik bir faaliyet olarak başlamış, fakat 1840 dan sonra, edebiyatta sosyal problemlerin önemine ehemmiyet vermiş ve edebî eserlerde her şeyden önce sosyal problemlerin yer alması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. Çok kuvvetli bir tenkidci olan Belinski'nin yazıları rus edebiyatının kendine has bir yol almasında ve gelişmesinde mühim tesiri olmuştur; Belinski, aynı zamanda, rus radikal (sosyalist) edebiyatının da ilk mümessili sayılmaktadır; bu cereyanın en mühim simaları ise N. Çernışevski (1828-89), N. Dobrolübov (1836-61) ve D. Pisarev'dir (1840-68). Bu son iki edip rus "Nihilizm„ i ve "Popülizm„ in müdafileri ve yayıcıları idi.

Rus edebiyatında realist janrın en ilerigelen mümessilleri İ. Gonçarov (1812-1891) ve bilhassa İ. Turgenev'tir (1818-1883). Gonçarov'un *Oblomov*'u, köylü-serf'ler sahibi "barin„ (bey) intelligentsia tipinin sembolik bir nümunesi ve bu tarz hayatın amansız bir tenkididir. Rus dilinin en büyük üstadlarından sayılan Turgenev ise, Rusya'daki "serflik„ müessesesini, birçok romanları ve hikâyeleriyle tenkid etmiş ve Rusya'da köylülerin "serf„ likten kurtarılmalarında mühim rolü olmuştur. Turgenev'in tasvir ettiği tiplerden birçoğu, hayatta faaliyet sahası bulamıyan "fuzuli adamlar„ (lişniye lüdi) ve rus fikir hayatının yeni mümessilleri olan pozitivist-nihilistlerdir. S. Aksakov, biografik mahiyetteki *Aile Kroniği* ile bu nevi edebiyata güzel bir nümune olmuştur.

Rus edebiyatının en büyük iki mümessili F. Dostoyevski (1821 - 81) ve kont Lev Tolstoy (1828 - 1910) dünyaca tanınmış ediplerdir. Dostoyevski, rus sosyal hayatında, Gogol'ün tesiriyle "alelâde adamlar„ tipini tasvirle, bu janr edebiyatın en güzel nümunelerini vermiştir. Sonraları sosyal problemleri ele alan Dostoyevski, Nihilist ve Sosyalist unsurların Rusya için bir tehlike teşkil ettiklerini anlatmağa çalışmıştır (*Ecinniler* adlı eseri). Dostoyevski, o zaman hâkim olan cereyana kapılarak rus-ortodoks dini, su katılmamış rus hayatı ve kültürünü idealize ederek, rus cemiyetinin bu esaslar üzerinde kurulması gerektiğini kabulle, tam bir sağ-slavyanofiller telâkkisini benimsemişti (*Karamazov Biraderler*'deki "Aleşa„ Dostoyevski'nin idealidir). Bu edibin hususiyeti ise insan ruhunun en derinliklerine nüfuz edebilmesidir; bu sahada o adetâ mütehassıs bir psichopat-doktordur; edebiyatın bu cinsinde eşine rastlanmıyan eserler ve tipler yaratmış ve bu yüzden dünyaca şöhretini temin etmiştir.

Yüksek bir aileye mensup olan kont Lev Tolstoy ise edip, filozof, pedagog ve dramcı'dır. Dünya görüşü itibariyle bir hıristiyan-anarşist olan Tolstoy, rus nesrinin en mükemmel ve rus romanının en güzel nümunelerini vermiştir; *Harp ve Sulh* adlı muazzam eseri rus realist edebiyatının en muvaffak olmuş bir örneğidir. Reaksiyonun en şiddetli zamanlarında bile Çarlık rejimini teşhirden korkmıyan Tolstoy, rus fikir hayatının parlak bir mümessili olarak tanınmıştır; her türlü ileri hareketleri baskı altında tutan *III.* Aleksandr ve *II.* Nikola hükûmetleri, Rusya'da yalnız bir kişiye dokunmaktan çekinmişti; o da Lev Tolstoy

idi. Tolstoy'un 1910 da ölümü üzerine tetibedilen cenaze merasimi, yalnız büyük edip ve mütefekkirin şahsına karşı hürmet ifadesi değil, aynı zamanda reaksiyon rejimine karşı bir nümayiş mahiyetini almıştı.

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başları ediplerinden Maksim Gorki (1868-1936), artık "proleter edebiyatı„ mümessili sayılmaktadır. Rus aşağı tabakası hayatından alınan tipler, amele, köylü ve "serseri„ ler Gorki'nin tipik mevzularıdır. Gorki, rus ihtilâlcileriyle yakın bir temas tesis etmiş, doğrudan doğruya "ihtilâlci„ hareketine karışmamışsa da, Rusya'da gelişmekte olan sosyalist cereyanları yazıları ve nüfuzu ile desteklemiştir. Bolşevik ihtilâlinden sonra M. Gorki, Sovyet Rusya'nın "resmî„ edibi sıfatıyle mümtaz bir mevki kazanmıştır. Kısa hikâyeler yazmak sahasında üstad sayılan A. Çekhov (Çehof) (1860-1904); çok sevilen ve okunan, Rusya'da değişmekte olan sosyal şartları ve yeni cemiyeti tasvir eden, fakat çok pessimist olan mümtaz bir edipti. Çekhov'un piyesleri rus tiyatro sanatının yep-yeni bir şekil almasında başlıca âmil olmuştur.

Rus tiyatrosu XVII. yüzyıl ortalarına kadar Rusya da sahne san'atının mevcudiyeti bilinmiyor. Ancak bu asrın ortalarında, başta Kiyef'te, sonra Moskova'da, İsa'nın hayatından alınan mevzular sahnede gösterilmeğe başlıyor; fakat bu çeşit "dinî„ tiyatro Rusya'da, Batı Avrupa'da olduğu gibi, inkişaf edemiyor. Aleksey Michayloviç zamanında ilk defa olarak "dünyevî„ mevzular çerçevesinde tiyatroya karşı ilgi uyandığını görüyoruz. Moskova'daki "Alman Mahallesi„ protestan papazlarından Gregori'nin topladığı "alman„ artistler, Çar'ın huzurunda tarihî bir temsil vermişlerdi; bu rus Çar'ı tiyatro temsillerine karşı alâka gösteren ilk rus hükûmdarı idi. Tiyatro'nun inkişafında ise Büyük Petro'nun reform'u mühim rol oynadı. Moskova ve Petersburg'da daimî tiyatrolar tesis edildi; burada oynıyan artistler ise hep yabancılardı, bilhassa muhtelif Alman şehirlerinden davet edilen trup'lardı. Sonraları İtalyan artistleri çoğaldı. Yelizaveta Petrovna zamanında ilk Rus "Saray sahnesi„ tesis edildi (1756); bu tiyatro ilk rus dramcısı olan Sumarokov'un nezareti altında tra-

gedya ve komedya'lar oynadı; artistler arasında, ilk büyük rus san'atkârı olan Volkov temayüz etti. II. Katerina'nın parlak saltanatı zamanında rus tiyatrosu inkişaf imkânlarını buldu; hatta zengin çiftlik sahiplerinden bazıları, serf-köylülerinden artistler yetiştirerek, kendi malikânelerinde temsiller vermekte idiler. Rus tiyatrosunun gelişmesi ise XIX. yüzyıla aittir. Petersburg ve Moskova ile diğer büyük şehirlerde tiyatro'lar tesis edildi. Bunlardan en mühimleri Moskova'da "Bol'şoy Teatr„ (Büyük tiyatro, 1824, 1856 danberi Opera) ve "Malıy Teatr„ (Küçük tiyatro, 1824) lardı. 1882 de tiyatro'lar Devlet inhisarından çıkınca, hususî müesseseler tarafından birçok tiyatro açılmıştır.

Rus tiyatrosunun inkişafında, A. Griboyedov (1795-1829) ve bilhassa A. Ostrovski'lerin rolleri büyük olmuştur. Griboyedov'un *Akıllı olmanın belâsı* adlı eseri rus sahnelerinde en çok oynan bir eser olarak hâlâ kıymetini muhafaza etmektedir. Ostrovski ise, şimdiye kadar kimsenin dokunmadığı, "patriarkal„ rus tüccarları ve "bezirgânları„ hayatını sahnede tanıtmakla, rus hayatının hakikî karakterini göstermeğe muvaffak olmuştur. Bununla rus tiyatro edebiyatında yeni bir inkişaf başlıyor. 1847 denberi küçük komedyalar yazan Ostrovski, arka arkaya birçok komedya ve dram yazmış, rus sahne edebiyatını fevkalâde zenginletmiştir. Eserleri arasında en meşhurları: *Fukaralık ayıp değildir* (1854), *Bora* (1860), *Orman* (1871) dır; Moskova Devlet Tiyatrosunun direktörlüğüne getirildikten bir yıl sonra Ostrovski Moskova'da ölmüştür (1886).

A. Çekhov'un şahsında rus tiyatrosu yeni bir mümtaz edip bulmuştu. 1898 de Moskova San'atkârlar Tiyatrosu'nda Çehov'un *Martı*'sı oynandı; fakat bu piyes başta tutunamadı; Petersburg tiyatrosunda hatta ıslıklarla karşılandı. Buna rağmen Moskova tiyatrosu temsillerine devamla, Çehov'un eserini benimsedi. Az sonra, Çehov'un piyesleri rus tiyatro san'atının en yüksek eserleri olarak herkes tarafından tasdık edildi; bu eserlerin tesiriyle rus tiyatrosunda yepyeni bir gelişme görüldü. Çehov'un en meşhur piyesleri şunlardır: *Vanya amce* (1900), *Üç hemşire* (1902) ve *Vişne bahçesi* (1907). Rusya'da tiyatro, tıpkı edebiyat gibi, rus fikir hayatının gelişmesinde büyük bir

rol oynamış ve geniş "intelligentsiya„ muhiti içinde daima yakın bir ilgi uyandırmıştır.

Rus güzel san'atları

Mimarî Rus mimarisi tarihi bakımdan iki devreye bölünür: X. yüzyıldan XVIII. yüzyıla ve 1700 lerden 1917 ye kadar. Hıristiyanlığın kabulü ile (988-9?) Rusya'ya Bizans tesiriyle kilise inşaatına başlanmış ve kendine has Bizans - Rus üslûbu meydana gelmiştir; bunun en eski nümunelerinden biri de, 991 lerde Kiyef'te inşa edilen "Desyatinnaya„ kilisesidir; sonra, 1017 de inşa edilen, yine Kiyef'teki "St. Sofya„ katedralidir. Novgorod şehrinde de bu tarz mimarinin nümuneleri mevcuttur. Vladimir ve Suzdal'deki kiliselerde yalnız Bizans değil, Roma tesiri de görülmektedir. Moskova'nın yükselmesi ile burada birçok kilise ve bazı büyük binalar yapıldı; III. İvan zamanında İtalyan mimarı Aristotel Fioraventi'nin inşa ettiği "Granovitaya Palata„ Rönesans mimarisinin bir örneği olmakla beraber, Rusya'da bu tarz inkişaf edemedi. Bizans tesirinden başka Şark (Tatar) mimarî üslûbunun de tesirleri görüldü (Kremlin).

Büyük Petro'nun "Avrupalılaştırma„ hareketi, Rusya'da geniş ölçüde Avrupa mimarisinin tatbıkına yol açtı; bilhassa resmî binalarda bunların izleri barizdir; bu hareket II. Katerina zamanında çok gelişti; köylü-serflerin kitle halinde "mecburî işçi„ olarak kullanılmaları, Rusya'da muazzam binalar yapılmasına imkân veriyordu; prensler, nüfuz sahibi devlet adamlarının yaptırdıkları güzel saraylar b a r o k tarzında süslendi. Büyük çiftlik sahiblerinin "şato„ ları iğtina ile yapılmakta ve süslenmekte idi. Bu durum XIX. yüzyıl boyunca da devam etti. I. Nikola devrinde resmî binaların inşasına hız verilmiş, Petersburg bir "daireler„ şehri çehresini almıştı. Rus endüstrisinin gelişmesi, mimarî üzerinde de tesirini göstererek, yeni şartlara ve zevklere ayak uydurdu. Köylerde ise, eski rus üslûbu muhafaza edildi; kalın ağaç kütüklerinden yapılan ve sırasına göre rus halk mimarisi tarzında süslenen "izba„ lar, asırlar boyunca değişmeden devam etti.

Resim Resim san'atı da Rusya'ya Bizans'tan gelmiştir. Kiliselerde "ikon„ (sanem) koymak gerektiğinden, bunların ustaları önceleri Bizanslı rumlardı; sonraları Rusların kendilerinden "ikonograf„ lar yetişti. Bu san'at gittikçe gelişerek kendine has bir rus "Mektebi„ meydana geldi. Bu sahada bilhassa "Novgorod Mektebi„ temayüz etmiştir (XIV. yüzyıl), Rus "ikon„ sanatının altın devri XVI. asırdır, bunun en mümtaz mümessili de Andrey R u b l e v 'dir (1370-1430). Moskova'nın yükselmesiyle, ayrıca Müthiş İvan zamanında, burası "ikon„ san'atının gelişmesine imkânlar açtı ise de fazla parlak eserler vücuda getirilemedi.

XVIII. yüzyıldan itibaren, Rusya'da, İtalyan, Fransız, Felemenk ve Alman san'atkârlarının tesiri başladı. Ressamlar, başta, hep yabancılardı. XIX. yüzyılda Ruslar'dan da büyük ressamlar yetişti ise de, halis bir rus "Mektebi„ yaratılamadı. Realist ressamlardan en meşhurları: Venetzianov, Vereşçagin ve Repin'dir; peysajcılardan da: Lebedev, Ayvazovski, Levitan ve Serov en tanınmışlarıdır. Resim galerilerinden en meşhuru da Petersburg'daki "Ermitaj„ ve Moskova'daki "Tred'yakovski Galerisi„ dir.

Rus müziği Rus halk müziği çok zengindir; halk şarkıları, en oynak havalardan başlıyarak, çok melankolik uzun havalara varıncaya kadar, çok mütenevvidir. Rus köylülerinin asırlardanberi yaşayıp geldikleri ağır hayat şartları, tabiat itibarı ile çok sentimental ve mistik olan rus halkının şarkıları ve melodileri üzerine kendine has bir damga vurmuştur. Halk musikisinin çok erkenden mevcudiyeti biliniyor; bunun daha ilk slav devrinden kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Rus tarihinin icabı olarak Ruslar, erkenden muhtelif kavimlerle temas neticesinde, başka milletlerin musikî tesirlerine maruz kalmışlardı; bu hususta Güney Rusya'daki Türk kavimlerinin bilhassa tesirleri büyük olduğu görülmektedir; rus "millî„ müzik aletleri arasında "kobza„ ve "domra„ ların bulunması bile bunu göstermektedir. Sonraları rus halk musiki aletleri olarak bilhassa "gusli„ ve "balalayka„ tanınmışlardır. Rus köylerinde "koro„ halinde söylenen şarkıların da eski bir tarihçesi olduğu anlaşılmaktadır.

Halk müziğinden başka, Bizans ve Güney Slavları tesiriyle, Rusya'ya "Kilise-koro„ su gelmiştir. XVII. yüzyıl sonunda, Batı Avrupa tesiriyle, evvelâ Kiyef'te, sonra Moskova'da, kilise

koro'larında ıslâhat yapılmış, tek ses yerine, çok ses sistemi kabul edilmiştir.

Avrupa müziğinin Rusya'ya girmesi ve yayılması ancak Büyük Petro ile başlar. İlk san'atkârlar İtalyanlardı ve musiki ancak bir "eğlence„ vasıtası idi. Venedikli Kavos (1776-1840) ilk defa rus halk melodilerini san'ata sokmak teşebbüsünde bulundu. Bir köylü-serf iken serbest bırakılmış olan Volkov (1729-1763), *Tanüşa* adlı ilk rus Operasını yazdı (müziği İtalyan Arja tarafından). Avrupa müzik tekniğini benimsiyen ilk hakikî rus müzik san'atkârı ise M. Glinka'dır (1804-1857). Glinka, rus edebiyatında Puşkin ne ise, rus müziğinde de Glinka aynı rolü oynamıştır. O, ilk rus kompozitörüdür. 1836 da yazdığı *Çar için feda edilen hayat* (Jizn za Tstarya) adlı operası ilk orijinal rus operası'dır (Mevzuu, 1613 de ilk rus Çarı Michail Feodoroviç, Lehli askerler tarafından öldürülmek için aranılmışken, bir köylü olan İvan Susanin'in kendi hayatını, feda etmesi suretiyle kurtarılması vak'ası nakledilmiştir). Glinka rus halk müziği melodilerini ve ritmlerini esas olarak almış ve bunları Avrupa müzik tekniğine koymuştur. Glinka'nın ikince operası olan *Ruslan ve Lüdmila* sı (tekşti Puşkin'in bu adlı poemi) okadar muvaffakiyet kazanmamıştır. Glinka bunlardan başka birçok piyano parçaları, şarkı ve romanslar kompoze etmiştir.

1862 de Petersburg'da Konservatuar'ın kurulması, Rusya'da Avrupa müziğinin sürat'le gelişmesine yol açtı; burada Serov (1820-71) ve A. Rubinştein (1829-94) gibi san'atkârlar yetiştiler. Rus senfonik müziğinin yaratıcısı da P. Çaykovski'dir (1840-93). Bu yüksek san'atkâr, rus halk melodisini esas tutarak, tam bir Avrupalı stilinde fevkalâde güzel eserler verdi. Çaykovski, orkestra için 6 senfoni'den başka birçok kompozisyonlar, oda müziği, piyano için birçok sonatlar, 100 den fazla şarkı ve duet, sahne için 10 Opera hazırladı; bunların en mühimleri: *Eugen Onegin* (teksti, Puşkin), *Orlean bakiresi* (tekst kendisinin) *Mazeppa* dir. Çaykovski'nin bir de 3 bale'si vardır; bunlar: *Koğu havuzu*, *Dikenli gülcük*, ve *Cevizkıran*.

Diğer rus kompozitörlerinden en tanınmışları Balakirev (1837-1910), Mussorgski (1839-81), Borodin (1834-87) ve

bilhassa Rimski-Korsakov'dur (1844-1908); yakınlarda ölen tanınmış kompozitörlerden Galzunov, Rimski-Korsakov'un tesiriyle yetişmiştir. Bundan başka da yüksek derecedeki rus müzik san'atkârları çoktur. Glinka, Çaykovskı, Rimski-Korsakovlar sayesinde rus müziği Avrupa müziği arasında bir mevki kazanmış ve rus kültürünü tanıtan en büyük vasıtalardan biri olmuştur.

RUS KNZELERİ VE ÇARLARI

862?-880?	Rürik (İlmen gölü çevresinde).

Kiyef knezleri

880-912	Oleg (Orta Dnepr boyunda).
? -945	İgor
945-964	Ol'ga (oğlu Svyatoslav adına).
964-972	I. Svyatoslav.
972-978	I. Yaropolk.
978-1015	I. Vladimir (Aziz Vladimir).
1015-1019	I. Svyatopolk.
1019-1054	I. Yaroslav.
1054-1068	I. İzyaslav.
1068-1069	Vseslav.
1069-1073	İzyaslav (ikinci defa).
1073-1076	II. Svyatoslav.
1076-1078	İzyaslav (üçüncü defa).
1078-1094	I. Vsevolod.
1094-1113	II. Svyatopolk.
1113-1125	II. Vladimir (Monomach).
1125-1132	Mstislav.
1132-1139	II. Yaropolk.
1139	Vyaçeslav.
1139-1146	II. Vsevolod.
1146	II. Igor.
1146-1149	II. İzyaslav.
1149-1150	Yuri Dolgoruki.
1150	Vyaçeslav.
1150	Yuri Dolgoruki (ikinci defa).
1150-1154	Vyaçeslav.
1154	I. Rostislav.
1155-1157	Yuri Dolgoruki (üçüncü defa).
1157-1158	İzyaslav Davidoviç.
1159-1161	I. Rostislav (ikinci defa).

1161 III. İzyaslav Davidoviç (ikinci defa).
1161-1167 I. Rostislav (üçüncü defa).
1167-1169 II. Mstislav.
1169-1171 Gleb (Yuri Dolgoruki'nin oğlu).

Suzdal knezleri, Vladimir büyük knezleri

1120-1157 I. Yuri Dolgoruki.
1157-1174 I. Andrey.
1176-1212 Vsevolod Büyük Yuva.
1217-1238 II. Yuri.
1238-1246 I. Yaroslav.
1246-1248 Svyatoslav (Yaroslav'ın biraderi).
1248- Michail (Moskova knezi, Yaroslav'ın oğlu).
1249-1252 II. Andrey (Yaroslav'ın oğlu).
1252-1263 Aleksandr Nevski.
1263-1272 II. Yaroslav (Tver knezi).
1272-1276 Vasili (Kostroma knezi).
1276-1281 Dimitri (Pereyaslavl' knezi).
1281-1283 III. Andrey (Gorodets knezi).
1283-1293 Dimitri (Pereyaslavl' knezi, ikinci defa).
1293-1304 Andrey (Gorodets knezi).
1304-1318 II. Michail (Tver' knezi).
1319-1325 III. Yuri (Moskova knezi).
1326-1327 Aleksandr (Tver' knezi).
1328-1341 I. İvan Kalita (Moskova knezi).

Moskova ve Vladimir knezleri, Büyük knezleri

? -1248 Michail (Yaroslav'ın oğlu).
1283-1303 Daniil (Danila, Aleksandr Nevski'nin oğlu).
1303-1325 Yuri
1325-1341 I. İvan Kalita (1328 denberi Vladimir Büyük knezi).
1341-1353 Simeon
1353-1359 II. İvan
1359-1389 Dimitri Donskoy
1389-1425 I. Vasili
1425-1462 II. Vasili Kör
1462-1505 III. İvan

1505-1533 III. Vasili
1533-1584 IV. İvan (Korkunç İvan, 1547 denberi Çar)

Moskova Çarları

1547-1584 IV. İvan (Korkunç İvan)
1584-1598 I. Fedor (İvanoviç).
1598-1605 Boris Godunov
1605 II. Fedor (Borisoviç)
1605-1606 Dimitri (Sahte Dmitri)
1606-1610 IV. Vasili (Şuyski).
1610-1613 Vladislav (Tahta seçilmiş, fakat filen hâkimiyet sürmemiştir, Leh kıralı Sigizmund'un oğlu).
1613-1645 Michail (Fedoroviç Romanov)
1645-1676 Aleksey (Michayloviç).
1676-1682 III. Fedor (Alekseyeviç)
1682 I. Petr (Petro) (ismen)
1682-1696 I. Petr ve V. İvan (müştereken).

Rusya imparatorları

1696-1725 I. Petro (Petr, Petr Alekseyeviç). 1721 de imparator.
1725-1727 I. Katerina.
1727-1730 II. Petro.
1730-1740 Anna.
1740-1741 VI. İvan.
1741-1862 Yelizaveta.
1762 III. Petro.
1762-1796 II. Katerina.
1796-1801 Pavel.
1801-1825 I. Aleksandr.
1825-1855 I. Nikola.
1855-1881 II. Aleksandr.
1881-1894 III. Aleksandr.
1894-1917 II. Nikola.

RUSYA TARİHİNİN KRONOLOGYASI

Milâddan önce II. - I. binyıllarda Pripet ırmağı havzasında ilk Slavlar.

M. ö. I. binyılda Slavlar'ın ayrı gruplara bölünmeleri.

Milâddan sonra III. - VII. yüzyıllarda Doğu Slavları'nın Pripet havzası, Orta Dnepr boyu ve İlmen gölü çevresinde yerleşmeleri.

M. s. V. - IX. yüzyıllarda Harezm-İdil (Volga)- İskandinavya ticaret yolunun inkişafı.

M. s. VIII. - IX. yüzyılda İskandinavyalı Norman - Vareg'lerin (Ruslar) Ladoga ve İlmen gölleri çevrelerindeki faaliyetleri, Doğu Slavları'nın Norman - Vareg knezleri (beyleri) nin hakimiyetini tanımaları.

M. s. 560 - 700 yıllarında Slavlar üzerinde Avar hâkimiyeti.

700 - 900. Orta Dnepr ve Desna nehri boyundaki Slavların Hazar hâkimiyetini tanımaları.

860. Norman-Rusların İstanbul'a hücumları.

869. Peçeneklerin Hazarlar ve Uzlar (Oğuzlar) tarafından İdil boyundan çıkarılmaları. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların Peçeneklerin eline geçmesi.

870 - 1060. Karadeniz'in kuzeyindeki sahada Peçenekler.

862 ? Norman - vareg başbuğu (knezi) Rürik'in İlmen çevresindeki Slavları hâkimiyeti altına alarak Rus Devletini kurması.

882. Rus Devleti'nin merkezi Orta Dnepr boyuna, Kiyef'e nakledilmesi.

907. Oleg'in Bizans'a seferi ve Bizans'la Ruslar arasında ticaret anlaşması.

913 - 914. Ruslar'ın Hazar denizi yolu ile Güney Kafkaslara hücumları.

957. Olga'nın İstanbul'u ziyareti. Kiyef'te hıristiyanlığın yayılması.

964-965. Svyatoslav'ın hazar seferi. Kuban mansabında, Tmutarakan (Taman -Tarhan) çevresinde bir rus beyliğinin kurulması.

969. İskandinavyalı Ruslar'ın İdil Bulgarları ve Hazar ilini yağmaları.
967. Svyatoslav'ın Tuna Bulgarları üzerine ilk seferi.
968. Peçeneklerin Kiyef şehrini kuşatmaları.
969. Svyatoslav'ın ikinci Bulgar seferi.
972. Svyatoslav'ın Bizans imparatoru Yan Tzimiskes tarafından yenilmesi ve Rusların Bulgaristan'ı boşaltmaları.
973. Svyatoslav'ın Peçenekler tarafından öldürülmesi.
985. Vladimir'in İdil Bulgarlarına karşı seferi.
988/89 ? Vladimir'in hıristiyanlığı kabulü. Kiyef Rusyası'nda Ortodoksluğun resmi din olması.
1000 ? Rus yazı ve edebi dilinin başlangıcı.
1016-1034. Vladimir'in oğulları arasında mücadele.
1034 veya 1036 ? Kiyef yanında Peçeneklerin yenilgisi.
1037 ? Başlangıç Rus Vekayinamesi'nin yazılması, Nestor.
1060. Oğuzlar ve Peçeneklerin Orta Dnepr boyundan çekilmeleri. Deşt-i Kıpçak'ın Kumanlar (Kıpçaklar) tarafından işgali.
1060-1100. Kiyef Rusyası'nın zâfa uğraması.
1061-1210. Rus yurduna kuman akınları.
1054-1073. Russkaya Pravda (İlk rus kanunu) nın tanzimi.
1113. Geçmiş yılların hikâyesi - vekayinamenin tanzimi· Silvester.
1147. Moskova şehrinin ilk defa zikredilmesi.
1164. Andrey Bogolübski'nin İdil Bulgarları üzerine seferi.
1185. Seversk knezi İgor Svyatoslaviç'in Kumanlara karşı seferi ve yenilgesi. İgor bölüğü destanı.
XII. yüzyılın sonu. Rus yurdunun feodal knezliklere bölünmesi.
XI.-XII. yüzyıl. Novgorod'luların Kuzey Rusyasını işgalleri ve Urallara (Yugra-Ugra) kadar yayılmaları.
1152-1187. Galiç (veya Güney-Batı) Rusyası'nın en parlak devri, Ukraynalıların başlangıcı ?
X-XI. yüzyıl. Orta Volga ve Oka havzasının Ruslar tarafından işgali ve Slavlara Finlerin karışması; Büyük Rus (Velikorus) kavminin meydana gelmesi.
XII. y. yıl. Suzdal - Vladimir Rusyasının teşekkülü.
1169. Kiyef'in Suzdal' knezi Andrey Bogolübski'nin kuvvetleri tarafından işgali. Vladimir şehrinin paytaht olması.

1223, 16 Haziran. Kumanların ve rus knezlerinin Kalka nehri boyunda Moğollar tarafından yenilmeleri.
1236. İdil Bulgarları ilinin Moğol - Tatarlar tarafından işgali.
1237. Aralık. Rusya'nın Moğollar tarafından istilâsına başlanması.
1238. Orta ve Kuzey Rusya'nın Moğollar tarafından işgali.
1238/39. Kıpçak bozkırlarının Moğollar tarafından istilâsı ve Kumanların dağıtılmaları.
1239/1240. Çernigov ve Pereyaslavl' bölgelerinin Moğolların eline düşmesi.
1240. Kiyef'in Tatarlar tarafından zabtı. Batu hanın Batı seferi.
1241. Batu hanın Aşağı İdil boyuna dönüşü. Altın Orda Devletinin başlangıcı. Rusya'da Moğol-Türk hâkimiyetinin tesisi.
1242. Altın Orda Devletinin paytahtı Saray şehrinin kurulması.
1240. 15 temmuz. Aleksandr Nevski'nin Neva boyunda İsveçlileri yenmesi.
1242. 5 Nisan. Aleksandr Nevski'nin Peypus gölü üzerinde Alman şövalyelerini yenmesi.
1242. Rus knezlerinin yüz sürmek için Orda'ya, han nezdine gitmeğe başlamaları.
1257. Rusya'da Moğollar tarafından yapılan ilk umumi nüfus sayımı.
1259. Novgorodluların Moğollara karşı ayaklanmaları.
1262. Rostov, Vladimir ve Suzdal' şehirleri ahalisinin Moğollara karşı ayaklanmaları.
XIII. yüzyıl ortaları. Rus knezliklerinde Udel (yurt) nizamının başlangıcı.
1287-1291. Altın Orda'da karışıklıklar.
1300. Rus kilisesi (Metropolitliğin) merkezinin Vladimir'e nakli.
1302. Moskova Knezliğinin genişlemeğe başlaması.
1328. Büyük Knezliğin Moskova knezleri sülâlesine geçmesi.
1359. Altın Orda'da umumî zâfın başlaması.
1380. Dimitri Donskoy'un Mamay mırzayı, Kulikovo pole'de yenmesi. Rusya'da Moğolların ilk büyük yenilgileri.
1382. Tuktamış hanın Moskova şehrini yakması.
1386. Litvanya ile Lehistan arasında taht ünyonu.
1395. Aksak Timur'un Rusya'ya girişi.
1419. Rusya'da taun hastalığı ve büyük kıtlık.

1437. Moskova Büyük Knezi II. Vasili'nin Uluğ Muhammed han tarafından Belev şehri yanında yenilmesi.
1438. Kazan Hanlığının kurulması (1438-1552).
1428 den sonra Kırım Hanlığının kurulması (1428-1781).
1439. Floransa ünyonu.
1445, 7 Temmuz. Kazan hanı Uluğ Muhammed'in Suzdal şehri yanında Moskova Büyük knezi II. Vasili'yi esir alması ve Moskova üzerinde Kazan hâkimiyeti.
1452. Kasım Hanlığının kurulması.
1453. İstanbul'un Fatih Sultan II. Mehmed tarafından alınması.
1465-1469. Ruslarla Kazanlılar arasında harpler.
1472. Moskova Büyük knezi III. İvan'ın Bizans prensesi Zoya (Sofya) Paleolog ile evlenmesi.
1472. Moskova'ya ilk İtalyan teknisiyenlerinin gelişi.
1474-1475. Perm-Ural sahasının Moskova kuvvetleri tarafından işgali.
1471-1478. Novgorod şehri ve Novgorod cumhuriyetine tabi yerlerin Moskova'ya katılması.
1480? Moskova Devletinin Altın Orda hâkimiyetinden çıkması.
1483. III. İvan'ın Uralların doğusundaki Yugra (Ugor) sahasına seferi.
1487. Kazan şehrinin Ruslar tarafından işgali ve Kazan'da rus nüfuzunun yerleşmesi.
1490. Moskova Knezliği ile Alman İmparatorluğu arasında ittifakın akdi.
1492. Rus Türk münasebetinin başlangıcı.
1497. III. İvan kanunnâmesi.
1497. İstanbul'a gönderilen ilk rus elçisi.
1517. Herberstein'in Moskova seyahati.
1521-1524. Sahibgerey han'ın Kazan'da hâkimiyeti, Kazan Hanlığını Osmanlı padişahının himayesi altına koymak tasarısı.
1521. Kazan'da Rus tüccarlarının öldürülmeleri.
1524. III. Vasili'nin Kazan seferi.
1525. Maksim Grek'in kilise konsili tarafından mahkûm edilmesi.
1530. Moskova - Üçüncü Roma nazariyesinin başlangıcı.
1532. Babür'ün Moskova'ya elçi göndermesi.

1531-1535. Kazan'da rus nüfuzunun artması.
1530-1540. Kırım Hanlığı ve Osmanlı devletine tabi sahaya Kazak hücumlarının başlanması.
1546. Kazan'da rus nüfuzunun artması.
1547. IV. İvan'ın Çar olarak tahta çıkması.
1534. Moskova Rusyası'nın Osmanlı Devletindeki hıristiyan reaya ile ilgilenmesi.
1550. Çar kanunnâmesi.
1551. Stoglav (100 maddelik kilise kanunları).
1552, 2 ekim, Korkunç İvan'ın Kazan'ı alması ve Kazan Hanlığının sonu.
1553. Moskova'da matbaanın tesisi.
1556. Hacıtarhan (Astrachan, Ejderhan) Hanlığının Ruslar tarafından zabtı.
1558. Livonya harplerinin başlangıcı.
1559. Rusların Kırım'a ilk büyük seferleri.
1564. IV. İvan'ın Opriçnina rejimini kurması (İlk tedhiş rejimi).
1553. Rusya'ya, Beyaz deniz yolu ile, gelen ilk ingiliz gemisi (Chancellor).
1555. İngiltere'ye gönderilen ilk rus elçisi.
1569. Türklerin Ejderhan seferi.
1571. Ejderhan ve Kazan şehirlerinin Türkler tarafından istenmesi. Moskova şehrinin Kırımlılar tarafından yakılması.
1565. Matbaada basılan ilk rusça kitap.
1579-1581. Sibir'e yapılan ilk Kazak seferleri.
1581. Yermak'ın Sibir seferi.
1584, 5/6 Ağustos. Yermak'ın Küçümhan tarafından öldürülmesi.
1584. Rusların Sibir'den kaçışları.
1587. Sibir'in yeniden Ruslar tarafından zabtı.
1559. Livonya ile Lehistan arasında ittifak'ın akdi.
1560. Rusların Livonya'yı tahribleri.
1561. Livonya'da alman şövalyelerinin sonu. Baltık eyaletlerinin İsveç ve Lehistan arasında paylaşılması.
1563. Rusların Lehistan'a karşı harbe başlamaları.
1564. Rusların Livonya'da ilk yenilgeleri.
1569. Lublin unyonu. Lehistan'la Litvanya'nın bir devlet halinde birleşmeleri (Rzeczpospolita).

1576. Rusya ile Alman İmparatorluğu arasında dostluk. Türkleri Avrupa'dan koğmak plânı.
1577-1578. IV. İvan'ın Lehistan'ı paylaşmak ve Türkleri Avrupa'dan koğmak plânı.
1577. İsveçlilerin Ruslara zaferleri.
1579. Leh kıralı Stefan Bathory'nin rus seferi ve başarıları.
1580. Rus yurdunun ve Ortodoksluğun tehlikede olduğu ilânı.
1580. Stefan Bathory'nin ikinci rus seferi ve muvaffakiyetleri.
1581. Jezüit Possevin'in Papa tarafından, barış tavassutu için Moskova'ya gönderilmesi.
1582. Livonya harplerinin sonu, Zapolski Yam köyünde Lehistan'la Rusya arasında 10 yıllık bir mütarekenin akdi.
1583. İdil boyundaki Çirmişler ve Tatarların isyanı.
1583. Plüs nehri yanında İsveç ile Rusya arasında barışın akdi.
1584, 18 Mart. Korkunç İvan'ın ölümü.
1584. Beyaz deniz kıyısında Archangelsk limanının tesisi.
1586. Gürcüstan'ın Moskova himayesi altına alınması.
1589. Rusya'da Patrikliğin ihdası.
1592-1597. Köylülerin toprağa bağlanmaları ve serfliğin başlaması.
1590. İsveç'e karşı harp.
1591, 15 Mayıs. Ugliç şehrinde Çarzade Dimitri'nin öldürülmesi.
1592. Rusların İstanbul patrikhanesi yardımıyle Türkiye'nin iç durumu hakkında malûmat toplamaları.
1593-1604. Sibir'in tamamiyle Rusların eline geçmesi.
1603. Sahte Dimitri'nin zuhuru ve Rusya'da karışıklık devrinin başlaması.
1604. Nogay uruğlarının rus hakimiyeti altına alınmaları.
1605, ilkbahar. Rusların Dağıstan'da Türkler tarafından yenilerek, Kuzey Kafkasya'dan koğulmaları.
1606-1607. Bolotnikov köylü isyanı.
1610. Lehlilerin Rusya'ya hücumları; eylül - Leh kuvvetlerinin Moskova'yı işgalleri.
1611, Haziran. Smolensk şehrinin Lehliler tarafından alınması.
1611. Novgorod'un İsveçlilerin eline geçmesi.
1611. Nijni-Novgorod'da Minin ve Pojarski'lerin harekete geçmeleri ve rus milli - kurtuluş savaşı.
1612, Kasım. Moskova şehrinin Lehlilerden kurtarılması.

1613. Şubat. Michail Fedoroviç Romanov'un Çar seçilmesi. Romanov'lar sülâlesinin başlangıcı (1613-1917).
1617. İsveç ile Rusya arasında akdedilen Stolbovo barışı.
1618. Lehistan kıralı Vladislav'ın rus seferi. Deulino barışı.
1619-1633. Rusya'da çift hükümdarlık devri.
1628. Yukarı Yenisey boyundaki Kırgızların rus hâkimiyetini tanımaları.
1630. Kalmıkların Aşağı İdil boyuna gelmeleri.
1632-1634. Lehistan'a karşı rus seferi ve Rusların yenilgesi.
1634. Lehistan'la Rusya arasında ebedi barışın akdi.
1632. Yakutlar ülkesinin Ruslar tarafından işgali.
1630. Kiyef'te Mohilan Akademisinin kurulması.
1637. Azak kalesinin Don Kazakları tarafından zabtı.
1632. Hollandalı'lar tarafından Tula şehrinde silâh fabrikasının kurulması.
1649. İngiliz ve diğer tüccarların İç Rusya'dan koğulmaları.
1642. Sobor (Umumi toplantı) ve Moskova hükûmetinin karariyle Azak kalesinin Türklere bırakılması.
1652. Moskova'nın dış mahallesinde Alman mahallesinin kurulması.
1648. Buryatlar'ın inkıyad altına alınmaları.
1649. Aleksy Michayloviç kanunnâmesi (Ulojenye).
1648-1657. Kazak hetmanı Bohdan Chmelnitski.
1650-1654. Ukrayna'nın Osmanlı himayesini tanıması.
1658-1666. Rusya'da din kitaplarının ıslâhı ve raskol'un başlanması.
1654. Pereyaslavl kararı ve Ukrayna'nın Moskova'ya katılması.
1662. Başkurt ayaklanmaları.
1660-1663. Para enflâsyonu.
1975-1683. Başkurt ayaklanmaları.
1678. İlk rus-türk savaşı. Ruslar'ın Çihrin yanında yenilmeleri.
1681. Bahçesaray barışı.
1689. Rusya ile Çin arasında Nerçinsk barışı.
1654-1667. Rus-Leh harbi.
1656. Rus-İsveç harbi.
1661. Rusya ile İsveç arasında Kardis barışı.
1659. Yuri Krijaniç'in Moskova seyahatı. İlk panslavist.

1667. Leh harbinin sonu ve Andrussovo barışı. Rusya'nın Doğu Avrupa'da en kuvvetli devlet olması.
1667. Kiyef'in iki yıl için Rusya'ya bırakılması.
1672. Rus Çarının İstanbul'a yazdığı ilk tehdit mektubu.
1672. Petro'nun doğuşu.
1686. Rusya'nın, Türklere karşı teşkiledilen Mukaddes Birliğe girişi.
1687. Moskova'da Slavyan-Grek-Lâtin Akademisinin tesisi.
1682. Moskova'da strelets (tüfekci kıtalar)ler isyanı.
1695. I. Petro'nun ilk Azak seferi.
1696. Temmuz. Azak kalesinin Ruslar tarafından zabtı.
1697. I. Petro'nun ilk Avrupa seyahatı.
1700-1721. Rusya ile İsveç arasında harb. Kuzey harbi.
1700' İstanbul barışı (Rusya ile Türkiye arasında).
1700. Rusya'da yeni takvimin kabulü.
1701. Kasım 30. Narva yanında İsveç kıralı XII. Karl'ın Petro'yu yenmesi.
1703. St. Petersburg şehrinin tesisi, Rusların Fin körfezinde yerleşmeleri.
1708. XII. Karl'ın rus seferi. Ukrayna'nın İsveçliler tarafından işgali.
1709. 27 Haziran / 8 Temmuz. XII. Karl'ın Poltava yanında Ruslara yenilmesi.
1711. Petro'nun Prut boyunda Baltacı Mehmed paşa tarafından kuşatılması ve Prut barışı.
1711-1714. Rus ordularının Lehistan'da ve Kuzey Almanya'da hareketleri.
1721. Rusya ile İsveç arasında Niştadt barışı. Rusya'nın imparatorluk oluşu, I. Petro'nun imparator lâkabını alması.
1731. Küçük Yüz (Küçük Orda) Kazaklarının rus hâkimiyetini tanımaları.
1739. Başkurtların, Karasakal idaresinde Ruslara karşı ayaklanmaları.
1768-1774. Rus-Türk harbi.
1773. Lehistan'ın ilk bölümü ve Doğu Lehistan'ın Rusya'ya katılması.
1774. Küçük Kaynarca barışı. Rusya'nın, Osmanlı imparatorluğunun iç işlerine karısmağa başlaması. Kırım Hanlığının Osmanlı himayesinden çıkışı.

1773-1775. Pugaçev isyanı.
1783. Kırım'ın Rusya'ya ilhakı.
1787-1791. Rus-Türk harbi.
1793. Lehistan'ın ikinci bölümü.
1795. Lehistan'ın üçüncü bölümü.
1801. Gürcüstan'ın Rusya'ya ilhakı.
1805-1807. Rusya'nın, Avusturya, İngiltere ve Prusya'nın müttefiki sıfatiyle Napoleon'a karşı harbe iştiraki.
1806-1812. Rus-Türk harbi.
1806-1813. Rus-İran harbi.
1807. I. Aleksandr ile Napoleon'un Tilzit'te görüşmeleri, Rusya ile Fransa arasında ittifak.
180 -1809. Rus-İsveç harbi ve Finlândiya'nın Ruslar tarafından işgali.
1812. Rusya ile Türkiye arasında akdedilen Bükreş barışı.
1812. Napoleon'un rus seferi; Batı Rusyası'nın Fransızlar tarafından istilâsı; Rusların 'Vatan savaşı'.
1812. 26 Ağustos / 7 Eylûl. Borodino meydan muharebesi.
1812. Eylûl. Napoleon'un Moskova'yı işgali.
1812. Kasım. Napoleon'un Rusya'dan çekilmeğe başlaması.
1813-1814, 1815. Rusya'nın, İngiltere, Prusya ve Avusturya ile birlikte Napoleon'a karşı harbe iştiraki. Rus ordularının Batı Avrupa'da kalışları.
1825. 14/26 Aralık. Dekabristlerin ayaklanmaları.
1830-1831. Lehlilerin rus idaresine karşı ayaklanmaları.
1853-1855. Kırım harbi.
1853. Sırderya üzerindeki Akmescit'in Ruslar tarafından işgali.
1856. Paris muahedesi. Rusya'nın Karadeniz'de harp gemileri bulundurmaması kararı.
1859. Kuzey Kafkasların Ruslar tarafından işgali ve Şeyh Şamil'in esir düsmesi.
1861, 16 Şubat. Köylülerin serflikten azad edilmeleri.
1863. Lehlilerin kıyamı.
1864. Zemstvo teşkilâtının kurulması.
1864. Adlî ıslâhat.
1865. Taşkent şehrinin Ruslar tarafından zaptı.

1868. Buhara'nın rus hâkimiyeti altına alınması.
1870. Şehir teşkilâtında ıslâhat.
1874. Umumî askerlik mecburiyetinin kabulü.
1873. Hiva Hanlığının rus hâkimiyeti altına alınması.
1875. Rusya'da Panslavistlerin faaliyeti.
1876 Hokand Hanlığının Rusya'ya ilhakı.
1877-1878. Rus-Türk harbi.
1877. Pilevne'nin Osman Paşa tarafından kahramanca müdafaası.
1878, Ocak - Şubat. Rus ordularının Ayastefanos'a kadar gelmeleri.
1878, 19 Şubat / 3 Mart. Ayastefanos barışı.
1878. Berlin kongresi.
1880-1884. Türkmenler ülkesinin Ruslar tarafından zaptı.
1881, 1 Mart. II. Aleksandr'in öldürülmesi.
1891-1893. Rus-Fransız dostluğunun meydana gelişi.
1903. Rus Sosyal-Demokrat partisinin "Bolşevik„ ve "Menşevik„ diye ikiye bölünmesi.
1904-1905. Rus-Japon harbi ve Rusya'nın yenilgisi.
1905, 9 / 22 Ocak. Kanlı pazar - İlk rus ihtilâlinin başlangıcı.
1905, Mayıs. Tşusima yanında rus donanmasının Japonlar tarafından imhası.
1905, Kasım. Rusya'da umumî grev.
1905, 17 / 30 Kasım. II. Nikola'nın manifestosu. Rusya'da meşrutiyetin başlangıcı.
1906, Nisan-Temmuz. I. Duma.
1906, Kasım. Stolıpin'in toprak kanunu.
1907, Şubat-Haziran. II. Duma.
1907-1912. III. Duma.
1907. Rusya ile İngiltere arasında İran ve Afganistan hakkında anlaşma.
1912-1917. IV. Duma.
1912. Rusya'da Panslavist faaliyetin artması.
1912-1913. Rusya'nın Sırbistan'a ve Bulgaristan'a, Balkan harpleri esnasında yardımı.
1914. Birinci Dünya Harbinin başlanması.
1914-1915. Rus ordularının Almanlar tarafından yenilmesi.

1917, 27 Şubat / 12 Mart. Petrograd'da ihtilâlin başlaması ve galebesi.
1917, 2/16 Mart. II. Nikola'nın tahttan vazgeçmesi.
1917. 2/15 Mart. Petrograd'da 'Geçici hükûmet'in teşekkülü.

İNDEKS

I. Şahıs adları

A

B

C

Ç

D

E

F

G

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

II. Yer Adları

A

B

C

Ç

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

W

Y

Z

III. Maddeler

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

İ

J

K

L

M

N

O

P

R

S

U

Ü

V

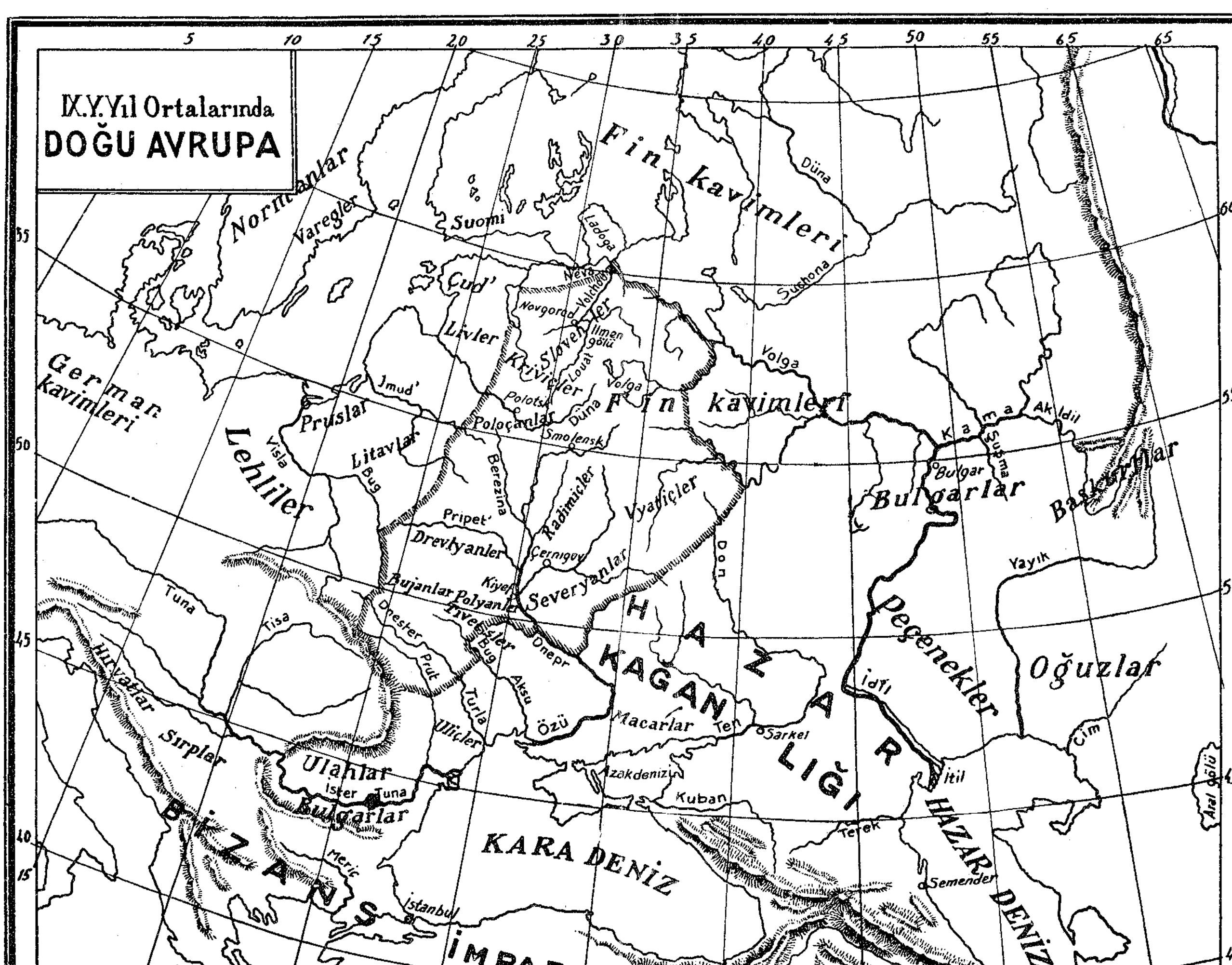
W

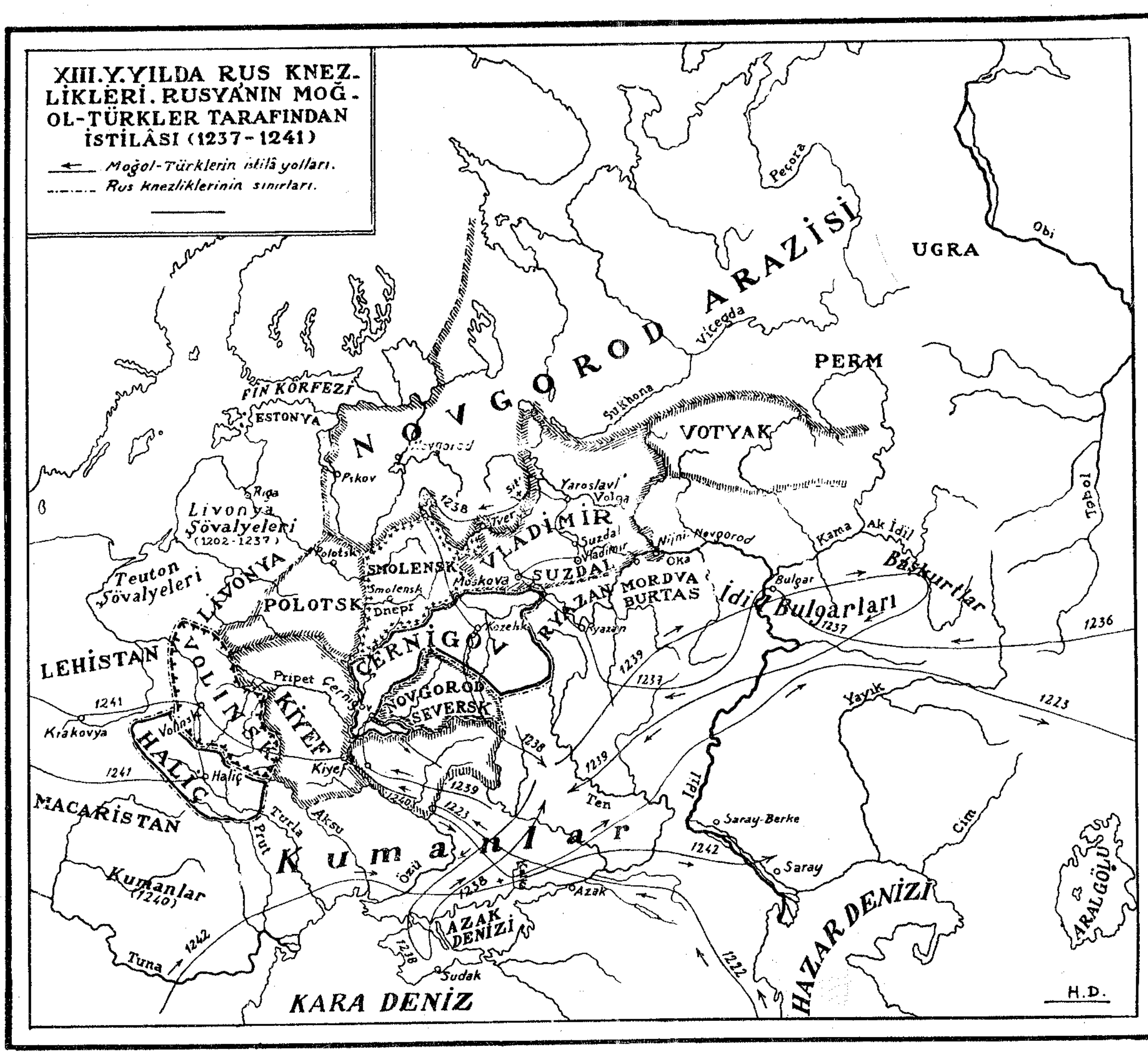
Y

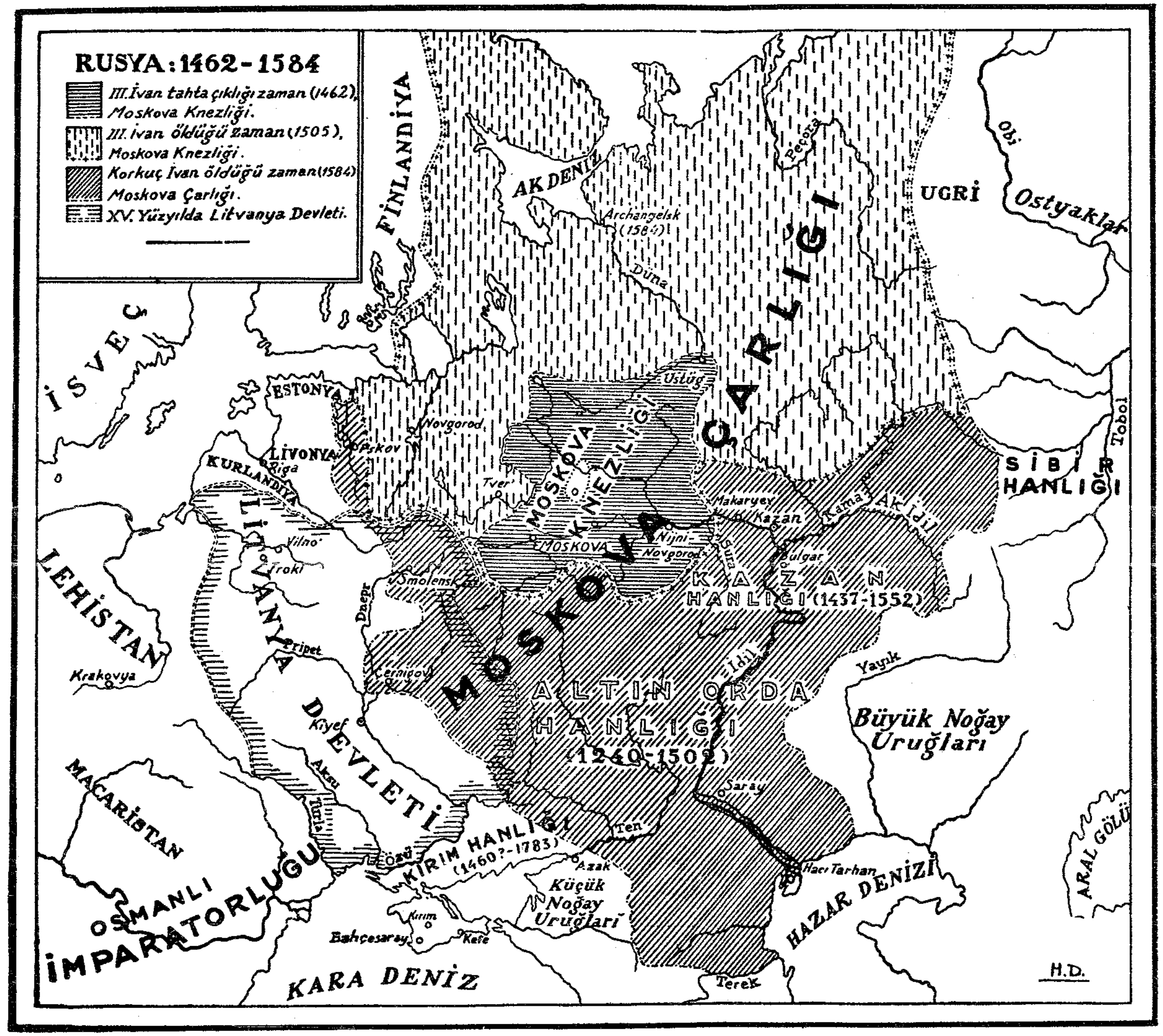
Z

DÜZELTMELER

S. 83, Sekizinci bölüm yerine Sekizinci bölüm (a).
S. 166, Satır 18, *müzakere* yerine *mütareke*.
S. 267, Satır 7/8 *mümessilleri* yerine *müesseseleri*.
S. 298, Satır 17 *ifaaliyet* yerine *faaliyeti*.
S. 400, Satır 12 *gelişmesi* yerine *gevşemesi*.

IX. Yıl Ortalarında
DOĞU AVRUPA
Normanlar
Varegler
Suomi
Fin kavimleri
Ladoga
Düna
Suchona
Cud'
Livler
Neva
Volchov
Novgorod
Slovenler
İlmen gölü
Lovat
Krivičler
Polotsk
Volga
Düna
Fin kavimleri
German kavimleri
Jmud'
Pruslar
Poločanlar
Smolensk
Vistla
Lehliler
Litavlar
Bug
Berezina
Radimičler
Vyatičler
Pripet'
Drevlyanler
Černigov
Don
Bujanlar
Polyanlar
Kiyef
Severyanlar
Tuna
Tisa
Dnester
Prut
Tiverler
Bug
Onepr
HAZAR KAGANLIĞI
Turla
Aksu
Özü
Macarlar
Ten
Sarkel
Ulıčler
Hırvatlar
Sırplar
Ulahlar
Ister
Tuna
Bulgarlar
Azakdenizi
Kuban
Terek
KARA DENİZ
Meriç
İstanbul
BİZANS İMPARATORLUĞU
Kama
Akidil
Susma
Bulgar
Bulgarlar
Başkurtlar
Yayık
Peçenekler
İdil
İtil
Oğuzlar
Cim
Aral gölü
HAZAR DENİZİ
Semender
H.D.

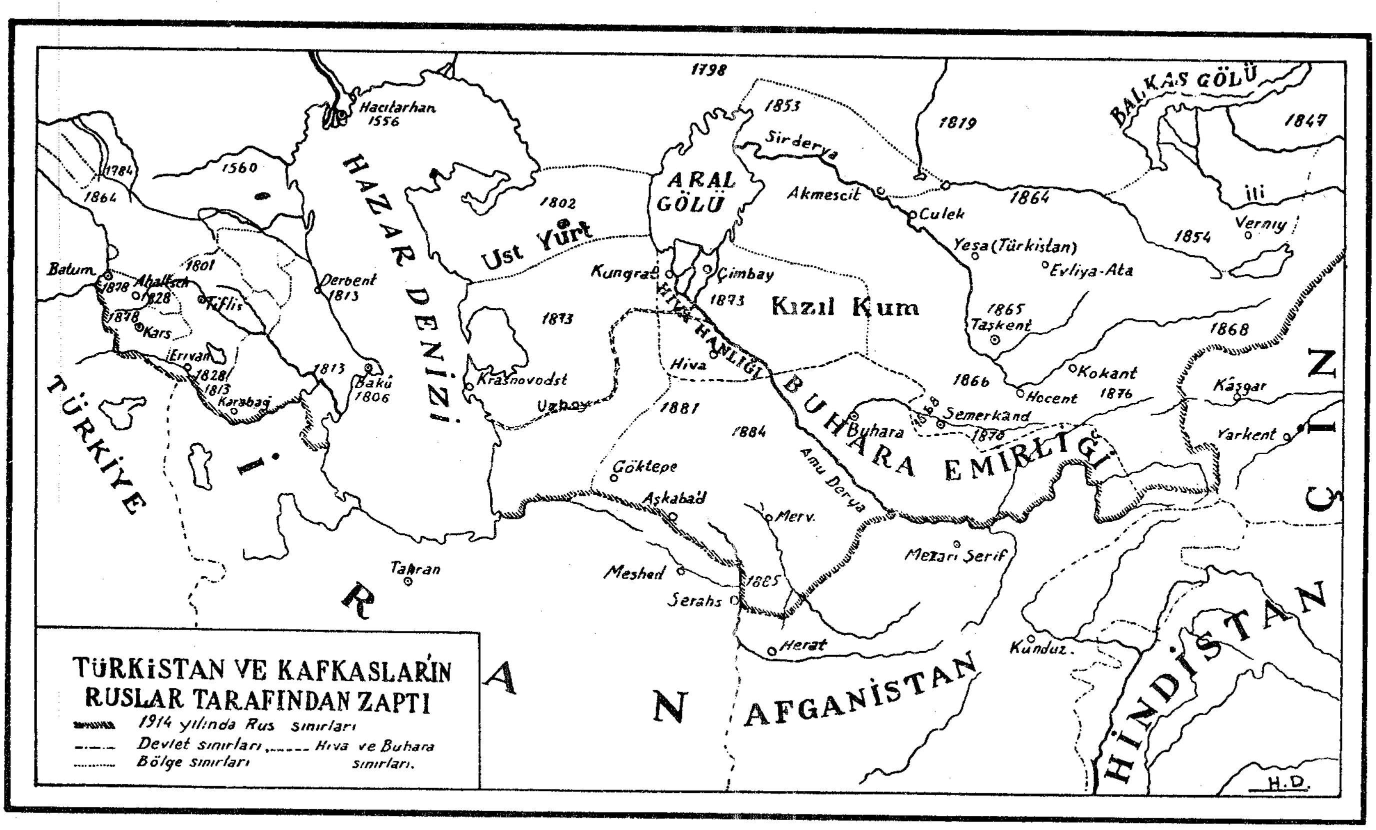

XIII. Y. YILDA RUS KNEZ-LİKLERİ. RUSYA'NIN MOĞ-OL-TÜRKLER TARAFINDAN İSTİLÂSI (1237-1241)
Moğol-Türklerin istilâ yolları.
Rus knezliklerinin sınırları.
NOVGOROD ARAZİSİ
UGRA
Obi
Peçora
Viçegda
PERM
Suhona
VOTYAK
Tobol
FİN KÖRFEZİ
ESTONYA
NOVGOROD
Novgorod
Pskov
Riga
Livonya Şövalyeleri (1202-1237)
Teuton Şövalyeleri
LİVONYA
Polotsk
POLOTSK
SMOLENSK
Smolensk
Dnepr
VLADİMİR
Yaroslavl
Volga
Tver
Suzdal
Vladimir
Moskova
SUZDAL
Nijni-Novgorod
Oka
MORDVA
BURTAS
RYAZAN
Ryazan
Kozelsk
ÇERNİGOV
Çernigov
Pripet
NOVGOROD SEVERSK
KİYEF
Kiyef
VOLİNSK
Volinsk
HALİÇ
Haliç
LEHİSTAN
Krakovya
MACARİSTAN
Kumanlar (1240)
Tuna
Prut
Turla
Aksu
Özü
Kumanlar
Ten
İdil
Bulgar
İdil Bulgarları
Kama
Ak İdil
Başkurtlar
Yayık
Saray-Berke
Saray
Cim
HAZAR DENİZİ
ARAL GÖLÜ
Azak
AZAK DENİZİ
Sudak
KARA DENİZ
1236
1223
1237
1238
1239
1240
1241
1242
1221
1222
1218
H.D.

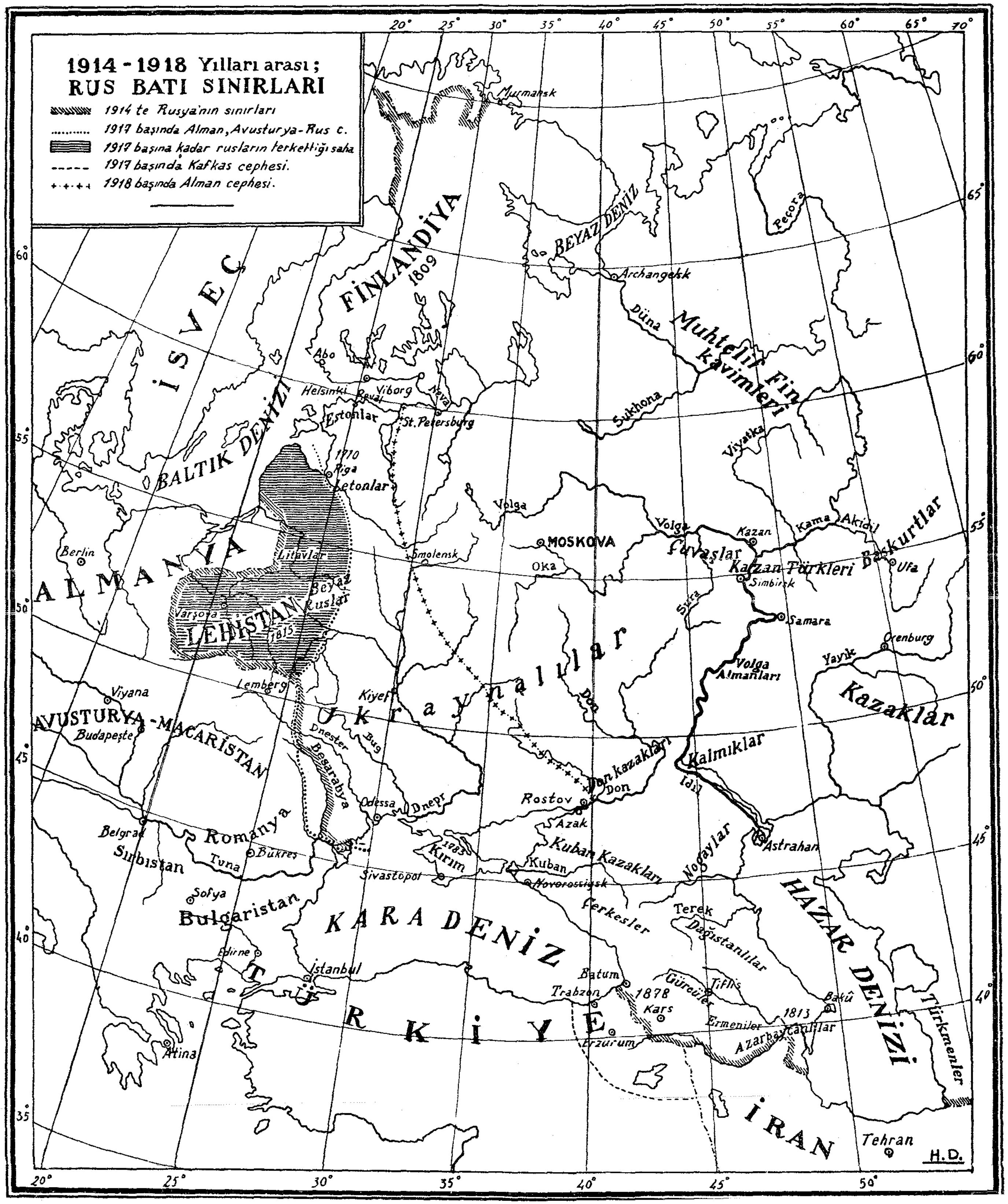

RUSYA: 1462-1584
III. İvan tahta çıklığı zaman (1462), Moskova Knezliği.
III. İvan öldüğü zaman (1505), Moskova Knezliği.
Korkuç İvan öldüğü zaman (1584) Moskova Çarlığı.
XV. Yüzyılda Litvanya Devleti.
FİNLANDİYA
AK DENİZ
Archangelsk (1584)
MOSKOVA ÇARLIĞI
UGRİ
Ostyaklar
İSVEÇ
ESTONYA
LİVONYA
KURLANDİYA
Riga
Novgorod
Pskov
Tver
Uslüg
MOSKOVA KNEZLİĞİ
MOSKOVA
Nijni Novgorod
Makaryev
Kazan
Kama
Ak İdil
Bulgar
SİBİR HANLIĞI
Tobol
Obi
KAZAN HANLIĞI (1437-1552)
Vilno
Troki
Smolensk
LEHİSTAN
LİTVANYA DEVLETİ
Pripet
Krakovya
Çernigov
Kiyef
ALTIN ORDA HANLIĞI (1240-1502)
İdil
Yayık
Büyük Noğay Uruğları
Saray
MACARİSTAN
Aksu
Özü
Ten
KIRIM HANLIĞI (1460?-1783)
Azak
Küçük Noğay Uruğları
Hacı Tarhan
HAZAR DENİZİ
ARAL GÖLÜ
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Kırım
Bahçesaray
Kefe
KARA DENİZ
Terek
H.D.

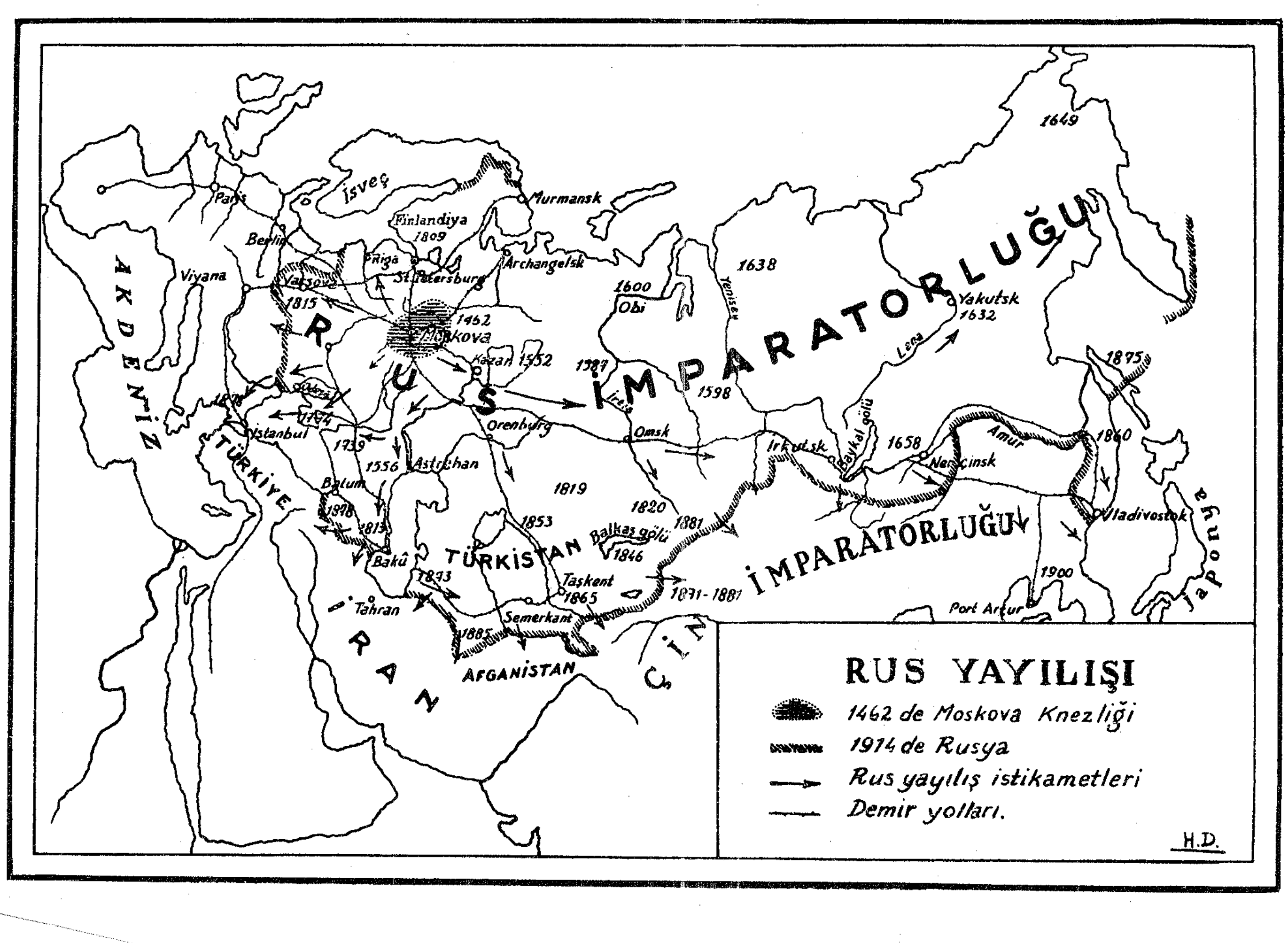

RUSYA : 1682-1762
B.Petro'nun Baltık eyaletleri fütuhatı
B.Petro'nun Kafkas ve İran'da zaptettiği, Elizabeta zamanında bırakılan yerler.
Anna zamanında alınan yerler.
1762 de Rusya'nın sınırları.
Devlet sınırları
Bölge sınırları.
FİNLANDİYA
İSVEÇ
DANİMARKA
Stockholm
Archangelsk
Viburg
Reval
Petersburg
ESTONYA
Narva
LİVONYA
Riga
KURLANDİYA
Novgorod
RUS İMPARATORLUĞU
Düna
Danzig
PRUSYA
Vilno
Berlin
Grodno
Smolensk
Moskova
Nijni
Kazan
Kama
Ak İdil
Ufa
Kaluga
Varşova
LEHİSTAN
ALMANYA
Samara
Yayık
Voronej
Kiyef
Viyana
Dnestr
Hotin
Aksu
Dnepr
Poltava
UKRAYNA
MACARİSTAN
Turla
Yaş
Kazaklar
Seç
Bender
Taganrog
Çerkask
Kalmıklar
Hüs
Prut
Özü
KIRIM HANLIĞI
Azak
Astrahan
Belgrad
Tuna
Kuban
Bahçesaray
Terek
OSMANLI İMPARATORLUĞU
KARA DENİZ
HAZAR DENİZİ
Tarki
Dağıstan
Derbend
Gürcistan
İstanbul
Tiflis
Şirvan
Bakü
İRAN
Reşt
Astrabad
Mazenderan
H.D.

RUSYA: 1762-1801
1801 de Rusya'nın sınırları.
Devlet sınırları.
Bölge sınırları.
1762 de Rusya'nın sınırları.
I. 1772 de
II. 1793 de
III. 1795 de
Lehistan'dan alınan Yerler
Türkiye'den alınan Yerler.
Kafkaslardan alınan yerler.
İSVEÇ
FİNLANDİYA
RUSYA
LEHİSTAN
ALMANYA
MACARİSTAN
OSMANLI İMPARATORLUĞU
KARADENİZ
AZAK DENİZİ
HAZAR DENİZİ
İRAN
Archangelsk
St. Petersburg
Novgorod
Pskov
Riga
Volga
Moskova
Kazan
Kama
Ufa
Simbirsk
Samara
Saratov
Tsaritsın
Astrahan
Dnepr
Oka
Don
Harkov
Kiyef
Prusya
Vilno
Niemen
Varşova
Viyana
Krakovaya
Budapeşte
Kameniça
Hotin
Balta
Özi
Odesa
İsmail
Tuna
Kırım
Sivastopol
Azak
Kabarda
Terek
Dağıstan
Gürcistan
Tiflis
1801
Şirvan
İstanbul
H.D.

TÜRKİSTAN VE KAFKASLAR'IN
RUSLAR TARAFINDAN ZAPTI
1914 yılında Rus sınırları
Devlet sınırları
Hıva ve Buhara sınırları
Bölge sınırları
HAZAR DENİZİ
ARAL GÖLÜ
BALKAS GÖLÜ
Ust Yurt
Kızıl Kum
BUHARA EMİRLİĞİ
HİVA HANLIĞI
TÜRKİYE
İRAN
AFGANİSTAN
HİNDİSTAN
ÇİN
Hacıtarhan 1556
Derbent 1813
Bakü 1806
Batum
Ahalkelek
Tiflis
Kars
Erivan
Karabağ
Krasnovodsk
Uzboy
Kungrat
Çimbay
Hiva
Göktepe
Aşkabad
Merv.
Meshed
Serahs
Herat
Tahran
Amu Derya
Buhara
Semerkand
Mezarı Şerif
Kunduz
Hocent
Kokant
Taşkent
Yesa (Türkistan)
Evliya-Ata
Akmescit
Culek
Sirderya
Verniy
İli
Kaşgar
Yarkent
H.D.

1914 - 1918 Yılları arası;
RUS BATI SINIRLARI
1914 te Rusya'nın sınırları
1917 başında Alman, Avusturya-Rus c.
1917 başına kadar rusların terkettiği saha
1917 başında Kafkas cephesi.
1918 başında Alman cephesi.
İSVEÇ
FİNLANDİYA
1809
BEYAZ DENİZ
Murmansk
Pecora
Archangelsk
Düna
Muhtelif Fin kavimleri
Abo
Helsinki
Reval
Viborg
Neva
Estonlar
St. Petersburg
Sukhona
Viyatka
BALTIK DENİZİ
1710
Riga
Letonlar
Volga
Kazan
Kama
Akidil
Başkurtlar
MOSKOVA
Smolensk
Oka
Çuvaşlar
Kazan Türkleri
Ufa
Simbirsk
Samara
Berlin
ALMANYA
Litavlar
Beyaz Ruslar
Varşova
LEHİSTAN
1815
Sura
Orenburg
Yayık
Volga Almanları
Ukraynalılar
Lemberg
Kiyef
Don
Kazaklar
Viyana
AVUSTURYA-MACARİSTAN
Budapeşte
Dnester
Bug
Besarabya
Don kazakları
Kalmıklar
İdil
Odessa
Dnepr
Rostov
Azak
Belgrad
Sırbistan
Romanya
Bükreş
Tuna
1783
Kırım
Sivastopol
Kuban Kazakları
Kuban
Novorossiysk
Nogaylar
Astrahan
Sofya
Bulgaristan
KARADENİZ
Çerkesler
Terek
Dağıstanlılar
HAZAR DENİZİ
Edirne
İstanbul
TÜRKİYE
Batum
Trabzon
1878
Kars
Gürcüler
Tiflis
1813
Bakû
Ermeniler
Azarbaycanlılar
Erzurum
Türkmenler
Atina
İRAN
Tehran
H.D.

RUS YAYILIŞI
1462 de Moskova Knezliği
1914 de Rusya
Rus yayılış istikametleri
Demir yolları.
H.D.
RUS İMPARATORLUĞU
İMPARATORLUĞU
AKDENİZ
TÜRKİYE
İRAN
AFGANİSTAN
ÇİN
TÜRKİSTAN
Japonya
İsveç
Finlandiya 1809
Murmansk
Archangelsk
St. Petersburg
Riga
Berlin
Paris
Viyana
Varşova 1815
1462 Moskova
Kazan 1552
İstanbul
Astrahan
1556
1739
1774
Batum
1878
1813
Bakû
Tahran
1833
1885
Semerkant
Taşkent 1865
1853
1819
Orenburg
Omsk
1820
1881
Balkaş gölü
1846
1871-1881
Irkutsk
Baykal gölü
1658
Nerçinsk
Amur
1860
Vladivostok
1900
Port Artur
1875
Yakutsk 1632
Lena
1649
1638
Yenisey
1598
1600 Obi
İrtiş

I. RÜRİK SÜLÂLESİ CEDVELİ

Rürik (862 ? - 879 ?) (Novgorod knezi)

Oleg (879 ? - 912) (Kiyef knezi)

İgor — Olga
912-947 947-964

Svyatoslav
964-973

Vladimir I. (Aziz)
978-1015

Yaroslav I. (Mudrıy) — Boris — Glieb

Svyatoslav II. — Vsevolod I.

Vladimir II. (Monomach)
1113-1125

Mstislav I. — Yuri I. (Dolgoruki)
1120-1157 (Suzdal knezi)

Andrey Bogolübski
1157-1174 (Suzdal knezi)

Vsevolod III. (Bol'şoye gnezdo)
1176-1212 (Vladimir ve Suzdal knezi)

Yuri II.
1218-1238

Yaroslav I.
1238-1246

Aleksandr Nevski
1256-1263

Yaroslav II. (Tver knezi)

Daniil (Moskova knezi)
öl. 1303

Yuri III.
1319-1325

İvan I. Kalita (Moskova Büyük knezi)
1328-1341

İvan II.
1353-1359

Semeon Gordıy
1341-1353

Dimitri Donskoy
1359-1389

Vasili I.
1389-1425

Yuri

Vasili Temnıy
1425-1462

Vasili Kosoy — Dimitri Şemyako

İvan III. (Moskova Büyük Knezi)
1462-1505

Vasili III.
1505-1533

Korkunç İvan IV. (Çar)
1533-1584

İvan
öl. 1582

Feodor
1584-1598

Dimitri, öl. 1591

II. ROMANOVLAR SÜLALESİ (1613-1917)

